BUDAPEST TÖRTÉNETE

A FŐVÁROS MEGBÍZÁSÁBÓL

ÍRTA

SALAMON FERENCZ.

MÁSODIK KÖTET.

Budavár 1848—1470-diki képével.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1885.

A fordítási s minden szerzői jog fenntartatik.

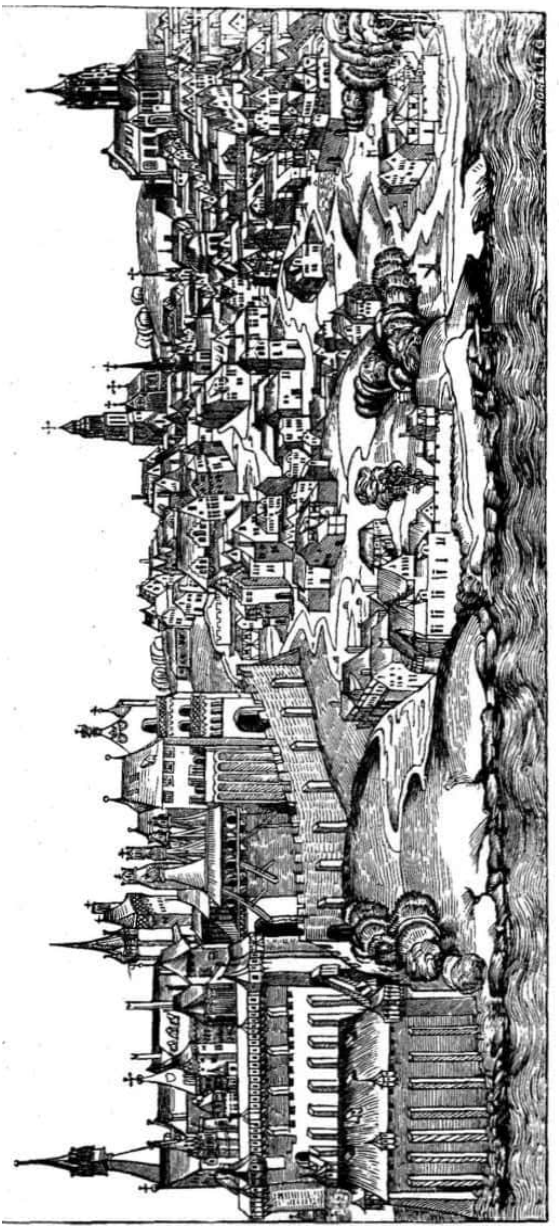

BUDA 1458—1470-BEN.

Másolva'Hartmann-Schedel világkrónikája, 139-dik leveléről. Megjelent Nürnbergben 1493-ban. Ezen rajzhoz kiegész tésíil lásd a III. kötet elején a térrajzot.
Szóbeli magyarázata a 11. kötet 547. és a III. kötet 277. lapjain. A szövegben a *Mellékletre* (III. köt.) hivatkozom e rajznál. De kényelmesebbnek tartottam az
olvasóra nézve, hogy a két kép külön kötetben álljon — s azért csatoltam ezt efcen kötethess

ELŐSZÓ.

Alig van város Európában, mely annyiszor és oly nagy mérvben elpusztult volna, s következőleg annyiszor kellett volna alapjából újra építni, mint némely nevezetesebb magyarországi város s köztök Budapest. Elpusztult volt az ezen területen állott római város teljesen, s a magyarokat megelőzött szlávok megtelepedése hazánk területén még nevét is elfeledtette volt.

A magyar királyok alatt támadt újra népes helység ezen a területen. Szent Istvántól IV. Béláig mintegy harmadfélszáz év alatt különösen Pest és Ó-Buda indulnak fejlődésnek. Ez a virágzás második korszaka, melyről azonban nagyon kevés emlék maradt. Az 1241-diki mongol invasio megsemmisíti először Pestet, aztán Ó-Budát történeti emlékeivel együtt.

A magyar nemzetnek elöl kellett kezdenie az építés s telepítés müvét. Mintegy kétszáz év alatt Mátyás király idejében mind a két parton virágzó és gazdag város áll: a 1250 előtt nem létezett Budavár csakhamar a királyság központja és fővárosa, Pest pedig nagyobb mérvű gazdagodásnak és terjeszkedésnek indul. Tudva van, hogy épen háromszáz évvel a tatár invasio után, 1541-ben a török foglalta el, a mi egyértelmű a pusztulással.

Újra kellett építeni és népesítnie Magyarországnak harmadszor is. A visszafoglalás után kétszáz évvel ma már ismét az ország központja s Európa nagy városai közt elismert állást foglal el, — csaknem irigység tárgya.

Ép ezen sok catastropha s újra emelkedés az, minélfogva nincs város Európában, melynek története érdeke-

sebb és tanulságosabb volna, mint Buda-Pesté. Mert, a mit másutt csak okoskodás és combinatio útján lehet földerítni, itt tényekben nyilatkozik. A természet kedvezéseit, s a nemzet életrevalóságát a sors rendkívüli csapásokban intézett experimentumok által tette nyilvánvalóvá. Különösen Pestnek a maga erején való háromszori következetes föllendülése a mily érdekes, oly világosan érthető.

Ha azonban a történelemre nézve ezen pusztulások szomorú voltuk mellett is nagy érdeküek, egyszersmind kipótolhatlan károkat okoztak magának a történetírásnak is. Sem a pesti, sem a budai városi régi levéltárból nem maradt meg semmi a maga mivoltában. Ebben a részben a legszegényebb városok közé tartozik. Semmi sem vetélkedik ezzel, csak ugyanezen városoknak középkori kőemlékekben való szegénysége. Ily módon városaink történelmének érdekességéből sokat levon annak homályos volta.

A véletlen még is tartott meg egyet-mást a régi budai és pesti levéltárakból, bár mind másolatokban. Ilyen Buda városának német törvénykönyve a XV. századból, melyet szerencsére Pozsonyban és Kassán lemásoltak volt még akkor, igaz, némely sajnálható kihagyásokkal. Ilyen az a gyűjtemény, mely Nagy-Lajos és Mátyás korából jókora számú, bár többnyire szintén megcsonkított oklevelet tartalmaz, városainkra vonatkozót. Ez a Kovachich Márton György kiadta ^Formulae Solennes Styli« című könyv, melyet az olvasó gyakran talál idézve. Úgy látszik, nem a régi Pest és Buda, hanem a tárnoki szék levéltárából van az nagy részben összeállítva. Szétszórva más városok, s néha egyes családok levéltárában maradtak fenn fővárosunk régi beléletére vonatkozó adatok.

Számra és mennyiségre nézve jóval felülhaladja mind ezeket az a sok oklevél, melyek a pozsonyi káptalanban, Esztergomban, de legkivált a budapesti országos levéltárban őriztetnek. Mind ezek legnagyobb részben ki vannak adva nyomtatásban is s megtalálhatók Fejér, Wenzel, Knauz gyűjteményében vagy Podhradczkynál; Rupp Jakab » Budapest Helyrajzi Története «-ben és Rómer »Régi Pestjében némileg fel is dolgozták. Leghasználhatóbbak Wenzel

időrendbe szedett *regestái,* melyek — sajnos — nincsenek a XIV. századon innen folytatva.

Azonban ez a levéltári kincs, melyből nekem mintegy ezer számra menő kijegyzésem van a mohácsi vész előtti időkből, csak látszólag nagy a város belélete szempontjából. Mert ezek a Budapest területén fennállott némely egyháznak levelei, — legtöbbnyire a Margitszigeten és az Ó-Budán állott két külön apácza klastromnak, továbbá a Paulinusoknak saz ó-budai káptalannak birtokjogi irományai. Fölhasználtam, a mennyire tudtam. De a város polgári beléletére nézve ezek fölvilágosító ereje épen nincs arányban a mennyiséggel. A ki kizárólag vagy főkép azokból akarja megírni fővárosunk történetét, az egy »Budapest Sacra «-t, vagyis egyházi testületek történetét írná meg, mint a hogy Rupp Jakab tán akaratlanul tette, kinek müvére jobban illenék ama czím, mint * Budapest Helyrajzi Története.« Azonban annak is hiányos, mivel a városaink területén állott egyházaknak csak kis részéről van elegendő adat. Nehezíti ezek használatát, hogy van köztük nem egy koholt, hamis oklevél, — és hogy a pörös iratok, legjobb esetben is, többnyire csak az egyik perlekedő fél állításait foglalják magokban. Már pedig a perlekedők gyakran állíthattak a valósággal ellenkezőket. Monographus és történész elődeim úgy könnyítettek a dolgon, hogy registrálták, idézték, ki mit mond; — de hogy igaz-e a mit mond, azzal nem törődtek. Ezen kényelemtől megfosztottam magam.

Különös föladatomul, bár az egyházi ügyeket teljességgel nem mellőzöm, a város világi s főkép polgári történetének megírását tűztem ki, az elsőrendű kútfők alapján.

Szükséges megjegyeznem azt is, hogy az írott kútfők mellett fölhasználtam a nyomtatásban megjelent s régen ismert adatokat is. Szükséges, mert újabb korban történetirodalmunkban meglepő példái fordulnak elő annak, hogy a levéltári adatok mellett ignorálják a gyakran azoknál is fontosabb nyomtatott kútfőket.

És ebben állanak egy ily munkának igen késleltető nehézségei.

Ebben a két kötetben mintegy ezer száz év története van megírva, melyek városaink felett elvonultak. Ha valaki örömest elengedi is nekem a többit, s csak a Szent-István korától számított félezer évet tudja be, elképzelheti, hogy nem gyors munka azon századok összes történelmi kútfő irodalmán heresztül hatolni azért, hogy sok keresgélésre egy-két sornyi adat legyen kiböngészhető. Ennek különös nehézségei vannak épen a mi irodalmunkban, hol kisebb-nagyobb, s néha óriási oklevélgyűjtemények tárgymutató, s néha minden legkisebb tartalomjegyzék nélkül jelentek meg; — a hol a XVII. századot címlapján viselő kútfőgyűjteményhez XIV. századbeli iromány van csatolva, — ott különösen monographiák számára adatokat gyűjteni rendkívül bajos. Egy-egy rendezett levéltárban — minő a dr. Pauler Gyula vezetése alatti országos levéltár — nem sokkal bajosabb kikeresni a speciális adatokat, mint az Akadémia kiadta Monumentákból, vagy Kovachich kiadásaiból. Csak utóbbi pár évben kezdenek, az ívek sokaságán kívül a megbízhatóságra és könnyen *használhatóságra* is gondot fordítni. Akkor lehet majd jobb monographiákat írni, midőn nemcsak könyvtáraink és levéltáraink rendezve lesznek,— többnek rendezettsége kielégítő most is, — hanem mikor a kútfők biztosan használható kalauzokkal lesznek ellátva, A mostani zilált állapot mellett nem lehet jót állania egy monographusnak egy s más érdekes adat ki nem maradásáról. Néhol idézni fogom, hogy a város eddigi nagyon szorgalmasan kutató monographusai mily fontos körülményeket nem ismertek a különben általuk olvasott és közkézen forgó
. kútfőkből. Nem megrovás ez, hanem mintegy mentségemre szolgál.

Ezen elődeimnek fáradozása az adatgyűjtésben, hasznos volt rám nézve; de magamnak is végig kellett mennem nagy részén azon levéltári kijegyzéseknek, melyek szövege vagy kivonata nyomtatásban megjelent volt. Az adatgyűjtésben nemcsak segített, hanem kitűnő, lelkiismeretes munkatársam volt a csak közelebbről, reményteljes ifjú korában, történetirodalmunk kárára elhalt barátom dr. Szalay József. Mentül kevesebb személyes ambitióval s a

tárgy iránti mentül több érdeklődéssel dolgozott kezemre, annál méltóbb e helyen köszönettel áldozni emlékének.

Voltak többen ifjabb pályatársaim közt, mint Thallóczy, Csánky, Marczaly Henrik, Barabás, Nagy Sándor, Pettkó Béla, kik becses adatok összeállításában, Véghelyi Dezső, ki gazdag gyűjteményének némely becses adata közlésével segítségemre voltak. Egyenkint fogadják köszönetemet.

Az itt meg nem nevezettekről, kik szintén nagy készséggel segítettek a munkámhoz való anyaggyűjtésben, az illető helyeken fogok megemlékezni.

' És mind ez, elismerem, kevés arra, hogy városaink oly nagy érdekű történetéből vázlatnál egyebet tudnék adni. Bajos színezett mozaikképeket állítni össze homokszemekből.

Minden monographia összeállításánál megvan ez a baj; de épen városainknál, melyekről az actualis beléletre vonatkozó adatok száma csekély a mellék körülményekre vonatkozóké mellett, jóval nagyobb a nehézség.

A sokféle szak, mely ily munkába vág, szintén hátráltatja annak gyors elkészültét.

Van sokkal nagyobb baj is. Az, hogy az adatok kevés, s néha elszigetelt volta azon szokott eredményre vezetett, hogy mondák, mesék kapjanak lábra s nagy tévedések váljanak rögzöttekké valóság gyanánt, — szerencsétlenségre még sarkalatos kérdésekben is. Az adatok kevés voltában a kézzelfoghatólag hamis oklevelet annyira becsülték, mint a hitelest, — a krónikások képtelen képzelgését történelmi adat gyanánt szerepeltették. Így származtak — nem népmondák, — melyeknek jól magyarázva meg van történelmi értéke, — hanem tudákos hypothesisek, melyeknek alapja nem lévén, merőben értéktelenek. Senki sem vette a. fáradságot, hogy valahára azokat tüzetesen bírálja. Egész lajstromát lehetne idéznem, kik írtak eddig városunk történelméről kisebb-nagyobb munkát. De egyet tudok csak, ki egy-két tévesen elfogadott nézetet megczáfolt, s az Podhradczky József (arra sem hallgattak); olyat pedig egyet sem, ki az okleveleket s más kútfőket hitelességök szerint különböztette volna meg. A kritikának ezen

csaknem merő hiánya az, mi arra kényszerített, hogy igen sok időt és tért szenteljek oly vizsgálatokra, melyek fölött a városnak egy jövendőbeli szerencsésebb rrionographusa, mint magától érthetők felett remélhetőleg csak át fog siklani. S nem csak a legrégibb, Attila vagy a vezérek korára nézve vannak tudákos fictiók, hanem IV. Béla, sőt Mátyás király korára nézve is.

Ezt annak indokolására, hogy «Budapest Története a Középkorban« a helyett, hogy mint terveztem, egy kötetből állana, ime kettőből áll, s a helyett, hogy ezelőtt három évvel jelent volna meg, csak most lát napvilágot.

. Ezen Második Rész második kötete, vagyis az összes munka harmadika, nem oklevélgyűjtemény, hanem, a mire nagyobb szükség van, többnyire a kútfők elemzése, magyarázata, bírálata, külön-külön értekezésekbe foglalva. Fölösleges itt bővebben szólani róla. Talán remélhetem, szólani fog az maga mellett. Csak azt jegyzem meg, hogy van ott egy értekezés sorozat, a XIV. és XV. századbeli pénzértékekről, mely nem kútfő bírálat.

Csaknem két évvel hátráltatta az ezen munka befejezését azon érdekben, hogy Budavárost mint egy pénzverőház székhelyét méltassam, s mint kereskedő város az árakról és mértékekről fogalmat szerezzek magamnak s adhassak másoknak. A tárgy nemcsak előttem volt új.

A mi az összes munka ezen Második kötetét illeti, az országos történelmet csak annyiból szőttem előadásomba, a mennyiben az magára a város polgári történetétől elválhatlan, vagy arra világot vet. Azért azon korban, midőn már városunk rendes királyi székhely, az itt tartott országgyűlések, a külföldi követek ideérkezése, a királyi ünnepélyek, tanácskozmányok nagy részben mellőzve vannak. Mert különben ugyanazon hibába estem, mint sok hazai és külföldi monograph us, hogy munkám nagyobb része ismeretes kézikönyvekből vett bő kivonatokkal lesz vala két akkorává. Azokra nézve megolvasható egy-egy terjedelmes munka, minő Szalay László vagy Horváth Mihály kézikönyve.

Ellenkező feladata van a monographiának: az, hogy a helyi specificus történet által némi adalékot nyújtson az országos történelemhez is.

A városnak utczák és egyes házak szerinti leírását nem kísérlettem meg ezen kötetekben; rajzokkal, térképekkel sem tarkáztam. Beértem az átalános vázlattal előbbi nemben, s az utóbbiban két rajzzal, mely ezen kötethez s a *Melléklethez* van csatolva. Egyik látkép egy 1493-ban kiadott, de Mátyás uralkodása alatt nyilván a helyszínén fölvett rajz Buda váráról. A másik ugyanazt alaprajzban adja s mintegy az előbbinek magyarázatául szolgál. E részben régibb megbízhatóbb ábrázolat nincs a XVII-dik század végén kelteknél, mikor már sok elpusztult a régi épületekből, de még mindig több volt meg legalább azok alapjaiból, mint ma.

Módomban lett volna e helyett egész képgyűjteményt adnom. De a képek mind későbbi korbeliek, mint a mennyire ezen munka szövege lejön. Különben is minden történelmi szakban a kevés megbízható nagyobb értékű a sok nem hitelesnél.

Hasonlókép a régi város részletes leírásához az adatok egy része későbbi korbeli, mint a mennyire munkám szövege terjed. Az eddigi kísérletek e nemben, mint *Ruppéi,* koraiak voltak, miután még a kiindulási pontokul szolgáló templomokra nézve is téves volt a hypothesis. A XVIII. század közepéig fordulnak elő oly adatok, melyek világot vetnek városainknak XVI. századbeli helyrajzára. Ezen kötetben sem mellőzhettem némely későbbi adatot; de ha azokat teljesen föl akarom használni Mátyás korára nézve, a leírás anachronismusnak tűnik vala föl.

Munkámnak ezen, a *középkort* tárgyazó kötetei nem jőnek le egészen a török foglalásig.

Az Első Rész sem a pusztulásig, hanem a római korbeli virágzásig terjedt. Következetes maradtam ahhoz a Második Résznél, hogy a Harmadik Rész (Budapest Újkora) öszhangban legyen az előbbiekkel.

Mert egy »Budapest az Újkorban« czímű munkának a fölvirágzásban kell végződnie s betetőzve lennie, mely, ha nem is tetőponton, de a fokozatos fejlés oly magas

pontján rajzolható, hogy nemcsak mint egyik világváros, hanem mint virágzó magyar főváros kezd nagy nevezetességűvé lenni.

Mint látni fogjuk, Buda és Pest középkori második felvirágzása már minden tekintetben méltó bevezetés lesz vala városaink újkori történetébe, ha a sors később meg nem szakasztja hosszú időre a fejlés folytonosságát.

És valóban Mátyás uralkodása, melyben városaink középkori felvirágzása tetőpontot ér, már bevezetése az újkornak, kivált a városok szempontjából. A világtörténelmi korszakok felosztására nézve, mint az olaszoknál és franciáknál, nálunk ís a *renaissance-szal* bevégzettnek tarthatnék a középkort, ha nem következik Mátyás után egy pár oly század, mely definiálhatlan küzdelme némely középkori intézményeknek az újkor törekvéseivel. A középkor lejárta volt magát a XV. század végén, a nélkül hogy az újkor eszméi az intézményekben is diadalra jutottak volna.

Annak tudatában, hogy munkám nem díszmunka, minőt Budapest Főváros közönsége kívánt tőlem, — midőn pályázat helyett, mely megkoszorúzandó müvei gazdagítja vala irodalmunkat, az egyenes megbízás útját választotta, — azt remélem, hogy legalább előkészítette az utat jövendőbeli érdekesebb és mesteri történelmi rajz előállítására.

Páris városának vagy negyvenen írták meg már egymásután történetét, nagyobb részint újabb időben. Remélhető, hogy nálunk is (az irodalom iránt s különösen a város múltja iránt a nagy közönségnél való érdeklődés emelkedésével) minden irodalmi nemzedék fel fogja mutathatni Budapestnek egy-egy újabb történetét. Munkám megfelelt, nézetem szerint, a föladatnak, ha ezen a téren a mostani nemzedékhez méltó, — s magára az országos történetre is a városok oly fontos történetéből némi részben világot derítő műnek, s az utánna jövendők számára úttörőnek fog elismertetni.

Budapesten, 1885. június 14.

SALAMON FERENCZ.

I. FEJEZET.

A NEGYEDIK SZÁZADBÓL.

Előbbi munkámban Pannóniát s vele együtt Aquincumot a maga virágzó állapotjában vázoltam, összegyüjtvén s egyenként ismertetvén mindazon kútfőket, melyekből valami világosságot nyerhetünk. Ezen kútfők legnagyobb része a Krisztus utáni második és harmadik századból való. Számuk és, sokoldalúságuk magokban véve is tanúskodik arról, hogy a rómaiság átalában s vidékünkön is az életerő elég magas fokán állott.

Városunk csinos kövezett útczákkal és Dunaparttal, gyülhelyül szolgáló nyilvános épületekkel és szobros, oszlopos pogány templomokkal, porticusokkal, szórakozást s egészséget osztó nem egy nagy fürdővel, több ezer nézőt befogadó színházzal és amphitheatrummal büszkélkedett. Még a malomhajtásra szükséges vizet is pompás diadalíveken vezette be a római a városba, melynek jól őrzött falain túl kitűnő utak, szegélyezve művészi síremlékek által, vezettek a provincia más városaihoz, s azon luxuríosus *villákhoz,* melyekben a város tehetős lakói a nyári hónapokat gazdálkodással és irodalmi művek olvasásával töltötték, mindinkább megszokva a békét s megvetve a katonai pályát.

És az *örökkévaló* Róma, mely minden dicsőségét sőt mindennapias ügyeit is kőbe véste; ez a pezsgő életű civilisatio a következő pár száz év alatt a mi vidékünkön annyira eltűnik, hogy midőn a kilenczedik század végén a magyarok ebbe a hazába bevándorolnak, kétségkívül kihalt, szomorú romokat találtak az egykori zajos víg római városok helyén, — melyekről, ha a monda tudott is valamit, az csak arra volt alkalmas, hogy a valóságtól mentül jobban elterelje a képzelődést.

Átalában véve könnyebb a rombolás, mint az építés. — A római müvekre nézve is áll ez. De a római müveknek rombolása nem ment könnyen.

Az a körülmény, hogy a katastrophákat hajhászó s azokat nagyitó évkönyvek vidékünkön is kevés város rögtönös pusztúlásáról szólanak, — magában is sejteti, hogy azokban a római élet nem egy csapásra szűnt meg, hanem lassanként és fokról-fokra; egy pár század viszontagságai emésztették fel, a nélkül, hogy az akkori világ központjain még mindig munkás krónika emlékezetre méltó nagy esetekben mutatná fel, mi, mikor, ki által pusztult el. Csak átalános szónoki gyászbeszédeket olvasunk egész tartományok calamitasairól. A tör énésznek pedig egy csekélynek látszó hiteles részlet többet ér bármi fényes átalános - ságnál, mely mentül ékesszólóbb, annál inkább a nagyítás gyanújába esik. ,

Amannak egyes apró részleteink is. Hozzá illenek ezen töredékek a romok halmazaihoz, mikké a római fényes városok változtak. Képet, valami egészet összeállitni belőle lehetetlen bárkinek is, annyival inkább, mivel a tudósítások gyakran ellenmondók. Lehetetlenségre nem vállalkozom. De ha sikerülne a pusztulás századának gyér tudósításaiból csak egyes vonásokat tüntetni fel, az eredmény tán nem lenne érdektelen.

Romok közt járunk. Érdekel minden csekélységnek látszó tárgya az elmúlt életnek. Felkutatjuk a mi bennök értékes. Értékes ránk nézve pedig csak az, a mi valamely felvilágosítást adhat.

Kezdem az emlékek egy sajátságos fajával, a római *pénzekkel.* Múzeumunk gazdag tárháza oly "mennyiségben mutatja fel ezeket, hogy a gyűjtemény adatait körülbelül hű tükréül vehetjük Pannonia és különösen vidékünk rómaiságának. Azért csak ezen gyűjtemény tanulságaira szorítkozunk, belefoglalván az aquincumi amphitheatrum ásatása alkalmával, az 1880-dik év végéig talált római pénzeket is.

S mi az, a mit a régi érmek. mondhatnak nekünk? Egyebeken kívül, mik mostani tárgyunkra nem tartoznak, azok is felvilágosítást nyújthatnak arra ‘nézve, hogy ha nem is épen a rómaiság, de a római államszervezet meddig tarthatta fen magát vidékünkön.

A rómaiság kezdetére nézve a régi pénzek nem oly megbízhatók; mert első századbeli pénzdarabok kerülhettek egy vidékre a második században is. És mindamellett, mint látni fogjuk, a pénzleletek ebben a részben is nyújtanak nagyából tájékozást. Jóval meggyőzőbb tanuk a pénzek azon kérdésben: mikor szűnt meg körülbelül a rómaiság egy-egy vidéken? — Mert ha például Nagy-Constantin korán inneni pénz nem lett volna található vidékünkön, valószínűvé válnék, hogy a rómaiság kevéssel élte túl a császárt, vagyis a 337-dik évet.

A nevezett gyűjtemény régi pénzeinek hosszú sorozata meggyőz egyfelől arról, a mit már az előbbi kötetben más úton fejtegettem, hogy vidékünk csak a második század elején lett rómaivá. Mert elenyésző csekély azon pénzleletek száma, mely itt az első századból való volna. Trajanustól, (uralkodott Kr. u. 98-tól 117-ig), főleg azon-

ban Hadrianustól kezdve (117—138) mutatkoznak a római pénzek nagyobb mennyiségben s aztán szakadatlan sorozatban.

A bőség és a sorozat egymásutánja Valens császár uralkodásával szakad meg, ki 378-ban szűnt meg uralkodni. A későbbi 392—395. évből szólók oly csekély számmal vannak, hogy bizonyítékul nem szolgálhatnak; mert ily mennyiség előfordulhatott az elejétől fogva barbár lakta szomszédos területeken is. *)

*) Ezen eredményt Torma Károly barátságának köszönhetem, s a n. Múzeum egy derék ifjú hivatalnokának, dr. Tergina Gyula urnák. Utóbbi időt nem kímélő fáradsággal készítette el teljes chronologiai jegyzékét vidékünk római érmeinek, s előbbi volt szives — hozzáadva az amphitheatrumi ásatások e részben való eredményeit, — egy szakszerű összegezést készitni belőle számomra, mely itt következik:

I. Buda-Ó-Buda: Trajanusig (98—117) csak néhány ér,em fordult elő. A legtöbb érem e környéken, s csaknem szakadatlan sorozatban és több példányban Hadrianustól (117 — 138) Valensig (364 — 378) terjed. II. Valentinianus korából (383 — 392) csak egyetlen érmet leltek.

II. Pest és környéke aDuna-balpart(Vácztól Kecskemétig) nem számit, mivel barbár föld volt. Itt a legutolsó érem Gratianusé (375—383).

III. A n q u i n c u m-m ursaihadút: E hadút környékén a legtöbb érmet Duna-Pentelén, Komlódon, Baracson és Szekszárdon lelték, tehát a chronologiát illetőleg ezek az irányadók. — Két érem, Vespasianusé (69—-79) s Domitianusé (81 — 96) kivételével, ez érmek is II. Faustina (161—175) korától Valensig (.364 — 378) terjednek ; Gratianustól (375—-383) csak egy, II. Valentinianustól (383—392) két, és I. Theodosiustól (379 — 395) szintén csak egy érmet leltek. A többi leihely nem számit.

IV. Aquincum-brigetio-arrabonai hadút: Ez útvonal mellékén a legtöbb érmet Brigetióban s környékén, Almáson, Komáromban s Tétben lelték. I. Claudiustól (41—54) Nerváig (96—98) csak néhány érmet találtak. Trajanus (98 —117) érmei már három helyt fordultak elő. Ez útvonal éremsorozata is Valensig (364 — 378) terjed. Joannes Zimisces (969 -976) Almáson lelt érme nem számít.

A pénzeknél beszédesebb emlékek, mert az élet sokkal többféle körülményeiről világosítanak fel a római feliratos kövek és téglák, De nagy részüknek az a hátrányok van a régi pénzek mögött, hogy nem lehet oly biztosan meghatározni, mely időben, azaz mely uralkodó alatt keltek. Célunkra nézve, hogy kipuhatoljuk a rómaiság megszűntének idejét, épen datált föliratok volnának szükségesek. Azonban találunk ilyeket is oly mennyiségben, hogy a IV. század viszontagságaira némi világosságot deríthessenek.

A föliratos és datált kövek szakadatlan sorozata jóval előbb megszűnik, mint a régi pénzeké.

A feliratos kövek korábbi időből százával vannak kiaknázva vidékünkön s városunk területén. Köztük mintegy 76 van olyan, melynek datuma meghatározható, városunk területéről pedig 36 ilyen van ismertetve nyomtatásban. Mindez a K. u. II. és III-dik századból való —

V. Aquincum - crumeruriii hadút: E hadút mentén Kalázon, Esztergomban, Pócs-Megyeren s Nyerges-Újfaluban lelték a legtöbb érmet. A különben meglehetős rövid sorozat, Augusztus vagy Germanicus Esztergomban lelt érmét leszámítva, Antoninus Fiúson (138 —161) kezdődik s szintén Valensen (364 — 378) végződik.

VI. Aquincum-mog entianaeihadút: E hadút környékén a legtöbb érmet Enyingen, Alcsúthon, Dobozon, a Balaton táján s Abán lelték. Néhány görög autonóm, római családi s restitutionalis érmet, továbbá Germanicus, I. Claudius (4i—54).s Nero (54—68) érmeit kivéve, a sorozat Trajanuson (98 — 117) kezdődik, de főleg Hadrianus (117—138) érmeivel válik szaporábbá s Valens uralkodásával (364 — 378) végződik. A sorozatot II. Valentinianus (383—392) Dobozon lelt érme zárja be.

Az eddig a m. n. múzeumba került érmek sorozata tehát (az ó-budai amphitheatrumban 1880 végéig lelteket is beleértve) Trajanus korától (98 — 117), főleg azonban Hadrianusétól (117—138) Valens császár uralkodásáig (364—378) terjed; a két Pannonia birtoklása idejét illetőleg a kimutatott néhány későbbi érem alig jöhetvén tekintetbe.

egészen a IV. század elejéig bezárólag. Még a római birodalom ama viharos éveiben, 250-től 280-ig, semnémulnak el. Átlag véve minden tíz évből mutathatni fel egy-két meghatározott keltű föliratot meglehetős szakadatlan sorban, a IV. század elejéig. A számos nem datáltakat amazok csoportos kísérőinek vehetjük, s szabad föltennünk, hogy a hol emezek lánczolata megszakad, azon innen már gyér lehet a mások száma is.

A dátumos föliratok folytonossága megszakad a 310-dik évvel.

Azonban a római föliratok gyér föltűnése még nem a római élet kialvására, csak egy nevezetes átalakulásra mutat. Miben áll ez az átalakulás?

Egy 305-ben kelt s Aquincumban talált, továbbá a 31'0-diki s Duna-Pentelén lelt fölirat még pogány szokások divatozására mutat.[1])

Aquincumban Maximianus császárnak a Jovius (jupitéri) czímet adják meg s az ő jóllétének szentelik a kőemléket ; Pentelén pedig a D. M. áll a fölirat élén. *Diis Manibus,* azaz a pogány isteneknek áldoznak.

És épen ezek az évek 3o5-től 310-ig voltak .birodalomszerte a pogányság 'uralmának utolsó évei. 311-ben, april 30-dikán adja ki Galerius császár az edictumot a keresztyének üldözésének megszüntetésére, s két évvel később kel a híres milánói rendelet, melyben Nagy-Constantin és Licinius császárok a keresztyénséget hivatalosan emancipálják.

Így a mi datált föliratainк sorozata elég pontosan jelzi azt a nevezetes világtörténelmi időpontot, melyben a pogány cultus és szokások hivatalos helyét a keresztyénség foglalja el. — Ezzel együtt átalában a föliratok, a tör-

[1]) Mommsen. Corpus Inscriptionum Latinarum. III. kötet 3522. és 3335. számú feliratok.

ténelem ezen sokoldalú világot vető fáklyái mindinkább kialusznak. — A pogány vallással szorosan össze volt kötve a római állam-, municipális és társadalmi élet. S mindez örök emléket igyekezett hagyni az utókorra. A legtöbb fölirat a pogány cultusra vonatkozik, ilyenek a votiv- és oltárkövek a polytheismus számos isteneinek, a császárok *„mimen"-jenek,* s a mesterségek és egyes helyek ,.yr/zz?/.íí£-ainak szentelt feliratok. Mindezek tetemes contingensei a feliratos gyűjteményeknek, s mindezek már csak ritka esetben tűnhettek fel a IV. században, annak végéig pedig el kellett enyészniük, mihelyt a keresztyénség mélyebb gyökeret vert a szívekben, fogalmakban és a szokásokban.

A keresztyénség már a III-dik században birodalomszerte hatalmasan el van terjedve; de még mindig üldözött, s legfeljebb megtűrt tan. Pannonia, mint egyebekben, úgy vallás dolgában sem volt kivétel a birodalom többi tartományai közül. Mindazon bizonyítékok, melyeket arra hozhatunk föl, hogy a IV. században már Pannonia népe keresztyén, bizonyságok arra is, hogy Krisztus nevét, mint megváltóét és üdvözítőét, ha nem hangoztatták is de suttogták számosán, már a III. században is. Mert valamint a leghatalmasabb római császárok, egy-egy Trajanus, Marcus Aurelius és Diocletianus üldözései nem voltak képesek terjedését meggátolni, sőt feltartóztatni sem, úgy egy Nagy-Constantinus hatalom-szava sem lesz vala elegendő arra, hogy a keresztyénséget ráoetroyálja egy gyökeresen pogány hitü tartományra, nemhogy egy roppant birodalomra. Tudjuk pedig, hogy a nagy császár távolról sem akarta ráerőszakolni a keresztyénséget alattvalóira. Hires edictumai a vallások egyenlő-joguságának elvét hirdetik. Csak a IV. század második felében használnak kényszerítő eszközöket a keresztyénség általánossá tételére a császá-

rok. De különben eme században nem folynak vérengző harczok a pogányság és keresztyénség közt, még a pogány Julianus császár rövid uralkodása is csak egyes kihágásszerü zavarokat okozhatott. A mi vallásos küzdelem folyt, az két keresztyén felekezet egymás közti viszálya: a katholikus és arianus felekezeté, mely az által, hogy nagy élénkséget támasztott az eszmékben és világi életben, alkalmasabb volt előmozdítni, mint hátráltatni Krisztus tanainak teljes diadalát a pogányság fölött. Hogy Pannonia mennyire elő volt már készítve a keresztyénségre, bizonyítja az is, hogy szintén megoszlott a katholicismus és arianismus kérdésében.

Maradtak fenn azonban kétségbevonhatlan jelei is. Ilyenek némely feliratos emlékek a IV-dik századból. — A pogány köfeliratok divatját a keresztyének is megtartották a sírkövekre nézve. Négy ily keresztyén felirat ismeretes Sabáriából, a mai Szombathelyről, melyek egyikét két vándor festőművész emlékének szentelik társai, s Krisztus monogrammja szolgál bevezetésekül. Még nevezetesebb, s már mütörténelmi emlék jött napfényre száz évvel ezelőtt Pécsett. Egész egy temető, egy földalatti üreg, a római keresztyén catacombákra emlékeztető.[1]) Még egy pár monogramm mindaz, a mit Pannóniának hozzánk közelebb eső részeiből fel lehet mutatni. Kevés mindez; de mégis ez tölti ki a hézagot, melyet a pogány feliratok hagynak 310-től számítva tovább ötven évnél.

A keresztyén egyház-történeti irodalom sem hágy merő setétségben Pannóniánk keresztyénsége tárgyában, sőt azok egyenes bizonyságul szolgálnak a III. századra is. A martyrok lajstromában találjuk már 2Óo körül Euse-

[1] Archaeologiai Értesítő. XIII. k. (1879.) Czobor Béla közleménye 169. és k. 1. Ugyanaz bővebben „A keresztyén müarchaeologia Encyclopaediája“ I. füzet, 139. 1.

biust, Cibalae püspökét, (a mai Szerémségben Eszék és Mitrovicz közt. Valentinián császár születése helye); Irenaeus, mint Sirmium püspöke szenved halált hitéért Diocletianus alatt (uralkodott 284-től 3o5-ig); Szent-Rutilius Sabariának, és Szent-Quirinus Sisciának (Sziszek) volt főpapja. — Nevezetes a vértanuk lajstromában a Sirmium melletti négy szobrász halála, kik a pogány Diocletianus császárnak igen nagy megelégedésére, több jeles müvet állitnak ki; de midőn arra kapnak megrendelést, hogy Aesculapius szobrát faragják ki, ennek végrehajtását hitök megtagadása jelének látják, s bár az engedetlenség bizonyos halál, vonakodnak teljesíteni a rendeletet. Így árulták el addig titokban tartott keresztyén voltukat, s lettek martyrokká,[1]) — Több pannoniai püspökről teszneknek említést, bár igen szórványosan, az egyház krónikái, így a 32 5-ben a Nagy-Constantinus alatt tartott hires nicaeai végzéseket aláírta a sirmiumi püspök Domnius is. A szintén nevezetes 344-diki sardikai (ma sophiai) conciliumban Eutherius *pannoniai* és Marcus sisciai püspökök vesznek részt. De legnevezetesebb, s a katholikus világban közbotrányul szolgáló püspökök voltak Valens mursai (eszéki), és Ursacius singidunumi (belgrádi) püspökök, kik az arianismushoz pártvezérül szegődtek.[2])

Végre meg kell említenem, hogy a IV. század keresztyén egyházának két kitűnő oszlopa pannoniai születésű volt. Az irodalmilag is halhatatlan Szent-Hieronymus Pannóniában Stridonban (állítólag a mai Muraközben), — s a tettekben buzgalmas Szent-Márton Sabariában (Szombat-

[1]) Lásd: „Untersuchungen der römichen Kaisergeschichte III. k. .324. 1. kiadja Wattenbach. „Passió sanctorum quatuor coronatorum“ czím alatt ismerés ez az eset.

[2]) Josephus Dankó, de D. Hieronymo. 1874. Moguntiae. 45. 1. Terjedelmesen szól ezen tárgyról Muchar. „Das römische Noricum“ Il dik k.

helyen) született. Igaz, egyik sem saját hazájában prófétáskodik. Hieronymus élete nagy részét Rómában és a szent földön tölti, Sz.-Márton pedig a mai Francziaországban irtja tűzzel-vassal a római pogányság maradványait, alapit szerzetes-zárdákat, s leszen 374-ben, a Loire mellékén *toursi* püspökké. De vájjon az egyház két bajnokán, a különböző fegyvernemek daczára, feltűnő rokon lelkület, a nézetek alkudozást nem ismerő határozottsága, eme szellemi vitézkedés — nem a közös származásból magyarázandó jellemvonás-e?

Hogy Aquincum püspöke a IV. század közepén az árián felekezethez tartozott, az igen valószínű; mert ezen időkből írják, hogy Felső- és Alsó-Pannonia püspökei majdnem kivétel nélkül Arius követői voltak, kik közt megnevezik a főszóvivőket. Ezek Ursacius a singidunumi és Valens a mursiai püspök.[1])

Szóval Pannonia keresztyén voltáról elég irodalmi bizonyíték maradt ránk, sőt az itteni Duna mellékéről jóval több, mint a mennyit a Rajna melléke bir fölmutatni ugyanazon korból.[2])

Azonban valamint másutt, úgy Pannóniában sem lehet ebből a római pogányság teljes kipusztulását következtetnünk. Egyes, nevezetes egyének még mindig pogányok, mint, hogy többet ne említsek, Ammianius Marcellinus, ki katonai tisztséget viselt, s becses emlékiratot hagyott ránk. Ezenkívül számos pogány szokás volt még

[1]) Nam omnes fere duarum Pannoniarum episcopi... in perfidia eorum conjuraverant. Séd principes mali istius (arianismi) habebantur a Singiduno Ursacius, Valens a Mursia. Sulpicius Severus Sacra Hist. Lib. II. Cap. 54. Mint tudjuk, Valens püspöknek tulajdonítják, hogy Constantius császár arianus lett, különösen a mursai nagy 'ütközetnél a püspök által véghez vitt csel után.

[2]) Rettberg Kirchengeschichte Deutschlands. I. k. 221. és k. 1.

meg mind a politikai, mind a társadalmi életben, s többek közt a circus és amphitheatrum épen nem keresztyéni időtöltése. Még a század végén, a nagyon keresztyén Theodosius császár fogadtatásáról egy felső pannoniai keresztyén városban, érdekes leírást bírunk. A barbárok és egy vetélytárs fölött győzedelmeskedő császárnak az egész Aemona város (ma .Laybach) elébe sietett, oly örömmel, mint valamely ostrom alól fölszabadúlt vár népe. „A lelkesedést sokallni lehete, ha nem valódi. Egész sereg ünnepi táhczos nyitotta meg a menetet, hangzott a város az énektől és a csattogótól.[1]) Egyik kar a diadaléneket hangoztatta, másik a vert ellenség gyászdalát; ez a légy őzöttek örökös vesztét, amaz a győzelmeseknek mentül gyakoribb megérkezését énekelte. Mindenütt sürü tömegek üdvözlik a császárt, a szűnni nem tudó öröm kellemes alkalmatlankodásával. Itt teljes számban a szabad nemesség, elöl a hófehér palástu szenátorok, ott a municipális bíborba öltözött fjamenek, s a süvegeikkel feltűnő papok (sacerdotes). Viruló zöld füzérekkel díszítve a város kapui, s a nap fényét számos fáklya teszi ragyogóbbá. Minden ház az utczára ontja lakosait, kor és nembeli különbség nélkül. Az öregek szerencsét kívánnak a császár évei számához, a gyermekek hosszú életet" stb.[2])

Eme rajz ráillett minden ama korbeli hasonló alkalomra. Bizonyosnak vehetjük, hogy az ily ünnepély Aquincumban hasonlított ahhoz, melynek Aemona volt tanúja.

Keresztyén volt a város, de számos reminiscentiával a fényes pogány múltra.

Bár Aquincum és környéke földe még nem tárt föl

[1]) Crotalum valami olyas csörgő, mint a spanyol tánczosok castagnette-je. A Cybele ünnepe alkalmával is használtak ilyeket a régi Rómában.

[2]) Latinus Pacatus Drepanius, Panegyr. Vet. T.H. p. .378.

keresztyén sírkövet, vagy monogrammokat és jelvényeket, bár nem említi nevét a martyrologia, sem pedig püspökei földi halhatatlanságát nem biztosította akár eretnekség, akár valamelyik concilium névlajstroma: nem maradhatott az pogány sziget a rómaiság keresztyén tengerében. Különben a pogány feliratok sorozata nem szakadna meg környékén a 310-dik évvel. — Vértanúi is lehettek s amphitheatrumában nem egy keresztyént dobhattak a vérengző vadak elé, de itt is, mint másutt sok ezer, névtelen hősnek maradt. — A mi a püspököt illeti, mihelyt azt tesszük fel, hogy Aquincum keresztyén, akkor múlhatatlanul püspököt is kell neki adnunk. Minden nevezetesebb városnak volt püspöke, annyival inkább, mert egy ilyen városhoz mindig jó nagy megye tartozott a római világban. Mursa és Siscia bizonyára nem voltak nevezetesebbek, nagyobbak Aquincumnál. A birodalom városainak legnagyobb része nem mutathatja fel akkori püspökeit, bár kétségkívül voltak.

Hasonlókép abból, hogy magán Aquincum földén nem találtak nevezetes keresztyén.fölirásokat, nem következtethetni, hogy az ne lett volna egészen, vagy igen túlnyomóan keresztyén. Különben lehet reményünk ilyenek iránt is, ha csak most az 1880-ban megkezdett tüzetes ásatásokat folytatják buzgalmas búváraink.

Addig is foglalkoznunk kell még egy-két későkori, a IV. század második feléből fenmaradt fölirattal, mely sem pogány sem keresztyén, hanem egyszerűen katonai tárgyú.

Egyiket magában Esztergomban találták.

A követ 365—367-ben, Valentinianus és Valens császár idejében annak emlékére Írják, hogy az ottani castrumot annak bástyáival együtt alapján kezdve építették, midőn Equitius, a lovasság és gyalogság magistere, Augustianus pedig Valeria határszéleinek duxa volt.

A két „egyetértő“ császár gondoskodása a határok megerődítéséről kétségkívül kiterjedt Aquincumra is, mely Valériához tartozott s annak főhelye volt. Egészen mása ennek egy mind időre, mind helyre nézve közel álló felirat. Itt már a két „egyetértő“ császári testvér, Valenti - nianus és Valens mellett harmadikul Gratianus is említve van, s ugyanaz az Equitius a lovasság és gyalogság „Comese“, a ki előbb. Kelt ez négy-öt évvel később az előbbinél, t. i. 371-ben. Lelték pedig az Esztergommal átellenes mezőkön, mint Mátyás király idejéből Bonfinius tudósit. Tehát a barbárok területén. Egy „burgum“ vagy is magánálló bástya építéséről van szó, melyet a *Martiorum Légió Príma* 48 nap alatt temető talpából teljesen befejezett, s így elég sietve dolgozott.[1])

[1]) Érdekesnek tartom a két rokon tárgyú s közel egyidejű feliratot idézni:

Bonfin-féle:

„Judicio principal! dominorum nostrorum, Valentiniani, Valentis et Gratiani, principum maximorum dispositione, etiam illustris viri, utriusque militiae magistri Equitis (Equitii) comitis, Foscanus praepositus legionis primae Martiorum, una cum militibus sibi creditis hunc Burgum, cui nomen Commercium qua causa et factus est a fundamentis, et construxit et ad summám manum operis, in diebus XLVIII consulatus divi nostri Gratiani Augusti bis et Probi, viri clarissimi, fecit pervenire.“

(Bonfinius. Dec. I. Lib. I. Lásd saját munkámat. „Budapest az ókorban“ 279. 1.)

Esztergomi:

Imperatores Caesares domini nostri Valentinianus et Valens, fratres concordissimi, victores maximi ac triumphatores sémperque augusti, muros cum turribus horum castrorum a rudimentis fundamentorum consurgere imperarunt, disponente Equitio viro clarissimo comite, magistro equitum peditumque, curante Augustiano,..... duce Valériáé limitis, Numini clementiaeque eorum dicatissimis, (A pontok egy igen hiányos fél sort jelölnek, melyet kihagytam. Mommsen szerint abban benn kellett foglalva lennie a „perfectissimus“ czímnek, mely a duxokat illette meg.)

Végre tudtommal legkésőbbi datált római fölirat egy tégla-bélyeg K. u. 377-ből, tehát Gratianus és Valentinianus korából. Ennyit tartalmaz: *„Frigeridus vir perfectis simlis áuχ.“* [1]) A perfectissimus czím a tartományi kormányzókat illette meg. Ez is mond csaknem annyit, mint a fentebbiek, hogy Pannonia határszélein a kormányzók a határszél erődítésével voltak elfoglalva, még 377-ben is. A pesti oldalon kiásott kis vár romjaiban találták a téglát.

Ezek mindenesetre érdekes feliratok, melyek alkalmasak világot deritni a kort elfoglaló teendőkre. Feltűnő, hogy mindezekben kevesebb a szavak és betűk összevonása, olvashatóbbak és érthetőbbek, mint rendesen a római epigrammák, hogy annál világosabbak legyenek. De egyszersmind ezek az utolsó fellobbanásai ama megbecsülhetetlen világító toronynak, melyet a római feliratok szolgáltattak a római élet s történelmi viszonyok megértésében. Búcsút kell vennünk tőlük; a népvándorlás és első középkor századainak setétségében ilynemű vezéreket találni nem fogunk.[2])

Úgy látszik, hogy az, a miről ezen utolsó feliratok beszélnek, egyszersmind · utolsó fellobbanása a római hatalomnak, s alkotó erélyének a mi vidékünkön.

Ugyanazon évekről, melyekből utolsó kőfeliratainkvannak, elég részletes, de elég szomorú rajzot hagyott fenn a tulajdonképi irodalom, mely beválik az enyészet bevezetéséül.

Krisztus után 364-ben két császára van a római bi-

[1]) Mommsen, Corp. I. L. .3761. szám.

[2]) Ezen búcsú alkalmával helyén van köszönetét mondanom hazai régiségbuvárainknak, kik munkámban támogattak, s nevezetesen Torma Károly kitűnő szaktudósunknak, ki szives készséggel állitá össze számomra környékünk datált feliratait is elejétől végig.

rodalomnak. I. Valentinianus a nyugati birodalom ura, melyhez tartoztak az első és második, vagy Alsó-Pannonia és Valeria is, melynek főhelye Aquincum. Ocscse Valens a keléti császár, a már akkor virágzott Konstantinápoly fővárosban.

Belgrád lévén a Kelet és Nyugat közt a határvár, a pannoniai határvonal mai hazánk déli vidékein megszakadt, s így ott könnyebben megtámadható lett, ha a keleti birodalom védő ereje nem oltalmazza meg; viszont a keleti birodalom limese is gyengébbé vált, ha Belgrádtól keletre támadja meg az ellenség, s a nyugati császár hadi ereje nem működik közre. Sőt maga az összes Pannonia is sokat vesztett jelentőségéből. Addig kiegészítő lánczszem Kelet és Nyugat közt. Ezért kellett egykor Augustus császárnak okvetlenül meghóditnia. Most a IV. század óta nem összekötő, hanem szabadon álló végső lánczszem.

Azonban I. Valentinianus idejében a birodalom kétfelé osztásának eme veszélye még nem tűnik fel. A két császár testvériesen támogatta egymást, illetőleg Valens alárendelte magát bátyja nézeteinek és akaratjának. Ez szokott a legmegbízhatóbb egyetértés lenni. A fentidézett felirat sok jelentőséggel nevezi őket így: *fratres concordissimi;* valamint az egykorú Ammianusnál is: *principes concordissimi* a czímök.[1])

Midőn a két testvér 364-ben a sirmiumi császári lakban elbúcsúzik egymástól, különösen Pannonia lehetett nagy várakozással az új fejedelem jótéteményeire. Mert I. Valentinianus Pannóniából Cibalae városból származott.[2]) Nemcsak hogy idevaló eredetű, hanem mindjárt uralkodása kezdetén különös kedvezésben részesítette a panno-

[1]) Amm. Marcellinus Lib. XXIV. Cap. 5.

[2]) A mai Vinkovcze a Szerémségben. Az „Itinerarium“ szerint pontosan talál a méret.

niai származásuakat, azokat még érdemtelenül is magas polczokra emelvén.

Azonban mindkét császár csak gyűlöltebbé tette mások előtt a tartomány nevét.

És senki sem siratta meg annyira a nyugati császár uralkodását, mint maga Pannonia. Mert I. Valentinianusnak mind justiciája, mind financiális kormányzata a fosztogatás korlátlan gyakorlása. A mi autonómiája volt a városoknak, megszüntette. A választott polgármesterek helyett központi hivatalnokokat rendelt minden helyhatósághoz, defensoroknak nevezvén őket, mintha föladatuk lett volna a szegény osztályt az aristocratia nyomása ellen védeni.[1]) De ha csakugyan sikerült neki a nagy földbirtokosokat legyilkoltatni, kibujdosásra kényszerítni, vagy koldusbotra juttatni az ő tisztviselői által, a szegények szintúgy sanyargatva voltak a megbírha.tatlan adók által. Alatta a bírák közt az volt legkedvesebb, ki legtöbb halálos ítéletet mondott ki s az a legjobb kormányzó, ki börtönnel, kinpaddal sőt kivégzés által is mentül több adót hajt be. Nem volt rá példa, hogy a császár valakinek megkegyelmezett volna. — Ha valakiről jelentették: nem fizethet, nincs semmije; a válasz az volt: *van feje!*

Minden arra mutat, hogy a népnek rendkívüli adókkal való terheltetését nem igazolta az elkerülhetetlen szükség sem. I. Valentinianus várépítési mániában szenvedett. Mintha holt falak elegendők volnának egy birodalom védelmére! Be sem érte a kipróbált czélszerűségű vonalakkal a Rajna és Duna mentén, hanem érthetetlen számítással és még érthetetlenebb sietséggel mind a Rajnán, mind a Dunán túl, a szövetséges barbárok földén oly erődöket' akart emelni, melyek a vonalon kívül esvén, hadi czélra

[1]) Cod. Theodos. L. I. Tit. 29.

alig lehettek alkalmasok. Ellenben alkalmasok voltak arra, hogy mind a Rajna mind a Duna mellékén a szomszéd barbár népeket csalhatatlanéi fegyverre szólítsák Róma ellen. Oly rósz kormányzó, minő I. Valentinianus volt, miképen lehetne jó diplomata? I. Valentinianus, a czéltalan várépités s a római parancsnokok perfid eljárása által lázadásra kényszerité a quadokat és szövetségeseiket a származókat. Nem alaptalanúl sejtették, hogy ez újabb kötekedés egy ellenök intézendő irtó háborúra, melyet hasonló eszközökkel a császár megkezdett volt a Rajnánál.

A szövetséges barbárok szokott egyetértéssel és váratlansággal rontottak be a készületlen római területre. Nem Aquincum táján kelnek át a Dunán, hanem valahol Vukovár és Újvidék közt, s egyenesen az ottani főhely: Sirmium ellen törnek. Mert a mai Vinkovcze és Mitrovicz közt fekvő Sid helységnél, melyet a római korban villa Pistrensisnek nevez Ammianus, majdnem elfogják a barbárok a császár fiának Gratianusnak jegyesét, ki ott katonai fedezet nélkül utazván, ebédelt.[1])

Ha a barbárok a Duna éjszakibb vidékein törnek vala be, a rendkívül gyors akkori posta idején meghozta volna a hirt Sirmiumba, Probus kormányzó székvárosába, és ez sem azt nem engedi, hogy egy császári jegyes ily elővigyázat nélkül utazgassák, sem azt, hogy Sirmiumota barbárok majdnem elfoglalják a készületlenség miatt. A betörés hírére Equitius a katonai kormányzó éjszakon, tán Aquincum táján vonja meg magát, miután a barbárok két légiót külön-külön gyors támadás által‘szélylyel

[1]) Amm. Marcellinus szerint (L·. XXIX. C. 6.) Sirmiumtól 26 római mértföldre történt ez. A helyet ő „publica villá“-nak írja „quem appellant Pistrensem“ (malom- vagy sütőhelyröl.) Az Itinerariumban 26 mfdre Sirmiumtól Ulmus nevű állomás feküdt. A két hely közel szomszédos. 26 római mf. mintegy 5 német mf.

vertek. Az ifjú Theodosius, most Moesia (mai Szerbország) parancsnoka, s későbbi császár diadalmaskodik a quadokon és szármátokon, s a béke 371-ben helyreállt, miután, úgy látszik, Aquincumot és környékét ezen barbár pusztítás nem érintette.

Évek múltak, s kezdett már mindkét fél fátyolt vetni a történtekre, midőn I. Valentinianus a kibékített barbárok ellen, minden új kihívás nélkül megkezdi az irtó háborút. Sereggel érkezik Galliából Carnuntumhoz, hol három nyári hónapot tölt hadi készületekkel. Hiában kérlelik a barbárok. 375-ben őszszel kedvencz vezérét, Merobaudest átküldi a Duna felsőbb részén a quad földre, maga pedig Aquincumhoz jön alá,

Gyorsan hajóhidat köttet a Dunán, mi bizonyítja egy másutt indokolt állításomat, hogy a hajóhad egyik nevezetes főállomása ezen a tájon volt, nem pedig észellenesen valahol Mohácsnál.

A császár és vezére a quád földön oly győzelmet vívtak, melyben sem dicsőség, sem számítás nem volt: a védtelen lakosokat mészárolták, lakaikat felégették, ingóságaikat elrabolták. Még dicsekedett a császár, hogy a rómaiak részéről egy katona sem esett el!

Ezen hősies expeditióból a császár Aquincumba tért vissza. Kétségkívül fényes diadalmenetet tartott. A közöröm aligha volt akár nagyságra, akár a nyilatkozás minőségére nézve más, mint a mit fentebb Aemonában láttunk. Nem Valentinian népszerűsége, hanem a császári név varázsa, mi egy volt a birodalom egységével, okozta ezt; de leginkább emelte, hogy kétségkívül Aquincum fegyveres népe részt vett az expeditióban, s testvérek, barátok voltak a bevonulok és az ünnepély rendezői. A császár Aquincumban piheni ki magát. De közelgett a tél, midőn a Duna jege beállhat. Annál fogva ezen kitett hely nem volt al-

kalmas főhadiszállás egy császár számára. Sabariába tette át, habár ez erődnek gyenge, s városnak a többrendbeli kárvallások által szegény. A császárnak ott sincs nyugta. Szemle alá veszi a dunai erődöket s november közepén túl Bregetiumban találjuk. Itt történik, hogy a mértéktelen indulatosságú zsarnokot, a quád követekre fölháborodván, szélhűdés éri, és hirtelen halállal múlik ki.

Halála nem hagyott trónüresedést. Keleten öcscse Valens uralkodik. Nyugaton fia Gratianus már ki volt kiáltva atyja életében uralkodó-társul. De mindkét császár távol volt Pannóniától; a fiatal Gratianus Galliában lévén elfoglalva. A Pannóniában jelen volt vezérférfiak méltán tarthattak attól, hogy a quádok és szármátok megtudván a császár halálát, vérszemre kapnak s még a télen fognak támadólag lépni fel. Oly bánás után, minőben Valentinianus részesítette őket, bizonyos volt, hogy fel fognak használni minden alkalmat a bosszuállásra. Azért, nehogy a barbárok üresnek véljék a császári trónt, a meghalt császárnak hasonló nevű kis gyermek-fiát ünnepélyesen trónra emelik II. Valentinianus név alatt társcsászárúl bátyja mellé. A négy éves fiú anyjával együtt közel tartózkodott.

Ünnepélyes kikiáltása és fölavatása városunkban, Aquincumban ment véghez 375-ben, novembernek vagy 23-dik vagy 29-dik napján, hat napra azután, hogy I. Valentinianus kimúlt. Ez az első koronázás, mely Budán történt.

Kérdés tárgya, volt-e Aquincumban császári palota, mint Sirmiumban, hol ilyen ünnepélyesség méltóan volt rendezhető. Úgy látszik volt. Legalább egyik kútfő, mely a nevezett trónralépésről beszél, épen királyi palotát ért, midőn II. Valentinianust a *basileiában* (latinul in regiam)

mondja trónra emeltnek. (Ammianus szerint „moresolenni“ történt a felavatás. [1])

Ezen érdekes adat 375-ből szól és városunkról az utolsó is a római korszakban. Mert mint tudva van, 376-tól kell számítani egy új korszakot, a nagy népvándorlásét. A római város lemenő napjának utolsó felragyogása volt a császári bevonulás s rá egy koronázási ünnepély. A nép vigalma közt azonban a messzebb látókra nézve rósz sejtelmek tehették szomorúvá ama napokat.

[1]) A kútfők egy része nem nevezi meg, de más része megnevezi Aquincumot, mint az ünnepély helyét: Sexto die post parentis obitum Imperator legitime declaratus Augustus nuncupatur (Valentinianus II.) more solenni. Ammianus Marc. XXX. 10. Valentinianus adhuc quadriennis auctore Equitio et Merobaude..... creatus est imperator. (Aur. Viet. Epit. 45.) Zosimus Lib. IV. Cap. 19. szintén nem nevezi meg a várost; de indokát adja annak, hogy Merobaudes és Equitius a társ-császárok hire nélkül sietnek a kikiáltással. Szintén Zosimus az ünnepély helyére nézve királyi palotát sejtet *την βαβύ^ίαν,* s ő említi, hogy a gyermek-császár anyjával Justinával együtt I. Val. halála helyétől nem messze élt (Sabariában vagy Aquincumban?). A következő kútfők a várost megnevezik: Levatus est Valentinianus junior A. filius A. Valentiniani, ab exercitu in tribunali die X. kai. decembris in *cimtate Acinco.* (Idatius, p. 93.) lisdem consulibus (375. év) levatus est Valentinianus Augustus mense Dio ex a. d. V. kai. decembris in űrbe Acynco. (Chron. Pasch. ed. Bonn. p. 560.) Socrates Hist. Eccles. Lib. IV. Cap. 31. elmondván, hogy I. Valent, november 17. halt meg, így folytatja: . . . milites sexto post obitum ejus die filium ejus..... imperatorem in Aconco civitate
Italiae (sic) pronunciant.“ Sozomenes (VI. 36.) Valentinianus halálát teljesen biztos históriai tudat ellenére Galliába teszi tévedésből. — Rufinus (Lib. II. Cap. 12.) Probust, Illyria polgári főkormányzóját mondja a gyermek császár trónrajuttatása szerzőjének.

II. FEJEZET.

A NÉPVÁNDORLÁS ELSŐ KORSZAKA.

Már 378-ban a hunokkal vegyes vízigóthok nemcsak az Al-Dunán keltek át, s haladták meg a Balkán vonalát, hanem, úgy látszik Pannóniában is dúltak némely barbár népek. Föl sem tehető, hogy a szárát és quad oly bánás után, melyben I. Valentinianus részesítette, az első kedvező alkalmat föl ne használja. Bekövetkezhetett ez már 3 77-ben, midőn Pannonia kormányzója, az idézett fölirat Frigeridusa hadait Thraciába vezérli a góthok ellen, s a mi környékünkből kétségkívül elvonta a védelmi erő egy tetemes részét. Ugyanazon évben tör ki egy nagy éhínség, pestis, • marhavész, mely épen Pannonia felől terjedt ki a birodalom többi részeire. Úgy látszik ezen időtájban történt Poetovio pusztulása (a mai Pettau a magyar-stájer határon). Azt írják: az ottani arianus püspökjátszta a várost a barbárok kezére. Nem különben ekkor pusztul el Mursa is. Kegyes egyházi irók isten büntető kezét látták benne, mivelhogy a város az arianismus bástyájának volt tekinthető.[1])

Theodosius a keleti és Gratianus a nyugati császár lecsendesítik részenkint és ideiglen a megindult nagy barbár mozgalmat. De a népvándorlás amaz első hullámcsapása, mely 376-ban kezdődött, megtette volt romboló hatását.

[1]) Tillemont V. 153, — a 378-dik évhez.

Már 391-ben egy kitűnő szónok, Latinus Pacatus, midőn Nagy-Theodosius diadalmenetét tartja Rómában, a magasztaló ünnepi beszédben czélzást tesz a barbároknak vidékünkön való dulására. A szónok Rómát beszéltetve, mondja:

„Elvesztettem, oh én szerencsétlen, a Pannóniákat, gyászolom Illyria gyászát s csak néznem lehet Gallia veszedelmét. Beszéljek-e polgáraitól megfosztott városokról, menekült nemesek által népesített pusztákról, magas tisztségeket viseltek koldusbotjáról, vesztéről, rablánczairól?“

De a szónoklat eme része Theodosius uralkodása kezdetére, a 379—382-dik évre vonatkozhatik, s azért oly setét, hogy a béke-szerző császár érdeme annál fényesebbnek tűnjék fel.

Mert Pacatus így szól tovább:

„. . . . valamennyi scytha nemzetség[1], (hűn, góth, alán) édesgető jóságodra seregesen tódult lobogód alá. . . . Soha sem látott tünemény! Róma vezérei alatt szolgál Rómának iménti ellensége, s követi a zászlót, melylyel szemben állott. Pannonia városait, melyeket ellenségesen néptelenitett volt el, most katonaképen népesítette. Parancs-szóra mozdult, őrt állott góth, hűn és alán, s igen ritkán tette ki magát a megrovásnak. Nem volt ott zaj, rendetlenség, rablás, mint a barbároknál, sőt mikor szűk volt az élelem, békén tűrték a nélkülözést. A szám okozta szükséget mértékletességgel bőséggé igyekeztek tenni, nem kívánva egyéb jutalmat, csakhogy katonáidnak nevezzed őket.“ [1])

A fentebbiekből látjuk, hogy egy időben Pannonia és Illyricum elveszettnek volt tekinthető Rómára nézve, s nem egy városát kirabolták és elnéptelenítették. A lakosok egyrésze elveszett, más rabságra jutott, más vado-

[1]) Latinus Pacatus Drepanius, Panegyricus. Beatus Rhenanus kiadása. 1.38. 1.

nokba menekült. De Theodosius nemcsak békét szerzett, hanem a dúlok engedelmes katonáivá lettek, — ámbár nem valószínű, hogy a hún, góth és alán rendes helyőrségül használtatott volna. Ezeket a császárok mezei hadakul alkalmazták. Csak ideiglenes lehetett a városokban való megszállásuk. Maga a szónok már 391-ben mint elmúlt időről beszél a barbárok ezen őrségi szolgálatáról.

A béke a barbárok és rómaiak közt 395 elejéig tart, míg Theodosius él. Ekkor két gyermek fia, Arcadius Keleten, Honorius Nyugaton következvén helyébe, a góthok megkezdik híres Alarik vezérök alatt a keleti birodalom dúlását újból is, s csak a nyugati vezér Stilicho csendesíti le ideiglen, 397-ben. Úgy látszik, ekkor vidékünk sem maradt békén. Az egykorú és pannoniai születésű Szt.-Hieronymus nem kíméli a festéket a setét képhez, mely szülőföldjéről szól 396-ból. De megjegyzendő, hogy összefoglalja az ekkori szerencsétlenségeket a 382-ig történtekkel, sőt tán visszamegy a 371-iki származát-quád dúlásokra is.

A nevezetes egyházi atya ezt írja többek közt:

„Húsz vagy több éve már, hogy Konstantinápoly és a Júliusi Alpok között mindennap ömlik a római vér. Thráciát, Macedóniát, Dardaniát, Dáciát (mai Bulgaria), Thessaliát, Achaját (mai Görögország), Epirust, Dalmátiát s mindenik Pannóniát hosszában és széltében zsarolja, rabolja és pusztítja a góth, származata, quád, alán, hún, vandál és markomán.“ Nem kegyelmez az egyház szolgáinak és női zárdáinak. Lerombolja a templomokat, kidobálja a martyrok tetemeit s az oltárhoz köti be lovait. Düledezik az egész római világ! — Ezen inkább elegia, mint rajz egy classical reminiscentiával végződik: „ubiqueluctus,ubique gemitus

„et plurima mortis imago!“

Ugyanazon patheticus író még rettenetesebb színben tünteti fel az állapotot egy tíz év múlva 406-ból kelt levelében:

Idézvén a prophéta fenyegetését, mely szerint az elháradt bűnök miatt az *Úr* nem fog kegyelmet adni nemhogy az embernek, hanem még az állatoknak sem, felhozza Thracia, Illyria és Pannonia példáját, hol ez a fenyegetés csakugyan betelt. Elpusztultak ott a városok, ki van öldösve a lakosság, sőt még a vadak, madarak és halak is kipusztultak! Semmit sem látni ott az égen, földön, tüskéken és rengeteg vad erdőkön kívül. ’)

A rajz hűségét gyanússá teszi az a túlzás, mintha a halak és madarak is kipusztúltak volna az emberekkel együtt ; mert mentül kevesebb ember lakik egy tájon, ha csak nem jégmező, vagy kopár szikla vagy homoksivatag, annál nagyobb bőségben tenyészik ott a vad, a madár és a vízben a hal. Hanem van a rajznak históriai alapja; mert 377 táján oly pestis uralkodott, mely a házi állatokat is pusztította.

Hogy azonban a pusztulás nem volt oly gyökeres a szentnek tulajdon hazájában sem, mint a minőnek hozzá a hír vitte meg Palaestinába, bizonyítja maga is egy más levelében. Mert Bethlehemben a kolostor építésére saját atyai örökségét is rá akarván fordítani, megbízást ad annak eladására, mely nem egy, hanem több gazdasági tanyát foglalt magában a száva-melléki Pannonia területén. Bár ezen tanyákon is dúlt és rabolt az ellenség; de volt értékök, és volt a ki megvegye. [2])

[1]) Sz. Hier. munkái (Vallarsius kiadása). VI. 676. 1. Commentarius ad Sophoniam.

[2]) Compulsi sumus fratrem Paulinianum ad pátriám mittere ut semirutas villulas, quae barbarorum eftugerant manus et parentum communium census venderet. U. a. I. k. 4oi. lap.

Azonban 378-tól 458-ig semmi közvetlenebb történelmi adat nem maradt fen vidékünkről. Ezen nyolczvan év folytában a hunok többnyire szövetségben a nyugati császárokkal, a szomszéd alföldön tanyáztak. Attila volt az, ki a 433-dik éven kezdve, egy világtörténelmi fontosságú tervhez, a római határszél megsemmisítéséhez látott s azt keresztül is vitte.

Az ő korában már nem kellett a húnnak a Duna azon vonalán foglalni ellenséges állást, melyen Aquincum feküdt. Szegedi és fejértemplomi hadi szállásaiból, s az összes hiteles adatokból az tűnik ki, hogy ö 448-ig a keleti birodalom ellen fordult homlokkal, s Alföldünk déli részén volt a fő ereje. Pannóniából csak Sirmium várost említik az egykoruak, melyet Attila bevett volt s melyet Alsó-Pannoniával együtt egy békekötésben neki engedett a nyugati császár. Sirmium fontos volt neki, mint bogpontja a Görög- és Olaszország közti közlekedésnek. ')

A hun király életfeladatának tekintette a római határvédelem megsemmisítését. S a Duna és Rajna mellett nevezetes várakat romboltatott le. Azonban valószínű, hogy épen mivel vidékünk ellenállási képessége már korábban megszűnt, a nagyobb mérvű pusztulást kikerülhette. S van is nyoma.

. Mert ime kevéssel a nagy hún királynak 453-ban történt halála után Aquincum nemcsak áll, hanem ha hitelt adhatunk az egykorú írónak, virágzik is.

A Galliában élt Sidonius Apollinaris szól róla, ki figyelemre méltó tanú. Versei és levelei ha nem bizonyítják is nagy költőnek s a classicusok közt megállható te-

[1]) Priscus (Corp. Ser. Byz. I. 146. bonni k. írja: „Hic (Orestes), genere Romanus, Paeoniam (Pannoniam) regionem ad Sávúm flumen sitam incolebat; quae et foedere inito cum Aetio . . . *barbaro* (Attiláé) *parébat,*[u]

remtő erőnek; de kora számos krónikásánál különb író. Ő világfi, püspök létére is. Műveltségénél fogva nem érti oly könnyen félre a távoli viszonyokat és eseményeket is, mint a klastrom némely későbbi lakója. Az egyházi irodalmon kívül a classicainak is részletes és alapos ismerője. Bizonyára annak geographiai és történelmi részében is jártas.

Sidonius ismerte a maga mozgalmas korának viszonyait, népeit, embereit és eseményeit. Személyesen ismerős volt Aetiussal, tudta az ö és a húnok viselt dolgait. A távolibb események iránti érdeklődése érthető. A népvándorlás daczára is átalán véve a birodalom külön részén inkább egynek érezték még magukat, mint ma ugyanazon területek különböző nemzetiségű lakosai. Ha egy Sidonius Pannóniáról beszél, nem úgy teszi, mint némely mai franczia író, ha Magyarországról szól. Az V. század derekán még déli Franciaország lakosa hazájának tekintette Pannóniát is, mint a mely ugyanazon birodalomhoz, egyházhoz és nemzetiséghez tartozott.

Sidonius Apollinaris a hún király halála után öt évvel, 458-ban, sőt már a hún birodalom szétbomlása után említi *„Pannóniát, melyben ama· h'ósies Acincum virágzik.“· [1])*

Ha hitelt nem adunk is a költőnek, ha fölteszszük is,

[1]) Bibliotheca veterum Patrum. T. X. p. 569. (Carmen V.) Majorianus akkori császárhoz van intézve a vers, kinek nagyatyja, ugyancsak Majorianus, I. Theodosius trónra léptekor (379.) Illyricumban a gyalogság és lovasság parancsnoka lett volna. A vers illető helye:

„Fertur Pannoniae, qua *Martia pofiét Acincus*
Illyricum rexisse solum, cum tractibus Istri,
Hujus avus. Nam Theodosius quo tempore Sirmi
Augustum sumsit nomen, per utramque Magistrum
Militiam, ad partes regni venturus Éoas
Majorianum habuit. etc.“

Az első sorban Acincum helyett Acincus. A várost hivatalosan Aquincumnak írták ugyan; de az írók Acincumot Írván, a közéletbeli írás- és kiejtésmód az utóbbi lehetett. A „Martia“ = hősies, harczias, coloniára vagy civitasra értendő.

a mi az ő tanúsága nélkül a legnagyobb valószínűség lenne, hogy Acincumot is — Attila idejében— a többi római határvár sorsa érte, azaz, a krónikák nyelvén szólva, elpusztult volna, még akkor is hihető, hogy újra helyreállott, mint helyreállott az Attila idejében lerombolt Aquiléja és maga a pannoniai Sirmium, s azonkívül sok más római város. A városokat a legkegyetlenebb égetés, rombolás, öldöklés sem igen szokta egy csapással megsemmisíteni. A lakosok közül csodálatosan sok menekül meg, mikor azt hinnők, hogy mind ott vesztek házuk romjai közt. Ezek mihelyt a békének csak látszatja mutatkozik, visszatérnek s a még álló falrészekből s alig meghülepedett üszkökből rögtönöznek kunyhót az egykori tűzhely fölött. De, mint fentebb megjegyeztem, föltehető, hogy meg is hagyta azokat, melyek ellen nem állottak. Bizonyság erre többek közt Sabaria, a mai Szombathely, mely inkább nyílt város, mint vár lehetett. Attilának ellenséges nyugoti hadjáratában jövet-menet útjába esett. S mégis bizonyos az, hogy Sabaria talán megfogyva, de meg nem törve állott még Attila halála után két évvel. — Mert a birodalmi központ-krónikában olvassuk:

„455-ben September 7-én, péntek napon, Savariát egy földrengés összerombolta.“ *)

Ha Attila halálával, 453-ban, elpusztult város lesz vala az, egy földrengés nem volt miben kárt tegyen. De nemcsak hogy el nem pusztúlt, hanem még mindig nevezetes hely volt; mert különben a birodalmi főváros krónikásai, kik a tartományok állapotját, viszontagságait igen ritkán méltatták figyelemre, nem emelték volna ki, mint eseményt, a földrengést.

[1]) „ Valenti niano VIII. et Autemio consulibus, — eversa est Savaria a terrae motu VII. id. Septembris, die veneris.“ Anonym. Cuspin. ed. Mommsen 666. lap.

Ezekből kitűnik, hogy a húnok Pannóniára nézve sem képezik a római világ végkép legördülő függönyét, bár a nyugati birodalmat Attila működése tette minden további ellenállásra képtelenné, megsemmisítvén az addig egyedüli védelmet: a limeseket.

Későbbi századok mondái Attilát túlságos szelíd embernek tüntetik fel. Így valamennyi germán nép dalai, melyekből későbbi századokban a „Nibelung“ keletkezett, nemcsak nagylelkű királynak, hanem néha a gyámoltalanságig jámbor férfiúnak mutatják. Elég különben csak az is, hogy a germán hősi monda polgári jogot ád a hún nagy embernek, annak bizonyságául, hogy az egykorúakra nem azt a benyomást tette, a mit Dzsingisz és Batu khán a XIIL század idegenéire. Ezeket például a magyar monda ha eszményítni akarja, kutya-fejű szörnyeket alakít belőlök.

Bármint legyen ez, világos, hogy 458-ban még Acincum volt a város neve. És így még Attila halála után sem kapott más nevet. Bizonyság rá Sidonius Apollináris, kinek ha a város virágzására nézve közlött szavában kétkedik is valaki, de az kétségtelen, hogy az Acincum név ismeretes volt még a mai déli Francziaországban is, tehát világszerte.

Sidonius Apollináris az utolsó író, ki római városunkat említi. Többé századokig nincs róla szó, sem valódi, sem költött római, sem későbbi középkori nevén, sem akármi más név alatt. [1])

[1]) Az ezen fejezetben foglaltak némely részét bővebben fejtegettem a „Századol“ 1881. évfolyama IX. füzetében.

III. FEJEZET.

A NÉPVÁNDORLÁS MÁSODIK KORSZAKA.

Kevés szó van a Duna folyásának azon egész mellékéről is, melynek Aquincum legnevezetesebb pontja volt, az ötödik század utolsó felének krónikáiban.

De maradtak fen véletlenül följegyzések azon területekről,melyek folyamunk mentén mind feljebb, mind alább szomszédosak vidékünkkel. — Meglehetősen részletes, s egészen hiteles leírását bírjuk az ausztriai Duna-mellék állapotának az V. század utolsó feléből. Egyes érdekes adatok maradtak fenn ezenkívül a Dráva és Száva közötti vidékről, különösen Sirmiumról, a VI. században.

Nem lévén városunkról és vidékéről egyenes, biztos adataink, az analógiához kell folyamodnunk, mely óvatosan használva némi megbízható következtetésekre vezethet, annyival inkább, mivel a Duna, mint könnyű közlekedési ut, az összeköttetést fentarthatta a nevezett vidékekkel.

Az osztrák Duna mellékéről oly rajz maradt fenn az V. századból, a mely ritka élethűségű episodokat tár fel a rómaiság végperczeiről. — Tanunk a 460—480-iki évek sürü homályába éles, s mondhatnám bűbájos világot vet

egy életpályának egyszerű, de ihletett, csudákkal teljes, de igazmondó elbeszélésével. [1])

Az ausztriai Duna mellékén is — 470 körül — meglátszottak Attila keze nyomai;[2]) de egyszersmind a rómaiság szívós életereje is. Egyes várak oly kevéssé alkothattak limest, mint egyes helyi garnisonok hadsereget. S mégis több város falai állanak, megvan lakossága, római őrsége. Minden központi hatalom segélye megszűnt volt. Olaszországból nem jön a rendes zsold s szorúltság idején az élelem és ruházat. A Duna éjszaki partján ólálkodó ellenség nem bir a római városokkal, de földművelésüket és közlekedésüket örökösen veszélyezteti. Batavis városnak (Passau) számosabb római őrsége van. A germán törzsek, melyek a Dunától éjszakra laktak, harczot folytattak háboruizenés nélkül a szomszéd rómaiság ellen. Favianisban (Alsó-Ausztria, ma Mauer) szintén volt római őrség s még tribunus is Mamertinus személyében, ki később ezredesből lett egyenesen püspökké. Egyszer a legszorgosabb munka idején, mikor a lakosság mind a mezőn volt a Duna túlsó partjáról átlopódzó germánok hirtelen meglepik őket, s barmot, embert zsákmányul hajtanak el [3]). De a tribün hamar összeszedi a maroknyi őrséget, utána ered a rablóknak, sokaságuk daczára megrohanja s győzelme oly teljes, hogy a fegyvert letéteti a megmaradtakkal s kötözve viszi őket a városba.

Egy másik várost éjjeli megrohanással akar felprédálni a barbárok egyik törzse. A résen álló városi őrség

[1]) Eugippii Vita Sancti Severini. Legújabb, s úgy vélem leghibátlanabb kiadása: Berlinben 1877-ben Saupetól jelent meg: Monumenta Germaniae Historica. Auctorum antiquorum Tom. I. Pars posterior.

[2]) Eugippius Attilával kezdi. A jól értesült Procopius később Attilát mondja a limes megrontójának.

[3]) Alemannorum copiosissima multitudo feraliter cuncta vastavit. (Vita S. Sev. 25. fej.)

meghiúsította volna a támadást, de arra sem került a dolog. Mert egy kazal a város aljában véletlenül meggyúlván, a lesben állók a megtámadtatástól félve, kereket oldottak.

Nyíltan várat megszállani nem mertek. Egyszer az alemán-törzs összeszedvén minden erejét, nagy invasiót tesz a római területre. Hősisége a nyílt, védtelen helyek gyors elpusztításában állott; de csak a legkisebb tornyocskát sem vehette be.

Különösen az emberrablás volt kenyérkeresete a később humánussá vált faj nem egy törzsének, mert minden vásár rabszolgavásár volt egyszersmind, s különösen a keresztyén római fizetett sokat, hogy kiváltsa a rabokat.

Baj volt az, hogy a germán támadók: thüringek, alemánok, rúgok és herúlok nemhogy egy kormány alatt, de szorosb szövetség által sem voltak egyesülve. Nem annyira a germánoknak volt ez baj; mert részletes rablóhadjáratokra nem szükséges a rendes kormány, hanem baj a rómaiakra nézve. Terhes föltételek, rendes adófizetés mellett is előnyösebb lett volna a frigy a rabló hadjáratnál, mely örökös volt a miatt, hogy hiába kötött békét a római a rúgok királyával, ha a thüringi és alemán bandafönökök bele nem foglaltattak. Mindeniket kielégitni alkalmasint lehetetlen volt. '

A római városok megkísértették- a császárok hagyományos politikáját. Egyik barbárral szövetségre léptek a másik ellen.. Így tett Comagenis város (a mai Túlin). Ámbár volt némi római katonasága, egy barbár törzszsel szerződött oly formán, hogy az alkossa az őrséget; de a római katonaságra legyenek bízva a város kapui.

Azonban a barbár törzsek egymásnak is ellenségei tevén, ez teljességgel nem biztosította a támadás elten. Sőt vitézül sem viselvén magukat, egy-egy nagyobb ellenség elten sem támaszkodhattak rájok.

A római, ki a császárok alatt a katonáskodást megvetette, most önvédelmére kénytelen volt fölfegyverkezni.

Mondják, hogy miután a központi hatalom végelgyengülésre jutott az V. század elején, a provinciáknak veszni kellett, mert ott az önsegély, az autonómia ismeretlen volt. Pedig ellenkezőleg a municzipium (mint ma nevezzük) megannyi respublika volt. A légiók, cohorsok, álák, éjjel-nappal a határon, s helyhez kötve generáczión keresztül, megszokták helyileg s idő szerint önállóan működni. S volt az önsegély megszokásának egy új támasza is: a keresztyénség. Ennek még tettleges és szervezett központja nem volt ugyan; de annál önállóbb tevékenységet fejtett ki, s mindenütt tudott elevenítni, szervezni, fegyelmet hozni be és közös czélra egyesíteni.

Egyik közeli bizonyság az a határszéli lakosság, melyről itt szó van. Attila korát átélve, azután, a központi kormánytól elzárva, folytonos ostromállapotban, képes a limest védelmezni, úgyhogy a barbár még mindig a Duna bal partján tanyázik ugyan, de nem mint büszke ur, hanem mint ólálkodó haramia, kivel nem bírván a hatóság, a tanyák lakosa kénytelen néha jó lábon állani vele; de senki sem érzi magát biztosságban, mert ama kétes szomszéd egyedüli életforrása a mások szorgalma gyümölcsének eltulajdonításában áll.

Nem a római önsegélyben volt a fogyatkozás. Régibb belső bajok s Attila támadása okozta a hadsereg felbomlását, mely kevés hijján a limesen állott. Szükséges lesz vala a limes és hadsereg felállítása, szükséges az erélyes támadó képesség. Mindezek hiányában a legnagyobb hadvezér! lángész a határszél egy-egy darabján egyebet nem tehetett, mint védelemre kellett szorítkoznia. Egyes fényes győzedelmet arathat; de a vége egy-két generatió alatt visszavonulás Olaszország felé, vagy elszéledés az Alpok hegyein és völgyein.

Mert azt az állapotot, hogy egy ellenség, melynek messze űzésére nincs elég erő, mely nem képes ugyan egy várat is megostromolni, nyílt csatát sem áll meg; de elhajtja a barmokat, felprédálja a nyílt helységeket, elpusztítja a vetéseket, ellopja a védtelenül talált férfit, asszonyt és gyermeket, és nem enged nyugtot sem éjjel, sem nappal, apránkint, de folytonosan fogyasztja és szegényiti a népet, — ily szomszédsági viszony kibírható, s kártételei kiépülhetők, ha egy-két évig tart; de évek hosszú során, generálókon keresztül elviselhetetlen. Csuda, hogy a római oly sokáig, Attila életén keresztül, s azután még tovább harmincz évnél kibírta a reménytelen viszonyokat, pedig úgy látszik nemcsak a központi kormány támogatása, hanem sokáig minden valódi vezérférfiú nélkül.

Severinus, kit azután a szentek közé soroztak, mindent elkövetett a rómaiság s vele a katholikus keresztyénség védelmérü ama városokban. Személyisége példa az önsegély hatalmára. A hol minden felsőbb megbízás nélkül ily vezérférfiu áll elő, s a hol mindenki engedelmeskedik neki, ott az önsegély nagy mértékben ki volt fejlődve.

Csak egyben nem engedelmeskedtek neki teljes készséggel, abban, hogy szülőföldjüket oda hagyják. A jelen nyomor és ínség, s a fenyegető végveszély daczára egyes vár lakói vonakodtak áttelepedni egy nagyobb, biztosabb erődbe.

Mindamellett költözniök kellett. Addig költözködtek egyik városból a másikba, míg végre 488-ban a városi nép kivándorolt Olaszországba, — még pedig Odoaker rendeletére, ki olasz királylyá lett volt herul vezérből.

Azt kellene hinnünk, hogy ezzel az osztrák-bajor Duna mentén a rómaiság teljesen kiveszett. Mert kétféle római népről volt szó. Egyik volt a környékbeli tanyai, vagy a mai fogalmak szerint falusi nép: ez a nagyobb

számú osztály. — Másik a városok állandó lakossága. Az előbbi a barbárok rabjává lett, vagy kibujdosott békésebb vidékekre, mielőtt a városok elesnének. Mert, mint a fentebbi vázlat mutatja, a germán törzsek itt azt a rendszert követték, mit a későbbi törökök: hogy várat ostromolni kevéssé tudván, azt a környék elpusztításával kényszeritették feladásra. A városi népről pedig azt mondja a szent életirója, hogy az mindenestől Olaszországba vándorolt ki.

Azonban utóbbi nem vehető szószerinti értelemben. Mert ugyanazon kútfőből látjuk azt a nevezetes tényt, hogy a rúg király fia egy pusztán hagyott római várost kapván birtokul, azt hatalmába került római lakosokkal igyekszik benépesíteni.

Kétes az is, vájjon Odoaker, a herul, csupa emberszeretetből verte volna magát abba a költségbe, hogy a római városok népét Olaszországba költöztesse. Hihetőbb, hogy olaszországi népének hézagait igyekezett a jövevényekkel pótolgatni. Miből látjuk, hogy ha rúg és herul ellensége volt is az idegen területen lakott rómainak, de saját birtokán értette a munkás és adóképes polgári elem becsét, — sőt azt mesterségesen át is ültette.

Hogy a rómaiság a Duna ama vonalán nem pusztult ki teljesen, arra bizonyságul szolgál a római helyneveknek jókora számban való fenmaradása is az osztrák-bajor Duna vonalán.

Ha már összehasonlítjuk az osztrák Duna-vonal akkori állapotját a magyarországiéval, azt látjuk, hogy a mi nálunk megvolt még a rómaiságból, annak viszonyai sok tekintetben kedvezőbbek voltak. Mert itt a rómaisággal szemben egy nagyobb rendezett barbár hatalom állott, s nem is szemben vele hanem békében élt. Ez a nagyobb hatalom az osztrogothoké, kik benn, Pannóniában laktak Attila halála után, sőt valószínűen már életében. A góth

nemzet nagyobb, s kormányzata egységesebb volta rendezettebb viszonyokat tételez fel, mint azok, melyeket ellenséges rúg, herul, alemán és thüringi teremtettek. Az a nép, mely a következő generatióban egész Olaszországban megalapítá hatalmát, s onnan sokáig Pannónián is tudott uralkodni, képes volt a magyarországi és stíriai római területre, sőt a balkáni félsziget egy részére is kiterjeszkedni Severinus életében. A rúgok felpanaszolják ezen szentnek a góth sereg megszámlálhatlan sokaságát. A góthok birtokában voltak egész le Karinthiáig az Olaszországba vezető utaknak. Mert a rúgok oda akarván kivándorolni, a góth fejedelemtől kérnek rá engedőimet, mit az megtagad. ') A góthok épen S. Severin működése közben ostromolják és veszik be egyezség által Tiburniát, mely a mai Karánt-föld nyugoti részében feküdt. 2) Nem csak uralkodtak a római területen, hanem féken tartották a határon kívüli kisebb törzseket is, amint a rúgok panasza elárulja, — sőt némi függési viszonyra is lehet abból következtetést vonnunk.

Ezen viszonyokból s más jelekből a rómaiságnak csak oly mértékű megszűntét is, mint Austriában, nálunk, a magyarországi Duna mellékén, jóval idébbi korra kell tennünk.

Van egy egyenes adatunk is, ha tán nem is épen Aquincumból, de annak szomszédságából, mely szerint itt még éltek rómaiak, még pedig előkelő családok is.

[1]) Rugorum rex, nomine Flaccitheus, ... habens Göthös ex inferior! Pannonia vehementer infestos, quorum innumera multitudine terrebatur .... Deflebat (Flacc.) se a Gothorum principibus ad Italiam transitum postulasse, ... hoc ei denegatum fuerat (Vita S. Sev. Caput X.)

[2]) U. a. Cap. XVII. Tiburniát, melyet S. Severin életében Noricum fővárosának mondanak, Spittal tájára teszik, s megfelelne neki „S. Peter im Holz“ helység; Mommsen is úgy véli.

Valeria tartományt, melynek Aquincum a fővárosa, úgy említik ezen korból, mint *liriai Sz. Antal* szülőföldjét, a szent ember atyját pedig, *Secundinust,* úgy mint előkelő római családbeli férfiút. A közlekedés is meg volt Pannonia és Noricum közt, s S. Severinus hire és tán befolyása ide is kiterjedt; mert az van mondva, hogy Secundinus fia még gyermek korában szegődött Severinus tanítványává és utazott hozzá a mai Ausztriába. Kár azonban, hogy Sz. Antal szülővárosát kútfőnk hiányosan határozza meg. Mert ő Valériát mondja városnak, még pedig parti városnak, holott az tartomány, igaz hogy parti tartomány volt. Oly nevű város nem volt ismerős.

A tudósításnak csak úgy van értelme, ha föltesszük, hogy az iró *civitas* alatt nem várost, hanem tartományt értett. Nem valószínűtlen, hogy Secundinus épen Aquincumnak volt előkelő polgára; de mivel csak az van mondva, hogy fia, Antal, a folyam azaz a Duna partján levő városban született, s ily város több is lévén Valériában, kényleges volna ama föltevés. [1])

Jordanis a VI. század közepén írja, hogy Pannóniában sok város díszük még. Ha ezt úgy vesszük is, mint szolgai kiírását Cassiodorusnak, akkor is az V. század második felére kell értenünk. [2])

A keleti góthok legalább is 453-on kezdve lakták vagy bírták eme földet, s 488-ban, tehát harminczöt év múlva vándorolnak ki Olaszországba, nagy királyuk, The-

[1]) Ennodius szerint liriai Sz. Antal született „ circa fluminis ripas in civitate Valeria? Bibliotheca Veterum Patrum XI. k. 156. lap. „LiriaH-nak a szentet későbbi tartózkodása helyéről nevezték el.

[2]) Ornata est patria civitatibus plurimis, quarum príma Sirmis, evtrema Vindobona. Jordanis góth származása miatt nevezi hazájának Pannóniát.

odorik alatt. De Pannóniát még mindig magukénak tartják, s királyuk rendelkezik felőle.

Ez uralkodik Olaszországban, címre nézve mint góth király, de tényleg mint nyugati császár, 493-tól 5 2 6-ig. Ö Pannóniának rendeleteket ad Ravennából s helytartókat nevez ki számára. Fenmaradt felhatalmazó parancsa Colosseus comeshez, kit Pannóniába, Sirmiumba küld, mely úgymond egykor a góthok székhelye volt, — honnan a tartományt fegyverrel védelmezze és jogszolgáltatással békében tartsa, hogy régi védelmezőit örömmel fogadja az a föld, mely az ő, Theodorik, szülőinek boldog kormányára emlékszik. Kövesse a kormányzó királya elveit. Legyen igazságos, védje az ártatlanokat, hogy a barbár népek gonosz kormányzata helyett a góth justitia előnye kitűnjék, s a rómaiak bölcseségét átlássák. Hálára tarthat számot, ha ezeket valósítja stb. ') Egy másik levele szól: „a Pannóniát lakó valamennyi *barbár-hoz* és rómaihoz.“ Tudósítja, hogy Colosseusra bízta az ő kormányzásukat és megvédelmezésöket, engedelmeskedjenek parancsainak.

' Tegyék le a fegyvert, mert ellenségök nincs. Mi szüksége van az embernek nyelvére, ha fegyveres kézzel folytatja pereit? „Jobb ha követitek, írja a király, a mi góthjaink példáját, kik idegenek ellen a határon kívül szintúgy tudják forgatni a fegyvert, mint otthon gyakorolni a mérsékletet.“ [2])

Látni, hogy Pannóniában szintúgy, mint Olaszországban kétféle népelem volt: a római és barbár. Átalán föltehetjük, hogy a góth azt tette Pannóniában, a mit Italiában. A barbár a várakban katona s falun földesúr volt· Nem fosztotta meg egészen a rómait földbirtokától. A vá-

[1]) Cassiodori „Varia“ III. 23. Cassiodorus ezen gyűjteménye a Theodorik hivatalos levelezése egy részét tartalmazza.

[2]) U. a. IV. 2 4. levél.

rosban adóztatta, vidéken birtokának harmadát követelte, még pedig nem a barbárok nemzeti szokása, hanem egy régi római törvény szerint, mely a katonai beszállásolást szabályozta. Áthágások történtek, de ez volt a szabály góthoknál, frankoknál s a később jött longobárdoknál, kik mindenike jogilag a római császár katonájának ismerte magát.

Theodorik békéltető szavai a Pannóniában s annak tőszomszédjában tanyázó barbár törzsek egymás közti harCzaira vonatkoznak, mi elég kártékony lehetett a földre s a föld népére nézve. Ezen népek voltak a régi quadok, származtak s egy része a gepidáknak, a határon túl a herulok, longobárdok és nagyobb része a gepidáknak.

A góth királyt nem csupán emberszeretet indította a gondoskodásra szülőföldéről, Pannóniáról, hanem hadi tekintetek is. Érdekében állott itáliai birtokainak régi védvonalát a Dunát őrizni egy netáni hatalmas barbár invasio ellen.

Theodorik halála 526 után kilencz évvel, a keleti császár Justinianus Olaszország visszahóditására s a góth uralom megszüntetésére indítja a győzedelmes Belisart. De ezen hosszú háborúban, mely 535-től 553-ig, tehát tizennyolcz évig tart, a többrendbeli hadsereg közül, mely Konstantinápolyból indul Olaszországba, egyetlen egy sem utazik a rendes és legkényelmesebb után, Sophia és Belgrád felé Laybachnak, s egy sem támad Pannonia felől, mi által pedig hátban kerülték volna meg a góthokat. Ennek egyik oka kétségkívül az volt, hogy a góthok gondoskodtak Pannonia védelméről, bár erejök nagyobb részét Olaszországba kellett vonniok.

Azonban Justinianus nem hagyhatta a többi Pannonia Dunáját ellenségei kezében s a barbár invasiok részére nyitva. Nagy erőfeszítéssel s rendszerességgel járt el ebben is a gondos uralkodó.

Nem kisebbet akart, mint a *limes* helyreállítását, melyet Attila annyira megrongált, hogy lerombolásnak is beillett. Mindamellett száz év múlva Justinianus egy részét a dunai váraknak jól-rosszul helyreállítva találta. Ő ezeket jókarba helyezi és újakkal gyarapítja, némely elpusztultat pedig teljesen újra épít. De építési buzgalma Európában csak az egykori keleti birodalom határaira terjed; Belgrádtól a Fekete tengerig, — és ezenkívül, a mi régen el volt hanyagolva, Thráciában, Moesiában sat. a beljebb eső vidékeken is várakat épit. Az egykori Pannóniában, azaz Belgrádon felül egyetlen egy várat sem nevez meg a jól értesült Procopius hosszú névlajstroma, melyet a császár restaurált volna. ')

Azonban Pannóniáról sem felejtkezett meg a császár. Védvonala csonka· lesz vala, ha az a Duna mentén csak Singidunumnál kezdődik, hol a herulok telepe állott őrt.

A nevezetes szerémségi „félsziget“ a császár zsoldjában álló gepida-hadsereg által volt biztosítva, —- s úgy látszik, Sirmiumot nem kellett a császárnak feléptnie, — elég jó karban volt, talán Theodorik gondoskodásából. A

[1]) Olim rom. imperatores, ut positos trans Danubium barbaros trajectu prohiberent, amnis illius oram oppidis et castellis praetexuerant, passim a dextera, alicribi etiam a laeva extructis. Haec autem non sic aedificaverant, ut inaccessa essent adoriri parantibus (?iem *voltak elég magasak a falak),* séd tantum ne fluminis ripa a defensoribus vacaret omnino; siquidem regionum illarum barbari ab oppugnandis moenibus abhorrebant. Múlta certe munimenta una admodum turri constabant, unde *monopyrgia* dicebantur; nec nisi perpaucis *stationarüs* instructa erant; idque tunc ad incutiendum barbaris terrorem . . . sufficiebat. Postmodum verő Attila cum ingenti exercitu irrumpens, munitiones illas nullo negotio disturbavit, ac late Rom. imperium populatus est, nemine repugnante (?). Demum Justinianus Augustus eversa restituit, non in pristinam formám, séd in earn quae longe validissima sít. Nova insuper fecit plurima. (Procopius de aedificiis. III. k. 287. és köv. 1. bonni kiadás.)

Drávától éjszakra fekvő dunai várakról Justinianus szintén gondoskodik.

Betelepítette a longobardokat, kiknek átengedte, mint szövetségeseknek, Pannonia *várainak* védelmét.

Mikor történt a longobárdok átkelése Pannóniába, arra különböző vélemények vannak. Némelyek szerint ez még 52 6-ban, tehát Theodorik halála évében történt volna [2]). Mások szerint ez csak 446-ban történt a Justinian-féle háború folytában. [3])

Az utóbbi véleményt kell elfogadnunk, mint a mely az események fejlése rendjébe jobban beillik. Mert míg a góthok Olaszországból hatalmat gyakoroltak Pannóniában is, a keleti császárnak sem oka, sem módja nem volt a longobárdok betelepítésére. Különben is Justiniánnak tulajdonítják a herulok Belgrádhoz telepítését. Ezeket pedig a longobárdok akkor verték ki tanyáikról, mikor mindkettő a Dunától éjszakra lakott volt Austriában és a magyar felföldön.

Így el kell fogadnunk azt, hogy 546-ban történt a longobárdok bevándorlása Pannóniába, tehát akkor, midőn

[1]) Cum urbem Noricum (?) et *Pannóniáé munitioned* aliaque loca Justinianus Longobardis donasset, eam illi ob causam, patriis sedibus relictis in adversa Istri ripa consederunt, haud procul a Gepaedibus. Procop, de bello Gothico 418. 1. bonni kiadás. Később, midőn a gepida követség a császárnál jár, ezt mondja többek közt. „Profecto Francis, Herulis, hisque ipsis Longobardis tot urbes, tantasque regiones attribuisti, Imperator, ut inire numerum nemo possit.“ U. a. III. könyv. 34. fej. Más munkájában Procopius szól arról, hogy ezen a tájakon (hozzávéve talán a nyugatiabb tartományokat is) a háborúk és kórságok miatt a lakosság gyérré vált. (Hist. Arcana. 108. 1.)

[2]) Zeuss, „Die Deutschen“ 474. 1.

[8]) Waitz, Scriptores rerum Longobardicarum. 4.1. Az eltérés onnan ered, hogy a kútfőnek (Paulus Diaconus) egy kéziratában az áll, hogy a longobárdok 42 évig laktak Pannóniában (kivonultak 568.), más szerint csak *22* évig laktak itt.

a góth háború már vége felé járt, s a góthok pannoniai hatalma a keleti császárra szállott.

így *55o.* táján a longobardok és gepidák azon területeken vannak elhelyezkedve, melyeken 45o táján az osztrogóthok és hunok szállásolták volt el magokat.

Ha már még ekkor is vannak a Drávától éjszakra, Pannóniában, sőt Noricumban is római várak, lenni kellett ezekben római lakosságnak még 546-ban is. Még pedig igen hiteles tanú van rá: — a legjobban értesült Procopius! Ezen várak nevezetesebbjei minden bizonynyal a régi neveket viselték száz évvel Attila után.

Longobárd és gepida egyaránt germán faj; de a császár jól számított, ha föltette, hogy jó szomszédok nem lesznek. S csakugyan készek voltak bármely más faj beli idegennel szövetkezni egymás kiirtására.

Mikor a longobardok az avarokkal szövetkeztek, abban egyeztek volt meg, hogy a gepidáktól nyerendő zsákmányban egyenlően osztoznak; de a gepidák földje legyen egészen az avaroké. Utóbbiak különösen Sirmiumra vágytak. Ebben a városban a helyőrség gepida volt; de a városi nép *római.* Ezek egyetértve, hogy avar kézre ne kerüljön a város, a római császár kezére játszták. *)

• Sirmium tehát K. u. 567 körül római várossá lesz ismét, ·— nemcsak, hanem az lenni meg sem szűnt volt; —- mert a gepida megszállás daczára lakossága római. Úgy látszik, ezek a barbárok pusztítottak ugyan a császár területén, de saját római alattvalóikat ki nem irtották· Százhúsz évvel az előtt írták, hogy Sirmiumot Attila lerombolta volt. S most az mégis erős vár római lakossággal ; még fürdője is áll, s büszkén emelkedik ki a többi

[1]) Thierry 172. 1. (Szabó K. fordítása).

épület közül, mert ennek teteje volt az őrtorony, melyről az ellenséget szemmel tartották. ’)

Az avarok invasiója idején Sirmiumon kívül több más római város meg volt azon a vidéken, melyekről írja ez egykorú hivatalos jelentés, hogy nagy aggodalomban voltak, midőn Baján, az avar fejedelem, készülődéseinek hírét vették.

A rómaiak bízván a frigyben, nem rakták volt meg Sirmiumot őrséggel s nem látták el kellően eleséggel, bár nagy tömeg római lakta. Baján a Száván két hajóhidat veretett a városon felül és alul, mi arra szolgált, hogy vizen a rómaiak segítséget ne kapjanak. Egy szláv betörés arra kényszeritette II. Tiberius császárt, (uralkodik 578—582.) hogy a várat az avaroknak feladassa, oly feltétel alatt, hogy a nagyszámú lakosság szabadon kivonulhasson, de ingóságait is hátrahagyva. A népes város pusztulása 581-ben történik. [2])

A lakossággal együtt kivonult bizonyára a város püspöke is, s a keresztyénség megszűntével együtt járt a rómaiság megszűnte.

A pannon-római keresztyénség, Sirmiummal együtt, az utolsó felvonásban a keleti birodalom egyházi kötelékébe tartozott. Az avar hódításnak kellett közbejőni s a magyar uralomnak levernie itt a szlávokat, hogy később Pannonia a nyugati egyház birodalmába kerüljön.

Sirmium lakossága kivonult. Az avar kagánnak csak a zsákmány kellett. Nagy valószínűséggel maga a vár,

[1]) Menander Excerpta de Legationibus. Velenczei kiadás 75. 1.

[2]) Fragmenta Hist. Graec. (Mullerus Paris 1851) Vol. IV. 201. 1. A bevezetésben Menanderhez egy chronologia. Theophyl. I. k. .3. fej. mondja, hogy Sirmium eleste kevéssel Mauritius trónralépte azaz 582. előtt történt. Ugyanez Sirmiumot „longe amplissima urbs“-nak nevezi.

ez a cserépedény, a mint követjei nevezték, csak azért volt oly hosszas küzdelem tárgya, hogy a rómaiak ellene ne használhassák. Maga, mint védelmi pontnak, kevéssé vehette hasznát. Az avar haderő egészen könnyű lovasságból állott. Ez nem szeret várakba szorulni, nem is alkalmas a várvédelemre. A szövetséges szlávokra vagy a leigázott gepidákra, kik gyalogok lévén, alkalmasabbak voltak helyőrségül szolgálni, nem tarthatta tanácsosnak rábízni egy várat, melyet, ha pártot ütnek, nem bír egy könnyen megostromolni. Ha az avarok alkalmasak lesznek vala várőrségnek, óhajtandó lesz vala, hogy polgárul mentül több római maradjon benne. De mivel az első feltétel hiányzott, nem volt szükség az utóbbira. S még kevesebb szükség volt a várfalakra, melyeket alkalmasint lebontatott az avar vezér, s a várost pusztulni engedte.

Következő évben·, 582-ben, Mauritius trónra léptével Baján Singidunumot lepi meg, mikor római lakossága aratáskor a mezőkön volt elszéledve. A vár nem volt hadilábon sem műveire, sem őrségére nézve. Mindazáltal csak véres harcz és nagy áldozat árán bírtak bejutni a kapukon az avarok. Itt a vár bevétele után a lakosság egyelőre megmaradt. De nem sokára hire terjedt, hogy a kagán rendeletet adott az erődítések lebontására, s a lakosságot rabul akarja a maga területére költöztetni. Priscus, a római hadvezér, egy sereggel épen akkor érkezett a Dunához Szendrő tájára. Követei által inti az avar fejedelmet, álljon el ama jogtalan és kegyetlen szándékától. A kagán a kard jogára hivatkozik. Priscus egy hajó hadosztálylyal Guduin alvezérét küldi Singidunum alá. Az avarok szekereiket tolják előre védelmül a falak elé. De a rómaiak rohamát annyival kevésbbé állhatták ki, mivel tarthattak a hátok mögötti városiak támadásától is. Így Singidunum felszabadult, s ez által megmenekült a pusztulás-

tól [1]). De az előadottakból kitűnik, hogy Baján nem azért vágyott a római határvárakra, mintha azokat maga akarná védelmül használni, hanem hogy a védfal ne állja útját a birodalom ellen intézendő betöréseinek.

A rómaiság megszűntét Pannóniában az avar-szláv megtelepedéstől számíthatjuk. De egyszersmind eltűnnek mindazon kisebb-nagyobb mértékben független barbár népek, melyek itt a római korban laktak, vagy a népvándorlás alatt itt tanyáztak.

A gepidák letűnnek 567-ben; a nép részint kivándorol a longobardokkal, részint megmarad szállásain, az avarok szolgaságában. Gepidákat említve találunk hazánk földén még a IX. század végén is, tehát a magyarok bejövetele táján; de kétségkívül csak elszórva, s minden önállás nélkül [a]). Más itt lakott népről szó sincs többé.

Az avar szintúgy joggá igyekezett émelni azt, hogy a gepidák egykori birtoka az övé, s így Sirmiumot is ezen jogon követelte és vette el a császártól, — mint egykor a gepida követelte, hogy a húnok egész birtokában ő legyen az örökös.

A gepida állam megsemmisítése után a longobardok csakhamar Olaszországba vándorolnak ki. S velők takarodik ki a népvándorlás utolsó germán népe is hazánk területéről. Követték azt az utat, a mit a nyugati és keleti góthok, kiknek Pannonia ideiglenes állomásul szolgált volt az olaszországi megtelepedésre. A longobárdok csak huszonkét évig voltak itteni lakosok, de elbúcsúzásuk ezen

[1]) Theophylactus. I. 4. és VII. 10. 11. A szekerek védelmid használása arra mutat, hogy vagy gepida, vagy szláv szövetségesek segítették itt is az avarokat.

[2]) A salzburgi névtelen: Huni expulerunt Romanos et Göthös atque Gepidos. „De Gepidis autem quidam adhuc ibi resident/' Perz, Monum. Germ. Ser. XI. k. 9. fej.

hazától pusztítóbb volt minden azelőtti letelepedésnél és kivándorlásnál.

A longobárd születésű Paulus Diaconus írja, hogy Alboin longobárd király odahagyván 568-ban, april i-sején szállásait, azaz Pannóniát, azt az avaroknak engedte át oly föltétel alatt, hogy „ha a longobárdóknak kedvök volna a következendő kétszáz év alatt bármikor visszatérni, az avarok tartoznak minden harcz nélkül visszaadni birtokaikat.“ — Azonban, ha ez a szerződés való, úgy látszik, a longóbárdok csalárdul használták fel. Mert Pannóniát igyekeztek merőben kiüritni és néptelenül hagyni. Ugyanazon krónikás szerint 568-ban nemcsak magok a longobárdok mentek a „szegény “ Pannóniából a termékeny Olaszországba, hanem a szászokon (?), svéveken, bulgárokon kívül gepidák, szarmaták, noricumiak és *pannonok* is. — így szószerint véve, kiment mind az a nép, mely Pannóniát és a szomszéd területeket lakta volt.

Pannonok alatt nyilván a régi római lakosokat kell érteni. ’) De a longobárdok még többet is tettek: mikor kivonultak, fölégettek mindent, a mit magukkal nem vihettek. [2])

A kivándorlás tömeges voltát bizonyítja ugyanazon Paulus Diaconus más tanúskodása is, mely szerint az ö korában, azaz Nagy-Károly idejében, tehát vagy kétszáz év múlva is, Olaszországban számos helységet neveznek a szarmatákról, bolgárokról, gepidákról és pannonokról.

Mindamellett Pannonia kiürítését szószerinti érte-

[1]) Paulus Diaconus (Warnefried). Waitz, scrip tores rerum Longobardicarum 76. és 87. 1.

[2]) Alboenus relinquens atque *incendens* Pannoniam suam pátriám cum mulieribus et omni populo suo ut fera occupavit Italiam. Roncalli II. 2i4. Marius avenchesi püspök.—-A népek kivándorlásának ezen vonását csak a régi helvétáknál találom följegyezve, Julius Caesar idejében.

lemben kell-e vennünk? Hadi emberek, minő a longobard király, nem szeretik a harcziatlan szegénységet is magokkal hurczolni, — s kivándorlásokra a gazdagabb néposztály szokta rászánni magát. Van positiv jel is, hogy a dunamelléki Pannonia nem maradt néptelen a longobard kivándorlással. Mikor ezen nagy esemény után csak öthat évvel Baján, az avarok királya Sirmium ostromára készül, — hajóhidat tud gyűjteni magának azokból a nagy hajókból, melyeket Pannóniában, a Duna felsőbb folyásán talált. ')

Ha ama hajók csupán révész-hajók lettek volna, tekintetbe alig jöhető csekély szám telt volna ki belölök. Lenniök kellett hosszabb kereskedési útra szántaknak is, mert hadihajókká csak római ácsok által idomíthatta az avarok királya. Így a longobard uralom alatt s az előtt az időnkénti harczok mellett is volt némi biztosság a pannoniai Duna partjain.

Nincs benne lehetetlenség, sőt valószínűtlenség sincs, hogy máig is divatos, vitorlátlan, lomha dunai hajóink és dereglyéink egyenes utódai a római korban itt használt szállító eszközöknek. Az avar fejedelem, pár évvel Sirmium bevétele után, az ő szláv alattvalóival készíttet kisebb hajókat először a Dunán, majd a Száván, melyekkel seregeit a Dunán átszállíthassa. De szlávjai csoportonként munkavezetők felügyelete alatt dolgoznak, kik hihetőleg római ácsok voltak. [2])

[1]) Menander, velenczei kiadás. 85. 1. Az illető helyet nem lehet oda magyarázni, mintha Felső-Pannoniából a Száván hozatta volna le a *nagy* hajókat; mert az van írva, hogy ezek körülhajózták a szerémségi félszigetet, mielőtt a Szávába jutottak; tehát Vukovár, Titel és Zimony felé kerültek oda, — azaz a Dunán. A Dráván nagy hajók aligha voltak.

[2]) Theophylactus, VI. k. 3. 4. fej. Ezen helyen szó van arról, hogy az avarok Mirsiumnál ütnek tábort. Kétséges, nem érthető-e alatta Mursa, a mai Eszék?

Bármint van is ez, akár volt még római elem ezen a területen, akár nem, — a VI. század végén innen az meg nem maradhatott.

Hogy pedig emez időpontig még nem tekinthetjük azt végkép kiveszettnek, arra közvetett bizonyíték az, a mit a Duna felsőbb folyásáról láttunk, mely tanulságot szolgáltatott arra, hogy egyfelől a legmostohább viszonyok közt is mily szívós életerő lakott a római népben s városi szervezetben, s hogy másfelől a pannoniai Duna mentén á viszonyok nem voltak oly roszak, mint a Bécsen felüli vonalon. Láttuk azt is, hogy a szerémségi Pannóniában római városok és várak állanak fen, s többek közt Sirmium, melyről száz évvel ezelőtt, Attila korából azt írják, hogy ez elpusztította volna a várost. Feltámadt az még, mint a szintén elpusztított Aquiléja is.

De láttunk egy-két egyenes adatot is a mi vidékünk dunai vonaláról. — Legnevezetesebb az, hogy Justinianus idejében a longobardok az ottani városok őrségéül bocsáttatnak be.

Aromái államiság megszűnt, úgy látszik még 380 táján; de a római nép-elem még fentarthatta magát egyes autonóm városokban, s kivált keresztyén pásztoraik vezetése alatt.

Mindaz, a mi kétszáz évig, 568-ig történt, okozhatott nyomort, leapaszthatta a lakosságot; de végpusztulás talán nem volt. De azon innen a pusztulásnak már kétféle módját láttuk: egyik a longobárdok mindenestül való kivándorlása, másik az avarok megszállásának természetszerű következménye. Nekik vár és város nem kellett, — már pedig a rómaiság e nélkül nem volt többé rómaiság. — Azonban még volt egy harmadik oka a pusztulásnak ·. a szláv hordák idetelepedése. Ha a longobardoktól maradt is hátra kisebb számú római lakos, s ha az ava-

rok nyílt városokban meg is tűrik vala őket, — az avarokkal beözönlött szlávság kiirtotta.

Kárpótlásul az avar megszállás készíti elő hazánk állami egységét, — s vele azt, hogy városunk fővárossá legyen idővel.

Pannóniának hun és germánkori bevándorlói idejében nem történt az, hogy Magyarország mai területe egy államszervezetben egyesítve államot alkotott volna. Kölönösen a Duna még mindig éles határvonal volt a különböző népek közt, s a jobb partnak, a Dunán túli résznek meg volt még a többitől elütő római jelleme. Így városunk sem lehetett még mindazzá, a mivéhelyzete jogosítja: egy ország központjává.

Az avar-szláv megszállás nem volt oly ephemer, mint a hún, góth, vagy osztrogóth, vagy longobárd-gepida uralom. Mert az avar-szláv korszak egy harmad ezredévig tart, körülbelül 568-tól közel a 900-dik évig, vagy mintegy 330 esztendeig a magyarok letelepedéséig.

Ezen időből hazánk földéről nagyon gyér tudósítások vannak. A bizonyos csak az, hogy avarok bírták a területet az alföld déli szélétől Pozsonyig, sőt onnan a bajor határig, és bizonyos az is, hogy nem magok laktak itt, hanem vegyesen a részint előttök, részint velők a VI. században bevándorolt *szláv okkal,* és az alföld déli részén leigázott gepidákkal.

A szlávok részint félig önálló szövetségeseik, részint alattvaló, földmives jobbágyai az avaroknak. Egy sorban harczolnak az avarokkal a byzantiak ellen, —· s szláv telepedek lepték el hazánkat az erdélyi határhegyektől Styriáig, sőt azon túl Tyrol határáig.

Az ő megszállásuk pusztított ki minden római emléket; mert szláv helyneveket találunk ott, hol a római kor nevei még a VI. században is ismeretesek lehettek.

NEGYEDIK FEJEZET.

A KÖZÉPKORI HELYNEVEK.

Városunk római nevét, mint munkám első részében kimutattam, senki sem ismerte a magyar korszakban, a legújabb ideig. Különösen Mátyás király ideje óta egy alaptalan nézet volt elfogadva. Bonfinius akkor egy merőben félreértett vagy koholt feliratot közölt, mely, mint minden valótlanság, tíz igazságnak állotta útját. S az alaptalan nézet az volt, mintha városunkat valaha *Sicambriának* nevezték volna [1]).

Pedig a valódi név Mátyás király idejében is megvolt, — az igaz annyira eltorzítva, hogy lehetetlen volt ráismernie annak, a ki a régi valódi nevet bizonyossággal nem tudta. Ezenkívül az újkori nevet oly monda vette körül, melyet mindenki elfogadott volt, de a mely egészen félre vezette az értelmet és képzeletet.

Ez a név *Etzelburg,* a mint a németek, de csak a németek nevezték a középkorban a hajdankor Acincumát.

Minthogy a középkori német mondák Attila hun király nevét *Etzellé* ferdítették volt, ki kételkedett volna abban a sem nem vizsgálódó sem nem gondolkodó csak hivő korban, hogy Etzelburg Attilától kapta nevét? Pedig hogy városunk középkori német nevének valami legkisebb köze

[1]) „Buda-Pest az Ó-korban“ 88. 1.

volna a hun királyhoz, az oly valószínűtlen, hogy valótlanságnak fogadja el mindenki, a ki a valószínűségi számításra, az újkor tudományának ezen hatalmas eszközére ad valamit. A régi németség az *Etzel* féle személy- és helyneveknek nagyon bővében van, úgy hogy a szó nem származhatott Attiláról, vagy épen Eteléről.

Van Németországon máig is egy Etzel Hannoverben, egy Schweizban, két Etzelbach, egy Etzelkosen, három Etzeldorf, egy Etzelsrode Németországban, Schweizban, Austriában. Tehát kilencz helynév. Ezenkívül egyes z-vel írva Bajorországban és Austriában hat helynév s köztök Ezelsdorf, Ezelskirchen, Ezelwang. Ezelberg is van a Palatinatusban. Egy Atzelsberg és hét Atzelsdorf mind Austriában. Így van vagy huszonnégy Etzelféle atyafiság.

Már mint személynevek az Ezel gyökü német szavak nagy családot képeznek. Förstemann személynevei közt az Etzel-félék rokonságba vannak hozva a régi német *Ad* és *Ath* gyökü személynevekkel. Utóbbi *apa* jelentésű. Az *Etz* kicsinyítő alak.

Azonban a nagyon szigorú kritikáju névmagyarázó nem állítja, hogy a felsoroltakhoz hasonló személy- és helynevek mind ama gyökökből eredtek. Mint lenni szokott, egy nagy rész lehet idegen helynév a régi időből, melyet a németek egy-egy közhasználatban volt *szó* - mintájára alakítottak át.

De bárhonnan eredt külön-külön amaz egész sereg helynév, azt a nagy számnál és jellemző variatióinál fogva németnek kell tartanunk, s igen mindennapinak az összes németségben.

Ennélfogva az első valószínűség az, hogy a magyarok bejövetele után ide bevándorlóit német lakosok ma már ismeretlen okból ruháztak egy hazájokban közhasználatú nevet a római Ó-Budára,mitsem tudva római korbeli nevéről.

A másik valószínűség, hogy az Etzelburg név a fenn elősorolt németországiak mintájára alakult ugyan; de volt nemcsak localis hanem történelmi alapja, s a magán- és mássalhangzókkal kegyetlen játékokat űző germán hangorganumok egy régi nevet vettek thémául egy nem is igen merész variatióra. A római kor Sparnacumából, Castrumából, Ovilabisából és Ventoniánából *Épernay-X., Késztéren-t, Wels-eX.* és *Pfinzen-X* angol-szász földön Eboracumból *Yorkot* ferditni épugy nem csuda, mint *Acincum* reminiscentiáiból egy különben is igen szokott hangzású Atzel- és Etzelburgot készitni.

Ha mindamellett a nyelvészeti érvet különösnek tartjuk, de a történelmi és helyrajzi érv oly erős, hogy erősebb nem lehet; mert teljesen bizonyos, hogy a középkori német nem egyebet, mint épen az ókor Acincumát nevezte Etzelburgnak ').

Ha ezt a magyarázatot fogadjuk el, mely mindenesetre elfogadható, föl kell tennünk, hogy az avar megszállás daczára a Duna felsőbb részein lakott bajor földről a Dunán leszállóit hajósok tartották fenn a német szájíz szerint módosított régi nevet, s a magyar korbeli német jövevények előtt már ismeretes volt hírből az egykori Acincum német variatiója, mielőtt ide érkeztek volna.

A XII. században, mikor ide a német bevándorlás nagyobb mértékben folyt, az Attilát megéneklő *Nibelung* mondakör ismeretesebb volt a valódi történelemnél. Ezek a mondák pedig a hun király valódi nevét már abban a késő korban a közkeletű *Etzel-é* idomították. S ezt az

[1]) „Buda-Pest az Ó-korban "czímü munkám 120. lapján szóltam arról, hogy már a római korban a köznyelv Acincumnak mondta a feliratok Aquincumát. Hozzá teszem, hogy ez nem az orthographia játéka lehet, hanem a kiejtésé. A *k* hang, mely a gall szójárásban gyakran vastag s-sé vált, másokban c-vé lágyulhatott.

Etzelt, nem pedig az Etele nevet kapta föl a magyar monda városunkra vonatkozólag.

Felhoztam előbbi művemben, mit mond a XIII. századbeli Kézay Simon a város neveiről. Láttuk, hogy szerinte a hun király Sicambriában megölvén bátyját Budát, megparancsolja, hogy azt se régi nevén *Sicambriának,* se bátyja nevéről *Budának* ne nevezze senki, hanem *Ethela* városának

Különös, hogy a hány név annyi koholmány! Mert bizonyossággal tudjuk, hogy a mi Ó-Budánkat sohasem nevezték Sicambriának, s nemcsak az egész római korban, hanem, mint láttuk, még Attila halála után sem. Igen hiteles forrásból tudjuk azt is, hogy a nagy hun királyt-nem nevezték Ethelának, sem Etelének. Priscus Rhetor a római császár követe, ki jó ideig forgott a hun király udvarában, világosan írja őt *Attilának.* Ha *Etelének* hitták volna, nem irta volna máskép, valamint Edekont sem irta Adakonnak.

Végre hamisítva van Attila bátyjának is a neve. Mert ugyanaz a hiteles egykorú tanú Priscus, *Bléthés-xAte.* nevezi őt, nem pedig *Boudas-nak.* Tehát a három név mindenike hamis. A krónikások a VII—-Vili, század óta divatozott szláv helynévből gyártották Attila bátyjának a nevét. Gyártották a magyar által át vett névből, s ezen alapra egész véres drámát építettek [2]). -

Thuróczy krónikája ezt a drámát mondhatni szórul-szóra úgy adja, mint Kézay. E szerint közös forrásból, egy nemzeti krónikából vették a mesét. Csakhogy Thuróczy mindig Attilának írja a hun király nevét. Egy helyt azt mondja: Eczelburg, idest urbs Attiláé [3]). Ő az első,

[1]) „Buda-Pestaz Ó-korban“ 82.1. Kézay (Endlicher kiadás) 95· lap.

[2]) Kézay 95. 1. (Endlichernél).

[3]) Thuróczy I. könyv, 13. i4. és 17-ik fejezet..

ki azt hiszi, hogy magyar (szerinte hun) nyelven Ethelének hítták; és mégis mindenütt Attilát ír, — nemcsak, hanem azt ö sem mondja, mintha városunknak valaha magyar neve Etelvár lett volna, sőt nemzeti krónikáink előadása kereken tagadja ezt; mert az egész mese abban csattan, hogy a magyar (hun) Attila parancsa ellen makacsul a Budavár névhez ragaszkodott, — csak a német tartotta meg az Etzelburg nevet.

Ebből világos, hogy ha egyebet nem, a mi városunknak Attilával való atyafiságát a német mondakörből vették hazai krónikáink, hozzá toldva még Blédának Budává alakítását s belőle a helynév alapon nyugvó mesét.

Az ugyanazon városra vonatkozó két szembe tett nevet személyesítette, s testvérek közötti drámai összeütközéssé alakította. A krónikások avatatlan előadása közt is meg látszik rajta a költészet egy megkülönböztető sajátsága, mely abban a szabadságban áll, hogy ignoralhatja a külvilág tényeit, csak a lélektani vonások legyenek érdekesen találók. Naivsággal párosult humor van abban, a mint a monda jellemzi a germán fegyelmet, szemben a hun-magyar engedetlenséggel, mely utóbbi a hatalmas király rendelete után *csak azért sem* nevezi soha Efelvárnak Sicambriát. Kelhetett a monda nem elébb, mint a XIII. században ; mert korábban nem fejlett volt ki az itt kirívóan jellemzett oppositionalis szellem.

Anonymus, ki elég híven Athilának szokta írni a hun király nevét, ebben a tárgyban is józanabb akar lenni a nemzeti krónikásoknál; de aztán prózai elméjével az anachronismusokban túltesz a kútfőkön, melyekből dolgozott.

„A leghíresebb és hatalmasabb király Athila — úgymond -— Krisztus urunk születésének 45i-ik évében (?) jött le Scythiából. Nagy sereggel Pannóniába érkezett. Megszalasztván a rómaiakat, elfoglalta az országot. Királyi

fővárost a Duna mellett alkotott magának a hévvizeken (a mai császárfürdőn) fölül. Parancsot adott ki, hogy minden ott talált régi épületet kijavítsanak, s az egészet a legerősebb kőfallal vegyék körül. Ez az, a mit mai nap magyar nyelven *Budavár-rák,* német nyelven *Etzilburg*nak neveznek

Ebből az elbeszélésből hiányzik a költői monda éltetője: a lélektani vonás. Nyilván csak kivonatot akart adni a szerző, nem lévén czélja a hunokról bőven írni. Fentebb idézett végső szavaihoz ezt csatolja: „De tartsuk magunkat a történelmi elbeszélés rendéhez“ [2]), azaz nem akarja elmondani, mikép történt, hogy a németek Etzilburgnak, a magyarok Budának nevezték a várost. Másutt is óvást tesz az ellen, mintha neki a dalnokok fecsegéseiben öröme telnék. Ezt elhisszük neki; mert hiányzott benne a költői fogékonyság; de —- hozzá kell tennünk —- hiányzott egyszersmind a kritikai tehetség és az igazság tisztelete is, hogy a valót a valótlantól meg tudja s meg akarja különböztetni. A fentebbi előadásba kénye szerint vett fel olyat, a mi az ő kútfőiben aligha megvolt, — mintha Attila lett volna az, a ki kőfalakkal vette körül s építette régi romokból a várost. Sicambriát sem említi, csakhogy Attilát tehesse meg egy magyar Nagy-Sándornak vagy Constantinnak, kik Alexandria és Konstantinápoly felépítésével helynevekben örökítették meg magokat. Anonymusunknak á történelmi valóság iránt sem volt több érzéke, mint a költői igazság dolgában.

A valóság Attilájának oly tájon állott palotája, a hol sem kő sem fa nem volt a közelben, -— tehát nem a mai Ó-Buda táján. Fentebb láttuk, hogy a római várakat nem

[1]) Anonymus „De gestis Hungarorum“ I. fej.

[2]) „Quid plura? iter historiae teneamus“ (u. o.)

ő építette fel romjaikból, hanem épen ő változtatott rommá nem egy ép várost.

De ha a Névtelen eltér a hazai krónikától, abban egyezik, hogy ö is csak a németek által nevezteti Attila városának a mai Ó-Budát.

Minthogy a mondának Attilára vonatkozó része világosan német eredetű, csak az a kérdés, mikép ruházták a középkor derekán élt német jövevények a hűn király nevét azon városra, melyet már bizonyára Budának neveztek a hazai lakosok? .

Ha Buda a XII. században már fővárosa lett volna Magyarországnak, azt mondhatnék, hogy egy önként kínálkozó combinatio volt az: föltették, hogy Attila fővárosa nem lehetett másutt, mint a hol a magyar király fővárosa van. De, mint látni fogjuk, Buda még oly értelemben sem volt főhelye az országnak, mint egy-egy azon korbeli főváros szokott volt lenni. Sőt volt két város, nem messze tőle, mely nevezetességben meghaladta.

így ha történelmi kiindulását keressük a mondának, vissza kell térnünk az Acincum névre, mely Etzelburgra ferdülvén, a hely- és személynév azonossága lett aztán a monda szülőjévé, — épen mint a magyar monda a Buda helynév kedvéért kész volt kiforgatni alakjából a Bléthés személynevet.

Az a körülmény is, hogy városunk neve a távolabb lakó németeknél túlélte a népvándorlást, szintén bizonyság, hogy ha romban hevert is, de egészen meg nem szűnt létezni, s ha egészen szlávok lakták is vidékét, kik a hajdani nevet sem tartották meg, a németek a traditióhoz ragaszkodtak.,

A szláv telepedek nem tartották fen sehol a régi helyneveket. A Buda név önállóan keletkezett. Semmi kapcsolatban sem volt a római kor nevével; de még Attila-öcscsének, Blédának nevével sem.

A legritkább eset *az,* hogy a helységek, s még a legnevezetesebb városok is, nagy emberekről vagy emlékezetes eseményekről nyerjék nevöket. — Átalános szabály az js, hogy a műveltebb hódító nemzet, — ha új hazát nem nomád indiánok közt talál, kik megtelepedve sincsenek, meghagyja az új szerzeményen talált régi helyneveket. *Ezeket a műveltség alsóbb fokán levő megszállók adják,* Ok pedig kezdetleges telepeikre nézve még a névadásban sem fényűzők. Egy szikláról vagy mocsárról, sőt fűről, fáról is elnevezik a kis tanyákat, leendő faluk és városok csemetéit.

Előbbi munkám kitüntette azt, hogy bár a római a hatalmasabban kifejlett nemzetiség, a hódított tartomá nyok helyneveit meghagyta. Láttuk, hogy Pannóniában csak alárendelt helyek, úgyszólván posta-állomások nyertek többnyire latin nevet. Valamennyi nevezetesebb város barbár nevet viselt.

Átalán azt a roppant területet, melyet nyugati római birodalomnak neveztek, Hispániától és Britanniától az Al-Dunáig, s Olaszországban csaknem Róma kapujáig, oly nép borította el helyneveivel, mely alább való műveltségű volt a rómainál, még a hódítás korszakában is. Mennyivel alantabb kellett állania a Krisztus előtti azon századokban, melyekben ama helyneveknek keletkezniök kellett.—Minden bizonynyal a celta-gall népeknél a nemzetségi rendszer akkor nem engedte meg azt a politikai államiságot sem, melyet Julius Caesar talált később Galliában. Hiszen amaz alsó fokú patriarchalis rendszer, melyben még a családi rokonság tartja össze a társadalmat, épen a celta népektől vette a megjelölésére szolgáló műszót. Ez a *clan rendszer!*

Ily népnél nincs aristocratia. Ott mindenki szabad, de mindenki munkás is. Ugyanazon ember szánt, vet és pásztorkodik, a ki a hadban a fegyvert forgatja. Ha ily nép

hódít, nemcsak az összes nemzet fegyvert ragad, hanem egész kivándorlás-jellemet ölt a fölkelés. A hódított földre a letelepedés nem megy máskép, mint kiirtásával az előbbi lakosságnak. Mert a hódítónak nem kell földmves szolga, neki csak föld és hajlék kell. A letelepedés ily népnél annyi, mint irtóháboru. Egykét nemzedék alatt feledésbe jut a régi birtokos nép, régi nyelv s vele a helynevek. Így magyarázható, hogy a római birodalom nyugati felének térképe egy a rómainál műveletlenebb népcsalád neveivel van elborítva. Maga a sokkal műveltebb latin, a világtörténelem egyik leghóditóbb faja, rendkívül kevés latin helynevet mutat fel, — meghagyta a műveletlenebb kor és nemzet ama szóbeli emlékeit.

Krisztus után a VI. században kezdve Európa keletibb részében látjuk ismétlődni azt, hogy még nagyon nyers nemzetiségek oly nagy kiterjedésben borítják a térképet helyneveikkel, mint vagy ezer évvel azelőtt a celták. Csakhogy az újabb barbárok a műveltségnek inkább alacsonyabb, mint magasb fokán állottak a régi celtáknál. Az új névadó a nemzetiségek: *a szláv-törzsek.*

Ha Hamburgtól Triestig egy rézsűt vonalat huzunk Európa térképén, kevés kivétellel mindaz, a mi ettől keletre esik, Európa szárazának törzsökéből le a Balkán vonaláig, sűrűén van szláv helynevekkel borítva. Éjszakkeleti Németország, nyugotra be a németség központjáig, oly kevéssé kivétel e szabály alól, mint Magyarország, Erdély és Oláhország. A nevezett tájakon bárhol kimetszünk a térképből egy harmincz-negyven négyszög mértföldnyi darabot, az azon levő helyneveknek legalább is fele vagy világosan, vagy nagy valószínűséggel szláv eredetű.

Pedig a szláv szintoly gyönge volt, mint a celta az állam-alkotásban. Valamint utóbbi sehol sem bírt erős ál-

lamot alapítani, úgy a szlávok— a VI. század elejétől egészen a X. XI. századig — sem voltak képesek államokká tömörülni.

Sőt vándorlásaik sem voltak oly világrenditő események, mint a góth, frank, hun, bolgár, avar és magyar vándorlások.

Mások szárnyai és védelme alatt hömpölygőit éjszakról délre s keletről nyugatra a sáska-sereg, mely minden régi emléket fel volt emésztendő. A hunok idejében csak kis részök tűnik fel. De az avar, bolgár már vegyülve van a szlávsággal. — A magyarok is hoztak magokkal ily csoportokat, de aránylag keveset. A legnagyobb rész beköltözése az avar és bolgár vándorlással áll kapcsolatban.

Annak oka, hogy a régi szláv sem mint vándorló nem tudott erős hadi szervezetet, sem mint telepedő hatalmas és önálló államot teremteni — épen abban van, hogy társadalmi szervezete még a nemzetségi vagyis clan rendszer gyermekkorát élte.

De ugyanezen társadalmi állapot okozta, hogy a szláv vándorlás irtó háború s a letelepedés minden előbbi nép és minden előbbi civilisatio gyökeres kipusztitásával járt- A góth és a hun, a gepida, longobárd és avar, nyugaton a frank, mint földesur telepedett a római birodalom egy-egy provinciájába. Földesúr csak úgy maradhatott, ha voltak földmives, iparos, szolgálat-tevő jobbágyai. Életben hagyta, megmarasztotta hát az előbbi lakosságot. Ellenben a szláv, ha szabad egy későbbi kor kifejezését használni, paraszt községül telepedett meg. Neki szolga nem kellett. Urat inkább tűrt, s csakugyan a szláv bevándorló a VI. és következő pár század alatt jobbágya a mai Magyarországon, Morvában és Csehországban, s tán Lengyelország egy részében is, az avaroknak. Az Al-Dunánál szintúgy

jobbágya az avarokhoz mindenben hasonlított bolgároknak. — De épen mivel a földmives szolgaság volt hivatása, fölöslegessé tett minden más szolgát a megszállott területen. A VI. század kitünően hiteles történésze Procopius égrekiáltónak mondja azokat a kegyetlenségeket» melyeket a keleti birodalomba a bolgárok és avarok idejében betört szlávok elkövettek. Rablás, dúlás, égetés, fegyvertelenek ok nélkül való lemészárlása bélyegezte utjokat és műveltségi állapotukat. Az embertelen karóba-húzás a szlávok bejötté előtt ismeretlen volt a különben elég kegyetlen régi korban.

Én nem tulajdonítok annyit a fajbeliségnek, a mennyit a német történészek, nyelvészek s utánok a politikusok, kik nemcsak a keresztyénség s nemcsak az újkor humánus elveit tagadják meg ebben, hanem a történelmi igazságot is. A történésznek többet kell tulajdonítania a társadalmi és politikai szervezetnek, mint a fajbeliségnek, hasonlithatlanul többet a nevelésnek, mint a születésnek. Ennélfogva nem úgy hoztam fel ezeket a szlávok ellen, mint a szláv faj elleni vádakat, — habár erre a magyar fel volna jogosítva, megtorlásul azon egyszersmind ignorans és jellemtelen vádak ellen, melyeket, némely német, s még azok az emberiségnek oly kevés hasznot tett szlávok is merészek a magyarok ellen felhozni. Nem esem hibájokba.

Ama kegyetlenségek, melyek a népvándorlás pusztításait meghaladták az egykoruak ítélete szerint, a szlávok állapotjából, szervezetéből folytak. Seregük nem had volt, hanem népfölkelés-szerü tömeges vándorlás. Nem volt szükségük még a megszállandó területen is, sem városra, sem tőlük idegen munkásokra. Ezek kiirtása előttük nem tűnt fel esztelenségnek. A politikai nézet nemzeti szokássá vált, s az irtást gyakorolták akkor is, midőn szüksége nem volt érthető.

Fentebb kiemeltem azt a csudálatos tüneményt, hogy

a longobárdok 568-ban húsvétkor nemcsak magok vándoroltak ki Pannóniából, hanem hozzájok csatlakozott a mai Magyarország legtöbb itt lakott barbárja s az egykori római lakosság is. — Igen hihető, hogy ismerték már a közelgő hódítók minőségét. A római tudta, hogy az avarnak nem kell város, s jobbágyának, a szlávnak nem kell a falun más lakos, mint ő maga. Valószínű, ezért hasonlított a longobard kivándorlás egy átalános meneküléshez. Létező, s ezután már aligha szaporodó kútfőink szerint, mik a népvádorlásról szólanak, egy sem volt oly gyökeresen pusztító, mint a bolgár-szláv és avar-szláv bevándorlás és letelepedés.

Ez irtott ki minden előbbi civilisatiót, majd minden előbbi népséget, úgy hogy még az egykori helynevek is feledékenységbe mentek legnagyobb részben.

Mig magában Britanniában az angoLszász telepedés, a Rajnánál a frank, az osztrák és bajor Duna mentén az alemán, sváb és bajor meghagy elég számos helynevet, bár rontva is, —a római korból: a magyar Duna mentében rendkívül kevés a nevezetesebb helyek közül is, mely nevével a római korra emlékeztetne.

Budapest vidékén a római korban ily helyneveket látunk a térképen Acincumon kívül: Vincentia, Quadriburgium, Campona, Salinon, Matrica, Cardabiaca, Ulciscia castra, Florentia, Tautantum, Crumerum, adHerculem, Sálva, Carpis sat.

Majdnem mind teljesen elhangzott nevek. Helyettük, s épen a nevezetesebbeknél, vagy tisztán szláv, vagy oly magyaros hangzású de még sem magyar értelmű szavak állanak, melyek eredetét az avar-szláv korrra kell visszavinni, bár elég számos magyar helynév szintúgy van itt, mint van német helynév a Rajna mellett a hajdani római korbelieken kívül. Avarnak és szlávnak együtt véve több mint

háromszáz éve volt, hogy itt a régi neveket elfelejtesse és a szláv s némi részben avar neveket állandósítsa.

Arra a kérdésre, melyik nemzet lehetett az, mely Aquincumot Budával cserélte ki, s mely nevet adott a római korban aligha létezett Pestnek,— ezek a valószínűségek:

Első volna, hogy az itt lakott góth, alán vagy longobard nevezte el Acincumot *Budé-nek,* mi valami épületfélét jelentett. Ámde a mint láttuk, a germánoknál a hajdani névből lett az új.

A másik valószínűség, hogy a magyarok a bevándorláskor vagy kevéssel azután ruházták városunkra a Buda nevet. Azonban a név jelentése nem lenne a magyar nyelv szókincséből megfejthető.

A harmadik valószínűség, hogy a szlávok adták a fentebbi neveket az egykori római coloniának. Teljességgel nem én vagyok első, a ki szlávnak vallja fővárosunk mai nevét.

Régi dolog, hogy Buda nevét szláv eredetűnek tartják; de a *wodából* magyarázták. Úgy okoskodtak, hogy a szláv az Aquincum szóban az aquát vélvén hangzani, lefordította. Ámde a köznép nyelvén a város neve Acincum volt, s bajos föltenni egyfelől, hogy pusztán *víz* nevet nyerjen egy város, más felől, hogy a szláv vagy magyar csináljon Wodából Budát, mikor Kje és *B-]e* mindkettőnek van, s a kettőt nem igen téveszti össze.

Vájjon mind wodából származott volna-e a sok Buda, Budafa, Budaháza, Budavár, Budfalva, két Bodmér, Budince, Budim, Magyarországon, Erdélyben, Horvát- és Tótországban? Valami huszonhat ilyféle helynevet számláltam össze. De más országok helynevei is tanúskodnak, hogy a szláv is ismeri nemcsak a *woda,* hanem a Buda és *Búd* szót is. Budy van Galíciában vagy tizenhat, s egy Buda is. Csehországban van hat Buda, s származékaival

együtt a nevezett szláv-országokban negyvennél is több *Búd* gyökü helységnevet találok a helynévtárakban ').

így a Buda név szláv eredete oly nagy valószínűség, melyet történelmi tényül lehet elfogadni. Azt is elfogadhatjuk, hogy szláv és avar nem állván a fejlés azon fokán, hogy köházakat és kőfalakat építsen, az avar-szláv korbeli Buda alatt alig lehet csak mai értelemben vett falut is értenünk.

Avar és szláv több száz évi itt lakása alatt kezdte volt némi erődítések szükségét érezni, miután a letelepedés által kétségkívül az uralkodó faj elvesztette nyilazásbeli nagy előnyeit, miután harcziatlanná kezdett válni s miután kétségkívül bele kellett olvadnia a szlávságba, mint az egészen hasonló bolgárok a délibb vidékeken. De az avar-szláv erődítések, melyeket a német krónika hiányos felfogás mellett is némely vonásaiban hiven ír le, még annyira sem voltak valódi várak, mint a római korszak előtti celtákéi. Az új szlávok grad-ja az ó szlávban nem várat, hanem sövényt, kertelést jelentett. Egy szóval avar és szláv bizonyára nem követték el a vandalismus azon civilisált nemét, hogy Acincum classicus korbeli faragott köveit és bélyeges tégláit nyilvános és magánházak vagy egy vár falába temessék el. Legfeljebb a római koporsók massiv kőfedelét törték be, értékes tárgyakat keresve bennök.

[1]) Miklósich, *Die. slavischen Ortsnamen aus Appellativeη II.* Denkschriften d. k. Akad. d. Wissenschaften (in Wien.) Phil-hist. Classe. 2 .3. kötet. (1874.) 149.1. (4i. sz.) Csehül Bouda=Bude. Németből. Csehországban: Buda, Budy; Boudy. Galíciában Buda, Budy, Budki. Szászországban Budow (ma Budau). Előjön még Buda, Budow, Budin, Bauda, Baudy, Bauden, Budkau, Budkovicz. Lithvánban budininkai=kunyhóban lakó sat. Mikor akad nyelvészeink közt egy avatott Förstemann a mi régi személy- és helyneveinkre?

A mi a Pest nevet illeti, az is, mint Buda, csak a középkorban lett ismeretessé. A római korszakbeli jazygok Pessionja, mint munkám első részében írtam, N.-Kőrös táján feküdt. Ha volt is, — mint némelyek vélik — a római korban a mai Pest területén castrumjok, az nem viselt Pesthez hasonlító nevet, mert akkor az ismert hivatalos lajstromban megtalálnók. De vannak természetes s így elég alapos okok, mint látni fogjuk, melyek nem tüntetik fel valószínűnek ezt a hypothesist.

A Pest helynév tehát vagy a németektől, vagy az avaroktól, vagy a szlávoktól, vagy a magyaroktól származik. A német nyelvből nem lehet magyaráznunk, s látni fogjuk, hogy a német egészen eltérő hangú szóval, később fordította le azt a helynevet.

Lehetetlenség sincs benne, hogy az is, mint némely más, sem magyarból sem szlávból biztosan meg nem fejthető helynév, az avaroktól maradt ránk, — néha szlávos vagy magyaros rontással. De az avarok ismeretlen nyelve ellenében az ismert magyar és szláv előnyben van. A mit utóbbiakból megfejthetünk, a valószínűség a mellett nagyobb, s azt kell elfogadnunk.

A Pest nevet már a XVI. században élt Oláh Miklós a kemenczéből, még pedig az ezen tájon képzelt sok vagy nagy z/zAzkemenczéből származtatta, s ez a vélemény oly erősnek érezte magát trónusán, mintha biztosítva volna minden jogos kifogás ellen. Mert szlávban is kemenczét jelent a pest szó, ugyanazt jelenthette a régi magyarban, miután ma is használják a székelyek, ámbár csak bizonyos korlátolt kifejezés módnak [1]).

[1]) Saját tapasztalásom s a „Tájszótár“ szerint a székely csak azt használja „a pest megetr“ a mi azt teszi: *a sutban.* De tudtommal soha a székely sem mondja: „gyújts be a pestbe.[u] vagy „rakattam magamnak *egy pestet.*[u]

Azonban a helynévnek kemencze jelentése műveltségtörténeti szempontból épen nem oly világos, mint a milyennek vélik. Vagy mész-, vagy szabadban állott sütő- és főzökemenczéktől származott volna a név. A mészkemenczéből való szószármaztatás beillik anachronismusnak. Avar és szláv s az első században a magyar nem volt a kőfalaknak oly buzgó építője, hogy bárhol is sok és nagy mészkemenczére lett volna szüksége. Valamivel több valószínűség szólana az alázatosabb culinaris értelem mellett, mint átalán a helyneveknél a csekélységeknek több szerep jutott, mint a nagyszerűnek és pompásnak.

De mind nyelvészeti okok, mind helyi viszonyok s a történelmi valószínűség elfogadhatóbbnak tüntetnek föl egy másik értelmezést. A *pest* szó csak az új szlávban oly korlátolt értelmű. Az ó-szlávban találjuk egy másik magyarázatát.

Jelentett barlangot és a vele egy töröl nőtt *pécs* változat jelentett kősziklát. Miklósics előszámlálja a szónak húsznál több elöfordultát a falu-, város- és *hegy-nevekben. ')*

És ha a mai Pest lapályon fekszik is, de a régi századok Pestje a jobb partra is kiterjedt, sőt az lehetett a korábban emelkedő helység. Erről pedig már hihető, hogy nevét vagy barlangról vagy hegyről vette. Magyarkori történelmi kútfőink is támogatják ezt a véleményt. Mert mint látni fogjuk, a középkorban a mai várhegyet *újhegynek, „mons novus pestiensis**-nek nevezték. A latin kifejezés megengedi feltennünk, hogy volt egy régi Pest-hegy, (latinosán: mons Pestiensis, e helyett: mons Pest), s később a várhegy fontosságra emelkedvén, ezt Uj Pest-hegynek nevezték el. A régi Pesthegy pedig ugyanaz volt, a mit ma Gellérthegynek mondunk. A mai Gellérthegy nyerhette Pest nevét egy vagy több barlangról. A ma is

[1]) Idézett értekezése 213. 1.

belül nagyon üreges hegynek lehettek nagyobb külső nyílásai, mint azok a rudimentalis barlangok, melyek ma rajta láthatók, de az omlásos sziklák azóta betemették. Azonban elég a név indokolására a *hegy* értelem is. Mértföldekre nem lévén a Duna-partra ily merészen kikönyöklö sziklás magaslat, a folyam ezen pontjának megjelölésére volt alkalmas a szó. A hegy nevét természetes volt átvinni a Dunapart azon szakaszára, hol a barlangos vagy sziklás hegy .messziről megmutatja az utasnak, hol van az a nevezetes pontja a nagy folyamnak, mely messze földre legalkalmasabb révnek, átjárónak. Hogy Pest eredetileg rév volt s mint rév már nevezetes lehetett, mielőtt helységgé, vagy épen várossá fejlődött, arról tanúskodik már csak az is, hogy a magyar kor első· századaiban mind a jobb, mind a balparti tájat, mely a Gellérthegyen feljül terül el, egyaránt Pestnek nevezték, annak ellenére, hogy az egyik part majd minden tekintetben ellentéte a másiknak. A mely iparra az egyik part alkalmas, a másik alkalmatlan, s ha egyik part jó volt nagy kemenczék működésére, a másik csakazért sem volt az. Hanem már egy révnek bezzeg kellett mind a két part ugyanazon egy czélra, mi indokolta a név azonosságát. Ó-Budán feljül még volt egy dunai rév, melyet megyeri révnek neveztek. Mindkét parton van is Megyer, melyek régen bizonyára egymással épen átellenben feküdtek. Így föltehető, hogy mind Pest, mind Megyer első lakosai révészek voltak talán még az avar korban. Származása elég democraticus, s nem a földmivelésnek, sem az iparnak, hanem a kereskedésnek még akkor'bundában járó geniusa ringatta bölcsőjét. Czimerébe is jobban beillett volna egy hajó, mint azok a massiv bástyák, melyeket a hősiség szakában nem igen erős alapnak bizonyitnak a krónikák, — a mennyiben ritkán és keveset jegyeznek fel olyat, a mi egy hőskölteményre elég anyagot adna.

Avarországnak, mely a Duna mind keleti mind nyugati partján kiterjed, kétségkívül életszüksége volt a szárazi közlekedés miatt a dunai révekre, — s városunk vidéke mint rév, nagyobb fontosságú volt bármely más Duna melléki helynél mai hazánk területén. Abból, hogy az első magyar királyok idejében már Pest, mint dunai rév szerepel, azt következtethetjük, hogy valószínűen ezt a szerepet játszta már épen a Pest-hegy tövén közvetlenül feljebb eső Duna- szakasz még az avar-szláv korszakban, tehát a magyarok bejövetele előtt is.

S ez a nagy valószínűség egyszersmind nagy tanulságot is foglal magában, — azt, hogy városunk csak akkor nyerhetett jövő nagyságát biztositó előnyöket, midőn oly nép uralkodott hazánkban, mely egyesitni tudta a Duna mindkét partján fekvő ország-részeket. —; Hanem ehhez még másnemű kellékek kívántattak meg, s többek közt hosszú idő is.

V. FEJEZET.

A KILENCZEDIK ÉS TIZEDIK SZÁZAD.

Az avarok kora nem hagyott ránk történelmi kútfőket — a helyneveken kívül. Csak első felléptek és hatalmuk utolsó korszaka nyer halvány megvilágítást az Európában uralkodott átalános tudatlanság setétségéből. A VI. század végén s a VII-dik elején két-három emberöltő alatt látjuk őket erős küzdésben a keleti birodalommal, s országuk súlypontját hazánk déli részein, alkalmasint a Duna és Tisza közt, hol egykor a hun király deszka palotái is emelkedtek.

A krónika csak kétszáz év múlva a VIII. század végén és a IX. elején ad rólok ismét némi tudósítást. De ekkor nem a keleti birodalommal állanak szemben, hanem nyugat felé látjuk előre tolva támadó tömegeiket. A Dunántúli részen szövetséges vagy alattvaló szlávjaik felhatoltak meszsze a Száva, Dráva és Rába völgyén a stájer és karantén földre; a morvák bizonyosan függésben vannak tőlök s a Dunán felfelé annak déli partjain közvetlenül uralkodnak az Enns folyóig. Tehát bírják a mai Alsó-Ausztriát, s tőszomszédjai a bajoroknak. Kétségkívül a Rábától az Ennsig volt főerejök elhelyezve, mint az egykorú elbeszélésekből kitűnik. Nevezetes tünemény, hogy az avar, ha mindjárt elejénte nem is, az egykori római

földet szállja meg fő-erejével, s nyugat felé gravitál, — bár keletre való törekvés hagyományairól sem mond le. Ha egy fő-helyök még mindig a Tisza vidékén állt, lenni kellett egy másiknak a Dunántúli vidék és Ausztria összetartására. Aligha nem Fehérvár volt az. De mint egykorú írókból kitűnik, tartalék fö-helyök, hol felhalmozott kincseiket őrizték, még mindig a Duna és Tisza között van. Ott raboltatta ki a frank király a khaganok kincstárát, mit a német történészek teljesen jogos szép cselekedetnek mondanak máig is, míg ha megfordítva történik, az gyalázatos rablás lett volna nekik. Ott volt az avar fejedelem erősített helye, melyet a német krónika *ring-nek,* azaz kerítésnek nevez, de melynek leírása bizonyság azon értelmi ügyefogyottságra, mely Nagy-Károly hires korszakában uralkodott, nem a kardos, hanem a pennás emberek táborában. Azzal az észszel, mi a középkori irodalom legnagyobb részében nyilatkozik, soha a gyakorlat emberei sem hadat vezérelni sem államot fentartani képesek nem lettek volna. A legtudatlanabb osztály az írástudóké volt. Dicsekesznek a nagy császár tudósaival; de Eginhard és társai semmi jellemző leírást vagy elbeszélést nem képesek közölni az avarokról, földjükről és szokásaikról. Fülök nyitva minden képtelenség elfogadására, szemök hunyva az élet minden valóságaira.

Annyit ténynek fogadhatunk el, hogy már voltak mesterséges, védelmi helyeik, hosszabb vonalakat föld- és fa-müvekkel erősítettek meg. S ez becses adat arra nézve, hogy az avarok kétszáz év alatt elhagyták hadi szokásaikat, kijöttek nyilazás- és lovaglásbeli hires virtuozitásuk gyakorlásából. — Nagy részben gyalog szláv alattvalóik erődítési s talán a nyugatiak nehézkes harczmodorához közeledtek. Sőt talán már nagy mértékben elszlávosodtak volt. Ezt egy analógia teszi nagyon valószínűvé.

Az avar hadi szokásaiban egy volt a bolgárral, s viszonyaik is azonosak, a mennyiben szláv volt mindkettő alattvalója, s bizonyára ennek kellett lenni a nagyobb számnak. A bolgárról pedig ismeretes, hogy aránylag rövid idő alatt a szlávval cserélte ki nemzeti nyelvét, s tette magáévá szokásait. Alig volt szükség Nagy-Károly fegyvereire: az avar nemzetiség elenyészik vala a beolvadás által, épen mint a bolgár elenyészett.

Láttuk, hogy az avar és szláv nemhogy város-építők, de város-fentartók sem lehettek. A ringek, melyeket inkább egy hirtelen meglepetés ellen óvó sövényeknek, mint erődöknek írnak le, épen arra szolgálnak bizonyságul, hogy kőből nem tudtak és nem volt kedvök építeni. A római épületromokban az ily fejletlen telepedő tett legkevesebb kárt. Ha a régi városok táján telepedett meg, a romokon kívül ütötte föl tanyáját.

A meglevő krónikái följegyzések csak a Duna és Tisza közti fő-ringről tartottak fenn esemény által hitelesített emléket. Azonban ez nem szolgálhatott a Dunántúli rész s a nyugatibb Ausztria központjául is. Az csak az Alföld főhelye lehetett. Fő-erejöknek, mely az előbb említett tájon volt, s mely ellen Nagy-Károly fő-ereje jött, más központja lévén, legalább is kettős központot vehetünk fel. A Dunántúli lett volna a természetesebb; de kétségkívül az első megszállás traditioi a szokás hatalmával bilincselte khaganjaikat a Duna és Tisza közti főszálláshoz. Mint a következés megmutatta, épen az volt a gyenge oldal, a mit legerősebbnek véltek a nyugat ellen. Úgy látszik készületlenek voltak, mint az akkori viszonyok közt valószínűtlenre, egy Olaszország felől Stirián át történhető megtámadtatásra, annyival inkább, mivel az Alpok átjáróit s a völgyeket be Tirolig a nekik nem félelmes szlávok lepték volt el.

Azonban az avar államnak ha egyetlen központja nem volt, szintúgy nem voltak megszabott természetes határai, mint a mulékonyabb hun birodalomnak. Az uralkodó nemzet szolgáival és szövetségeseivel együtt rendetlen áradatként csapott túl a természetes határokon, holott azon belül alig volt meg az egység. A Kárpátok s a Száva és Al-Duna vonalának határozott formái közé nem tudott beilleszkedni az expansiv elem.

Mindamellett az avar- szláv kor az, mely előkészítette az ethnographiai talajt egy egyesített Magyarország számára. A százados megszállás által az avar korban elenyészett a Duna jobb partja és bal partja közti azon különbség, mely a római elem megmaradásával máig el nem enyészett volna a későbbi századok ismert viszonyai közt.

Az avarok hatalma megtörvén Nagy-Károly császár alatt, egyelőre hazánk civilisatiója nem hogy előbbre ment volna, hanem hanyatlott. Annak a hires császárnak háborúi nem voltak kevésbbé kártékonyak, mint akármelyik hun vagy avar fejedelméi. Magasztalják a krónikások, hogy az avarok földén az Ennstől a Rábáig tüzzel-vassal elpusztított mindent a 791-diki hadjáratban. Későbbi, nyolcz éven át mai hazánk földén folytatott hadjáratai, melyekről már hallgatnak, nem lehettek emberségesebbek. A mai osztrák földön, azután Karinthiában, Friaulban, s úgy látszik, a Dráva és Száva közti területen frank grófságokat állított fel. De hogy a Rábától keletre, vagy a Drávától éjszakra terjeszkedett volna keresztyén templomaival és határ-ispánságaival, arra nem mutat elfogadható hitelű adat. — Még azt sem írják, mintha a császár a Rábától keletebbre hatolt volna be az egykori Pannóniába. Csak a Dráva mentén Olaszország felől jött frank hadak keltek át déli tájakon a Dunán s foglalták el az avar khagán kincseit a fő „ring“-ben.

Azonban a múlt oly nevezetes császára s a jövendőbeli oly nevezetes magyar főváros nem maradhatott tudákos monda nélkül. A frank hódító után hétszáz évvel virágzott Bonfinius hosszasan igen világos betűkkel és szavakkal írja le N.-Károly császárnak „ *Sicambriánál“*· viselt dolgait. Ö az avarok fösánczolatát, melyben kincseiket a Duna és Tisza közt rejtegették, Budára teszi, s várparancsnokul a nemzeti mondáinkban hires *Csaba* királyfival ajándékozza meg, ki meg nem adja magát a felszólításra, bár százezer frank vette körül vizen és szárazon a nagyon terjedelmes várost. De be nem vették volna, ha a frankok a roham-oszlopok első soraiba nem avar foglyokat állítanak. A falakat megmászszák létrákkal. Csaba a királyi palotát, melyben a nemzet kincsei voltak fölhalmozva, még akkor is vonakodott feladni. Végre engedett a nagyobb erőnek. Az aranyban- ezüstben gazdag kincstárt Károly kifosztja, Csabát fogolylyá teszi, ki maga vet véget rabéletének. A császár tisztességes temetésben részesíti. Azután Károly avar országgyűlést hi össze. Tolmácsok által biztosítja, hogy szintoly jó indulattal fog viseltetni az avarok, mint a frankok iránt, ha felhagynak *Mars* és *Hercules* imádásával, s e helyett isten és Jézus igéit fogadják be. Siket füleknek beszélt. Rögzött átalkodottságuk ellen szigorhoz folyamodik. Lebontatja a vár falait, a lakosoktól elszedeti a fegyvert, adókat vet ki, földig romboltatja a bálványimádás templomait. Azokat pedig, kik kikeresztelkedtek, az adó alól felmenti, s hogy legyen hol imádják a Megváltót, a város végső végén, a hegy aljában keresztyén templomot építtet Szüz-Mária tiszteletére. Ma is — t. i. Mátyás király idejében — számosán látogatják az ország ezen legrégibb templomát. Ezt kőbe vésett emlék is bizonyítja [1]).

[1]) Bonfin, Decadis I. Lib. X.

Ezt írja Bonfinius, kétségkívül az általa végül említett köfelirat alapján. Láttuk, miket tud ő kiolvasni a nem elég világos szavú köfeliratokból ’). Nyilván az úgynevezett Fehéregyházra céloz, mely a XV. században még állott a hegy alatt, a városon kívül. E szerint az 791 és8i i közt lett volna alapítva.

Az egészen költött elbeszélésben találunk még egy igazságot is: azt, hogy az avarok még N.-Károly császár idejében kezdtek kikeresztelkedni. Az avar hatalom letünte után az általuk bírt terület apróbb részekre oszlott fel. Avariának, míg az avarok itt laktak, különösen a Rában túli földet s Alsó-Ausztriát nevezték a németek, innen való eltűnésük után azt a földet nevezték kiválóan Pannóniának, mely pedig a rómaiak idejében nagy részint Noricum alkatrésze volt. Ennyi lett az avar birodalomból a németeké. Délen és keleten a bolgárok, s ezen szélsőségek közt középen az avarok egykori alattvalói a szlávok maradtak meg, kik a keresztyénségben és a civilisatióban azután is kevés előmenetelt tettek, sha Buda és Pest környékén helységök volt, annak csak megye nagyságú területre lehetett kihatása. Valódi várról, minőt Bonfin ir le Budán, szó sem lehetett. Átalán az oly hamis adat, mint mint az övé, a homályt csak annál homályosabbá teszi.

Ha ily koholmány bűnébe nem estek is ujabbkori német tudósok, de csakugyan nem alaposan olvastak és ma-.gyaráztak egy másnemű emléket a IX. századból. Ennek alapján 1854 óta az a vélemény jött forgalomba, mintha N.-Károly császár és utódai a keresztyén német telepítéssel a Balatonig, sőt Pécsig hatoltak volna keletre. Ha ezt elfogadnék történelmi adatnak, röviden azt mondhatnók, a Drávától éjszakra ennek torkolatáig terjedt a német császárság és a salzburgi érsekség. Sőt csudálkoznunk kel-

’) Budapest az Ó-korban 88.1.

lene, hogy ha a Dráván lefelé ily hódítást tettek, miért nem jöttek le vele a hajózhatóbb Dunán Buda tájáig? Nem említi pedig ezt a nevet, sem szomszédjaiét, egy IX. századbeli kútfő vagy ezen időről szóló későbbi tanúsítvány sem. — De azt sem mondja egy hiteles író sem, hogy tettleg a Balatonig és Pécsig terjedtek volna a német grófságok és egyházmegyék. A kútfő maga, melyre épitnek, nem egykorú és nem megbízható. Az oklevelek, melyek támogatnák, nyilvánvaló hamisítványok. De még nagyobb baj, hogy ha a kútfőt hitelesnek fogadjuk is el, az újkori magyarázók félremagyarázták. Egy-két helynév hibás lefordításából és hangzatbeli hasonlatosságából eredt a tévedés. ')

Hazánk sorsára nézve nagy fontosságú lesz vala, ha Nagy-Károly és utódai a Duna vonalán Bécstől Belgrádig állandó mark-grófságokat, állítnak fel, s így középkori travestálással helyre áll a római *limes.* Egyik következés az lesz vala, hogy ebből az országból egy országot nem alkothat vala senki mai napig is. Megújult volna a chinai fal, mely a Duna jobb és bal partja közt össze nem férő különbségeket okoz. Városunk tekintélyes határszéli hadállomássá fejlődhetik, de újkori várossá nem; mert a bal parton el nem terjeszkedhetik.

Nagy-Károly, a római császárság hagyományainak buzgó követője kétségkívül ebben nem akart utánzó lenni. Birodalma Franciaországban nem tartotta meg korlátozó határul a Rajnát, Németországnak is nagyobb része feküdt a Dunától éjszakra, mint attól délre. Birtokainak térképét több más ok mellett már csak ezen okból sem lehetett volna a római térkép szerint idomítnia. De hogy az egykori egész Pannóniát állandó birtokul biztosítsa magá-

[1]) Körülményesen bizonyítottam ezt a „Történelmi Társulat'[1] egy 1881. ülésén tartott felolvasásban. Megjelent a „Századok“ 1882. januári füzetében.

nak, arra nem jutott az annyi felé hódító és telepítő császárnak sem vagyona sem embere. Annyi tény, hogy az avarok legyőzése után a mai Ausztrián innen nem jött határgrófságaival, a Dráva mentén és a IX. században Karinthián, Stirián innen nem terjed ki a német birtok. Pannonia név alá foglalták Stiriát és Karinthia egy részét, mert a Noricum elnevezés a mai Bajorországra csúszván nyugatra, a Pannonia név is tetemesen nyugatra húzódott. Pannonia alatt értették a mai Ausztriát s a mai Karinthiát is; de ez a kettő el volt különözve mind politikai mind egyházi tekintetben. A IX. század végén Karinthiának és Stiriának külön uralkodója van, a később császárrá lett Arnulf személyében. Miért nem foglalták el a valódi Pannóniát a Dunáig egészen?

Egy szóval az avarok leverése után, mintegy a 800-dik évtől a magyarok betelepedéséig, mintegy a 900-dik évig, kevés hatalmas ellenségek és sok idejök lett volna a német császároknak, hogy a hires *német cultura* számára lefoglalják azt a tőlünk azóta gyakran megirigyelt áldott földet, legalább az egykori Pannonia terjedelmében. A magyar nem volt még akadály ebben. Sőt a Duna-vonal lesz vala legjobb gát mindén *ázsiai jövevény* ellen. Még valamivel többet lehet mondani a szlávokról. Ha ők a cziviliált életre oly fogékony, s politikailag oly érett nép, miért tűrték magok felett oly sokáig az avar suppremátiát -vagy uralmat? — Vagy miután Nagy-Károly, némileg az ö bátortalan hütlenségök segedelmével véget vetett az avar birodalomnak, nekik szabad kezök volt mintegy száz évig, hogy közülök váljék egy király, ki a Kárpátoktól Adriáig uralkodik. A terület tele volt szlávval vagy szláv vegyületü néppel, — ha a helységek ritkábbak és kisebbek is, — Pozsonytól Brassóig s a Tátrától a Balkánig. A szomszédságban sehol oly nagy hatalom, mely akarná vagy

módjában állana útját állani. A szláv kimutatta, már azelőtt, hogy a maga erején nem volt állam-alkotó képessége. Nemzetségi rendszere oly alkalmatlanná tette erre, mint a celtákat a *clan.* Ott Csehország példája, mely a IX. században is sok apró fejedelemségre volt szakadva. Azonban kivételesnek látszó tünemény, a mi azon század folyamában előadja magát. Egy fejedelem: Szvatopluk,ki a mai Morvaország és a nagy részben rengeteg erdő borította mai felföldünk felett uralkodik, hadseregeket állít ki, győzelmeket vív a német határgrófok felett, s hódit és terjeszkedik. A törekvés látszólag az, hogy a morva lépjen az avarok örökségébe, a mi Ausztriát s a Dunán túli vidéket illeti. Azonban semmi sem mutat arra, hogy országunk keleti részeire is kiterjesztette volna hatalmát. Ha magasb rendű czéljai lettek volna, a hazánk földén szét szórt kis fejedelemségeket kell vala egyesítnie szép szerint vagy erőszakkal, s csak azután lehetett volna a német császárral kikötnie. Az bizonyára keveset gondolt vele, mit csinál egyes szláv *vojvoda* a Dunától éjszakra és keletre. De minden arra mutat, hogy a morvák Nyitrán megvetve lábukat, átjöttek a Dunán az egykori Pannóniába, s magukhoz csatolván az ottani szlávokat, siettek Stiriában és Karinthiában, Arnulf császár törzsbirtokain feldúlni a német telepeket; más felöl Alsó-Ausztriából igyekeztek kiverni a német határgrófokat. E szerint nem arra felé tartottak először, hol erőt gyűjthetnek, hanem a merre legközelebb kapták a zsákmányt. Minden egykorú hitelesebb adatból az tűnik ki, hogy Szvatopluk „Nagy-Moraviá“-ja kiterjedt csaknem az egész Felső- és Alsó-Pannoniára, úgy hogy szomszédos lett a hazánk déli részeire kiterjedt bolgár földdel és nyugaton Arnulf császár karantán birtokaival. E szerint hazánk mai nyugati megyéi, mind a Dunától éjszakra, mind attól délre a kalandort ismerték

herczegöknek. Ezt, szerintem igen helyesen fogták fel a német történészek, s különösen Dümmler, a mi világosan ki is tűnik az általa felsorolt tények összeségéből. De kitűnik Konstantin császár előadásából is, hol a *nagy* Moraviáról szól, melyet a magyarok elfoglaltak. ') De egy-egy sikerült hadjárat egy jó vezér alatt még nem bizonyság az államalkotásbeli képességre. Föllépésök is a rabló hadjárat jellemét viseli magán. Éktelenül pusztitnak, embertelenül kegyetlenkednek. Két-három száz évi megtelepedés nem volt elég; hogy levetkezzenek valamit azon szokásaikból, melyeket Procopius a VI. században leír. Csudálkozni lehet Dümmleren, ki épen a Szvatopluk szlávjait siratja, mint a kik sokkal civilisáltabb államot teremtettek volna a magyarokénál, siratja épen mikor arról van szó, hogy mily vadúl kegyetlenkedik ama szláv hős a német lakosságon s fogolylyá lett német főurakon.

Annyit bizonyosnak tarthatunk, hogy ha Szvatopluk beéri a mai Magyarország területén állama terjesztésével, nem támadja meg a német császár területét, s ez által nem biztatja lázadásra stíriai és karantén szlávjait, — a német császár nem nyúl azon két élű fegyverhez, hogy ellene behívja segítségül a magyarokat.

Palaczky cseh történész óta elterjedt hit, hogy a magyarok bejövetele nélkül hazánkból egy szláv monarchia alakul. Azt gondolom, hogy a mily késői sajnálkozás az a XIX. században, oly korai lett volna a IX.-ben. A németek foglalták volna el idővel a Dunán túli részt s a többi megmarad barbár kis fejedelemségeknek minden központ és egység nélkül. Vagy ha sikerül nagy későre itt egy szláv államegység, elveszett volna minden bizony-

[1]) Konst. Porph. de administrando imperio, 40-dik fej. Szabó K. fordításában a 139. lapon. — Dümmler „Die Südöstlichen Marken“ 4g. 1.

nyal a *nyugati* keresztyénségre, s így okvetlenül a nyugati civilisatióra nézve, melynek egyátalán nem tette volna azon szolgálatokat, a miket tett. Mert épen Szvatopluk nemzete volt fö támasza Cyrill és Method tanainak, mely az egyházba a szláv lithurgiát hozta be, — ez pedig ha nem volt is még kimondott szakadás, már csak kevés kellett, hogy azzá legyen. A IX. század pápaságának egy gyenge pillanatában törvényesítették a szláv nyelvet; de csakhamar belátták a katholikus egyház elveivel való ellenkezését s később mindent elkövettek ellene. A magyarok bejövetele gátolta meg, hogy a morvák, csehek, s bizonyára a horvátok és vendek nem jutottak a keleti egyház kötelékébe. Mert Methodiust 880 körül Moravia és Pannonia érsekének ismerte el a pápa, VIII. János.

Mily kemények voltak a pogányságban az akkori szlávok, arra bizonyság ez a rendkívüli engedmény részökre. Ha nem is törvény, de minden szokás, traditio és szabály ellen volt, hogy a görög és latin nyelven kívül más, egyházi nyelvnek elismertessék. — Sőt a karantán szlávok, kik már keresztyén német herczegek alatt álltak, még abban a kiváltságban is részesülnek, hogy a Nagy-Károly által kötelezővé lett *tized* fizetése alól fölmentetnek.

Methodius egyházi főnöksége a morva fejedelemnél s alattvalóinál elfogadott volt már, s kétségkívül az egész szlávságban elterjed a magyarok közbejötté nélkül, kik a morva fejedelemségnek véget vetettek.

így a magyar már pogány korában tett egy nagyon fontos szolgálatot a nyugati civilisatiónak. Ha hátra vetette két-három generatióval a keresztyénség terjedését; de nemcsak hogy új harczos néppel szaporította, milyenné a szláv nem volt képes válni, már szervezeténél fogva sem: hanem Sz. István alatt egy birodalom nagyságú területen

üdvösebb fordulatot adott a gyakorlati politikába és az egész közművelődésbe mélyen beható ügynek.

A mi azonban a tisztán területi kérdést illeti, oly kevéssé volt állandósulva az a Moravia, hogy Methodiusnak székhelye sem volt még. A pápa úgy vélekedett, a Pannonia névből indulván ki, mintha az új érsekséggel a hajdani sirmiumit elevenitné fel. De a Száva és Dráva köze nem tartozott még a nagy Morvaországhoz, s különben is mily rósz helyzet lesz vala egy éjszaktól délnek hosszan nyúló ország legdélibb pontjára tenni a központot?

De politikailag is bajos lett volna központját találni. A mai Morvaország éjszaknyugati megyéinkkel, egy vékony derekú, s kivált nyugat felől nagyon kitett terület, mely meg nem tartható a németek ellen hosszas ideig. Egy kelet felöl jövő invasiót, mely a Dunát délre hagyva, egyenesen a morva törzsbirtok felé intézi a támadást, szintoly kevéssé állhatott ki Szvatopluk birodalma. S épen ezen érzékeny oldalról történt, —úgy látszik —a magyarok első támadása.

Egy szóval azt látjuk, hogy valamennyi hóditó vagy ide települt nép hazánk mai területéből országot alakitni képtelen volt, holott volt rá elég kedvező alkalom. Annál fogva központját sem találta, s nem is volt miért keresnie.

Azonban a magyarok beköltözése után, kik 892 körül kezdenek a morvák ellen mint hódítók fellépni, nem egy nap s nem is egy év müve volt az ország- alapítás, állandó, természetes határokkal s alkalmas központtal.

A magyaroknak a bejövetelkor először a Dunától keletre és éjszakra eső országrészeket kellett megtisztitniok az ellenségektől, s birtokukat biztosítni, mielőtt az egykori Pannóniába átkeltek volna. S ez még zavaros krónikáinkból is kivehető. Mintegy a dolog természete kényszeritette a morvákéval ellenkező helyes eljárásra.

A magyarok átkelése a Dunán fontos esemény, s nagyon érdekli az ország s abban közvetlenül városunk jövendőjét is. A kérdés: hol történt az átkelés, gondolni lehet eleve is, Buda és Pest szereplése nélkül aligha volt megoldva. Habár csak rév minőségben is, említve kell lenniök az erről szóló történelmi kútfőkben, — ha ugyan ezen korra ily speciális kérdésben krónikáink megérdemlik a kútfő nevet.

Igazság szerint csak a XIII. sőt későbbi századok felfogását jellemzik, s így a későbbi századok történetét illustrálják majd mind azon hazai krónikák, melyek a vezérek koráról fenmaradtak városunkra vonatkozólag. Az a fölfogás, sőt azok az általuk használt helynevek, csak a legkisebb mértékben azon kor felfogása és nevei, melyről írnak. — Krónikáink már csak annál fogva is gyanúsak, mivel a vezérek és Sz.-István korában feltüntetik városunkat; de aztán hallgatnak róla a tatárjárásig, két-három száz évig nem tudnak róla semmi följegyzésre méltót.

A Dunán való átkelés kérdésére nézve az úgynevezett *Béla király Névtelen Jegyzője,* a mily körülményesen, oly kevés megbízhatósággal tudósít.

Árpád a honfoglalás müvét folytatva, szerinte Titelnél átkelt a Tisza jobb partjára, s Bács-Bodrog megyében tanyázik. Tehát a Duna és Tisza közének déli részén táboroz, ott, hol egykor Attila s elejénte az avarok vezére is, kik a keleti birodalmat fenyegették innen. S csakugyan Árpád is sereget küld ki Bodrog várától a mai Belgrád ellen, melyet akkor a bolgárok bírtak. A magyar hadak a Szávának a Dunába ömlésénél kelnek át ezen a nagy folyón. Hódításaikat Dalmátiáig terjesztik. Jövet beveszik a zágrábi várat, aztán Pozsegát és Vukovárt is.

Látjuk, hogy a Dunának már jobb partján volt a magyar hadak egy tetemes része. Minthogy egész Pannonia

meghódítása nyilván a hódító tervében volt, azt várná az ember, hogy ama győzedelmes sereg most a Drávától éjszakra fekvő terület ellen indul a legegyenesebb úton. Azonban ellenkezőleg, a sereg visszavonul másod évi távoliét után a Duna bal partjára, a hol Árpád táboroz. Nagy lakomák, fényes vendégeskedések, melyekben különböző *idegen* nemzetek is részt vesznek, azt sejtetik, hogy talán az Attila táborára való reminiscentiák vegyültek itt az előadásba; — mert semmi sem mutat arra, hogy Árpád egy igen messze terjedt népszövetség feje, úgy szólván császára lett volna, mint Attila.

Árpád végleg odahagyja bodrogi residentiáját s a Duna mentén felfelé húzódik a Nagy-Szigetig. Ennek irányában tábort üt még mindig a bal parton. Maga a fejedelem és a fő-emberek átszállanak a mai soroksári ágon a szigetre. Nagyban megbámulták a ma homokosnak ismert sziget buja termékenységét, s a Duna védelme által nyújtott biztosságát. Kimondhatlanul megtetszett nekik a hely. Mindjárt fejedelmi birtoknak foglalta le Árpád s szaporán kézműveseket parancsolt oda. Pompás fejedelmi lakot emeltetett magának s megkívánta országnagyaitól, hogy példáját kövessék, s kinek-kinek ott. legyen udvara és otthona. A fejedelmi lovakat is itt legeltette, s Csepelről az ő kún eredetű lovász mesteréről nyerte a sziget a Csepel nevet. A sziget biztos hely volt a fejedelem és főemberei egész családjának, míg a sereg hadi vállalatokra távozott. Innen mindjárt Pannonia meghódítására indultak volna, ha e közben nem kell vala a mai Bánságba küldeni serget, mely jó ideig volt ott elfoglalva.

Azután elbeszéli Névtelenünk, mikép indul ki a fejedelem a szigetből, miután benne áprilistól októberig tanyázott, (melyik évben? azt maga sem tudja), Pannonia meghódítására. Azt várná az ember, hogy a Dunának pro-

montori ágán fog átkelni a hadsereg a még meg nem hódított ellenséges jobb partra. Pedig ellenkezőleg, a már meghódított balpart felé indulnak a «soroksári ágon keresztül. S mindjárt Soroksártól a Rákos folyóig ütnek tábort. Bizonyára a kőbányai dombsoron. Mikor látták, hogy ellenállástól tartani nem lehet, föl kerültek Megyerhez. A réven átkelvén, azt *moger* révnek nevezték, a hét fejedelmi személyről, azaz *hetu-mogerr'ól.* Ott költözik át a sereg. A Duna partján üt tábort le a felső *Hévízig.* Pannóniát akkor rómaiak; lakták, kik a magyarok közeledésének hírére futással menekültek. Ezt ő kétségkívül abból a forrásból merítette, a miből az oláhok Erdélyben laktát Árpád idejében, t. i. azon bizodalomból, hogy olvasója még tán ignoransabb, mint ő maga, s az általa félre értett nemzeti költeményeket toldíthatja tetszése szerint.

Az eddig elbeszéltekből látjuk, hogy Árpád a mai Budán feljül kél át a Dunán. Csakhogy a Névtelen világos okát nem adja annak, miért kellett egy Dunaág helyett egy másik ágat s aztán még egy egész Dunát áthajókázni, holott a szárazi ut is kétségkívül roszabb volt a mai pesti, mintsem a budai oldalon. — Úgy látszik, a szerző nyelvészkedő szenvedélye ellenállhatlanul vontatta az ő *hetu-mogerjeit* a *mogeri* révhez. Sajnos azonban, hogy még a névben is téved. A X. század közepén élt Konstantin császár világosan mondja, hogy a hét magyar ilemzetségnek nem mind a hetét, hanem csak egyikét nevezték nem is mogernek, hanem *meger-nek,* vagyis megyernek.

Nem volna nagy különbség a pesti és megyeri rév közt. Csakhogy a szerző ezt Csepel megszállásával,hozván kapcsolatba, különböző időben történteket téveszt össze nyilván, s innen az értetlenség. A *megyeri* révet mint Ó-Budához közelebb esőt és nyelvészkedésének tetszőbbet

nevezhette meg; de elrontotta előadását vele, melyben semmi észszerüség nincs, már csak abból a szempontból sem, hogy ha Ó-Budát akárminö ellenség tartotta megszállva, jobb lett volna Pestnél kelni át a vizen, mint az ellenséges várnak épen tőszomszédjában.

A *megy éri* <év az iró képzeletén, vagy későbbi eseménynyel való összezavaráson épülhet; — de nem vette ö a nemzeti krónikából, melyben azt olvassuk, hogy Árpád serege két ponton kelt át a nagy folyamon: a *pesti és* a *szobi* révnél. ') Itt már az észszerüség csak ennyiből is kitűnik. A két pont alkalmas átkelés két sereg számára, mely a Dunán túl concentricus működésre van szánva, kivált egy Esztergom táján, sőt Fehérváron álló ellenség ellen. S csakugyan nyomban azt olvassuk Kézaynál, hogy Pilis-Marótnál gyűltek össze Szvatopluk szétvert seregének maradványai, melyet a magyarok megtámadtak s legyőztek. Azután Fehérvár felé vonultak. — Névtelenünk egész elbeszélése költeménynek ízetlen, történelmi följegyzésnek valótlan lévén, mit adjunk rá abban, a mit a Csepel sziget megszállásáról mond?

A Névtelen előadásából elfogadhatjuk, hogy az ö idejében már Csepelnek is nevezték azt, a mit az első Árpádok alatt Nagy-Szigetnek hittak; hogy az fejedelmi birtok volt, sőt azt is, hogy a királyi ménest ott tartották. Nincs lehetetlenség abban sem, hogy Árpád egy időre itt építtetett magának amolyan Attila-féle várost. Csakhogy más kútfő nem támogatja ebben, sőt ellene mond, Fehérvárhoz tévén azt a főszállást. Nemzeti krónikánk nem is említi Árpádnak Csepel szigetén való tartózkodását. Azonban a Névtelen sem mondja Budát Árpád korabeli fővárosnak. Ő csak ideiglen szállásoltatja Árpádot

[1]) Kézay Gesta^Hung. II. könyv i. fej. „Danubium in Pest et in pertu *Zub* transierunt.“

Attila városában, hol egymás végtében húsz álló napig 'tartott az ebéd.

A Névtelen még nagyobb kitüntetésben is részelteti Buda városát. Szerinte ennek határában temették el *tisztességesen* Árpádot az Ur születésének 907-dik évében. Eltemették egy kis patak fölött, mely kömederben van bevezetve Attila király városába. Később a magyarok megkeresztelkedése után hamvai fölé egy keresztyén templomot emeltek a boldogságos szűz tiszteletére, s azt köznyelven *Fehéregyháznak,* alba ecclesiának nevezték.

• Ezen leírás helyrajzi részét némely újkori magyarázók úgy fogták fel, hogy a kőmederbe vezetett patak alatt értették azt a meleg víz-eret, mely a római vizvezetésen éjszakról délnek tartott be Acincum felé. Már pedig nem valószínű az, hogy a Névtelen idejében, bármelyik király alatt élt, a római vízvezeték a maga teljes épségében fennállott volna. Nem felel meg az a fölvétel helyrajzilag sem a leírásnak. Mert ugyanabból kitűnik, hogy a szerző valamely hegy aljába helyezte a Fehéregyházat és patakot. Már pedig a római vízvezetés soha nem ment a hegy aljáig. Semmit sem lehet oly bizonyosan tudni ama műről, mint a kezdetét. Kezdődött a terjedelmes síkság kellő közepén, távol a hegy aljától ott, hol a puskapor-malom mellett ma is buzog a meleg vizforrás. Némelyek még hozzátétellel is akarták emelni a Névtelen hitelességét, — mondván, hogy későbbi időben azt a tájat nevezték *Árpád völgyének.* Már pedig nem volt oly kor, midőn egy síkságot, melyet csak egyik oldalon szegélyez a hegység, völgynek neveztek volna. Azt mezőnek, hegyaljának hijják így a helyrajzi tévedés nem a Névtelen hibája, hanem a magyarázóké.

[1]) Anonym. 52. fej.

De a történelmiekben Anonymus előadását ezúttal sem támogatja semmi. Bonfinius, Thuróczy, maga Mátyás (ki, mint látni fogjuk, ír a Fehéregyházról) ismerték a helyet, s ismerték a magyar- történelmet, az ő koruk szerintit, — sőt Mátyás korának sokat elhivő, sok szavú, közlékeny egész irodalma, nem is álmodnak azon nagy nevezetességű adatról, hogy a régi magyar királyok őse, a haza alkotója, Ó-Buda tőszomszédságában pihenne. Bonfin és Mátyás király mindent elmondtak, a mit a Fehéregyház múltjáról tudtak, — csak épen ezt az egyet nem tudták.

Azt gondolom, Névtelenünk útmutatása helyrajzilag értékes az illető templom meglelésére; de az ősmagyar pogány sírokra s Árpád sírjára nézve tévútra vezette a régészeti kutatást. Mint magában a Névtelen leírásában látjuk, az ö korában sokkal jobban kiálltak a földből a római emlékek, mint napjainkban. A térség nemcsak az egykori épületek maradványainak, hanem igen számos római koporsónak is leihelye. Vannak egész tractusai, melyeket· római *temetőknek* lehet nevezni. Ezeken gyakorolták legrégebben a régiségbuvárlatota bevándorlóit nép szegény emberei, drágaságokat keresve bennök. Fel is fedezték, mert alig találni olyat még mélyebben is, mely már kimotozva ne lett volna. Legjobban ismerték épen a római temetőhelyeket. S épen a hegy aljában van számos koporsó. Bajos föltenni azt, hogy a még úgy szólván félig ázsiai Árpád végrendeletében azt hagyta volna meg, hogy őt a rómaiakkal egymás mellé, vagy épen római koporsóba temessék.

Továbbá különös az is, hogy Sz.-István vagy valamelyik utóda az ő épen vallásos tekintetben megtagadott pogány ősének földi maradványait, s nem valamely keresztyén martyréit, fogadja el egy keresztyén templom alapjául és ereklyéje gyanánt. Ám higyje, a ki

hiszi — de az egész nagy mértékű lélektani valószínűtlenség. Ez pedig nemcsak a költészeti, hanem a történelmi kritikában is hatalmas argumentum.

Anonymus, ha mint később látni fogjuk, nem tévedett a Fejéregyház helyének megjelölésében, — mert az a templom állott az ő korában is, — tévedett egy traditióra nézve, melyben a neveket fölcserélte. Tévedése egy Thuróczynál olvasható hagyományon épülhetett, s csak épen a személynevet cserélte fel, a helynevet pedig félreértette, Thuróczynál nem Árpád, hanem Sz.-István temetéséről van szó, s nem ecclesia Albáról, hanem egyszerűen Albáról, vagyis nem Fehéregyházról, hanem Székes-Fehérvárról. *) Az „alba“ szó és a templom védszentjének azonossága s még talán egy más körülmény is tévedésre vezethette a Névtelent. Egy némely feltűnő kőkoporsót, mely a mai Ó-Buda táján látható, s melyet a keresztyén kor pogány sírnak nevezhetett, a nép könnyen tarthatott egy-egy magyar fejedelem sírjának, — szintoly alapossággal, mint az ó-budai egykori palotákat a hun király alkotásainak vélte. Egyébiránt mindenki válaszszon a hit és kételkedés közt. A hinni szeretők választhatnak Bonfin és a Névtelen közt is. Mert egyátalán nincs az utóbbi állítása csak annyira sem documentálva, mint az előbbié. Bonfin egy kő feliratra hivatkozik, mely szerint az Álba Ecclesiát Nagy-Károly építette vagy i oo évvel Árpád halála előtt.

Névtelenünk, ki Árpád koránál mindenesetre sokkal

[1]) A fehérvári templomnak első királyunk által tprtént alapításáról Sz.-István kisebbik legendájában olvassuk·: *Sub* titulo 8. *Máriae,* gloriosae virginis, in *Alba* civitate. templum instauravit. (Endlichernél L. maior Cap. 6.) S isméi István temetéséről: „in basilica Virginis *Máriáé .... honorifice* est sepultus.“ (U. a. C. i o.)·—Árpádról a Névtelen: qui *honor ificese*-pultus est .... ubi etiam post conversionem Hungarorum edificata est *Ecclesia* quae vocatur *Alba, sub* honore *beatae Máriáé Virginis.* (Anonym, az i. h.)

később élt, Pestet szintén említi; ha nem is épen Árpád, de második utóda Taksony vezér korából. Szól pedig megtelepítéséről, vagy legalább népesebbé tételéről.

Szerinte ekkor, azaz a X. század derekán, Bolgárországból két főnemes Bila és Bokszu számos izmaelitával érkezvén ide, az ország több részében nyertek helyet, s ezen kívül azt a várat, melyet Pestnek neveznek, örök birtokul kapták. A magokkal hozott nép két-harmadát ezen vár szolgálatára engedték, egy-harmadát magoknak és örököseiknek tartották meg.[1]) Ama bevándorlóit bolgár uraktól származik az ő korában virágzó Etyei nemzetség.

A Névtelen tulajdon képi kútfői, a költői mondák, — mint Arany János kifejtette — megszűnnek Zsolt vezér halálával. S csakugyan az utána következett vezérek koráról, a X. század két-harmadáról, az ötvenhét fejezet közül kettővel éri be. A mit itt közöl, már prózai közlemények; de azért épen nem szilárd hitelű adatok.

Annyit elfogadhatunk, hogy a vezérek korában volt egy nagyobb mérvű bevándorlás a keleti tájak felől országunkba. De azok a besenyők és bolgárok, kiket a Névtelen bevándoroltat, nemhogy a megállapodott békés élet előmozdítói s várak építői lettek volna, hanem ellenkezőleg a magyarok kalandos hadi szerencséjének hírére jöttek be s újra meg újra felfrisitették a nemzetben az ázsiai elemet. Magok az izmaeliták, azaz volgamelléki bolgár mohammedánok, bár kereskedéssel foglalkoztak, de bizonyára nem nyitottak állandó boltokat a városokban: hanem béke időn házaltak, vásárhelyeken sátrak alatt kalmárkódták s kisérték kisebb nagyobb hadjáratban a magyar tábort, — szóval épen ez volt a valódi *nomád* elem, s vallásánál fogva legmakacsabb ellensége a városias civilisatiót behozott keresztyénségnek.

[1]) Anonym. 57. fej.

A pesti rév, mint nevezetes közlekedési pont, igen alkalmas lehetett későbbi állandóbb megtelepedésökre. Sőt csaknem elkerülhetetlen, hogy oly nyugvó ponthoz ne telepedtek legyen a nemzetnek épen akkori kereskedői. De az ilyes telep sokáig nemhogy *várhoz,* nemhogy városhoz, hanem faluhoz is alig hasonlíthatott; inkább egy pusztára tett sátoros és laczikonyhás sokadalomhoz. Különben a Névtelen elkövette anachronismusra mutat az, hogy a vár fentartására két-harmadot rendel. Ez pedig a későbbi kor szokása volt.

Történelmi adatnak elfogadhatjuk, hogy a Névtelen korában sem egy tekintélyes nemzetségnek, sem egy castrumos városnak nem vált kisebbségére, ha egy hízelgő egy-egy bolgár főembertől származtatta, csakhogy a származás mentül régebbi időből legyen keltezve. Ez volt a fődolog. Szerencsére nincs most fővárosunkban polgár, ki büszke lenne a bolgár származásra, sőt méltán rósz néven venné, ha Taksony koráig vinné fel elődeit a városnak jelen sorokat szántogató krónikása. A másik történelmi tanulság, hogy Anonymus korában ép oly kevéssé tudták, mint ma, hogy ama bizonyos pesti várat mikor alapították, s annál kevésbé, hogy ki alapította. Azért lehetett a vezérek korának tulajdonitni. Taksony idejében sem agy las, sem a karkhas, sem a fövajda nem állított ki senki számára pecsétes okleveleket. Azért nem is kívánhatta később senki az Etyei családtól vagy a Névtelentől a hiteles bizonyítást. Csak hinni lehetett abban, de tudni nem.

A Névtelen szerző korára nézve egy másik történelmi érdekű tény volna, ha világosan megmondaná, a Duna melyik partján van az a castrum, melyet a bolgár saracénok telepítettek meg? — Mert Pest mint rév és város kiterjeszkedhetett mind két partra, de mint vár csak az egyik partot foglalhatta el. Itt különféle esetekről, lehet

szó. — Föltehető, hogy szerző oly korban irt, midőn még csak az egyik parton volt castrum, s így a félreértés lehetetlen volt az egykorúaknál. De ránk nézve kérdés, melyik parton volt előbb valami castrum-féle? — Későbbi elnevezések a balpartot mondják Ó-Pestnek, s így a valószínűség a balpart mellett szól, bár bizonyosság ebben sincs. A másik eset, hogy volt már mind a két parton vár, csakhogy a jobb partit pesti *Új hegynek* nevezték, a balpartin megmaradt egyszerűen a *Pestvár* név. — Végre föltehető, hogy szerző oly korban ir, midőn már csak a balparti helyet nevezték *Pestnek,* a jobb partit mindenki Budának vagy Uj-Budának nevezte. Így mindhárom felvétel arra mutat, hogy szerző valószínűen a balparti, a mai Pestet mondja castrumnak, melyben izmaeliták telepedtek meg. De más tekintetben homályban hagy. Az első felvétel a XI. és XII. századba, a második a XlII-dikba, a harmadik a XIV. és későbbi századba vezet. E szerint a Névtelen még a maga kora szempontjából is majd semmitsem mond nekünk.

Históriai az, hogy a Névtelen korában s azt megelőzőleg voltak, s nem kis mennyiségben mohammedán lakosai Pestnek; de ezek voltak, mint okmányok tanúsítják, a XIII. században is, s aligha volt nagyobb helység Magyarországon, melyben izmaelita ne lett volna, mint ma nincs városunk izraelita nélkül.

Oly meg nem bizható tudósítást, mint a Névtelené, jobb teljesen elvetni, mint bármi részben elfogadni. Egy való adat eldobása csak hiányossá teszi tudásunkat; de egy hamis adat elhomályosíthatja a biztosan tudhatok egész seregét. Egy hiteles adat ablak, mely távoli perspectivát nyit, egy hamis adat pedig a szem elébe tartott papír darab,-mely egész tájra nézve vakká teszen. A pesti castrum Taksony idejében azt hitetné el, hogy őseink Ázsiából hozták magokkal a várrendszert.

Még Árpádon kezdve két emberöltőn keresztül az ifjú nemzet történetében a kalandvágy az uralkodó szenvedély, mi oly mértékben jellemzi őseinket, mint a velők egykorú tengerész normannokat, mi mellett tulajdonképi megtelepedésről és megállapodott viszonyokról aligha lehet szó.

A magyarokra a bejövetelök utáni első száz év alatt ráillik, a mit fentebb az avarokról mondtam. Sőt excentricus kifelé törekvésben őseink túltettek az avarokon. Kicsi volt nekik ez az ország s csaknem kicsi volt egy világrész. Egy emberélet alatt a Fekete-tenger partjaitól Brémáig, Konstantinápolyig és Calabriáig viszi őket a szárazon ugyanaz az ösztön, mely kortársaikat, a tengerész normannokat jellemzi.

A tünemény hasonlít némileg azon képhez is, melyet a csillagászok adnak a naprendszer különböző stádiumairól, s különösen arról, a midőn az egész szerteszélylyel törekvő egynemű gáz állapotban volt. Nem hogy formát keresne, ellenkezőleg kifele törekszik excentricus irányban. Egyik különbség normann és magyar közt, hogy az előbb, felaprózódik kicsiny asteroidokká, s mindenütt elenyészik; a másik az excentricus erő daczára megmarad egynek .elejétől végéig.

Mi volt az az erő, mely a X. század szétoszlással fenyegető kifelé törekvésében fentartotta sőt megszilárdította? A normannt nem vonzotta a haza földje, mert a ki annyiszor változtatta hazáját, eléggé documentálta ezzel, hogy neki a föld minden pontja csak ideiglenes szállás. A magyar csak mint katona, nem mint nomád nép járta be Európa continensét. Családját a Duna Tisza mellékén hagyta biztosságban a keletről jöhető invasio, s nevezetesen a besenyők ellen. A magyarnak otthona, hazája volt már a mai Magyarország mindjárt a bejövetel után, pedig

módjában lesz vala az első ötven év alatt letelepednie Németország bármely részébe, sőt Olasz- és Francziaországba is. Nem volt ki ellenállhasson neki. Lenni kellett erős hadi szervezetnek, lenni kellett oly központi hatalomnak, mely kényszerítő erőt tud gyakorolni, s lenni kellett közszellemnek, mely e kényszerítést az önkéntesség által fölöslegessé teszi.

Az erős hadi szervezet magyarázza meg a politikailag czéltalanőknak látszó hadi kalandozásokat a nyugati országok felé. Egy-egy egészen katonává lett nemzet, mely valami részben oly hadi előnyöket szerez meg, melyek a győzedelmet biztosítják számára, el szokott menni addig, a meddig csak lehet, — a hol kemény ellentállásra talál. El ment az Nagy Sándor e kitűnő műveltségű vezér alatt is, még pedig nem szolgai engedelmességből, hanem jó kedvvel és lelkesedéssel. Félig valódi okkal, félig hiú ürügyek alatt. És valahol hadilag elgyengült nemzetek vannak, ritka eset, hogy hosszú ideig ne akadjon szomszéd, mely meg ne büntesse nem egyébért, mint épen ezen hány agságáért. A magyar nemzet hadi előnyeit emelte az, hogy homogén elemekből állott a sereg. Nem esett abba a hibába, a mibe a hun és avar. Az első a germánokat, utóbbi a szlávokat vitte magával szövetségesekül, s ezen egészen különböző fegyvernemek és hadi szokások több kárukra mint hasznukra váltak. Ez fontos volt a letelepedésnél is; mert a hadban szövetséges idegen elem a békében a függetlenség bizonyos mértékét tarja vala meg·. Ezen szövetségi viszony léte bontotta szét egyszerre a hun birodalmat, ez gyöngítette az avar államot, s ezen viszony nem-léte adott nagyobb maradandóságot a magyar államnak.

A tisztán katonai egynemű szervezet, melyben a magyar feltűnik a bejövetelkor, ha kártékony volt a szom-

szádokra, s kártékony egyidőre magára a magyar nemzetre, mint a mely nem engedett itthon megállapodott viszonyokat teremtenie, — de hathatós összetartó kapocs, s egy leendő egységes ország kész abroncsa volt.

Nem esünk azon hibába, a mibe némely német tudós, ki nevetséges komolysággal nemzetét nem tekinti közönséges halandó emberekből állónak, hanem az Isten választ- tott népének tartja. Szerintünk valamint a német nép nem különb sok másnál, úgy a magyar sem rosszabb s nem is jobb sók másnál. Λ csudásnak látszó tüneményeknek gyakran igen kézzel fogható okuk van. Hogy a magyar a beköltözés, s az itteni népek legyőzése után ·— mi bizonyára munkát adott, — nem költözött tovább, annak oka szerintem az, hogy egy nép sem hagy el valami kényszerítő ok nélkül egy már türhetőnek talált hazát. Etelközben is megmaradunk vala, ha nem lett volna az a bolgárok, besenyők miatt nagyon kitett szállás. Vagy ha csakugyan titkos vándor ösztön vezérelt, mint a fecskét, — nem ezt az ösztönt dicsérik-e német történészek a szerintök kiváltságolt germánokban?

Természetes, hogy a magyarok külső kalandozásaik alatt is itthon hagyván családjukat, s velők kétségkívül hadaik egy részét is, nem csak nemzetet, erős államot alkottak, hanem volt hazájok is, s volt annak központja a fejedelmi állandóbb szállásban, még mielőtt az ország területe ki lett volna kerekítve.

Ha van valami a Névtelennek a Csepel-szigetről szóló gyanús de nem képtelen mondájában, az ottani megszállás csak ideiglenes lehetett. Nemzeti krónikánk, mint megjegyeztem, nem szól Csepelről. Az mindjárt első szállásul Fehérvárt foglaltatja el a honalapítóval. [1]) S hihetőbb is, hogy ha nem is épen Árpád életében, de a vezérek korá-

[1]) Kézay az i. h. és Thuróczy II. rész. 3. fej.

ban ez emelkedett fontosságra. Mert ha messze szoktak is menni rendesen abban, mintha Sz.-István alkotta volna meg alapján kezdve ezt az országot, annyira tán még sem megy senki, hogy vele építtessen minden várost és falut, s azt állítsa, hogy ő tabula rasát talált trónraléptekor, Ha Fehérvár és Esztergom már első királyaink alatt elsőrendű helyei az országnak, bizonyos az, hogy meg volt fontosságuk már a vezérek korában is. Ha a vezérek korában fontosak, igen valószínű, hogy a bevándorláskor népes helységek voltak.

És valóban Fehérvárnak, latinul Λ/tó-nak, neve aligha nem fordítás a szlávból. Ezen nyelvű népek szokása volt, hogy fő helyeiket *biela* vagy *beli* elönévvel tűntessék ki, mi fehéret és fényest jelent. A szerbek fővárosa ma is Belgrád. A horvátok hajdani tengerparti főhelye egészen azonos nevű volt. Erősebb bizonyság a mi Fehérváraink szláv eredetére nézve az erdélyi Gyula-Fehérvár. Azt az oláhság ma is *Belgrádnak* nevezi. Pedig az "erdélyi oláh nem is sejti, mit jelent a név, mert szlávul nem ért. Örökölte abból az időből, mikor még Erdélyben a szlávok nem olvadtak be a ma ott lakó nemzetiségekbe. De bizonyosságot nyerünk egy 1192-ben kelt hiteles följegyzésben, hol Sz.-Fehérvár *Belegrádnak* van írva. '). Azt hiszem, az avarok idejében nevezte el azok alattvalója, a szláv nép a mi Székes-Fehérvárunkat azon a néven, — s lehetett a mellett avar neve is, mi tudva nincs. Szvatopluk átkelvén a Dunán, kétségkívül szintén egyik fő-helyének foglalta el a nagy és tavak által eléggé biztosított helységet,— s Árpád lépett közvetlenül az ő, közvetve a khagánok örökségébe. De Fehérvár hagyományai az avar kornál sem állapodnak meg. Úgy látszik, szent hely volt

[1]) Fejér, II. 282. 1. „Ecclesia S. Stephani regis apud catrum Belegrade...

az a pogány római korban. Mint a város közelében talált római feliratból következtetni lehet, ott tartották Pannonia provinciális évi gyűléseit. [1]) A keresztyén Pannonia aztán a IV. században módosított s nem nagyon eltérő keresztyén szertartásokkal folytathatta a szokást s adta át a szintén keresztyén, bár arianus germánoknak.

De ily régi traditiók mellett Fehérvár alkalmas helynek látszhatott hadi tekintetben is a harczias vezérek korában. Mindenfelől mocsár kerítette s csak egy bejáratot engedett fekvése alkalmas volt arra, hogy a vezér, hadjáratra menvén, e jól védett helyen hagyja családját és kincstárát. A vezérnek kétféle hadi feladata: a támadó és védő képesség szempontjából a pont jól volt megválasztva. Nyugat felé támadólag léptek fel a magyar vezérek. Egy támadó hadjáratra alkalmas gyűlő volt az, melyen a Németország és Olaszország felé vezető utak keresztben vágják egymást. Elég messze is volt mindkettőtől arra, hogy az ellenfél ne tudja meg ideje korán a készülődést; de mégis kényelmesebb helyen, mint lesz vala egy Dunától keletre fekvő főhely. Védelemre nem került ugyan a dolog a vezérek korában. Még az augsburgi ütközet után is a német császár tartózkodott egy invasiótól, melyet bizonyára megtesz, ha nem tart a vereségtől. Ily invasio esetében a Dunától délre a Rába, aztán a Balaton és Bakony s végül a Vértes adott védelmet. A Dunától éjszakra az esztergomi s talán más réveken át a morvák egykori főhelye Nyitra volt a fehérvári állás jobb szárnya, védve a Vág és Nyitra vonalát. De mind e mellett Németország felől a védelmi állás nem volt erős. A Dunától délre eső ama védvonalak középszerűeknek mondhatók, kivált miután itt a Duna .nemhogy a magyar főhely védelméül szolgált volna, hanem a támadó ellenségnek adott előnyt,

[1]) Buda-Pest az Ó-korban. 350. 1.

mely hajókra tett hadaival és podgyászával ereszkedv est jöhetett innen a Rábán és Bakonyon a Vértesig. Kétségkívül a Duna elzárása kedvéért szerepel mint vár, a királyság első félszázadában Pozsony és Esztergom, s nyer majd nagy fontosságot Visegrád.

A Szent-István halála után bekövetkezett zavarok alatti idegen invasió kettőt bizonyított be: egyik az volt, hogy Sz.-Fehérvár az ország fő helye, hol a hatalom jelvényeit őrzik, másik az, hogy az teljességgel nem bevehetien, — sőt némileg a németség torkában van mint átalán a Dunán túli vidék. Azért ha a Németország felőli természetes kapukon betörő invasió ellen alkalmas vádpontot kellett volna keresni, annak jóval keletebbre kellett feküdnie. Nem lesz vala jó a Duna bármelyik partja, a fentebbi okból. Még a Duna és Tisza köze sem nyújt védelmet. A Tiszán túli vidék, Debreczen vagy a Marostól délre eső ország-részig elég alkalmas pont nem volt.

Azonban a keletkező új ország a veszélyes ellenségeket sokáig csak keletről félte. Különösen a fél-nomád besenyők, majd a kunok serege volt a szelek szárnyán járó vészterhes felleg. Az előbbi nép alkalmatlan szomszédsága volt fő-oka a magyarok bevándorlásának állandó hazájokba, s annak lehet nagy részben tulajdonitni azt is, hogy Árpád sietett mentül előbb a Dunától nyugotra vetni főerejét. Ezen telepedés már eldöntötte a nemzet leendő sorsát. Szakitni az ázsiai traditiókkal, s mentül jobban közeledni az európai népekhez; védpaizsul szolgálni a civilisált nyugatnak a keleti barbárság ellen, — de aránylag kevesebb ellenálló erőt bizonyítni a nyugatról jött idegen szokások ellen — a betelepedés formájának következménye volt. Sőt nagy fontosságú volt ez abban a tekintetben is, hogy a magyar nem a görög-szláv, hanem a latin nyelvű keresztyén egyház növendéke lőn.

A besenyők invasiója ellen a Duna legyőzhetlen akadály volt, csak némileg is védelmezve, — kivéve a befagyásnak ritka, előreláthatlan s távolabb lakó nép által fel nem használhatott eseteit. Régi népeknek, még a kitünően szervezett mongol seregnek is a Duna végkép útját állhatta. Azonban a magyar vezérek közvetlenül a Duna partjára még sem tették a fejedelmi szállást. Nem is tehette ezt a háború esetén szélső vonalra oly nép, mely az előőrsök rendszerét akkora terjedelemben alkalmazta, mint az újabb korban szokás. A magyar vezérek Fehérvárról a nevezetesebb réveket: Pestet, Esztergomot, s az attól Komáromig terjedő pontokat egyaránt szemmel tarthatták.

Szóval az ország fő-szállása s mellette még némely más fontos hely ki volt jelölve a vezérek korában, mielőtt a magyar haza Magyarországnak, állandó határokat bíró területnek lett volna nevezhető. Királyaink alatt az előbbi nagy szállások nagy helységekké s pár század alatt városokká lettek. Sok ideig uralkodván a vezérek korabeli traditio, s sok ideig a külviszonyok lényegesen nem változván, — Fehérvár s majd Esztergom voltak a fő-helyek. De mentül jobban emelkedtek ezek, annál bajosabb lett Budának és Pestnek sok idő múlva kivívnia az elsőséget, s az országnak megtalálnia természetes határai között a maga természetszerű központját.

VI. FEJEZET.

A TIZENEGY ÉS TIZENKETTEDIK SZÁZAD.

A nemzeti egység mellett, melynek már a vezérek korában meg kellett lennie, a terület természetes határainak megállapodása, Magyarországgá való kikerekitése, még a királyok alatt is váratott magára egy ideig. Nem egy uralkodás müve volt az a valóságban. Mindamellett történet-irodalmunknak hagyományos egyszerűsítését fogadjuk el, midőn Sz.-István uralkodásának tulajdonítjuk, a min még utódainak e részben is kellett fáradozniok.

Még tovább váratott magára az az állapot, hogy ezen országnak tulajdon értelemben vett fővárosa legyen. A mennyiben elejénte volt is egy-egy fő hely, vagy központ, utánozta az is a középkor nyugati szokásait: változóvá lett. Ha egy-egy várban kitartóan lakott is valamelyik királyunk, nem volt az *residentia* és *metropolis.*

Tulajdonképi fejedelmi főváros nem volt Európában más, mint a pápa és a keleti császár székvárosa. Párisban is csak a XII. század végén kezdenek építni fejedelmi állandó lakot s csak a XIII. század folytában válik az a város, mely a népvándorlás alatt sem pusztult volt el, az igazságügyi, politikai és financiális kormányzás székévé. Egy főváros eszméje föltételezi az államhatalom centralisatióját — a miről nem lehet szó középkori európai álla-

mokban, minővé lassanként Magyarország is átváltozott. Mert az egész Árpád-korszak alatt Európa politikai formái nem a hatalom egyesítése, hanem szétforgácsolása felé irányultak, daczára egyes uralkodók ellenkező törekvésének. Azonban ha politikai tekintetben Fehérvárt, egyháziban Esztergomot mondjuk fővárosnak, hozzá kell tennünk, hogy főnek fő lehetett tág értelemben, de városnak nem város.

Téves lenne föltennünk, mintha már Sz.-István alatt, sőt egész századában nálunk csak középkori értelemben vett város is létezett volna, annyival kevésbbé polgári osztály.

Egy traditió szerint már Sz.-István idejében lettek volna Székes-Fehérvárnak városi szabadalmai. *)

Mindamellett, hogy az adat meg nem bizható a datum szempontjából, nincs benne semmi valószínűtlenség, hogy már Sz.-István engedhetett vámmentességet Fehérvár lakosainak. Ez nem elég arra, hogy középkori értelemben városnak vegyük a helységet, — ámbár a vámmentesség s tálán a vele járt vásártartási jog nevezetes előzménye a későbbi kifejlődésnek várossá, s kecsegtető hatással volt az idegenek oda költözésére.

Városokról s polgári rendről beszélni nálunk Sz. Ist-

[1]) Egy Sz.-István trónralépte után ötszáz évvel, 1496-ban kelt, eléggé formátlan okmányon, állítólag királyi táblai ítéleten, melyet senki sem irt alá, alapul a rege. Ez bizonyságot tesz egy másik okmánynak akkori létezéséről, melyet azelőtt kétszáz ötvenkilencz évvel IV. Béla állított ki. IV. Bélának 1237-diki szabadságlevelét közli kivonatban az t4g6-diki bizonyítvány. Ezen kivonat szerint a fehérvári polgárok 1237-ben, s így a tatárjárás előtt IV. Béla királynak jelentették, hogy Sz.-István és a pápai szék legátusa (!) adták volt a fehérvári polgároknak (cives) azt a szabadalmat, hogy vámot az ország semmi vámhelyén ne fizessenek. Tehát érdekelt felek puszta szóbeli kijelentésén épült az 1237-diki oklevél, ha csakugyan létezett. (Eejér Cod. Dipl. IV. 1. 7 3. 1.)

ván alatt, korai volna, mikor még némely nyugati népeknél is, mindaz, a mi a középkori város lényegét tette, csak épen kezdődőben volt. Így fölösleges volna tőlünk az erőlködés annak bizonyítására, hogy a mi középkori magyar városaink lényegükben magyar eredetűek. Sőt hiú erőlködés némely némettől is az, hogy nemzete intézményeiből származtatja a német városi szervezetet. /

Egy nemzet történetéhez sőt egy város monographiájához gyakran nem elég a helyi viszonyok és helyi események ismerete, szintúgy, mint egy kis terület légtüneteinek ismeretéhez nem elegendők a helyi följegyzések. Egy egész világrész observatióit kell figyelemmel kisérnie a meteorológiának, hogy egyes pontokra nézve tájékozva legyen. — Európa középkori zilált térképe daczára is, már akkor oly sokfélekép volt egymással érintkezésben, hogy egyes nemzetek fontosabb belkérdései majd sohasem elszigetelt és tisztán nemzeti tünemények. A szellem és az eszmék áramlatán nem uralkodik sem physical sem political geographia. Ezek csak módosító hatással vannak rá. — így lehetetlen nagy tévedésektől menekülnünk, ha a városi intézmények s a polgári rend keletkezése és emancipatiója nagy következményű kérdését csupán és mindig egy nemzet szűk határai közt vizsgáljuk.

Ennek, mint csaknem mindennek, az eredetre nézve kis részben van nemzeti története. A középkori városnak is világtörténelme van. Ily országos, s nemzetivé vált intézmény kifejlődését kétségkívül előmozdítják egy nemzet speciális intézményei is, s a pillanati szükségérzet. De ritka eset az, hogy a szükség daczára az emberek idegen példák nélkül teremtsenek valami egészen újat. És semmire nézve sem áll ez nagyobb mértékben, mint a városokra nézve. Bizonyos az, hogy ha a középkorban nem lettek volna a rómaihoz hasonló városok még mindig Olasz- és

déli Francziaországban s a mai Belgiumban láthatók: a tisztán német népek tán kétezer év múlva sem találják fel, hogy kell várfalat, templomot, kőházakat épitni. A rómaiak hagyományai nélkül a czéheket még kevésbbé találták volna fel. A polgármesterek szabad választása utánzása a római consul és duumvir választásának. Elég emlitnem, hogy déli Francziaországban még a XII. században s később is *consuloknak* nevezik a városok választott kormányzóit. De az ily speciális vonásoknál fontosabb az átalános szempont. A középkori város mindenütt különböző valami a középkori többi intézménytől. Semmi sincs egy-egy országban, mi hozzá hasonlítna. Sőt a városi institutió merő ellentéte a középkori institutióknak. Minden város egy-egy republicanus sziget a feudális Európa tengerében. Magában Olaszországban, hol a város elnyomja a feudális ellenséget, s Francziaországban, hol azzal egyenjogúságot vív ki, a városi intézmény nem a longobárd és frank vegyületü többi intézmények forrásából eredő patak. Folyam az, mely a népvándorlás s első középkor krajnai barlangjaiban rejtette el magát az akkor szemet hunyó krónika elől, — hogy a XII. században a római kor ezen legjellemzőbb intézménye, bár más színben, de egész hatalommal törjön elő. Mert a rómainak a városi szervezet annyira sajátja, — mint láttuk, — hogy a birodalom egyébből sem áll, mint autonóm városokból.

A középkori országos viszonyok mindenütt különböztek a római császárság korabeliektől. Ezen viszonyok közt a fő az, hogy a királyi hatalom sokkal lazábban fűzte össze az állam alkotó elemeit, mint a császári, és ebből folyt a középkori város nagy autonómiája, s az, hogy külőn erőddel vette magát körül és a római fegyvertelen polgárból harczos lett. Mindezek és egyebek egészen más

színben tüntetik fel a középkori várost, mint a minő a római volt. De ha nem volt is szolgai utánzás, mégis csak utánzás volt, s ismétlem, hogy német város ügy a mint volt és van, nem létezett volna, ha a római példát nem mutat rá.

A népvándorlás zavarai után, s azok közben is nyugati Európa barbárjai apránkint barátkoztak meg a városi élettel. Annak kellékeit rendre sajátították el, s bámulatos lassan haladtak kivált az építészetben. Mily régen jöhettek be Ázsiából Tacitus kora előtt, ki Kr. u. a 100-dik év körül ir rólok, s még akkor sem kőből épitni sem kő épületben lakni nem szeretnek. Nyolczszáz év telik el a magyarok bejöveteléig, s csak ezek invasiói buzdítják arra, hogy egyes kőtornyon kívül erődöket építsenek saját védelmökre. Pedig a római élettel folytonos érintkezésben voltak. Ha túlzott is az a nézet, mintha csupán a magyarok elleni védelem — a X. században — vetette volna meg alapját a német városoknak; de tagadhatlan tény, hogy az nagy befolyással volt rájok. Miután a magyar fegyvernemét, harczmódját utánozni képtelenek voltak a nyugati népek, védeszközökről kellett gondoskodniok: erős várakról, vastag pánczélról és paizsról. Minden arra mutat, hogy túlzott az a nézet is, mintha a magyarok nagyon sok kárt tettek volna nyugaton a civilisatiónak. Ha egyéb feladatuk nem lett volna is, mint a pusztítás kedvéért pusztitni, ezt igen nagyban nem tették, mert nem volt a min gyakorolhassák. A németek gyümölcsfáit, szoléit ki nem vágták, mint később a hires Hohenstaufen császárok az olaszokéit — s azért nem vághatták ki, mert ilyenek nem voltak Németországon. Fü és vetés újra nő minden évben, s ezt azért nem pusztította el a magyár sereg, mert saját maga is hasznát vette. Templomaik nagy része a X. században oly könnyen volt deszkából újra épithető, mint ma egy

kocsi-szín. A híres Bréma fő-temploma zsindelylyel volt fedve, mikor a magyarokat irtózatos égetéssel vádolják. Ha Németarországot oly könnyen pusztíthatta egy könnyű lovassereg, gyorsan épülhette ki a kárt. Erős kényszerítő körülmények kellettek hozzá, hogy Németországon a szilárd építészet kifejlődjék. És erős várfalak nélkül a középkorban a városok autonómiája ki nem fejlődik, polgári rend előállásáról szó sem lehetett volna.

Sajátságos, hogy a német középkori városnak először a köpenyege született meg. A római castrumokat utánozták először gyarlón, később több szilárdsággal, ott is, hol római kőépületek szomszédjába telepedvén, a munka könnyüvé vált. Másutt még sokáig nem építettek kőből. ') Magában a később oly virágzó Hamburgban az erődítések és fő épületek egészen a XII. századig többnyire fából készültek. Csak akkor kezdenek kőből is épitni, mikor az érsek fa helyett kőfallal veszi körül a várat. Schleswig várfalai 1155-ben még fából épitvék, kővel vegyesen. Prágát csak a XIII. században köritik kőfallal. A brandenburgi területen a XIV. századig szokásosak a fa- és föld-keritések.[2])

Ennyire haladt a hires cultur-nép Európában laktának több mint ezer éve alatt! Miért követelnők a magyartól, hogy az vagy kétszáz év alatt tegyen nagyobb haladást?

Mihelyt Németország szilárdabb várfalakkal tudta védeni magát, megszűntek a magyar invasiók.

A könnyű lovas íjász nép várak bevételére alkalmatlan volt. De sokáig alkalmatlan volt várak védelmére is.

[1]) „Castra aedificavit ex lignis et terra.“ Regino a 789-ik évhez. Ennyi az avaroktól és szlávoktól is kitelt.

[2]) Maurer. Geschichte der Stádtevervassung in Deutschland I. K. 112. 1. V. ö. Krieg von Hochfelden. Geschichte der Militar-Architectur.

Nem volt oly hazai nép-elem, mely egy várbeli helyőrséget képezhetett volna. Még Németországon is a X. században nehezen s csak kényszerítéssel mehetett.

Magyarországnak sokáig nem is kellett a várfal. Mert azt nem tudott épitni. S ha készen kapta is, nem tudta hazai védőkkel népesitni. Telepitni kellett a garnisonokat. De be kellett azt is várni, míg a szomszéd Németország egy felől a vár-épitésben előbbre halad, más felöl nagyobb tömegek lesznek alkalmasak várvédelemre s hajlandók kivándorolni.

Sokáig, még a királyság első századában is, az ősi magyar fegyvernem s hadakozás! mód épségben maradván, vagy semmi, vagy csak másodrendű szükség volt a várra. Első Endre és Béla a XI. században, Sz.-István kora után is a német invasiót azon tacticával hiúsítják meg, mely Árpád alatt divatozott.

Mihelyt első királyunk el kezdte utánozni sok részben nyugati Európát, a határon állított vagy meghagyott egykét várat. Aligha nem azért kezdett már ő latinokat, németeket betelepitni hazánkba, hogy ama váraknak legyen garnisonja is. De ezen mesterségesebb telepítés nélkül is nem egyértelmű volt-e annyi püspökség és apátság tömeges alapítása egy század lefolyta alatt, egy külföldről való colonisálással? A keresztyénség behozatala valóban szoros kapcsolatban áll városaink keletkezésével és fejlődésével. Atalán az akkori egyház épen universalis jelleménél fogva nemcsak közvetítő volt a különböző nemzetek szokásainak közelebb hozásában, hanem épen a római műveltség sok maradványainak fentartásában és terjesztésében. Nem egy dologban a kezdet nálunk az volt, a mi szomszédainknál az addigi végeredmény.

A papság volt az első a magyar korban, mely hazánk területén a fejlettebb nyugati földmívelést, némely

ipart udvarnokai által meghonosított; — de megkezdte nagyobb mérvben a mesterség oly német is, mely nélkül valódi város nincs: a kömivességet. A papok voltak, a királyon kívül, vagy tán azt sem véve ki, a kik kőtemplomokat, klastromokat, kőházat és várfalakat emeltek.

Egyelőre ez csak kivételesnek látszott, s gyenge és gyér kezdemény volt egy egész országhoz képest. Különösen a várak építése, minthogy közvetlen szükségét nem érezték, lassan haladt. Még a XIII. század derekán is az ország merőben védtelen állapotban volt, ha várakkal kellett védelmezni, — mint a tatárjárás története bizonyítja. A várak ezen hiánya annál feltűnőbb, mivel a XII. században királyaink nagy tevékenységet fejtenek ki a várak alapításában s erősítésében, s már a század derekán —- a görög háborúk idején — európai hadi szokásokat látunk a magyar táborban. Freisingeni Ottó is már szemére veti a magyarnak, hogy a mit tud a hadi dolgokban, mástól tanulta.

De ha á középkori város egyik fő kelléke: a szilárd kőépitészet nálunk úgy szólván hiányzott, s szomszédainknál sem fejlődött még ki, — annál kevésbé lehet szó nálunk a XI. sőt XII. században is forma szerinti városi szabadalmakról, hanem legfeljebb csak egyes kiváltságról és mentességről. Sz.-István századában még nyugati Európában is csak egyes tünetei mutatkoznak. A fejlés a XII. században kezdődik valóban, s nagy kiterjedését csak a XIII-ban éri el.

Magában Francziaországban, hol a városi intézmények legtöbb alakban s legnagyobb terjedelemben fejlődtek ki, az első esetek, hogy a király szabadságlevelet adjon egy-egy városnak, 1110-ből és 1122-ből valók. [1]) De ugyanazon században ötven más követi mind Franczia-

[1]) Noyon és Beauvais városok. Warnkönig Französische Staats-und Rechtsgeschichte. I. k. 268. 1.

országban. Ezek közt csak hét esik a század első, a többi mind az utolsó felére. Tehát a XII. század kellő közepét tarthatjuk a mozgalom valódi kezdetének. Francziaországban sok vérbe, erős küzdelembe került elejénte a polgári rend emancipatiója. Sőt az *albiak* (albigenses) elleni vallásháborúba is bele volt bonyolítva a *communitások* kérdése. Az egyszersmind az éjszaki feudalismus harcza a déli román városi elem ellen.

Ha a városi szabadalmak európai fejlését tekintetbe veszszük, nálunk ilyesekről beszélni a XII. század második fele előtt nem lehet. Minthogy pedig nem elég egy eszmeáramlat magában, hanem a szükség érzetének is hozzá kell járulnia, hogy foganatos legyen egy intézmény, — valódi várost a tatárjárás előtt ha találnánk, az legfeljebb különös kivétel lenne.

De elkezdődött nagyobb mértékben, mint azelőtt egy alapvetése a leendő magyarországi városoknak már a XII. században: az idegen, s épen városi elemek betelepedése nyugati országokból. Tudva van, hogy ezen telepítéseket a traditió II. Géza királynak tulajdonítja, bár a bevándorlás kicsinyben elkezdődhetett Sz.-István korában. Kivált a Duna mellett fekvő városaink könnyen csábíthattak ide a folyamon alá hajózott németeket. S bár a kútfők hallgatnak róla, de aligha a vezéreknek és Sz.-Istvánnak nem voltak német alattvalóik a Lajthán túl birt területen. Ezek azonban korántsem, vagy igen kis mértékben alkottak városi elemet, s különösen kevesen lehettek kereskedők.

Magyar hazánk első századaiban sem egészen nemzeti elemek alkották a kereskedők néposztályát. Izmaeliták és zsidók kisérték minden bizonynyal Lebediából Etelközbe s Etelközből Franczia- és Olaszország végső határáig a magyar táborokat, azok jártak vásárról vásárra s

szállásról szállásra az új hazában. De ha az ezekétől különböző vallásu magyar nép megtűrte kebelében a Mohammed vallásu Ibrahimot s a Mózes vallásu Ábrahámot, semmi ok sem volt rá, hogy meg ne tűrje a keresztyén Pétereket és Pálokat, mint kereskedőket és iparosokat.

Azonban nagyon kételkedem, hogy még huzamos ideig az izmaeliták háttérbe szorultak volna egyes keresztyének mögött. Mert az előbbiek ujonczozhatták magokat folyvást keletről és Bolgárországból is. Ellenben még nyugat felől kevés lehetett a gyarapodás ilyféle elemekkel. A kereskedés Németországon majd mindenütt a zsidók kezében volt, s magában a déli németségben zsidó és kereskedő egyértelmű sokáig, — minek bizonysága, hogy egy nagy átmeneti kereskedést űzött stíriai város Judenburg nevet nyert s azt megtartotta máig is. Ha már Sz.-István alatt kezdtek németek betelepedni hazánkba, az kis mérvben történt és még kisebb mérvben volt a bevándorló akár iparos akár kereskedő. Mig fegyverzet, öltözet, lakás és bútorzat gyökeres átváltozáson nem ment keresztül, kevés szükség volt nyugoti iparosra, s míg a táborozás-szerű megszállás tartott, kevés oly valódi kereskedőre, ki ne szedje fel könnyen sátorfáját, s egy városban szeressen állandóan lakni. Különben is a bevándorlóit német kevés kivétellel, minden egyéb lehetett, csak kereskedő nem. Kivétel pedig csak az alsó Rajna vidékéről beköltözött lett volna. — Ezért Sz.-István életirójának az a helye, mely szerint keresztyén templomot építtetett Konstantinápolyban az ott nagy számban megforduló magyar keresztyén kereskedők számára, későbbi királyok müvére értendő. A magyar ha kereskedő lett volna, még mindig nem volt akkor eléggé keresztyén.

Kelet fővárosával megvolt mostani hazánk összeköttetése a Dunán már az avarok idejében. A magyarok pe-

dig már a beköltözés előtt, a Feketetenger mellékén közlekedtek Konstantinápolylyal. De legvalószínűbb, hogy mint akkor, úgy a IX. és X. században a kereskedést a nevezett keleti, idegen vallásu elemek folytatták. Az olaszok akkor sem tanúsítottak kivándorlási hajlamot éjszaki vidékekre.

Egész Európában nagy változást hozott- a' kereskedelmi viszonyokba s átalán a városi élet kifejlődésére a keresztes háborúk korszaka, s ezen változáshoz megfelelőt találunk Magyarországon is. Az első keresztes haddal a XI. század utolsó éveiben együtt járt egy roppant mérvű, tömeges zsidóüldözés. Magyarországon az ezen hadjárattal egykorú király adja ki a szigorú rendeleteket az izmaeliták ellen. A kik keleten a nem keresztyének ellen akartak irtóháborut folytatni, természetesnek találták, hogy itthon kezdjék meg a világ vallásos purificatióját.

Most már a kereskedők nélkülözhetlen osztályát keresztyén elemekből kellett ujonczozni. S épen a keresztes háborúk kezdtek seregesen előállitni ily elemeket. Az előbbi nem szabad és félszabad osztályok a fegyveres búcsújárókhoz csatlakozva, bele vegyültek a szabad, bár szegény osztályokba, a földesur pedig zálogba adván birtokát s a pénzt útközben elköltvén, alásülyedt a szegény, de azért még mindig szabad osztályba. Keleten pedig kifejlett az a szellem, hogy kereskedést űzni a nemesnek sem válik szégyenére.

Magyarország igen alapos okokból tömegesen részt nem vevén ezen, elejénte specificus latin eredetű vállalatokban, a belső következmények elmaradtak ugyan; de nálunk is kellett az előbbi nem keresztyén elemek helyett más közvetítő, — s ez ismét csak idegen, de keresztyén elemekből történhetett, miután az itthoni néposztályok nem mentek át a tömeges keletre vándorlás nagy forradalmán.

De nyugati elemek letelepítésének más nagy szüksé-

gét is érezték első királyaink. S ezt a honvédelem átalakulása hozta magával.

A magyar könnyű fegyverzetbeli virtuozitás elhanyatlott, s az középszerűséget ép úgy nem tűrt meg, mint a művészet. A magyar lovas-vadász nem volt már virtuóz, hogy kánnal és besenyővel versenyezni tudjon, s a nehéz fegyverzetű nyugatiakon fegyelmezett mozgékonyságával tetemesen tűhegyen. A csatatéreken szükséges volt nehéz fegyverzetre, mihez a magyar szokni nem akart, a szláv aligha' volt alkalmas rá. A második keresztes hadjárat idején az úgynevezett szászok tömeges betelepítése kézzelfoghatóan bizonyít állításom mellett. Mert a bevándorlottak legnagyobb részét az országnak veszélyeztetett erdélyi határszéleire állítják, nem bányászokul, nem annyira valami civilisatóri eszményiségből, hanem főkép határőrökül.

Ugyanaz történik az éjszaki fontos határszélen, a Szepességen, hol a XII. században, s a hagyomány szerint szintén II. Géza idejében, ugyanazon fajú jövevényeket tömegesen telepítenek le. Világos, hogy ha volt is mellék-tekintet a rengeteg erdő borította Erdély és Szepesség földjének megmivelésére, legtöbbet nyomott az, hogy mindazok a helyek, a hová a telepítések történtek, a keletről jöhető invasiók legfontosabb, s minden áron elzárandó kapui.

Mert Szent-László győzedelmei daczára még kún és besenyő s más még messzebbről fölkerekedhető népek veszélyeztethetik az országot. Királyaink már akkor mondhatták el, hogy Magyarország Európa védbástyája Ázsia ellen, s ezzel menthették magokat a mulasztás miatt, hogy a szent földre nem követik a többi keresztyén királyt. Helyben teszik azt a szolgálatot, a miért a többinek Palaestináig kell fáradnia. Sőt a szász földnek azon itt letelepedett fiai aligha nem a keresztes vitézek egy hadosz-

tálya, kik egyfelől mentséget találtak abban, hogy élelmök kifogyván, s a barátságtalanabb görög birodalmon keresztül megélni nem remélvén, a' magyar királytól kellett szállást kérniök, másfelől lelkiismeretöket önnön felfogásuk és az egyház megnyugtatta arra nézve, mintha nem azt a szolgálatot tennék itt, a mit Syriában vagy Egyiptomban tennének.

Azonban a szászság volt az egész németségnek legmüveletlenebb része. A többi már századok óta kezdett civilisalódni a helység! élet és keresztyénség által. A szászokat csak egy századdal a magyarok bejövetele előtt Nagy-Károly számos évig vas vesszővel, de fél sikerrel oktatgatja a civisált élet ABC-jére. A X. században Madarász Henrik császár az, ki őket arra kényszeríti, hogy várakat építsenek, s rászorítja a várbeli életre. Forma szerinti ujonczozást kellett rendelnie a lakosság arányában. Olyformán, mint későbbi határőreinknél divatozott, a katonai szolgálat-tevőt a honn maradt nagyobb számú földmives tartozott ellátni. Így lett a szász népből helyőrségi szolgálatra épen alkalmas katona. Mennyire el kellet felejtenie mindkét félnek, magyarnak és németnek a XII. században, a mi X.-ben történt, hogy ugyanazok unokáit fogadja be a magyar, kiket hasonló szolgálatra a császárok épen a magyarok ellen gyakoroltak volt be. A keresztes hadaknak egyik fontos következménye volt az is, hogy az egyes nemzetiségek közt addig létezett ellenszenvek megszűntek vagy enyhültek, s a keresztyén csak a nem-keresztyént nézte ellenségnek.

De a várba helyőrségül kényszeritett szász a várépitésben, s átalán az építésben sokra még nem vihette. Mint fentebb láttuk, Németországon csak ott voltak nagyobb számban valódi erődök, a hol római alapon és római példa után épithettek. Tehát épen nem a szász földön, mely

akkor az egész éjszaki Németországot tette, — már a mennyiben nem szlávok lakták. Még kevésbbé volt általános köztök az iparos és kereskedelmi szellem, bár a várban lakás idővel a polgári élet fejlődését hozta magával.

Sajátságos azonban, hogy nálunk a történelem s a százados szokás összetévesztette a szászt egy másik fajjal, melyet csak félig lehet germánnak nevezni s ez a *flamand* nép. Ha a szász még a XII. században is az összes németségnek legelmaradottabb része volt, a flamand századokkal járt előbbre a műveltségben egész Németországnál, s csak a közeli Rajna-vidék -— talán épen onnan kölcsönözvén, — némileg kivétel. Ez a latinsággal nagy mértékben vegyült nép, mely Belgiumot lakta, a germán népek közül nem is a szászokkal, hanem az azoktól különböző nemzetet alkotott frankokkal keveredett.

Hogy hazánkban a szászt összetévesztették a flamanddal, az valószínűvé teszi, hogy vegyesen telepedett le nálunk a két elem, sőt lehetett köztök déli német is. Itt olvadtak egygyé.

A flamand már harczosnak is lehetett olyan, ha nem különb, mint a szász; de aztán amaz iparban, kereskedésben és földmivelésben Európának egyik leginkább előrehaladott népe volt.

Az egykori Galliának éjszakkeleti szélein, a Rajna és Schelde mocsáros vidékein, úgy látszik szakadatlan traditiók fonalán maradt életben sok eleme a rómaiságnak. Valamint Olaszországban egy Amalfi és Gaeta a rendes úttól félreeső meredek kősziklák oldalában lettek a római városi autonómia fentartóivá, úgy a flandriai városok szintén egy félreeső zúgban, elszigetelve erdők, tavak, tengeröblök közt s a nagy folyók által alkotott szigeteken és deltákban, nemcsak az ott lakott rómaiakból népesedtek, hanem kétségkívül ott vonta meg magát távolabbi vidé-

keknek is barbár üldözte civilisált népe. Ez a tünemény a *lagúnák* városának felvirágzására emlékeztet, s nem hiában van, hogy egy Antwerpen hasonlítható leginkább Velenczéhez alapjaira nézve.

A IV. században keresztyén a belga vidék is; s úgy látszik, folyton az maradt. Már a IX. században megemlékezik róla a történet. Bár a népvándorlás idején, mint az egész gall földön, itt is vegyült a celtarómai vér a germán frankokéval, — de a régi helynevek fenrfiaradása, bár rontott alakban, s az, hogy egy részben a nyelv is, bár szintén rontva, fentartotta magát,—szól ezen városok folytonos élete mellett. Belgium a legmiveltebb, szorgalmatosabb és népesebb részei közé tartozik Európának. E földrész műveltsége csak római tőbe oltva virágzott.

Flandriában és Brabantban is kisebb nagyobb mértékben minden város népe vegyült germán elemekkel, s némelyik germán nyelvet vett át, vagy inkább rontott magának egy saját külön germán nyelvet. De a városok nagyobb része a franczia nyelv egyik dialectusát beszéli.

Megvédvén magokat a normann invasiók ellen, tengeren és szárazon a béke némely müveiben csakriem versenytárs nélkül állottak. Az iparczikkek több nemével, de különösen szövetekkel ők látták el a félvilágot. Tengeren és szárazon messze földre kiterjed közlekedésük, a későbbi *hansa* nevet viselt nagy európai kereskedelmi szövetkezés az ő művök. Rendkívül elszaporodtak, s belőlök telik ki a legelső zsoldos sereg, mikor még — leszámítva a spanyol *„céltalanok**-at — ily elem nem állott volt elő. A híres brabanqonok, kik az angol-franczia háborúkban oly nagy szerepet játszanak, bizonyára nem csupa brabanti születésűek, hanem flamandok is voltak. Az első keresztes háború hirdetése is, mely Németországon még kevés vizet zavart, déli Francziaországot kivéve, melyben szintén nagy és ipa-

ros városok voltak, sehol sem talált oly viszhangra, mint Flandriában. Bouilloni Gottfried méltó társa Robert, Flandria grófja, annak fejedelme volt. A XII. században kereskedéseik kiterjedt egész Európára; Német- és Magyarország termékei is láthatók voltak az amsterdami kikötőben. ').

Leginkább hasonlítottak az ujkorbeli angolhoz, ezen nem kis mértékben celta-római vegyületü germánhoz. Hasonlítottak kivándorlási ösztön dolgában is.

Sokan telepedtek közülök a keresztes háború alatt Syriába, még többen a XIII. század elején a görög birodalomba, miután Konstantinápoly flandriai eredetű császárt kapott, bár ez nem a germán, hanem a latin nyelvű flamandok közül való volt. Ök telepítették be aztán Németországon is Lübeckét; majd pedig szomszédunkban Silesiába ők hozták be az ipart. Megtelepedtek többek közt Bécsben is, s aztán nálunk a Szepess égben és Erdélyben, bár vegyülve a szászokkal, kik tán a nagyobb tömeget alkották, s idővel elsajátították a flamandok némely ügyességét. Mindamellett, ha igaz a traditio, hogy II. Géza alatt telepedtek be, akkor igaz az is, hogy oly széleskörű szabadságot még nem nyerhettek, mint a hogy most némely *szász* hazánkfia véli. Mert nemhogy az akkori szászföldön, de magában Flandriában is a fejedel-

[1]) Előszámlálván egy XII. században élt, s a XIII. elején író jeles szemlélő, Le-Breton, vagy latinul Willelmus Armoricus a *dammi* kikötőben található árukat, említi a Magyarországból oda vitt nyers bőrt:

„Et quas hue mittit varias Hungaria pelles“

Azonban a következő sor már nem vonatkozik Magyarországra:

„Granaque vera, quibus gaudet squarlata colore?

Itt granum azt a festéket teszi, melylyel biborszint adtak a szöveteknek. (Warnkönig. Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte I. k. .35. lap, — toldalék.)

mek által adott városi *charták* csak a XII. század második felében kelnek, a legrégibb *Nieuporté* 1163-ban. A legtöbb, Elsassi Filep gróf uralkodása alatt 1169—1191 közt adatik ki. *).

Tulajdonkép a városi községek autonómiája Olaszországban fejlett ki leginkább, ott lett az európai kérdéssé, ott küzdöttek miatta életrehalálra s ott vívták ki diadalát is, a hol egy nagy ország (felső és közép olasz föld) szétszakadt majd csupa souverain városi községekké. S ez a harcz még csak kezdődött a XII. század közepén innen Barbarossa Fridrik alatt; csak a század vége felé ült világra szóló diadalt a városi függetlenség az 1183-ban kelt konstanczi békével, melyben egyik fél egy világ uralomra törekvő, hatalmas és nagy eszü császár volt, a másik a szabadságot követelő polgári rend, mely ama lovagkorban csak oly lenézett osztály volt még, mint a római korszakban.

Ily nagy nyereményhez nem volt elég egy generatio elszánt küzdelme. II. Fridrik a XIII. században megújítja a harczot, mitsem okulva nagyatyja példáján.

Németország nem kevesebb, mint épen harczoló fél volt ebben a mozgalomban. I. Fridrik, VI. Henrik és II. Fridrik császárok olasz expeditióinak német harczosai, mondhatnám, ép oly jól ismerték egy Milano, Pisa, Bologna polgárias szervezetét, mint magok az olaszok. Az a német történész, a ki tagadja, hogy a németek a civilisatio más elemeivel együtt a városok és polgári rend emancipatiójára az eszmét, buzdítást s számos külsőséget Olaszországból hozták, nem kevesebbet állitna, mint azt, hogy az akkori németben hiányzott minden tanulékonyság, sőt hogy a Hohenstaufen-ház csak temérdek kárt, de semmi hasznot sem tett Németországnak, és az emberiségnek.

[1]) Warnkönig i. m. I. k. 14g. 1.

De mindamellett, hogy a város mint politikai alakulás a középkorban római törül hajtott ki újra, s különösen Olaszország példája adott nagy lendületet kifejlésének, — nem azt mondom, hogy Németország városainak autonómiája jóval későbbi lett volna az olasz vagy franczia városokéinál. Ezen ügyben átalános a mozgalom, s a hatás mintegy epidemicus nyugati és közép Európában, csak a kiindulás pontjait jelöljük Olasz-és Francziaországgal. Épen a két felöl jövő hatás, s különösen a közvetlen érintkezés az olaszokkal, gyors és egyidejű erőt gyakorolt. Németországon is a XII. században számos város nyer vagy teljes városi szabadalmakat vagy ezeket megközelítő egyes jogokat, S bár II. Fridrik a XIII. században korlátozta egy időre szabadságukat, az csak kísérletnek s ideiglenesnek tekinthető. E szerint Németországon a városi élet acclimatizált növény volt, — de hamar gyökeret vert és dúsan virágzott. A magot más tájak szele hozta; de jó földbe esett.

Sajátságos, hogy a városi rendszerre az eszmét és buzdítást Németország nem annyira a közelebb eső Rajna vidékén kapja, hanem a távolabbi Olaszországban; Magyarország pedig Közép-Európa éjszaknyugatának oly messze fekvő zugából, minő a Rajna és Schelde torkolata. Innen nemcsak germán nyelvű, hanem latin nyelvű polgárok is telepedtek meg hazánkban. Részemről valószínűnek tartom, hogy azok a latinok, kik Esztergom, Fehérvár és kivételesen Buda lakosai közt is előfordulnak, nem mind olaszok, kik ha a szent földre mentek, más utat választottak, hanem nagyobb részök vagy a mai Belgiumból, vagy a mai Francziaországból való volt.

Flamandok, wallonok hozták hozzánk a városi életnek nemcsak eszméjét, hanem alkatelemeit is, s épen oly idegen bevándorlók voltak Németország több városaiban, s Bécsben is, mint Magyarországon.

Azonban ha XII. századbeli királyaink az erdélyi széleken s a Szepességben a főkapukat várakkal s azokhoz alkalmas helyőrségekkel telepítették be, mindez csak az ország őrszeme volt. Nem kellett stratégiai lángész, csak józanész s a korábbi tapasztalatok számbavétele, annak belátására, hogy a keletről betörő nagyobb ellenség elől az utolsó és leghatalmasabb védelmi vonal a Duna vonala, mely a barbár népeknek rendkívül nehezen legyőzhető akadály, ha eléggé biztosítva van mindig résen álló őrök által. S legjobb őrök egy-egy vár fegyverviselő, de állandó polgársága, kiknek csak föld kell s bizonyos szabadalmak, s így készpénzbe nem kerülnek, sőt magok fizetnek is. Ezenkívül mindenütt a jobb parton kínálva kínálkoztak a római korból fenmaradt romok építő anyagul, épület-részekül, s majd kész erődökül, melyek csak némi átalakítást kívánnak. Ezért úgy vélem, a Dunántúli némely, bár nem nagyon szilárd, de vár nevet érdemlő erőd közel egykorú a Szepesség és Erdély betelepítésével.

És különös lett volna, hogy — ha királyaink a hadi szemponton kivül nemzetgazdasági fontosságát is érezték a nyugati elemek megtelepítésének — hogy épen azt az országrészt mellőzték volna, melyre a vezérek korában, s a keresztyén egyházak megalapításának idején a fősulyt helyezték: a Dunán túli kerületet. S valóban úgy látszik, körülbelül egy időben s eszme alapján kezdenek a mi Dunán túli helyeink is városokká fejlődni.

Nemcsak az eszmék, hanem némely adatok kapcsolatosságából lehet ezt következtetni. Kivált az egyházi viszonyok, melyek oly fontosak a középkori világi intézményekre nézve is, érdekes anologiát mutatnak fel a mondott telepítésekre nézve.

Mert mit felelhetünk arra, miért állítottak Budára épen társas káptalant, s ezt miért épen Budára?

Buda nem volt még az első királyok alatt központi hely, s királyok mulató-helye sem — különben maradt volna ennek nyoma. Első királyaink egyházilag elsőséget adtak Esztergomnak, Veszprémnek, sőt Vácznak is érsekség és püspökségek felállításában. De miután már ennyi káptalan, úgynevezett hiteles hely volt Budához közel (hozzászámítva az Esztergom szomszédjában keletkezett dömösit is) nem csekély oknak kellett lennie, a mi a királyt arra az elhatározásra bírta, hogy Budán is dotáljon egy társas káptalant, a veszprémi püspököt pedig arra, hogy beleegyezzék egy addig tőle függött egyháznak függetlenné tételébe. Mindkét részről nagy pazarlás lett volna, holott a királyoknak, s így az országnak ez nem kis költséget okozott, a püspökségek pedig szigorú szabályokhoz kötötték hatáskörük védelmezését. Nem lehetett ily alapítás egyfelől a szeszély, másfelől a kedély dolga.

Ezt a kérdést úgy hiszem, megvilágítja a következő tapasztalat:

Sem a szepességi, sem az erdélyi telepedek nem nyernek püspökséget. Pedig mind a felföldön mind Erdélyben megfért volna könnyebben, mint a hogy itt közelünkben az esztergomi, váczi és veszprémi püspökségek. Elég népes helyek is lehettek a tömeges telepítés által. Azonban kedvezményűi prépostságokat nyernek, melyek a megyei püspöktől való függetlenséget képviselik. Felföldön a szepesi, Erdélyben a n.-szebeni társas káptalan keletkezik még a betelepítés századában. Egyházi téren analog intézmény a városihoz, s a mint ebből látjuk, együtt is jár vele. Nem akarom állitni, hogy mindenütt flamand telepesek voltak, a hol társas káptalant találunk; de a flamand telepesek ily *exemptus* egyházi állapotba jutottak a főhelyeken. ’)

[1]) Rupp olyan helyekről meríti egynéhány fehérvári

A bevándorlottak eredeti hazájában is püspökségek helyett társas káptalanok állanak fenn igen népes városokban. Elég legyen cspk egy-két példa:

Ardea város alapításáról (ma Ardres, Franciaországban) azt Írják, hogy a szokott városi kiváltságokon kívül egy *káptalani* is állítottak fel ott, hogy Ardea valódi városnak tűnjék fel országvilág előtt.')

Brüggé-ben, mely már igen népes és gazdag város, 1091-ben állitnak fel káptalant a megvolt Boldogasszony templomához. A város feletti igazságszolgáltatás a prépost joga volt, ki egyszersmind aflandriai gróf (fejedelem) cancellárja lett.[2])

E szerint az, hogy Buda egyházi téren se többet se kevesebbet nem nyert egy társas káptalannál, arra bizonyság, hogy Buda nyugati még pedig belga telepeket fogadott be lakosokul, és bármikor történiit is ez, ugyanakkor nyert némely politikai és pénzügyi mentességeket a város népe, midőn egyházilag a veszprémi püspökség alól emancipálták, melynek mindaddig alá volt rendelve.

Történt pedig ez II. Géza idejében. Az állítólag 1148-ban kelt oklevélből kiolvasható traditiók ezen királyra vezetnek, mint alapítóra.

De az n48-diki oklevélnek egy kifejezése a *„fórum Geysae“* azaz a Géza király által engedett országos vásár említése bizonyság rá, hogy a budai s tán pesti telepedők nyertek oly szabadalmakat, melyek már a városi szabadalmak lényegéhez tartoznak.

prépost nevét a XI. és XII. században, hol vagy szó sincs rótok, vagy meg nem bizható kútfők.

[1]) Warnkönig i. m. I. 338. 1. Ezt 1212-ben írott emlék tartalmazza. De a város és káptalan megalapítása régebbi keltű lehet.

[2]) U. a. II. 115. és 124. 1. Érdekes, hogy a prépostot Prosch-nak mondják flamand nyelven. Szászvárost Erdélyben Broschnak nevezik a szászok.

Ezen két szó kiegészítése pedig: „tributum tori Geysae“ azaz Geysa sokadalmának *vámja,* mely a prépostság jövedelme, bizonyítja azt is, hogy a telepítésekkel közel egyidejű lehetett a budai társas káptalan megalapítása.*)

A vásári szabadalommal valószínűen együtt járt, hogy a prépostság népe nem fizetett vámot, sem ezen sem más vásáron.

Azonban ilyes szabadalmak még nem voltak elegendők egy város autonómiájára. Sőt némi részben épen az egyház gyámsága alatt álló községnek mutatják fel azt, különösen a bíráskodásban. Mint későbbi időből tudjuk, a város nem lett független saját választott bírája által, hanem a káptalantól függött. Tudjuk pedig, hogy a *communiiások* szabadságharcza Francziaországban épen ilyen függés ellen volt irányozva.

Azért mindaz, a mi II. Géza századában és a tatárjárás előtt történt, még nem foglalta magában az autonómiát. És midőn szász földjeink úgy vélekednek, hogy ők már II. Gézától teljes autonómiát nyertek, anachronismust követnek el.

A városi autonómia még csak a következő században lehetett nálunk divatos eszmévé, s a kerített városok nagy fontosságát, melynek belátását már II. Géza és III. Béla intézkedései tanúsítják, csak a következő században bizonyították be teljesen nagy események.

Géza uralkodásának mely évében történt a szászok betelepedése, az kétes; valamint Buda és Pest betelepítésének éve is.

A tömegesebb bevándorlás a keresztes hadakkal egyidejű s azok nyomában jött. S egészben véve nem annyira idegenek *behívásáról,* mint *bekér edzéséről* lehet szó.

[1]) Ezen tárgyhoz s ezen egész fejezethez lásd *&kutfö-bírálat* című mellékletet a kötet végén.

Nem a magyar, hanem az akkori európai irodalom állapotát jellemzi, hogy oly kevés adat maradt ránk a keresztes hadak idejéből hazánkról. Nem annyira az írásban, mint a szemléletben voltak restek a toll akkori férfiai.

Mégis elvétve találunk egyes adatot. Ezek Esztergomról előbb szólanak mint Budáról, — s amannak fontosságát és magasb rangját vehetjük ki a sovány jelentésekből.

így 1172-ben, mikor itt Oroszlán Henrik szász herczeg vonul keresztül hadaival, ki van emelve Bécs, mint Austria *metropolisa,* aztán ki van emelve Esztergom. Ekkor III. István ül a magyar trónon, ki Esztergomban lakik, hol kastélya volt.

A király az érkező keresztesek elé Mosonyig küldött ünnepélyes követet. A főurak a Dunán hajón utaztak s ott hozták az élelmet és podgyászt is. Megérkeztek Esztergom alá, hol a király egy természettől erődített várban lakott, még pedig a Duna balpartján a Garam viz torkolatánál *). Az érseki szék a túlsó parton, a városban volt.[2]) Ebből az tűnnék ki, hogy Esztergom is kettős város volt, mint Pest, s középkori származását rév voltának köszöni. Épen roszkor érkeztek a vendégek a magyar király székhelyére. III. István a megérkezés napjának éjjelén hirtelen meghalt. A krónika ezúttal nem is tesz czélzást csak távolról sem Budára, pedig itt haladtak el, s itt bizonyára állomást is tartottak a keresztesek.

[1]) Applicuerunt ad wóem quandam, quae naturaliter est munitissima. Nam ex uno latere cingitur Danubio, ex alio alveo profundissimo qui *Grane* dicitur, a quo *urbs* et civitas, quae *in altera ripa sita est,* nomen accepit. (Arnoldus Chron. Slav. I. könyv. 2. fej.)

[2]) „Missi sunt ad archiepiscopum, qui tunc in *civitate* constitutus erat.“ (u. a. u. o.) Urbs-nak nevezi a krónika a király lakát, civitas-nak a másik részt, mely leírása szerint nyilván a jobb parton feküdt, mint a mai Esztergom.

Nagyobb vendégek érkeztek az országba 1189-ben, a fogadtatás is fényesebb, a leírás is részletesebb ezúttal.

Első Fridrik császár pünkösdkor, mely , azon évben május 28-dikára esett, megérkezett Magyarország kapuihoz, (alkalmasint Mosonyt kell ezúttal is értenünk), hová a magyar király, III. Béla ünnepélyes követség által legszívesebb üdvözletét küldötte. Szokás szerint szerződés kelt itt, a magyar király és a keresztes hadak vezére közt, melyben a császár kötelezte magát fegyelem-tartásra és minden szükségesnek készpénzül való fizetésére. A magyar király pedig az összes keresztes sereg előtt az utak és hidak jó karba helyezését s a hadaknak készpénzért ugyan, de bővön és szabott áron való ellátását vállalta el.

Utóbbira nézve az a mód uralkodott a középkorban, hogy minden előre meghatározandó állomáson minden szükségessel ellátott *sokadalmat* tartasson a király. Ez híven teljesítette a szerződés eme pontját, mint az egykorú vers is bizonyítja:

„Ergo postquam inclytus princeps Romanorum,
Intravit monarchiám reais Ungar or um,
*Ubertatem omnium dat rex et forum.**

Az ilyen vásár nem történhetett az ország nagy megerőltetése nélkül. Mert a közönséges sokadalmak, melyek csak egy vidék házi szükségeit fedezik, nem voltak elegendők egy százezernyi hadseregnek is ezenkívül ele-

[1]) Egy valaki szives volt ezt így szedni magyar rímekbe:
„Érkezett a császár magyarok földére,
Bövön talált búzát s bort is örömére.
Solcadalom várta, a hová csak éred'

(Ducangeböl Florentinus Monachus után.) Olaszországi hadjáratában a császárnak hasonlóval tartoztak az olasz városok. Csakhogy ott a *forum-ot fodrum-má* (olaszul „il fodero“) rontották, vagy inkább javították ki a németek. Mert ott csakugyan inkább hasonlított a dolog a *fordern-hei* (követelés), mint az önkéntességet feltételező vásárhoz.

get tenni. Nem mehetett az a király részéről való kemény parancsok s szigorú büntető végrehajtás nélkül. De minden fegyelem mellett aligha történt akkori időben kihágások nélkül is a keresztesek részéről.

Azonban király és császár közt szent volt a békeség.

„Mikor pedig — mond a német krónika -— császár urunk a Grane (Esztergom) nevű városhoz érkezett, mely a magyarok *metropolisa,* a király tulajdon személyében ezer lovag (miles) fényes kíséretében ünnepélylyel ment ki fogadására.“

A császár, úgy látszik, a jobb parti városban volt elszállásolva. Ott a magyar királyné fényes ajándékaival díszített lakás várta. Onnan tett aztán látogatást a császár a királyi váriakba, mely a vizen túl volt. *).

Ha valahol, Esztergomban a sereget nagy sokadalom várta. A király még fitogtatta is az ország gazdagságát. Két egész házat tetőtől talpig a *legfinomabb* liszttel töltött meg s azt ajándékban adta a császárnak. Magyarország tiszta búzáját és malmait megdicsérhette a császár; — de saját rendes serege el volt látva az ő gondoskodásából pénzen vett élelemmel. Volt azonban eme szépen rendezett keresztes seregnek is üstöké, számos oly ember, ki önként csatlakozott hozzá s hamar kifogyott az élelemből. A császár, kétségkívül az ajándékozó intentióihoz, képest, ingyen engedte a *szegény népnek* a nagy mennyiségű finom élelmet. Mohóságában ez ostrommal rohant a két raktárra, s a zsákmánylás-szerü mulatság közben három

[1]) Arnoldi Chron. IV. könyv, 8..fej. „Exinde rex imperatorem in castrum, quod Grane dicitur recepit, transito flumine ejusdem nominis, a quo ipsa civitas, in qua prius moratus fuerat, et castrum ipsum nomen acceperat.“ Úgy látszik a mai Esztergomból át kellett menni a Dunán is, meg a Garamon is a királyi várhoz. Ha krónikánk nem téved, a királyi vár a mai Kövesd táján, közel a Garam torkolatához állhatott.

ember fűlt bele a lisztbe. E fajtából maradhatott sok keresztes a mi hazánkban gyarmatosnak.

Egy szóval, a császár ünnepélyes fogadtatása Esztergomban történt s nemcsak a szavakból, hanem magából az esetből azt kell következtetnünk, hogy a mennyiben akkor fővárosról szó lehetett, Esztergom volt Magyarország fővárosa.

A császár négy napig mulatott Esztergomban. Akkor a király lekisérte Etzelburgba, hol vadászattal töltötték az időt. *)

Most találjuk hát először Budát Attiláról Etzelburgnak nevezve, s átalán ez az első hiteles krónikái följegyzés Budáról. Másodrendű városnak tűnik fel Esztergom mögött. Ha mai fogalmainkat alkalmaznék a középkorra, azt mondhatnók, hogy Buda nem volt még több a mi királyunkra nézve, mint ma Gödöllő, vagy Ausztriában egy Laxenburg. Azonban a középkorban nem egy uralkodó gyakrabban s több kedvvel mulathatott az ő vadászkastélyában, mint ott, a hol fényes trónja volt felállítva és kincseit őrzötték.

Itt is négy napig időzött a császár, szintúgy mint Esztergomban. De alig ha csupán a hely megbecsülése kedvéért. Nagy hadserege lassan hömpölygött előre vizen és szárazon. Hogy lépést tartson vele, vesztegelnie kellett huzamosan. A négy napi itt-mulatás kétségtelenné teszi, hogy a kereszteseknek Buda egyik fontos állomása volt, s következőleg ama kényszeritett nagy sokadalmak egyikét itt kellett tartani.

Vadászatra is alkalmasnak kellett lenni a vidéknek,

[1]) Dominus imperator a rege deductus est in urbem *Adtilae* dictarn, ubi domnus imperator quatuor diebus venationi operám dedit. Arnoldi Chron. Slavorum. Lib. IV. C. 8. Az *urbs* kifejezés Attila *egykori* urbs-ára érthetö-e, vagy a mostani király lakára?

hogy a király ide hozta le mulattatni császári vendégét. Nem hiában, hogy az ezen korban vagy a következő században élt *Névtelen* jegyzője valamelyik Béla királynak, a torbágyi erdőben tartat Árpáddal fejedelmi vadászatot. Még mai nap sem utolsó ez a környék ilyen mulatságra.

A vadászaton kívül mindenesetre más fontos kérdések is forogtak fen, s többek közt III. Bélának komoly szándéka, hogy ö vagy fiai is meg fogják tenni az utat a szent földre. Így a világ sorsát mérlegelő császár figyelmét Magyarország el nem kerülheti vala, ha behunyt szemmel utazik is, mint tették az akkori írástudók. De a császár nem akkori tudós, hanem bármely korba beillő nyiltszemü, gyakorlati férfiú lehetett, keresztes vitéz és középkori lovag létére is.

— Negyvenkét év óta—mondhatta a császár — mióta először itt jártam, nemcsak az én szemetszuró vörös szakállam lett fehérré, hanem sokat változott Magyarország is. Csakhogy ez megifjodott. Úgy emlékszem, hogy mikor boldogult atyáddal—mindketten fiatalok voltunk — ezen a vidéken solymásztam, Etzelburg vidékén sokkal több régi romot s kevesebb új épületet láttam. Megvolt, úgy emlékszem, egy szép római vízvezeték, egy theatrum, csaknem épen. A helyett most a te kastélyod, a templom, a prépostság épületei beillenének éjszaki Németország akármely városába. A helység is népes és kőházakat látok benne. Azt hallom, ti szásznak nevezitek az itteni gyarmatot. Ez csak annyiban érthető, hogy éjszak felől, a szász földön keresztül vándoroltak ki. De valóban *frankok* az Alsó-Rajna vidékéről. Hiszen nemde az itteni lakosok, ha ékesen akarnak beszélni, magok nevezik magokat néha *sicavibereknek* és városukat *Sicambriának* is? Márpedig azok azAlsó-Rajna mellékein lakott frankok voltak. Bármint legyen ez, kezök

munkájából ítélve értelmes, dolgos nép. Ezenkívül, mondhatom, nem rósz vitézek. Nem is árt a könnyű lovas magyart ilyen vasasokkal keverni, — valamint sajnálom, hogy nem hozhatsz magaddal vagy tízezer magyar nyilast és kópjást keletre kitűnő vezérleted alatt. Istenem, be kár, hogy nem jöhetsz velem! Épen ily fegyvernemre volna nagy szükség az arabok ellen. Tudom olvastad, mily megvetöleg irt az a zsémbes és szórakozott freisingeni püspök a magyarok hadiképességéről. Pedig épen kevéssel azelőtt jól elvertétek volt az osztrák atyafiakat. Bosszúból irta azt s bizonyos lehetsz benne, hogy lovagjaim nem úgy gondolkoznak a magyarról, mint ő. Hidd meg királyi öcsém, kevés mai írástudó látja be, hogy hadakat vezérelni és országot kormányozni Isten után csak észszel lehet, s mentül több van ebből, annál jobb. Az ő termetüket megrontotta a sok görnyedezés, józan eszüket a sok iskolázás és a megölő betű.

Erre Béla király (kinek ha állítólagos „jegyzője^ jelen talált lenni, a császár szavain megbotránkozik vala) ily formán felelhetett volna:

— Freisingennek istenfélő püspöke — kegyes emberek s nem ily bölcs uralkodók számára irt, mint Felséged. Azonban okos ember is tanulhat könyvéből. A „Gesta Friderici Magni. “ .....

— Sok van benne olyan, hogy akár el is maradhatott volna.

— Sőt úgy találtam, hogy sokat hagyott ki, a mi a valódi szerzőt, a tettek szerzőjét a dicsőség még nagyobb fényével vette volna körül. De ez a könyve mutatja, hogy értett ő a világi dolgokhoz is, ha méltónak tartotta nem boszus, hanem kegyes pillantással fordulni az egekből a föld felé. Azonban be kell vallanom, fiatal korom óta a költészet jobban vonzott magához a száraz krónikáknál.

Abban legalább a hazugság is úgy hangzik, mintha igaz volna. Nem is üres hang az ének. Felséged roppant hadait nem a parancsolat vas vesszeje hajtja, nem is kiszámítás vezérli, hanem inkább a szent énekek vonzzák a Megváltó sírja visszahóditására. Sőt hallok én a tábor tüzeknél és lankasztó ut közben pogány éneket is minden nyelven, melyek Etzelről és Krimhildáról, Sigfridröl és Hagenröl szólanak, s melyek mellett éhséget, szomjat, fáradalmat és honvágyat könnyebben tűr a katona. A szent énekek Jeruzsálemet hangoztatják; de a világi énekekben az én szerény vadász-lakom városának neve zeng. Talán ma is falu volna, ha már boldogult atyám idejében nem magasztalja a dal a vendégszerető Attila királyt, és városát Etzelburgot.

— Még pedig Irlandiától Syriáig. Ily messze földre szól — és szavamra mondhatom, méltán is — a magyar vendégszeretet jó hire neve.

Ötöd nap a császár folytatta vízi útját Zalánkemen felé, miután hadai, bár elég nagy volt aránylag a fegyelem, elpocsékolták a vendégszerető országnak egy évre való kenyerét. De ha az egykorú nemzedék megérezte az önkéntes vagy kényszeritett áldozatokat, —- az utókor hasznát látta azoknak az ipar, kereskedés és városi élet föllendülésében.

Nem hiában egy keresztes hadjárat alkalmával szól először a krónika teljes hitelességgel Budáról. A keresztes háborúk idején, s kétségkívül azok nyomán kezdett várossá s nevezetessé lenni, mint Európának minden más előbbre haladott városa is.

Ha Budáról oly nevezetes alkalommal találtunk följegyzést, a XII. század nem múlt el a nélkül, hogy ne hagyjon fenn egy életjelt Pestre nézve is, — a mi annyiból áll, hogy már III. István király megfordult, s egy pö-

rös ügyet intézett el itt valamikor 11 71. előtt. Ez volna az első documentum Pestre nézve, ha hitelt adhatunk az iratnak, mely a nevezett évről szól. *) Különben Pestnek jelentékeny volta már a következő XIII. században kétségen kívül áll, úgy, hogy a gyarapodás idejét a XII. századra tehetjük, szintúgy, mint Budára nézve.

[1]) Az oklevél históriai elbeszéléskép tartalmazza ezen szavakat: „Post obitum verő Geysae, regnante filio suo .... Stephano III. comes de Luczman *cum rex fuit in Pesth,* in praesentia regis litigavit.“ Fejér Cod. D. VII. 5. — 122.1. Az oklevél Rozgonyi Simon XV. századbeli országbíró ítéletlevelének eredetijéből van véve.

VII. FEJEZET.

PEST A TATÁRJÁRÁS ELŐTT.

A XIII. század közepe előtt, már 1241-bői hiteles egykorú krónikákban Pestet nagy helységnek, és *német helységnek* találjuk nevezve. Még pedig értik Pest alatt azt, a mit az új korban: a Duna balpartján elterült *villá-X., vagy* várost. ') Tudva van, hogy középkorban a városokat leggyakrabban *civitasnak* és *villának* írták latinul, s az olasz az előbbiből, a franczia az utóbbiból módosította a *város* szót; egyik a *cittá-X,* másik a *ville-X.* A XIII. századnak avatott hazai írója, a szemlélő tehetségben, a középkor írói nagy tömege fölött kiemelkedő Rogerius váradi kanonok a városok elnevezésében igen következetes. Nála civitas: Esztergom, Győr, N. Várad, sat. szóval a püspöki residentiák, Minden más helység csak *villa?}* Teszen a villa szó nála

[1]) Rogerius mester „Carmen miserabile¡(16. fejezet: „magna et ditissima theutonica villa, quae Pesth dicitur, Budáé opposita ex altera parte DanubiiÉ És Tamás spalatói esperes 37. fejezet (Schwandtnernél III. k. Ó03 1.) „venerunt versus Pesthum, quae erat maxima villa“ és (606. 1.) „devenit ad villám *magnam,* quae sita est super ulteriorem ripam Danubii, nomine Pesthum. “

[2]) Egy helyen ugyan Fehérvár is *villa* helyett civitasnak van czímezve; de alkalmasint stylaris egyszerűsítés; mert együtt szól Esztergomról és Fehérvárról. Be lehet, hogy az egy Fehérvár kivétel volt különben is a szabály alól, mint a koronázás és egy nevezetes templom helye. Az ilyet, mint királyi várost tfrós-nak is nevezték.

egyszerű falut is, s azért ha nagy helységről szól, tehetne a kifejezés nagy falut. De írónk különös nyomatékkai emeli ki Pest *villa* nagy és igen gazdag voltát s túlnyomóan *teuton* lakosságát, úgyhogy már város jellemet tulajdoníthatunk neki, — még ha némi túlzást teszünk is fel a kútfőknél azon érdekben, hogy a nemsokára bekövetkezett pusztulás annál nagyobb sajnálatot keltsen az olvasóban.

Mikép, mikor emelkedett nagy helységgé, a mint láttuk, arra a positiv adatok hiányzanak. Láttuk, hogy a XII. században s valószínűen közepe táján telepedtek ide flandriaiak és szászok;—de lehettek itt latin lakosok is. Hasztergomban *franczia* és *lombárdiai* származású lakosok mellett 1241-ben egy spanyol a parancsnok, Pesten is tehetünk föl ily vegyületet. Van is szó egy oklevélben *latin* pesti lakosról. De van szó a XIII. században pesti saracénokról is, kik, úgy látszik, mint a zsidók, közvetlen a király alá voltak rendelve, kivált adózás tekintetében. És ha a Névtelen jegyzőt nerp fogadhatjuk el tekintélynek Árpád korára nézve, de saját korára nézve szolgáltat egyes tükördarabokat. Láttuk, hogy Pest vára szerinte izmaelitáknak köszöni első megtelepíttetését. Föltehető, hogy a XIII. században még voltak, s tán számosabban mint másutt, izmaeliták is, a koronkénti üldöztetés s állandó elnyomatás daczára. [1]) Végre volt valódi magyar contingens is Pest akkori lakossága közt. Bár a várjobbágyi rendszer nem jutott volt II. Endre és IV. Béla alatt felbomlásához,— mint némelyek túlzottan vélik, — de csakugyan egy átalakulási processus volt folyamatban. Sok félfüggésbeli állapotú család lett törvényesen és törvénytelenül szabaddá a várispáni kötelék alól; de nem egyszersmind nagy birtoku földesurrá, hanem szabad kisbirtokossá vagy

[1]) Fej. Cod. dipl. III. 1. 263. a pápa 1218. máj. 16-diki levelében (s Podhast regestái).

iparossá. Szóval kezdettek előállani hazánkban is szabad egyesekből álló néptöredékek, de nem elég számban arra, hogy néposztályt, s annál kevésbé országos rendet alkossanak.

Mint látni fogjuk, a magyar lakosság megelőzte Pesten és Budán is az idegen telepedést; mert a városi határrészek majd mind magyar s nem német nevet viseltek később is. A lakosságról csak egyes jelekből lehet ennyit is mondanunk. Későbbi idők bővebb anyagot fognak nyújtani.

Ténynek azt vehetjük, mint mondám, hogy Pest már a XIII. század elején népes nagy helység, mely „város“ nevet érdemelhetett, s többnyire német vagy német vegyületü lakossága volt.

A XIII. század legelső krónikái adata is meg látszik erősitni ezt.

1211 -ben történik, hogy Gertrud magyar királyné éljegyzi bölcsőből alig kikerült négy éves leánykáját, a később szentek közé sorozott Erzsébetet, a thüringeni gazdag határgrófnak. Az ünnepély Pesten megy végbe. ') Mivel az oly fényes volt, hogy az ország megbotránkozott királynéja pazarlásán, föltehető, hogy azon helyen is, a hol az ünnepély végbement, a királyi várlakok egyike állott, vagy legalább Pest nagy helység volt. Külső fejedelmek is örömest tartották az ünnepélyeket népes, bár nem aristocraticus városokban. Gertrud nagy előszeretettel volt a külföldi jövevények iránt, s így Pest *teutonjai* általa más kedvezményekben is részesülhettek.

[1]) . . . copulatio nuptiarum celebratur Ungariae in civitate *(Joena.* (Pertz, Monumenta Historica G-ermaniae Ser. XVII. .3.31. Notae Diessenses, De fundatoribus monasterii Diessensis (Bajorország, az Ammer-tó mellett.) Irta 1224-ben „Liutoldus presbyter et canonicus mon. Diessensis?'

Ha kétség fér is hozzá, ha vájjon az egykorú, de déli Németországban élt krónikairó nem tévesztette-e. össze Ovent Budával, sőt Esztergommal vagy Pozsonynyal is, annyi mindenesetre érdekes tény, hogy egy 1 2 24-ben irt bajor szerzetes az *Oven* nevet használja. Több világosságot vet városunk tatárjárás előtti helyneveire egy csoport peres irat 1235. táján. Ezekből világos, hogy Pestet nevezték a németek hol *Pestnek,* hol *Oven-wP.,* de rendesen utóbbinak. Továbbá világos, hogy a pesti egyház *plébánia* volt s a váczi püspöki megyéhez számították. ')

A per tárgya egy Baumgarten nevű falu, melyet a szintén lovag (miles) Altachi Konrád bírt volt, de az osztrák szent kereszti apátságnak hagyományozta, — állítólag. Azonban Wernher pesti lovag, nincs megmondva minő jogczímen, magának tartotta meg, — s daczára, hogy maga a pápa is pártját fogta az apátságnak s a lovagot egyházi átok fenyegette, különféle ürügyek alatt vonakodott megjelenni az osztrák törvényszék előtt. Úgy látszik azon Baumgartenről, vagyis Kertesről van szó, mely a Sopronttól Bécs-Uj helyre vezető útban fekszik.

Lehet gondolni ebből, milyen nagy ur lehetett az a Werner, a kit az oklevél *miles-x\pA,* de néhányszor rzz/A-nek czímez, s ki pesti lakos létére oly távol fekvő birtoknak is ura tudott lenni. Már a heiligen-kreuzi osztrák szerzet be is ült volt a peres birtokba. A pesti *cívis* verte ki onnan, s ezért vitték a pert a szerzetesek az egyházi főhatóság elé. Nevéről ítélve Werner német vagy flandriai volt s nem egyszerű polgár, hanem az akkori aristocratiához kellett tartoznia.

[1]) Wenzel Árpádkori Okmánytár II. k. 54. és aztán 113—125. lap. Itt *Wernher* többnyire miles *„de Ouen"-nek* van írva. Más helyt W. de Pest (119. és 124.1.) Hasonlókép a pesti plebanus „plebanus in Oven", aztán más levélben: „magistro A. plebano de Pest." Mindez többször ismétlődik ezen pert tárgyazó számos idéző levélben.

Ezek a peres irományok fölöslegessé tesznek minden bizonyítást arra nézve, hogy a XIII. század elején nem Budát, hanem Pestet nevezték és írták *Oven-nek.*

Honnan ez az *Oven* helynév?

Ha a német bevándorlók nem egyszerre és nem tömegesen telepednek vala Pestre és Budára, alig fér hozzá kétség, megtartják eme rájok nézve könnyen kiejthető, sőt nyelvükben ismeretes, bár más jelentésű szavakat, legfeljebb dialectusos módosítással. Az idegen *Oven* szó forgalomban jötte és állandósága tehát történelmi emléke a tömeges s egyszerre történt bevándorlásnak. Az erdélyi szász városok nagyobb részének neve is hasonló emlék. Sőt ezt tapasztaljuk a Budapesten feljül a Duna mentén fekvő városok nagyobb részénél is. Ilyenek: Pozsony, Mosony, Győr, Esztergom, Visegrád (Plintenpurg). Mindezek nem engednek kétkednünk, hogy ama helységeknek sok ideig tömeges német lakosaik voltak.

De viszont a német név mellett a magyarnak megmaradásából következik, vagy az, hogy a magyarság nem szűnt meg a város népének egy tetemes contingensét alkotni, — vagy csak annyi, hogy a környék és az ország, valamint kormányzata is magyar lévén, a vidék, az ország és a hatóságok tartották fenn a magyar nevet.

Az *Oven* szó vagy a magyar helynévtől függetlenül keletkezett, mint Szombathelynek Steinamanger neve, vagy pedig fordítása a Pest szónak, mint Stuhlweissenburg Székes-F ehérv árnak.

Az éjszaknyugoti németségben, melynek tájékáról vándoroltak be a mi fölvételünk szerint Pest és Buda első német telepedői, — nem egy helynévben fordul elő az *Oven.*[1])

[1]) Egy Ovendorf a lübecki fejedelemségben, egy Ovenhausen és egy Ovenstádt Westphaliában.

Régi helynév- magyarázók az *awá*-ból származtatják az ehhez hasonló helyneveket, minek a régi németségben *viz* jelentése volt.[1]) Ebben az esetben a bevándorlottak, az itt talált Pest névre való tekintet nélkül adták volna a nevet. Nem lehetetlen. De különös volna, hogy egy várost Ffe-nek nevezzenek bármely nyelven. Ámbár van rá eset, mert Németországon található Wasser nevű falu; de az csak csudálatos kivétel, s azt gyanittatja, hogy nem víz értelmű szóból rontották, vagy legfeljebb rövidítés, ha eredeti német helynév. Ovendorf, Ovenberg sat. vagy inkább másodhelyre téve Heisz-owen, Kalt-owen érthetőbb lesz vala.

Azért valószínűbb a másik eset, hpgy tudniillik az *Oven* helynév fordítása a *pest-nék.* Láttuk pedig fentebb, hogy ez a régi szlávban kőszikla és barlang jelentésre vihető vissza.[2]) A későbbi szlávban és magyarban e szó átvitt jelentéssel kemencze értelművé lett. A német *Ofen.* szónak is újkori értelme hasonló.[3])

Ezen hypothesis szerint a szó története a következő: A magyarok bejövetele előtt már a szlávok nevezték el a - Gellért-hegyet s arról aztán a mellette levő révet *pest-naV.* A magyarok átvették a szót s az itt támadt magyar-bolgár helységre nézve is megtartották. De átvették úgy látszik a szláv szót magát már nem barlang vagy szikla, ha-

[1]) Förstemann II. i4y. 1. Ily értelmű és hangzású helyne vek találhatók a déli németségben is.

[2]) Ezen kötet 63. és köv. 1.

[3]) Nevezetes azonban, hogy Ofen némely német dialectusban szintén tett és tesz barlangot és omladásos kősziklát is. De ez a délnémet, s különösen salzburgi hegyi vidéken kis körben divatos jelentésű szó. (Schmeller Bayerisches Wörterbuch). Ezen jelentést fogadva el, Salzburg tájáról jött volna a tömeges német telepítés. Az Offenből, mi gyakori a német helynevekben, bajos származtatni a szót, a régi Oven írásmód miatt.

nem mész- vagy tégla-kemencze értelemben [1]). A XII. században bevándorlóit németek itt már nem szlávokat, hanem magyarokat találván, ezektől tudták meg mi értelmet tulajdonitnak ők a szónak, s épen mint a Fehérvár szóval tették, egyszerűen lefordították nyelvökre.

A helynév ilyen lefordítása arra szolgál némi történelmi bizonyságul, hogy a kétféle szót használó két nép egymás nyelve iránt nem viseltetett ellenséges indulattal. A bevándorlóit németek elég számosán voltak, hogy forgalmat és maradandóságot szerezzenek egy német helynévnek, de elég tanulékonynak, hogy a régi helynevet mégis megtartsák, csakhogy saját nyelvükön.

A mit ma Budapestnek nevezünk, két külön helység volt, melyet nem a Duna jobb és balpartja szerint különböztettek meg, hanem magyarul Budának, s németül Etzzlburgnak nevezték a Duna folyása szerint azt a felső várost, hol egykor Acincum feküdt; Pestnek vagy Ovennek pedig azt az alsó helységet, mely a mai Pest belváros s a vele átellenes jobbparti részeket foglalta magában. A mai Budának főrésze, a várhegyi város a XIII. század első felében még nem volt meg; a felső vagy mai Ó-Budát tehát csaknem egy mértföld távolság választotta el Pesttől. Annak a régi Budának, úgy kell lenni, két földesura volt: egyik a prépost, ki bár egyházilag ki volt véve a veszprémi püspökség alól, de névleg ennek megyéjéhez számíttatott; másik a király, kinek nevében minden bizonynyal egy várispány gyakorolta egykor a hatóságot. Az alsó város vagy is Pest elég különös, már egyházilag a váczi püspökség alá tartozik, mint az említett periratokból kitűnik, — s csak plébánusa volt még.

[1]) Egy Nagy Imre birtokában levő, s velem szíves barátsággal közlőit 1586-diki eredeti oklevélben fordul elő *Pesth* = téglaégető kemencze.

Tehát emelkedése újabb volt Budáénál; de sokkal lendületesebb, hogy míg Budát Rogerius csak „bizonyos“ villának, Pestet igen nagy helységnek mondja.

Méltán tehetjük a kérdést, hogy átalán mi szükség volt ily közel két külön városra? és mi okozta azt, hogy már a középkorban nem az a felső rész nyert nagyobb gyarapodást, mely már Róma uralma idejéből készen ki nálkozott az alapokkal? Ha a római megfért az ő Acincumával az ó-budai hegység képezte jókora tengeröböl nagyságú síkon, miért nem fért meg ott a középkor is, s ha épen az átelleni balpartra is ki kellett terjeszkedni, miért nem a római *Trans acincum-nak* bizonyára még feltűnő nyomait követte?

Ezekre a kérdésekre sem krónika sem oklevél meg nem felel. A válaszokat a közlekedési viszonyok természetében kell keresnünk, egy-két jól ismert történelmi adat kapcsában.

Másutt bőven fejtegettem, hogy egyik nevezetes európai continentalis ut kelet és nyugat közt az, melynek egyik legfontosabb szakaszát Miskolcz tájától a Dunáig a természet mutatta ki Egeren és Hatvanon keresztül; a Dunán átkelve pedig tovább részint délnek, részint a Balaton mellett Olaszországnak, részint a Duna jobb partja közelében egyenesen Ausztria felé.[1]) Szóval a magyarországi Közép-hegység aljában, melynek egy részét teszik a buda-esztergom-váczi hegyek, — vonul el a népek országújának legfontosabbik szakasza. Itt kell járniok a keletről nyugat felé intézett hadjáratok tömegeinek, s ezt az utat mutatta ki a természet a kereskedés béke-időbeli áramlásának. Nyilván való, hogy az a pont lesz előnyben, a melynél a közép-hegy-aljai szárazi út geometriai-

[1]) Buda-Pest az Ó-korban 72. 1.

lag vágja a dunai vízi közlekedés vonalát, más szókkal: a hol a szárazi út alkalmas révet talál a nagy folyamon keresztül.

Ez a szárazi út nyilván nagy kerülőt tesz vala, ha akár Váczon feljül, akár Ráczkevin alul kell átszegnie a Dunát. Eme határok közt akárhol talál alkalmas pontot, annak fog elsőséget adni. Ha már a mai térképet megtekintjük, a Duna folyásának épen ezen fontos szakaszán egymást érik a kis és nagy szigetek. Visegrádtól Megyerig nyúlik a Sz.-endrei sziget, s még hosszabban a Csepel. Az előbbinek éjszaki csúcsától az utóbbi déli csúcsáig mintegy tizennégy mértföldet mérhetünk ki a Duna folyásában. Ezen hosszú vonalon a szigetek lánczolatán csak két helyen látunk nagyobb rést. Egyik nyílik a Sz.-endrei sziget déli csúcsa és a kisded Palotai-sziget közt. Ez hosszában egy negyed mértföldnyi sincs, mintegy 85o öl. Ez volt a középkorban a megyeri rév. Ezen alól a Palotai, Újpesti, a Budai és a Margitsziget egymást éri. Hanem a Margitsziget déli csúcsától a Csepel-sziget kezdetéig egyenesbe mérve is a viz folyamát, három negyed mértföldnél több szabad hely marad a keresztben való hajó-közlekedésre. Ezen kettőn kívül más practicabilis vonal nincs a Duna nevezett mai vonalán. Mert nyilván való s documentumok nélkül is tökéletes tény, hogy egy-egy sziget igen megnehezíti a hajón való átkelést egy folyamon. Kétszer kell be, s kétszer kiszállani a hajóból, sőt még száraz útat is tenni közben a szigeten keresztül. Ezenkívül nagy vízállásnál, ha a sziget viz alá kerül: hajón is, száraz lábbal is megakasztja a közlekedést. E szerint szigeten át vezető rév csak ott van, a hol mértföldekre más nem lehet. A nagyobb közlekedésnek ott kell lennie, a hol a folyam egy ágban egyesül.

A fennemlitett két egyesülés közül a felsőnek hát-

ránya a felülről alá mért vonal rövidsége mellett a keresztben való nagy kiszélesedés, mi a zátony-képzésre való hajlamot árulja el, s föltennünk engedi, hogy a mostani egyesülés csak ideiglenes, s hajdan több apró sziget volt ezen a tájon. Ezenkívül onnan, hol a rév practicabilis volt, odáig, hol a római alapokon középkori házcsoportok keletkezhettek, vagyis a mai Ó-Budáig mintegy fél mértföldnyi a távolság, s mindkét part mocsáros lehetett a rév irányában. Ott nem is Buda, hanem Megyer nevű faluk támadtak, s falunál egyébbé nem is fejlődtek. Magának a középkori Budának közvetlen közlekedése nem volt hát a túlsó parttal, — nem volt a városnak réve. Az országos közlekedés alkalmasabbnak találta a Duna egy esülésének alsó szakaszát, kivált mely a Margitszigettől a Gellérthegy talpáig nyúlik, mely nemcsak hosszabb, hanem a Duna itta természetnél fogva is keskenyebb lévén, sem sziget sem zátony-előállás szeszélyeinek ki téve nem volt. A vonal hosszabb volta régibb időben nagyobb előny vala, mint napjainkban. Rendes békeidőn való közlekedésre lehettek már a vezérek korában és első királyaink alatt elegendő számban szilárdul épített lapos hajók, vagy is kompok. De már ezek sem oly gyorsan hajthatók evezővel és nem oly könnyen kormányozhatók, mint a rendes szállításra használt mélyebb és keskenyebb hajók. Mikor pedig több ezer emberből és lóból állott hadcsapatokat kellett áttenni egyik partról a másikra, minden bizonynyal rászorultak a még sokkal nehézkesebb tutajokra is. Ennél fogva az átszállító hajó attól a ponttól, a honnan elindult, mindig sokkal alább kötött ki a túlsó parton, annál alább, mentül magasabb volt a vízállás. E szerint előnye volt a folyam oly szakaszának, mely több játékot engedett az indulás és kikötés változtatásának. Így a középkori Pest előnye Buda felett az volt, hogy a Dunának mintegy tizenöt

mértföldnyi folyásában vele átellenben volt a legalkalmasabb szakasza a kelet és nyugat közti közlekedésnek.

Mindez több tekintetben másképp lehetett a római korszakban. Nemcsak a Duna folyása volt más akkor, hanem a rómaiak közlekedési modora is fejlettebb a középkorban divatozottnál.

A rómainak a mai Pest területén és vele átellenes parton biztosan kimutatható telepei nem voltak. Legfeljebb alárendelt fontosságú őrtornyot (burgum) tehetünk fel itt. Tehát a római nem Pestnél közlekedett a barbár világgal. Az egykori Acincum irányában volt okvetetlenül az átkelési pont. Munkám első részében *) felhoztam a bizonyítékokat, melyek szerint a mai Ó-Buda irányában létező szigetek nem voltak meg, s valószínűen a Duna keletebbre folyt, míg a mai Budai és Gyársziget s talán a Margit- és a már eltűnt Fürdősziget egy volt a jobb parti continenssel. Föltehető tehát, hogy akkor ott a Duna egy mederben egyesült s megkönnyítette a közeli *florcntiai* hajóhadnak a keresztben való közlekedést.

Lehetséges azonban az is, hogy ha a mostani szigetek nem voltak meg, léteztek mások s magam is úgy vélekedtem és vélekedem, hogy a pesti oldalon a Rákos torkolata közelében talált római kis castrum vagy *villa* nem a parton, hanem egy szigeten állott. Azonban a római jól értett a hajóhidak építéséhez. S hidakra nézve nem hátrány, sőt előny, ha egy oly óriási folyamon, minő a Duna, mentül több sziget osztja meg gyengébb ágakra a viz erejét. Sőt ily megoszlás gyakorlatinak bizonyíthatja be azt a vakmerőnek látszó vállalatott is, hogy faczölöpös állandó hidak által kössék össze egyik partot a másikkal.[2])

[1]) A 297. és köv. lapokon.

[2]) Torma Károly régiségbúvárunk szerint a rómaiak csakugyan a Duna mentén szigetek irányában állították hid-

A középkori Bécs is így volt a Dunával. Épen ellentéte Pestnek. Ha itt az egyesülés a végletig vitt összeszorulásig ment, Bécsnél a Duna a végletekig sok ágra szakadt. Mint egy egyenes udvaron kiöntött dézsa viz terjedt szélylyel az alsó-ausztriai medenczében, mihelyt a Kahlenberget meghaladta. Sok berkes sziget közt (melyet A?/-nak neveztek) a vén Duna még gázolható kis Dunákká is megoszlott, — kínálva kínálván nyakát a hidak járma alá. Ha csak egy nagy sziget két nagy vizággal lesz vala ott, mint nálunk a Sz.-endrei szigetnél, még mindig igen nagy szélességű folyam mindkét ág a középkori hidépitészetnek. Ellenben a kisebb ágak mellett, — melyeken hid vezetett keresztül, s így a folytonos szárazi közlekedés előnyét adták, ·— ha csak egyetlen nagy ág maradt, ott már a komp nyert alkalmazást.

Acincum Dunájának világosabb kikutatásáig is — mi nem látszik a jámbor óhajtások közé tartozni — annyi világos a fentebbiekből, hogy a római bármely esetben tudott közlekedést létesíteni a két part között akár csupán hajóval, akár csupán híddal, akár a kétféle eszközzel vegyesen. De bármelyik középkori nép vidékünkön a hajóval való közlekedést választotta volna, s azért az egyesített folyamrészeken talál vala alkalmas átkelési pontot. Láttuk, hogy nemzeti krónikánk Pestet mondja azon révek egyikének, melyen először keltek át a bevándorlóit magyarok. Itt nemcsak a hajók és talpak használatára alkalmas egyesített folyamrész kínálkozik, hanem, mint másutt kifejtettem, mindkét felől nevezetes szárazi közlekedési vonalak egyesülnek.

Az a körülmény, hogy Pestnél a Duna egy mederben foly, fontosabb lett a közép- és újkori városra nézve

jaikat. Nyomában van újabb kutatásai következtében a hídczölöpök maradványainak.

bármi más kedvezménynél. IV. Béla és más magyar királyok kiváltságleveleinél kedvezőbb volt az a természet nagy vonásaiban megirt s a hű térképeknek kétségbevonhatlan transumptumain olvasható kiváltságlevél, melyet városunk a minden királyok királyától nyert. Az a datum nélküli esemény, mely a Duna változásainak történetében elenyésző csekélység volt, hogy Ó-Budánál módosította folyását, szükségképivé tette, hogy a középkor az átkelő pontot a mai Pestre helyezze át, s így Ó-Buda félre-, Pest pedig útban eső ponttá legyen. Az átkelési ponton mulhatlanul nagy helységnek kellett elöállania.

Egy hajórév aránylag fontosabbá tette az ott fekvő várost, mint egy hid. Mert emez nem kényszeríti az utast, hogy a hídfőnél tartson állomást és ott háljon meg. De a hajórévnél a sokadalmak és hadak tömegesen átvonuló népének nagy része kénytelen volt várakozni, míg rá került az átszállítás sora. Kiszámítva sem lehet vala jobb módot találni, hogy egy helységben számos utas és idegen csoportosuljon össze s emelje a helység vagyonosságát. Hozzá járult, hogy míg a római korban Acincum határváros, mintegy végpont volt, a magyar korszakban a két külön partot egy nemzet lakta egy fejedelem alatt, melynek érintkezése folytonos és ezerféle.

De ha nagyjából, úgy hiszem, elég világossággal kitűnik, miért kellett a középkori városnak alább költöznie, mint a hol a római anyaváros állott, egy más kérdés is támad, hogy a Duna egyesülése alsó szakaszának, mely elég hosszú, melyik részén támadt a város magva?

Vidékünk ama dunai szakaszát a part természete négy darabra vágja. A Császárfürdő táján a Józsefhegy közel a Dunaparthoz szorítván a szárazi utat, azon alul eltávozik attól. Innen kezdve a Bombatérig mintegy ötszáz ölnyi parthosszúságban egy tágas völgy nyílik, —

hol ma az *Országút* városrész egy darabja s a *Vízi város* terül el. Ez a felső negyede az egyesült Duna partjának alkalmas volt arra, hogy itt keletkezzék egy jobb parti helység. A Bombatértöl kezdve a Várhegy kezdi összeszoritni ismét a parti területet, egészen a Várhegy alsó végéig, mi Pesten átellenben van a mai börzeépülettel. Tesz parthosszában egyenesben mérve mintegy 800 ölet, a vonal közepe-táját a lánczhid jelölvén. Ez a szükebb szakasz nem volt alkalmas egy város keletkezésére, ha csak valami hatalmas ur sok költséggel nem teszi a Várhegyhátára, a mi aligha történt a tatárjárás előtt. A hegy oldalai meredekek lévén, azokon kis mértékben fejlődhetett ki egy helység. A harmadik partdarab ismét egy völgyet nyit meg. Kezdődik ez a Várhegy végénél, s terjed a Gellérthegy szikla-falának felső talpáig, a Rudas-fürdőig, vagy itt Pesten véve a megfelelő pontokat, a börzeépülettől a Halpiacz vonaláig. Itt egy elég szűk, de az ördögárok pataka mentén nagyon hosszan nyúló völgy engedett tért nehány utcza számára. Ez a Rácz- és Krisztinaváros. A partvonal itt csak mintegy háromszáz ölnyi. A Gellérthegy alján csak épen egy útnak s alig egy házsornak volt helye. Ezt nem is vesszük szakasznak, csak elválasztó-pontnak. A negyedik és utolsó a legszélesebb völgyet nyitja Promontortól a Gellérthegy aljáig; de a révi közlekedés szempontjából az egész egyesült Dunának ez a legalkalmatlanabb része volt. Itt még jobban kiszélesedett a Duna, mint Megyernél s még feltűnőbbek voltak a kiszélesedés hátrányai. Sekély, zátonyos természete nehezítette a hajó-közlekedést. A mai szabályozás előtt csak nem rég kilátszott belőle a Kopasz-sziget kisebb vízállás-kor, s a múlt századi térképen nem egy, hanem két ily sziget is van ott feltüntetve.[1]) Ezen sekélyesség s a nyom-

[1]) Mikoviny mérnök térképe Bél Mátyásnál.

ban kezdődő Csepelsziget gátolta meg, hogy Magyarország közép- és újkori fővárosa nem a Gellérthegyen aluli szép síkságon s az átellenben levő dombosabb helyeken, a régi lóversenytér táján keletkezett. Ezen kisebb szakasz tehát nem érdemel bővebb vizsgálatot, s legfeljebb tükréül szolgálhat annak, hogy az Ó-Budán felüli megyeri rév miért nem emelkedhetett nagy fontosságra és Megyer nem lett várossá.

Marad hát csak két fontos folyam-rész, melynek jobb partja egy helység utczáinak tért engedett: az újkori Víziváros és a Ráczváros partjai. Azonban számot kellett vetni a rév balparti végével is.

Mert a mai Pest területe kevés kivétellel a Duna árterébe esett nemcsak rendkívüli, hanem közepes áradások alkalmával is, s közönséges időben a Rákos mezejét jellemző homokbuczkákat a szintén jellemző tavak és mocsárok tették kevésbbé egyhangúakká. A Vízivárossal átellenben levő Lipótváros több pontja a nem fölöttébb nagy árvízből kiemelkedett. De az árviz-mentes homokdombok közül a Dunához legközelebb esők legfeltűnőbbje az volt, a min ma a Belváros egyik része fekszik. Még az 1838-diki rendkívüli áradásban is száraz lábbal lehetett járni a Barátok terén és a Károly kaszárnya táján, a hatvani utczának az országúira nyíló végén pedig térdig sem ért a viz.[1]) Habár az emberi telepedések a ritkábban előforduló árvizeket nem szokták számításba venni, — mégis előnyt adnak, kivált erődök, templomok, klastromok építésénél a vízmentes pontoknak. Látni fogjuk, hogy csakugyan itt kezdett fejlődni a régi Pest, míg ellenben a mai Lipótváros vagy kültelkei területén csak egy Jenő nevű falut ál-

[1]) Plan d. Uberschwemmung von Ofen und Pesth. A vizkárosultak javára 1838-ban kiadta a maga költségén az 5-dik tüzérezred. (Saját térképeim közt.)

ütött elő a *jenei rév.* De egy ok ritkán szokott döntő lenni. Itt is valószínű, hogy a hajózási viszonyok kedvezőtlenebbek voltak a Víziárosra, vagyis a Margitsziget alsó csúcsa és a Bombatér közti Duna-szakaszra nézve.

Mindenki láthatja, a hol a Dunán ma is evezős kompokon szoktak átkelni emberek, lovak, szekerek, hogy a viz sodra mily szerepet játszik. A mulhatlanul terjedelmes lapos kompok sokkal bajosabban szelik a vizet és nehezebben kormányozhatok a rendes hajóknál. Bármily erélyes evezés mellett a tutajszerü nehézkes szerszámot a viz sodra tetemesen alább viszi a kiindulás pontjánál.

Ez nem volna baj, ha ugyanazon hajónak a kikötési pl. jobb parti ponttól vissza nem kellene térnie ismét a balparti kiinduló ponthoz, részint hogy a jobb partról is szállítson vissza átkelőket, részint hogy a bal parton várakozókkal ismételje az előbbi utat. Ezen kénytelenség már egészen fölöslegessé teszi, hogy a rév két vége közül egyik feljebb legyen a másiknál. Lehetnek épen átellenben s úgy is szokott az lenni. Mit tesznek a révészek? A viz sodra ritkán lévén szorosan a part mellett, — s a hol ez az eset, bajosabb az átkelés, — föl eveznek a partok hosszában a lassúbb vízben jókora távolságra, s onnan ereszkednek be a viz sodrába, mely ha kelleténél alább hajtotta, a túlsó part lassúbb vizében ismét vissza eveznek a kiszálló ponthoz, melynek gondosan elő kell készítve lennie, miután terhelt kocsiknak is ki s be kell szállani tudniok a hajóba.

A víz sodra szempontjából a Víziváros irányában való áthajózás nem volt impracticabilis, s használták is, de nehezebb, mint az annál alábbi. Mert a Víziváros irányában sőt le a Lánczhidig a Dunának két egymástól távoli s önálló sodra van, melyek a Margitsziget képezte két Dunaágból jőnek

le s csak a Gellérthegy alatt lesznek egygyé.[1]) És ez Így volt, így kellett lennie, mióta a Margitsziget áll. A hátrányt súlyosbítja az, hogy a két sebes áramlás mind jobbról mind balról nagyon megközelíti az illető partot. Ezen két felső erősebb vízáramlás alkalmas volt számos vízi malom felállítására, a mi idővel mesterséges gátjává lett egy állandó révnek. Körülbelül ez a hátránya meg volt a megyeri révnek is, hol a szent-endrei sziget képezte két Dunaág egyesül ugyan, de a viz két sodra külön marad s a kettő közt képződött a megyeri vagyis palotai kisded sziget is.

A mai lánczhidon alul a viz sodrának két ága annyira közeledik, hogy már egynek vehető; de még nem oly sebes, mint a minővé lesz a Gellérthegy talpainál, hol - egyesülve csaknem a partot súrolja. Ez utóbbi helyen tehát a part melletti fölfelé evezés a legbajosabb lesz vala. A legalkalmasabb folyamrészül az kínálkozott, mely a mai lánczhid és a Ráczváros felső része közt van, körülbelül a pesti Deák-utcza, vagyis egykori Nagy-hid-utcza irányában. A két szemben álló kikötő itt lehetett minden időben. A múlt század elején is itt volt a rév, mielőtt hajóhidat állítottak volna, mely itt keletkezett Mária Terézia alatt.[2])

Ama két szemben álló révtől a hajós mindkét parton könnyebben evezhetett fel kisebb-nagyobb messzeségre, a vízálláshoz képest — s ereszkedett be a víz sodrába,

Így volt minden időben az ember természetvizsgáló, — vagy jobban mondva, így függőitek kicsiny és nagy dolgok is a természeti viszonyoktól.

Miután láttuk a fő okokat, miért kellett a középkori

[1]) Többek közt Lindleynek i868-ban készült vízvezetési jeles térképén is fel van a viz sodra tüntetve. (Szintén saját birtokomban.)

[2]) Bél Mátyás egy tájképén. Notitia Hung, novae III. k. Ott sajátságos szerkezetű átjáró van ábrázolva, melyet annak idején fogok ismertetni.

városnak a fejlődési képességet a Duna *alsóbb* szakaszán keresni, mint a hol a rómaiak találták, nem kevésbbé fontos egy másik kérdés: miért kezdte már a tatárjárás előtt a balparti Pest túlszárnyalni a jobb parti részt, s ez lett az *igen nagy német helység?*

Egyik könnyen feltűnő ok, hogy a jobb parti Pest egy igen szűk völgy-teknőbe volt szorítva két nagyon meredek hegy közé, míg a jobb parton egy roppant síkság egy városra nézve korlátlan kiterjedést engedett meg.

Másik oka a balparti Pest emelkedésének a hosszában történt vízi közlekedés azon előnye, hogy az összes dunai kereskedés nagyobb részének kikötője mulhatlanul a balparti pont volt.

A hol állandó, vagy legalább az év legnagyobb részében fentartott hajóhíd vezet át egy nagy folyamon, ott az alá-s-fel közlekedő hajók számára elég egy kikötő valamelyik parton; mert a hídon könnyű a túlsó part közelebbi és távolabbi vidékeire szállítni tengelyen az áruczikkeket. De a hol nem híd, hanem rév van, kettős hajózási művelet ezen átszállítás. Ilyen helyen mind a jobb mind a bal parton külön kikötőnek kell lennie, a hosszú utat tevő hajók számára. Ez magyarázza, nem pedig a keleti népek valamely titkos jellem-sajátsága, hogy a Dunán, Magyarországon és azon alul, majd minden jobb parti város átellenében van egy balparti helység is, míg Pécsnek, Regensburgnak, melyek hidak által tették előnyössé a Duna szigetes voltát, az átelleni parton nincs és nem volt testvére. Azonban a hol a hajón való átjárás kettős helységet alapított és népesített meg, eleve is bizonyosnak vehető, hogy azok ikertestvérek nem lehettek. Egyik mulhatlanul nagyobbá, virágzóbbá lett a másiknál.

A kikötés kényelme nem oly első rendű fontosságú a folyami, mint a tengeri állomásoknál. Folyamoknál jóval

könnyebb segitni a kikötő hátrányain. De vannak a folyamoknál is előnyök és hátrányok. A parttól messzire be sekélyes vízben a hajók nagyon távol maradnak a parttól, úgyhogy vagy csak ladikkal eshetik meg a ki- s beszállás, vagy egy hídszerű alkotványnak, mely a hajóig ér, nagyon hosszúnak kell lennie. A Gellérthegyen aluli folyamrésznél kivált a jobbpartnak volt ez a hátránya.

Hátrány az is, ha nagyon meredek a part. Mert ez a meredekség rendesen abból származott, hogy a viz egész erejét azon part ellen szegezi. Jóval erősebb horgonyok és kötelek szükségesek itt a terhes hajó megtartására. Az utóbbi tulságba csap Dunánk épen a Ráczváros és kivált a Gellérthegy alatt, hol a viz mély ugyan, de sebes is. Még egy másik körülmény is járul ahhoz, hogy a Gellérthegy alja rósz kikötő legyen. A Duna feneke ott sziklából s szikla darabokból áll, mi a horgonyokat veszélyezteti. Nem is látni soha terhes hajót kikötni azon a vonalon.

A hajósok, úgy látszik, előnyt szoktak adni a lassú vizű partnak, ha ott a sekély rész nem nagyon messze nyúlik be a parttól. S ez az előnye volt a pesti partnak a hosszában közlekedett terhes hajókra nézve. De a száraz! forgalmi viszonyok is jóval több hajót vonzanak itt a bal, mintsem a jobb parthoz.

A ma Budának nevezett kikötőre az ország igen kevés része szorult, A Dunántúli vidék volt egyedüli piacza; — de abban sem volt nélkülözhetlen. Mert Mosony, Győr, Esztergom, egész megyékre nézve könnyebben volt hozzáférhető, mint Buda.

Maga Fehérvár sem szorult arra, hogy a Regensburgból vagy a Boroszlón át Bécsig tengelyen s onnan hajón hozott árukat Budán szerezze be. Adony jóval közelebbi dunai állomás volt rá nézve. Szóval a Dunántúli vidék négyszögének két egész oldalát képezvén a folyam,

a sarokhoz közel, s azért a központtól távol eső Buda még hátrányban is volt a vonal hosszában eső más pontok mögött. Az ő kereskedelmi *rayonja,* ha mesterséges kedvezmények nem járulnak hozzá, alig terjedhetett túl a parányi Pilismegye határán. A mi országos forgalmi szerepe volt, azt annak köszönhette, hogy a balpart felől a keleti áruknak ott kellett áthaladniok, hogy a fehérvári úton Olaszország felé szállíttassanak és viszont.

Épen ellenkező helyzete volt Pestnek az ország többi vidékére nézve. Nála előny volt, hogy a Dunántúli kerület négyszögének sarkához közel esett. Mert ha az ország térképéről lenyirva képzeljük a Pest meridiánjától nyugatra eső egész országrészt, mi összesen is alig teszi harmadrészét a magyar korona területének, egy szabálytalanul félkörü legyező-alak marad meg, melynek sugarai Pesthez futnak össze: délnek az a sugár, mely Szegedhez s onnan a Bánságba tart; keletnek a szolnoki és miskolczi irány; az előbbi Erdélynek, utóbbi Kassára és Munkács felé ágazik el; egyenesen északra is járható Nógrád és Korpona felé a Bányavárosokhoz vezető ut, bár utóbbi vonalban versenyzett vele Esztergom a kényelmesebb Garam völgy által. Mindezen vonalokon a többi Duna-parti állomás kevéssé vagy egyátalában nem versenyezhetett Pesttel. A feljebb fekvő Vácz, mely Sz.-László király kedvezéséből püspöki várossá lett, s megelőzte volt Pestet, lehet vala vetélytárs, ha a természet útját nem állja a hatalmasak által gyakorolt részrehajlásoknak. Váczra nézve nagy hátrány volt, hogy keresztben való közlekedésre, azaz révül nem volt alkalmas egy közben eső nagy sziget miatt. Pesten alól még ily vetélytárs sem lehetett. A balparti soroksári Dunaág, mint hajózásra kevéssé alkalmas, jó messzire biztosíték volt minden verseny ellen. Az alábbi balparti állomások útja nem volt oly állandó vonal,

mint a Tiszát a Dunától elválasztó hegyhát, mely Pest tájától Szegedhez vezeti ma is a vasutat. A legnagyobb leszámításokat megengedve is, az országnak legalább felére nézve a balparti Pest volt a dunai kereskedés központja s egyedüli kikötője.

Azonban a balpartnak is meg voltak és vannak természeti hátrányai, melyeken csak az emberi értelem és kitartó munka által szerzendő gazdagság segíthetett.

Ha a balparti Pest világkereskedelmi országutak bogpontján feküdt, egyszersmind kikerülhetlen útjában esett minden keletről jött invasiónak, mely a nyugat ellen volt intézve. Ha a Rákos mezeje korlátlan kifejlődést engedett neki, minden egyes generatio szorgalmának gyümölcsét nagy részben elnyeléssel fenyegették a Dunának jégmenéssel párosult áradásai. Mert mióta a Csepelsziget s következőleg rajta felül a sekélyesség létezett, ily katastrophák két-három nemzedék alatt egyszer bekövetkezhettek.

Mit tett a tatárjárás előtti Pest arra, hogy a népes városnak árvizjárta nagyobb részét biztosítsa a pusztító elem ellen, — arról nincsenek emlékeink. Ha flandriai és rajnamelléki bevándorlottak tették a lakosság nagyobb részét, azok előtt nem volt új és kétségbeejtő a feladat, hogy töltéseket állítsanak a legnagyobb áradások ellenében is.

Az sem volt új elöttök, hogy puha és vizenyős talajon tömör épületeket emeljenek. Ha valami biztos adatunk volna védtöltések létezésére nézve, az megerősitne. abban, hogy Pestnek tatárjárás előtti lakosssága nagy részben flandriai és rajnamelléki bevándorlottakból állott, kiknek vagy száz év alatt idejök és módjuk volt a Duna ellen védmüveket állitniok.

Azonban ily adatunk nem lévén, föltehető a másik eset, hogy védgátak nélkül állott a legrégibb Pest. S ez

sem hihetetlen. Mert mint fentebb érintettem, az ily elemi csapások dolgában a népek és városok minden időben fatalisticus, sőt könnyelmű gondolkodásúak voltak. Ha egy év szerencsétlensége tönkre tehette nehány generatio szorgalmának gyümölcseit, viszont ily ritkán előforduló csapást kiépíthetett egy-két emberöltő szorgalma.

A kérdést eldöntetlenül kell hagynunk, s úgy hiszem, eldönthetlen is. De a két eset közül bármelyik áll: akár töltésekkel védte magát a város a Duna ellen, akár azok hiánya daczára lett népes és gazdag várossá, mindkét eset a helynek tenyésztő életerejét bizonyítja.

Azonban, úgy látszik, elhanyagolta mind Buda mind Pest a várépitést. Bizonyára hiányoztak erre a kényszerítő körülmények, s nem érezték szükségét. Ki is épitne védtöltést oda, hová közhit szerint soha ki nem önt az ár, s ki épitne várat oly földön, melyet generatiókon keresztül nem tapodott az ellenség?

A XII. század a mi vidékünkre nézve a béke százada volt. Országos külháboruk folytak; de vagy a határon kívül, vagy a határon. A század derekán vívja az ország a nagy háborút a görög birodalom ellen. Nyomasztó volt az s áldozatokba került hazánk népének minden rétegében, mint szokott minden időben a hosszas háború. De vidékünket közvetlenül nem dúlta, s az átalános áldozatok közepett aránylag még kedvező is lehetett némi részben Budára és Pestre nézve a hosszú küzdelem. Az Alsó-Dunánál és a Száva mellékén folyván, a hadi szereket és hadakat kétségkívül a könnyebb vízi úton vitették le a királyok és hadvezérek, s így különösen Pest mulhatlanul egyik fontos gyülekezési pont és fő raktári hely volt. Később Kelettel való viszonyaink szorosabbakká lettek, mi a kereskedésre s így közvetve dunaparti városainkra fejlesztő hatással volt. Elég legyen csak czéloznom III. Béla kon-

stantinápolyi nevelkedésére, Imre király hatalmának kiterjedésére a szerbek földje fölött; II. Endre szentföldi útjára, IV. Béla sógorságára a bolgár fejedelemmel. Legnevezetesebb körülmény az volt, hogy 1204 óta Konstantinápolyban nyugati hitet és intézményeket képviselt császárok uralkodtak. Az uralkodó ház maga ugyanazon Flandria szülötte volt, mely fél Európát s abban Bécset, Budát és Pestet is harczias, de egyszersmind a béke minden müvére alkalmas telepedökkel látta el, s Flandria és Konstantinápoly közt a szárazi és folyami ut mulhatlanul Pestnél vonult keresztül. Ha ez a közlekedés már azelőtt is megvolt, mint már érintettem, most kétszeresen fontosabbá és élénkebbé válhatott. Megszűntek már a XII. században kúnok és besenyők is be-betörni hazánkba a Kárpátok kapuin. A besenyők III. István korában a görög császár szolgálatában a déli vidékeken harczolnak ellenünk. Pest mindaddig, míg a keleti invasióktól tartani lehetett, veszélyeztetett pont vala, mint a Duna bal partja felé eső minden pont. A XII. században s a XIII. elején ezen veszélytől, úgy vélték, nem tarthat többé. Nyugatra a német császárok minden gondját Olaszország foglalta el: az érintkezések vagy barátságosak vagy veszélytelenek voltak. Az osztrák herczegekkel a viszály inkább súrlódás mint háború jellemét viselte a mi részünkről.

Föl lehet tennünk, hogy a hazánkba telepedett városi elemeknek, még a XII. században, ha külső ellenségek s polgárháborúk nem fenyegették nagy veszélylyel, hiányzott egy más nemű ellenségök is, ki ellen egész nyugati Európában mindig résen kellett államok. Ez az ellenség a hatalmas nagy birtokosok, a grófok és bárók önkénye, kik az állami közbéke idején sem engedtek nyugtot a városoknak kereskedésük háborgatása által s gyakran tulajdon falaikon belül sem, magok pedig erősített *sasfészkeik-*

ben csaknem megtámadhatlanok voltak. Nálunk a király az ő rendes katonáinak nevezhető várjobbágyaival még mindig féken tudta tartani a netalán önkénykedni akaró hatalmasokat. A főurak hatalma még újabb volt, hogysem föl lett volna kellően fegyverkezve.

II. Endrével roszabbra fordult minden. Pártharczok folynak a XIII. század elején a királyi család tagjainak zászlója alatt. Az ország ezen már százados régi bajához járult nyugati Európa ragályos politikai betegsége: az oligarchia önkénykedése a királyi hatalom és a közbéke rovására. Endre alatt forma szerinti lázadás történik a korona ellen, melynek egy királyné esik áldozatul. De mindezen rendellenesség és zavar közt nem látjuk nyomát annak, hogy II. Endre vagy IV. Béla kénytelen lett volna rablóvárakat ostromolni, mint később III. Endre, sem hogy a városok külön vagy szövetségben szükségesnek tartsák hadi lábra állani a belső ellenséggel szemben. A XIII. század első felében az országos elszegényedésről olvasunk. De ha voltak is rósz évek, nem a nép állandó elszegényedését, hanem csak az országos kincstár szegénységét érthetjük alatta. A honvédelmi rendszer átalakulóban lévén, a régi elemek lejárták magokat, mielőtt az újak kellően használhatók lettek volna. Zsoldos hadak pótolták a honvédeket, s a zsoldosok fizetése rendezett királyi kincstárt követelt, — ez pedig ellenkezője volt a rendezettségnek.

De az országos baj ezen neme a középkorban mindenütt hasznára vált a kereskedő osztálynak s következőleg a városoknak. Abban az időben még kevésbbé, mint ma, nem a nagy földbirtokosnál volt kereshető a készpénz-töke. Azzal a kereskedők és iparosok rendelkeztek. Ha a király katona-állítás dolgában s politikai kérdésekben rászorult a földbirtokos aristocrat!ára, — pénz dolgá-

ban az inkább democraticus jellemű, de pénzes városokhoz folyamodott. Voltak már a XIII. században igen gazdag tözséreink, kik az ország összes közjövedelmeit haszonbérbe tudták venni. Igaz, hogy ezek nem voltak mind keresztyének. A zsidókon kívül mohamedánok, kiket hol saracenoknak, hol izmaelitáknak neveznek, — voltak a király bankárjai és jövedelmeinek haszonbérlői. Ezek a vallásos üldöztetés daczára is megtartották vallásukat — s a pénz-piacz feletti uralmat.

Ilyen elem lehetett a nagyobb városokban mindenütt; de inkább ott, hol a község nem volt püspöki vagy prépostsági székhely, s ilyen volt Pest. Csakugyan találjuk is említve a pesti *saracenokat* a tatárjárás előtt. Ezek nemcsak a fentebbi speciális szolgálatot tették a királynak, hanem közvetlenül a királynak fizették az adót. A Pesten lakott saracenok adója pedig tetemes lehetett. Mert mikor II. Endre a szent földre indult, 1217-ben második neje Jolánta hitbére fejében többek közt a *pesti saracenok* adójából befolyt jövedelmet is leköti, ha a király életét vesztené a keleten. A Maroson való só-szállitás jövedelme, Bodrogmegye és a fent nevezett adó nyolczezer márka ezüstre van becsülve, kétségtelenül nagyobb jövedelem amaz összegnél[1]).

Izmaeliták és zsidók abban az időben nem voltak ugyan a városi önkormányzat előmozditói. Kívül állottak jogilag a községen; mert közvetlenül a király iránt voltak kötelezettséggel. De nemcsak népesebbé tették a várost, hanem fogyasztási képességét és productivitását is egyaránt fokozták; továbbá ezen vagyonos elemnek egy városban nagyobb számmal való összecsoportulása bizonyítja, hogy a város élénk forgalmi pont volt.

[1]) Fejér Cod. Dipl. III. 1. 263. 1. és Potthast regestái. A pápának 1218. májusban történt megerősítő oklevelében fordul elő ez.

A pesti saracenok adója csak a király halála esetére volt-e lekötve a királynőnek, vagy pedig az a királynék állandó jövedelme volt, — nem tudjuk. Gyanítható azonban, hogy vidékünkön már; a tatárjárás előtt a királynők gyakoroltak némi fenhatóságot, s Gertrud is tán azért tartotta itt leánya eljegyzési ünnepét. A király jövedelmei közé tartozott a tatárjárás előtt a pesti vásárvám is, melynek évi jövedelme százhúsz márkára volt becsülve, ha ugyan az erről szóló kútfő számjegyeiben nincs tolihiba.[1])

Ez azon évről szól, melyben Endre király a szent földre indult, 1217-ről. A keresztes hadjáratra nagy áldozatokat tett az ország.

Hogy Pest keresztyén népének egy jókora contingense részt vett benne, azt kétségbe alig vonhatjuk. Mert a II. Endre-féle keresztes hadjáratban tömegesen vettek részt a *szászoknak* nevezett német bevándorlottak.[2]) Hogy csak erdélyi és szepességi szászok vettek volna részt a vállalatban, s kevésbbé a királyhoz és az ország központjához közelebbi *hospesek,* az nem valószínű, kivált miután nemcsak a hadjáratra ment polgárok remélhettek siker esetében jutalmat, hanem az egész város is. Uj kiváltságok kinyerésére tarthatott számot ezen nemcsak az isten, hanem a király előtt is kedves hadi szolgálat fejében.

Hivatkozás is történik a tatárjárás után Pestnek ko-

[1]) Wenzel XI. 150. 1. Az 1217-böl keltezett oklevél (a hónap kitétele nélkül) mondja: „Fráter noster Emericus Rex . . . . medietatem tributi de Pesth Monasterio Tyburcii comitis de insula jure perpetuo contulisset, et nos postmodum idem tributum ad magnam insulam nostris deputassemus usibus, in eiusdem restaurationem plenariam LX. marcas ..... annuatim .... assignavimus.“

[2]) A spalatói esperes Tamás hitelesen írja, hogy mikor II. Endre az ö tízezer lovasával s számtalan gyalogjával Spalatóhoz érkezett, 1217-ben augusztus 23-dikán, már megelőzte őket a szászok roppant sokasága (saxonum ingens multitudo), kik mind igen szelíden és buzgón viselték magokat (26. fejezet).

rábbi városi kiváltságaira. Bár azok ismeretlenek; de kisebb-nagyobb kedvezményeket foglalhattak magokban.

De mindazon kedvezések, melyekben a város s átalán az idegen telepedésü városok részesültek, nem hozták őket a királytól oly függésbe, hogy a nemzet többi részével ellentétbe jöjjenek. Bizonyság erre a magyar alkotmánynak alapvető oklevele 1222-ből. Itt a politikai szabadságot kivívott független aristocratia jogaival együtt biztosítva vannak a bevándorlottak korábban nyert kiváltságai is.[1]) A nemzetnek a királylyal folytatott vitájában a *hospesek* nyilván a nemzettel fogtak kezet. Meg volt ezzel téve az első lépés arra is, hogy a városok közjogi tényezők legyenek és a később kifejlett alkotmányos gyűlésekben szavazatot nyerjenek.

Hogy egyes kiváltságokon és szabadalmakon kívül közvetlenebbül tettek volna valamit Pestért régi királyaink, hogy itt díszes templomot, gazdag egyházat vagy erős várat építettek volna, arról nem szól a krónika. Sőt a mi kevés adatunk van, az épen az ellenkezőt bizonyítja, legalább az egyházi téren.

Nem fektetek súlyt IV. Béla két állítólagos oklevelére, melyekben mindkét Pest plébániáját véduri jogra s tizedfizetésre nézve oda ajándékozza 1237-ben egy Pannonhalma táján, Béla-kuton felállított cistercita apátságnak.[2]) Mentül több okot tudna, felhozni valaki ezen iratok

[1]) Az arany bulla XIX. szakasza szól erről.

[2]) Egy 12 36-diki oklevél Wenzelnél (VII k. .30. 1.) egy XIV. századbeli átiratból, meglep csak az adomány pazar volta által is, oly királynál, kinek fő törekvése az ország pénzügyi rendezése volt. Még a „lucrum camerae“ is előfordul benne. A másik, 1237-dikit Fejér (IV. 1. 60.) állítólag a primási levéltárból irta ki. De Knauz, azon levéltár ismerője csak Fejérre hivatkozik. A pozsonyi káptalanban sem látta. A bélakúti apát joga legfeljebb a jobbparti Pest templomára terjedt ki. (Knauz, Mon. E. Str. 317. 1. és budai regesták.)

hitelessége mellett, annál inkább bebizonyítaná Pest város alárendelt fontosságát a tatárjárás előtt.

De ellene mond e fölvételnek egy másik adat. 12 30-ban telepednek meg a balparti Pesten a dominicanus szerzetesek. Nemcsak templomot és kolostort épitnek, hanem azt erős falakkal veszik körül, melyek a városnak mintegy belső várául szolgálhattak.[1]) Legalább is különös, hogy a balparti plébánia felett a patronatust ne az épen akkorigen népszerű pesti praedicatorok, hanem az elég messze lakó cisterciták szerezzék meg. Pia a fenti oklevelek valódiak, a király nem lehetett igen kegyes indulattal sem Pest, sem az ő dominicanusai iránt, holott pedig ama szerzetház oly nevezetességre jutott, hogy már .1233-ban II. Endre király ennek pesti épületében volt lefizetendő részletekben azt az összeget, melylyel az ország különböző egyházainak adós volt.[2])

Hozzá kell tennünk, hogy azon praedicator rend sem a király adományából települt meg Pesten, — hanem két magyar családfő, Bessenyei Mihály és Kenderest Balázs alapították a monostort, melynek egyik lakója a szintén magyar Bánfi Búzád volt. Egykor magasrangu, báni méltóságot viselt férfiú, több gyermek atyja, 1233-ban a pesti monostorban vonta meg magát a romlott világ küzdelmes zaja elől, mint egyszerű barát[3]). Az alapítók neve tanúsítja azt is, hogy Pesten nem csupán németek éssaracénok laktak, hanem született magyarok is, még pedig gazdag családok.

Úgy látszik, Pest a tatárjárás előtt is nagyon vegyes népű város volt. Valamint talaja az özönvizek és áradások

[1]) Ferrari Zsigmond. De rebus Ungaricae Provinciáé S. ordinis *Praedicatorum.* 524. 1.

[2]) Fej. Cod. D. III. 2. .323. 1. (L. Knauznál).

[3]) Ferrari i. h. és 59. 1.

sokféle lerakodásából áll, úgy népe is az alföld és felföld, a Felsö-Duna nyílt országútjainak népáramlatából halmozódott fel.

Mai fővárosunk alsó csoportjának, mely a két Pestből állott, sorsa már akkor külön kezdett válni a felső csoportétól, mely Buda nevet viselt. Romban hevert emlékeiből egy királyi kastély s egy prépostság emelkedett. Előkelőbb város volt mind világi, mind egyházi tekintetben. De népesedés és vagyonosság az alsó csoportra vitte át a súlypontot.

A tatárjárás előtti írott emlékek a XIII. század első felében többször említik Budát; — de nagyobb részök egyházi ügyekre vonatkozik, s a prépostság kiváltságait, hatalmát és vagyonosságát tanúsítják, — a mi, ha egy ideig az egyház civilisáló védszárnyai alatt fejlésnek indította is, de a teljes kifejlésnek fő-feltételét az önállóságot kizárta. Legnevezetesebb egy pár 1212-ben kelt oklevél, melyben a káptalannak Buda és környéke fölötti jogait írja le II. Endre, megerősítvén ezzel a még Imre királytól nyert jogokat. A káptalan hatósága kiterjedt a mai vörösvári völgyre. Mindaz a mi a völgyet alkotó két hegysor orma közt van, föl a Pilis hegyig, a káptalan hatósága alá tartozik. Itt a szőlődézsma és a vásárvám a káptalané. Továbbá az igazságszolgáltatásra nézve ama területet kiveszi a király az országos és megyei bíróságok alól; de nem a városi municipium nyeri azt, hanem kizárólag a káptalan *).

[1]) Két egy értelmű, de részletekben eltérő, s gyanús eredeti oklevél a pozsonyi káptalanban. (Knauz, Budai Reg. és Fejér III. 1. 118. és 121. 1.) Gyanús az is, hogy II. Endre, ki az elősorolt jogok közül némelyeket megvont volt a káptalantól, saját tettét rút szavakkal kárhoztatja, *spoliationak, injurianak, denudationak, nimis licité* damnationak, damnificationak, *hazugságok* nyomán való cselekedetnek nevezi, s bünbá-

Egy másik oklevél azt a törvényt szabja, hogy a budai polgárok közül senki, akár magyar, akár bevándorlóit, fekvőségeit másra ne szállíthassa, mint a budai egyházra *).

Mindamellett, hogy kétesek az adatok, melyek a budai káptalan jogainak oly nagy mértékéről szólanak ama korból, alig kételkedhetünk abban, hogy Buda lakossága kisebb-nagyobb mértékben ne lett volna a prépost gyámsága alá rendelve. Lenni kellett oly okleveleknek is, melyek a prépostsági város lakóinak bizonyos kereskedelmi szabadalmakat biztosítottak, s melyek által a város ama gyámság védszárnyai alatt fejlett és gyarapodott, bár teljes autonómiára jutni nem engedték a polgári elemet. De a város levéltára kevesebb hiteles és nem hiteles oklevelet hagyott az utókorra a korábbi időkből, mint az egyházi rendeké.

A királyi várnagynak ugyanazon területen mi maradhatott s minő' szabadalmaik lehettek kereskedés tekintetében a budai lakosoknak, arról nincsenek egykorú adataink [2]). Egy budai *latin* kereskedő emlittetik 1231-

natos kifejezésekkel vonja vissza. Különös, hogy a káptalan ama spoliatiokat nem panaszolta fel Rómában. AIII. Incze idejéből teljesen meglevő *regestdk* közt ez ügynek nyomát nem találtam (Potthastnál). Lásd a mellékletet.

[1]) Knauz, Budai Regesták. Tört. Tár XII. k. 118. 1. Az okmány tartalma több tekintetben hamisnak mutatja ezen datumtalan levelet. A budai egyházat az a „szent királyokkal·' alapittatja és így magasztalja: „in cunctis regni nostri urbibus magis olim situ et nomine famosa.“ De már több a többinél, hogy a prépostság bíráskodását az oklevél kiterjeszti a királyi vár garnisonjára, a várjobbágyokra a Budán mulató főurakra *és főpapokra* is. Nyilván való koholmány. Minthogy pedig az oklevél hivatkozik Endre állítólagos 1212-diki határszabására, azt a kettős volta által is gyanús levelet még gyanusabbá teszi.

[2]) Egy állítólag II. Endre korában kelt, de I. Ferdinand alatt 1550-ben megerősített oklevél szerint (Wenzel VI. 572. 1.) Garam-Sz.-Benedek polgárai azt a jogot nyerik, a melylyel

ben, ') s több positiv adatot nem találunk a budai polgárságról.

Föltehetjük azonban, hogy Buda szintúgy gyarapodásnak indult, mint Pest, s azon száz év alatt, mely az idegenek letelepedésétől a tatárjárásig lefolyt, városias jelleget öltött.

Egy királyi lak létezéséről tanúskodik az is, hogy IV. Béla király a tatárjárás előtt az évnek egy részét, a nagy böjtöt itt szokta volt tölteni[2]). A krónika a hadak gyülekezésére alkalmas helynek (communior) mondja Budát. Királyaink jelenléte nem volt befolyás nélkül a város jövőjére.

Különben is a század négy első tizede előmozdította a béke műveit országszerte. A politikai zavarok mellett is nagy haladást tett a kényelem, csinosodás, s talán a fényűzés és művészet is. Egy Ferencz- vagy Domokos-rendbeli asceta vagy pedig a korábbi idők vadabb harciasságának magasztalója fanyaron róhatta meg a kor erkölcseit: könnyelműségnek nevezhette a vidor életkedvet, feslettségnek a világi javak bőségének nem túlzott élvezetét is; a viseletben, ruházatban való csinosságról csak megvetéssel szólhatott, mint a mely a férfi-nem fiataljait elasszonyositja, szóval a magyar nemzetet például mutathatta fel, mily káros a nemzetekre nézve a tartós béke. Mindez a szemrehányás, kivált a bekövetkezett nagy katastropha után, mentül élesebben volt kiemelve, annál tisztább és teljesebb igazságnak látszott[3]). De egy elfogulatlan vi-

Fehérvár, Pest és *Buda* polgárai bírtak. Ha az irat igazat mondana is, mint láttuk, Buda polgárai elég korlátolt jogokat élvezhettek.

[1]) Fejér III. 2. 269.

[2]) . . . rex ad quandam villám, quae Buda dicitur, in qua consveverat quadragesimam celebrare, pro eo, quod dicebatur locus communior, properavit. Rog. Carm. Mis. 15. fej.

[3]) Thomas Archid. Spalat. 37. fej. a tatárjárás előtti magyarokról többek közt ezt írja: Erant longa pace dissoluti, ar-

lágfi, egy gondolkodó államgazda, míg a veszély be nem következett, mindezekben alkalmasint nem az erkölcsök romlottságát, hanem a béke műveinek, a civilisationak föllendülését látja vala. Hány pap nem hirdeti ma is, felekezeti különbség nélkül, égrekiáltó corruptiónak, hogy a paraszt lány selyem szalagba fonja üstökét?

A kényelem és fényűzés s az életszükségek többféle^ sége mindenek felett hasznára vált az iparnak és kereskedésnek, s így közvetlenül a városi elemnek, s legkivált a bevándorlóit idegeneknek. Mert a viseletben és életmódban való változások kétségkívül idegen utánzások voltak, s idegen szokás idegen iparost kívánt meg. De a nagy mérvű bevándorlások után nem külföldiek, hanem hazánkfiaivá lett iparosok fedezhették az új életszükségeket. Szóval Pestnek és Budának anyagi gyarapodására befolyhatott a szokások amaz átalakulása, melyet a csupán erkölcsi bíró kétségkívül túlzott szigorral rótt meg.

Azonban — fájdalom — alapjában igaza volt az erkölcsbírónak, a mennyiben megrótta, hogy a béke nyugodt élvezete mellett elhanyagolta ama nemzedék a hadiakban való ügyességet. Ezt a hanyagságot kérlelhetetlenül szokta büntetni a sors.

Különösen városainknak kell vala kitenni magokért a mongol invasio idején. De az egykorú krónikás II. Endre szászait nem félelmes harcziasságukról magasztalja, hanem morum asperitate desveti, carnalibus enim gaudentes illecebris . . . etenim terra Ungarorum omnibus bonis locuples, causam praestabat suis filiis immoderatis deliciis delectari. Quod enim aliud erat juvenilis aetatis stúdium, nisi polire caesariem, cutem mundare, viriliem habitum in muliebrem cultum mutare. Tota dies exquisitis conviviis expendebatur sat. Egy déli embernek az éjszakiak ellen, s Sz.-Ferencz bámulójának a világ fiai ellen való szigorát leszámítva, aligha az esperes csupa képzeleti praedicatio-gyakorlatot tart ezekben. A Dalmatiába menekült magyaroktól értesült elég hitelesen a volt állapotokról is.

ártatlan szelídségükről. A polgári elem lett volna arra hivatva, hogy az akkori ostromszerek által be nem vehető falakkal kerítse városait.

De míg Németországon előbb született meg a várfal mintsem a városi élet: Magyarországon már lehetett városról beszélni, midőn várak vagy nem, vagy igen silány minőségűek voltak, még ahoz a korhoz képest is. Láttuk fentebb ennek némely természetes okait, a fő az, hogy a kényszerítő körülmények s a szükség érzete hiányzottak.

Bekövetkezett azonban a leczke, még pedig oly szigorral, mely a hiba mértékét jóval meghaladta.

VIII. FEJEZET.

A TATÁR PUSZTÍTÁS.

1241-ben IV. Béla király a nagy böjtöt, mint rendesen, Budán tölti. Februárban oda hívta meg az ország nagyait tanácskozásra. A haza határaihoz közelgett mongolok elleni védelem volt a tanácskozás fő tárgya. Az akkori rendek — ha szabad 1241-re már ezt a kifejezést használnom — nem a haza, hanem a király szorultságát tekintették fö dolognak. A mongolokról csekélylö véleménynyel voltak. A király addigi bel-politikája oda irányult volt, hogy a fö hatalmat a III. Béla korabeli erejére emelje; a rendek meg akarták tartani azt azon gyöngeségben, mint II. Endre alatt volt. IV. Béla nem régiben a kunok kitünően harczias népét telepítette be, a már-már lefegyverzett királyi hatalomnak támaszaképen. Most a budai gyűlésen egyetlen határozattal a rendek megfosztották a királyt és országot a kunok hathatós szövetségétől s egyszersmind megtagadtatván a királylyal addigi politikáját, súlyos csorbát ejtettek a király tekintélyén. — Ez a kétélű határozat Kuthen kun fejedelemnek fogságra ítélése volt. Hogy IV. Béla Budán tartja az országgyűlést, tudtunkkal az első példa Sz.-Fehérvárnak e részben való háttérbe szorítására. Egyszersmind Buda és Pest stratégiai fontossága most érvényesül először egy világos történelmi tényben. Emez volt kitűzve az ország hadi ereje

főrészének gyülekezési helyéül. A mongolok főserege a vereczkei szoroson át törvén az országba, valószínű volt, hogy Eger és Hatvan irányában fog a Duna felé nyomulni.

Hol volt a magyar sereg?

Egy középkori hadnak rendesen nem hetek, hanem hónapok kellettek, hogy összeszedje magát. Kivált mikor hosszasabban aránylagos béke volt, úgyhogy az országnak nem kellett egész erejét összeszednie, —- az emberek elszoktak a készen-létel gondjaitól. S ilyen esetben volt Magyarország a XIII. században. Hozzájárult, hogy a nagyok egy része elégedetlen volt a király kormányával, s így a jóakarat és buzgalom sem segített a szervezet hiányain, ellenkezőleg a roszakarat még roszabbá tette azokat. Ha némely nagyok, mint némely püspök is, elég hamar Pestnél termett, ha kétségkívül nem teljes dandárral is: de az ország rendes hadereje nagyobb részének legalább is egy negyed évi készülődés kell vala, hogy együtt lehessen. Német- vagy Francziaország abban az időben szintén nem tud vala kevesebb idő alatt egy hatvanezernyi sereget összegyűjteni. Az osztrák Fridrikről olvassuk, hogy elég korán jött a pesti táborba. De tudjuk, hogy kevesed-magával. Bizonyára az idő rövidségével mentegette hada maroknyi voltát. A magyar vezérek s néhány első királyaink alatt, a régi szervezet mellett, meglepő gyorsam tudott összeverődni s rendben lenni az ország hadi ereje; de már a XIII. században a rendszer egészen más, nyugat-európai lett.

A Rákoson hatvanezer embernek oly rövid idő alatti összesereglésére a legelfogadhatóbb magyarázat nem a hadi szervezet egészséges volta s a honvédelemre kötelezettek példás buzgalma, — melyek ellenkeznek az írott emlékekben fentartott kor- viszonyokkal: hanem egészen más.

Kortársaink éltesebbjei jól tudják, mi szokott történni, mikor oly ellenség rohanja meg az országot, melyről tudva van, hogy nem kíméli a fegyverteleneket sem, hanem éget, rabol és pusztít. Ily esetben a faluk és nyílt városok lakossága szekérre rakja családját és felkelhetőségeit s mindenki *menekül* részint az erősebbnek vélt helyekre, részint pedig az országos hadseregek tábora mögé. 1848-ban és i84g-ben ez mindennapi tünemény volt, s bár a sereget sok harczossal gyarapította, de a hadvezéreknek sok bajt és kellemetlenséget okozott.

Így kellett lenni csalhatatlanul 1241-ben mindjárta mongolok betörésének első hírére. S így is volt. Positiv adatok vannak rá, hogy mindjárt elejénte, még martius közepén Váczot temérdek sok vidéki menekült lepte el. Egy része ott keresett védelmet, de más része tán a Dunán túli biztosabb részekre menekülendő, ott várt az átkelésre. Annál több menekült lephette el Pestet, s köztük számos olyan, ki fegyverfogásra volt képes, ha nem is mind kötelezve.

Ennélfogva az I24i-diki pesti tábort igen rendetlen gyülevész tömegnek kell képzelnünk legnagyobb részében, mely félelmét szenvedélyes kifakadásokkal palástolta, — kész és képes is volt forradalmi kitörésekre, de nem rendszeres harczra. — Ilyen gyülevészből kellett rögtön szervezni egy hadsereget, a rendezett mongol hadak ellen.

A gyülekező sereg kétségkívül nem fért el mind a városi szállásokban, hanem alatta táborozhatott a Rákos mezejének azon közeli részein, melyeket akkor egy-két falu is népesített, s melyeken ma a külvárosok és kültelkek terülnek szét. Egy tábornak viz kell. Az ivó-víz közelsége nélkülözhetlen; de jó szolgálatot tesznek a folyók, tavak és mocsárok mint védvonalak is. És Pest határa abban az időben kevésbbé szűkölködött többféle víz nélkül,

mint ma. Régi térképeken egy Duna-eret látunk a mai Belvárostól bizonyos távolságra. A terület magassági mérései leghihetőbbé teszik, hogy az a mai Árok-utczától indulván, ott húzódott el nagyából, hová közelebbi években volt tervezve egy hajókázható csatorna. Elég tér volt ezen belül egy tábor számára. [1]) De ha ez a Duna-ér nem volt meg s csak később mesterséggel ásták, voltak még vizerek kissé távolabb. Egy pataknak kellett erednie azon időben Kőbánya táján, mely a mai Városligetben mocsáros tavat alkotva, folyt le a Dunába éjszaknyugati irányban, azaz a Rákos patakkal párhuzamosan. Egy további vizadó vonal volt a Rákos patak, melynek folyójában a mocsárok és nádasok, akkor tavasz lévén, vízben bővelkedhettek. A kőbányai patak és a Rákos vize közti emelkedés szintén alkalmas lehetett táborhelyül, s ebben az esetben a tábor a mai tüzérraktáraktól sa Városliget és Erzsébet-ut táján levő dombokról tartotta szemmel a csömöri hegysorig terjedő síkságot. Azonban föltehető, hogy a pesti tábor jobban szerette a kőbányai patak mocsáros vonalát a homlokon, mintsem háta mögött. A krónika szavaiból is azt vesszük ki, hogy a tábor egészen az akkori város alatt állott.

Martius tizenötödike egy péntek nap volt, midőn a tatárok Gödöllő tájára érkeztek. Minden késedelem nélkül csapatok indultak Pest felé.[2]) Faluk fel égetése, a lakosok legyilkolása ezen fél-vadaknál nemcsak rendes szokás volt, hanem ez alkalommal tán arra való is, hogy a magyar tábort ereje megmutatására kicsalják állásaiból. Ismételve

[1]) Rupp helyrajzi történetének 2. térképe a magassági viszonyok nem ismerésével van készítve, midőn ama régi vízér a magasan fekvő Városliget végénél van elvezetve.

[2]) Rogerius 21. fej. Félnapi járást mond kútfőnk, mit nagyából a fentebbi helynévvel jelölhetünk meg.

közeledtek a magyar táborhoz s ismét gyorsan távoztak. Vasárnapig tartott ezen ingerkedés és nyugtalanitás. A magyarok és németek részint a környék elpusztítását fájlalták, részint szégyenlették, hogy a király félénk színben tűnjék fel. A vitézi hírnévre legféltékenyebb volt Ugolin, a harczias kalocsai érsek, ki martius 17-dikén a király világos parancsa ellen egy tatár csapat üldözésére indult, az ő nehéz fegyverzetű érseki dandárával. Ez az összetűzés mindkét fél előtt világossá tette a két sereg előnyeit és hátrányait. A kalocsai érsek kétségkívül számított arra, hogy sikerül az ellenséget szembeszállásra kényszeritnie, mely esetben minden vasas vitéze megfelelt volna három-négy könnyű fegyverzetű tatárnak, s győzelme bizonyos. Ámde a mongolok sokkal ügyesebbek voltak az akkori európai lovagoknál a terület fölhasználásában, s az Ázsiából jött had jobban ismerte már Pest körül a tér minőségét, mint az illető hazai csapat. A tatárok szokás szerint meghátráltak, még pedig nem cselből, mint hinni szokás, hanem kénytelenségből, érezvén fegyvernemök nagy fogyatkozását szemben a vasas vitézekkel. De úgy látszik, visszavonulásuk útja eleve ki volt számítva, egy könnyű lovaik által gázolható süppedékes talajon keresztül, mely azonban a nagy lovu vasasokra nézve veszélyes volt. A kalocsai érsek és katonái egy ily pontig üldözték a szaladó mongolokat, kik valahogy átgázoltak a mocsáron. De az érsek katonái vas fegyverzetök súlya által is nyomva, benne rekedtek, hogy se előre se hátra nem mozdulhattak. A tatár had bekerítette, nyilzáporral borította el őket, s nagy részök oda-veszett. Az érsek csak harmad-negyed magával maradt meg hírmondónak. Elbizakodott emberek szokása szerint saját botlásáért mást tett felelőssé; mert ö maga csalhatatlan. A királyt vádolta, miért nem küldött egy csapatot segítségére. A nép

szava pedig, mely nem szokta mindig eltalálni az igazat, az érsek mellett nyilatkozott.

A király ezen mulasztása pedig onnan származhatott, hogy az érsek messzebb távozott volt üldözése közben a tábortól, hogysem a segítség elég korán érkezhet vala meg. Ebből hihető, hogy az üldözők veszedelmének helye nem az a mocsár-zóna volt, mely a városligeti tó és körönd felé vonult el, hanem a Rákos patak mentén vesztek el a szebb halálra érdemes vitézek a parancsnok' fegyelmetlensége és eszélytelensége miatt. Minthogy a két napi csatározás alatt a mongol kémlö sereg főereje Gödöllő tájáról Vácznak vonult volt fel, hihető, hogy Pestnek nem déli és keleti, hanem éjszaki táján volt az a végzetes mocsár, Uj-Pest és Palota felé. A mongolok ama száguldozásai bebizonyították, hogy a Pest körüli mocsáros terület-övek nem nyújtják azt a védelmet, a mit Székesfehérvárnak akkori tavai.

Aznap, mikor a kalocsai érsek veresége történt, a mongol előhad zöme Váczot készületlenül kapta és lepte meg. Egy rohamra bevette, kirabolta, fölégette, lakosait s az oda menekült népet felkonczolta. A pesti tábor elöl egy időre el voltak zárva a felső megyék.

Fridrik osztrák herczeg egy csatározásban szerencsésebb volt a kalocsai érseknél. Saját kezével ölt meg két tatárt s csapatja foglyot is ejtett. Kiköszörülte a keresztyén fegyvereken az érsek által ejtett csorbát. Csakhogy ezt is, mint minden eseményt a nép, uralkodó rög-eszméjével olvasztotta egybe. Ez az uralkodó eszme pedig a király eljárásának hibáztatása volt. Fridriknek inkább egy tizedeshez, mint vezérférfiuhoz illő vitézkedése szemrehányássá lett a magyar király ellen. Az idegen fejedelmet sokkal különb uralkodónak kiáltották ki, mint saját királyukat. Némelyek már az előbbi időben Fridrik pártján voltak,— ki most újra vetélytársképen tűnt fel. Hősködése

s még egy alábbi rakonczátlanság után itt hagyta a magyar tábort. Senki sem tudja az okát megmondani, miért. De a fentebbi viszonyból gyanitni lehet, hogy ha jószántából nem ment, a király bölcsen tette, ha szép szavakkal haza kergette. Oly izgága és hetvenkedö fajból találkozott elég példány a hazai magyarok és németek közt is. A politikai viszályt az ö jelenléte csak élészthette.

Mikor külveszély fenyegette a hajdani római respublicát, egy dictator kezébe adták az egész államhatalmat; i24r-ben pedig a magyarok egy hatalmas külső ellenség invasiója ellenében, mohón kapnak minden alkalmon, hogy a vezéri tekintélyt és hatalmat a király személyében megbénítsák, s rend helyett a politikai pártkérdések által lehetetlenné tegyék a fegyelmet.

A főbbek zavargását nyomban követte a tömeg zavargása.

A csatározások nyomán az a hir terjedt el a városban, mintha a Pest alá szemlére küldött ellenséges csapat sem nem mongol sem nem tatár, hanem *kíin* lett volna. Ámbár izgalmas időkben a nép könnyebben elhiszi a merő valótlanságot, mint az igazat; de ezúttal a hir sok valószínűséget nyert logikai következtetés által. Az ellenzék és vele a nép igen természetesnek találta, hogy miután a kánok fejedelmét méltatlanul fogságra vetette, a kánok boszuból csakugyan az ellenséghez pártoljanak. Nevelte a valószínűséget az, hogy a haza bölcsei, a budai országgyűlésen árulónak tartották Kuthen vezért. A nép bizonyára úgy fogta fel, hogy bűnös volt, s csak a király változtatta halálos ítéletét tisztességes fogságra. Kapva kaptak a híren, hogy ezt is vádkép hozhassák fel a kánokat betelepített király ellen, s ha valótlan vagy nagyított lett volna is a hir, megtette azt a hatást, a mit egy kétségtelen tény tesz vala.

Azonban könnyen megeshetett, hogy a hír valóságon alapult. A magyar táborban jobban ismerték a kánokat, hogysem őket a mongolokkal és tatárokkal könnyen összetéveszthették volna. Megtörténhetett, hogy csakugyan a hazába telepedett kánok egy részét felbőszítvén vezérök fogsága, az ellenséghez pártolt már. De lehettek azok nem hazaiak is. A mongolok közt már a bejövetel előtt egész csapat kán szolgálhatott kénytelenségből, s szokása volt a khánoknak néha keresztyéneket és kánokat küldeni előre. Sok észszel és ravasz kiszámítással jártak el. Föltehető rólok, hogy a mongol vezér az ellentáborbeli viszályok szitására küldött Pest alá kánokat. A siker ez esetben talán meg is haladta várakozását.

A tömeg felzúdulását az ország nagyai nem fékezték. Ellenkezőleg, a kik Kuthen személyében a király politikáját már előbb sújtani jónak látták, most következetesen felkiálthattak: nos kinek volt igaza? — A király védeni akarta a kán vezér személyét. Tartozott is védeni. *Kuthennek ö keresztapja* volt, — mi nagy szó a XIII. században. Nemcsak, hanem mikor befogadta az országba, királyi szavát adta, szentül megesküdött, hogy minden bántalom ellen védeni fogja. Annál jobb az ellenzékre nézve, mert egy csapással két czél lesz elérve: a kánok kiirtása s a nép akaratának fölemelése a királyi eskü fölébe.

Pest ismét oly rút és gyáva vérengzés szintere lett, mint Gellért püspök idejében. A különbség az, hogy 1047-ben fegyvertelen néptömeg, 1241-ben pedig a fegyveres erő, a katonaság lázadt fel. Más különbség,hogy az 1241-diki tett végzetesebbé lett, — s annyira szégyelték, hogy a tatárjárás után némelyek Fridrik osztrák herczegben látták szerzőjét. A rósz lelkiismeretüek az országos szerencsétlenség megtörténte után azt is a királyra fogták, hogy ő volt, a ki a népet Kuthen meggyilkolására lázította!

Az ily tettnek, mely magában is undok s következései gyászosak — nem szokott ura akadni, s mégis a közvélemény egyeseket tesz felelőssé, sokszor igazságtalanul. Ebben az esetben nem egyesek, hanem egész egy párt volt felelős.

A pesti táborban már fenhangon kiabálták: ám harczoljon a király az ö kedves kánjaival, kiket a mi ellenünkre telepitett az országba s osztogatta nekik a birtokokat a haza földjéből, melyek minket illettek volna! Sokat mondó, de baljóslatú jelszavak, melyekben az is benfoglaltatott, hogy a seregben, mely pedig a királyt félénknek nevezte, kevés a valódi harczvágy és kötelesség-érzet, — s legkevesebb a fegyelem. Lázongó söpredékké alacsonyuk sereggel nem lehetett sikeres háborút folytatni nem hogy a mongolok, hanem egy számra nézve a mienknél kisebb, de rendtartó sereg ellen sem.

A király értésére esvén a seregnek Kuthen elleni lázongása, azt úgy látszik komolynak vette, de nem közvetlenül veszélyesnek, különben valószínű, hogy rögtön intézkedik.

Kuthen tisztességes őrizet alá volt helyezve: inkább internálva volt Pesten, mint fogva; mert neki és kíséretének fegyvereit sem szedték el. Annak sincs nyoma, hogy palotáját, melyben szállva volt, magyar őrség vette volna körül, mely palota kétségkívül védhető is volt egy megrohanás ellen.

Ezen helyzet magyarázza, hogy a király nem *hozatta* Kuthent a maga szállására egy erős fedezettel, hanem kéz alatt, s hogy feltűnő ne legyen, valamelyik alárendeltebb hive által izent a kún fejedelemnek, költözzék át mindenestül a király közelébe, kitől kitelt volna egy nagylelkű és a történelemben nem egyszer bölcsnek bizonyult eljárás. Azt mondhatja vala a király Kuthennek: téged hűt-

fenséggel vádolnak; de én visszahelyezlek méltóságodba. Vedd át kánjaid vezérletét, s czáfold meg fényes tettekkel a méltatlan rágalmakat! — Ki tudja ily eljárás nem mentette volna-e meg az országot a sajói csapástól, mint a következő században megmenté Velenczét a végpusztulástól a börtönéből kibocsátott Pisani admirális?

A király egyben tévedett. Nem ismerte a nép-lázongások természetét, melyek erős légnyomásu izgatottság idején a fellegszakadás jellemét öltik, s a rögtönösség által veszélyesek. Mig Kuthen visszaizen, hogy hatalmas fedezet nélkül veszélyes fenne oda hagynia palotáját, a néptömeg: vegyesen német és magyar katonák, Fridrik emberei, s kétségkívül a város utczai csőcseléke megrohanták mindenfelől a kán vezér palotáját: *haljon meg, vesszen, le vele!* kiáltások közt. A kán vezér, fiai, a vele volt kán főemberek s talán számos cselédségök drágán adták el életöket, különösen ügyes nyilasok lévén, formaszerinti harcz fejlődött ki. A támadók mindenfelől körülvették s megrohanták a palotát. Nem annyira vitézség, mint a nagy tolongás miatt a bejáratoknál, hátra nem, csak előre lehetett menniök. Még az is hőssé lett, kit csak a kíváncsiság csalt volt a hely színére. A kunoknak menthetlenül veszniük kellett. A felbőszült nép, ha vért lát, nem ismer kegyelmet. Minden kánnak fejét vették s kidobálták a palota ablakain a hősiség felett ujjongó tömeg elé.

A nép szava egy ösztönszerü elöérzeten alapult. Pest város s az oda gyűlt sereg érezte bekövetkezendő veszedelmét; — s igaza volt abban is, hogy rendkívüli időben csak rendkívüli eszközök mentik meg a várost és a hazát. Csakhogy mentül nagyobb a tettvágy és lelkesedés, rendkívülinek kell fenni különösen a fegyelemnek, mihez egy vezér szükséges. De ama tettben a józan észt, a vezér tekintélyét és a fegyelmet is kidobták a palota abla-

kain az ujjongó nép lábaihoz. A csőcselék gyakorolta a háboru-izenés jogát; s mintha nem lett volna elég a mongol sereg ellenségül, sietett háborút izenni az egyetlen szövetségesnek — a kún nemzetnek. Az országban mindenütt magyar és német utánozta a pesti példát, ki akarta irtani a kánokat, kik így kénytelenek voltak ellenségeinkké válni.

Pest népe maga siettette azon sors bekövetkezését, melyet előérzete megsúgott neki. Negyedik Bélának pedig nagy -jellemnek kellett lenni, hogy ily megbokrosodott szenvedélyek fölött továbbra is a nyeregben maradt, s neki ment a bizonyos vereségnek. *)

Abban a szoros szekérvárban, melybe a király a Sajó partján hatvanezer emberét beszorította, nem csak hadi számítást, hanem politikai kénytelenséget is kell látnunk. Mesterséges abroncsok kellettek annak a seregnek, hogy szerte ne menjen magától is.

A sajói vereség után Pesten volt a sor, hogy megtámadtassék.

Kivált a középkorban egy város jövendője attól függött nagy mértékben, hogy természet és mesterség által erős legyen egy hatalmas ellenség ellen. — A balparti Pest nem dicsekedhetett e részben természeti előnyökkel. Emelkedései csak halmoknak nevezhető homokbuczkák voltak. Mocsárai mint láttuk, nem adtak elegendő védelmet.

Mindamellett Pest megerősítése a középkorban nem

[1]) E részben Fessler nem igazságos. Azok, kik mindig csak a vezérlő férfiak egyéniségében keresik a nagy események egyedüli, vagy fő okát, felejtik, hogy egy kormányzat lehet igen gyenge, kiváló tehetségű s erélyes kormányzó mellett is. Az ország öröklött bajai okozhatják gyakran a gyöngeséget. Példa rá I. Miksa német császár, ki a legkiválóbb uralkodói egyéniségek közé tartozott s mégis a birodalom alatta nagyon gyenge volt. Vannak viszonyok, melyeken segíteni egy emberéleten át nem lehet.

lesz vala igen nehéz feladat, az ágyú föltalálása és tökéletesítése előtt, mi a XV. század közepére esik.

Mert miben állottak az ostromszerek? A híres vetőgépek (catapulták) teljességgel nem voltak faltörésre valók. Azok csak a kőfalakra állítani szokott fatornyokat, a várbeli gyengébb épületeket rombolták szét vagy gyújtották fel, s a várfokát védő tömegeknek voltak alkalmatlanok. Falakat, kapukat még mindig faltörő kosokkal vagy alá-aknázással kellett lerontani^ de a közel jutást könnyű volt megakadályozni. Legtöbbnyire még épen álló falakkal kellett bevenni az erődöket. Ez vagy véletlen meglépések által, létrákon történt; vagy rendszeres ostrommal, melynél a hosszas körülzárás éhséget és járványokat hozott magával. Ezenkívül óriási fatornyokat készítettek, melyeket hengereken és kerekeken toltak a várfalhoz. Oly magasaknak kellett lenniök ezeknek, hogy dominálják a várfalak illető szakaszát, s oly terjedelmeseknek, hogy számos fegyveres férjen el bennök. Esetleg a roham a toronyban alkalmazott leeresztő hídon át történt a falakra, miután a torony Íjászai szétverték vagy megfogyasztották az illető pont védőit. Mint ebből látjuk, a védők roppant előnyben voltak. Hajitó gépeikkel, gyújtó anyagokkal, az ostromlók egyedüli eszközét, a faalkotványokat könnyebb volt megsemmisiteniök, mint az ostromlóknak a kőfalat megrongálniok.

Azért a várépitészet feladata nem az volt, hogy a várfal mentül tömörebb, hanem hogy mentül magasabb legyen. Minden oly erősség rohammal bevehetetlen volt, melynek ormát létrával felérni és fatornyokkal megközelíteni nem lehetett. Már pedig a létra kezelhetősége és ereje korlátokat szab ez eszköz hosszúságának. Ugyanazt lehet mondani az ostromló fatornyokról is, melyeknél szintén a magasság, terjedelem és szilárdság a nehézkes-

ség hátrányaival járt. E szerint egy meredek hegyen épített vár, éber védők mellett bevehetetlen, — ellenben egy nagy magasságra soha sem emelhetett földvár, ha átgázolhatlan mocsár nem veszi körül, könnyen bevehető volt; . — mert a támadó előnyös, domináló pontokat foglalt el magas tornyaiban s mert a védő távoli fegyvere, a nyíl, gyenge volt rendesen a pánczélos-paizsos támadók ellen.

Hogy Magyarország a tatárjárás előtt mennyire elhanyagolta a várépítési, arra bizonyság Pest és Buda is. Sem Pesten a bal oldalon nem építettek egy erős nagy várat, sem a jobb parton nem emeltek falakat a mai Várhegyre. Itt valószínűen állott ugyan egy királyi vagy királynői kastély; de egy hatalmas ellenség könnyen erőt vett rajta, ha a falak és tornyok el nem foglalták az egész hegyhátat, -— miről alább' szólok. Minden arra mutat, hogy Ó-Budán is csak kisebb kastély lehetett mind a királyi mind a prépostsági épület. A jobbparti Pest a völgyben és parton nyúlt, a balparti Pest a síkon terült el. Ezt mentül magasabb kőfallal kellett volna körülvenni. Epitő-anyagot nemcsak közel Kőbányáról, hanem a Dunán lefelé könnyen szállíthatott Acincum romjaiból vagy a tulparti kőbányákból. De „a felette nagy s igen gazdag *teuton* helység“ ezt félszegül hajtotta végre; mert föl nem tehető, hogy merőben elmulasztotta volna, — különben még a „burgenses“ névre sem érdemesíti vala az egykorú krónika a „villa“ lakosait. *)

Honnan meddig terjedt Pestnek tatárjárás előtti vára? Ezt positivitással ma nem lehet eldönteni. A régi várost azóta több ízben építették újra, — sőt magok a várfalak elhelyezése is változott. Régi épület-maradványok a mi kevesek, bizonytalan korúak legnagyobb részben. Eddigelé

[1]) Tamás spalatói esperes szerint: „locus non satis erat munitus,“

két hypothesist állítottak fel: egyiket Rómer,másikatJankovics régiségbuváraink.

Rómer nem helyezi Pest belvárát, *citadelláját* a belváros legmasabban fekvő pontjaira, hanem a Váczi-utcza és az Alsó-Dunasor közé. Ezen csaknem párhuzamos vonalak közt a déli fal a *Régi-Posta-utcza* és az éjszaki a *Nagyhid-utcza* vonala (ma Deák-utcza) volt szerinte. Ez lett volna a belső vár. A külső várfalak terjedelméről nem koczkáztat véleményt, de megengedi, hogy a város ezen szűk, csak három holdnyi korlátokon túl terjedhetett.

Azonban a belső várra nézve adott véleményhez is kétségek férnek. Úgy tűnik fel, mintha az egész hypothesisnek az iró ama kedvencz nézete adott volna létet, hogy a mai Pest határában valaha egy római castrum állott. Mert íme a régi-posta-utczai *rondella* és a hid-utczai *rondella* egymásnak megfelelnek s egy négyszög sarkait jelölik, mely négyszög a római castrumok szokott alakja. Már pedig úgy tudom, a négyszög az egész középkorban önállóan is, mint legkönnyebb alak divatozott. ')

Jankovics Miklós egy közleményén alapul a fentebbi állítás, ki 1817-ben azt írja, hogy azelőtt nehány évvel midőn a Vácziutcza csatornáját ásták, a mai Régi-Posta-utcza torkánál egy vastag kő-falú s mintegy tiz öl átmérőjű kerek épület alapjaira bukkantak. Ez egy irányban feküdt a korában ismert hid-utczai rondellával.[2])

Az a kérdés, hogy ily rondellákból lehet-e következtetni egy várfalnak XII. vagy XIII. századból való származására? S ezen kérdésre határozott «ow-mel kell felelnünk. A Jankovics által felhozott alapoknak terjedelme kapcsolatban az alakkal, azt bizonyítja, hogy az nem egyszerű kerek torony, hanem, ha átalán erődítési mű (mi

[1]) Rómer „Régi Pest“ 34. 1. — Budapest 1873.
[2]) Tudományos Gyűjtemény 1817. évf. X. 57. 1.

kétséges), csakugyan úgynevezett rondella volt, még pedig, mivel egy másik is megfelelt neki, abból az időből származott volna, midőn a kerek bástyák rendes kiegészítői voltak a váraknak. Ezek pedig az ágyuk feltalálása után jóval kezdtek divatosakká lenni, [1]) a minthogy azelőtt kevéssé indokolta volna a védelem szüksége.

Egy másik leletet is hoz föl az 181 7-diki közlemény. Abban az évben a csatornát a Városház-tér felöl a Hatvani-utcza felé is elágaztatták. A Kigyó-utczának a Barátok-terére nyíló végénél egy keresztben futó vastag falra akadtak, mely jobbra és balra a két sarokház alapja alatt folytatódott. Jankovics várfalat vélt találni itt. Kapcsolatba hozván ezen leletet a nevezett rondellákkal, szerinte a tatárjárás előtti balparti Pestvárnak nagyából a mai Uri-utcza a Barátok-terével és a Váczi-utcza a Rózsa-térrel és Lipót-utcza egy részével voltak hosszában keretei. Éjszakon mintegy a Hid-utcza, délen a Kalap-utcza voltak rövidebb oldalai.[2]) Nézete szerint az egyik dunai kapu a régi-posta-utczai rondellánál volt; a keleti kapu a mai Barátok-terére nyílt.

Sőt Jankovics a Barátok-terére teszi a várnak egy mély, vízzel töltött árkát is. Mert az 1817-diki csatorna-készítés alkalmával a Kigyó-utcza végétől az egész Barátok - terén keresztül nem a rendes pesti homokot találták, hanem két öl s nehány láb mélységig fekete földet, rothadt anyagokkal, vesszőkkel, fákkal vegyesen. Jankovics ezt a fekete földet, mely a nevezett falnál kezdődött, a vár árka iszapjának állítja. Abban tehát szokás szerint viz volt.

Nem tudom, látta-e s jól megnézte-e Jankovics, a mi-

[1]) Krieg v. Hochfelden. Gesch. d. Milit. Architectur. Többek közt a mű zárszavában.

[2]) Megjegyzendő, hogy Jankovics a legnehezebben érthető írók közé tartozik. Zavart felfogás és hallatlan rósz magyarság teszik homályossá. Restellt írni, sőt gondolkodni is.

ről ir. Azt is talánynak hagyom, a mi csakugyan talány marad: honnan került ide a fekete föld. De egyet bizonyosnak tarthatunk, hogy egy várfalat övedző vizárok nem volt a Barátok-terének tőszomszédjában; mert ott a terület nagyon magasan áll a Duna rendes vízállása felett, s a legnagyobb, közel 30 lábnyi áradás is szárazon hagyta volt ezt a tájat. Egy vár árkának, hogy a Duna vizét bele lehessen bocsátani, le kell vala szállania legalább a Duna *null-pontjáig. Így* a Barátok-terén egy ároknak mintegy harmincz láb mélynek kell vala lenni a földszinten alul; holott Jankovics az iszapnak vélt fekete földet két öl s nehány lábnyi, tehát i5—-16 lábnyi mélységűnek állítja. De a földréteg elhelyezése épen absurdummá teszi a felvételt. Mert a fekete földnek, ha az iszap lett volna, egy ujabbkori réteg alatt kellett volna állania, nem pedig a felső réteget alkotnia.

Oly ingatag alapokon, minők amaz állítólagos leletek, nem lehet biztosan hozzávetni a régi vár minőségéhez és mekkoraságához. Csak egy-két tájékozó átalánossággal kell beérnünk, ismervén a Belváros magasabb pontjait, azok csoportját kell a régi Pest magvának tartanunk. Puszta szemmel s még ma is, annyi egyengetés után, láthatja mindenki a lejtőket. A Kigyó-utczának az Uri-utczával való találkozásánál megállva, feltűnő az előbbi utcza lejtése a Városházig. Kevésbé tűnik fel a Barátok-terének kiemelkedése a Hatvani-utcza fölött. Viszont megállva a Szerviták temploma s a Károly-laktanya sarka közt, feltűnő lejtést látunk a Kristóf-tér felé. Ismét a Hajó-utczától részint ugyanazon pont felé, részint ki a Váczi-út felé nagy a lejtés. Így a Barátok-tere és Szervita-tér közti házcsoportok foglalják el a legmagasb pontokat, melyeket csakugyan 1838-ban sem borított el a víz. [1])

[1]) Az 1838-diki árvíz adataiból fölveszem azok néhányat, melyeken az akkori legmagasb vízállás 6 lábnál kevesebb volt,

E szerint Jankovics valószínűen téved, midőn a régi Pest keleti falán kívül helyezi a város legmagasabb dombhátát.

Ezen magasabb pontokról a város, de különösen a vár természetszerű tendentiája volt: mentül jobban megközelíteni a Dunapartot; s ebben a részben Jankovics és Rómer alkalmasint jól combináltak. Ez nemcsak minden város természetes, ösztönszerü törekvése, hanem a védelem szempontjából is fontos. Semmi, vagy kevés közt hagyva a várfal és a vízpart közt, a vár egy hosszú oldala mentes lett a támadástól, ha, mint ebben az esetben, a túlsó parton ugyanaz uralkodik, a ki az innensőn, azaz a vízi utat az ellenség nem használhatja. A partig vive az erődöt, a várat egészen körülzárni bajosan lehetett, mi rendkívül nagy előny volt. Mentül hosszabb volt ez a viz felé néző homlok, annál előnyösebb.

Hogy Pest vára már a tatárjárás előtt a Duna partjáig terjedt, arról egy régiségi tárgy is tanúskodik. A buzgalmas Rómer méltán lelkesedett azon, hogy a pesti plebánia-templom egyik tornyában az építészetnek egy románkori faldarabját találta, — mi e szerint az Árpádkor s valószínűen a tatárjárás előtti korszak emléke. [1]) Ott tehát templom állott, s alig hihető, hogy az a várfalakon kívül hagyatott volna, melyeknek tehát a Dunapartig

s így hihetőleg a nem épen rendkívüli áradások alkalmával vízmentesek maradtak. Kalap-utcza 4 láb, a vége 3 l. 6 h., Halpiacz 4 l. Reáliskola-utcza és Kalap-utcza közt 3 l. 6 h. Czukor-utcza vége 2 l. 9 h. Képiró- és Magyar-utcza közt 5 l. 6 hüv. Kecskeméti-kapu 5 l. A hatvani-kapu (Zrínyi) csak 1 láb 6 hüv. Károly-kaszárnya alsó szeglete az Ország-uton 3 l. 6 h. Már a Zsibárus- és Kötő-utcza 6 l. 6 h. Kis-hid-u. 6 l. 7 h. Aranykéz-u. 6 l. sat.

[1]) Rómer „Régi Pest“ 36 — 37. l., hol rajza is közölve van. Különösnek találom, hogy R. tatárjárás előttinek tartja a templom némely részét, s mégis ezt a régi templomot kívül hagyja az ő képzeleti várfalain.

kellett nyugatra le vonulniok s legalább a mai Duna-utcza vonaláig, a Haltér közelében, mely a vizszinti méretek szerint nem tartozott és nem tartozik a város alantasabb pontjai közé. Ez a déli terjedelem minimuma volna. Éjszakra pedig kétségkívül felvonul a Dunapart hosszában a várfal legalább azon pontig, a hol a rév volt. A rév pedig, mint láttuk, alig lehetett alább, mint a Nagy- vagy Kishid-utcza, hol a későbbi várfal is állott, s hol Römer szerint az egymásnak hátat vető házsorok közt vannak még várfal-maradványok.

Az valószínű, hogy a Dunapart keletebbre volt, mint csak az 1838-diki nagy árvíz előtti években is. De a plebánia-templom megadja a végső pontot, melynek irányától beljebb nem volt a partvonal. Ebből következik az is, hogy a Régi-Posta-utcza sarkán 1817 előtt talált kerek falmaradvány nem is bástya volt, hanem lehetett török mecset, vagy török fürdő, míg a Híd-utczánál állott rondella a Váczi-ut felőli külső falat védelmezte a XV. századon innen.

Hogy a Duna-part vonalával ellenkező oldalon, a kelet felé néző fal hol vonult el, arra nincs sem a természet sem a leletek által adott támaszpont. Az a kérdés itt, hogy volt-e szükségkép a várfalnak árka? — Mert ha vizárkot adunk neki, akkor a várnak nemcsak a Duna felé kellett oly mélyen alá ereszkednie, hogy rendes vízállásoknál az táplálva legyen, hanem a többi oldalokon is köröskörül. Már pedig a központul vehető Ferencziek-terétől keletre még nagyon messze kell vala kiterjeszkedni a mélyebb pontokig, messzebb, mint a későbbi századok vára, melynek határát a mai Ország-ut jelöli. De azt bajos föltenni, hogy a XIII. század vára nagyobb terjedelmű lett volna a XVI. századénál. Mint láttuk, az a táj, hol most a nemzeti színház áll, kívül a falakon, az 1838-iki árvízkor csak

igen csekély viz által volt ellepve. A mai Rókusig kell vala menni, hogy egy vizárok elég practicabilis legyen. Ezen tekintet valószínűvé teszi, hogy a régi várfalak is, mint a későbbiek, árok nélküliek voltak. [1]) A vízárok különben sem volt a XIII. században múlhatlan kiegészítő része a síkon feküdt váraknak sem. A fentirt hadi tekintetek is nélkülözhetőknek mutatják. De különösen a pesti talaj természete nagyon megnehezítette, mely a földerödítésekre a legkevésbbé alkalmas. A futóhomok mind töltésnek mind árok-partnak nagyon kevéssé szilárd.

Az árok-part könnyen beomladozik vala csak hetek alatt is, s eliszapolja, apránkint feltöltögeti az árkot, ha annak kívül eső partja is kőfallal nincsen bélelve. Azonkívül a várfalak és bástyák alapját mosván az árok vize, ezeknek kétszerte mélyebben kell vala feküdniük, mint ha a föld természetes szintjéből közvetlenül emelkednek ki. Már pedig a tetemes mélységben való építést ezen területen gátolni szokta a mindenütt felfakadó talajvíz, mely egy árok táplálására ha alkalmas volt, de a vár és az árok-falak építésénél nem kívánatos elem.

Mindezeknél fogva a régi Pest várának nem volt szüksége a magasb pontokról a mélyebbekre is lenyúlnia — kivéve a Duna partja, felé. Keletre legalább is a mai Granátos-utcza s legfeljebb a mai Ország-ut vonaláig terjedhetett. A déli oldal, legalább is a Haltér és a plébánia közti, aztán a Kigyó-utcza és Sebestyén-tér közötti igen szabálytalan házcsoporton keresztül tartott a Barátok-tere felé. Itt magok a szabálytalanságok tanúskodnak némileg egy régi vár határa mellett. Nemcsak a Kigyótér házcsoportja, hanem a kívül eső Rózsa- és Sebestyén-tér alakjának rendetlen volta is bizonyitná ezen föltevést. A házhelyek

[1]) A Bél Mátyás közölte múlt századi rajz sem mutat fel vizárkot a fal tövében.

különös felosztása, a két utczára szolgáló telkek nagy száma, melyek közül némelyik átjárót nyit, gyaníttatja a régiséget és az alakulásnak kényszerítő körülményeit. Ily kényszerítés legvalószínűbbje egy régi várfalnak ottani elvonulása.

A terjedelem így sem volt tetemes; mert a nem igen nagy mai Belvárosnak is csak egy részét foglalta volna magában, — úgyhogy ha Pest nagy helység volt, — mint írják is az egykoruak, a falakon kívül állott elő egy vagy több külváros. Az a kérdés: volt-e, mint rendesen azon időkben, Pestnek belső vára is? — Ha volt, az jelentéktelen lehetett. Mert mint az események magmutatták, ilyenül a Domokos-rendü szerzetesek palotáját vagyis klastromát és Sz.-Antalról nevezett templomát körülvett fal szolgált, mely csak 12 30-on innen épülhetett. Erről vagy hetven évvel később egy hiteles okmány azt mondja, hogy a Duna mellett feküdt. [1])

Ha Pestnek meglehetős ép kő-falai lettek volna is a fentirt környezetben, azok egy nagy sereg számára nem voltak elég terjedelmesek. A IV. Béla által idegyüjtött hadak, mint emlitém, a falakon kívüli külvárosokban, egy-két akkori faluban s a szabad ég alatt tanyázhattak. — Mikor a király Hatvan és Eger felé indult a tatárokkal megütközendő, valószínűen vele ment a pesti és budai fegyveres polgárság jobb része is. Az országnak egyetlen-egy hatalmas érődé sem lévén, s így hiányozván a legalkalmasb eszközök a tatárok elleni védelemre, a sík-téri mérkőzést kellett megkisérleni. — Minden nélkülözhető erőt a királyi seregbe kellett összpontosítani, a mennyire az idő engedte. Az ugyan kétes, hogy a pesti polgárok a király parancsát teljesítették volna-e, de abban nem lehet

[1]) „. . . in loco fratrum Praedicatorum juxta Hűmen (Danubium) ipsum sito.“ Katona Hist. Cr. Tom. VIII. p. 147. Raynald után.

kételkednünk, hogy a lázongó sereg többsége ne kényszeritette volna mindazokat, a kik útjába estek, hogy vele menjenek. Így Pest, véderejének legjobb részétől a polgárság színétől meg volt fosztva nagy valószínűséggel.

Mikor a király öcscse, Kálmán sebesülten és mint menekvő visszaérkezett Pesthez a sajói gyászos nap után, a városban és körűié százezerre menő néptömeget talált. A számot talán nem pontosan becsülte fel a krónika; de a sokaságnak nagynak kellett lenni. Állott polgárokból s a mindenfelől való vidék menekültjeiből. Ha ezen menekülteknek czéljok épen a balparti Pest lesz vala, bizonyossággal lehetne következtetnünk, hogy Pestet legalább a hazai nép elég erős várnak képzelte. De a krónika holt betűjén kívül a viszonyokat is számba véve, más szint nyer a tárgy. Mindenki tudta bizonyára, a mit a következés igazolt, hogy a tatárok ellen a Duna biztosabb védelem bármely várfalaknál. A menekülők kétségkívül a Duna jobb partjára igyekeztek jutni, s azért csoportosult annyi nép először Váczhoz, azután Pesthez, mint az ország fő- s azért bizonyára legtöbb hajóval rendelkező révéhez. Dunai hídról ezen események leforgása alatt sehol sincs szó, miből bizonyosnak vehetjük, hogy hid nem volt sem itt, sem másutt a nagy folyamon hazánk területén.

Kálmán herczeg a pestieket abban találta foglalatosnak, hogy nejeiket és gyermekeiket szállították keresztül a Dunán. Ezenkívül a tömeg nagyobb része ellenállásra készült a balparton. Nem hiú elbizakodás lehetett ez, bár ez sem hiányzott, hanem az a kénytelenség, hogy lehetetlen volt a Pestre gyűlt roppant tömeget podgyászostul nehány nap alatt átszállitni a túlsó partra. [1]) A pestiek

[1]) A következőket nem Rogeriusból veszem, hanem Tamás spalatói esperes részletes elbeszéléséből. Történészeink nagyobb része (sRómer praetensiosus monographiája) mellőzi*

kétségkívül nem magát a belső várat, hanem mintegy a a tábort kezdték rögtönzött erődítésekkel körülvenni. Árkokat hánytak, czölöpsorokat állítottak fel, s készültek az elszánt védelemre. Igen valószínű a mit a krónika mond, hogy Kálmán herczeg, ki ismerte már a mongolokat nemcsak a mezei ütközetekből, hanem ostrom-szereik hathatósságáról is, mindezt hasztalan erőfeszítésnek állította. De aligha nem téved a krónika, midőn azt állítja, hogy a Pesten összegyűlt tömeg vak elbizakodásból vágyott a harczra, s ne menekült volna a nagyobb rész a túlpartra, ha lehetséges. Legfeljebb az valószínű, hogy a nép szóvivői és vezetői a kénytelenségből erényt csináltak, — s silány vezető az, a ki katonáit nem kecsegteti a győzelem reményével még akkor is, midőn csak arról van szó, hogy egy kikerülhetlen veszedelem ne mint szétzüllött nyájat, hanem mint katonát és hőst találja a tömeget.

Napját, sőt hónapját sem tudjuk a tatárok második megjelenésének Pest táján. De nemsokára Kálmán eltávozta után, még mikor az emelni szándékolt erődítések csak féligmeddig készültek volt el, már mutatkoztak a tatárok Pestnél. Csak annyit mondhatunk, hogy az esemény aprilnál előbb, s május közepénél később nem tör-

ezt, kétségkívül úgy vélvén, hogy utóbbi kútfő nem oly hiteles, mint az előbbi. De ez a felfogás nem áll egész terjedelmében. Pestre nézve Rogerius oly kevéssé volt szemtanú, mint a spalatói krónika írója. De utóbbinak szintúgy módjában állott hiteles tanuktól nyerni adatokat; mert hiszen maga a király s az ország legtekintélyesebb nagyai Spalatóban megfordultak. Sőt oda került későbbi időben maga Rogerius is, kitől magától hallhatott az esperes nem egy részletet, melyet az iratában mellőzött. Azonban ha az esperes előadását egyenlő értékűnek tartom is Rogeriuséval, követem mindkettőre nézve azt az átalános szabályt, mely szerint bármely hiteles krónikát is csak óvatos kritikával használunk. Rogerius épen egészen zavaros néhány szót mond a Kálmán és pestiek közt folyt értekezésről.

ténhetett. A tatársereg, mint a Sajó felől menekültek üldözője tartott a Duna ezen nevezetes révéhez, s nem volt ellátva rendes ostrom-szereivel. De győzelem-biztosság, fegyelem és gyakorlottság annál több előnyt adott neki, mentül nagyobb volt a Pestre beszorultak száma, kiknek tán negyede ha volt fegyverfogható, s az sem fegyelmezett és gyakorlott katona, — a többi csak láb alatt volt, s gátolta a szabad mozgást. Pallisádok és futó-homokban kapart árkok ellen szüksége sem volt a mongolnak hajitó gépeire. Karózatokat és homokba kapart árkokat szintoly kevéssé védhettek meg a hajitó gépek, melyekkel a pestiek rendelkeztek, bár sok kárt tettek az ellenségben.

A tatárok minden oldalról bekerítették a várost, s mint rendesen, sürü nyilzáporral igyekeztek elűzni a védmüvekről az ellenfelet, Iveik oly erősek voltak, hogy a nyílvessző áthatott a közönséges pánczélon is. *) De ezen előnyüket ellensúlyozta az, hogy fedetlenek voltak a keresztyének gyengébb nyilai ellen is. A mongolok egyik nagy előnye az volt, hogy nyilaikat ügyesen tudták gyújtogatásra is használni. Chinában megtanulván a puskapor röppentyűre való használatát, nyilaik végéhez alkalmaztak ilyent, mi által ezek nemcsak gyújtottak, hanem messzebb is szolgáltak.[2]) Előnyük volt a mongoloknak, hogy az emberáldozatot nem kímélték, s ostromaiknál az árkok betöltésére hadi foglyaikat, az ostromlottak honfiait űzték előre. De legnagyobb előnyük volt kétségkívül a

[1]) Bizonyára túlzás, mintha a legkeményebb pánczélon is áthatott volna.

[2]) Különös, hogy hazai krónikáink ezt nem említik; pedig ez már elfogadott történelmi adat. (Lásd többek közt III. Napoleon művét a tüzérségről.) Azon korbeliek nagy része s így a hazaiak is hihetőleg azért nem szólanak róla, mivel egyátalán nem is sejtették a mongolok ama fegyvernemének titkát. De a sajói tábor felgyújtása tanúskodik gyűjtőeszközeik hathatósságáról.

rendezettség és fegyelem, — míg Pest őrsége a krónika szerint is igen vegyes szervezetlen tömeg volt.

Ily viszonyok közt fényes hadi tettnek, dicsőségnek mondhatjuk, hogy a pesti tábor vagy három napig volt képes visszaverni az ellenség minden rohamát. Végre a mongol seregnek sikerült a gyenge védmüveken át több helyen betörni, mely után a harcz inkább mészárlás volt. Még egy utolsó menedék maradt: a domokos-rendiek fellegvárszerü kőfalai. De ez a védelemre alkalmatlanná lett az oda szállásoltak és menekültek túlságos száma miatt, kiknek nagy része nő és gyermek volt. Az aránylag kis térre nem kevesebb, mint tízezer ember szorult volt be, mi miatt mozogni sem lehetett, nemhogy rendszeres harczot folytatni. Mindamellett a tatárok itt is ellenállásra találtak s kemény harczczal sem bírván bevenni a helyet, felgyújtották, s az oda rekedt fegyveresek és fegyvertelenek egyaránt odaégtek. Ezen várszerü klastrom építői a dominicanusok, az írás szavait követték volt: *„si vospersecuti fuerítis in una civitate, fugite in aliam.“* *) Ok idejekorán főnökükkel együtt mind elmenekültek volt. Csak egy igen éltes barát maradt ott, a nép szolgálatára és azon gyengék vigasztalására, kik nem bírtak elmenekülni. — Ez az egykori vagyonos főur és hatalmas bán, kit valamikor Bánfi Búzádnak, most egyszerűen Pálnak neveztek. A berohant mongolok az oltár előtt imádkozva találták, s számos sebbel borítva hagyták ott. Később az ő rendbeli testvérei ott találták, mi ha való, azt kell következtetnünk, hogy a domonkosiak temploma nem égett volt le. Ez a Pál egyike lett azon százkilenczven dominicanusnak, kik a tatárjárás alatt vértanukká lettek.[2]) Azon lakosok közül, kik a Dunán hajón és ladikokon igyekeztek

[1]) Ferrari alkalmazza ez esetre ez igéket. 56. 1.
[2]) U. a. U. o.

menekülni, sokan vesztek a vízbe; -—- a legnagyobb rész kísérletet sem tehetett a menekülésre.

A mongolok a győzelmet kétségkívül arra használták itt is, mint másutt. Nem kegyelmeztek senkinek. Az épebb mindkét nembeli egyéneket fogolyként hajtották el. A többit embertelenül felkonczolták. A krónika szerint Pestnél a teméntelen halottat nagy asztagokban halmozták fel a Duna-parton, a túl lakók rémitésére. S nemcsak az élők ellen dühöngöttek. A rablás után fölégettek minden éghetőt.

Így lett pusztává a virágzó balparti Pest, miután nyugatról beszármazott lakossága nem felelt meg azon feladatnak, mely főkép indokolta betelepítését: nem épített magának erős várat, s nem volt erős támasza a trónnak és királyi tekintélynek, sőt ellenkezőleg csak a katastropha előtt pár héttel is részes volt ezek megrontásában. Csak az utolsó elszánt küzdelem hozott tragicus kiengesztelődést a mulasztásokra és bűnökre.

Nagy tanulság szól az I24i-diki katastrophából a későbbi századoknak is. A geographiai helyzetnél fogva minden keletről jövő invasió alkalmával, ha a hazai seregek a miskolczi vagy szolnoki vonalon vereséget szenvednek, nyakukon hozzák az ellenséget egyenesen Pest hídjaihoz. Ezenkívül mentül nagyobb és gazdagabb lesz a város, annál kecsegtetőbb egy zsákmány. S vájjon ma is nem elkiálthatnók-e: Videant consules! . . .

A balparti Pest sorsában háromnegyed év múlva, a következő télen osztozott a jobb parti Pest és Buda is; bár részleteket erről nem tartott fenn a krónika.[1]) A mongo-

[1]) Tamás spalatói esperes: „concremata Budalia (i. e. Buda) Strígonium accessit.“ (39. fej.) Rogerius előadása azon felvételre jogosítana, hogy a mongolok Esztergomnál keltek át a jégén, — Tamás esperesé arra, hogy Pest táján, s csak Buda elpusztítása után vonultak fel Esztergom ellen. Az eredményre nézve nem fontos kérdés.

lók csak a jég beállta után voltak képesek' átkelni a Dunán.

Városunknál szerencsésebb volt két régi vetélytársa. Székesfehérvárat komolyan ostrom alá sem vették a mongolok. Esztergomnak pedig ha városát bevették és elpusztították is, de fellegvárát, mely úgy látszik, maga is tekintélyes erőd volt, őrei meg tudták védeni. Meg is lehet vala minden akkori erős várat tartani — gyakorlott és elszánt védők mellett. — Kétségkívül így gondolkodott mindenki; mert a tatárok elvonulta után az ország fő gondjai közé látszott tartozni a várak és kerített városok emelése. — Ama két város megmaradása is bizonyság arra, hogy a tatárjárás előtt még azok mindketteje tekintélyesebb város volt Pestnél és Budánál. Azonban épen a tatárjárás eseményei mutatták ki az utóbbi fekvésének fontosságát, s a szerencsétlenség lett a következő korbeli emelkedés szülő-anyjává.

IX. FEJEZET.

A HARMADIK KEZDET.

Városunk első kezdete a Krisztus előtti századokra volt visszavihető, s első fölvirágzása a Krisztus utáni II. és III. századra esik. A virágzás helye a mai Ó-Buda határa.

Második kezdete' az avar kor homályában vész el, s második fölvirágzása a XII. és XIII. századba esik. A virágzás most a balparton, a mai Pest város helyén keresendő. Ezer év választja el az első felvirágzást a másodiktól.

A harmadik kezdet esik a XIII. század második felére. Ezen kezdetről szól a jelen, s a harmadik virágzásról az alábbi néhány fejezet.

A felvirágzás kiinduló pontja ezen korszakban megváltozott. Sem nem az egykori Acincum, sem nem a balparti Pest viszi a vezérszerepet, hanem egy addig felhasználatlan közbenső terület: a mai budai várhegy.

IV. Béla és a nemzet ahhoz láttak most legnagyobb buzgósággal, a mit a katastropha előtt legjobban elhanyagoltak volt.

Nevezetes a szerencsétlenségben legtevékenyebb király azon levele, melyet IV. I-ncze pápához intéz, s mely a helyzet világos és emelkedett fölfogását tanúsítja. Datuma nincs, s meg sem határozható, mivel ez a tárgy Béla

egész uralkodásán keresztül szüntelen megújul. De épen ezért mellékes a datum. Tehetjük 1243-tól 1270-ig akármikorra, a nélkül, hogy a kor történelme ez által vesztene világosságából. [1]).

A király előadja, miért kellett neki a nagyrészt pogány kunokat, másfelől meg a Hospitalis lovagokat az ország keleti határán, vagyis a Duna balparti tájain telepítni meg. De utóbbiakat letelepítette — úgymond — az ország szivében is, azon várak némelyikének védelmére, melyeket ő, a király, a Duna mentén építtet. Ily várakvédelméhez — ezek a király tulajdon .szavai— *a mi nemzetünk szokva nincs.* [2]). De fontos dolog mind az országra, mind egész Európára nézve, hogy várak védelmezzék ama nagy folyamot, mely *tiz hónapig* volt képes feltartóztatni a mongolokat, bár hiányosan volt várakkal védve. Európa veszélyben forog, ha a tatárok Magyarországon állandóan megtelepednek s a Duna átjárásait biztosítják magoknak. A király fölhozza Attila korát, midőn a hunok a mai Magyarországot találták legalkalmasabb telepedési helynek Európa veszélyeztetésére. Jelenti egyszersmind, hogy hirt vett a tatárság újabb betörési szándékáról.

Habár ez a levél a régi történelemre részleteiben nem igen szabatos, Chosroest is szerepeltetvén a Dunánál Attilával, de a történelmi felfogás nagyából helyes.

Valóban i24i körül fenforgott az a lehetőség, hogy

[1]) Wenzel (Budai regestáiban) i246-ra teszi, mivel Incze pápának egy 1247-diki válasza hasonló tartalmú. De a király többször is irt hasonló érdekben a pápához. Közölte Fejér IV. 2.218. lap, s teszi kénylegesen az 1254. évre. A nap ki van téve az okmány végén: nov. 11-dike, Sz.-Márton napja.

[2]) Ezeket a nevezetes, s liiven jellemző szavakat nem vették kellő figyelembe azok, kik a várispányságokról úgy beszélnek, mintha a tatárjárás előtt várak lettek volna azok központjai. Sőt már Szt.-Istvánnal építtetnek ilyeneket!

az újabb ázsiai jövevények, a mongolok, vegyest tatárokkal s más nemzetiségekkel lepjék el a magyar alföldet, kik ha egyszer a Dunántúlra terjesztik hatalmukat, nyugati Európa most pusztitóbb invasióknak lesz vala kitéve, mint hajdan. Azonban ha számba vesszük földrészünk ama felének akkori állapotját, egész bizonyosság az, hogy ha nem épen ez egyes államok, s különösen a szakadozott Németország, tekintélyvesztett császárával, de az összes katholikus világ a kereszt jelvénye alatt fegyvert fog, — sikerül visszaszoritnia az ázsiai népözönt. De ezen sikernek volt határa, s ez épen a Duna volt. Ez az, a mit IV. Béla király is kiemel a védelem vonalául. A mongolok egy újabb invasiója aligha többé csak át törte volna is a Duna vonalát. De az attól keletre eső országrészeken nagyából viszszaállhat vala a római korbeli állapot, hogy a Duna legyen a határvonal a müveit Európa és a barbár Ázsia, a keresztyénség és pogányság közt.

IV. .Béla ezen levélben, veszély esetére eme nagy folyamot jelöli meg védelmi vonalul, miből az következik, hogy a Dunától keletre történt új telepítéseket inkább csak előőrsöknek szánta.

A fentebbihez hasonlókat több ízben Írhatott a király IV. Inczének. írhatott ilyest jóval ezen levél valódi kelte előtt is. Ily levelek egyike, s talán épen ez, kelhetett csakugyan az 1246-dikiés nem más évSz.-Mártonnapján. A pápa is több ízben izenhetett és válaszolhatott; de nagy érdekű az a válasza, melyet 1247-ben ád.

IV. Incze egy azon év januárja 30-dikán Lyonban kelt levelében bátorítja a magyar királyt a hadi készületek folytatására, s kéri, azonnal tudósítsa, ha a tatárok jöveteléről biztos hirt vészén. A mi tőle, a pápától kitelik, isten segítségével mindent meg fog tenni, s nevezetesen az egész continens mipden keresztes vitézét,

a szentföldé helyett Magyarország védelmére fogja küldeni [1]).

Ezenkívül irt február 4-dikén az esztergomi és kalocsai érsekeknek, hogy a magyar király a tatárok újabb közeledéséről tudósította. Tartsanak egyházi gyűlést s az összes magyar püspöki karral tanácskozva, a király kívánsága szerint keressenek ki alkalmas helyeket *várak építésére,* a hol/veszély idején magok és népök biztosságban lehessenek. [2])..

A király említette Sz.-János vitézeket csakugyan megtaláljuk Budán is. [3]).

A tatárjárás kitüntette, hogy kivált a hegyen épített várak sikerrel védelmezhetök a tatárok ellen. Egyike ezeknek okvetlenül az ország főfő dunai révénél kellett hogy keletkezzék, még pedig a jobb parton, hol egyfelől npaga a nagy folyam, másfelől az emelkedett magaslat, mely a partig tolakodik, kétszeres védelem volt. Az esztergomi hegyi vár utánzását hathatósan igazolta a Budához sokban hasonlító Esztergom fényes önvédelme.

IV. Bélának köszöni a középkori jellemű Budavár az ő keletkezését.

Nagy munka volt egy elpusztult országtól, merőben új és jókora terjedelmű várat és várost teremteni. Hogy ez a mü hathatós védelmül szolgálhasson erős ostromok, s kivált a mongol invasiók ellen, nem lehetett azt félig hajtani végre.

Egy balparti pesti vár lehetett kisebb, lehetett nagyobb terjedelmű, a nélkül, hogy ereje lényegesen változ-

[1]) Fejér IV. i. 458. és 461. 1. Potthast regestáiban is.

[2]) Fejér u. o. 462. és Potthast.

[3]) Rupp Jakab Budapest Helyrajzi Történetében azt mondja, hogy nem tudni a hospitalisok idetelepítésének idejét. Már pedig IV. Béla fentebbi levele ha nem is positiv magára Budára nézve; de valószínűbb, mint sok más Rupp által elfogadott állítmány.

nék. De a várhegyen a természeti viszonyok megadták a minimumot és maximumot. Múlhatlan volt az egész várhegynek köröskörül falakkal és bástyákkal való körülvétele, és a várhegy alsó részén egy mentül hatalmasabban biztosított lejáró-út a Dunapartra. Ez a hosszannyúló hegyhát azáltal, hogy merőben elszigetelve más hegytől, majd minden táj felé magas és meredek hegyoldalakkal fordul, kínálva-kínálkozott egy kerített város helyéül; de csak ha ez egészen elfoglalja a hegyhátat. Ha csupán felében-harmadában erődítik meg, egy ellenség könnyen megfészkeli magát a hegyhátnak védművek nélkül hagyott részében. Akkor avá'f elvesztette hegyi fekvése előnyét. Ha pedig a Dunáig nem jönek le keresztfáinkkal s mentül erősebb bástyákkal, a vár nemcsak azt az előnyét veszti el, hogy egy hajózható folyam felett uralkodik, hanem a helyőrséget a szomjúság kényszerítheti a vár feladására.

Szintoly mulhatlan volt, hogy a nagy terjedelmű hegyhát kerete egy várost foglaljon be, azaz: be legyen telepítve fegyveresekkel. Akkori időben a legjobb helyőrség maga az állandó lakosság, a polgári rend volt. Es ha egész a mü, és fegyveres lakossága elég nagy, az akkori ostrom-eszközökkel bevehetetlen.

Hol volt azonban a munkaerő, mely ily várfalakat s azon belül egy új várost építsen fel s be is népesítse?

A korábbi lakosokból — a krónika szerint —kevés maradt életben. S hihető-e az, hogy nagyban való új bevándorlások történtek volna? Kecsegtető volt-e a nyugatiakra a veszedelem torkába telepedni, hol az élet örökös hadi lábon állás a keleti in vasiók folyton megújuló hírei miatt s a vég az elevenen való megsüttetés a kutyafejű szörnyek által?

S még is sok jel mutat arra, hogy sem egyik sem másik tekintetben nem volt oly rósz a helyzet, mint a minőnek látszik.

Az előbbi lakosság nem pusztult el annyira, mint a hogy Rogerius rajza épen a közvetlen szemlélet benyomása miatt nagyítja. Az emberi természet a kénytelenség és önfentartási ösztön parancsára bámulatos sok testi és lelki szenvedést bir meg, s a tapasztalás azt mutatja, hogy a nagy katastrophákból majd mindig több ember menekül meg, mint a mennyinek a körülmények szerint meg szabadna menekülnie. Különösen a Dunántúli vidéken a mongolok inkább- csak átvonultak, — nem tanyáztak ott oly hosszasan, mint a Dunától keletre eső vidéken. Hegyes, erdős tájon, s így a budai rengetegekben is, sokan kereshettek és találtak menedéket. A vagyonosabbak elmenekültek Ausztria és Stiria felé, hogy 1442—43-ban visszatérjenek.

Nemcsak magok az újonnan keletkezett várfalak közé tértek vissza sokan, kiket halottaknak véltek, — hanem kétségkívül a köznép is, bár hiányosan, visszaszállongott falvaiba. — S a várak építésében bizonyára közreműködött a falvak lakossága is; mert az ország fő-munkaereje azon időkben a szolga-rendben állott.

Van is rá teljesen hiteles adatunk, hogy IV. Béla ezt a nem-városi elemet hajtotta rá a terhes fuvarozásra és kézi munkára. Mint későbbi századokban egészen hasonló czélra, államilag lehettek kivetve ezen ingyen munkák (gratuiti labores). Nemcsak ezt tudhatjuk, hanem azt is, hogy a köznép és magán-földesurai az elégedetlenségig súlyos tehernek tartották ezt. [1]).

Ezen nagy részben nem a király, hanem mások szol-

A IV. Béla és fia közt 1266-ben kelt békeszerződés egyik pontjában ki van kötve, hogy az atya nem fogja a fia területén lakókat vármunkára kényszeríteni. „Ad opus etiam castri vei castrorum aedificandi vei aedificandorum eos non conpellemus, nec eis hujusmodi operis seu aedificii nomine collectam aliquam indicemus.“ Wenzel, Mon. Arp. III. k. 129. 1. Ugyanazon oklevél azt is bizonyítja, hogy a paraszt-rend (ruricolae) szabadon költözhetett akkor.

gái által tétetett munka nyomán volt elmondható, hogy a király épített némely várat.

De a bevándorlásnak is nagyobb mérvűnek kellett lennie, mint a hogy a fenn érintett elijesztő viszonyokból következtetni föl volnánk jogosítva. Mert eléggé hiteles adatunk van ezen bevándorlásokra. [1]). Szellemi és nem anyagi kecsegtetéseket kell föltennünk e részben is. Láttuk, hogy a pápa a Magyarországon való hadi szolgálatot egyenlő értékűnek nyilatkoztatta a szent földön való vitézkédéssel. Habár elmúlt volt az a kor, melyben a keresztes hadjáratok népvándorlásszerü sergekben vonultak keletre, de még, mindig nagy számmal voltak azon hívők és lelkesedek, kik nem annyira bárminő föld, hanem egy ideális világ polgárai kívántak lenni. A hospitalisok betelepedése a legveszélyesebb pontokra bizonyság ezen közszellem életben léteiére; mert az a rend a népből ujonezozta magát s érzülete és gondolkodása nem lehetett a népével ellenkező. Így a nyugatiaknak ezen második nagyobb betelepedése is, mint az első, a keresztes hadjáratokkal van kapcsolatban.

Csakhogy némi különbségnek kell lennie az első és a második telepítés közt. Az első, nagyobb homogén csapatokban úgyszólván dandáronkint történt; a második úgy látszik, kis csapatokban, sőt, mint ma Amerikában, egyes családonkint szaporodott évről-évre. Kivált a Duna jobb partján készített váraknak erős bizalmuk lehetett magában a nagy folyamban, melyet csak a befagyás ritka esetében használhatott egy keleti ellenség.

[2]) IV. Béla egy 1268-ben kelt oklevelében mondja: „de cunctis mundi partibus homines, tam agricolas quam *milites* ad repopulandum terras depopulatas edicto régió studuimus convocare.“ Knauz, Mon. E. Strig. I. 548.1. A primási levéltárban őrzött eredeti oklevélből. Közölte volt Pray„-Katona is, kivonatban, s aztán Fejér IV. 3. 4,38.

A kisebb csoportokban s vegyes nemzetiségekkel való betelepítés fontos körülmény. Mert a tömegesen betelepedők mindjárt községi kiváltságokat, autonómiát kívántak volna, s saját otthoni szokásaikat honosítják meg, —- az egyes, vagy kis csapatban bevándorló nem kívánhatott egyebet, mint a miben régebb megtelepült polgártársai éltek.

Azért lehetett a fölépített és betelepített pesti várhegy sűrűn népesítve, s még sem volt elejénte valódi város, hanem gyülevész nép részint a balparti, részint a jobbparti Pest és Buda életben maradt polgáraiból, részint külföldi bevándorlottakból, vegyest hazai iparosokkal s egykori szolgarendüekkel, kik a közzavarban szabadokká tették magokat.

Végre lehettek, s valóban voltak is földbirtokosok, sőt egykori várispányok, kik faluhelyen volt udvarházukat egy várbeli új házzal cserélték fel. Vegyésen lehetett itt magyar, német s a világ minden részéből ideszakadt idegen. De ezen vegyes népnek tökéletesen egyet kellett értenie az önfentartás kérdésében. Mindenki inkább épített volna magának hajlékot a régi házhelyen, ha a várhegy, mely azelőtt lakatlan volt, nem ígér vala csaknem tökéletes biztosságot bármely invasió ellen. Ez az egy ok hozta ide valamennyiöket — s ebben egyek voltak. Ez érdekben mindenik testtel-lélekkel közreműködött. Ily ember sok kellett hogy legyen, s csak sok ember volt képes a várhegyen kerített várost alkotni.

Érdekes példa Esztergom várának a tatárjárás utáni benépesítése. Ott a király a várhegyen volt palotáját engedte át az érseknek, hogy ez viszont helyet adjon egy várbeli új lakosságnak. Ezek az új lakosok állottak Esztergom elpusztult alsó városának életben maradt polgáraiból. [1])

[1]) „Cum propter hostiles incursus et praecipue *mextum re-*

Ebből lehet következtetnünk, hogy a tatárjárás előtti két Pest s talán Buda polgárainak életben maradt része is a jobb parti várhegyen nyert szállást a királytól. Lehet következtetni egyebet is. IV. Bélának Esztergomra vonatkozó levele kelt 1249-ben, s'abban fölemlíti azt a bajt, hogy a tatároktól való félelem miatt még mindig lassan népesedik az ország. De már a nevezett évben, úgy kell lenni, foganatba vette a király, a miről a pápának 1247-ben kelt levelei szólották.

így a budai várhegy megalapítását is valószínűséggel tehetjük az 1249-dik évre, mikor azonban még idegen telepedökről nincs szó, csak hazaiakról.

Már 12 56-ban Esztergomban feltűnnek az idegenek is, kik, mint világosan mondva van, 1249 után telepedtek be. [1])

Esztergom a jövevényeket talán mind, talán csak nagy részben, *latin* földről, hihetőleg Olaszországból kapta. Várak és köházak építésére, mi azon időben nyert nagy lendületet, kétségkívül Felső-Olaszországból s déli Tirolból olyformán zarándokoltak el a kömunkákban páratlan olasz művesek, mint napjainkban. Legalább hiteles adatunk van rá, hogy IV. Béla halála táján olasz művesek működtek a Margit-szigeten.[a]) Ezek közül válhattak többen polgárokká, s jöhettek nyomukba mások. De, bár em-

dítus Tartarorum, per quos militia et vires Regni nostri fuerant diminuta, residuum populi de *Cimtate* Strigonicnsi, qui deo auxiliante eorum manus evaserant, salvare cupientes, de consilio Jobagionum Regni nostri, in castrum Strigon. translocaremus . . . Knauz, Mon. Eccl. Str. 375. 1.

[1]) . . . nostris civibus de Strigonio, qui remanserant de invasione Tartarorum, et qui *de terra latina* supervenerant.“ Knauz, Mon. Eccl. Str. I. 440.1.

[2]) . . . „Úgy mondnak vala az kömives mesterek, kiket hoztak vala Lombardiából/' Margit-Legenda Praynál 307.1. — Volt is a budai várban egy *Olasz-utcza.*

litve nincs, más tájról való és más nyelvű lakosok is lehettek polgárokká. A nép mindenesetre vegyes volt, s Esztergomban 12 56 körül kardra is került köztök a perpatvar, kinek jusson nagyobb házhely.

A telepítés müve 1249-től számítva hét év alatt igen lassan haladott Esztergomban; mert még akkor is csak a házhelyek fölött versengenek, s még kivihető volt, hogy visszatelepitsék a polgárokat az alsó-városba. Így ott csak 1256 körül kezdődhetett el nagyban az épités.

Esztergomról Budára elég biztosan vonhatunk következtetést nemcsak az országos viszonyok azonosságánál, nemcsak a két hely közel voltánál fogva, hanem különösen azért, mivel a munka főintézője ugyanazon egy személy volt Esztergomban és Budán; maga a király. —- De a két vár közt az a különbség, hogy a pesti gyorsabban haladt.

Elég hamar épült föl, mert 1 255-ben már mint készről és számos lakossal teljesről van szó a király oklevelében, ki azt mondja, hogy a haza védelmére alkalmas több váron kívül a *pesti, hegyen* is építtetett egyet, melynek számos lakosa van. ') Nem lehet itt csupán kastélyról szó, mert abban számos lakos meg nem férne, s mint láttuk, a budai várhegy csak akkor lehetett az ország és maga védelmére alkalmas, ha teljesen ki volt építve, s ezen terjedelmes vár elég nagy helyőrséggel, vagyis fegyveres polgársággal népesítve. Lehettek ugyan az akkor sziklásabb meredek oldalak felől a falak gyengébbek, a Dunához levezető fedett hely kisebb terjedelmű: de a műnek egésznek s a várnak népesnek kellett lennie.

[1]) Lásd a Kútfő Bírálatok czímü mellékletet a XIII. század okleveleiről. — IV. Béla idevónatkozó szavai: „inter alia castra, defensioni regni ccngrua, in monte Pesthiensi castrum quoddam extrui *fecimus,* refertum multitudine hominum numerosa.“ Fejér, IV. 2. .320.

A mi a lakosokat illeti, lehettek a pesti várhegyen is olasz telepedök. De későbbi időkből következtetve vissza, legtöbb német eredetű, azután magyar volt köztök.

A király 1255-ben a várat már fölépitettnek és népesnek mondja, a templomot csak azután építendőnek. [1]).

A művészeti régiségek avatottjai a fenmaradt emlékekből azt olvassák le, hogy a várbeli főtemplom nem egyhamar épült, sőt talán nem is egy generatio müve volt, bár a templom első időbeli részei azt tanúsítják, hogy azok, ha nem régebbiek is, de a XIII. század második felénél nem újabbak; mert az alapelrendezés románkori.

Az oldalfalak hosszában, azoktól mérsékelt távolságra, egyegy oszlopsor fut végig, mely a templom üregét három csarnokra, úgynevezett *hajóra* osztja. Keresztbe menő hajója nem volt; ez hiányozni szokott a régi magyar templomoknál. A római korbeli basilika-stylben volt építve, mint a lebényi, jáki és zsámbéki templom. Középhajója magasabbra volt eredetileg tervezve, mint a két oldal-hajó. Bizonyság erre az oldalhajók oszlopfőinek alacsonyabb volta. A templomnak a Dunára sarkalló hátsó részénél a főhajó, szélességének egy négyszögével nyúlt kijebb, mint a mellékhajók. A római basilikáknál ezen apsisnak nevezett kerekded kinyujásban volt a főoltár. Ez az apsis templomunknál hétszögü, vagy is fele egy szabályos tizennégyszögnek. Más részletek is: a kapuk és a későbben befalazott, de ma megtalált nagy kerekablak a homlokzaton, mind IV. Béla korára mutatnak.

A napjainkban folyamatban levő restauratio alkalmával meglehetős világosan kiderült a régi épités története. Először is az apsis, vagyis a főoltár készült el, s úgy haladt hátulról elé a homlokzatnak, tehát keletről nyugat-

[1]) ... in ecclesia S. Máriáé, in ipso castro construenda“ u. o.

nak. Rövid idő alatt kinyúltak a hosszában menő falak. A déli falon talált két *portale* építés-modora tanúsítja ezt. Következett a főhajó pilléreinek fölemelése egészen a mellékhajók oszlopfőinek magasságáig. Hogy keletről nyugatra haladt az építés, annak bizonysága az, hogy a keleti oszlopfők jobban ki vannak dolgozva, s a nyugati végső ilyen díszítmény egészen faragatlan.

Ha az eredeti tervnél maradnak, a főhajó nagyon alacsony lesz vala, nem ad elég világosságot s kinézése nyomott. De építés közben a csúcsíves styl hatalmas fejlésnek indulván, divatba jött a boltívek magasba törekvése. A várbeli főtemplom építői az eredeti tervtől eltértek. A mellékhajók oszlopfői alant maradtak, s a kidomboritást nagyobb magasságban kezdték. Ezen alacsonyabb oszlopfőkön soha közvetlenül nem nyugodott boltív. A mellékhajók egyenlő magasságba emelkedtek a főhajóval s alkalmasint egy fedél alá kerültek. Egyszersmind az oldalhajókat keletre kinyújtották az új építők. Ezen átmeneti stádiumban készült a főkapu, fölötte a nagy ablakrózsa s oldalt a két torony, melyeknek ma csak egyike van meg s az is későbbi újítás Mátyás korából.

A mü a XIV. század közepén ennyiben be volt fejezve. *). Rövidbe foglalva ez a mürégészek véleménye.

Azon jeles leírásban, melyből ezeket merítettem, csak az ellen van kifogásom, mintha a történelmi adatok merő homályban hagynának eme templom keletkezésének idejére nézve, holott pedig a történelmi hiteles adatok tökéletes összhangban állanak a régészet adataival. — A történelem nem mindig az adatok hiánya miatt homályos,

[1]) Lásd a Budapesti Közlöny 1874. julius 16. számában a hivatalos jelentést, melyet én a szakavatottság és világos előadás egyik kis remekének tartok. Ismerteti Némethy Lajos is ily czímü becses munkájában: ,,Nagyboldogasszonyról nevezett Budapestvári főtemplom történelme?' Esztergom, 1876.

hanem homályossá lesz olykor azáltal, hogy egyenlő értékűnek veszik a hamis, vagy gyanús régi iratokat a hitelesekkel.

Ezen tárgyban az első hiteles adatot a várbeli főtemplomról csak IV. Béla 1255-diki oklevelében találjuk, s azután elégszer van említve, hogy ne csak tervezettnek, hanem létesítettnek is tekintsük.

Sőt nem lehetetlen, hogy a mi az építés folyamának fentebbi vázlatában egy század valószínű müvének van előadva, lehetett egy pár tized műve is. Az eredeti tervtől többféle okból, egy generatio alatt is el lehet térni, mint napjainkban a lipót-városi basilika mutatja. Hogy a nyugati oszlopok végsője faragatlan, az a sietséget árulja el, mi nincs eléggé megmagyarázva, ha több egymást követő nemzedék müve' lesz vala — mely ráért volna több műgonddal dolgozni.

Ezen templom építészeti következetlenségeire befolyhatott az időn kívül más körülmény is, s nevezetesen az építőmesterek kiléte. A tatárjárás után legtöbb olasz építész és kőműves dolgozhatott Magyarországon. Mint említettem, a Margit-szigeten lombardiai kőfaragók dolgoztak. Ezek a király, mint földesur hívására jöttek, s ezek tervezhették és kezdhették meg a müvet. De a lakosság túlnyomó része másféle nyugati, s leginkább német származású volt. Ezek befolyása és keze alatt változhatott meg nemsokára az építés terve.

Föl kell tennünk, hogy míg a főtemplom elkészült, vagy ideiglenes templomot rögtönöztek, vagy a vár aljában régebben létezettek valamelyikét állították helyre, — miről azonban adataink nincsenek. De az adott viszonyok közt a várbeli nagyobb templom elkészülte sürgősebb volt, mint szokott lenni rendes viszonyok közt.

Az új város nem kerülhette el, hogy épen temploma

miatt, ne jusson némi tekintetben egyházi gyámság alá. A várhegyen a király volt a földesur s ő gyakorolhatta volna a templom felett a patronatus jogait. Azonban ezt a jogot a király 12 55-diki levelében átruházta a Nyulak-szigetén felállított apácza-klastromra. Így kezdetben a várbeli lakosság nem képezett autonóm városi községet, mihez a lelkipásztorok szabad választásának joga tartozott.

A patronatussal együtt járt azok kinevezése, bár szükséges volt hozzá a megyés püspök részéről az utólagos megerősítés. ')

Mi tett valakit patronussá? Először a templom telkén való földesuraság, aztán az egyháznak adományokkal való ellátása s végre az, ha valaki a maga költségén építtette a templomot, — vagy mint a latin vers rövidebben kifejezi: *„Patronum faciuni dós, aedificatio, f undus. “*

A patronatusi kiváltság e szerint teljességgel nem ingyen való követelődzés volt. A mint a király a nyul-szigeti kolostorra ruházta a maga entlitett jogait, még mielőtt a templom fel lett volna építve, a *fundus* meg volt ugyan a király adományából; de szükség volt a *dos-χÁ* és *acdificatióra,* az adományra és építésre. Föl kell tennünk, hogy a csakhamar nagyon fölgazdagodott apáczák megfeleltek a patronusok kötelességeinek is, s hathatósan elősegítették a templom elkészültét.

[1]) Hogy IV. Béla minden lealkuvás nélkül tartotta fen magának, s azután az apáczáknak a patronatusi jogot, világos az oklevél szavaiból: „et jus patronatus, quod in ecclesia S. Mariae in ipso castro construenda, nobis, utpote vero patrono competebat; .....eidem monasterio seu coenobio, *cum omnibus his,* quae ipsum jus patronatus in suis capitulis seu articulis dignoscitur continere; volentes, ut *omnis honor at emolumerntum,* qui nobis .....debetur, ex hac nostra concessione, cui in ipsius ecclesiae primaria, (et ante omnem consecrationem) fundatione Strigoniensis Archiepiscopi consensus accessit, in ipsum coenobium transferatur.“ Fejér, IV. 2. 322. 1.

Az alapító király a várhegyi templomot nemcsak a patronatusnál fogva akarta szoros kapcsolatba hozni a szigetbeli klastrommal, hanem kétségkívül eme kapcsolat megörökítéséért viselte a templom és a klastrom ugyanazon védszent nevét. Mindkettő Boldogasszony tiszteletének volt szentelve, melyről később az egész sziget is Boldogasszony szigetének nevét nyerte, s hivatalosan gyakran írták így, bár a régibb Nyulsziget név is használatban maradt. ').

Ezen szigetet a király 1255-diki levele a vallásos élet gyakorlására igen alkalmas helynek mondja. [2]).

De befolyhattak ezen alapításra más hathatós indokok is. Egyik az, hogy a király, vagy inkább a királyné, mint anya, az ő apáczává lett leányát közelében akarta tartani. Margit király-leánynak a Nyulak-szigetére költöztetése a veszprémi zárdából nem csekély momentum városunk történetében, — akár oknak képzelje ezt az olvasó arra, hogy a királyi család gyakran és huzamosan Budán tartózkodjék, akár következménynek.

A szülői közelléten kívül lenni kellett más oknak is. A zárdát oly helyre akarta tenni a király, a hol egy tatár invasio esetére annak lakói biztos menedéket találnak. S ily menedékké varázsolta a tatárjárás utáni nemzedék rövid idő alatt a budai várhegyet: vár és klastrom csaknem egy időben emelkedett fel alapjain kezdve. Ezenkívül, mint látni fogjuk, maga a sziget is biztos hely volt.

[1]) Hozattaték (Margit) az klastrombán, melyet az *ö* szüléi az Dunának szigetében, mely sziget ez időtől fogva nevezteték az Máriának szigetének, avagy Bódogasszőn szigetének; mert annak előtte mondatik valaNyulaknak szigetének. (Margit leg. *2.* és 39.1. a magy. Nyelvemléktár VIII. k.). Igen számos XIII. és XIV. századbeli oklevélben: Insula Virginis Gloriosae, Insula Beatae Virginis, Insula b. Virginis Mariae de Buda.

[2]) ... in insula Danubii, religioni satis congrua. Fejér i. h. 321. 1.

A vár nem volt oly alkalmas hely a félrevonult klastromi életre, mint a sziget; de a menekülés szükségének - esetére gondoskodni kellett arról, hogy az apáczák ne mint vendégek, hanem mint némi tekintetben földesurak kívánják a bebocsáttatást. A szigeti zárda mellett állott rendes templomjukon kívül, az ugyanazon szent nevét viselt várbeli templomban és mellék-épületeiben is tulajdonosi joguk volt. Sőt a Domonkos-rendnek is háza volt a várban.

Azonkívül, hogy a király a vallásosság erősbülését az állami rend egyik alapjának tekinthette; azonkívül, hogy a tatárok ellen a szövetséges hatalom csak a vallás főőre, a pápa lehetett, — volt más, gyakorlati politikai tekintet is, mi az állam-jövedelmek némi részének ezen zárdára való fordítását indokolhatta.

A Nyulak-szigetén levő zárdával, s annak gazdag ellátásával, a király szorosabban kapcsolta magához a Domonkos-rendet, miután ez a zárda azon szerzet szabályait követte. Ezen úgynevezett prédikátor-rendre nagy szüksége volt az országnak. Újra kellett kezdeni, bár kisebb mérvben, IV. Béla korában Sz.-István müvét: a térítést. Sok ezer kun család volt még pogány benn az országban s még több annak keleti szomszédságában. A tatárjárás előtt is ez az érdek szülte a belső viszonyt IV. Béla és ama tüzes buzgalmu térítő szerzet között.

A nyulszigeti kolostor minden tekintetben gyorsan gyarapodott fel. Azt lehet mondani, hogy a XIII. század második felében a főrangú családok közt átalános divattá lett egyegy női tagot ezen zárdában helyezni el. A királyok és főurak vetélkedtek abban, hogy apácza-leányaiknak, s így magának a klastromnak igen jövedelmező birtokokat és jogokat ajándékozzanak. Úgyhogy mikor 1276-ban Incze pápa megerősíti a klastrom birtokait, nincs

vége-hossza a lajstromnak. Az apáczák a leggazdagabb földesurak közé tartoztak, s bírtak többek közt Buda és Pest szomszédságában több malmot, szőlőt, a jenel révet és más fekvőségeket. [1])

A zárda és temploma díszes épületek lehettek, mert mint IV. László később mondja, nagy költséggel voltak építve. [2]) Előbbi oly terjedelmes volt, hogy hetven apáczának birt szállást adni.

A szigeten azonban nemcsak az apáczák laktak, hanem háza volt ott Sz.-János Hospitalisainak és a prémontrei rendnek. Továbbá itt állott a Ferenczrendiek vagy minoriták egy férfi-zárdája, s végül az esztergomi érsek is birt ott. [3])

Az érsek épületeinek hol fekvését egy 1288-ban kelt oklevél világosan meghatározza. A támadásnak leginkább kitett helyen, a sziget felső csúcsán feküdt a kerített hely az ö tornyával vagyis bástyájával. Egyszersmind elég világosan kitűnik, hogy az akkori zavaros viszonyok közt mily biztos védelemnek volt tekinthető.

Tamás váczi püspök nem érezhette magát biztosságban a Dunától keletre eső részekben, hol megyéje feküdt, s honnan a kún zavargások szoktak fölkerekedni. Úgy látszik, magaVácz is kevéssé bátorságos székhely volt. Ama hires esztergomi érsek, Lodomér, — hogy az ő párthive és barátja személy szerint és fölkelhetőségeivel biztosságban érezze magát a tatárok, kúnok s a magyar ellenpártiak részéről, a maga nyulszigeti épületeit mindenestül át-

[1]) Fejér, V. 2.357. Teljesebben Wenzel, Mon. Arp. IX. 151.

[2]) Opere sumptuoso. Knauz, Mon. E. Str. II. 28. 1. egy 1274-diki oklevélben.

[3]) Mindezt 1278-ban sorolja elő László király, azzal az alkalommal, mikor az egész szigetet az apáczáknak adományozza, kivéve a nevezettek telkeit.

engedi neki nyolcz évre, — nem bérben, hanem ingyen. [1]) S ezt a szerződést a király megerősíti. De ez csak épen Tamás személyére s nem a püspökségben való utódaira is szól.

El lehet mondani, hogy IV. Bélának, a várhegy után a Nyulak szigetének benépesítése és erődítése lehetett legkedvenczebb njüve. IV. László oklevelében azt találjuk, hogy a Hospitálásoknak váruk (castrum) volt a szigeten, mely még más falakkal is (muris) erődítve volt.

A sziget könnyen vala védhető az ágyuk használata előtt. Csupán hajóhad férhetett hozzá, a mivel tatár és kún nem rendelkezett. Még a jeget is csak épen a sziget hosszuságában kellett feltörni, hogy hozzá jutni ne lehessen, míg a parti várak hiában törték fel környékükben a jeget, mert távolabbi ponton az ellenség átkelvén, hátukba kerülhetett. Ha megemlékezünk a pápa rendeletére, mely a magyar főpapoknak meghagyta: gondoskodjanak a tatár invasiok esetére biztos menedékhelyekről, — valószínűnek kell tartanunk, hogy valamely egyháztartományi zsinat javaslata is befolyt a Margit-sziget megerődítésére s csupa egyháziakkal való benépesítésére.

Mindenesetre elég világos, hogy a Margit-sziget is, mint a várhegy, csak a tatárjárás után nyert lakosokat és fontosságot.

Hogy a prémontreiek és a minorita Ferenczesek mióta laktak a szigeten, azt meghatározni nem tudom. Lehetetlenség nincs benne, hogy valamelyik vagy mind a kettő már a tatárjárás előtt oda volt telepedve. De azt bizonyo-

[1]) . . . curiam muraiam et turrem lapideam Archiepiscopatui Strigoniensi in *superiori parte,* sive *fine,* insulae Beatae Virginis juxta veterem Budám, in *medio Danubii* constitutas, et aliis aedificiis situatis ibidem ad inhabitandum et manendum ac *defendendum* in eis se et sua bona propter conditionem temporis impacati, — per spatium octo annorum etc. Fejér, V. 3. 287.

san lehet tudni, hogy a sziget nem volt a prémontreiek birtoka, a mint később szerették volna bizonyítani. Azon 1249-diki hamis oklevél, melyben IV. Bélával az egész szigetet magoknak adatják, azt bizonyítja, hogy azon év előtt a sziget királyi birtok volt, s így alkalmasint lakatlan terület egészben vagy nagy részben. [1]).

Ez az ál-oklevél azt is gyaníttatja, hogy a prémontreiek is csak 1249-ben telepedtek a szigetre, mely mint fentebb láttuk, azután is királyi birtok maradt 1278-ig, kivévé a már beépített telkeket.

A sziget benépesedése adhatott elevenséget egy új révnek is, mely a tatárjárás előtt, ha meg volt is, kevéssé volt élénk s távolról sem versenyezhetett az alsóbb, a pesti révvel. Most, a tatárjárás után a Margit-szigeten való birtoklással együtt jár a jenei rév és Jenő falu bírása is, mely a pesti parton feküdt s átellenese volt Felső-Héviz helységnek. Mindkettő a Margit-sziget alsó csúcsa irányában nyúlt el part-hosszában, tehát Jenő a tájt feküdt, ahol ma a gőzmalmok füstölögnek, az osztrák államvasút környékén.

A szigetnek mindkét parttal s a két partnak egymással való közlekedésére legalkalmasabb volt a sziget alsó csúcsának érintése. A Jenő és Hévíz közti közlekedés kétségkívül állomást tartott a szigetnek alsó végénél.

Tatárjárás után, míg az esztergomi érsek az ő szigeti várának maga vette hasznát, Jenő is az esztergomi érseké volt. De ez nem szorult ezen szigeti lakásra és várra. Mint láttuk, csupa barátságból is kész volt átengedni másnak ideiglenes használatra. Azért Jenő birtoka sem volt rá nézve fontos. S csakugyan már IV. Béla idejében Benedek érsek (1254—1261) átengedi a király birtokába Jenőt, s helyette cserében fogad el egy hontmegyei falut. Maga

[1]) Az oklevél hamis voltára nézve lásd a Kútfő Bírálatok című mellékletet.

a király pedig Jenőt a nyúlszigeti apáczáknak adományozta.

Ezen falu lakosai, mint nem egy oklevél bizonyítja,; révészek és hajósok voltak, az átellenes hévíziekkel együtt. Hajós-szolgálatra voltak kötelezve a királynak föl Esztergomig s le a Csepel-szigetig. [2]). Az Esztergomig való szolgálatot alkalmasint az fejti meg, hogy elejénte az ottani érsek szolgái voltak. — Végre a nyulszigeti apáczáknak szolgáltak, a kiké volt a sokszor emlegetett jenei rév is. .

JBármily közelvolt Jenő Pesthez, még köztök is feküdt egy helység, melynek neve Uj-Bécs. E helység IV. Béla alatt szintén az apáczák birtokába került, legalább némi részben. Később IV. László a pestieknek adja, miből per támadt.

A tárnokmester 1281-ben egyik itélőmesterét küldi ki a birtok-jog eldöntésére, illetőleg a békés kiegyenlítésre. Az ezen kiegyenlítésről szóló oklevélből kitűnik, hogy ez a helység délre és éjszakra feküdt a Pesten feljül a Dunába torkollott nagy ároktól, mely egész Pestvárost körülveszi, úgy hogy feljülről Jenő faluval, alulról Pest várossal volt határos. [3]).. Az ároktól délre Uj-Bécs határához tartozott még Werner grófnak palotája is.

Hol lehetett ez a nagy árok?

Egy-két pontját meghatározhatjuk. Miután a későbbi Pest város falai nem terjedtek túl éjszak felé a mai Váczi-utcza éjszaki végénél, s attól, a régi rajzok szerint, némi távolságra volt a nagy árok, a mai Belvárostól távolabb

[1]) Knauz, Mon. II. 28. 1. hol IV. László megerősíti ezt 1274-ben.

[2]) IV. Béla hat libertinust ajándékoz az apáczáknak: qui nobis servire debebant in navibus usque Strigonium et Insulam Magnam (Wenzel, Mon. Arp. VIII. 262.).

[3]) Príma meta incipit juxta Danubium super *magno fossato,* quod circuit villám Pestiensem.

kell keresnünk az újabb időben is legmélyebb pontokat. Ezek közül egyet-kettőt biztosan meghatározhatunk. Ott, a hol az Árok-utcza keresztben vágja a Király-utczát, szemmértékre is feltűnik a mélyedés, s nagy esők alkalmával mind a Teréz-templom, mind a Városliget felől a fölületen levő kövezet-csatornából ide ömlik a viz. Hasonlókép a kerepest úton, melynek a nemzeti színház felőli vége jó magasan fekszik, a Rókusnál s azon túl nagy a mélyedés, mint az 1838-diki árvíz megmutatta. Ettől délnek haladva a József- és Ferenczvároson keresztül egy *vonal* bajosabban határozható meg, miután ott egész nagy területek elég alacsonyan feküsznek. Hasonlót lehet mondani az egykori árok felső végéről is. Az Arok-utcza vonalát folytatva, itt körülbelül a mai osztrák államvasut és nagy gőzmalmok tájára jutnánk; de ily árkoknál, hol a mesterség is a természet szabálytalanságait követte, tévedés volna szabályos vonalakat keresnünk, kivált miután a régi rajzok hűségében is csak igen pagyából lehet megbíznunk. Az árok felső vége eshetett több helyre, az Újépülettől délre a belső Nádor-utczát vágva, úgyhogy Uj-Bécsnek az ároktól délre eső része Pest külvárosa gyanánt volt tekinthető. Werner pesti polgár ideépített magának egy erődített kőházat, palatiumot, — nem tudni, még tatárjárás előtt-e vagy azután.

Az, hogy a nagy árok ketté vágta Uj-Bécs falut, figyelemre méltó adat. Azt kell abból következtetnünk, hogy az árok újabb keletkezésű volt, mint a helység — s valószínű, hogy Uj-Bécs a tatárjárás előtt is falu volt, az árok pedig a tatárjárás után keletkezett. S alig tehetünk fel mást, mint mesterséges keletkezést. Azelőtt is az illető vonalon nagy vízállásoknál kiönthetett a Duna, s rendesen is több helyen mocsárok voltak. Most a vonalat mesterségesen mélyítették és bővítették ki csatornává, hogy véde-

mül szolgálhasson, bármily nehéz s meglehetős hálátlan munka volt is a puha talajban partokat állítni elő.

A per tárgya az volt, úgy látszik, hogy Uj-Bécset az apáczák egészen Pest kapujáig követelték magoknak, míg a pestiek az árkon túl is ki akarták terjeszteni jogaikat.

Az 1281-diki kiegyezés megosztozás volt. Határt vontak, s nem az árok mentében. Az árok torkolata csak a kiindulás volt. Attól éjszakra ment el a határvonal.

Az 1 281-diki határjárás szerint a Pestet Uj-Bécstöl elválasztó határ Werner palotáján félj ül vonult el, mely palota e szerint Pestnek külső telkén, de annak határában feküdt. Az árok kezdetén túl a határvonal metszette a Váczi-útat, mely ott volt körülbelül, a hol ma. — Pest és Vácz közt ugyan legészszerübb az az ármentes vonal, a hol ma, mindenütt dombok közt és fensíkon a vasút van elvezetve. De régi időben az utat — kivéve a bölcsebb rómaiakat — szerették a vizek partján vinni el, hol az áradások néha alkalmatlanok, de ugyanazok elegyengették a területet. ').

A határvonal elhagyta a nagy árok vonalát, s átvágta a Váczi-utat; de úgy látszik, nagyából éjszaknak haladt, mert nyomban rá az mondatik, hogy aztán a határvonal keletnek tart, még pedig egy hegyecskének, vagy dombnak. Ez lehetett az újkori Váczi-temető, vagy a Városliget valamely homokbuczkája. Érdekes a mit mellékesen erről a dombról mond az oklevél, hogy ott hajdan pogány temető volt. [2]). Hogy az római volt-e, mely esetben egy castrum közel voltára .mutatna, vagy, mi hihetőbb, praehistoricus leletek helye volt a domb — azt nem tudhatjuk. Ezen dombtól keletre tart a határvonal.

[1]) Az oklevél szerint a határvonal: „vádit *supra* ipsum fossatum usque viam, quae ducit in Wacianp et transit ipsam viam.

[2]) Ubi etiam antiquitus fuerunt sepulchra paganorum.

Az ezutáni határjelekről is még háromszor van az mondva, hogy azok egymástól keletre vannak, áthaladva hol szántóföldeken, hol réteken, s két-három után; — de jellemző, hogy *fa* nincs említve, mint szokott lenni a határjárásoknál. S végre megállapodik egy hármas határnál, hol Jenő falu, a keresztes vitézek és a pesti hospesek földjei találkoznak. Lehetett ez a megállapodás a Rákos patak mentén a mai Gólya, avagy tovább a Paschal-malom táján; mert patak sincs említve a határjárásban. Nyilván nem ment az át a Rákoson.

Ez a vonal, ha jól fogtam fel — mert nem elég világos e részben sem az oklevél, — a Pest és Uj-Bécs közti határt jelöli. A mi tőle délre van, az a pestieké, a mi éjszakra, az Jenő földesuraié, vagyis az apáczáké. Így ha Pestnek éjszaki határa akkor nem nyúlt is fel a mai Uj-Pest faluig, de jó messze keletre terjedt, habár itt sem oly messze mint ma. Mert ezen határjárásban Uj-Bécsen kívül Pest szomszédfalvai közt van említve Nyír, Pardó és Anyás-Nyíre nevű falu, hová Pestről egyegy út vezet. Mindezek közelebb voltak a városhoz, éjszakkeleti irányban, mint Palota, Csömör és Czinkota. — így a tatárpusztitás daczára, ha Pest maga nem, de környéke népesebb volt, mint csak a XIX. század elején is. Maga Buda is a XIII. században több külön helység képét mutatja.

, Pestnek éjszakra való kiterjedésében mindenesetre gátat vetett egy egyházi testület birtoka. S kivált a XIII. század utolsó felében még mindig, hogy úgy mondjam, divatban volt a nyulszigeti zárda. Ott vonta meg magát V. István leánya, s IV. László testvére Erzsébet, s annálfogva szokássá lett, hogy a főrangú családok egyegy nőtagja is ott vonja meg magát a zavargós idők viszontagságai elöl. Sok jele van, hogy László király testvéri szeretettel viseltetett Erzsébet iránt, s azért Új-Bécsnek a pes-

tiek részére való adományozása tévedésből történhetett, sőt föltehető, hogy a fentebbi határjárás is a zárdának kedvezett.

Egy a túlsó parton feküdt adomány is mutatja László király eme hajlamát. Az eset más tekintetben is jellemzi a kort.

Volt Ó-Budán, hihetőleg a tatárjárás előtt egy *Uza* nevű vagyonos földesur, kiről még száz év múlva is nevezték az ó-budai hegyek egyik dűlőjét. Ennek fia Péter, öreg napjaira is maradékok nélkül volt. Úgy látszik, hogy valamint számos úri nő a házasság elől a klastromba menekült, úgy volt számos agglegény is. Péter, birtokairól vagy azok egy részéről végrendeletet állít ki a nyulszigeti apáczák részére. Azután történik, hogy, nem tudni minő perében bírói párbajt kellett vívnia, s abban elesvén, bűnösnek ítélték. Birtokait, mint bűnöséit, Gergely nádor lefoglalta. *). IV. László 1277-ben ezeket a nyulszigeti apáczáknak adományozza, miután Péter Végrendeletileg különben is nekik szánta volt. A birtokok közt Pomázon és egy ó-budai szőlőn kívül egy malom is van a budai Felsö-Hévizen. A dolog aligha nem úgy történt, hogy Uza fia Péter, a párbaj tudatában s kimenetele sejtelmében irta végrendeletét úgy a mint írta. Hogy ne ellenfele nyerje birtokait, az apáczáknak hagyta, tudván, hogy ebben az esetben a király az ő végrendeletét s nem á nádor netaláni ítéletét hagyja helyben.

Tatárjárás után környékünk főhelyei az új alapítások. A király főgondja, mint csak ebből is kitűnik, a hely védelmi képessége volt. Az uralkodó eszme egy új invasio elleni védekezés lévén, az alkotások és intézkedések is IV. Béla alatt ennek bélyegét viselik magokon. Minden, még

[1]) Tamquam possessiones in maleficio reprehensi.“ (Wenzel, IX. 194).

az egyházi ügy is ennek szolgálatában állott, s az egyházi testületek vagyonosságuk és értelmiségök által igen alkalmasak és hajlandók voltak, a pápa buzdításával is közreműködni.

De épen ezért IV. Béla alatt kevésbbé érvényesülhettek másnemű igények. Már csak az általa restraurált Buda is bizonyság erre. A várhegy mint láttuk, középkori kerített városnak oly kitűnő volt, hogy kívánni sem lehetett különbet. De a várhegy korlátoltsága elég kicsinyre szabta magát a belvárost, s a szomszédos hegyek-völgyek jobban korlátozták és szétszórták külvárosait, hogysem azokkal együtt valaha nagyobbszerü metropolissá fejlődjék ki. — Azonkívül, mint láttuk, a város felvirágzására fontos vízi közlekedés a túlsó part felé Pesthez vonzódott, s a menynyiben a jobb parti vidékeknek szükségök volt dunai kikötőre, ebben a jobb part felsőbb részei s illetőleg Dunaágai Hévizén és Ó-Budán szintúgy megtehették a szolgálatot, —- a várhegynek csak a pesti rév előnye maradván meg.

Maga a várbeli nép, a király főczéljához képest, in- - kább harczias mint iparos és kereskedő elem volt. Látni fogjuk, hogy lovagok, comesek játszák benne a polgári rend szerepét. — Ezen szempont okozta azt is, hogy IV. Béla városunknak, melynek pedig kedvezni óhajtott, nem adott oly privilégiumot, mely a valódi városok autonómiáját magában foglalta volna. Nemcsak, hanem kereskedelme és közlekedése viszonyait sem rendezte úgy, mint egy polgári város leendő kifejlése kívánta. Csak igen nagyából intézkedett, s mint látni fogjuk, ott is tág rést engedett némely egyházi testületek követelödzéseinek. Különösen az ó-budai káptalannak voltak jogai a vizi közlekedést illetőleg a tatárjárás előtti időből, — mind a halászatot, mind a rév-szolgálatot, mind a hosszában való

hajózást illetőleg. Legalább a káptalan azt erősítette. Most már keletkezett egy egészen új város, mely a tatárjárás előtt nem létezett. Vájjon ez is köteleztetett-e mindarra, a mire régen az ó-budai és pesti polgárok kötelezve voltak a káptalan irányában? — Ezt nemcsak mi nem tudjuk, hanem már a XIII. század vége felé az egykoruak sem voltak'vele tisztában.

Hogy a bölcs király ebben a részben nem irta körül szabatosan kinek-kinek a maga jogát, annak egyik főoká mindenesetre az volt, hogy figyelmét egészen a honvédelem foglalta el. Sőt nemcsak az övét, hanem mindenkiét. A veszély után egyéb gondjuk volt mind a polgároknak, mind az egyházi testületeknek, mintsem hogy oly szigorúan vegyenek oly csekélységet, minő a halászati jog, s a még úgysem sokat jövedelmezett megvámolását az idegen kereskedőknek. A tatárjárás előtti oklevelek elpusztulván, a régi szokások szolgáltak alapul s az új telepítésekre és intézményekre is azokat alkalmazták, akár illett rájok akár nem. A régi joggal való élés könnyen visszaéléssé válhatott és vált is, s annak mégis jogos színe volt. Buda ügyei egyfelől a király, másfelől az egyháziak jogaival érintkeztek vagy ellenkeztek. Könnyebben eligazodtak a királylyal való viszonyok; de az egyháziaknak tiltva van, hogy bármely szerzett jogról lemondjanak. Mindezek még IV. Béla alatt nem okoztak bajt, s a mennyiben vita állott elő, nincs benne kétség, a király szép szerint úgy egyenlítette ki, hogy az egyházé legyen az oroszlánrész, melynek közreműködésére neki több szüksége volt, mint a legtöbb más magyar királynak.

E szerint Buda erős vár, de még gyenge község volt városi szabadságok tekintetében. Azonban sokat remélhetett a királyok adományától, kivált miután azok itt kezdtek lakni már IV. Béla ideje óta. Lakásuknak ott

kellett lenni, a hol legtöbb a biztosság, azaz magában a várban.

Minden arra mutat, hogy Esztergom már háttérbe szorult. Mint láttuk, IV. Béla elajándékozta az ottan állott királyi lakot, ellenben nyomát találjuk egy budavári királyi palotának, bizonyos jövedelmek lévén állandóan utalva a királyi család *asztalának* ellátására, Budavárban.[1]).

Még IV. Béla az általunk' ismertetett fentebbi oklevélben a várhegyet egyszerűen *mons* Pestiensisnek irja; de később egész hivatalosan, úgy szólván *curialis stylben* Castrum Novi Montis Pestiensis, vagyis szórulszóra pestujhegyi-vár a neve. Köznapi neve, melyet a diplomák nagy része megtart, egyszerűen csak Buda, vagy Buda vára. Ritkábban Uj-Budának is írják. Ellenben a németek megtartják a régi nevet, *Pestnek* német fordítását, az *Ofen-X.,* mely alatt a várhegyet értik.

Ez a vár erős falakkal körülvett magasságából kevélyen nézett le a régibb szomszédokra, mint egy tetőtől talpig vasba öltözött s tizennyolcz markos ló hátán ülő vitéz a szegény gyalogemberre.

Azonban ha IV. Béla alatt oly sokra vitte isten a dolgát, a régibb helyek is kezdtek lassankint, s a mint a tatároktól való félelem szűnt, mindinkább gyarapodni, — úgy hogy Ó-Buda a XIII. század végén le is akarja szállítni Budát a magas paripáról.

Az Ó-Buda név csak tatárjárás utáni név, a mint

[1]) IV. Béla egy év nélküli levele bizonyos hévízi és jenei szolgákat a királyi *clitiumhoz* tartozóknak mond. (Wenzel, VIII. 262.) Másutt meg van magyarázva a szó. „Villám nomine Epei, ad *mensam regiam* sen clitium regale de Buda pertinentem.“ (Knauz, M. Eccl. Str. II. 31. 1.) Nálunk e szónak tágabb értelme vojt hát, mint Francziaországban, hol a királyfiak birtokát nevezték így (nem cliciumnak, hanem clitiumnak írva. Lásd Ducange-t).

hogy nem is-lehet másképp, s most mindig országvilág így nevezi, kivéve a németeket, kik az *Etzelbiirgot* megtartják, s kivéve a magának e részben is kiváltságot követelő ó-budai káptalant. Ez a török foglalásig mindig egyszerűen budai káptalan czímet használ. Nem is támadt ebből zavar; mert Uj-Budán nem volt káptalan.

Hátránya Ó-Budának nemcsak az volt Uj-Buda mögött, hogy a pesti főrévtől távol esett, hanem az is, hogy különben szép, s nagyobb hegyekkel környezett vidékén nem volt hely, mely oly alkalmas lett volna egy középkori erős várnak, mint az alább fekvő várhegy.

A hegycsoport egyik tagjának sem volt meg az az előnye, a mi a várhegynek, hogy egyfelől a Duna-partot alkossa, másfelől egészen szabadon álljon, úgyhogy egy nyak által se legyen összekötve más hegygyei. Vize oly kevéssé volt bármelyiknek, mint a budai várhegynek, a kisczelli dombot sem véve ki, melyhez az ivóvizet ma is messziről szállítják hordókban.

Azonban Ó-Buda sem maradt ppsztán. Lakosai egy része visszakerült, más része új jövevény volt. Az ottani egyháziak visszakövetelték s visszakapták ráadással is birtokaikat és'jogaikat.

Nagy szerepet játszik tatárjárás után egy külön helység, mely összekötő lánczszem volt Ó- és Uj-Buda közt: ez a felső Hévíz, melyet már említettem. A János vitézek klastroma és temploma a Szent-Háromságról czímezve — lehetett tatárjárás után a magva és központja ennek a telepnek. A XIII. században a Hévíz még gyakrabban említtetik, mint Ó-Buda. De nem annyira fürdői, mint malmai által nevezetes. A héviz-források patakai kemény télen sem fagyván be, igen alkalmasak voltak malmok hajtására. Egyesek, testületek vetekedtek, hogy a Hévizén malmot bírjanak. Alig maradhatott hely egy-két kis fürdő

számára. — Előnye volt Hévíznek Ó-Buda fölött az is, hogy itt volt a Margit-sziget alsó csúcsát érintett jenei rév jobbparti kikötője, s végre, hogy közelebb esett a vész idején menedéket adó budai várhoz, melynek inkább is volt külvárosa, mint Ó-Budának, bár külön közigazgatása volt.

Λ jobb parton még más községek is voltak a vár aljában, melyek közül — bár e helyen teljes lajstromot adni nem szándékom — szólanom kell *Kis-Pestrol,* és *Erzsébetfalvóról,* mint a Duna partján fekvőkről.

A német lakosok azt a jobbparti, vagyis *Kis-Pestet,* melyet ma Rácz-városnak és Tabánnak mondunk, Kreenfeldnek hítták. .

Kelenföld, néha Kerenföldnek írva, mint már Podhraczki helyesen megjegyezte, a német bevándorlók által adott név magyaros átidomitása. Kreenfeld és Kreynfeld volt a valódi név, — emlékeztet a rajnai Poroszországban fekvő virágzó város nevére *Crefeldre.* ‘). Ugyanitt, a Gellérthegy alatt, említnek már Béla idejében egy Erzsébetfalvát, hol egy kórház is állott. — Ez hihetőleg a Gellérthegy déli lábánál, a mai Sáros-fürdőn alul állott, mert a legenda szerint (a jobbparton) Pest mellett volt. [2]).

A balparti Pest is feltámadt halottaiból, s IV. Béla uralkodása után *Pesl* név alatt mindig azt kell értenünk, a mit ma. Németül ezt Alt-Ofennek (Ó-Pestnek) nevezték.

Már IV. Béla idejében hiteles kútfő említi ott Szent-

[1]) A régi vers a magyarok bejöveteléről „Kelenfölden átkelőnek, “ történelmileg igaz, mert a krónika és belső valószínűség szerint, mint láttuk, Pestnél keltek át a magyarok a Dunán; de nyelvészetileg nem egyéb költői szójátéknál. Megfoghatlan történelmi tévedésen alapul, hogy napjainkban a G-cllérten aluli síkságot kezdték nevezni Kelenföldnek.

[2]) Vala Szent Erzsébet falvában, Pest mellett egy nemes ember. S ismét: . . . lakozik (valaki) Szent Erzsébet asszonnak ispitályában Szent Gellyért hegye alatt. (Legenda.329 és 353 1.).

Antalnak klastromát, mely nem más, mint a prédikátorok rendének a tatárok által megostromolt klastroma.[1]). 1268-ban találjuk említve Pest bíráját (judex), kinek neve Heym. tehát német.

Az a fenn már bemutatott 1281-diki oklevél, mely Uj-Bécs határait leírja, némi halavány világot vetne Pest polgári életére is, ha e részben szintén nem volna zavaros, sőt itt némileg ellenmondásos. Több ízben fordul elő némely név, s másmás minőségben. [2]).

De mindezen zavarban két dolog világos. Egyik, hogy Pest polgárai közt volt aristocratia és közrend. Werner comes és Hencz comes, az aristocratia képviselőinek tűnnek fel abban is, hogy nevök elül áll a felsorolásban, s csak az övék után következik Farkasius villicus, azaz a bird neve. Comesek voltak, úgy látszik mindazok, kik városi lakos létökre is nagy földbirtokosok voltak. A városbíró, mint láttuk, 1 268-ban *Heym* nevű német volt. Akkor judex a czíme —mcst, s későbben Farkast villicusnak czímezik.

Láttuk már tatárjárás előtti példáját annak, hogy egy Werner nevű pesti polgár egyszersmind *comes* czímet visel. Most ismét találunk két comest; mint pesti birtokost. Ez az eset sokkal gyakoriabb s ugyanazon egy időből több eset van, hogy egyegy budai vagy pesti polgár egyszersmind *comes* és *civis,* — mintsem föltehetnők azt, hogy a comes czím valamely városi hivatalt illetne. Egyszerűen azt jelenti, hogy az illető nemcsak a budai és pesti határ-

[1]) Margit élete. Nyelvemléktár, VIII. 39.

[2]) így az egyik comes egy helyen Henrichnek, más helyen Hencznek van nevezve. Két ízben egy magyar: *Farkasius* lévén ríVfeís-nak nevezve, egy harmadik esetben félreértésből eredt tolihiba lehet ez a hely: „Hench, villicus ejusdeni villáé Pest et Farkasius“ e helyett: Hench, et Farcassius villicus etc. (Wenzel, M. Arp. XII. 339. 1.)

ban tulajdonos, hanem azonkívül is földbirtokos. De még más indoka is volt a városi lakosok comes czímének: a születés. — A Magyarországra telepedett nyugateurópaiak közt, a keresztes háborúk idején és azután volt számos lovag-rendű család. Sőt — miután királyaink leginkább honvédelmi czélokat tartottak szem előtt a betelepítésnél, — tulajdonkép lovagok voltak a betelepedők s a köznép az ö fegyveres szolgáikból állott elő. — A tatárjárás előtti időről e részben kevés a megbízható adat; de az azutáni kor számos actáiban sűrűn előforduló comes czím, városi lakosokra ruházva, azt engedi visszakövetkeztetnünk, hogy így volt az az első betelepedésnél is. A királyok, kedvezni akarván a bevándorlottaknak, ha eszökbe jut sem tehetik vala, hogy egy otthon lovag rendbeli urat leszállítsanak a lováról, egy sorba a polgári mesteremberekkel. Sőt kétségkívül a legtöbbnek sikerült a letelepedéskor nagyobb rangot és czímet kapni, mint a milyet otthon megadtak volt neki. Így aztán minden valamire való földbirtokos oly könnyen megkapta a városban a comes czimet, mint ma Olaszországban akármely vagyonosnak látszó idegen a *„signor conte“*· czímet.

Ezen comesek nem tartoztak a polgári rendűek villicusának hatósága alá, s azért áll nevök azon bíróé előtt.

Mint csak ezen átalános vázlatból is látni, a város harmadik megújulásánál nem kell oly setéiben tapogatódznunk, mint az előbbieknél, habár itt is sok kívánni való marad fenn.

Innen kezdve kevesebbet kell foglalkoznunk az országos viszonyokkal. Részint ismeretesebbek ezek még iskolai kézikönyvekből is, mint a régebbi korszakéi, részint nem szorúlunk arra, hogy az országos viszonyokból következtessünk vagy a város valódi állapotjára vagy némely állítmánynak anachronismus voltára.

Országos viszonyokat érinteni elkerülhet len, már csak annálfogva is, mivel Buda és Pest mindinkább az ország politikai központjává lesz. De ezt csak mellékesen kell tennem. A specificus adatokból kísérlem meg városunk IV. Béla utáni történetének hol pragmatical, hol chronicai előadását, melyhez az itt végét érő fejezet csak mintegy expositio vagyis bevezetés akart lenni.

X. FEJEZET.

BUDA ELSŐ BÍRÁI.

Már a XIII. század második felében a budai vár jelentékeny szerepet játszik, míg jóval idősb testvérei *Ó*-Buda és a balparti Pest háttérbe szorul az új város mögött, vagy alárendeltje annak. Azért az alábbi fejezetek leginkább Budavár történetét tárgyazzák, erről tartván fenn a krónikák és oklevelek nem érdektelen adatokat.

A megtelepítés után egyideig, úgy látszik, Budavár főtisztviselője a *villicus* szerény czímét viselte. — Nyugat-Európában is divatos czím volt ez s több helyen a polgármesteri magas rangot jelölte. De leggyakrabban alárendelt tisztviselő; egy egy városrész, egyegy néposztály elöljárója villicus, sőt néhol egy falusi tiszttartó, ki egy földesur gazdaságára felügyel. Budán és Pesten, mint láttuk és látni fogjuk, a *villicus* alárendeltséget jelentett.

Első adataimat Budavár bírájára nézve, nehány oklevélből merítem, melyek egyugyanazon pert tárgyazzák. ... Sajnos, hogy egyiken sincs meg az évszám. Kiadóik azt írják homlokukra *„1268 körül. “* Azonban vannak jelek, melyek azt mutatják, hogy nehány évvel korábban keltek.

Abban az időben — szerintem 1250 és 1260 közt—· egy bizonyos *Péter* van megnevezve, mint Budavár *villi-*

cusa [1]) s vele együtt, mint tanúk: Cárul, Rapolth, Greif. Előkelő s tekintélyes polgárok lehettek. De voltak nálok előkelőbbek is: Walter és Pál comesek. Sőt alighanem budai lakosnak kell vennünk a per egyik bíráját Preuczellin Henrik comest is [2]).

Péter utóda, úgy látszik magasabb ranggal, *Károly* nevű polgár volt. Alkalmasint az a Cárul, kit fentebb német nevüek társaságában találtunk. Sz.-Margit élete így emlékszik meg róla:

„Mikoron Béla király rakatta volna ez Bódogasszonynak klastromát (a szigeten) és megajándékozta volna külemb külemb örökségökkel, szerze némely jámbor vitézt, kinek vala neve Károly, és lakozik vala Ó-Budán, és vala Béla *király képében való bíró* az N&gy-avvagyUj· Budában, hogy θζ Károly vitéz szolgálna a klastromnak és megszerzenéje menden dolgát mendenha.“ [3]).

Az oklevél budai polgárnak, a legenda ó-budai lakosnak mondja Károlyt. Nincs benne ellenmondás. Van rá eset, hogy valaki lehetett még ezenkívül pesti birtokos s ennélfogva polgár is. A legenda ezenkívül már vitézi azaz lovagi rendűnek mondja Károlyt. Alkalmasint

[1]) Zichy codex. I. 15—ig. Közük Nagy Imre és Supala.— Petrus villicus Budensis (16. 1.) és Petrus villicus Budensis (18. 1.) Látjuk, hogy az oklevelek egyike, mint IV. Béla 1255-diki levelében, a budai várat egyszerűen pesti és nem újpesti várnak nevezi meg. Nem kétkedhetünk a vár azonosságában a személynevek azonossága mellett. Ez a vegyes használata a neveknek is arra mutat, hogy nem IV. Béla uralkodása végére tehetők ezen oklevelek.

[?]) Walter comes (19. 1.); Henrici Prevscelini comitis de Kers (18.1.) Gener comitis Pauli de castro Pesth. (U. o.). A neveket: Förstemann: Preyss, Preis, Brüse, Brese alföldi vagy szász (Niederdeutsch) dialectusbelinek mondja, s a *brid* gyökből származtatja, mi *kantárt* jelent. A név tehát arra mutat, hogy viselője éjszaknyugati Németországból származott hozzánk.

[3]) Sz. Margit élete, Pray kiadása. .348. 1.

IV. Béla emelte ezen rangra hű szolgálataiért. Gyakorlati, rendtartó, szervezni tudó férfiú lehetett, hogy a király és királyné rábízták az annyira szivükön fekvő zárda ügyeinek vezetését, mi nagyobb dolog volt egy vármegye kormányzásánál, grófság terjedelmű, de az országban szerteszéllyel szórt birtokra kelletvén felvigyázni. Azonkívül, mint láttuk, maga a sziget is egy egész várnak volt tekinthető. Alig tehető fel, hogy Károly a zárda és sziget ügyeinek vezetését egyszerre vitte volna a sok dolgot adott üj város kormányzásával. Valószínű, előbb volt ő bíró, s azután lett a zárda ügyeinek vezetőjévé élte végéig. — Mert Károly még él 1271 után is, s tanúskodik Margitnak mindvégig folytatott szent életéről, — tehát még a zárda gondnoka volt. Ellenben már jóval 1271 előtt más budai bírót találunk megnevezve, egy magas rangú férfiút. Már maga Károly nem a polgárok által választott, hanem a király által kinevezett bíró volt. Nem lehet más értelmet tulajdonitnunk a fentebbi hiteles kútfő eme szavainak: „király képében való bíró.“ Károly alatt a budai bíró latin neve — bár oklevélben rá nézve nem találjuk — bizonyosan *rector* volt. Közvetlen utódai a bíróságban ezt a czímet viselik.

Külföldön, Olaszországban és déli Németországban a XIIL. században több helyen fordul ez elő polgármester értelemben. [1]). De ott nem jelentett az egyebet, mint épen

[1]) Már 1158-ban I. Frigyes császár a városok bíráit így is nevezi: „rectores locorum.“ (Pertz, Mon. Ger. Leges II. 112. 1.). 1227-ben a lombardiai szövetség gyűlésén az egyes városok küldötteit nevezik „rector“-oknak (rectores$_i$ Societatis Lombardiáé) ; de ugyanakkor egyes városok polgármesterei is nevezhetnek így: „Civitatum autem aliorumque locorum potestates, consules et rectores quocunque nomine censeantur, jurent etc. (U. a. u. o. 259.1.) — II. Frigyesnek a városi autonómiát megszorító rendeletében *1232-ből* olvassuk: „Cassamus in omni civitate vei oppido Allemanniae, communia, consilia, eí *magistros*

polgármestert (magister civium), kit a polgárok választottak. Azonban Buda történetében a rector szót egyértelműnek vehetjük a király képében való bíróval, mit mai felfogáshoz képest inkább fordíthatnánk kormánybiztosnak mint városbírónak vagy polgármesternek.

1267-ből találjuk említve az első budai bírót rector néven. Preuczellin volt az. Ugyanazon comes lehet ő, kit fentebb láttunk szerepelni a hihetőleg 1260 körül keletkezett perben. Mindenesetre az a per 1267 előtt folyt, különben a comes neve mellett a rector is ott állna. Ott *kersi* (körösi?) gróf mellékneve van.

Mikor kezdődött budai rectorsága, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy már 1267 előtt jóval nevezetes szerepet játszik.

Preuczellin Henrik IV. Bélának egyik bizalmas embere volt az 1260-diki hadjáratban, melyet Ottokár ellen folytatott. Olyanforma állása lehetett a király mellett, mint ma egy vezér főhadsegédének, vagy pedig ha az uralkodó személyesen jelen van a hadjáratban, — a valódi vezérnek. — A mint az ellenség előnyomult a Morva vizén átkelt kunok ellen, a király minduntalan Preuczeltől kérdi: az ellenség csapatjainak kilétét. [1]).

civium, seu rectores vei alios quoslibet officiates, qui ab universitate civium sine archiepiscoporum vei episcoporum beneplacito statuuntur. (U. a. u. o. 286. 1.).

[1]) A királyt a March vize választotta el az átkelt kunoktól és az ellenségtől, s hogy a történteket lássa, alig tized-magával egy dombon foglalt állást. Akkor Preuczellin Henrik mutatta, hogy azok ott elől osztrákok.

Dér Preusszel Herr Hainreich,
„Die sind von Österreich?[4]

Kunig Welan sprach: Wer ist dér,
Do er dórt sah varn her?

Da verichtet in der Mer

Der Prewsszl sprach: „Die dórt her draven
Herre, das sind die Sachsen snell.“

S ismét:

Vagy magyarul: Akkor Preuczell Henrik ur szóval jelenti: Azok az osztrákok.—

Aligha nem a jelenvolt V. István és a kunok meggondolatlansága okozta az átkelt seregrész vereségét, s már ekkor sem könnyen férhetett meg Preuczellin a királyfival.

Azon polgárháborúban, melyet ama léha ifjú viselt derék atyja IV. Béla ellen, — ez a Preuczellin tevékeny részt vett, mint IV. Bélának egyik legbuzgóbb és legjelentékenyebb hive. Jó szolgálatairól az ellenfél gyűlölete tanúskodik. Mert V. István az 1262-diki, Poroszlón kelt békekötésből atyjának csupán két hívét akarja kizárni: az egyik Preuczellin, a másik Franko. Az ország nagyjai közé kellett tartozniok, hogy egy ünnepélyes államokmány külön czikkelyébe foglaltatnak; becsületes férfiak lehettek s jeles szolgálatot kellett tenniök, hogy a gonosz V. István még az átalános kiengesztelődés perczében is csak nekik nem tud megbocsátni; végre sok birtokuk lehetett, mert épen csak ezek kárát nem akarja megtéritni egy félország ura '). Hozzátehetjük, hogy az 1263-diki békekötés már nem zárja ki őket. Egy másik 1266-ban kelt békeszerződés a Nyulak szigetén kél az esztergomi érsek jelenlétében s tán eszközlésével is. [2]).

A béke nem volt tartós. Megújult a háború apa és fiú közt. Preuczellin, a budai rector, ismét ott harczolt első sorban IV. Béla seregében. Isaszegnél történt az ütközet 1267-ben. Itt a vezérlő nádorral együtt ő is fogságba esett. Fontosságát mutatja, hogy későbbi oklevélben csak a nádor és ő vannak megnevezve. [3]). Preuczellin alakja a gyér

S ismét: Béla király szólt: Kik azok, kiket ott lát előre nyomulni? Preuszel felelt: „Azok, uram, kik ott ügetnek, a serény szászok.[u] S ez még kétszer más-más változatban ismétlődik. (Hornecki Ottokár, Pez, III. 74. 1.). -

[1]) A békekötés Fejérnél, IV. 3. 69. A primási levéltárból. Knauz, M. E. Str. I. 476.

[2]) Wenzel, Mon. Arp. III. k. 128. 1.

[3]) Preuchul (Preuzul) *theutonico* tunc *Hectare* castri Budensis etaliisquam pluribus captivatis, et etiam interemptis. Hazai

vonásokból is úgy tűnik fel, mint egy valódi középkori lovagé, a javából. IV. Béla szükségesnek láthatta, hogy Budavár kulcsai egy kitünően vitéz, s tántorithatlan hüségü katona kezében legyenek. Nem tudni 1267 utáni sorsát. Már a következő évben más rectort találunk megnevezve.

S ez Walter gróf, kinek nevét szintén említve találjuk i2Őo—1260 közt ugyanazon ügyben, melyben Károly és Preuczellin neve először fordul elő.

x De Walter is mint Preuczellin nem egyszerű budai polgár s nem is egyszerű budai comes volt. Nevezetes és épen IV. Béla király szive szerint való, azaz szervezni és alkotni tudó férfiú volt.

Emléke össze van kötve Komárom vára történetével is. IV. Béla i265-bén kelt adománylevele szolgáltat igazságot érdemeinek. Elmondja, hogy a komáromi *castrum* rászállván, azt Walternek, a királyi kamara grófjának adományozta örök birtokul. „Walter pedig nem tagadta meg, hanem fényesen bebizonyította igaz munkával.és tanulmánynyal szerzett tehetségeit, a királyi felség tiszteletére s az ország díszére azt a várat saját költségén nagy mértékben gyarapította?[4] De kérte egyszersmind, hogy a király is tegye meg, a mi tőle, mint magánostól nem telik. A király azért a Komárom vára melletti helységet is, melyben királyi udvarnokok laktak, Walternek adományozza. Ezenkívül, hogy a vár lakosokban gyarapodhassék, ugyanazon szabadságokat adja az ott megtelepedőknek, melyeket a budai várhegy lakosai élveznek. [1])

Okmánytár VI. k. 242. 1. Mind Knauz, mind az utóbbi forrás Preuzelt és Preuzelint ir.

[1]) Qua cives nostri de Novo Monte Pestiensi gratulantur. Fejér, Cod. D. IV. .3. 284. A pritnási levéltárból közli Knauz is a nevezett évhez. Igaz, hogy csak transsumptum 1504-ből. De az egész oklevélben oly közvetlenség és őszinteség hangzik, mely nem sajátja a hamisítványoknak.

Mik voltak ezek a szabadságok, az megmondva nincs. De kitűnik az oklevélből, hogy a várhegyi nép szabadságlevele az 12 65-dik évnél korábban kelt. Azt is látjuk, hogy IV. Bélának folyton nagy gondja volt a budai várra, midőn *rectorává* ily munkás és hozzáértő, s egyszersmind annyira kitűnt férfiút tett meg. [1])

De ebből következtetni lehet azt is, hogy ez a férfiú, kit később komáromi comesnek és budai *rectornak* nevezznek, nem a község által egy-egy évre választott bíró volt.

Ezen Walter kormányzása idejéből találjuk a legelső positiv adatot a dunai árvízről városunk területén. Sz.-Margit életirója szerint: (1267-ben) „karácsón után lőn nagy árvíz, úgyhogy bejüve az klastromba ... az nagy udvarra.“ Ez a kiöntés mulékony volt, de a veszély nem vonult el. Margit megjósolta ismétlődését. Egy-két hét múlva, (1268-ban) vizkereszt után „a Duna nagy hirtelenséggel megárada és kezde nagy zúgással a viz bejönni áz udvarra.“ [2])

Úgy kell lenni, hogy a korán befagyott Duna jege karácson után kezdett magas vízállásnál feltöredezni és megindulni. Ekkor történt az első áradás. Vizkereszt után a zaj megtorlódott valahol rövid időre: s hol történt volna másutt a torlódás, mint a Csepel-sziget csúcsánál? — Ez okozta a második vizveszélyt.

Ha a sziget úszott, csalhatatlanul sokat rombolt a Duna mindkét parton is, s Walternek, a város rectorának volt min gyakorolnia város-építési talentumát a várhegy alján és Pesten, mely kétségkívül szintén az ő főhatósága

[1]) Az oklevél latin szavai szerint: „talentum justis laboribus et *studiis* acquisitum“ által tündöklik Walter gróf.

[2]) Margit legenda, Pray kiadása 318. 1. Az évszámokat onnan tudjuk, hogy a legenda szerint ez a szűz halála előtt három évvel történt. Margit pedig ugyanazon legenda szerint 1271-ben február 15-én halt meg. (U. o. 302 1.)

alá volt rendelve. A klastromok pedig, azon korszak eme jótékony intézetei, új alkalmat nyertek fényesen igazolni hivatásukat.

1268-ban öszszel Waltert a rectort a budavári tizenkét esküdttel egy pesti ügyben látjuk bíráskodni. ') A pesti hajósokat a budai káptalan kétféle bűnnel vádolja. Egyik a sócsempészet. A káptalannak minden sóból, melyet Pestről Budára, vagy Pestről távolabbi vidékre szállítottak, bizonyos rész járt, — mint későbbi időből tudjuk, száz kősóból három. Az állam maga szokott készpénz fizetés gyanánt évenkint kősót adni, különösen az egyházaknak. Ezt nyilván nem a pesti hajósok fizették, hanem a só-szállítással megbízottak vagy azok bérlői (salinarii). A pesti hajósokat azzal vádolta most a káptalan, hogy — a hihetőleg szekeren — Pestig hozott sót felvették hajójukba s át is szállították Budára, mielőtt a káptalan azokból kivette volna a maga részét.

A másik bűn a káptalannak egy másik jogát sértette, hogy a pesti révdijnak, melyet a.hajósok szednek, harmadrészét tartoznának a budai káptalannak átszolgáltatni s ezt nem cselekszik.[2]) Ennyi a sérelem. Nincs itt

[1]) Az oklevél így kezdődik- „Nos comes Walterus, Rector castri Budensis et duodecim Jurati significamus.“ A pesti hajósok neve *Heym* villicus nautarum, Stephanus, Siboltus és Lifardus. Nyilván németek. (Fejér, IV. 3. Ï79. és 1273-diki hanyag transscriptum u.a.V. 2.1 i4.)Egy kihagyás ezen transsumptumban nem tudni hanyagság-e. Az a helye ez az I2ó8-diki iratnak, a hol emlittetnek az ó-budai káptalan adószedő hivatalnokai, és „antequam tributum officialibus Eccl. Budensis integraliter solveretur, nullum salem permitterent in carinam ipsorum.“

Naulum szó jelöli a révdijat. E szó Francziaországban is átszállítási dijt jelent, s egyértelmű a passage-zsal. (Ducange-nál, jus nauli és naulum szó alatt.) A mi oklevelünkben az idézett szavak „naulo, seu praetio laboris nautarum“ világosan révészdijat jelentenek.

szó egyébről, mint a *révről,* hallgat az irás a hajóállomásról, vagy kikötőről, hol az alá- s felfelé közlekedő hajók állomásoztak. S még a megnevezett jogok támogatására sem hoztak fel a budai káptalan ügyvivői régi oklevelet. Legalább a bírói Ítélet csak a szokásra hivatkozik (consveverunt). De a pesti hajósok nem tagadják a szokást, — sőt azzal mentegetődznek, hogy készakarva nem vétettek a káptalan felhozott jogai ellen, s jövőre kötelezik magokat, hogy hasonló visszaélések ellen vigyázóbbak lesznek.

Ezen perben szerepel ugyan Heym, a pesti hajósok *villicusai,* de alig tűnik fel egyébnek kis-bírónál vagy czéhmesternél; mert a budai rector s tizenkét esküdtje előtt a vádlottak padján ül.

A király és királyi család gyakori jelenléte Budán nagyobb fontosságot adott mind a városnak, mind a bírói tisztnek.

IV. Béla 1270-ben múlt ki. Majdnem minden évből van oklevél, mely vagy Budáról, vagy környékéről van keltezve: ez utóbbinemüek hol a Nyulak-szigetén, hol a Nagy-szigeten, azaz a Csepelen. ’). A Margit-szigeten halt meg, hol még leánya, Margit élt, — ki mint láttuk 1271-ben végezte földi pályáját.

Fia V. István rövid, de háborús uralkodása alatt szintén többször keltezi leveleit hol Uj-, hol Ó-Budáról, sőt 12 70-ben egyet Ó-Pestről is, mi alatt a balparti Pest értendő. Ez a király is a Nyulak-szigetén halt meg 1 272-ben augusztus elsején, hol leánya Erzsébet szintén a Nagy boldogasszonyról nevezett klastrom lakója volt. V. Istvánt az e mellett épült szigeti templomban temették el.

A ma oly életvidor szigetről ezen szomorú emlékeken

[1]) Ráth Károly: Magyar királyok utazásai. Ez a használható munka lelkiismeretesebb átdolgozóra várna.

kívül fentartotta a krónika egy bűnös és esztelen politikai gyilkosság emlékét is.

IV. Béla másik fia, ki atyja nevét viselte, s Tót- és Horvátország herczege volt, előbb halt el mint István. Volt azonban még egy Béla nevű herczeg, ki IV. Béla leányától Annától és Rasztiszláv orosz herczegtöl származott. Ez is Budán mulatott 1272-ben István halála után is. A kétségkívül fiatal herczeget IV. László egy udvari kegyencze, Németujvári Henrik gyilkolta meg a Margitszigeten s vagdalta testét darabokra, — azt kiáltva rá, hogy áruló.

Németujvári Henrik tettét nem tudni miért akarják szépitni némelyek. Azt állítják, hogy a gyilkosság párbaj közt történt, mintha még a párbajokat is sok esetben ne jellemtelen ember provokálná. De ez valótlan is. Mert az a vadság, hogy ellenfele testét darabokra mészárolja, semmiféle tisztességesebb szint megtartó^ párbajjal meg nem fér. A tett bizonyosan a mily undok, ép oly gyáva módon követtetett el *többek által* és kétségkívül zsivány módon. De Németujvári Henrik jellemében nem ez a legvérlázitóbb cynismus. Hanem az, hogy *árulót* mer kiáltani bárkire is az országban; ő, ki csak imént az ország ellenségének, a cseh királynak tányérnyalója volt. Ily nyomorultak gyakoroltak befolyást a kiskorú IV. László udvaránál.

Béla herczeg atyai részről idegen volt ugyan; de mint macsói bán az ország zászlósai közé tartozott. *). A magyar király lett volna ezen törvénytelen, és embertelen tett megbosszulója; de IV. László egy nyolcz-kilencz éves gyermek volt. Nevében anyja s ennek nevében ismét mások kormányoztak, kik alig lehet benne kétség, bünrésze-

[1]) Hermanni Altahensis Annales. Pertz. Script. T. XVII. 407. Katonánál VI, k. 627. 1.

sek' voltak. Ez magyarázza meg, hogy eme gyilkosság bosszulójául a cseh király lépett fel, kinek felesége édes testvére volt Béla herczegnek. Ottokár az ország pusztításával nem egy magán ember, Henrik, tettéért állott boszut, hanem kétségkívül az ország kormányát tartotta ebben bűnösnek. — Erzsébet és apáczatársai nagy sírással szedték össze a herczeg tetemeit és temették a szigeten Boldogasszony zárdájának templomába.

Ilyen volt Kun László uralkodásának egyik bevezetése, mely alatt gyakran nagyobb tisztesség lehetett ül-, döztetni, mint megjutalmaztatni a kormány által.

Ebből azonban korántsem következik, hogy a rósz és erkölcstelen kormány alatt ne lettek volna becsületes férfiak is a közügy szolgálatában, s hogy mindenki rósz ember lett volna, kit a kormány kitüntet, kivált miután ez a kormány IV. László alatt az inga törvényét követte, hol jobbra, hol balra csapván végletekbe.

1273-ban IV. László kormánya egy házat (palatium) s hozzátartozó földbirtokot adományoz Walternek. Ez a birtok Ugrin mesteré volt, ki felségsértövé lett. Walter nem csak érdemeiért kapta az elkobzott birtokot, hanem adósság fejében is; mert Ugrin adósa volt neki negyven hordó borral és húsz márka ezüsttel. *)

Walter még tekintélyes ember és budai rector 1'275-ben. [2]). Sőt aligha nem élt, nem szerepelt 1279-ben is.

1279-ben tavaszszal Preuczellin fiát Henriket, vagyis Henczet találjuk budai rectornak nevezve. Csakhogy ezen egyszeri említésben aligha nincs valami tévedés. Mert Preuczellin fia épen egy Erdélyben, Dobokamegyében fekvő

[1]) Az adománylevélben egyszerűen *Vált,erő comiti Budensi* áll. Más helyen komáromi comesnek neveztetik.

[2]) Wenzel, M. Arp. IX. 125. 1. A nyulszigeti apáczák részére beigtatóul küldi ki László „Walterum comitem de Komarum, Rectorem castri Budensis.“

földet vásárol akkor, midőn neve említtetik. [1]) S többé mint budai bírót nem találjuk megnevezve, pedig 1281-ben ismét látjuk előfordulni a *Hencz* nevet.

Abban az időben s épen abban az évben könnyen eshetett válság a budai bíróságra nézve.

Az 1279-ik év őszén nagy dolog történt Budán.

A pápának még azon év tavaszán érkezett meg egy teljhatalmú követe, Fülöp fermói püspök. Beült Budára s azon magában dicséretes szándékkal, hogy majd ő állítja helyre a rendet és jó erkölcsöket Magyar- és Lengyelországban, elkezdett egyházi és világi ügyekbe avatkozni. Egy országgyülés-féle az ő vezérlete alatt szabott törvényeket. A király beleegyezett azon kényszerítő rendszabályokba, melyek a kunok rögtöni civilisálását czélozták. Az olasz püspök le akarta róluk huzatni még a kun ködmönt is, s temérdek sok borbély legényt hozhatott magával, hogy az egész nemzetet, mielőtt keresztvízre tartaná, az akkori divat szerint nyírássá meg. Arról ugyan a mindent jobban tudni akaró idegent meggyőzték az itthoniak, hogy a pogányság nem Sámson,, hogy a hajában volna az ereje; hanem azt mégis elhatározták, hogy ezután házban lakjék minden kun, mint más becsületes keresztyén. Alig hihető, hogy megtették volna. Mert arról nem tudott intézkedni az ország s annyi felesleges ereje nem is volt, hogy azt az ezer meg ezer kun családot, melynek a nyakába szakasztják a sátrát, legalább vályog házakba helyezzék

[1]) Fejér, V. *2*. 547. Comiti Hench, filio Brendelini (e helyett Breuchelini) de Rodna, rectori (s) castri Budensis.“ Ha a zárjel közötti s-et odaolvassuk, az értelem az, hogy nem ez a Hencz a rector, hanem az apja volt az. Az s nincs ott oklevelünkben, de mily könnyen kimaradhatott egyszerűen szórakozásból is a legeredetibb eredetiben! —- Különben is ezt az ifjabb Henczet 1281-ben az ujbécsi határjárás alkalmával mint egyszerűen comest és pesti birtokost találjuk említve, de nem mint budai bírót. (Wenzel, M. Arp. XII. 39.).

el. Ezenkívül a királyt kötelezték, hogy mindjárt buzgó keresztyénné varázsolja át a kunokat. Elég volt, hogy a kunok megígértek mindent s mivel kezesek kiállítására kényszeritették, abban is engedelmesek voltak. Az akkor tizenhat éves királyt keményen megeskették mind a kivihető, mind a kivihetetlen törvények pontos megtartására. Lehettek sokan, kik már ebben, a király és az ország függetlenségének koczkáztatását látták. Már az esketés arra való volt, hogy ha a király a rádiktált törvények valamelyikét meg nem tarja, — a mint hogy azokat bárki is alig teljesithétte — azonnal a pápai követ bíráskodhassék a király és ország felett; mert az esküszegés isten ellen való vétek. Sérelmesnek vehették némely pontjait is azon egyházi gyűlésnek, melyet nyomban ezután a pápai követ benn a budai várban tartott. [1]).

Vannak a határozatok közt oly pontok, melyek elég fenyegetőleg hangzottak sok világi ellen. Ilyen az, hogy mindazokat, kik egyházi birtokot vagy jogokat kerítettek hatalmukba, azonnal excommunicálni kell, ha nem engedelmeskednek, — a mit oda lehetett magyarázni, hogy e szerint semminemű bírói eljárásnak helye nincs. Az egyháziak magok a felek is, a bírák is, meg a végrehajtók is. Ez fenyegetett sok érdeket, de a budaiakét és a pestiekét is, kiknek még az Írásban fenmaradottakon kívül, lehettek függő birtok-kérdéseik az egyházi testületekkel.

Volt azonban a jövendőt illető ezen aggodalmon kívül egy szemmel látható baj is. Az egyház főemberei nemcsak gyűléseiket tartották benn *A* várban, hanem cselédségükkel együtt sokan ott is voltak szállva. Cselédség alatt pedig fegyveres szolgákat kell értenünk. A vár úgy tünhe-

[1]) A végzések szövegében: „in concilio celebrate in castro Budensi Vpsprimiensis dioecesis.“ Endlicher, 568. 1.

tett fel már is, mintha nem László király s nem a bíró volna ott az ur, hanem püspökök, prépostok és apátok — a parancsolni tudó Fülöp dictatorsága alatt. Megtörténhetik, hogy ez a hívatlan vendég egyszer csak azzal nyitja meg az ülést, hogy a király meg nem tartván a mit esküvel fogadott, — például, hogy lehet még kun sátrat s kun pogányt látni, — nincs más mód, mint átok alá vetni s ellene a kereszteshábort kihirdetni. Ez valószínűen túlzott aggodalom volt, mert a magyar papság ilyesbe nem egyezik bele, s épen míg együtt van, ellensúlyozhatja a pápai követ hatalmaskodásait. De a gyanú épen azért gyanú, hogy félig ismereten, félig nemtudáson alapul. Az egyházi átok mindenesetre nem volt valószínűtlen, sőt még egy kereszteshábort sem képtelenség, — később megtörtént ez IV. László idejében s épen ellene.

Ha a királyon most, 1279-ben történik, hogy a pápai követ háborút izén a magyar királynak, akkor a királyi lak s az ország legerősebb vára az ellenség kezében van. Úgy látszik, hogy ezen aggodalomban a budai polgárság vagy legalább a bíró osztozott a királylyal.

Ez lehetett a főok, a miért IV. László tanácsosai elhatározták, hogy a gyűlést- feloszlatják. A feloszlatásnak épen modora bizonyítja, hogy nem annyira a végzések természete, mint a budai vár féltése az indokok közt volt. Mert a király a nyílt, egyenes ut helyett egy államcsínyhez folyamodott, azon különösnek s nevetségesnek látszó módhoz, hogy lopva<;vegye be tulajdon várát.

Nyílt föllépés lesz vala egy királyi felhívás egyenesen a zsinat elnökéhez és tagjaihoz intézve. Ellenben ezek kikerülésével a budai polgármesternek parancsot adni, hogy az egybegyűlteket bírja távozásra s a künnlevőket be ne bocsássa, sőt, hogy utravalójuk se legyen, meg kell gátolni őket élelmiszerek s más szükségesek bevásárlásá-

ban: már alattomos s a boszúállás színét magán viselő rendelkezés volt.[1]) Nyilvánvaló, hogy mindez államcsíny volt, melylyel véletlenül kellett meglepni a zsinat tagjait, nehogy idejök legyen gyűlést tartani vagy azt folytatni s a király ellen határozni. Az egész eljárással ez csak épen a várból és Buda területéről akarta eltávolítani a zsinatot.

IV. Lászlónak meg volt az az öröme, hogy a budai polgárok teljesítették, a mit kívánt. Lehet képzelni, hogy bármily vértanuskodó megnyugvással, bármily lenézésével a király fölösleges erőkifejtésének és öntudatos méltósággal viselték magokat az egyházi nagyok ez alkalommal, — a budai várkapu mégis csak a *f wrca caudina egy* nemének tűnt fel nekik a kivonuláskor. És a budai bíró bármily töredelmesen mentegetődzött is, hogy ő, ki annyiféleképen bebizonyította az egyház iránti buzgalmát, szívéből sajnálja az egészet, de a király így meg úgy rótta rá a keserű kötelességet, — mindez nem sokat ért. Mert lehettek az egyháziak közt, a kik úgy fogták fel a dolgot, hogy ez nem történik, ha a bíró, esküdtek s a polgárok egy része nem hajlandók ilyenre. S a mi több, voltak magas rangú egyháziak, kiknél az ítélő tehetség erős emlékező tehetséggel párosult. Ilyen volt mindenesetre Lodo-

[1]) A király maga később, (kétségkívül szépítve) ily rövid szavakban foglalja azt, a mit akkor parancsolt a budaiaknak: ut congregates de castro ipso *excluderent,* nec aliquos in dictum castrum permitterent introire; quodque eis et familiae eorundem victualia et venalia prohiberent. Katona, VI. 838. 1. Az *excluder ént* látszólag azt tenné, hogy a zsinat tagjai kívül voltak összegyűlve; — de így nincs eléggé értelme. *A kizárás* alkalmasint csak szelídített kifejezés a *kiutasítás* helyett — ez állhatott az 1279-diki parancsban. Az élelmezés megtiltásának is csak úgy van értelme, a mint én értelmezem ; mert a kiutasítás és- kizárás mellett ez nem lehetett már kivonulásra kényszerítő eszköz.

mér, ki nemcsak kiváló részt vett a zsinatban, hanem épen ennek köszönhette az esztergomi érseki székbe történt emelkedését. S mentül kevésbé volt ö vak követője az idegen főpapnak, annál sértőbb lehetett a kiutasittatás Budavárából, — a kiutasittatás egy polgári csőcselék által, — holott ő nem csak Magyarország első főpapja, hanem a nélkül is Magyarország elsőrendű mágnásai közé tartozott, születésénél fogva.

Ki szerepelt ezen alkalommal, mint budai bíró?

Valószínű, hogy még mindig Walter. Mert úgy találjuk, hogy a pápai követ Walternek esztergomi palotáját lefoglaltatván, az ottani káptalannak adta át; vagy tán jobban mondva, lefoglalta az esztergomi érsek, s a tettet sanctionálta a pápai követ, hogy ne láttassák csupa önkénynek. Ily tett azon időre tehető legnagyobb valószínűséggel, midőn a fermói püspök Budáról kivonult. Ez az adat mutatja, hogy ezen esemény után a pápai követ egy ideig Esztergomban tartózkodott, a mi a helyi és más viszonyok szerint is természetesnek látszik. Ott vetette-e az egész országot egyházi átok- alá, azt nem tudjuk; de valószínű, valamint az is, hogy a fermói püspöknek a Walter-féle palotáról való rendelkezése kapcsolatban állott a budai államcsinynyel és az egyházi átokkal.

A szóban forgó esztergomi palota ugyanaz, melyet, mint láttuk, Walter rector 1275-ben adományul nyert volt IV.Lászlótól, de amelyért később 1300-ban, Walternek Endre nevű fia kénytelen perlekedni az esztergomi káptalannal, melyről utóbbi szerint, Fülöp fermói püspök, egykori pápai követ állított ki adomány-levelet. [2])

[1]) A követ hoválettéről egykorú hiteles adat nincs. A különböző hypothesiseket s a jóval később élt Dlugoss kalandos előadását lásd Katonánál, VI. k. 830. 1.

[2]) Fejér, Codex D. VI. 1.281. 1. Ambae partes instrumenta

Akár Walter, akár más vezette 1279. szeptemberében Buda ügyeit, a csíny azzal boszulta meg magát legelsőben is, hogy vagy magának kellett lemondania hivataláról, vagy letették. Letette volna maga a polgárság talán, melynek nagyobb részére nézve az excommunicatio hosszabb időre tűrhetetlen volt, s ha a polgárság nem, letétette maga a király, a ki csakhamar megbánta tettét. Ifjúi hévnek s gonosz tanácsadók müvének nyilatkoztatta. *) A budaiak mentségére fölhozza, hogy azok az ö kemény büntetés terhe alatt kiadott parancsának engedelmeskedtek ; — de a budai bírót fel kellett áldoznia kétségkívül. N em első s nem is utolsó eset, hogy a hatalmasok így bánnak eszközül használt híveikkel, épen midőn azok tán a legnagyobb példáját adták önfeláldozásuknak. Ez erős próbára teszi a jellemet. Ritkaság, hogy a hűség áldozata gyűlöletes szavakra és tettekre ne érezze magát feljogosítva.

Meddig élt Walter, arra nem találunk adatot. Csak azt tudjuk, hogy erőszakos halállal múlt ki.

Állítólag egy gyilkosság áldozata lett, s gyilkosa egy későbbi budai bíró Werner, ki talán közvetlen utóda volt.

Nem tehetjük fel, hogy Werner bíró oly közönséges gonosztévö lett volna, mint Németujvári Henrik. Egy magánember lehet ilyen, de egy város bírája nem, s kivált olyan bíró mint Werner, kire számos éven keresztül bízza egy város ügyei vezetését. Miután egy bíró az ő utódának áldozatja lesz, valószínű, hogy épen a bíróság kérdése fe-

sua . . . (debuerunt exhibere) . . . videlicet ipsum Capitulum privilégium Domini Philippi Firmani episcopi, Apostoliéi quondam Sedis legati, dictus verő magister Endre (filius comitis Valteri, comitis de castro Budensi) privilégium ejusdem Capituli . . . etc.

[1]) 1280-diki levelében olvassuk ezt, melyben maga mondja el röviden a csíny történetét, a mint fenntebb idéztem.

lett hasonlottak meg. Ez pedig nemcsak egyének, hanem rendesen pártok közötti kérdés is. S nemcsak ebben állhatták szembem a városi pártok, hanem más politikai elvekben is, — mint IV. László sokat változtatott politikája mellett könnyen megtörtént. Az is lehetséges, hogy Walter, élete végén a király előtt kegy vesztett, Werner pedig kegyencz volt. Legalább nyomát találjuk IV. László kedvezésének Werner, és az ő bírósága alatt a budaiak iránt. Mindezek az akkori gyenge kormány alatt könnyen támaszthattak a polgárok közt villongást ésutczaiharczokat is, minők eléggé napirenden voltak akkor más országok városaiban is. S bármily rut a pártviszály okozta fegyveres harcz, mégsem esik egy kategóriába a közönséges gyilkossággal.

Tudnunk kell azt is, hogy az esetet Waltérnék *Endre* nevű fia panaszolja 1306-ban, az idősb Werner bíró halála után; föltehető, hogy túloz, midőn egyszerű gyilkossággal (homicidium) vádolja Wernert és László nevű fiát. ') Panaszolja azt is, hogy Wernerék elfoglalták és bitorolják a Walter családnak a Nagyszigeten fekvő két faluját is. De ebben is csak a fiúi elkeseredés s az egyik fél érdeke szólhat, — mert 1306-ban könnyen volt bitorlásnak nevezhető az is, a mit IV. László király, ha nem is erkölcsi igazsággal, de királyi jog szerint adományozhatott el. Az a király, ki előtt 1306-ban ezt panaszolják, a Wernerekét akkor politikai ellenségének ismervén, nagyitni merhetett a panaszló ellenökben. Lehetett Walter sokkal kitünöbb egyéniség és jellem, mint a AVernerek; de utóbbiak jobban megfeleltek a kor kívánalmainak.

Az idősb Walter, ki három király alatt viselte a rectori hivatalt, s kétségkívül jelleme és érdeme még a rósz

[1]) Fejér VIII, 1. 199.

korban is tiszteletet parancsolt és bizalmat keltett, — halála által bizonyíthatta be/ hogy nem azon korba való egyéniség, midőn a fékevesztett szenvedélyek fényes nappal űzik gonoszságukat és setéiben még gonoszabb ármányokat szőnek.

Kun László és III. Endre király, úgy látszik, nem háborgatták Wernert az állítólagos Walter-féle birtokban. Sőt előbbi más adománynyal is gazdagitni akarta őt. 128-8-ban a szomszéd Páty helység egy részének urává tette volna, ha a nyulszigeti apáczák ügyvivője fel nem szólal, azt állítván, hogy az eladományozott birtok a zárda tulajdona. S ezen alkalommal fordul elő első ízben Werner neve, mint budai bíróé. *) Korábban kezdhette szereplését, legalább neki tulajdoníthatunk egy 1285-beli viszályt, — s egy 1 287-beli vívmányt. .

Hazai krónikánk azt mondja, a tatárok Pestig dúltak 1 285-ben; de nem mondja, hogy Pesten kárt tettek volna.[2]) Sőt hiteles adatunk van rá, hogy ez Pest hajósainak a malmára hajtotta a vizet. — Úgy kell lenni, a menekültek roppant száma tolongott a pesti és jenei révhez, s nagyon föllicitálták a szállítási bért. Mint Lodomér esztergomi érsek mondja, a pesti hajósok felgazdagodva elhízták magokat, a kevélység és rebellio lelke költözött beléjök, sőt egészen szükségtelenül, s csak azon polgári elem iránti ellenszenve bizonyítékául, hozzáteszi Lodomér, hogy szerencséjök elvette az eszöket. [3]) Különös az, hogy

[1]) Wenzel, Mon. Arp. XII. 46g.

[2]) Thuróczy, II. rész. 79. fej.

[3]) „sumpto nunc spiritu rebellionis et superbiae, quam multae divitiae in praesenti *parsecutione Tartarorum* acquisitae eos (nautas de Pest et de Jenő) faciat *insanire.“* Némelyek úgy magyarázták, mintha a „persecutio Tartarorum“ azt tenné, hogy a pestiek üldözték a tatárokat s sok zsákmányt szedtek el tőlük. Szószerint azt tenné, de bajos föltenni, hogy a hajósok szárazon s épen a tatár könnyű lovasság üldözésével tettek

most az esztergomi érsek bíráskodik a pestiek felett, holott ugyanazon ügyben s ugyanazon felek közt egykor a budai rector Walter bíráskodott. Aligha nem úgy áll a dolog, hogy a pestiek azt vélték, most is a budai bird -— már Werner — fog dönteni. Azonban egy részrehajló barát helyett egy elfogult ellenség bírói széke elé állították őket. Az esztergomi érsek dorgáló hangon a pestiekre kiáltja azt is, hogy meg nem bocsátható bűntettet követtek el az élő isten ellen, midőn tagadják azt, hogy a hajóvám egy részével tartoznának a budai káptalannak. Ez a káptalan felhozza Walter rector ítéletét, melyet időközben
IV. László is megerősített, — felhozza a szokást, hogy régi idők óta minden ellenvetés nélkül fizették a pesti hajósok a révvám harmadát, akár készpénzül, akár természetben szedték azt. *).

Az érsek ítélete kemény; s talán, ha volt valami alapja, nem egészen volt igazságos. Honnan vették yolna a pestiek azt a bátorságot, hogy eleget ne tegyenek kötelezettségöknek? De a pestieknek sem lehetett mindenben igazuk, s különösön abban hibáztak, hogy a követelésnek jogos részét törvényszéki télet nélkül tagadták meg.

Annyi bizonyos, hogy az érsek ítélete nem volt egészen jogos a jenei hajósok ellen.

Mert a jenei rév jövedelme jog szerint az apáczáké volt, s nem a budai káptalané. Mikor az esztergomi érsek cse-

volna szert nagy nyereségre. — Horváth Mihály is úgy fogja fel, mint én a dolgot, s az oklevél fentebbi kifejezése nem látszik szabatosnak. Azonban minthogy itt „persecutio tartarorum[£i] egyenlő értelmű a magyaros *tatár-futás sál* (tatárok elől való menekvés) nem lehetetlen, hogy a latin kifejezés szolgai fordítása az ismert magyar szónak. (Maga az oklevél Fejér,
V. 3- 299.)

[1]) Tertiam partem nauli tarn in denariis, quam in aliis rebus quibuscunque. (U. o.)

rében pdaengedte volt IV. Bélának Jenőt, akkor az a falu minden haszonvételével, s névszerint a dunai révvel együtt a királyé, s ennek adományából aztán az apáczáké lett. [1])

Benedek érsek, ki Bélának átengedte Jenőt, nem volt bizonyára adófizetője a káptalannak a révtől, különben nem rendelkezett volna felőle oly szabadon.

A nyulszigeti apáczák, mint más jelből is látszik, nem bírták Lodomér kegyét.

Azelőtt a nyulszigeti apáczák a budai piaczi vámnak kétharmadát szedették a magok számára s csak egyharmadát hagyták meg a várbeli Boldogasszony templom szükségeire. Az esztergomi érsek megfordította az arányt, de azt is csak három évre, melynek lefolyta után az egész vám a várbeli plébánus kezeibe ment volna, — s ezzel együtt kétségkívül megszűnt volna a patronatusi jog is, melyet az apáczák gyakoroltak. De az érsek fentartotta a pápa hozzájárulását. IV. Honorius most, 1285-ben az arány megfordításába beleegyezik; de arra kötelezi a budaiakat, hogy az egyharmadot örök időkre szolgáltassák ki a nyulszigeti zárdának. [2])

Lodomér azon tette, hogy egyszerűen el akarta venni a patronatust az apáczáktól, arra czélzott-e, hogy majd aztán a polgárok válasszák lelkészeiket? Lehetséges egy más czél is: hogy ezen tekintetben is az érsekség alá kerüljön az az egyház. Vagy legalább a fentebbi engedménynyel mindenesetre lekötelezte az akkori plébánust. Meglehet, ez is egy sakkhuzás volt a viszályban, mely úgy látszik, folyamatban volt az érsek és Buda közt.

[1]) Knauz, Mon. E. Str. II. 29.1. Ut ipsa villa Jenen cum omnibus utilitatibus suis: portit videlicet in Danubio, terris arabilibus . . . libertinis etc. cederent in jus et in proprietatem monasterii B. M. V., (azaz a nyulszigeti kolostornak).

[2]) Wenzel, Mon. Arp. IV. 278. Fejér, Cod. Dipl. V. 3. 317. és 318. 1.

1287-ben a pestiek és budaiak örömünnepet ülhettek. A király oly mértékű recidivába esett a kun-kórságban, hogy még kedves életepárját is a Nyulak-szigeték tömlöczbe vetette. A budai és pesti polgárság a kedvező politikai szélfordulatban duzzadt vitorlákkal hajtott egy nagy vívmány aranygyapja felé. A király ünnepélyesen megengedte a pesti hajós-községnek, hogy többé egy fillért se adjon a révdijból az ó-budai káptalannak. ') A budaváriak nem kevesebbet kértek, mint privilegialis királyi levelet egy évenkinti országos vásárra kisasszonynap (szept. 8.) előtti vasárnaptól számítva két hétig tartandóra.[2]) Ezen két hétnek épen közepére esett az a vasárnap, melyen Sz.János evangélista várbeli templomának búcsúját szokták tartania budaiak és a messze vidékekről összesereglő nép.

Országos vásárok tartása hozzátartozott a középkori városok szabadalmához. Ezekhez pedig királyi privilegialis levél kellett; mert különben a vásári nép szabad járáskelésében háborgatva, s mindenesetre a sok szárazi és vízi vám által nyomva lett volna. IV. László fölmenti a budai vásárra jövőket az alól, hogy városuk területén, vagy magán a vásártéren a sokadalom alatt bárkinek bármi néven nevezendő vámot fizessenek. A város területén se szárazi (telonium) se vízi vámmal (tributum per vias aquaticas) nem tartoznak, akár a Duna balpartjáról Pest felől, akár a budai oldalon jőnek a budai vásárra. [3])

[1]) Wenzel. Mon. Arp. IX. 454., a budai ország, levéltárban.

[2]) Fejér, V. 3. 350. „Nundinas seu ferias ac congregation *nem fori annul* iniciandi, per spácium octo dierum ante festum dedicationis' ecclesiae beati Joannis Evangélistáé, quod dominico proximo subsequent! post festum Nativitatis Virginis gloriosae assolet celebrari, necnon post ipsum dedicationis diem, similiter ad octavam concessimus perpetuo . . . sat. Festum dedicationis, annyi mint: bucsujárás napja. Nativitas B. Virginis, l.nnyi mint: kisasszony nap.

[3]) „De telonio seu tribute tamper vias terrestres seu aqua-

Végre nevezetes az is, hogy a vásár ki van véve a nádor, minden más főember, s névszerint a tárnokmester bíráskodása alól is, s csupán csak Buda város bírájának jurisdictiója alá tartozik. Mindez elég világos.

Meg kell azonban vallanunk, hogy kissé gyanús, miképen jutottak a budaiak ehhez a nyereményhez. Még a kevéssé kritikus Fejér is megjegyzi, hogy az a Theodor alcancellar, ki mint fogalmazó van itt is megnevezve, olyat még nem irt és nem írhatott, mint ennek az oklevélnek a bevezetése, mely hallatlan s érthetlen phrasisok halmaza, s bár legrégibb ismert szövege csak Nagy Lajos idejéből való, még sem merné azt mondani az ember, hogy IV. Lászlóénál későbbi idő koholmánya.[1]) Inkább azt mondhatjuk el, hogy IV. László és III. Endre idejében lehetséges volt az, hogy magából a királyi cancelláriából kerüljenek ki egészen egykorú, eredeti s mégis némi tekintetben hamis oklevelek. Ha nagyobbszerü országos ügyekben ma egy, holnap más, ellenkező befolyás dönthetett, menynyivel inkább kisebb magán, vagy községi ügyekben! Nem

ticas accendentibus ultro citraque, videlicet per villám Pesth venientibus, vei passim undecunque vei de quibuscunque regionibus, occurrerint ubicunque in territorio ... ipsius civitatis ad... dictas nundinas eis ... esse volumus ... *líberas* et ab omni exactione tributi exemptas, ut nihil ab ipsis penitus exigi valeat *census novi* per quempiam vei imponi in ipsa duntaxat fori nundinalis area, dum mercantur. Itt *duntaxat* azt teszi, hogy *tudniillik.* Tehát a mondat utóbbi része azt teszi: semmit se lehessen követelni vagy kivetni *ottan,* t. i. a *piaczon* (Fejér, V. 3. 350·)

') A Nagy Lajos korabeli transumptumot Brassó város levéltárából közölte 1805-ben ily című német folyóirat: „Siebenbürgische Provinzial-Blätter“ I. k. 19g. és köv. 1. Nagy Lajos a brassaiaknak ugyanazon vásári szabadalmat adván, a mit a budaiak élveznek, meghagyta Budaváros bírájának, engedje, hogy a brassaiak lemásolják Budaváros vásári privilégiumát, mit a budai tanács teljesített. A brassaiak másolata őriztetik az ő városuk levéltárában, s az Nagy Lajossal egykorú eredeti. (Közölte Fejér is. V. 3. 350.)

a király uralkodott, hanem a cselszövő udvaronczok versenyeztek egymással s küzdöttek egymás ellen. A király már ezen időben nem volt gyermek — éveire nézve. De más tekintetben roszabb volt a gyermeknél. Úgy nőtt fel, hogy elszokjék a komoly foglalkozástól. Most már nagykorúságában sem gyámot nem tűrt, sem maga nem kormányozott. Hanyag vezető alatt hanyagok az alárendeltek is. Ha a király másra bízta az állam ügyeit s maga nem sokat gondolt velők, az a más is követte a példát s így tovább, míg minden ügy felelősség nélküli alárendelt s mondhatni névtelen emberek által volt igen következetlenül intézve. A király cancellariája lehetett leginkább ily *isten számában,* mint mondani szokás. Valaki, mint hihetően most Buda, előre megiratott magának egy privilegialis levelet s stylizáltatta, a mint tudta. Csak épen a megpecsétlést végezhette a fő- vagy az alcancellar. A budaiak oklevelének homlokára így került egy egész lapnyi érthetetlenség, a nélkül, hogy a pecsételő cancellár irta volna. Lehet, a budaiak előre fogalmaztatták egy gyakorlati, avatott tollú emberrel az oklevélnek a dolog érdemét tárgyazó részét. De valaki figyelmeztette őket, hogy így az irat csonka: csináljanak neki bevezetést is, mindegy akármilyent, csak ékes és bölcs átalánosságok legyenek benne. Majd a befejezést és megpecsétlést elvégzi valaki a· cancellaria irodájában. A város küldöttei alkalmasint nem mertek az egyház valamelyik tekintélyesebb s hozzá értő emberéhez fordulni, nehogy diplomatiájuk el legyen árulva. Hanem valamelyik tréfás kegyencz előhivatott egy csendes udvari bolondot, ki müveit társaságok mulatságára oly czifra s feneketlen periodusu pohár-köszöntőket tudott mondani, hogy semmi sem jött ki belőlök. Ilyen írhatta a bevezetést. A budaiak, kik nem lehettek elég avatottak a latin classicus nyelvben, annál szebbnek tartották, mentül

kevesebbet értettek belőle, s megköszönték, meg is honorálták tisztességesen.[1]) Az al-cancellar helyettese, vagy ennek is a helyettese meg se nézte talán a bevezetést — csak a lényegest olvasta át és megpecsételte, oda iktatva Theodor alcancellár nevét is. Azonban a király tudtával kellett történnie, mert a vásár létrejött. Az oklevél — lényeges részeiben — a vásár-jogok keletkezésének érdekes illustratioját tartalmazza.

Már a középkor első századaiban a sokadalmak a bucsujárásokból keletkeztek. Nevezetes egyházak reliquiáihoz az illető szent vagy vértanú ünnepén mindenfelől oda tódult a közönség. Az áhitat sokadalommal és lakmározással végződött. A templom előtti piacz és a szomszéd utczák vásárterekké alakultak, a legszebb templomok oldalát köröskörül kalmár-boltok támogatták és rutitották. Többnyire vasárnapokon voltak a sokadalmak. Búcsú és sokadalom egyértelműek voltak, s a német nyelvben a misének s a vásárnak egyaránt *Messe* a neve.

Budán volt hát valami vásárféle évenkint a király különös engedelme nélkül is, mert oklevelünk mondja, hogy Sz.-János evangélista egyházának minden évben búcsúja van; Ez a templom is természetesen a tatárjárás után keletkezett, s a Minoriták, vagyis Sz.-Ferencz rendiek temploma volt. A Boldogasszony-főtemplomon, mely a követ-

[1]) Legyen elég csak egy kis részét közölnöm a feneketlen szóhalmaznak: „Quoniam regale culmen fastigii celsioris mortali, licet divinitus sumpmi potencia presignitum supra tnetas genii perelatum, expergefactum, conditionis humane, parentis primi contagio libertatis a príma evő nature tanquam beneficio manumisse, liberioris arbitrii feliciore sint antidoto, ad utrumlibet perstipatum perangariata justicia necessitatis exigentia revera produxit inortum fortitudini virtuali astrea ipsa judicia legitime prepollente .... stb. Ez csak épen harmadrésze a periódusnak, melylyel a vásári engedély van bevezetve.

kezö században a németeké, s a Magdolna-templomon kivül, mely a magyaroké volt, ez a harmadik már, mely nevezetességre emelkedett. Nem tudjuk miért kívánták a budaiak épen a Sz.-János-féle búcsút egy két hétig tartandó országos sokadalom rangjára emelni. Valószínű, hogy az évszak kedvező volta miatt, mert Kisasszony napja táján, szeptember derekán megtörtént az aratás, a nélkül, hogy az őszi esők az utakat még elrontották volna. Egy országos vásár nemcsak hosszabb tartama miatt volt jobb egy bucsujárásnál, hanem az által is, hogy a mint láttuk, a kiváltságlevél a vám alól fölmenti azalatt a várost és egyszersmind a városi hatóságot függetlenné teszi.

Miután Werner mint bíró, már 1288-ban emlittetik föltehető, hogy már 1287-ben, s tán jóval előbb viselte, ezt a méltóságot. Ily engedélyek kinyerése nem szokott egy egész község, hanem egyes vezérférfiu müve lenni, mint minden diplomatiai természetű cse'lekvény. A budai bíró, úgy látszik, elég avatott volt az udvari szövevényekben s ügyes az alkalmas pillanat felhasználásában.

Mert Budának, de különösen ezen szabadalomnak hatalmas ellenségei voltak, -s épen Buda ezen vívmánya hozott titkos és nyílt fegyverekkel, szenvedélyesen folytatott háborút városunkra.

XL FEJEZET.

WERNER BÍRÓSÁGA.

Politikai szél fordultával — mi Kun László idejében gyakori volt — könnyen fértek hozzá mások is a királyi cancellariához. Egy királyi levél, állitólag-e vagy igazán, nem tudni, 1287-ből éképen szól:

„Habár mi a pesti hajósok és az ő bírájok (villicus) hamis értesítésére s az igazság elhallgatásával való előterjesztésére a *pesti hajóvámot* ugyanezen hajósoknak adományoztuk volt“, most megtudván az igazságot, mely szerint ez a vám a régibb királyok ideje óta az ó-budai Sz.-Péter egyházát (a káptalant) illette, azt most ennek visszaadja. Áll pedig az a sóvámból s más, hajókon hozott áruk révdijának harmadából. Kelt julius 6-dikán.[1])

A contra-minát a király irodájában fellobbantották a budaiak ellen is. A király nevében ugyanazon év julius 20-dikáról ez a levél maradt fenn: „. . . . kedves szeretett hugunk Erzsébet kérve kért, hogy tagadnék meg ünnepélyes oklevélben a budaiak kívánságát az országos vásár tárgyában, mint a melynek teljesítése nem csekély kárt okozna a nyulszigeti kolostornak.“ [2]) A király a tagadó

[1]) Fejér V. 3. 150. és Knauz. a budai káptalan regestái, (a pozsonyi kápt. levéltárából). Az igazság elhallgatása ily furcsán van kifejezve: „ad tacitam veritatem.“

[2]) Wenzel, Mon. Arp., IX. 454., a budai orsz. levéltárból.

válaszban hozzá teszi, hogy ama vásárt nem sza,bad megtartanak a budaiaknak, valamint, hogy „eddigelé nem is volt nekik megadva.“ ') Ezek az utóbbi szavak merőben fölöslegesek volnának, ha nem lett volna hire, hogy a budaiak megkapták a vásár-engedélyt. Sőt nem is válnak be a király szavai gyanánt. Ez a tagadás nem a bíró, hanem az ügyvéd szájába illik, egy ellenféllel szemben. Nem is lévén sem cancellár aláírva, sem más tanúk, lehet egykorú irat, de nem a maga rendes utján kelt, s hihető, a király nevével bizonyos érdekben visszaéltek. A pestiek, alkalmasint kezűkbe kapták a király visszavonó levelét, de nem a budaiak.

Kezökben volt a királyi engedmény, de egyideig nem tudtak semmit arról, hogy ez ellenében valamelyik káptalan fülkéjében egy megsemmisítő irat lappang, mely tán kedvező alkalomra vár, hogy felhasználtassék. Ennél nagyobb csapás is volt készülőben a budaiak ellen. Mindazoknak, kik Buda kereskedelméből azelőtt valami hasznot húztak, a/vásártartás magában nem lehetett sérelem, ha ők is szedegethetik róla a tejfölt. Az esztergomi érsek és káptalan 1288-ban oly oklevelet eszközöltek ki, mely erre czélzott.

A szóban forgó oklevélnek ez a története:

Imre királynak egy 1198-ban kelt oklevele az esztergomi egyháznak ajándékozza az esztergomi *szárazi váltókat* egészen, melyeket III. Béla csak részben adományozott volt oda. Nyilvánvaló, hogy esztergomi szárazi vám nem tehet egyebet, mint a mi az Esztergom város területén átutazóktól szedhető a városi vámsorompóknál. Nincs szó itt külföldi kereskedőkről sem.[2])

[1]) . . . . concessimus, ut ipsae nundinae non debeant celebrari, prout eisdem civibus concessum non exstitit *usque modo.* (U. o.)

[2]) Trés partos *theloneí Étrljomensis* volt TTI. Béla adoma-

Épen kilenczven év múlva, 1288-ban Lodomér IV. László királylyal ezen adománynak egy magyarázatát állíttatja ki. Bevezetésében az egyenlő mértékkel mérő igazság van dicsőítve; de fenyegetöleg van emlegetve az oklevél keltének azon indoka is: nehogy a *fékevesztett szabadság* és némelyek kényekedve szerinti *magyarázgatása* miatt a jog rövidséget szenvedjen.[1]) A királyi privilégiumoknak vagyis pragmatica sanctióknak — úgymond — maradandóknak kell lenniök. Nem szabad azokat megnyirbálni, sem azokkal ellenkezőt cselekedni. Azonban, folytatja a király, (vagyis az esztergomi káptalan), némelyek roszakaratu és rágalmazó magyarázatot adnak a királyi privilégiumnak, holott pedig'azok értelme *napnál világosabb 1*

Ezeket mondatja el az esztergomi káptalan IV. Lászlóval! Látni való, hogy a király nem új adományt akar tenni Esztergom számára, hanem csak magyarázni Imre király adománylevelét. S mikép magyarázta a káptalan a fentebbi, *napnál világosabb* adományt?

Úgy, hogy egy kalmár, ki Budáról Győrbe megy, csaló és csempész, ha nem ejti útjába Esztergomot, hanem Dorognál vagy Bánhida felé kikerüli. A hazai törvények értelmében az ily bűnös ·— mond IV. László — elveszti minden áruezikkét.

Tudva van, hogy Dorog útban esik, ha a vörösvári völgyön át, a legrövidebb után, megyünk Esztergomba;

nya. Most Imre a, negyedik negyedet is oda ajándékozza. Mellékesen megjegyzem, hogy Imre király szavai szerint III. Béla adománylevele Esztergom égése alkalmával odaégett, holott pedig III. Béla e tárgybeli levele máig is megvan. (Knauz, M. E. Str. I. 156. 1.)

[1]) . . . ne gyrovagata libertás effrenis licentiae, debitum justitiae violandi pro voto cujuslibet ac *interpretatione libitoria* juris exigentiam minuat et enervet. Cum privilegia, seu Regales *pragmaticae sanctiones* . . . debeant esse .,. . mansura... etc.

de ha ugyanazon völgyön indulva Komárom vagy Győr a czél, Dorogtól nem szükséges betérni Esztergomba; mert ez kerülő volna. Bánhida a buda-tatai útvonal mellett, akkor épén ezen útba esett. Ez a Budaörs felé vezető ut, mely a Budáról és Pestről Győr felé utazónak egyenesebb s rövidebb. Tehát a királyi oklevél a rövidebb utakat állja el; pedig valótlan állítmány, mintha Imre király tiltotta volna el a Dorog és Bánhida felé vezető utat a kalmároknak. Mert levele nem említi sem Dorogot sem Bánhidát; az épen csak az Esztergomon keresztül utazókra nézve kötelező. A magyarázat tehát elmaradhass tisztességesebb lesz vala ez az oklevél, ha az esztergomi káptalan azt mondatja a királylyal: bármit foglal is magában Imre király privilégiuma, én, mint király, ezt meg ezt akarom és parancsolom/ A parancsolatot ugyan így is, kivéve az esztergomiakat, mindenki különösnek találta volna; de legalább az oklevélnek épen főtétele, s épen az alapja nem hazug. Mindezen előzmények után a király ezt rendeli:

Azok, kik Dorogon utaznak át s nem akarják az Esztergom előtti sorompót (transitus) utjokba ejteni, akár Bánhidán keresztül, akár pedig *bármely más* után mennek *Lindáról, Pestről* vagy ezekkel szomszédos helyekről Győrbe, ha Esztergomnál meg nem fizetik a vámot, melyre kötelezve vannak, a vám-nem-fizetés büntetésében legyenek elmarasztalva. A vám vétessék meg rajtok magában Győrben, s méressék rájok a vétség nagyságának megfelelő szokott büntetés. *)

Látjuk ebből, hogy az esztergomi káptalan az ő székhelye fekvésének hiányain mesterséges után igyekezett segíteni. Azt akarta, hogy Nyugat és Kelet közt minden ut Esztergomon vezessen keresztül, minden más a csem-

[1]) U. a. u. o.

pészet utjának lévén hirdetve. Világos az is, hogy a mily mértékben használni akart Esztergomnak, ép annyira ártott a rendszabály Budának és Pestnek. Azért ebben a harczban nem csupán a hatalmas egyházi testület önérdekét, semLodomér érsek személyes boszuját kell indokul vennünk, hanem Esztergom város polgárainak érdekét is, kik az egyházi renddel együtt fájlalhatták, hogy Esztergom megszűnt főváros lenni s Buda, mind a királyok ittlakta, mind erős vára, mind népesség és vagyonosság tekintetében már is túlszárnyalta. Esztergom erős kordont igyekezett Buda és Pest körül vonni, hogy kereskedését s különösen vásárait korlátozza.

A király levelének második része a külföldi kereskedőkről szól s némely addig divatozott szabálytalanságokba hoz rendet és egyenlőséget. Különösen ki vannak emelve a bécsi és regensburgi kereskedők, kik szöveteket hoznak Esztergomba. A király kimondja, hogy osztrákok, bécsiek, regensburgiak, minden bajor, szász, cseh, lengyel, szóval a Rajnán innen lakó idegen kereskedő mikép adózik Esztergomban áruitól. Csak az általuk fizetendő vámok emlittetnek,' a melyeket azelőtt is fizettek. Nincs ugyan világosan kimondva, hogy a külföldi kereskedőknek is okvetetlcnül meg kell Esztergomban fizetniük a vámot, ha nem ezen városon keresztül utaznak is Budára; de az esztergOmi káptalan erre magyarázta 1288-diki oklevelét, mint később kitűnt. -

Másfélévvel ezen levél kelte után, 1289-ben szeptemberben, épen a budai vásár alkalmával, a regensburgi, bécsi és más külföldi kereskedők nem mindnyája ejtette útba Lodomér érsek székvárosát, s így nem is fizettek vámot: úgymint a királyné harminczadját és az esztergomi káptalannak járó vámot. A budaiak elég vakmerők voltak, hogy befogadták őket, Werner bíró pedig és az es-

küdtek vonakodtak azokat rákényszeríteni a fizetésre. Ez volt az egyik égrekiáltó vétek Esztergom ellen. Másik az, hogy az érsek többször küldötte át Budára hol egyik, -hol másik kanonokát a budaiak jó útra térítése végett, — s azokat?— rettenetes vakmerőség! — hiába fárasztották a budaiak. Ezt a hamis lelküséget, átalkodottságpt, hanyagságot az érsek tovább nem tűrhette s azért kihirdettette az *interdictumot* valamennyi budai templomra nézve, s személy szerint kiátkozza Wernert a rectort, és a város tizenkét esküdtjét. *)

Ez az eljárás ingerlő és lázitó hatást tehetett Budán. Bizonynyal elmondták a budaiak: hazudik az a kutyabőr 1288-ból, akárhány pecsét fityeg is rajta! Nem egyéb az, mint Esztergom útonálló rablása! S több ily túlzása a felzaklatott igazság-ösztönnek. De még ez mind semmi. Hanem azt követelni a budai polgároktól, hogy abban, a mi az ö képzelt megfojtásukra van számítva, magok legyenek a felvigyázók és poroszlók, saját bírájok büntesse meg azt, ki Esztergom telhetetlensége és bitorlása ellen vét, az olyan forma, mintha az érseknek csak egy· egy zsinórt kellene küldenie minden budai polgár számára s ezeknek kötelességök volna tulajdon kezűkkel fojtani meg magokat!

Miért nem fizet az érsek finánez-őröket, s hogy nem szégyell olyat kívánni, hogy épen a budaiak tegyék, az ingyen szolgálatot ebben?

És minő igazságszolgáltatás az — mondhatták a budai írástudók, — hogy maga az érdekelt fél tolakodik fel bíró gyanánt? Micsoda lelkiismeretű egyházfő az, a ki néhány márka vám miatt az egyházi átok kényes fegyveréhez nyúl? Hát egyenlő büntetést kell-e szabni akár egy

[1]) Knauz, M. E. Str. II. 252.

tyúkról, akár egy lóról van szó? Végre nem csak bántó lehetett, hanem káros is az érsek fellépte az által, hogy épen Kisasszony nap hetét szemelte ki az átok kihirdetésére, midőn Budán búcsúval összekötött sokadalmat tartottak. Mennyi kár, a boszuságon kívül!

Mit tett most Buda? Mivel válaszolt a tekintélyes városnak bírája a nép ezen lázas izgatottságában? Werner nem hallgatott a nép szavára, ö a sikert tartotta szem előtt. Oly módhoz nyúlt, mely meg nem hiúsulhatott. Maga mellé vett egy-két tekintélyes esküdtet, s átrándult Esztergomba. Ott az ö személyökben Buda ujdon vára meghajolt az ősrégi Esztergom előtt. A legalázatosabban bocsánatot kért s jövendőre javulást fogadott. Columbus tojása volt ez a megoldásnak, sőt mondhatná valaki, hogy ahhoz nem kellett diplomatiai éles ész. Magát az esztergomi érseket is meglephette ezen gyors „Pál fordulása.“ Legszebb diadalai közé számíthatta napokig. De nem évekig s tán hetekig sem.

Lodomér lelkiismerete már a következő évben nem volt eléggé megnyugtatva a budai nyájnak őszinte megtérésére nézve. Alapos okokat adhattak a budaiak a bizalmatlanságra. Aggodalmak környékezhették, hogy a budaiakat a közelebbi 1290-diki vásáron ismét a vám nemfizetés ördöge sikerrel fogja megkísérteni. Nem érezte elegendőnek az érseki pásztorbotot: a királyi pálczával kellett megfenyegetni a lázongó budaiakat, sőt még az — úgy látszik — velők egy húron pendülő pestieket is. Mikor épen a kisasszony napi vásár nagy vígan megnyílt,
III. Endrének egy parancsolatját dobolták, trombitálták ki a budai piaczon.[1]) E szerint senki se merje zavarni az

[1]) III. Endre oklevéléből biztos tudomásunk van, hogy IV. László adta Budának a vásári engedélyt, s hogy az életbe is lépett. „Tempore nundinarum, — mond III. Endre 1290-

illető egyházi testületeket a vámolási buzgóságban. Egy dominicanus az apáczák nevében, a budavári piaczon, az ó-budai prépost a dunai hajókon hadd gyakorolhassa békén a kegyesség ezen művét! Ily ironicus hangulattal hallgatták bizonyára a budaiak a királyi hírnöknek kiállhatatlanul közömbös hangú mondókáját.

Felhangzott minden esetre a békéden polgárok közt a megjegyzés: hát nem elég már annak a Lodomérnak *Dorog* meg *Bánhida?* Hanem az igazságszolgáltatás útjait is valamennyi csak van, s köztök a trónhoz vezetőt is elállja a budaiak elől? Bizonyára ily szavak a legszelídebb ömledezések közé tartoztak, a mennyire hozzá vethetünk más korszakok és égaljak embereinek ily viszonyok közt egyenlő rhetoricájából.

A pesti hajósok elég vakmerők voltak, úgy látszik a rendelet ellenére akadályozni a káptalant a *révvám* szedésében. Azonban vagy még 1290-ben vagy a következendő évben a király törvényszéke elé állították őket, kimondták rájok a fizetés kötelezettségét s a kétszáz márka büntetést, ha még ellenszegülnének. *) így a IV. László adta sokadalom meg lett volna; de annak a vásárosok vámmentességét illető rendelkezését semmi részben nem ismerték el sem az egyházi testületek, sem a királyi törvényszék.

ben — circa festum Nativitatis Virginis Gloriosae cclebrandarum“ (tehát vásár előtti). S ismét: „ratione nundinarum per dominum regem Ladislaum concessarum“ stb. Wenzel, Mon. Arp. X. 6., az országos levéltárban.

[1]) Knauz, Mon. Eccl. Str. II. 325. „Ordine judiciario coram regia majestate“, — mond az 1292, májusi panaszlevél. A „regia majestas“ alatt csak az 1290-ben trónra jutott III. Endre érthető. Minthogy pedig az 1291-diki őszi sokadalmon a pestiek már vétettek volt ama törvényszéki ítélet ellen: vagy 1290-ben, vagy a következő évben kelhetett az ítélet, s valószínű, hogy az első sérelem az 1290-diki sokadalom alatt történt.

A budaiak — úgy látszik —- mindeddig passiv ellenállással folytatták a pert. De 1291-ben forradalmi térre léptek. 1292-ben egyházi tartományi gyűlés volt Esztergomban Lodomér érsek elnöklete alatt. Megjelent azon az ó-budai káptalan szóvivője *Foson* kanonok s elbeszélte a budai polgároknak viselt dolgait az 1291-diki sokadalom idején s azon kívül is. A közlés alkalmasint csak halavány kivonat, de eleget mond az is. Ezen szemtanú szerint a budaiak el nem szalasztanának egy alkalmat, hogy a káptalan embereit ne bántalmazzák, szitkokkal és tettleg is. Szüntelenül s minden módon üldözi őket a polgárság. A közelebbi kisasszony napi vásáron a káptalannak nem csak adószedőit, hanem felügyeletre rendelt egyházi embereit is bántalmazták, megverték, a Dunába dobták. A város rectora, esküdtjei összedugott kézzel nézték mindezt s megtagadtak minden elégtételt.

A kanonok előadásában nem kételkedhetünk a fentebbi előzmények után. Látjuk abból, hogy az első budai sokadalmakat nemcsak bucsujárás, nemcsak adás-vevés, nemcsak ivás-evés kedvéért látogatta a vidék sokasága, hanem izgalmas látványokban sem volt ott fogyatkozás. Sőt többet lehet állitni nagy valószinűséggél. Azt, hogy Poson kanonok nem eléggé szabatosan fejezte ki magát, azt állitván, mintha a kihágásokat mind, vagy csak nagyobb részben is a budai polgárság követte volna el. Mert ki fizette a révvámot, hajóvámot, vásárvámot, ha nem a vidéki és külföldi eladó és vevő? Csak másodsorban, s inkább közvetve érdekelte a dolog Buda polgárságát. E szerint a kihágásokat elkövető legturbulensebb nép nem is volt budai vagy pesti. Azonban a budaiak és pestiek folytatták vásáron kívül is, a mit idegen segítséggel azon elkezdtek volt. A budai kanonok Esztergomban elpanaszolja, hogy máskor is, midőn a káptalan a dunai hajókon szállí-

tott áruczikkektöl az öt megillető vámot akarja szedetni, mire *//. Géza privilégiumánál* fogva joga van, — a káptalan embereit erőhatalommal gátolja meg ebben a budai polgárság. *) A mint mondám, nincs okunk kétségbe vonni az eseményekre nézve Poson kanonok előadása hitelességét. Annál inkább ki kell emelnünk azt a szemfényvesztést, mi előadása modorában van. Úgy hangzik az, mint csupa tiszta önvédelem. Maga is mondja, oly ártatlanul szenved a káptalan a budai polgároktól, mint a mesebeli bárány a farkastól.[2])

Pedig ez egy tekintetben hamis fogás. Poson nem hogy önvédelmi állásban maradna, hanem épen most intézte a legvakmerőbb és legveszélyesebb támadást Buda és Pest függetlensége ellen. Buda rovására elkövetett merész és ravasz offensivája egészen benn foglaltatik abban a három szóban: *„Második Géza privilégiuma.“*

E kötet végén a mellékletben ki van mutatva ezen oklevél hamis volta. Annak nyilván most kelle gyártva lennie. Hozzávethetünk szerzője kilétéhez is. Alig lehetett az más, mint *Páson* ó-budai kanonok. Nagy köszönettel tartozunk neki „a farkas és bárány“ emlegetéséért, melylyel elárulta, hogy az egész ember féligazság és félhazugság. Méltatlanság volna a budai káptalan iránt, s a valószínűség ellen vétenénk, ha föltennők, hogy annak kebelében volt még egy szemfényvesztő, ki írásban gyakorolta, a mit Poson élőszóval követett el.

Azonban utóbbinak mind szóbeli előadása, mind a hóna alatti hamis oklevél, melyre hivatkozott, a zsinat zárt ülésének titka volt s a budaiak aligha tudtak róla még.

[1]) Az okmány elején a budaiak így vannak megnevezve: „Rector, consules et jurati ac Universitas civium de castro Budensi“ a végén csak „Rectorem, juratos ac univérsitatem castri praefati.“ Knauz, M. E. Str. II. 327.

[2]) quasi pro eis scriptum sit: „frustatim lupus comedit agnum.“

Időközben az esztergomi érsek a budaiak és pestiek kártételei ellen biztosította az érsekség vagyonát. Még Imre király ajándékozta volt az érsekségnek a balparti Pest piaczi vámjának *felét.* De 1291-ben Lodomér érsek egy cserét hoz létre. Átengedi a nyulszigeti apáczáknak a pesti piaczi vámbeli részét, — s helyette az apáczák egy komárommegyei s dunaparti faluját Isát kapja. *) Ezentúl az apáczák a budavári piaczi vám harmadához s a pestinek feléhez tartottak jogot. Meglehet a pestiek nem voltak eléggé éber finánczőrei az érseki jövedelemnek. Az apáczák közelebb laktak. Övék volt Jenő is — ellenben Isa távol eső birtokuk volt. Így az apáczák nem tarthatták rosznak az alkut.

Egy másik, későbbi esetben is az érsek, azon tervét kell látnunk, hogy mindinkább kivonja magát Buda környékéről, mint földesur. 1294-ben nyulszigeti kerített helyét és tornyát Lodomér érsek átengedi a Tengördi két nemes testvérnek,, cserében kapva ezektől Bulcsot, egy esztergommegyei falut.

Ama nemesek érdekének indokolására az van felhozva, hogy azon időkben a személy- és vagyon-bátorság az erősített helyeken való lakást teszi szükségessé.[2]) De már csak az apáczákkal véghez vitt cserében is nem alaptalanul láthattak a budai és pesti polgárok tisztességes meghátrálást.

Buda tovább, s még 1295 -ben is folytatta ellenségeskedését az ó-budai káptalannal. Nem fizette neki a hajóvámot, — s kétségkívül okát is tudta adni, miért nem.

Miután föltehető, hogy ezen egész pörpatvar meg-

[1]) Wenzel, Mon. Arp. X. 15. „Super dimidia parte tributi fori de vetere villa Pest.“

[2]) Knauz, M. Eccl. Str. IL 35.3.1. Az érsek vára ott így van körülírva: „Turris et *castelli* existentium in capite Insulae B. V. Máriáé, juxta Veterem Budarp.“

lévő irományai csak egy részét teszik az egésznek, — minden oldalról nincs hitelesen megvilágítva a tárgy. De a meglevők elegendők az ügyállás megítélésére.

Buda ellenfelei vagy hallgatagul, vagy egy előttünk már ismeretlen törvényszéki tárgyalás által elismerték a város vásártartási jogát, s így IV. László oklevele hitelességét. De tagadták ezen oklevél jogosultságát abban a pontban, hogy a vásári népet fölmenti az adó alól. Mert ha már régebbi joga volt ezen vámhoz az egyháznak, a királynak nem volt szabad azt elvenni, miután az egyház birtokai és jogai el nemidegenithetők. Eszerint a budaiak vására ellen magában nincs kifogás, — csak az illető egyháztestületeknek fizessék meg a vámot a vásárosok: az esztergomi vámot, aztán az ó-budai káptalan hajóvámját s végre az g.páczáknak a piaczit.

Már 1295-ben a kérdés csak az volt, mivel tudja kimutatni a budai káptalan azt, hogy ő joggal követeli magának a föl s alá közlekedő hajók vámját? S elég biztos adat van rá, hogy a budai bíró nem hitte, hogy ezt a káptalan be tudná bizonyitni. Mert maga Werner bíró belenyugodott, hogy e részben legyen a delegált bíró maga Lodomér érsek. Az előbbi súrlódások alkalmával kitűnt, hogy a káptalan nem tud egyébre hivatkozni, mint a gyakorlatra, a régi szokásra. De erre a budaiak azt felelhették, hogy a tatárjárás óta annyira zavarba jöttek a jogi viszonyok, hogy sok van szokásban, a mi nyilvános visszaélés, — s ezt példákkal Mustrálhatták. Kegyeskedjék a káptalan kimutatni, mi jogai voltak a pest-budai Dunán a tatárjárás előtt? Budának kezében van IV. Béla levele, mely egy szót sem szól a városnak a káptalan iránti követelt tartozásról, IV. László levele pedig kereken kimondja, hogy bárkinek bárminemű ellenkező tartalmú oklevele érvénytelen, mennyivel inkább holmi úgynevezett

ususök! A budaiak bízhattak abban is, hogy már 1295 körül élő tanukat sem bir előállítani a káptalan. A legfiatalabb tanú is hetven éves, ha legalább tizenhat éves volt a tatárjáráskor, s így emlékező tehetsége némileg beszámítható. Ilyen régi volt lakos kevés élt már, s a ki volt, ha hamisan nem, de egyáltalán nem fog vallani semmit a város érdeke ellen. A budaiak kétségkívül a káptalan ezen gyenge oldalának ismeretéből vettek bátorságot arra, hogy ne csak vásárok alkalmával, hanem egyátalán meggátolják a vámszedésben a budai káptalant, sőt arra is, hogy Werner bíró egész készséggel belenyugodjék a király és törvényszéke azon rendelkezésébe, hogy Lodomér esztergomi érsek legyen a *delegált* bíró ezen ügy végleges eldöntésében.

Azonban a budai káptalan is érezte a maga gyengéjét, s ez magyarázza, ha egyátalán nem szépíti is, hogy a káptalan jogásza, Poson kanonok, koholt oklevelek gyártásának *pia-frausához* folyamodott.

A budai káptalan, vagyis Poson most abban járt, hogy a II. Géza-féle ál-oklevelet hitelesítse. Ezen hitelesítést' 1295-ben, január 12-dikén, [1]) János kalocsai érsekkel hajtatták végre, kinek jóhiszeműsége nagyobb lehetett, mint kritikai esze. Különben a bárgyú anachronismusokat tartalmazó hamisítvány nemcsak a budai káptalan, hanem hatalmasabbak tetszésének megnyerésére is ügyesen volt kiszámítva. Hizelgett az akkori alkotmány barátjainak, mert már II. Géza alatt egy országgyűlésről van szó. III. Endre királynak is tetszett, hogy már II. Géza *örökösödés jogán* való királynak nevezi magát! Ily otromba eszközökkel lehetett rászedni az akkori tanult embereket! Az örökösödés, mint politikai jelszó, épen III. Endre alatt jött divatba.

[1]) Fej. VI. T. 378. L. c kötet végén a kutfö-bírálatokat.

Időközben a budaiak sem nyugodtak. Ők nem hamisításhoz nyúltak, hanem tettleg gyakorolták, a mire IV. László vásár-engedélye által magokat feljogosítottaknak vélték. Az ó-budai káptalan, mintha kapva kapott volna az új sérelmeken.

1295-ben a két hétig tartott kisasszony-napi vásárkor, úgy látszik, megtagadtak mindennémü vámfizetést. Még a nyulszigeti apáczáknak sem engedték meg, hogy a IV. Béla által rendelt piaczi vámot szedessék. Főtisztviselöiket, embereiket a várból s az alsó városból is kiverték, mi által, — mint az apáczák panaszolják — ötven márka kárt okoztak .nekik. Tudván már, hogy az apáczákat a piaczi vámnak csak harmada illette meg, az egész piaczi vám csak a sokadalom idején százötven márka, vagyis háromnegyed jnázsa ezüst lett volna. Föltehető, hogy az apáczák ügyvéde, egy predikátor-rendbeli barát, kissé nagyított ; de nem hihető, hogy a köztudattól valami nagyon, eltérőt állított volna. [1]) Ez a panasz még a vásár végén volt feljelentve az esztergomi káptalan előtt. Annál inkább föltehető, hogy ugyanekkor az ó-budai káptalan embereivel sem bántak szelidebben a várbeliek, mint az apáczákéval. S csakugyan az esztergomi érsek épen ennek érdekében vette elő az ügyet azon év októbere 20-dikán.

Most már volt ügyésze keze közt egy bizonyíték, melylyel megkezdhesse a pert Buda ellen. III. Endre Lodomér esztergomi érseket delegálta formaszerinti királyi

[1]) Wenzel, M: Arp. X. 199. a kamarai levéltár eredetijéből: „de foro nundinarum, quod in octavis Nativitatis B. Vr-i ginis Budáé *annuatim* celebrari *c.onsvevit, into anno* quindecmi diebus continuis; et de castro ac toto suburbio ejusdem castri Budensis tributaries et offiqiales eorundem .sororum auctoritate propria *ejcpvlissentP* stb. Ebből az tűnik ki, hogy a budaiak rendesen tartották az évenkinti sokadalmat, de azelőtt nem mindig 15 napig.

levélben a bíráskodásra, egyfelől a budai káptalan, másfelől Werner budai bíró, esküdtek és polgárok közti ügyben. Ebbe, mint említettem, maga Werner is belenyugodott. A levél öszszel Lukács napján kel.

Az esztergomi érsek nyakrafőre, mindjárt másnap a királyi levél kelte után hozzá lát az ügy eldöntéséhez, s harmadnapra el is üti a port a nyughatatlan budaiakon.

Werner rector előmutatta IV. Béla privilégiumát. Budának Bélától nyert szabadalma nem maradt ránk. Azonban egyik pontja itt napfényre kerül, most első ízben. Ez a pont azt foglalta magában, hogy a budaiak semmi más vámmal néni tartoznak, mint a harminczaddal, továbbá a sónak hajóikra rakásánál a budai káptalan némely joga van fentartva. [1]) A budaiak ezt oda magyarázták, hogy csak a szállított só illetéke kiszolgáltatásával és semmi más áruczikktől való vámmal nem tartoznak. A Werner előmutatta oklevél valószínűen hiteles volt, s mint az érsek mondja, el is volt látva két függő pecséttel. Valódiságán nem kétkedett. Azonban nem arról szóllott, a mi a vita tárgya: a föl s alá járó hajók vámjáról! Csak a révdijt szabályozta.

Most az ó-budai káptalanon volt a sor. Ez leleplezte dugaszban tartott ütegeit, a koholt okleveleket, melyekről Lodomér érsek megjegyzi, hogy elég régiek,[2]) a mi részint az oklevél nem koholt voltára, részint a jognak korábbi keletkezésére vonatkozik, mint a mily régi IV.

[1]) A hely elég világos magyarázata. Az oklevélben ez áll latinul: „quodcives Budenses ab omni exactione tributi, praeter tricesimam, et salvo jure ecclesiae Budensis, quantum ad sales *recipiendos* sint exemti.“ Fejér, VI. 1.358. Különben,hogy országszerte a budaiak vámmentességet élveztek, bizonyítja a sopronyiaknak III. Endre alatt kiadott szabadalom, melyben az mondatik, hogy a budaiak szabadságát élvezték ebben.

[2]) Satis diuturnum et annosum.

Béla oklevele. A budai polgárok ügyvéde nyilván kétségbevonta a Géza-féle oklevél hitelességét, mert különben nem hozták volna fel: miért nem tud semmit IV. Béla oklevele az abban foglaltakról? — se borvámról, se más mindenféle áruk vámjáról, se halászati jogról, miket most a káptalan követel? — Lodomér érsek a bíró szavával azt feleli a budaiak ellenvetésére, a mit felelhetett is, — ha valódinak hitte a II. Géza-féle iratot, — bogy az oklevél nem ellenkezik a Béláéval, mert más tárgyról szól.

Nem tudni elmondták-e a budaiak a mit a bárány mondott a farkasnak: Hiszen Buda városa nem is született volt meg II. Géza idejében. Erre bajos volt támaszkodni, mert valószínűen maga Buda kívánta a tatárjárás előtti jog bizonyítását. S mégis úgy látszik megpendítették. Valami ilyesre lehetett válasz az érsek ama bölcs axiómája, mely szerint, a mit a királyok az egyháznak adtak egyszer, az nemcsak elidegeníthetetlen, hanem az ily adományleveleknek mindig az egyházra nézve kedvező legtágabb magyarázatot kell adni, vagyis, a mi a régi Pestre szólott, azt ki kell terjeszteni az újonnan keletkezett Buda városra is, miután, — így okoskodhatott -— nem városok, faluk, hanem a Duna egy darabja feletti jogról van szó. Nyomatékosabb érv volt, a mit a várbeli lakosság ellen felhoztak a káptalan szóvivői, s a mit a bírói végzés is megerősített. Azt mondták: a budai káptalan a föl s alá közlekedő hajók megvámolásának gyakorlatában volt, még pedig békés gyakorlatában s emlékezetet meghaladó idők óta. Azonban az érsek-bíró ezen érve *circulus vitiosus* volt. Mert épen némely tatárjárás utáni gyakorlat jogszerűségét kellett bizonyitni, s a tatárjárás előtti gyakorlatra nem volt más bizonyíték, mint a hamis oklevelek. Így az érsek a kétes gyakorlatot hamis oklevéllel, s a hamis okleveleket kétes gyakorlattal bizonyí-

tóttá, s Wernernek ilyen törvényszéki önkény ellen megkellett veszítenie a pert. A budaiak helyzete ebben a kérdésben rosszabb volt a per után, minta per előtt. Nemcsak hogy előre kimondatott az excommunicatio a budaiakra, ha a káptalant gátolják a hajók megvámolásában, hanem most volt már a káptalan kezében egy hitelesített, oklevél is, melynek alapján kényszeritni lehet őket. Most már a város szárazi kereskedését Esztergom, az egész dunai kereskedést az ó-budai káptalan békói gátolták. De ez nem minden.

A hamisító az ó budai káptalannak ajándékoztatja ráadásul a *halászati jogot* Megyertől a Nagy-Szigetig, azaz< a szentendrei sziget alsó csúcsától a Csepelsziget felső végéig. ') Felségárulónak és szentségtörőnek nyilatkoztatják benne az ország rendei, ki a káptalan engedelme nélkül halászni mer a budapesti Dunában. Ilyes egy örültek házától inkább kitelhetik, mint bármely nemzet és korszak országgyűlésétől. De egy III. Endre korabeli hamisító mégis tudta, mit csinál. A halfogásnál fontosabb forgott fenn: a kenyér kérdése. Már az 1292-diki panaszlónak az fáj, hogy a pestiek és budaiak *dunai malmokat* állitnak fel. A malmok gátolják a halászatot. S a mi több, ezen malmokért a lakosok nem akarnak vámot fizetni. Nem érdektelen adat ez! A halászati jog, ha a káptalané volt is, mindaddig nem zavarhatott vizet, míg Budán a meleg források patakjai elegendők voltak a lakosságnak liszttel való ellátására. A középkorban is, mint a római korban a budai hévizeket nemcsak fürdésre, hanem malom-hajtásra is használták. [2]) Csakhogy a római kor-

[1]) A Mellékletben a „kútfő bírálatokében ismertetem ezt az oklevelet.

[2]) Lásd: Buda-Pest az ó-korban. .324.1. Azóta egy német folyóiratban (a pozsonyi Grenzbote, 1882. júniusi számok) Ortvay aláírással egy mulatságos kötekedést olvastam. Azt mondja, erre nincs a föliratokban adat. De elég következet-

ban a fürdők nagyobb szerepet játszottak, mint a középkorban, midőn úgy tűnik ki az adatokból, hogyha hévizek túlnyomóan malom-hajtásra s kisebb mértékben használtattak fürdőkül. A Felső-Héviznél a mai császárfürdő forrásának rövid patakja volt a Dunáig, s mégis ezen a kis vonalon több rendbeli birtokosnak volt külön malma. Vetekedtek egy-egy ily malom bírásáért egyesek és testületek. Mig Felső-Hévizen, a mai császárfürdő táján a birtokosok egyik kiválóbbja a Hospitalis rend volt, az Ó-Budán feljüli meleg patakokat a káptalan használta fel. Így volt a Gellérthegy alatti forrásoknál is kisebb mértékben. Mindezektől a földesuraknak bizonyos évi adó járt. De ily adót a budai molnárok egyátalán nem akarnak fizetni a káptalannak a vár alatti Dunán álló hajóikért. [1]) Hogy 1290. után dunai malmokról van szó, az a népesedés gyarapodására enged következtetnünk. De érthető az is, mily érzékenyen sújthatta a lakosságot az a követelés, hogy a városiak ne merjenek kenyérnek valót őrleni a Dunán, mert akkor a kanonok urak konyhájára kevesebb csuka, potyka és harcsa jut. Nekik már nem elég az a roppant nagy Duna, a mi a malmokon kívül marad!

S még az ezen culinaris telhetetlenség elleni kis vétlen, hogy másfelől azt állítsa, hogy a budai római vizvezéték vizét ivásra használták. Mutasson hát erre föliratot vagy bárminémü adatot! Azt mondja, hogy a képzeletből vettem azt, hogy a budai hévizek malomhajtásra alkalmaztattak. Képzeletből van-e merítve az, hogy Róma nagyszerű aquaeductjainak vize malmokat hajtott? Képzeleti-e a római civilisatio egyetemessége?

[1]) Az 1292-diki oklevél szerint: „Licet alii, de sub pede castri ab *ágúig calidis* (alsó hévizek) et supra (felsők) de suis molendinis annuatim solitum censum solvant, de universitate tamen molendinorum sub ipso castro Budensi (a dunai malmokért) praefati cives, vei illi, ad quos ipsa pertinent molendina, penitus nihil solvunt.“ Knauz, u. o.

séget szentségtörésnek nevezik! [1]) így formulázhatta a tárgy ezen oldalát az elkeseredés, mely annyival nagyobb lehetett, mivel e részben a tatárjárás utáni gyakorlat megczáfolta kétségbevonhatlanul a hamis oklevelet. Mert a mai Margitsziget alján levő jenei rév IV. Béla idejében az esztergomi érseké volt, s azután a nyulszigeti apáczákra szállott. Így nem igaz az, mintha a káptalan a Dunának minden haszonvételét bírta volna a szentendrei szigettől a Csepelszigetig.

Ha ezt a követelést, tudtunkkal még 1295-ben nem ítélte is oda a káptalannak Lodomér: de miután aGéza-féle oklevél hitelesítést nyert, — bár még nem királyit, ·— csak idő kérdése /volt, hogy minden pontjára, a legszélesebb magyarázat szerint, rákényszeritsék a budaiakat és másokat. S csakugyan a XIV. század elején olvassuk, hogy a budai káptalan a Nyulak szigete körül dunai malmokat állít fel. De egyszersmind olvassuk azt is, hogy az apáczák óvást tesznek ez ellen, mint jogbitorlás ellen.

így a budai káptalant Lodomér ítélete csak 1295 után volt úrrá teendő a Duna nevezett szakaszán.

Ugyanakkor a kalocsai érsek nemcsak a II. Géza-féle hamisítványt emelte érvényre, hanem egy huzamban s ugyanazon egy levelébe beleszőve, megerősítette a káptalannak földesúri jogait Ó-Buda felett is. Az állítólag II. Endre által irt hamis oklevélben a káptalan ó-budai határa a-Pilis hegyig van kiterjesztve, a bíráskodás kizárólag a prépostnak fentartva, valamint a piaczi vám

[1]) Poson kanonok panasza így hangzott: „Loca etiam piscationum, ... ausu sacrilegio a multis temporibus contra protestationes et inhibitiones multiplices potentialiter occuparunt, *molendina constituentee* in ipsis locis piscationum pro suae libito voluntatis.“ U. a. u. o. Épen azért, hogy már régóta de facto fennállottak a malmok, nem mondhatta a káptalan, hogy a halászati jognak békés birtokában volt.

és a bordézsma jövedelme is. Sőt az 1243-ból keltezett hamisítvány is most nyer törvény-erőt, melyben ki van mondva, hogy Ó-Budának csak a prépost adhat bírót, — még pedig akár városbelit, akár máshonnan valót. Hat esküdtet a város választhat, de a prépostnak joga van őket akár megerősíteni, akár visszautasítani, s egyszer elfogadva is, időközben letenni. ')

Ennyit ^köszönhetett Buda és Pest népe Poson kanonok élelmességének, a kalocsai érsek kritikátlanságának, Lodomér önkényének, árnyék-királyok jótehetetlenségének s végre a Werner vezetése alatti budai nép fészkelődésének. A bíró, mint láttuk, perlekedő egyéniség, de nagyon változó szerencsével. S mégis fentartja magát, s alkalmasint elismert ember. A káptalan és az érsek eljárása tartotta fenn őt s tette népszerűvé. Azon jellemek közé tartozott, kik á nép szenvedélyeinek folytonos tápot adnak, s minden kudarczért, mely őket éri, az ellenfélre hárítják az egész gyülölséget. Így aztán ők a hősök még a bukásban is, melyben mindig talpra esnek. Ha Károly a gazdasági ügyek rendezésében, Preuczellin a hadiakban, Walter az építésben és szervezésben tűnt ki, Werner perlekedő természetű volt, — szerencsésebb agitator, mintsem ügyvéd.

Azonban tagadhatlan, hogy oly viszonyok közt, midőn egy község fejlődésében kinőtt a korábban öt szabályozott jogi formákból, — kivált, ha az ellenfelek zsarnoki hatalma is érzékenyebbé teszi a nyomást, s természetszerű ösztön sodorja oda, hogy a jog útja helyett forradalmi térre lépjen, — az ily időkben, ha tiz kitűnő jelölt közt egy van olyan-féle jellem, minőt Wernerben vázoltam, azt fogja a közönség vezetőjéül elfogadni.

[1]) Fejér, IV. 1. 296,

Wernert hol *rectornak,* hol *judexnek* találjuk nevezve. Ha ez csak véletlenül és rendetlenül történnék, könnyű volna azt mondanunk, hogy már IV. László és III. Endre alatt a két szó teljesen synonimmá lett. Ámde a kétféle név előfordulását nem vehetjük a véletlen játékának s a különbség jelentéktelenségének. Talányossá válik a kérdés az által, hogy Lodomér érsek és a budai káptalan mindig *rectornak* nevezik Wernert, ellenben a király mindig yWtcr-nek címezi ugyanazt és soha ra/r-nak. Még pedig nemcsak IV. László, hanem III. Endre is egyaránt. Sőt IV. László abban az említett oklevélben, mely az 1279-diki államcsínyről szól, már az akkori bírót yWí?.v-nek hívja. E szerint már Walter idejében megtörtént volna a változás. Egyik tán elfogadható magyarázata ennek az, hogy az egyháziak nem akarták elismerni a budai polgármester igazságszolgáltatási jogát, mit a *judex* szó szerinti értelmezése magában foglalt. *Rector* az egyháziaknál is divatos értelemben tehette egy igen szegény egyházközség elöljáróját. Így Werner az egyháziak szerint nem lehetett itélö-bíró nagy ügyekben, mint egykor Walter. De van egy másik, s talán jobban elfogadható magyarázat is. S ez az, hogy IV. László alatt Budavár kivívta magának, hogy bíráját szabadon válassza, (talán a királyi megerősítés fentartásával). És a budaiak megválaszthatták *judex*-nek ugyanazt, ki előbb rector volt. Azonban az esztergomi érsek, ki föltehető, hogy ebben is, mint egyebekben Budavár polgárságának függetlenségi törekvéseit ellenezte, csak a királyi megerősítésre helyezett súlyt s megmaradt a rector címnél. Ezen bíró-választások egyikének eshetett áldozatául Walter, míg Werner^az évenkinti választások daczára is oly sokáig megmaradt a hivatalban. A hivatalnak polgáriabbá lettével a királyi hatalomnak kellett egy külön képviselő is a várban. S ez lehetett az alnádor vagyis

a királyi palota al-öre. Csakugyan már i 298-ban találunk egy állandóan Budán lakó alnádort Barleus comes személyében. [1]) Meddig viselte Werner a budai bíróságot, arra világos· adat nincs. Fiát, Lászlót már 1298-ban látjuk említve f de nem mint bírót, hanem mint birtokost Kelenföld, vagyis a mai Ráczváros határában.[2]) Azonban László lehetett már önálló birtokos apja életében.

Többet tudunk Lodomér érsek élete végéről, ki Buda történetében, mint láttuk oly fontos szerepet vitt, mint egy-egy király. Az érsek az 1297-ik év végén Felső-Hévízen a Sz.-János lovagok házánál feküdt betegen, hová alkalmasint gyógyulás végett jött, s valószínűen ott halt meg az 1298-dik év elején.[3])

Lodomér eleget keserítette a budaiakat a míg élt. Arra maga sem törekedett, hogy halálában megsirassák. Azonban nyilvánvaló volt, hogy halála csak annyiban adhat jobb fordulatot a város ügyeinek, a mennyiben újabb hamis ürügyek alatt újabb hátrányos végzéseket nem mérnek a városra. De bizonyos volt, hogy sem egy következendő érsek, sem a budai káptalan s más egyházi testület nem fog lealkudni abból, a mit Lodomér idejében bárminő fogásokkal elpöröltek tőle. Ily módon Lodomér egyéni vétkei a jövendőre is messze kihatottak, — s még sok, az előbbieknél elkeseredettebb harczot okoztak a város s az egyházi hatalmasságok között.

Buda küzdelme egyátalán nem volt példátlan. Euro-

[1]) „Kemyn comes, serviens comitis Barley vicepalatini Budáé residentis.“ Hazai Okmánytár, VI. 435. Nagyon angolos névnek látszik (barléy = árpa). A Kuminok pedig az egykorú I. Eduárd alatt Skótországban nagy szerepet játszanak. Azonban Kemyn lehet a magyar Kemény is. Egyátalán a neveknél bajos a *bizonyítás.*

[2]) Ladislaus filius Vernerii. Hazai Okm. 1.1. 95. 1.

[3]) Knauz, i. k. m. II. 432.

pában mindenütt, dé kivált a városi szabadságok fő kiinduló pontján Francziaországban, a városoknak az egyházi földesurak ellen kellett a legerősebb harczot folytatniok. A király, vagy egyegy világi főur könnyen megalkudott a maga városaival. De a főpapok és egyházi testületek a *simonia* halálos vétkébe estek, ha valamely megszerzett jogot feláldoztak. A városok alku és törvénykezés utján nem boldogulhattak ellenökben. Nem volt más mód függetlenségök kivívására, mint a forradalmi, — mely, ha más ut el van zárva — az emberiség haladásának igen régi s magas rendű törvényén alapul. Csakhogy Nyugaton a harczot már a XIÍ. és XIII. században többnyire kivívták; míg Buda csak· a XIII. század végén kezdi meg. Annyiban Budának kedvezőbb helyzete volt, mint á legtöbb nyugati városnak, hogy nem volt egyházi földesura. Tulajdonkép a király városa volt, ki csak némely regaliákat engedett át egyházi testületeknek, melyek, ha épen a kereskedést és a közlekedést, a város ezen éltető elemeit nyűgözték is, még sem voltak az élet és fejlődés megölői. Azonban a küzdelem ezek elhárítására alegroszszabb viszonyok közt tört ki. Mert Nyugaton a királyok magok segítették a püspöki városokat függetlenségök kivívásában. Egy IV. Béla alkalmasint könnyű módját találta volna a viszály elintézésének. Hogy mindkét fél ki legyen elégítve, az államnak kell vala egy kis áldozatra szánni el magát. Egy-két faluval beérték volna az érsekség, budai káptalan és az apáczák, hogy minden követelésről lemondjanak Buda irányában, mely áldozat időmultával mindig nagyobbá kellett hogy váljék, a mint Buda és Pest népesség és kereskedés dolgában gyarapodott. De ilyent nem lehetett várni IV. Béla szegény utódaitól. Sem ilyet, sem csekélyebb támogatást. Egy IV. László idejében, ki a mit ma adott, holnap megbánta, kétes értékű volt az ajándék

is. III. Endre alatt Buda keveset, vagy semmit sem nyerhetett a királytól az egyházi testületekkel szemben. — Más Árpádházbeli királyt -— tartozott megkoronázni az esztergomi érsek, s minden más egyházi ember is a világiakban hűségre, engedelmességre volt kötelezve. De III. Endrét Lodomér csak a maga önkéntes jószántából koronázta meg, — s ezen tett és a későbbi hűség a királytól hálát és jutalmat követelt. — Ilyen királytól, ki nem volt maga ura sem, lehetett-e várni, hogy az egyháziak, s épen Lodomér ellenében pártolni merje Buda népének függetlenségi aspiratióit? — Azonban a város a hátrányt, a királyi hatalom végelgyengülését annyiban hasznára fordította, hogy tettlegességekben folytatta a harczot az egyháziak követelései ellen, s van jele, hogy Lodomér halála után szintúgy, mint azelőtt.

Városaink időközben a perek daczára is folyton gyarapodhattak. Malmaik és kereskedésök jövedelme, mint láttuk, nagy versengés tárgya. A XIII. század két utolsó tizedéből számos oklevél tanúsítja, hogy a budai hegyoldalakon már terjedelmes szőlő-mivelés folyt. Számos templom, zárda és köházak (palatium) említése szintén a vagyonosság jele. De legnagyobb nyeremény volt a tatárjárás után a király itt lakta. Egy királyi palota állott a budai várban, egy királynéi Ó-Budán. Országnagyok, gazdag birtokosok tartanak szállást a biztosságul kínálkozó erős várban s az udvar körül. A király itt laktával kapcsolatos vívmány, hogy az országgyűlések Budára és Pestre kezdtek költözködni. IV. László alatt 1286-ban találjuk nyomát egy Rákoson tartott országgyűlésnek. Az eddig ismert adatok közt most találkozunk vele első ízben. [1]) Ismeretesebbek az 1290-ben Ó-Budán, az 1298-ban

[1]) Fejér Cod. D. V. 3. 317. Sajnos csak mellékesen, egy birtok-adományozási oklevélben fordul elő ennyi és nem több

Pesten, 1299-ben a Rákoson tartott országgyűlések. Az 1298-iki j4-ik törvényczikk kimondja, hogy minden évben Szent-György napra kötelesek összegyűlni a főpapok, főurak és nemesek. ')

Angolországban is valami parlament-féle csak a XIII. század vége felé dolgozta ki magát, I. Eduard alatt. Nálunk is, mint ott, a kormány gyengesége volt leghathatósb előmozdítója a fejlődésnek. De városunk még többet nyert fontosságban. Fehérvár volt azelőtt, ha nem is az országgyűlések, de a törvénykezési napok székvárosa. Ezután Pest az azoknál nagyobb fontosságú országgyűlések helye, bár még 1291-ben egy országgyűlést Fehérváron tartanak. A mily fontos volt Budára nézve a királyi család odatelepedése, szintoly fontosak voltak Pest újból való felvirágzására a rákosmezei tömeges gyűlések. Mert valahányszor a mohácsi vész előtt pesti vagy rákosi gyűlés van megnevezve, föl kell tennünk, hogy az tömeges, s nem tisztán főrendi gyűlés, mely utóbbit nem kellett akkor sem a mezőn tartani. Ezen gyűlések Fehérvárról való idehozatalának egyik nyilvánvaló oka — bár nem szólanak róla a kútfők — a király Budán lakta. Másik ok a helynek központi fekvése, mire IV. Béla 124i-diki hadgyüjtése világos előzményül szolgált, bár szomorú emlékűvé lett. De valószínű egy harmadik ok is: a kunok közel volta Pesthez. Mert az ország egyik főbaja volt, mint egész hitelességgel lehet bizonyítani, hogy a magánvárak építése óta a főurak nagyon elhatalmasodtak s mentül gyengébb volt a kormány, annál több zavar származott ebből. Ha

„Nos (Ladislaus) in generáli congregatione regni nostri in *Rókus* celebrata, habito praelatorum et baronum nostrorum consilio et consensu. “ A mi nem teszi azt, hogy a főembereken kívül mások ne lettek volna ott. Csak az adományozás tényére emlittetik a főemberek hozzájárulása.

[1]) Endlicher, 639. 1.

már ezt a hatalmas osztályt egymagában hívja össze a király,; mint rendes szokás volt, az tetszés szerint diktál neki törvényt. Azért volt szükséges átalán a tömeges országgyűlés, hogy a főurak ellen a· király egyensúlyt találjon. S legkönnyebb volt imposans tömeget gyűjteni a közeli és megnemesitett kunokból. A lengyel országgyűléseken is az ülések helyéhez közel fekvő kerületek köznemessége szokott volt nagyobb tömegben megjelenni és dönteni. Egy rákosi gyűlés nem bizonyság arra, hogy Pest már tekintélyes helységgé nőtte ki magát újra; mert ezen gyűlésnek épen nyílt mezőre volt szüksége Buda szomszédjában. De nevezetes tényezővé vált ez idővel abban, hogy Pest Budával együtt az ország politikai és gazdasági központja legyen. A város résztvehetett az ily gyűléseknek a maiaknál nagyobb izgalmaiban. De hogy városaink részt vettek az országgyűlési tárgyalásokban is, arra nincs adat. Emlittetnek kunok, nemesek, szászok. De külön a városok nem. — Ebben az időben magában Angolországban is a városok képviselői csak azért jelentek meg a parlamentben, hogy nagy adókat vállaljanak el; s azzal haza mentek az ülés bezárása előtt. A törvényeket az urak alkották. A III. Endre alatt alkotott törvények keveset, majd semmit sem foglalkoznak a városokkal. Az 1291-ben Fehérvártt tartott országgyűlésen egyik czikk csak azt tartalmazza, hogy a szabad, azaz nem püspöki, hanem királyi és királynéi városok felett az ország nemesei nem láthatnak törvényt. De hát a nádor, alnádor és tárnokmester, vagy a király által kinevezett városbíró, ki lehe-

[1]) Endlicher 618. 1. *Hospites* etiam liberarum villarum, regis scilicet et reginae, nobiles regni nostri non possint judicare. XV. czikk. Horváth Mihály azt olvassa ki ebből, hogy a szabad városoknak csak a városbíró mondhat törvényt. De ez nem épen világos. S a kérdés akkor is az, vájjon választott, vagy király képében való bíró?

tetett főnemes is? Egy szóval az országgyűléseket illusio volna egyebeknek vennünk, mint a városnak csak külső életére befolyt tötneges ide csoportozásoknak. Más tekintetben is, mint láttuk, városunk változó szerencsével küzdött, nyert is, veszített is. Mert ha rendesen egy ország autonómiájára nézve kedvezők lehetnek a gyenge kormányok; — de egyesekre és testületekre nézve, hol annyi ellentétes érdek áll harczban, a nyereség is csak olyan, mint a kártyás nyeresége. Nincs rajta áldás.

ÍII. Endre 1301-ben hal meg, január 14-dikén, a budai várban. Eltemették ugyanott a minoriták templomában, mely Szt.-Jánosról neveztetett s melyet mint bucsujáró, tehát nevezetes helyet említettem.

Mindenki ismeri ama király halálának szokatlan jelentőségét az országra nézve, melynek történelme azon naptól kezdve új korszakba lépett.

Korszakalkotó esemény volt sok tekintetben városunkra nézve is. Buda első rendű fontossága a királyválasztási zavarok közt lett nyilvánvalóvá.

XII. FEJEZET.

BUDA ORSZÁGOS SZEREPE.

Az utolsó Árpád még életben volt, mikor egy trónkövetelő rég megkezdte volt a harczot a magyar trón elnyerésére, s maga a pápa volt az ő hatalmas pártfogója. VIII. Bonifacius méltán helyezett súlyt arra, hogy a szokott formaságok közt juttassa trónra jelöltjét, a nápolyi Robert Károlyt. —- Első rendű fontosságú volt, hogy a királyt az esztergomi érsek koronázza meg, hogy Székesfehérváron történjék ez, s történjék az ugyancsak Székesfehérváron őrzött koronával, azon időkben az ottani prépostra lévén bizva a korona őrzéséről való gondoskodás. Tehát Esztergom és Fehérvár egyházi főemberei látszottak a fő s csaknem egyedüli tényezőknek a koronázás törvényes formáinak megtartásában. A pápa úgy vélekedett, hogy ha a primási méltóságot s a fehérvári prépostságot egy saját pártján lévő hívével tölti be, elérte a czélját.

Az esztergomi káptalan Lodomér halála után Gergelyt, ki régebb esztergomi kanonok volt, s aztán fehérvári választott püspöknek czímezte magát, megválasztotta esztergomi érseknek. Miért viselte előbb amaz akkor szokatlan czímet, s mikép történt most az érseki választás, az homályban van. Annyi bizonyos, hogy már ezen választás után Gergely nyomban úgy mutatta be magát, mint Endre

király hűtlen alattvalója. Ezért a király nem erősítette meg, — s így mindvégig mint *választott,* tehát nem valóságos érsek működött, a mennyiben működni engedték.

Endre király a 1298-dik év második felében már Gergely daczára, üresedésben levőnek mondja az esztergomi érsekséget. Annál nagyobb készséget mutatott Vili. Bonifacius a felségáruló iránt; mert a következő év elején kinevezi Gergelyt az *esztergomi egyház* procuratorává, a *fehérvári. prépostság* igazgatójává (administrator), s egyszersmind meghatalmazza, hogy Magyarországon a közrend háborgatói ellen világi és egyházi fegyvereket használhasson. *) E szerint csaknem oly hatalmat ad neki, mint a szentszék legátusának. Bonifacius alatt pedig ez a földi mindenhatóság egy neme volt.

Vili. Bonifacius, mint gyakran azok, kik nem járnak igaz után, épen akkor vágta a fát maga alatt, mikor azt \itte, hogy mesteri ravasz fogást követett el. Mert az által, hogy a magyar királynak nyilván való ellenségét emelte az érseki székre, meggátolta azt, hogy a király megerősítse a választást, e nélkül pedig az országban kevesen tekintették Gergelyt érseknek. Magok a magyar főpapok nagyja és többsége szintúgy kárhoztatták ez eljárást, mint a pápa világi politikáját.

Nem volt elég ennek az, hogy magát a trónkövetelő Károlyt bitorlónak tekintették, hanem keresett neki oly szövetségest, kit szintojy mértékben bitorlónak tekintett az ország többsége. Gergely olyan támasza volt Róbert Károly ügyének, mely elég súlyos volt azt földre dönteni. Ha a pápa és érsek még Endre életében nem lépnek fel ellenségek gyanánt, talán nagy nehézség nélkül sikerült volna Károlyt trónra juttatni, annak halála után; de így Károly csak évek múlva bajjal ért czélt, Gergely pedig

[1]) Knauz, Mon. E. Str. II. 440. 1.

soha sem lett valóságos érsekké. Többek közt Budán is ártott az ügynek, melyet diadalra akart segitni.

Mint már érintettem, 1299-ben a nyulszigeti apáczák egészen a szentszékig folyamodnak a miatt, hogy a budai bíró, esküdtek és község az ő vásárukon nem engedik meg nekik a vámszedést. VÍIÍ. Bonifacius az ő feltolt esztergomi érsekét, Gergelyt nevezi ki, hogy az ügyet megvizsgálja és ítéljen benne; de hozzáteszi, hogy excommunicatiót ne hirdessen a város ellen, a pápa elöleges jóváhagyása nélkül. ') Nem gondolnám, hogy egy VÍII. Bonifacius ezen legyezgetéssel rosszalni akarta volna Lodomérnak ezelőtt kilencz évvel elkövetett hibáját. Az ok az, hogy Rómában értesülve voltak Budavár fontosságáról egy királyi jelöltre nézve.

Azonban Gergely választott érsek pápaibb volt magánál VIII. Bonifaciusnál. Kihirdette Buda ellen az egyházi tilalmat, hihetőleg nemcsak az apáczák, hanem a budai s az esztergomi káptalanok panaszai nyomán is.[2])

De az egyház éles fegyvere most lapjára esett. Egy bitorlónak tekintett érsek mondta ki. Csak arra volt jó, hogy a budaikat még jobban elidegenítse Esztergom érsekétől és pártjától.

Gergelynek sem áldásával sem átkával nem törődtek sem Budán sem az országban.

Az esztergomi érseki széket, kevesek kivételével mindenki üresnek tekintette, míg Gergely élt, s magok a magyar főpapok többsége is. Maga a király az 1300-dik év elején az esztergomi várat minden népével s a főispánság-

[1]) Wenzel, X. 339.

[2]) 1307-ben az udvardi zsinat végzései közt olvassuk, hogy - Buda ellen már *körülbelül kilencz* évvel azelőtt hirdetett Gergely interdictumot. — Tehát ha 1298-ban nem is, de 1299-ben. (Lásd Knauz, i. m. II. 573. Fejérnél hibás az 1309. évszám)

gal együtt két várnagyra, Jaroszlavra és Barleus comesre bízza, ki, mint tudjuk, Budán lakott alnádor volt. [1])

Ily módon Buda eddigi vetélytársának minden ügye fenekestül felfordult.

Azonban a budaiak káröröme — ha volt — a vetélytárs Esztergom dolgainak ily váratlan megzavarodásán, nem sokáig tartott. — Mert a király csak Gergelynek volt ellensége s nem Esztergomnak vagy az érsekségnek. 1300-ban szeptemberben megerősíti Endre az esztergomi káptalannak azon privilégiumát, melylyel Lodomér érsek elállotta Buda és Pest szárazi útjait.[2])

1301-ben a király halála háttérbe szorította ezen ügyeket, melyek igen kisszerűeknek tűntek fel azon országos szerephez képest, melynek rangjára emelkedett Buda —- úgyszólván máról holnapra. Azonban azok az ujjhúzások, melyeket a város Esztergommal folytatott, döntök voltak közvetlenül Buda pártállására s közvetve az országos események lefolyására is.

A pápai párt nem fogta fel kellően az új helyzetet. Elégnek vélte Esztergom és Fehérvár bírását. De kifelejtette, hogy meg kell szereznie a nemzet többségének önkéntes beleegyezését, s kifelejtette, hogy ama két városon kívül egy harmadikat is birni kell, arra, hogy valaki Magyarországon valódi király lehessen. Hiába koronázza meg az esztergomi érsek Fehérvártt, az ott tartott koronával az új királyt. Megvan a korona; de nincsen trón. Mert csak Buda szikláján állhat ez szilárdul.

Legelőször lépett föl a követelők közül Róbert Károly, kinek pártja már az előbbi évben sorakozott volt, s táborában tartózkodott hive Gergely választott esztergomi érsek is. A Dráva mellékéről a hozzá szító Veszprémen át

[1]) Knauz, Mon. E. Str. II. 466.1.
[2]) U. a. u. o.

jöve, Gergelynek sikerült Esztergomot kézre keritni. A csak tizenkét éves Róbert Károlyt, az érseki főtemplomban, bár nem a valódi koronával, meg is koronázta. [1])

Ez volt a kritikus perez, melyben ha Buda megnyitja kapuit a pápa-pártiaknak, Róbert Károly, ha nem is mindjárt, de évekkel előbb szilárdítja meg állását Magyarországon. Hogy ennek most megtörténnie lehetetlen volt, az főkép a néhai Lodomér bűne vagy érdeme, a szerint a mint valaki az ország akkori politikájában pártállást foglal el.

Buda az Esztergom-ellenes párthoz állott, tehát a pápa és Károly ellen volt. Szövetkezett aVenczelcseh király jelöltsége mellett buzgólkodott főurakkal, s különösen Ivánnal, a hatalmas és tevékeny Németujvári gróffal, ki személyesen utazott Prágába, felajánlani ILVenczel cseh királynak a magyar koronát, számos főpap és főur megbízásából.

Az öreg Venczel nem volt hajlandó a maga személyére nézve fogadni el a szép ajándékot. Mert Magyarországon sok a rendetlenség, rablás és gyújtogatás. Örökösen vesződnie kellene papokkal és világiakkal. Mindig útban kellene lennie a terjedelmes ország egyik vidékéről a másikra. Ö nincs arra nevelve, hogy nyíllal kezében kún módra napjában hat állomásnyi földet nyargaljon be.

De a főellenvetés, a mit Ivánnak mondott a cseh király, az volt, hogy ő már meg nem tanblna magyarul. Már pedig egy királynak tudnia kell saját alattvalói nyelvét; mert nem lehet az, hogy csak tolmács által kérhessen segítséget királyától a szegény ember s maga tol-

1) Knauz (i. m. 444. 1.) világosan kimutatja, hogy nem Zágráb, hanem Esztergom volt ezen koronázás helye. Csak azt nem látom bebizonyítva, hogy Gergely és Károly ekkor Budára jöttek volna. Ha ott lesznek vala, ki sem mentek volna onnan. Az az oklevél, mely a Budán léteit bizonyítja, csak formátlan töredék, s nem alkalmas eloszlatni az alapos és sokféle kételyeket.

mács által hirdesse ki a perlekedő felek közt az ítéletet. [1]) De fia az ifjú Venczel, könnyen meg fogja tanulni a nemzet nyelvét s elsajátitni szokásait. Azt ajánlja maga helyett a magyar trónra.

Iván ezen alkudozások mellett ráért itthon is működni.

Az ausztriai marsall társaságában Budára jött. Utóbbi az özvegy királynét, Albert római király leányát Bécsbe kisérte, leányával Erzsébettel együtt. A királynék ó-budai palotájának fentartását az özvegy mindjárt férje halála után István soproni ispánra bízta.[2])

Iván ekkor bevette Esztergom várát is, hogy utat nyisson Venczelnek. Róbert Károly futva menekült Bélakutára, a mai Pétervárad tájára, az ő érsekével, ki soha sem látta többé Esztergomot.[3]) így ez a fontos hely a Venczel-pártiak kezében volt, s Ivánnak Budán megfordultával, vagy a nélkül is, ez a város szintén meg volt nyerve a párt részére, valamint — úgy kell lenni — már elejétől fogva meg volt nyerve Fehérvár is.

Ifjabb Venczelt számos hívei diadalmenetben kisérték be az országba 1301-ben, júliusban. Esztergomot utjokba ejtették, melyet Iván átadott Venczelnek. Azt mondja a krónika, hogy *jó pénzért* adta volna át. De lehet-e ezt bünül tudni be? — Különös, hogy a középkori magyar aristocratiától, az úgynevezett *oligarcháktól* minduntalan azt követelik a XIX. század történetírói, hogy az ő nagy vagyonukat azért adta az állam, hogy mindjárt első alkalommal koldusokká tegyék magokat! Hadjáratot viseljenek magok költségén, melyeket egyes ember vagyona meg nem bir!.

Esztergomból Budára hozták a gyermek-királyt.

[1]) Hornecki Ottokár. Pez. III. 683. és 685. 1.

[2]) Fejér, VIII. 1. 53. Világosan Ó-Buda áll a szövegben.

[3]) Bélakuta az oklevelek szerint itt feküdt. De vannak, kik azt Pannonhalma tájára teszik, s fentebb szó lévén róla, ez utóbbiak véleményén indultam.

Nagyszerűen demonstrált Buda nem annyira mellette, mint a szintén gyermek Róbert Károly ellen.

Az érkezőket különösen meglepte az egyházi rend magaviseleté. Tudták, hogy Gergely egyházi átok alá vetette volt a várost. S ennek daczára, íme, a kalocsai érsek, több püspök, s nemcsak, hanem valamennyi szerzetes rend volt Budán, Pesten, sőt magok az apáczák is, Domonkos- és Ferenczrendiek, ünnepélyes processióban jöttek az ifjú király elé. Budán és Pesten nem volt templom, melynek valamennyi harangját meg ne húzták volna. Harang- és énekszó mellett kisérték fel a várba, s ott egyenesen Boldogasszony templomába. Ezen szép és nagy templomnak khórusában a főoltárra emelték. Vallásos szertartás közt mutatták itt be a népnek az új királyt. Azután a várbeli királyi lakba kisérték. A lelkesedésben több része lehetett a Róma és Esztergom főpapjai elleni dacznak, az ország választási joga melletti juridicus buzgalomnak, mint akár a cseh ifjoncz személye iránti ragaszkodásnak, akár a tisztán politikai okosságnak. ')

[1]) Eodem anno (1301.), quidam Ungari nobiliores *cum civibus in Buda conspirantes,* filium regis Boemiae pro rege sibi eligentes, terram, ac in praedictam civitatem introduxerunt. Pez, I. 474. Egy verses, de elég hű krónika ezt írja:

Da sy in hincz Ofen prachten,
Gégén im do gachten,
Nunnen, nrunich, und Phaffen,
Denn geistlich Gewalt
Was vber die Stat peczalt.
Was Glocken warn in dér Stat,
Dy bort man als drat
Erschellen und erschlingen,
Mit lewten und singen,
Erzaigten sy do
Daz sein warn fro.
Sy furten in an dér Zeit
In ain schon Munster weit,
Daz ist geweicht und erpawn
ZuErn unser Frawn,
Auf dem Alter in den Chor
Hu eben sy in empor,
Da lasen sy und sungen
Uber den Chunig jungen,
Daz den Lewten wurd offenbar
Daz er zu Kunig erwelt war.
Darnach furten sy in
In den Cbamer-Hof hin,
In derselben Klaus
Wunt dér Kunig mit Haus.

Fordítva: Mikor a magyarok Venczellel Budára értek, elébe siettek apáczák, barátok, papok, mert az egyházi fenyíték alól föl volt mentve a város. Egyszerre megkondult és zúgott min-

Mindez — úgy látszik — nem közönséges diadalmenet volt, hanem része egy Budán tartott országgyűlésnek, egy előzménye a későbbi szokásnak, mely szerint a koronázás helye Fehérvár volt ugyan folyvást, de az azt megelőző választás helye Buda és Pest. [1])

Miután a budai szertartás végbement, -— a krónika szerint — a magyar urak, s különösen a kalocsai érsek és Iván gróf kérte a cseh vendégeket, maradjanak, míg az ifjú királyt Fehérváron fölszentelik s a királyi pálczát és koronát átveszi. Nem sokára azután — folytatja a krónika — Fehérvárra mentek s nagy pompával megkoronázta az érsek tiz püspök jelenlétében. Akkor vissza jöttek Budára.[2]) A királynak eme visszatelepedése azt bizonyítja, hogy Buda erősebb vár és rendes királyi lak volt, vagy pedig, hogy a város polgárainak hűségében jobban lehetett bízni?

Mind a három okot bízvást föltehetjük. Venczel a koronát magát is Budára hozta Fehérvárról, s alkalmasint nem az ő közvetlen utóda volt első, ki Budára visszatértekor koronával a fején lovagolta be a város utczáit. Nagy jelentősége volt Venczelnél is, hogy a nép előtt a valódi koronát mutassa be, míg vetélytársa csak egy közönséges fejdiszszel ámította a népet, minőt kölcsön vett pénzen akármelyik gróf csináltathat magának. Hasonlókép Venczelen kezdődhetett az a szokás, hogy a fehérvári koro-

dén harang, s hangos énekkel fejezték ki örömüket. Mindjárt a szép s nagy templomba vitték, mely Boldogasszony tiszteletére van szentelve. A karban a főoltárra emelték; olvastak, énekeltek neki, s így hirdették a népnek, hogy királylyá van választva. Aztán a kamara-házhoz vezették, melyben a király és családja szokott lakni. (Pez, III. 690. 1. Austriae Chronicon, Hornecki Ottokártól.)

[1]) A kik Venczelt egyenesen Fehérvárra utaztatják Csehországból, nem olvasták Hornecki Ottokár krónikáját.

[2]) Fez, III. 691. 1.

ínázás alatt a budai polgárság állott őrt a fehérvári templom kapujánál. A budai és fehérvári ünnepélyek augusztusban folytak le, s a koronázás azon hó 27-én ment végbe.

Venczel bírta az ország többségét, bírta Esztergomot, Fehérvárt, Budát, bírta a valódi királyi jelvényeket. Könnyű volt felelni az ellenvetésre, hogy nem az esztergomi érsek, hanem a kalocsai tette fejére a koronát.

Ez azért történt, mivel jog szerint az esztergomi érseki szék ekkor üresedésben volt. Nagyobb baj volt ennél, hogy a király gyermek lévén, ismét, mint IV. László alatt, az erélyes kormányzás lehetetlenné vált. Sokan igazították az ügyeket, a hányán annyi felé fordították az országos ügyek szekerének rúdját. Csuda, hogy mindjárt föl nem borult.

Az ellen-pártnak csak tűrnie, várnia kellett, hogy az erős lábú, de gyenge fejű kormányzás meglábölhatlan sárba rekedjen.

Venczel hívei megkapták jutalmukat. A kalocsai érsek, Csák ki lettek elégítve, s kétségkívül Buda is kapott némi kárpótlást a költségekért, melyekbe verte magát, — a fáradtságot akkor nem. számították fel pénzül. Annyi bizonyos, hogy semmit sem fizetett az ó-budai káptalannak, s föltehető, hogy más egyházi testületeknek sem. Úgy látszik, a pártnak minden tényezője, mely 1301. nyarán határozottságban és tevékenységben annyira megerőltette magát, úgy vélte, békén pihenhet már a maga babérain, míg ellenben a pápa csak most vetette a mérlegbe egész hatalmát. Gergely gyenge képviselőnek bizonyult be. VIII. Bonifacius most az apostoli szék legkitűnőbb cardinálját, Miklós ostiai püspököt küldi be. Kiváló diplomata volt, ki nem állított mindent az élére, de határozott sőt merész volt, ha kellett.

Májusban nevezik ki, őszszel Magyarországon van.

Ügyességét bizonyítja, hogy több magyar főpapot nyert meg mindjárt egy zsinat tartására, s merészségét, hogy ezen zsinat helyéül épen az ellenpárt fővárosát, Venczel királyi székhelyét, az egyházi ellenszegülés fészkét, egy szóval Budát tűzte ki. A pápa követe október 2 5-kén Esztergomban volt, s onnan Budára jött az nap, mikorra a magyar főpapokat oda gyűjtötte volt.

A kalocsai érsek, kit a pápa maga elébe idézett, számot adni Venczel megkoronázása miatt, kevéssel azelőtt meghalt s a buda-várabeli Sz.-János-templomban temették el. E szerint már érseke nem volt a magyar egyháznak.

Úgy látszik, maga Gergely sem volt jelen. De itt volt a győri, csanádi, zágrábi, váradi, boszniai püspök s a kalocsai prépost, kikkel november 14-dike körül is tanácskozott. A követnek, ha egyéb nem, annyi sikerült, hogy azt a szakadást, mit a Venczel-párti egyháziak közt okozott, megkezdje a világiak, sőt a budai polgárok közt is, mint a későbbi események gyanitnunk engedik. Annyi bizonyos, hogy míg Budán volt, nem lépett föl a polgárság ellen kényszerítő eszközökkel.

Sikerülhetett talán még ekkor némely tekintélyesebb budai polgárt, s köztük Werner fiát Lászlót, ki most apja után a bírói tisztet viselte, megtántoritni a Venczel iránti hűségben, kétségkívül a város részére teendő engedmények árán. A polgárságnak voltak bizonyára külön okai is az elégedetlenségre. Bármennyire hizelgett is nekik az országos szerep, annak természetes hátrányai is megvoltak. A várban a király őrségét oly hatalmas urak katonái, minő Iván és Máté grófok, képezték. Megszűnt az a polgárok zárt helye lenni. A párt hatalmasai uralkodtak inkább, mint László budai bíró. Azonban a többséget a városon kívüli szövetség, az érdek nem okoskodó hatalma, és a következetlenség szégyene megtartotta előbbi ellenszenvei-

ben. Bármily kíméletes volt a követ föllépte, világos volt, hogy a gyűlés az ország és város akkoron vallott érdekei ellen van irányozva. Úgy látszik, kisebb-nagyobb módosítással, a budai polgárság kezet fogva a párt főuraival, ismételni akarta az 1279-diki csínyt, midőn egy másik hívatlan vendéget, kit a pápa küldött a nyakukra, kiszorítottak a városból. A követ megtudván, hogy valami fenyegető van ellene készülőben, titkon oda hagyta Buda várát s Pozsonyba sietett. *)

Mikor történt eltávozása, nem tudjuk.

Lehetett ez az 1301-dik év végén, s lehetett a következendő év elején. Pozsonyban január vége felé találjuk.[2]) Nagyobb mértékben el lehetett foglalva a párt megszilárdításával, hogysém még végső eszközökhöz nyúlt volna. Úgy látszik, mint ügyes politikus, a budai méltatlanságot előnyére tudta fordítni, Venczel uralkodásának fejetlen voltát bizonyítván vele.

Csak 1302-ben május 21-dikén fenyegeti Budát egy forma szerinti excommunicatióval, melynek kihirdetésével a pestujvári (budavári) és pesti plebánusokat bízza meg.[3]) S mivel szolgáltak meg erre a budaiak? ·— A pápai követ nem az ő kényszeritett eltávozása okozóit, nem is a Venczel-párti budaiakat akarja sújtani, hanem az ó-budai káptalan jogainak eleget nem tevő budavárosi rectort,.es-

[1]) Fautores'filii regis Bohemiae .... laesioni illius intendebant. Territus itaque Legátus metu, clanculo Budenses deseruit et properanter Posonium festinavit. Pez, I. 724. (Chron. Austr.)

[2]) Knauz, II. k. 448. 1.

[3]) Fejér, VIII. 1. 138. és VI. 2. 319. Az előbbiben 1301-re, az utóbbiban 1303-ra van téve ez az oklevél, s némelyek az utóbbit fogadják el. Holott pedig világosan ki van téve a datum: ez Bonifacius uralkodásának 8-dik éve, junius kalendái előtt 12 nappal — azaz május 21. Minthogy pedig Bonifaciust 1294-ben deczember 24. választották meg (1. Potthast regestáit), ez a 8-dik év májusa 1302-re esik.

küdteket s a polgárok egyetemét. Miklós szerint a budaiak több mint *két éve* nem fizetik a hajó-vámot a káptalannak. Most azt követeli, fizessék le a hátralékot s ezután tegyenek eleget ama kötelezettségöknek. A nevezett plebanusok intsék meg á várost első, másod, harmad Ízben. Ha nem engedelmeskedik, azonnal végre kell hajtani az excommunicatiót.

Méltán kérdhetjük, hogy míg az ostiai püspök Budán tartózkodott, miért nem szorította, vagy beszélte rá a várost kötelessége teljesítésére?

Ez a kérdés úgy nyer legtöbb világosságot, ha föltesszük, hogy az ó-budai káptalan is Venczel-párti volt. Van erre adat is. Mikor Vili. Bonifacius Venczelt a maga itélőszéke elé idézte, hogy a magyar koronához való jogát bizonyítsa, ennek Rómába küldött három követe közt találjuk az ó-budai éneklő kanonokot Jánost is, kik nem is azért mentek, hogy Venczel jogait védjék, hanem hogy ezek kétségtelen, voltában mentegessék Venczelt, a miért a pápa felhívásának eleget nem tehet. *)

A Venczel-párti káptalan a pápai követ előtti panaszával nem akarta sem 'Gergelyt elismerni esztergomi érseknek, sem a pápa követét fölfegyverezni a Venczel-párt gyöngitésére. Eshettek később a budai káptalanon más sérelmek is tulajdon pártja részéről, a budaiak vám-megtagadásán kívül is.. Mert átalán ennek a pártnak egyik veleszületett gyengéje volt, hogy az egyházi főhatalommal állván szemben, mindenfelé oly anyagi károkat szenvedtek az egyházi birtokok, melyek a politikai pártszenvedélyböl sem voltak magyarázhatók. — így egyik országos botrány volt az esztergomi érsekség állapotja, melybe Venczel alatt jutott. Ő egy Meszics László nevű

[1]) Fejér, VIII. 1. 207.1. Ezt V. Kelemennek egy 1307-ben kelt bullája beszéli el.

cseh főembert nevezett ki az esztergomi érsek birtokainak kezelésére. Ez pedig lefoglalta az érsekségnek és a káptalannak minden birtokát és jövedelmeit, és úgy gazdálkodott benne, mintha ezen, most a király ideiglenes birtokában levő vagyon nem az országé, hanem az ellenséges Gergelyé lett volna. ') Sok egyháznak ezen károsodásai okozhatták nagy részben, hogy az egyháziak egymásután állottak át Venczel táborából a Károlyéba. Úgy látszik, az ó-budai káptalan hasonló okokból követte a példát, miután elég sokáig, két évig tűrte a budai lakosság vám-megtagadását. A pápai követ kapva-kapott az alkalmon, hogy egy káptalant s épen a budait lekötelezze, s a nyakas Venczel-párti budaiakra nem politikai hibáért, egy személyes boszú színét magán nem viselő büntetést mérjen.

Budavárnak 1299-töl, 1302-ig két bíráját találjuk említve: Petermannt és *Martinus Sclaviist,* vagyis Tóth Mártont.

Ezek voltak, mint bírák a Gergely érsek s később a pápai követ kiátkozásának fő-tárgyai.[2])

Mint látni fogjuk, Petermann* úgy volt ismeretes, mint a legbuzgóbb Vénczel-párti polgár.

Azonban a budaiak már kezdtek elfásultak lenni az egyház hatalmasainak haragos tekintete iránt. Nem is, ez által lett fekete betűkkel beírva Buda évkönyveibe az

[1]) Knauz, u. o. II. 44 9. 1.

[3]) Az udvardi zsinat 1307-diki végzéseiben. Fejér hibásan ir *Pecuniarust* Peturmanus helyett. Lásd Knauz, M. Eccl. Str. II. 57.3. 1. „Item cum Peturmanus, Martinus Sclavus ceterique cives Budenses ..... excommunicationis, Castrum ipsum interdict! silentii fuerint irretiti.“ Igaz, nincs bírónak nevezve a két polgár; de alig lennének másként név szerint megjelölve, ha nem ök lettek volna a város kormányzói. Más jelét is fogjuk látni, hogy Petermann 1.304 előtt volt már egyszer bíró.

1302-dik év. — Az ellenfél, Károly pártja annyira felszaporodott s az ostiai püspökben oly erős központot nyert, a mily mértékben gyengült és ernyedett aVenczel pártja. Elérkezettnek látták az időt Károly hívei, hogy egy hadjáratot intézzenek Venczel ellen, s őt magát saját székhelyén támadják meg.

A hadjárat terve ezen két fő pont elfoglalását tűzte ki czélúl: Buda, Fehérvár.

Károly szeptember 10-dikén már Ó-Buda táján táborozott. ' A budaiak ily módon nem tarthatták meg a kisasszony-napi vásárt. Az ellenség nagyobb részben a püspökök katonáiból állott. A birtoktalan Gergely érseken kívül István kalocsai választott érsek, a zágrábi, pécsi és boszniai püspökök bizonyára nem tétlen nézőkül jöttek, hanem dandáraikat vezérelték a kiátkozott Buda ellen. A világiak közül kitettek magukért Csesznek! Jakab öt fia, Roland gróf, és Márkus fia, István. [1]) Úgy látszik, Ó-Budá hozzájok állott, vagy legalább meghódolt, nem lévén oly erős vára, hogy megvédje magát.

Budavár bevételét egy meglépéssel megkísértették.[3]) A felső várral nem boldogultak, pedig az alsó város kerítését, talán a mai Víziváros felől, be is vették. Itt tatármódra kegyetlenkedtek. Lakosokat gyilkoltak le, csonkítottak meg. Raboltak sőt gyújtogattak is. Azután neki mentek a nagy terjedelmű szőlő-hegyeknek. Nem érték be vele, hogy azon évi termésben magok tartsanak szüretet, hanem tőbül vágtak ki minden túkét és gyümölcsfát.

A harcz heve sem hozható fel mentségül oly tettre, melyben egy seregnek huzamos ideig türelmes napszámmunkát kell mivelnie.

[1]) Fejér, VIII. 1. 115. és Knauz, M. E. Str. II. 448.

[2]) Fejér, u. o. „ipsam civitatem circumvallatam destruere nitebatur.“

Azonban épen ez az eljárás, ha egyebet nem tudnánk is Budáról, bizonyítja várának erős voltát, melyet ha meglépéssel bevenni nem lehetett, le kellett mondani a reményről, hogy megszállás által be tudják venni. A kerített város, mint valami erős pánczélu állat-szörnyeteg megsebezhetlen volt; csak a pánczélból kiálló végtagjai: külvárosok, szántóföldek, szőlők voltak azok a pontok, hová érzékeny csapásokat lehetett mérni. Meg lehetünk róla győződve, hogy Károly és pártja szívesebben hatolt volna be magába a várba, mint a külvárosba és szőlőkbe, s ha az előbbi sikerül, nem fárasztja magát az utóbbival.

Barbarossa Frigyes, ki Olaszországban ezt a vandalismust gyakorolta, nem csupán pusztitási szándékból járt el. Tudta, hogy a városi nép egy mezei csatát megvesztene ellenében. A pusztítás arra való volt, hogy az ellenséget kicsalja biztos védfalai közül. A stratégia ezen otromba nemét Károlynak a táborában volt olaszok és németek ajánlhatták.

S a kegyetlen fogás sikerült is. Buda őrségét kétféle elem alkotta ekkor. Egyik volt a rendes, a fegyveres polgárok hada, másik volt némely Venczel pártján levő főurak lovassága. Ott volt egy Bethlen nevű főurnak több fia, kik közt Máthé és Olivér tűntek ki. Képzelni lehet a polgárok dühét, mikor a vár fokáról· nézve, szemök láttára pusztította az ellenség szőlőiket, — a főúri lovasság pedig a középkorban gyávaságnak tartotta falak mögé vonulni s meg nem ütközni nyílt téren az ellenséggel. A rabló-munkában elszéledtek bizonyára szolgáltattak egy-egy oly alkalmat, midőn nagy előnynyel lehetett rajtok ütni.

A kirohanás, mire a pusztítás számítva volt, megtörtént, s a harcz véres volt. Máthé halálos sebet kapott, öcscse Mihály foglyul esett, kinek embertelenül fejét vet-

ték. Képzelni lehet, hogy ha egy főúrral így bántak, miként bánhattak némely kezökre került budai polgárral! Mindazáltal nemcsak Buda alól verték el a Károly pártiakat, hanem szétszórták a Fehérvár ellen vonultakat is?)

A budaiak győztek; de most láthatták, hogy semmit sem kap az ember ingyen a földön. Drágán kellett megfizetniök azt a hármas dicsőséget, hogy országos szerepet játszanak, hogy a király köztök lakik és még azt is, hogy váruk bevehetetlpn. Ezen szép előnyöknek lehetett köszönni, hogy még olyan rósz vásár és oly szomorú szüret nem esett Budán, a milyen az 1302-diki volt.

Csakhogy ily bölcs elmélkedésre aligha rendelkeztek akkor a budaiak elegendő hidegvérrel. Sőt föltehető, minden positiv adat nélkül is, hogy soha még Budán a szenvedélyek magasb hőfokra feltüzelve nem voltak, mint akkor. Dühöket az embertelen eljárás fölött csak fokozta a diadalérzet, hogy az elbizakodott ellenséget szélylyel verték.

Ekkor kellett történnie annak a világra szóló botránynak, hogy a budaiak Petermann bíró és Tóth Márton esküdt vezérlete alatt kihirdettették a város föloldását az egyházi tilalom alól. Minthogy a rendesen beiktatott plébánusok vonakodtak nyilvános isteni tiszteletet tartani, elűzték őket. Talált papokat a nép — s többek közt egy Lajos nevűt — kik végezték. a szertartásokat, temetéseket stb. Ezzel sem érték be, hanem gyújtott gyertyákkal s az excommunicatiók kihirdetésénél szokásos más szertartások közt Buda város ünnepélyesen egyházi átok alá vetette magát VIII. Bonifacius pápát, s az őt követő valamennyi magyar főpapot.[2])

[1]) Nagy Imre, Anjoukor! okm. I. 41.

[2]) Sem Thúróczynál (Schwandtner, I. 156. 1.) sem Muglennél (Kovacsics, Sammlung stb. 87. 1.) mely annak német for-

Ez a Károly-párt és főpapjai által tartott budai szüretre való felelet volt. — Mert nem tehető fel, hogy a pápai követ által hirdetett interdictum, mely csak az ó-budai vám miatt kelt, ennyire felbőszítette volna a városiakat. Ebben az ügyben már hozzá is szoktak az egyháziak ilyes eljárásához.

Lehet-e azt képzelnünk, hogy a XIII. századnak bármelyik keresztyén városa vallásos közönyből és frivolgúnyból tudott volna menni ily végletig? Ezt Buda népe a legteljesebb komolysággal és felháborító sérelmek közvetlen benyomása alatt tehette. Nemcsak, hanem a népnek az a szónoka, Lajos pap és mások igen buzgó emberek lehettek, s épen vallásos meggyőződésök szerint kiáltották ki Bonifaciust rósz pápának, és rósz keresztyénnek is. Így jutott Buda a küzdelem heve által akaratlanulsodortatva, azon végletig, hogy egyházi *sckismá-val,* szakadással vádoltassék. Ugyanazon 1302-dik évben február 1 i-dikén égették meg Francziaországban a pápa egy bulláját s kiáltották rá, hogy *eretnek.*

Azonban minden nagy izgatottság után beáll a le-

ditása, évszám nincs erre. Thuróczynál az illető s azt megelőző fejezet chronologiája teljesen elvetendő. A 85. fejezetben az öreg Venczel király Magyarországra jötte 1303-ra van téve, pedig az 1304-ben történt. A 86. fejezet így kezdődik „Eodem tempore“ s elmondja a pápai követ Magyarországra jöttét, mi 1301-ben történt. Azután elmondván a követ távozását, ezen alkalomra teszi a budaiak nevezett föllázadását. — Pedig, mint láttuk, valamivel később a pápai követ más, kisebb okból hirdette az első egyházi tilalmat (mert Gergelyét az sem nézte érvényesnek). — Muglen is ilyforma zavart egymásutánt állít fel. O is elmondja az öreg Venczelnek 1304-ben való Budán jártát, s azutánra teszi a pápai követnek oda jöttét, mi pedig 1301-ben történt. Miután az öreg Venczelnek bejötté nincs szükségképi kapcsolatban ez ügygyei, ellenben a pápai követ hirdette tilalom szoros kapcsolatban áll vele, az 1302-dik év, midőn Miklós kihirdette azt, fogadható el a helyes dátumnak.

hangoltság, s a tulhajtásokkal mindig· vészit az ügy maga. Sokan — s egy rész vallásos indokból, más rész józan okosságból, — szenvedőleges nézője lehetett a mindig lármásabb cselekvő párt túlzásainak.' A tömeg boszújának kitörése hevében a józanabbak ellenszegülése csak olaj lett volna a tűzre: polgárvér-ontásnál és terroristicus kémkedésnél a *rósz érzelmilek* ellen, alig lett volna más eredmény várható. Azért a higgadtabbak kénytelenek ilyenkor eltitkolni roszalásukat.

A város zajongó elemének vezérét megnevezik az udvardi zsinat végzései. A józanabb rész képviselőjének a nemsokára bekövetkezett események Lászlót, a *néhai* Werner bíró fiát mutatják be.

A budai polgárok 1302. után még kevésbbé vonzódhattak Károlyhoz, mint azelőtt. De ez nem egyértelmű azzal, mintha Venczelt, vagyis az őt környező s nevében az országot gyengén kormányzó, de Buda felett kétségkívül önkénykedö Venczel-párti főurakat annál jobban szerették volna.

Elég különös, hogy az 1302-diki események után mind a király, mind a város részéről enyhébb eszközök jeleit látjuk.

A városban 1304-ben Werner fiát Lászlót találjuk a bírói székben. *) Minthogy 1 302-ben, az egyházi tilalom kiadásakor még vagy Petermann, vagy Márton volt a bíró, valószínű, hogy a változás 1303-ban történt. László pedig, ha nem is volt tán épen Károly-párti, a mivel vádolták, de nem is volt oly Venczel-párti, a minőnek Venczel óhajtotta. Mindenesetre benne oly bírót nyert a város, ki személyére nézve nem volt egyházi átok alatt. Azonban magok az ifjú Venczel tanácsosai is alább hagytak a Károly-pártiak elleni erőszakos eljárásukkal.

[1]) Thuróczy, Schwandtnernél, 1.156. hibásan az 1303. évre.

1303-ban ifjabb Venczel oly rendeletet adott ki, mely igazságos és helyes politika lehetett; habár a budaiak sérelmet láthattak benne. A király visszaadatta az esztergomi káptalannak összes birtokait és jogait, még azokat is, melyek ellen Budának oly sok panasza volt. Az oklevélben *Dorog* említése arra mutat, hogy a Lodomér-féle sérelmes vámszedési jogot egészen helyreállította a király.[1])

Azonban Venczel megkésett ezen jun. 3-dikán kiadott intézkedéssel, s csakhamar keservesen és méltán megbánta. Még nem tudhatta, hogy Rómában május 31-dikén őt és párthiveit egyházi átok alá vetette a pápa. Ö épen akkor igyekszik engedmények s oly nagy ajándék árán közeledni az egyházi párthoz, mikor az bevágta a kiengesztelődés útját. Az oly fontos esztergomi várat és javadalmakat kibocsátotta kezéből, melyek most igen könnyű módon a Károly-pártiak birtokába kerültek.

Azonban Károly pártjának két fő támasza esett el 1303-ban. Egyik Gergely választott érsek, ki Rómában jártakor a Colonna-féle lázadásnak esett áldozatául. Nem sokára meghalt VIII. Bonifacius pápa is. Az esztergomi érsekséget rövid időre Mihály töltötte be. Minthogy az esztergomi káptalan választotta meg, látni való, hogy az elég hamar nyilatkozott a Károly pártjára. Esztergomvárában Mihály érsek s így Károly uralkodott. Ez a Mihály, mint zágrábi püspök részt vett volt az 1302-diki -budai szüretben. Érsekséghez jutása nem volt törvényesebb, mint Gergelyé. De a hatalmat gyakorolni iparkodott, s egyik tette az ö pünkösdi érsekségének az volt, hogy a szakadár Buda ellen egy újabb egyházi tilalmat hirdetett ki.[2])

Azonban az 1304-dik évben más szél fújt Eszter-

[1]) Knauz, i. m. II. 520.

[2]) Az udvardi zsinat végzései közt van szó arról, hogy Mihály is tilalom alá vetette Budát. (Knauz, i. m. II. 57.3.)

gomban, s nagy dolog történt Budán is. Idösbik Venczel, a cseh király, tetemes haddal jött Magyarországra. Talán magának sem volt még kicsinált terve az, a mit tett. Valószínű, hogy személyesen akarta kipuhatolni a magyar viszonyokat, s aztán ezek szerint cselekedni. Mindenki azt hitte nyilván, hogy a Károly-párti hadak szétverésére hoz segítséget, s az ő első tettei és szavai is megerősítették e hiedelifiet.

Julius elején érkezett az Esztergommal átellenben fekvő' Kakathoz. Úgy látszik, Mihály érseket arra akarta kényszeríteni, hogy fia pártjára állva, ezzel erősittesse meg magát, s aztán mint valódi esztergomi érsek újra megkoronázza a királyt. [1]) — Az érsek nem teljesítette a kívánságot; de eléggé különös, hogy nem tett semmit Esztergom védelmére. Maga elmenekült. A várőrök szemmé láttára kelt át a Dunán a cseh had. Ellenállás nélkül zúzta be a várkaput. Aztán betört az érseki főtemplomba s annak sekrestyéjébe. Ott az egyház kincsei, szent edényei, díszruhái préda tárgyaivá lettek. A káptalan levéltárát is ott őrzötték, melyben nemcsak ezen testület, hanem számos család oklevelei, s nem egy országos okmány voltak letéve. A csehek leszakgatták a leveleknek függő arany pecsétjét selyem zsinórjaikkal együtt. Sőt voltak köztök jártas irás-tudók, kik épen az esztergomi érsekség és káptalan kiváltságait tárgyazó iratokat szakgatták össze. Ennek hire kétségkívül nem okozott bánatot a budai polgárok közt; de aligha vettek részt ezen pusztításban budai polgárok is, — különben Lodomérnak egy levele sem maradt volna az utókorra. S átalán véve

[1]) Knauz, M. E. Str. II. 544. (Venczel) „in portu Kokoth nefandissima castra sua fixit, ut praedictum filium suum *violenter* in regem Hungáriáé facérét coronari.“ Ezen nyilván nem elég szabatos szavaknak értelme alig lehet más, mint a mit én adok nekik.

ezen oklevél-pusztításnak és az egész dúlásnak, úgy látszik, nagyobb volt a híre a valóságnál. Az öreg Venczel azután az érsekség és káptalan összes birtokait Henrik bán kezére bízta, ki előbbi Károly-pártiságának engesztelő áldozatául oly borzalmasan gazdálkodott az érseki birtokokban, hogy égre kiáltó dúlásával és zsarnokságával több embert hajtott a Károly táborába, mint akkor, midőn hívének vallotta magát.

Azonban a pártszenvedély ily eljárásból csak azt a következtetést vonta, hogy az öreg Venczel élethalálra s tűzzel vassal fogja üldözni a Károly pártján levőket, kik már lemondhatnak minden reményről.

Budán számos világi ur, élén Németujvári Ivánnal, ezen legtevékenyebb Venczel-pártival, s egy-két főpap várta megérkeztét. A király hadait a városon kívül telepítette le; de öt és udvarát nagyobb kényelem kedvéért a várbeli királyi lakban szállásolták el. A bevonulás a várba elég fényes s az üdvözlet elég szives volt.

Úgy látszik, az öreg király külön figyelmére méltatta a polgárság hangulatát is. Természetes, hogy ilyenkor az elégületlen hallgat. A Károly ellen boszuszomjas többség oly ovatiókkal fogadta Venczelt, hogy az ilyesek iránt már elfásult király is kielégítőnek találta a hangulatot. Az első egy-két nap vigalmai után elkezdődtek az országgyülésszerü komoly tanácskozások. Az idősb király szégyenletesnek találta magára nézve is, hogy egy afféle kalandorgyermek, a minő Károly, leszoríthassa Csehország hatalmas uralkodójának fiát a trónról. Azért jött, úgymond, hogy azt a haszontalan kölyköt kiverje az országból. Hanem ennek föltétele az, hogy a magyarok nyújtsanak aztán kezességet fia királyi tekintélyének emelésére és biztosítására. [1])

[1]) Hornecki Ottokárnak elég részletes s e részben elég

A cseh királynak sok igaza lehetett. Neki eddig a magyar korona sok pénzébe került. Fia is eddig csak adott; de nagyon keveset kapott. Mi haszna emelnek trónra nem egy ifjút, hanem bármely okos férfiút, ha nem adnak neki királyi hatalmat és jövedelmeket? — Azonban lehetett-e kívánni a főuraktól, hogy lemondjanak épen arról az előnyről, melyért a király szabad-választásának elve kedves volt elöttök? Kétségkívül észrevehette a király azt is, mily kevesen rajonganak, ,-s kevesen készek életet és vért áldozni fiáért s a Premysli-dynastiáért. — A tanácskozások hosszúra nyúltak, s ha nem folytak is eleinte elkeseredetten, de látható volt, hogy az érdekek ellentétessége miatt kielégítő megoldás tanácskozások utján nem várható. Így Venczel kezdett titokban haragot tartani a magyarokra. Egyszersmind sűrűn érkeztek Csehországból a rósz hírek. Austria a pápa pártjára állva kezdte pusztitni Morva-és Csehországot. Ezeket titkolta Venczel a magyarok elöl, kik más úton nem értesültek a történtekről. Az nyilván kényszerítő szükség volt, hogy idősb Venczel mentül előbb haza vigye hadait. Azonban a modor, melyben ezt kivitte, alattomos volt. .

Elhatározta, hogy fiát, nemcsak, hanem a koronát is magával viszi. — A tanácskozások folyamában egy ünnep-nap előestéjén az egyházi emberek előtt azt az óhajtását fejezte ki, szeretné fiát királyi díszben látni és egyszersmind a koronázási szertartást is.

A királyi jelvényeket ifjabb Venczellel együtt Budára hozták volt, s a várbeli Boldogasszony templomának sekrestyéjében őrizték. Mint a cseh krónikás Írja, a kirámegbizható előadását nem tudom mi helyes okból mellőzik országos történelmi műveink. Naiv indokolásában s fölfogásában nem követem; de adatai annál hivebbek lehetnek, mentül naivabb az iró.

lyok oly ritkán vették elő, hogy egy év alatt alig viselte három óra hosszat az uralkodó. — így a meghatározott ünnep-napon az egyházi tilalom sújtotta városban nyilvános, fényes isteni tisztelet mellett a sekrestyéből elővették először Sz.-István palástját, melyet az ifjabb Venczelre adtak. Azután a szent király kardjával övezték fel. Következett a sarkantyú-pár-. Most a főpap a deli ifjú fejére illesztette a koronát, ki egyik kezébe Sz.-Istvánnak arany nyal és drágakővel befoglalt jobbját tartotta, másikban pedig a királyi pálczát. Felhangzott az egyházban az ének. A cseh király nagyon dicsérte a magyar papok előtt ezen áhitatteljes és pompás szertartásokat. De ezalatt egyenkint, s a polgárok által észrevétlenül sok cseh lovas sétált be a nyitott várkapukon. Vagy kétezer gyűlt össze belölök a templom előtt és környékén. A király erről értesülve, be sem várta a szertartás végét, hanem fiával együtt odahagyta a templomot. Az ifjú király valamennyi jelvénynyel díszítve egy készen tartott díszes paripára ült, s apja kíséretében a királyi palotába lovagolt. Mindezt a nép egy újabb koronázás ünnepélyének tartotta, annyival inkább, mivel aznap a cseh király vadakban és halakban gazdag ebédet adott a főpapoknak és főuraknak, mely estig tartott. Befejezésül a vendégek közt gazdag ajándékokat, hihetőleg az akkor híressé vált cseh garasokat saját kezével tele marokkal osztogatta ki.

Egy ideig folytatta még a magyar urakkal a sikereden tanácskozást. Egyszer csak összegyűjtötte hadait. Úgy látszik, átszállóit a pesti partra. [1]) Azt állította, hogy

[1]) Thuróczy, Schwandtnernél. I. 156. 1. Juxta Danubium circa Pesth, aliquantulum residens stb. De nyilván valótlan, mintha Csehországból Pestre jött volna. Tudjuk, hogy jövet Esztergom felé vette volt útját. Hibás Thuróczynál az évszám is — 1203.

a Tisza mellékére indul. Ebben kételkedni ok nem volt; mert Károly pártja ott új támaszt nyert, miután a kúnok hozzá állottak. A Venczel-pártiföurak hadai és budai polgárok is csatlakoztak seregéhez. — Azonban a cseh király, úgy kell lenni, nem az üllői, hanem a váczi úton indult tovább, tudtára adván út közben a magyaroknak, hogy föl kell hagynia eredeti szándékával, miután hadait mulhatlanul Csehország védelmére kell vezetnie. Mihelyt számolni fog az őt megtámadott németekkel, azonnal hastól visázatér Magyarországra. Hozzá tehette volna, s tán hozzá ás tette, hogy Csehországban is tulajdonkép a Károly pártja ellen harczol, kivel a német császár épen most szövetkezett Pozsonyban, hol több magyar főpap és főur is a szövetség tagjává lett. —- Ily okból történhetett, hogy ezen kijelentés után is több magyar kísérte őt az ország határa felé, melynek közelébe érve a cseh király más hangon kezdett beszélni. Maga elé hivatta a magyarokat s köztök a vele volt budai polgárokat, Werner László bíróval együtt. Ennek s nehány tekintélyesebb polgárnak szemére hányta, hogy koronás urok iránt hűtlenek voltak, sőt élete ellen összeesküvést forraltak. Azért Lászlót s még tizenhat budai polgárt, mint felségsértöket fogságra vetett s rabul vitt magával Csehországba.

Iván grófot az ország kormányzójául nevezte ki, s rábízta a vezérletet és erős várakat. Budai bírónak *Petermannt* nevezte ki, illetőleg visszahelyezte méltóságába. [1]) Azonban előlépett egy Venczel-párti magyar püspök s visszakérte a magyar koronát és más királyi jelvényeket, melyeket addig az ideig benn az országban őriztek. Ezt a

[1]) Hogy Petermann nem első ízben viselte most a bíróságot, mutatják Dubravius cseh történész ezen szavai is: „Petermanno Budáé relicto, qui praefecturam, *vélut antea,* tűm arcis tűm urbis gereret.“ (Hist. Bohém, lib. 8.)

cseh király kereken megtagadta, állitván, hogy ifjabb Venczel lévén a magyar uralkodó, a koronának ott kell lennie, a hol ő maga van.

A cseh király szavai és tettei nem mindenben voltak szinlettek, kivált a visszatérés szándékára nézve. Mostani eltávozása nem akart végkép való visszavonulás lenni Magyarországról, mert Venczel soha sem volt nagyobb mértékben rászorulva a szövetségesekre, mint most. Oly nagy mértékű esztelenséget nem lehet föltenni róla, hogy ő Károly félelmes szövetségesei ellenében megvesse a magyarok részéről való támogattatást, hacsak minden feltételt szégyenére alá nem ir, a mit Albert császár kíván. — Fiát és a koronát nem merte Magyarországon hagyni; mert bár Buda erős vár volt, s a legbiztosabb hely falaira nézve, de nem bízott Budavár természetszerinti védőiben, a polgárokban, mint a számos budai polgár és a bíró letartóztatása bizonyítja. Az elfogottakat — nem tudni minő bizonyítékok nyomán — titkos Károly-pártiaknak tartotta.

Azonban bár az egykorúak mind meg tudták magyarázni a cseh király eljárását; de rósz hatást tett mindenkire a magyar korona elhurczolása s a király eltávozása. A párt és az ország fej nélkül maradt bizonytalan időre. Buda király nélkül volt. Maga hatalmából szakasztott el minden nyűgöt, mi az egyházhoz kötötte. Mégis valószínű, hogy sohasem volt még oly kevéssé szabad, mint ekkor. — A Venczel-párti uraknak őrséget kellett tartaniok ezen fontos várban, melyet már a cseh király eljárása által gyanús érzelműnek tartottak. Az őszintén Károly-ellenes polgárt is kezdte tulajdon szomszédja azzal gyanusitni, mintha csupán a főuraktól való féltében volna Venczel-párti. Kellemetlen érzés, hogy valakinek önkéntes jóakarata kényszeritett színben álljon. A makacsabb

természetűek közül titokban sokan válhattak Károly-pártiakká. Mert nem terrorismus volt-e a cseh király eljárása, hogy csupa gyanúra, minden bírói eljárás nélkül, annyi derék polgárt vet rabságra? — Iván gróf és Petermann folytatták kétségkívül azt a gyanakodást és Buda a városon kívüli hatalmasokkal szövetkező párt-terrorismusa alá került.

Iván gróf Ó-Budának is ura volt. Az ottani királyi kamara alvárnagyának czímét viselte. A budai káptalan kénytelen volt vele tartani, s ez törvényes eljárásokban folyton működött. Jelét látjuk annak, hogy Iván gróf, mellőzve a budai bírót, ottani polgárokat vet fogságra és birtokaikat elkobozza. *)

A később kitört explosió heve bizonyítja a szenvedélyek erőszakos elfojtását.

1) Egy 1.305. aug. 17-dikén kelt oklevél (Anjoukori okmánytár I. 100.1.) a budai káptalan tanúskodását foglalja magában arról, hogy Iván gróf „vicecastellanus de Régió palatio de Veteri Buda“, egy budavári polgárt letartóztatott volt s birtokát lefoglalta. Azonban (hihetőleg kitűnvén, hogy nem Károly-párti) ezért Iván gróf most elégtételt ád neki.

XIII. FEJEZET.

A HARCZ VÉGE.

Buda-vár körülbelül egy esztendeig volt király nélkül. 1305-ben Ottó bajor herczeg oly formán jutott el hozzánk, mint értünkre a Hohenzollerni Károly Oláhországba. Ottó nem jött egészen üres kézzel. Oly ajándékot hozott, mely a magyarok előtt legbecsesebb: a koronát és a királyi jelvényeket. De egyebet aztán nem is. Fő párthive Iván gróf volt, ki elvesztette volna minden politikai hitelét a Venczellel való felsülés miatt, ha valami módot nem gondol ki a baj helyrehozására. A német krónika szerint Iván gróf eszméje volt a bajor herczeg behozatala. [1])

Ottó is, mint Venczel, először Budára jött, hol főurakon kivül főpapok is fogadták. Sz.-Márton napja, november 1 i-dike táján érkezett Budára. Miklós napján, decze-mber 6-dikán történt meg a koronázás Fehérváron, — Iván és István grófok, ezenkívül számos más four, s a pápák tilalma ellenére, — több püspök jelenlétében.[2])

[1]) Hornecki Ottokár idézett krónikája.

[2]) „Recipiens se in *Buda,* circa festum B. Martini, et subsequenter in die B. Nicolai per quosdam episcopos, praesentibus multis baronibus cum comite Ybano et duce Stephano aliisque multis in Weizzenburg coronatur.“ (Annales Osterhowenses (1288—1313) Pertz, Ser. XVII. 554.)

Onnan visszatért Budára: Megérkezte ünnep volt. — Harangok zúgása közt ismét nagy néptömeg fogadta. Minden utczát belovagolt, fején a koronával, vállán Sz.-István palástjával, kezében a többi jelvényekkel. [1]) Az új király személye iránti ragaszkodásnak vette az egész lelkesedést; pedig annak legalább is fele nem az embert, hanem a ruházatot illette, melyet már elveszettnek hittek, s mely ime, csudaképen, ezer viszontagság közt, megkerült!

Ez az öltözet, — bár nem tudjuk, mennyiben volt neki testhez álló —- Ottónak annyira tetszett, mint Venczelnek. Nem adta oda őrzés végett sem Fehérvárnak sem a budai főtemplomnak, hol pedig kipróbált hüségü plébánus működött akkor: az a Lajos, a ki kiátkozta volt a pápát. Nem kellett attól félni, hogy valaha Károly pártjára álljon. Kár volt azonban a *magyar koronát* csupán szó szerinti értelemben venni. Az a kifejezés jelentette és jelenti a nemzetet és az ország területét is. Ily értelemben a koronáról becses drágakövek kezdtek lemállani.

Venczel cseh király — mint irtuk — Henrik grófot helyezte volt be az esztergomi érsekség és káptalan uradalmaiba. Oly kegyetlenül zsarolt, hogy százötven jobbágyot végeztetett ki gazdálkodása idején. Ezenkívül, úgy látszik, a nagy kiterjedésü érseki birtokoknak távolabbi megyékben fekvő részei ekkor lettek köz-préda tárgyaivá, s Trencséni Csák Máténak az érsekekkel folytatott harcza ezen időből keltezte indokait. Ezen állapotot meghagyta volt Ottó király is. Azonban az új érsek és Károly pártja elhatározták Esztergom kézrekerítését.

Tamást, az előbbi esztergomi prépostot Károly először fehérvári prépostá emelte, s azután esztergomi érsekké. Már 1305-ben julius elején mindkét czímet viseli.

[1]) Thuróczy, II. k. 87. fej·

Első dolga volt egyházi átkot hirdetni Henrik bán két fia, Henrik és János ellen, kiknek kegyetlen pusztításait részletesen elősorolja. *)

Károly és az új érsek sok főnemes és számos közpemes kíséretében 1306-ban bekerítette Esztergomot és sok áldozatba került harcz után, még jun. 23-dika előtt bevette. [2]) Henrik bán két fia megmenekült ugyan; de az országnak egyik leghíresebb vára, mely a mongol erővel is daczolt, most az ellenfél kezébe került. Csüggesztő benyomást tehetett nemcsak az, hogy Károly erős várakat tud bevenni, nemcsak az, hogy számos föur és nemes volt táborában, hanem az is, hogy Ottó a közeli Budán vagy tétlenül nézte, vagy sikeretlenül erőlködött meggátolni a vár elvesztését. Előbbi esetben egyéni jellem gyengeségéről győzte meg a vezér az ő katonáit; utóbbi esetben a párt gyöngesége lett nyilvánvalóvá.

Buda erős voltának nevezetes bizonysága az, hogy Károly tetemes serege nem jött Buda ostromára. Még szájában volt az 1302-diki budai savanyu szőlőnek az íze. Mindamellett a város helyzete igen kellemetlenné vált.

Esztergom most az. elkeseredett ellenség kezében tömérdek kárt tehetett Budának, nyílt ostrom megkisértése nélkül is. A dunai közlekedést felülről teljesen elállotta; a szárazi utakat, mind a jobb mind a balparton bátortalanokká tette; örökös portyázásokkal dúlhatja Budának szőlleit, szántóföldjeit, legelő nyájait. Jó fegyvernem volt ilyesekre a kún had, melyet Károlynak sikerült a maga részére hóditni. Most ez az istenfélő párt ünnepélyes szerződésben engedte meg a kunoknak ugyanazon pogány szokásokat, melyekért a pápák és érsekek egykor IV. László

[1]) Knauz, M. E. Str. II. 556. és köv. 1.

[2]) U. a. 564.1. Péter a Kazimir fia, és Márton a *Bogár* fia tüntették ki magokat Károly pártján. Számos föur volt velők.

törvényes magyar király ellen egyházi tilalmat és keresztes hadjáratot hirdettek volt!

Azonban Ottó csak a királyi jelvényeket féltette. Esztergom eleste után pár hónappal oda hagyta Budát a koronával együtt. Egyik oka eltávozásának, mint tudva van, az volt, hogy Erdélyben egybekeljen Apor vajda leányával. De másik valószínű oka az, a mit Venczel eltávozásában is láttunk, hogy Budán nem találta magát elég biztos helyen. A falak elég erősek lehettek, de a polgárok mellét nem vértezte belülről az önfeláldozó hűség. A polgárságban észrevehetőbb lehetett a csendes békés hajlam, mint a tüzes harcziasság.

Azonban bármik voltak Ottó eltávozásának okai, bizonyos, a király ezen tette rósz hatású volt. Nincs oly had, melyet le ne hangolna a vezér félrevonulása a legkritikusabb körülmények közt, sőt hogy — bármi szómagyarázatot adnak is annak, — az ne viselné magán a desertio színét.

A koronás király 1306. szeptemberében távozott Budáról, melyet soha sem látott többé. ') Csaknem nevetséges fogsága Erdélyben tönkre tette azt a kis tekintélyét is, a mit talán bírt. Ha előbb vitézsége, most eszélyessége mutatkozott gyarlónak.

Ottó elfogatása perczétől, tehát 1306. végétől kezdve nem volt lehetséges egy Ottó-párt. Ugyanez a párt volt a Venczelé is. Mindkét fő letüntével, fejetlenül maradt az. Iván gróf furfangos leleményessége ismét kudarczot vallott. Most úgy látszik, tökéletesen kifogyott a király-jelöltekből.

[1]) Szeptember 13-dikán Ó-Pestnél adja vissza Walter fiának Endrének a nagyszigeti birtokokat, melyeket Wernerék foglaltak volt el. Werner fia László most fogoly volt Prágában. Fejér, VIII. 1. 199.

A mily mértékben elvesztették ama jelöltek és a párt-vezérek a tiszteletet és bizalmat, oly mértékben kellett kedvezőbbé válni a hangulatnak Károly iránt.

Ily viszonyok közt nem kellett prophétai ihlettség annak előrelátásához, hogy Károly országszerte el fog ismertetni, s hogy Buda ellenállásának ha nem is napjai, de hónapjai meg vannak számlálva. Melyik polgár ne unt' volna rá az örökös hadi lábon állásra, az éjjel-nappal való őrségi szolgálatra?

Mikor az ellenfelet respektálni kezdik, nem messze van a békekötés ideje. Semmi kétség benne, hogy a budaiak igen nagy árt szabhattak volna Károly bebocsátásáért falaik közé, s ez kész lesz vala minden észszerű engedményre, Egy királynak kevésbe került volna elháritni azon régi viszályok okait, melyeket a város az egyházi testületekkel folytatott. Lehetetlen, hogy a budaiak higgadtabbja ezt ne látta, s a nem gondolkozó rész ne érezte volna. A következés megmutatta, hogy Budán volt is már a polgárok közt Károly-párt.

Nem sokára ahhoz áll vala kevés kivétellel mindenki.

Szóval minden észszerű ok szerint Budának már 1307-ben vagy a következő évben egy a város szabadságaira nézve előnyös békét kell vala kötnie Károlylyal. Egyike volt ez a városra nézve a legkedvezőbb alkalmaknak,,—-s bizonyosnak vehetjük, hogy így végződik vala a viszály ha az eseményeket az emberi okosság egymaga szőné. De a szövetbe ugyanannyi szálat vegyítnek a vak szenvedélyek, mint az ész.

Már eleve megnehezítették azok a kibékülést. A város ügyeit azok vezették most, a kik az egyházi tekintély ellen a legnagyobb mértékű sérelmet követték el. A király nagy engedményeket tehet; de egy Petermann, ha életének megkegyelmeznek is, szerepet többé nem játsz-

hátik. Lajos pap és társai pedig, kik a pápa kiátkozásában is részesek voltak, semmi szín alatt nem remélhettek kegyelmet az egyház részéről.

Azonban mindezek egy egész fegyveres lakosságú város ellenében népi sokáig tarthatták volna fenn hatalmukat. Magának a Károly-pártnak türelmetlen szenvedélyessége vágta be útját egy Budára nézve kedvező kibékülésnek.

Buda készen lehetett arra, hogy most már nagyobb erélylyel fog Károly pártja fellépni ellene. Nincs nyoma egy új'abb ostrom-kísérletnek, de a harcz más nemű fegyverekkel megkezdődött a következő évben.

Az 1307. május végén tartott udvardi zsinat külön határozatot hozott a Budán akkor működött papok ellen. A fegyelmetlenség büntetése mellett (praeter poenam irregularitatis) tömlöcz és más szigorú fenyítés van kimondva rájuk. Ezen átalános ponton kívül a zsinat különösen is megemlékszik Budáról, mely ellen kilencz év alatt háromszor hirdettek egyházi tilalmat, s mégis ott Petermann bíró és Tóth Márton arra kényszerítik a népet, hogy Lajos és más excommunicált papok miséit hallgassa, — a mit, nem gondolva isten büntetésével, még mindig folytatnak. A zsinat megújítja az egyházi tilalmat és kiátkozást. A Budán szolgáló papságot eretneknek és elszakadónak nyilatkoztatja. Felszabadít mindenkit, hogy ezen papok és a budai polgárok személyét elfogja, vagyonából kirabolja. [1]) Negyven napi bűnbocsánat van hirdetve azon

[1]) Praedictos sacerdotes tamquam haereticos et schismaticos declarantes, deputando personas eorundem a fidelibus Christi capiendos, ac bona ipsorum diripienda universa, civium scilicet Budensium et sacerdotum sic celebrancium praedictorum, et hoc eisdem fidelibus in suorum injungimus remissionem peccatorum .....omnibus Christi fidelibus quadragin ta indulgentias dierum duximus concedendas. (Knauz, M. E. Str. II.573.I.)

híveknek, kik a budaiak személye és vagyona ellen bármit elkövetnek. A gyilkolás ugyan nincs megnevezve, de tiltva sincs. Valamennyi buzgó keresztyénen kívül az ország minden haramiája rá volt uszítva Buda városára, mint szabad zsákmányra. Ilyekben bővölködött az ország, miután annyiféleképen buzdították az ipar ezen nemét.

Miután némely pap és népvezér az egyház tekintélye ellen a lehető legnagyobb kihágást követte el, — ámbár elég különös, hogy az udvardi zsinat végzése nem említi a budaiak bűne közt a pápa kiátkozását, — el lehettek készülve a legszélsőbb egyházi büntetés kihirdetésére. De ezek miatt egy egész várost szabad zsákmánynak hirdetni sem igazság sem helyes politika nem volt. —- Ha Udvárdon a józan észnek szava lett volna ama pont fogalmazásában, annak csak az ellenszegülő egyháziakat s a világiak közül mentül kevesebb főkolompost kell vala kiátkozni, hogy ez által a békére hajlandó tömeg támaszt ' nyerjen az őt terrorizáló főbbek ellen. De hogy e részben szenvedély vezette a tollat, bizonyltja a szöveg egy következetlensége is$_r$ melyben az van mondva, hogy a budai nép *kényszerítve* van az egyházi fegyelem elleni magaviseletre, s mégis a népre nehezedett egyedül a büntetés. Mert a főbbek személyéhez férni nem lehetett, míg Budán ők az urak ; de a népnek roppant károkat lehetett okolni. Ily végzés csak arra volt jó, hogy a békés hajlamok harczvágygyá lángoljanak fel, s Petermann bíró és Lajos pap hatalma erkölcsi támaszt nyerjen.

Azonban a Károly-pártiak türelmetlensége nem engedett időt arra sem, hogy a budaiak e fölött a méltatlankodás jeleit adják.

Az udvardi végzések még tudomására sem juthattak a budaiaknak, midőn egy másik csapás sújtott le rájok. Werner fia, László, kiszabadult csehországi fogságá-

bői. Ő testestül telkestül Károly-párti volt, s ennyiben, ez idő szerint lehetetlen nem helyeselni politikáját, mind az ország, mind a város szempontjából. Hozzájárulhatott az erkölcsi méltatlankodás azon, hogy egy kisebbség zsarnoki terrorismusa polgártársai többségének józanabb felfogásával s a város érdekével ellenkező politikát követ. De a közügyet érdeklő okokhoz járult egy szenvedélyes vérmérséklet személyes gyűlölete, megbuktatójaPétermann elten és a három évi tömlöcz minden gyötrelmeinek eleven ^emléke. László szövetkezett több Károly-párti főurral, s különösen a Csák-nemzetség egy kiváló tagjával, Jánossal. — Ez azelőtt Venczel pártján volt, s kétségkívül jeles szolgálatai fejében kapta Visket adományul, a Buda elten 1302-ben garázdálkodott Cseszneki család rovására. Mentül inkább Venczel-párti volt, most annál inkább be akarta bizonyitni Károlynak tett hűség-fogadalma tiszta pengését. Az ily erőltetett ügybuzgalom nemcsak a jellem gyávasága, hanem következményei által is rútabb, mint a tiszta meggyőződésből és szenvedélyekből folyó; mert kizár minden telkiismeretet.

Ily szövetségesek tették magokat érintkezésbe a budai polgárok Károly-párti részével s alkalmasint többségével. Nyomban a május végén tartott udvardi zsinat után, junius elsején, egy csütörtökről péntekre menő éjjel történt, hogy a Zsidó-, ma Bécsi-kapu őrei titokban megnyitották azt Werner és Csák János katonáinak. ') Petertermannt oly készületlenül találta a veszély, hogy fölveretvén álmából, felöltözködni sem volt ideje. Egy ingben keltett menekülnie. Pártja más főbbjei foglyul estek. A város tizenkét esküdtjének ketteje, Tóth Márton és bizo-

[1]) Thuróczy, 88. fej. „Feria quinta post festum B. Petronelláé. “ Ez utóbbi nap május 31-dike volt, mely szerdára esett azon évben. Feria quinta — csütörtök.

nyos Herrmann szenvedett ki az elmenekült Petermannért is. Vad kegyetlenséggel végezték ki másnap. A város utczáin szilaj lovak farkára kötve hurczoltatták őket. Ezt politikai vétségek miatt szenvedték. Azután az egyházi vétségért kellett bünhödniök. Megégették roncsolt hulláikat,. mint szokás volt az eretnekekét. László, kétségkívül Károly adományából minden városbeli ellenfelének birtokait foglalta el. Az udvardi végzés értelmében László az egyház részéről is nagyszerű bünbocsánatban részesülhetett, mint a ki nem egyes budaiak ellen vitt keresztes háborút, hanem egy egész várost térített meg. Legnagyobb érdeméül pedig azt számíthatták be, hogy az egyház ellen szegült lelkészeket Lajos pappal együtt híven kiszolgáltatta Tamás esztergomi érseknek, ki börtönbe záratta őket, s a börtönben haltak meg.

így lett kielégítve a boszu; de egyszersmind így került az erős Buda Károly kezére, a nélkül, hogy maga számára kedvezményeket nyert volna. Mint meghódított város új szabadalmakat nem várhatott. Megköszönte, ha nem az ellenkezőt mérik rá szívtelen kegyetlenséggel.

A budaiakkal Venczel rútul bánt, most Károly pártja lakoltatta őket. Ha Buda most oly független, souverain község, mint az egykori Flórencz vagy Milánó, kétségkívül tisztára kitakarítják a város falai közül a pápa-ellenes ghibellineket, hogy a Károly-párti guelfek élvezzék a szabadság áldásait. De Károly és az ország csakhamar érezteté a városénál magasb rendű hatalmát. És Károly országos pártjának ezen időben nem a boszu, hanem a kiengesztelés, a szép szerint való pártgyarapítás volt a jelszava.

Nem tudjuk, helyeselte-e Róbert Károly László bíró eljárása modorát. De az bizonyos, hogy csínyje kevesebb vérontásba került, mint az ostromkísérletek vagy a viszály hosszabbra nyúlta. Nemcsak Buda került kézre ezen tény

által, hanem nagy hatással lehetett az másokra is. Királyra és országra nézve nagy fontosságú volt, hogy a város Károly részére mentül előbb meg legyen szerezve, habár, mint láttuk, magára a városra nézve a megoldás a legroszabbak közé tartozott, — annyival inkább, hogy mint ilyenkor történni szokott, Buda polgársága, hogy megmutassa megtérésének teljes őszinteségét, bizonyára oly messze ment a loyalitás nyilatkozataiban, hogy épen őszintesége vált gyanússá. Kérni alig mertek egyebet, mint bünbocsánatot.

A király nem sokára Buda várában szállott meg, — s ha az udvar és hive Werner László alatt kevesebb volt tán a megunt szabadság, de annál több lett a rég óhajtott rend. Tömeges, fényes országgyűlések, nemzeti ünnepek, melyeknek szintere Buda és Pest volt, felejtették a kisebbszerű községi bajokat, s emlékeztették a fővárost arra, hogy fölötte áll az ország és a király joga és hatalma. Mindezekben már Buda és Pest csak szenvedőleges szerepet játszott, de az izgalmas és meddő tevékenység után annál jobban esett mindazon látványosság, mely a béke és rend új korszakának sejtelmét derítette fel a zavar és küzdelem setétsége után.

Budára nagy szüksége volt Károlynak. Esztergom tönkre jutott volt, Fehérvár még nem hódolt meg. Buda lett szükségkép a király lakává s a gyűlések helyévé.

Még Werner László államcsínye évében i 307-ben bevonult Károly Budára számos főpap és főur kíséretében. Azon év októberének 10-dik napján tartanak a Rákoson egy országgyűlést, melyen ö is jelen van. Egy rákos! gyűlést elválhatlannak kell vennünk a Budán tartott előzetes gyűléstől, melyet a király a főpapokkal és főurakkal szokott tartani. A Rákoson való gyűlésezés megannyi budavári gyűlés lesz vala, ha a főurak fegyveres csapatai

és a köznemesség tömeges megjelenése nem kívánják meg, hogy táborozásra alkalmas legyen a gyűlés helye.

Ha nem is az egész ország, de kétségkívül többsége részt vett ezen gyűlésben, melyen részint tizenegy dynasta, két érsek és több püspök szolgálatában, részint függetlenül, a maga kenyerén, nagy számú nemesség jelent fneg.[1]) A tizenegy föur hüségi esküt tesz le Károly iránt az esztergomi érseknek, s a haza ellenségének nyilatkoztatja az ellene szegülőt. Végzésképp mondja ki mindazon birtokok visszaadását, melyeket valaki a király, az egyház vagy a nemesek jogainak sérelmével birtokol. A közhangulatot kifejező szavak az ünnepélyes okmányban azok, melyekben az igazság uralmát hirdetik a szenvedélyeké fölött.[2]) Jellemző az is, hogy a főurak oly túlnyomó szerepet játszanak, mint Lengyelországban, s ennek mintájára többen: Omodé, Kopasz, aztán István az Erhyei bán fia, és Roland „palatínus"-oknak czímezik magokat, mi lengyel értelemben nem hivatalt, hanem első rendű hatalmas urat jelentett.

A gyűlés egyházi ünnepélye Pesten a Ferenczrendiek templomában folyt le.[3]) A nemesség tömegei kétségkívül

[1]) Fejér, VIII. i. 221. „magna regni frequentia in eodem solemni congregatione adunata."

[2]) „Regni Barones ac nobiles animositati veritatem praeponentes." (U. o.) Ezen 1307-diki oklevél használatánál több történészünk, s Horváth Miháiy is hivatkozik Katonára, ki pedig ezt az oklevelet nem hitte valódinak. Átalán irodalmunkban nem volt tudtommal hitelesen megállapítva ezen oklevél valódisága. Dr. Károlyi Árpád ur barátságának köszönöm, ki szives volt azt velem hü másolatban közölni, hpgy ezen fontos okmány hitelességére nézve positiv tudomáshoz jutottam. Fejér közleménye helyes, csakhogy az elején, a hol a világi urak praelatusoknak irvák, mindenütt *palatinus-t* kell olvasni, mint Fejér is vélte, de csak vélte.

[3]) Actum hoc apud Ecclesiam Beati Petri in Rakus. (U. o.)

a mai országútvonalán túl elterült mezőn tanyáztak jobbra és balra a mai Kerepesi-úttól.

Azonban bármily sokan jelentek meg ezen tömeges gyűlésen, néhány hatalmas főúr sem személyesen sem képviselő által nem vett benne részt. Népesebb, teljesebb s nagyobb jelentőségű volt a következő évi országgyűlés, melyen a pápa egy rendkívüli követe vitte a vezérszerepet.

A királynak, bár az ország különböző részeiben s nevezetesen a déli vidékeken utazott és tartózkodott több Ízben, *.székhelye már is Buda volt,* melyet fővárosának nevez, „hol átvette volt isten segítségével az ország kormányzatát“, — kétségkívül az 1307-diki gyűlésre célozván ezzel. *)

1308-ban szeptember 20-dikán a király a Nagyszigeten, Lőrén keltez egy oklevelet, mi egyenlő értelmű azzal, hogy ez idő tájon Buda volt rendes tartózkodási helye. Kétségkívül itt volt, midőn Gentilis bíbornok november 4-dike előtt Buda várába érkezett s ott a prédikátorok klastromában szállásolta el magát.[2])

Országgyűlés volt hirdetve Szent-Márton nap nyolczadára vagyis november 18-dikára.

A kihirdetett határnapra a legtöbb főpap és four s a köznemeseknek egész serege jelent meg Budán. Némely távolabb lakó főember képviselőt küldött maga helyett. — Németujvári Henrik bán s más főurak oly nagy számú

[1]) „Cum Deo propicio suscepto regni nostri gubernaculo in Budensem *nosfram yrinciyalem* unacum praelatis, Baronibus, regnique nostri nobilibus venissemus.“ Wenzel budai regestái. (Tört. Tár. IV. k. Í77. 1.) Ezt a király 1308-ban szeptember 20-dikán Lórén (a Nagyszigeten) kelt levelében mint elmúltat beszéli el.

[2]) A pozsonyi krónika szerint is (Toldy kiad.) Károly Budán volt a követ megérkeztekor. A nov. 4-diki datum Fejérnél, VIII. 1. 263.

fegyveres kísérettel ütöttek tábort Pestnél, s átalán a nemesek sokasága oly nagy volt ott, hogy szűk lett volna nekik a budai vár. Azért az ülés helyéül a pesti síkságon a Rákost szemelték ki, még pedig azt a tájat, mely a Domonkos-rendieknek a Duna partján állott klastroma felé esett. E szerint a várostól délre eső mezőkön, a mai Belvárosnak a Lipót-utcza két' oldalán fekvő részében s a Ferenczvárosban terült el a tábor. Nagyon enyhének kellett lenni az időjárásnak, hogy falevél-hullás után, november vége félé a szabad ég alatt tanyáztak az ország köznemességének tömegei.

A király, a pápai követ, főpapok és főurak Budán tanácskoztak. *) Kilencz nappal a hirdetett megnyitás napja után történt, hogy mindezek hajón átkeltek a pesti partra. A Ferenczesekhez tartozott Gentilis, rendje asceticus modorában egyszerűsége által nyerte meg a. néptömeg tetszését. Egy silány lélekvesztőn kelt át a Dunán, [2]) míg a püspökök és lovagok, kétségkívül a legfényesebben feldíszített kompokon és hajókon imposans látványossággal *fitogtatták a deli ifi fit király hatalmát·,* Magyarország történelmének ezen egyik legszerencsésebb napján, szerdán, november 27-dikén.

[1]) Sane Henrico magistro et Bano Sclavoniae, ac nonnullis Baronibus aliis ac nobilibus, quibus ad superius castrum Budáé, ubi tunc legátus ipse cum sua curia morabatur, propter armatorum multitudinem, quam secum habebant, nequaquam patebat aditus, ultra Danubii Hűmen, ex ip.sius castri opposito constitutis, ipse dominus legátus .... una cum praefato Rege aliisque praelatis et Baronibus citra Hűmen ipsum cum eo ma· nentibus .....cymba transiit, ac in loco, fratrum Praedicatorum, juxta Hűmen ipsum sito.....convenerunt. (Fejér, VIII. I. 265.)

[2]) „Status praeeminentiam et dignitatem officii non attendens, quin imo semetipsum humilians .....spatiosam fluminis ejusdem planitiem, piscatoris more, aquarum intrepidi, cymba transiit. (U. a. u. o.)

A Domonkos-rend templomában jobbról a királylyal Magyarország főpapjai, balról a főurak s azok követei foglaltak helyet. A templomba nem férhetett be a nagy számú nemesség, mely között a városok polgárainak képviselői is voltak. [1]) Magától értetik, hogy Buda és Pest polgársága tömegesen vett részt ezen inkább ünnepélyen mint tanácskozásban, hol a Ferenczrendi pápai követ elemében volt, mint hivatásánál s úgy látszik nem közönséges tehetségeinél fogva is kitűnő népszónok, ki nem előre készített beszéddel lép fel, hanem próbára teszi a hallgatóságot, mennyi az, a mit saját nézeteiből kész elfogadni a hallgatóság, s mihelyt a nem-tetszés jeleit észreveszi, tisztában van annak okaival s rögtön egyet fordít a beszéd irányán, mi részére hódította a tömeg tetszését. Nem valószínűtlen, hogy a bibornok magyarul beszélt. A kitűnő szónoki tehetség rendesen együtt jár az idegen nyelvek gyors elsajátítási 'képességével. Gentilisnek kineveztetése óta ezen ülésig egʳy évnél több ideje volt megtanulni magyarul. Végre az a körülmény, hogy a latinul keveset értő nemesség volt az, mely oly hamar nyilvánította nem tetszését, arra mutat, hogy a követ a tömeg által értett nyelven szólott. — Azonban — ezt csak lehetőségkép hozom fel. Bármint történt, annyi bizonyos, hogy Gentilisnek sikerült egy homályos metaphisicai közjogi meghatározást fogadtatni el, mely szerint Károly a nemzet szabad választása utján, de szintoly mértékben az öröklés s szintoly mértékben a római pápáknak a magyar koronához való joga értelmében törvényes király. Még akkor a magyar politikusban több volt a politikus, mint a jogász. Nem a fentebbi argumentumok döntöttek, hanem az, hogy annyi

[1]) Cives etiam et advenae copiosi.“ (U. o.) Az *advena* itt alkalmasint „hospes“ helyett áll, mi ismét csak városi polgárt jelent.

belzavar után rendre volt szükség, s különb királyi jelöltet nem találtak Károlynál. Lelkesedéssel emelték öt fel a régi szokáshoz képest, s bár forma szerint megkoronázva nem volt, ezen naptól fogva Károly tényleges király volt.

A pápai követ most már nem félt attól, hogy Budán az egyházi zsinatot megzavarhatja a polgárság. Igen jól emlékezhetett, hogy egykoron úri vendégeiktől, huszonkilencz évvel ezelőtt Fülöp, s csak hét évvel azelőtt Miklós pápai követtől mily kevés sajnálkozással vettek volt búcsút a budaiak. -— Nagy különbségnek kellett lenni a személyekben s még nagyobbnak a viszonyokban, hogy i 308-ban egy zsinatot meg lehetett kisérleni s a kísérlet sikerült. Most már a zsinat végzései nem a koronás magyar király ellen voltak intézve, hanem legnagyobb részök épen mellette és érdekében voltak alkotva. Nem is tudunk egy tényt sem, mely Gentilis bíbornok részéről a város jogai és érdekei ellen lett volna irányozva.

Az egyházi gyűlés előkészítője bevezetése volt egy emlékezetes politikai eseménynek.

1309-ben, vasárnap, június 1 5-dikén, Buda vára főtemplomában koronázta meg Róbert Károlyt Tamás esztergomi érsek, — nem ugyan Sz.-István koronájával, melyet az erdélyi vajda még nem akart kiadni kezéből, hanem a pápai teljhatalmú követ által fölszentelt diadémával. Miért nem Fehérvárit tartatott a koronázás, holott pedig az újdon-új korona őreként most Budán is a fehérvári káptalan szerepelt? — Kétségkívül azért, mivel az a város, mely Venczelnek és Ottónak készséggel nyitotta volt meg kapuit egy-egy koronázási ünnepély megtartására, még mindig zárva tartotta azokat a Károly-pártiakra nézve, vagy legalább ott a pártok küzdelme nem csilapult volt le annyira, mint Budán. A fehérvári káptalan

tagjai, kik mint koronaőrök szerepeltek Budán 1309-ben, alkalmasint nem Fehérváron laktak ekkor. *)

A koronázás a budavári főtemplomban ment végbez. [2]) Qtt voltak a főpapokon kívül az ország nevezetesebb föurai kevés kivétellel, ha személyesen nem is, de képviselőik által. Ezenkívül a köznemesek és a városok polgárai tömegesen tanúi voltak a fényes ünnepélynek. [3]) Kiváló helyen, a főurak által küldött képviselők között emlittetik, mint jelen volté Werner László budai *c'omcs* neve.

Alig is volt az országban valaki, a ki nagyobb szolgálatot tett volna Károlynak. Személyére nézve kétségkívül megnyerte jutalmát s többek közt, míg élt, alkalmasint ő volt Budának *rectora. [4])*

Az 131 o-diki koronázásra már megnyíltak Székes-P'ehérvár kapui is. Mi szerepet vitt ebben Buda, arra nincs positiv adatunk. Nemzeti krónikánk szerint ez alkalommal is először gyűlés volt a Rákos mezején, hol a király kikiáltásának ünnepélyét ismételték s onnan mentek Fehérvárra a koronázásra, most már Szent-István valódi koronájával, melyet Erdélyből Székesfehérvárra hoztak szokás

[1]) Ezen évekről (1301—1309.) oklevél-gyűjteményeinkben alig van valamely törvényes eljárás följegyezve a fehérvári káptalanról. Csak egyet találtam a Hazai Okmánytárban 1305-ről, míg a veszprémi és győri káptalan tevékenységéről sok oklevél szól.

[2]) „In majori ecclesia S. Máriáé de castro Budensi.“ Fejér, VIII. 1. 333.

[3]) „Nobilibus insuper, civibus et popularibus civitatum, castrorum et villarum atque locorum Regni Hungáriáé in multitudine copiosa praesentibus. (U. o.)

[4]) 1303-ban „Ladislaum filium Vernheri rectorem seu judicem Budensem.“ (Thuróczynál 85. fej.) A koronázási oklevél a pápai követ jegyzője által készült 1309-ben, — s ott a „comes“ mellől tán rövidség okáért maradt ki a rector czím.

szerinti őrzés végett.[1]) Ezzel egyszersmind megszűnt fontos előzmény lenni az 1309-diki koronázás, mi. ha érvényben marad, hihető, hogy Fehérvárról Budára száll az a kiváltság, hogy királyaink koronázó helye legyen.

Károly, mint több oklevél keltezéséből hozzávethetünk, Budán, az ő fővárosában lakott elejénte, bár sok felé utazott.

Senki sem vétett többet Károly ellen, mint Buda népe, mely Wernerfi László, csinyje által egy hódított városnak volt tekinthető. Kegyelemre volt kezébe adva Károly pártjának. Petermann bírón kívül számos polgár, ki az ő pártján volt, lehetett földönfutóvá. Még többen nyerhettek kegyelmet oly módon, hogy nem hurczoltatták lófarkon őket, mint a megnevezett két tekintélyes polgárt, hanem bírói gyilkosság áldozatai lettek, átadva a bakónak.

Nem tudni részes volt-e maga Károly[1] a boszu ezen művében. De ha részes volt, be kellett látnia, hogy a város többsége az ő párthíve lett, s titokban az volt már Wernerfi csinyje előtt, mely csak úgy sikerülhetett, ha a polgárság tetemes része mellette volt.

Csakhamar bekövetkeztek oly viszonyok, melyekben másnemű emlékek is kedvezőbbre hangolták a királyt Buda iránt. Mert a mint ő forma szerint s törvényesen meg volt koronázva, a hatalmas Csák Máté már nem mint hadviselő fél, hanem mint lázadó nagyobb veszélybe hozta, mint azelőtt volt, míg forma szerint elismerve nem vala.

Csákot 1308-ban a pápai követ kibékítette volt Károlylyal. A hatalmas úr nem jött Budára — nem tartván ezt magára nézve bátorságosnak, miután maga Gentilis ezen várban ütötte fel hosszabb időre tanyáját. Veszprémmegye

[1]) Sovány de hiteles kútfőnk Thuróczy, 89. fej. és Róbert K. egy oklevele. Katonánál, VIII. 208. 1.

egy félre eső helyén volt a találkozás s ünnepélyes kézfogás. [1])

Károly Csák Máté megnyerésére őt tárnokmesterévé nevezte ki nemsokára, s mint ilyennek ideiglenes őrizetére bízta a visegrádi királyi várat is.[2])

De Róbert Károlynak már 1311-ben volt oka megbánni ezt a bizalmat.

A Felföld dynastája az esztergomi érsekség roppant terjedelmű birtokainak nagyobb részét hatalmába kerítette volt. Azután a király híveinek birtokaira rontott. Vácztól a Tiszáig pusztított s aztán a Dunán túlra jövén, — úgy látszik — magát Esztergomot veszélyeztette. Különösen Budával éreztette haragját. 'Visegrádot, melyet a király neki ideiglenesen adott volt át, vonakodott kiadni kezéből. Úgy bánt vele, mintha örökös birtokosa volna, s igyekezett azt mentül jobban megerősitni. Onnan háborgatta Buda lakosságát, mely őszinte hűséggel szolgálta királyát. A város külső birtokait háborgatta és pusztította Csák, ezzel akarván a lakosságot elpártolásra bírni. [3]) Végre 1311-ben Csák Máté junius 2 5-dikén egészen a budai vár alá jött seregével, melyben a király és neje laktak. Mint valami idegen ellenség rabolt ki és pusztított mindent, a mihez férhetett. De a várat bevenni nem bírta, s talán meg sem kísérletté. Ennélfogva arra törekedett, hogy a budai váron kívül levő Károly-pártiakat hajtsa a

[1]) Fejér, VIII. 7. 60.

[2]) Castrum regium prope Budám ei Rex fidenter ad tempus concedendum duxerit. U. a. VIII. 5. (57. 1. Horváth M. is ezen szavak alatt „Castrum regium prope Budam“ Visegrádot érti.

[3]) „Ut Budám ejusque incolas, qui velut integrae devotionis alumni praefatum regem suis bajularunt humeris (vállukon hordták) et honorarunt ut regem.“ Fejér, VIII. 5. 57.

maga részére, s a király, mint „kaliczkába zárt madár“ maga maradjon. [1])

Azonban Buda erős falai és a polgárok még erősebb hűsége a királyi párt megvédte a bitorló ellen.

Így szenvedtek Buda környéke s külvárosai pusztításokat egyszer a Károly-pártiaktól, másszor Károly ellenségeitől. Azonban utóbbi káraik pótolva lőnek. Mostani kitartásuk a koronázási gyűléseknél is többet tehetett arra, hogy az új király fátyolt vessen azon múltakra, midőn Budára bevehetetlen voltáért neheztelt.

[1] Gentilis bíbornok szavai: „ut rex ipse quasi passer in tecto solitarius remaneret.“ (Fejér, VIII. 5. 52.) Az oklevél Fejérnél hibásan visel 1309-es dátumot. Mert az oklevél dátuma julius 6-dika, V. Kelemen pápa uralkodásának *hatodik* évében. Minthogy ez a pápa 1.305. jun. 15-dikén lépett trónra, ama datum 1310. jul. 6-dikának felelne meg. De bizonyosan hibásan van kiírva „sexto“, e helyett „septimo.“ Mert Gentilis már nemcsak Aportól visszaszerzettnek mondja a koronát, hanem ezzel Károly már meg is volt koronázva. Ez pedig 1310. augusztusban már végbe menvén, Csáknak a bíbornok által véghez vitt pusztításait 1311-re kell tennünk, mint tették Horváth M. és Kerékgyártó is kézikönyveikben.

XIV. FEJEZET.

BUDA ÉS AZ ANJOUK.

Ha Róbert Károly megbocsátott is az ellene sokat· vétett Budának, de az bizonyos, uralkodása városunkra nézve kísérletnek tekinthető arra, hogy Buda mégszünjék a királyok rendes lakhelye lenni, a mivé vált volt IV. Béla óta.

Károly uralkodása első tíz évében még tartózkodók olykor Budán, de az utolsó húsz év alatt csak alkalomszerint látogatja vagy ejti útjába.

Láttuk, hogy még 1311 -ben is Buda nyújtott biztos védelmet a királyi családnak, s az úgy van említve, mint rendes lakó helye. De Csák Máté veszélytelenné tétetvén, már ĩβĩ4 óta ritkábban fordul elő Buda mint kelti hely. Temesvár tűnik föl királyi residentiának. Ennek az okát positiv adatok nem mondják meg. De a viszonyokból hozzávethetünk.

Nem ízlés vagy szeszély dolga volt tőle oda telepedni amaz úgynevezett Bánság vizenyős, de ivó-vízben szegény síkságára. Temesvár neki működési erős központ; főhadi-szállása, a sereg gyülekezési helye volt. Hadi központ Temesvárnál nem jelenthet egyebet, mint támadó vagy védő háborút a Balkán félsziget népei ellen. Attila is hazánk déli részén Szegednél és Fejértemplomnál emelte fel fa-palotáit, miután első feladatának a keleti birodalom

korlátainak lerontását tekintette. Róbert Károly erélyes keleti politikát kezdett. Őt az egyház iránti buzgalmon kívül Magyarország fontos érdekei szólították síkra, hogy hazánkat a Balkán felől fenyegető romlás ellen, és közvetve az Adria felé vezető világ-kereskedelmi utat biztosítsa [1]).

A Kelet szárazi útja a Mórává torkolatával nyílik felénk s Temesvár ezzel átellenben fekszik. Innen magyarázható az, hogy 1310-től 1323-ig bár sok levelét keltezi Károly Budáról is, de jóval többjét Temesvárról, s néha Lippáról és Szegedről. A Budán keltek az utóbbiakhoz úgy állanak, mint nem egészen kettő a háromhoz. Mert a nevezett évek alatt tizenhat oklevél kel Budán, míg huszonhét az utóbb nevezett helyeken [2]). Ily hosszas tartózkodás Temesváron, föl engedi tennünk, hogy ott Károlynak palotája is volt, — sőt hogy a mit először kénytelenségből tett, ott lakta idővel szokássá válhatott.

Az 1322-dik év végével, miután a dalmatiai nyugtalanság megszüntetésével Károly rendezetteknek tekinti egy időre legalább, a déli ügyeket, — forduló pontra jutott a királyi residentia kérdése.

Dalmatiából még Temesvárra jött haza a király.

1323-dik év mártiusáig a királynak több levele kél Temesváron. [3])

April 13-dikán Nagy-Szombatban, aztán Budán és Visegrádon van. Még junius 15-dikén megfordul Temesváron; de ezután, szeptembertől kezdve Visegrádot mutat-

[1]) Bővebben fejtegettem ezt az „Első Zrínyiek“ czímü munkámban 170 és köv. 11.

[2]) Csak Ráth Károly lajstromát vettem itt alapul. Az 1866 óta napfényre jött oklevelek az arányon nem változtatnának lényegesen.

[3]) Anjoukori okm. t. II. k. jan. 6., 13., febr. 26., mart. 6. és mart. 10. V. ö. Ráth i. m.

ják ki a keltezések a király és királyné állandó lakhelyének. 1323-ban szeptember 3-dikán a király, szeptember 12-dikén Erzsébet királyné ott írják leveleiket. [1]) Ezen időponton túl csak kivételesnek mondható, hogy a nagy számú oklevelek másutt keljenek a király nevében, mint Visegrádon, Károly egész uralkodása alatt. Ezen idő előtt az országbíró Lambert levelei is Temesváron kelnek; — 1323 közepén innen ugyanaz a budai Felhévizen állítja ki okmányait.

E.szerint Visegrád az 1323-dik év nyarán vált királyi székhelylyé, még pedig állandóbban, mint azelőtt Temesvár. Mert 1323-ig Budán gyakrabban fordul meg Károly. De azután s kivált 1326-on innen még kivételkép is alig fordul elő Buda mint kelti hely a királyi okleveleken, s más helyek előfordulta is Visegrádon kívül csak kivételes. Pedig most már minden évről számos oklevél mutatható fel[2]). Annyi bizonyos, hogy az 1323-dik évvel Temesvár megszűnt királyi lakhely lenni. Egyik nevezetes oka kétségkívül az, hogy a délen való hadviselés Mladen leveretésével 1322-ben jó időre befejezettnek volt tekinthető. De Temesvár odahagyására családi okok is bírhatták a királyt. 1320-ban harmadszor lépett házasságra. Elvette Erzsébet lengyel herczegnőt, kitől Károly minden gyermeke született, -— az első, apja nevét viselő herczeg 1321-ben,ki ugyanazon évben meg is halt, s legnagyobb valószínűséggel Temesváron. Hihető az ottani kiimának tulajdonították a szerencsétlenséget; de ha ezt nem tették is, egy ily baleset elég indok lehet, hogy egy család, ha teheti, lakot változtasson. A lakváltoztatás Erzsébet királyné ösztönzésére történhetett, mint sok nagyobb dolog

[1]) Ráth i. m. és Anjoukon okm. t. II. 86. 1.
[2]) Ráth K. i. m.

is Károly és Lajos alatt. Hihető, a hadi események s az új laknak el nem készülte okozták, hogy az átköltözés csak két év múlva történt. A visegrádi nagy palotát elkészültnek vehetjük 1323-ban. Az előbbi években kellett hozzáfogni.

De ha Temesvárat odahagyta az udvar, miért építtetett magának palotát Visegrádra, és nem Budára?

Mint rendesen az emberi ügyeknek, úgy ennek is bizonyára nemcsak egy s nem is csak két oka van. Egyik lehetett a király ellenszenve a budai polgárság iránt. Habár bünbocsánatot hirdetett az ellene szegült városnak, ha 1307 óta sokképen kitüntették is a budaiak iránta való hüségöket, és ha a múltak sérelmeire fátyolt vetett is, nem szeretett egy pártoskodó, veszekedő, verekedő, hitében megingott polgársággal ugyanazon várfalak közt lakni. Neki alkalmasint nyugalmasabb, jobban elkülönített s terjedelmesebb királyi palota kellett, mint a minő a budai várbeli lak volt, mely azonban fekvésénél fogva hasonló biztosságot adjon. A visegrádi vár a tatárjárás előtt csak épen rudimentalis része volt a tatárjárás utáninak. Szintúgy mint a budai vár, IV. Béla müve volt az is. Állott a felső vagyis felleg-várból és alsó erődítésekből. Itt is szintúgy mint Budánál elkerülhetlen volt, a falak leereszkedése a magasból a Duna partjáig, hogy a vár közlekedését a folyammal biztosítsák. Erre való volt az a bástya, melyet á traditio Salamon tornyának vél. *) Visegrád, úgy látszik, akkor került Károly kezére, mikor Esztergom, 1306-ban, s mint láttuk, ez lehetett egyik oka Ottó távozásának Budáról. Annyi bizonyos, hogy amaz évből maradt fenn Károlynak Visegrádon keltezett levele. Mint említettem, ez a vár Csák Máté kezére került volt, ki nagy munkával igyeke-

[1]) Visegrád egykor és most Viktorin Józseftől. Pest. 1872.

zett azt jó karba helyezni. Csak 1315-ben sikerült visszaszerezni.

Visegrádnak mint erődnek oly előnyei voltak, melyekkel Budavár kisebb mértékben dicsekedhetett. Mert amaz nemcsak a Duna által van védve, hanem csak szűk hegyszorosokon lehetvén hozzáférni bármely táj felől, — mezei harczczal is feltartóztathatták az ellenséget.

Bármint legyen ez, a király nem kímélte a költséget, hogy új residentiájának fénye elhomályosítsa Budáét. Visegrád helység maga a part szűk volta miatt nem vala alkalmas arra, hogy népes város keletkezzék ott. Alakult ugyan város ott is német és magyar telepesekből; [1]) de a balparton ügyekezett egy királyi várost virágoztatni fel. A Visegráddal átellenben fekvő Maros volt a nagy részben külföldiekkel betelepített város, melynek német neve Neustadt volt akkor, míg a vegyes lakosú, szintén városi rangra emelt, de helyszűke miatt magát kinőni nem képes Visegrádot a németek Plintenburgnak nevezték. Mindjárt Károlynak Visegrádra telepedése után 1324-ben Maros község ugyanazon városi szabadalmakat nyeri, melyeket Buda birt. Mennyi veszteség volt Budára nézve Károly és neje Erzsébet vonzalom-hiánya ezen város iránt! Azzal a költséggel, melylyel egyszer Temesváron kellett bár ideiglenes királyi lakot, Visegrádon pedig egy tetőtől talpig új és nagyszerű palotát, templomokat állitni, mennyire emelkedett volna Budavára és környéke! — A király idegenkedésének lehet tulajdonitnunk, egy részben hogy a középkor legszebb és nagyszerűbb hazai emléke egy főtemplom képében, nem Budát, hanem Kassát díszítette és díszíti, vagy legalább, hogy Búda hasonló kedvezésben

[1]) Egy 1356-ban kelt oklevél, mely ezt tartalmazza, meg nevezi a város bíráját (judex) Leót. (Viktória i. m.)

nem részesült. Mindenesetre a kassai templom ma is látható példa arra, hogy midőn ezen korban az épületek szépségéről szólnak az írott emlékek, az nem hízelgés s nem üres szó. Az a templom tükre a visegrádi palota fényének, melynek jobb helye lesz vala Buda várfokán.

Károly élte végéig állandóan Visegrádon lakott, s ott is halt meg 1342-ben julius 16-dikán. Minthogy Székesfehérváron temették el, a gyászmenetnek Budán kellett áthaladnia. De nemcsak áthaladt itt, hanem a város nevezetességéhez méltóan, itt is megtartatott a temetési ünnepély, melyről egykorú szemtanútól bírunk némely részleteket. A holttestet julius 17-ikén hajón hozták le Visegrádról „ama híres nevezetes Buda városába“ [1]). Ott az összes polgárság, papok s minden egyháziak s más lakosok gyász-ruhában s könyes szemekkel jöttek elébe a Duna-partra ünnepélyes processióban. A városba, (a főtemplomba) kisérvén, ott misét mondtak, s a következő egész éjjel imádkoztak felette. Másnap, julius 18-dikán csütörtökön a gyászmise alatt a templom előtt Károly király három díszlovát bámulta a nép. Pánczélaikat bársony nyeregtakaró borította. Mindeniken egy-egy kitűnő vitéz ült, az elhunyt czímereit viselve. Egyik a királyi méltóságnak megfelelő nehéz fegyverzettel ékeskedett; a másik a lovagjátékokhoz (hastiludium) volt felkészülve; harmadik a király harczi ménét ülte meg, körülrakva és terhelve a királyi pánczéllal, paizszsal, szóval egész fegyverzetével.

A lovagok azokat a czímereket viselték, melyeket a király szokott viselni, míg élt: korona övedzte arany sisak egy struczcz-madár alakkal. A ló-szerszám vasas része aranynyal futtatott ezüst, s maga a szíjnemü kivarrott bár-

[1]) Thuróczy, chron. II. rész. 199. „in civitatem famosissimam, Budám videlicet“.

sonynyal volt ékesítve. A lovasok és lovak bársony öltözetét gyöngyből és drágakőből kivarrt képek borították. Ezek láttára a minden rendű nép, eszébe jutván a néhai királynak ezen lovakon s ezen jelvények alatt viselt jeles dolgai, hangos zokogásban tört ki. Az isteni tisztelet végeztével a főpapok, főurak, még azon nap Fehérvár felé kísérték a halottat, hol a temetés 19-dikén ment végbe.

Fia a franczia királyok módjára jutott trónra: a király meghalt, éljen a király! Nincs szó egy nevezetes formaságról, melyet Venczel, Ottó és Károly trónraléptekor megtartottak. — Hiányozni látjuk a budai és pesti választó gyűlést, mely a fehérvári koronázást megelőzte volt az előbbi esetekben. A dátumok sorozata mutatja, hogy erre nem volt idő. 1 7-dikén a holttestet hajón Budára hozzák, hogy 18-dikán szárazon Fehérvárra vigyék s a régi királyok mellé helyezzék örök nyugalomra. Ott 19-dikén megtörténvén a temetés, már 21 -dikén végbemegy az ifjú I. Lajos koronázása.

Mit nyert Róbert Károlytól Buda és Pest szabadság és kiváltságok dolgában? Annyi bizonyos, hogy az' egyházi testületekkel régebben fenforgott viták tárgyait ö meg nem szüntette. 1328-ban ünnepélyes királyi megerősítést nyernek a II. Géza-féle s vele kapcsolatos hamisítványok, melyek Buda kereskedelmét a káptalan javára nyűgözték. 1326-ban s később ismételve is a nyulszigeti apáczák szedik a piaczi vámot; bár a nevezett évben készpénz-fizetés határoztatiks részletesen szabályoztatik a vám, — sőt aligha nem enyhíttetik is. — De ki várhatta volna Róbert Károlytól, ki trónra jutását oly nagy részben köszönhette az egyháznak, hogy ezzel szemben valamely város polgárainak kedvezzen? —. A budaiak pedig nem békétlenkedtek többé ezen. Oly nagyot vétettek volt mind a

király, mind az egyház ellen, hogy megköszönték, ha helyzetűk roszabbá nem lett.

Azonban Károly, ha rokonszenvvel nem, de ellenséges indulattal sem volt Buda iránt; ha nem teljesítette ennek minden kívánságát, de teljesített sokat azokból, miket nagy megerőltetés nélkül lehetett megadni. Volt pedig sok oly megadható, a mi lényegesebb volt a város fejlődésére azon vámoknál, melyek követelése egykor inkább a modornál fogva s a vita hevében, mint reális kártételüknél fogva lettek volt égető kérdésekké.

Egyik nyereménynek látszik lenni a bíró- és lelkészválasztás törvényesítése Károly alatt.

A város kormányzatát illetőleg láttuk jelét, hogy Kún László és Endre alatt a bíró-választás — joggal-e vagy visszaéléskép, nem tudni, érvényesült. De Venczel és Ottó korában, midőn Buda hadi lábon állott s benne lakott a király, kétségkívül az ő és főúri pártja ízlése szerint tették a budai bírákat, tehát rector és nem judex volt Petermann és László a Werner fia is. Róbert. Károly alatt jóval következetesebben, s époly rendesen, mint IV. Béla, V. István alatt és IV. László kora nagyobb részében rectorok a város kormányzói. Azonban már átmeneti stádiumban van az ügy. Mert a rector mellett kezd feltűnni a judex is.

Vegyük elő a bíróság rövid krónikáját ez időben.

Lászlóról, a Werner fiáról, ki mint láttuk, 1307-ben egy államcsíny nyel jutott ismét a bíróságra, s Károlytól személyére nézve ezenkívül is fényes jutalmat nyerhetett, 1318-ban találjuk az utolsó említést; de aligha szól az oklevél, mint élőről. Egy előbbi időben László megkárosított egy velenczei előkelő kereskedőt, Miani Vitálist, s ennek kárpótlásául a magyar király beleegyezik 1318-ban, hogy a magyar kereskedőkre Velenczében bizonyos vámot vessenek. E szerint nem a polgár mester vagyonából

adták a kárpótlást az általa elkövetett kárért, hanem az ország maga fizette azt. [1])

Werner László kimúlta évét nem tudjuk. 1323-ban már mint *né/iai-róX* beszélnek róla, s nejéről Ágnesről, mint özvegyről. Fiu-gyermekei nem maradván, a Werner családnak Lászlóban magva szakadt. Csak egy Katina nevű leánya volt életben 13 2 3-ban. Leány-testvére Klára kétszer nősült. Első férjétől Julától (vagy Gyulától) maradt egy Kata nevű leánya. Úgy látszik, neje által volt rokonságban az ő ellenfelével, Petermannal, kinek mellék-neve Kárász s úgy látszik magyar volt.[2])

Walternek a régi budai rectornak két fia volt még életben 1330-ban is, a már említett Endre és István.[3]) Ez az Endre lehet, kit 1322-ben a királyi kamara grófjának s egyszersmind budavári polgárnak találunk nevezve. Bár egykor Venczel- és Ottó-párti volt, sok másokkal, s mondhatni az egész országgal együtt most buzgó Károly-pártivá lett.[4]) De úgy látszik, legjobban virágzott a régi rector-családok közül a Preuczelliné, vagyis *Hencz* grófé, mint a XIV. században nevezni szokták.

Az 1267-ben letűnt Hencz grófnak alkalmasint fia volt az, kit 1281-ben találtunk említve. Ennek fia, s így az előbbinek unokája lehet az a János gróf, a Hencz fia, ki 1318-ban Budavár *rectora*-ként szerepel. [5]) Róbert Károly

[1]) Wenzel, Magy. dipl. eml. az Anjoukorból I. 211. Az olasz által irt latin eredeti rendkívül elferdíti a neveket. Így *Carinthia* bizonyára más név helyett áll. Buda Badua-riának van írva és Ladislaus filius C(omitis) Wernerii helyett ezt olvassuk: „Ladislaus filius *Cuuarnarii.*[u]

[2]) Fejér, VIII, 2. 493.

[3]) Országos levéltár. D. L. 2486.

[4]) Fejér, VIII. 5. 12.3.

[5]) Johannes rector castri novi montis Pestiensis. (A veszprémi káptalan orsz. levéltárában. *P.* fiók).

követte IV. Béla példáját, ki Buda rectorává hadi s más érdemek és a király iránti hűség által kitűnt országnagyokat nevezett ki. [1])

Ez a János rector egyik hathatós előmozdítója volt Károly trónra jutásának. Mikor a fontos Tolna várat ostromolták, János hősies önfeláldozással küzdött a király szemeláttára. Aztán életveszélyes sebet kapott, két közelrokona pedig elesett. Ezen, s más szolgálatokért, melyek sorát a király hosszabbnak találja, hogysem egy oklevélbe foglalhatná, kapja János gróf, budavári rector Simontornyát és a hozzá tartozó uradalmat a királytól. Az adománylevél 1324-ben kelt. [2]) Mikor 1330-ban a szerencsédén Zách nemzetségre kimondják az ítéletet, János Buda rectora az aláíró országnagyok közt a tizenkettedik helyen van megnevezve, s utána következik még az asztalnok és több föispány. [2]) 1335-ben előbbi czímén, a budai rectorságon és óvári várnagyságon kívül viseli a mosonymegyei főispán czímet is. [4]) Sűrűbben emlegetik nevét okleveleink, hogysem föltehetnők, hogy budai rectorsága megszakadott. 1318-tól 1337-ig, így csaknem húsz évig viselte a rectorságot. [5])

Már az utóbbi évben deczember 12-dikén az ő fiát

[1]) 1326-ban Jánosnak ily megtisztelő czímet ád a király: „Inclytis Baronibus et Nobilibus regni nostri, specialiter magistro Johanne, filio Hench, rectori castri Budensis.“ (Fejér, VIII. 3. 57·)

[2]) Fejér, VIII. 2. 519. „Magistro Johanni, rectori dicti castri Novi Montis Pestiensis seu civitatis Budensis et Castellano de Owar.“

[3]) Fejér, VIII. 3. 423.

[4]) U. a. VIII. 4. 147.

[5]) Még 1336. deczemberében él. (Orsz. Levéltár. D. L. 3029.) Már 1337. május 18-dikán néhainak találjuk Írva (Zichy okm. tár, I. 516. 1.)

Miklóst találjuk budavári rectornak nevezve. ')Mint ebből látjuk, a rectorság szeretett firól-fira szállani. Miklós 1337-től 1347-ig volt Buda *rectora.* Legalább 1346-ban még előfordul neve ily minőségben.

Azonban Róbert Károly alatt, a bíróságra nézve, kétségtelen jelét találjuk a judexnek is. 1329-ben egy budavári előkelő család tagja, Tillmann neveztetik budai *judexnek,* s vele együtt külön van megnevezve János gróf mint budai *rector* vagyis *budai kapitány.* [2]) Tehát volt Róbert Károly idejében a király által külön kinevezett rector, s volt egy kétségkívül a polgárok által választott külön bíró vagyis judex. Olyforma volt ez, mint a dalmát városokban a kinevezett comes vagy rector s e mellett a választott • bíró,' vagy podesta, ki lehetett más városból való is az olaszoknál; de nálunk aligha követték utóbbi részben az ő példájokat. A bíró évenkinti választásának is találjuk nyomát. Mig a rectorok sokáig, élethossziglan működnek, Tillmant az 1329-diki bírót 1337-ben az esküdtek közé találjuk sorozva. [3])

Mielőtt a *judex* előfordulna, van egy másik hivatalos személy is a rector mellett Budán. Mint III. Endre uralkodása végén, említve találjuk az állandóan Budán lakó alnádort, sőt a nádort magát is. 1322-ben bizonyos István viseli az alnádori tisztet. [4]) 1323-ban, tehát akkor, midőn

[1]) Fejér, VIII. 4. 292. Később, 1343-ban találjuk Miklós rector azon János fiának nevezve, ki Hencz fia volt (U. a. IX. 1. 83).

[2]) „Tylman judex castri Novi Montis Pestiensis[£i], s ugyanott „Comes Johannes, noster Rector Capitaneusque in medio nostri constitutus.“ (Fej. VIII. 3. 386.) Előjön 1353-ban: „Magister Petrus, filius Telmani, quondam judicis Budensis (U. a. IX. 2. 254).

[3]) Fejér, VIII. 4. 292.

[4]) Zichy okmt. I. 216 „Stephanus vicepalatinus Budae residens,“

Károly Temesvárról Visegrádra költözött, Fülöp valóságos nádorról mondatik, hogy állandó lakása Buda. [1]) 1324-ben Fülöp nádor az ő alnádoráról Tamásról írja ugyanazt. [2])

Ezen éven kezdve nem találtam Budán lakó.alnádort említve. Az alnádorok le- s a *judex-ek* feltűnte közt kapcsolat van, felfogásom szerint. — A rector azon időben inkább főkapitánya s főkormányzója volt a városnak; de az igazságszolgáltatást a király nevében a nádor, s ennek nevében egy általa kinevezett alnádor végezte. Így volt ez az 1 324-1329 közti évekig. Ekkor nyerte meg a város a bíróválasztás szabadalmát, a városi autonómia ezen fontos kellékét, melyet a fejedelmi székhelyek s köztök Bécs nehezen tudtak megnyerni. A királynak valamely városban lakta sok elönnyel járt, de voltak hátrányai is, — s egyik épen az, hogy azokban a városokban az uralkodó szeretett mentül több befolyást tartani meg magának, kivált a bíró kiszemelésére nézve.

A bíróválasztás jogának megengedése körülbelül azon időre esik, midőn Károly végleg Visegrádra tette lakását, 1323-ban. Csak véletlen lehet, hogy előbb nem, mint az 1329-diki évszám alatt találjuk az első budai judexet a rector mellett megnevezve. Adhatta Károly ezen engedményt vagy 1323-ban vagy 1324-ben; mert mikor ezen utóbbi évben Marosnak a városi szabadalmakat Budának mintájára adja meg, világosan ki van téve a bíró és plebanus szabad választása a polgárok által. [3])

[1]) U. o. I. 2.34.

[2]) Nagy Imre Anjoukori okmt. II. 148. „Nos Philippus palatínus, judex Cumanorum etc... coram comite Thoma vicejudice nostro Budáé resident!.“

[3]) Bírót, lelkészt a község közmegegyezéssel választ. A bírót és esküdteket egy évre választja. ítélnek ezek lopás, gyilkosság, gyújtogatás, erőszak és más (!) ügyek felett. Letelvén az év, ha a bíró nem tetszett a községnek, mást választanak, a kit tetszik. (Lásd a mellékleten.) Az első pont pedig,

Miután a királyi udvar nem a budai várban volt többé, az összes bíráskodás és az összes rendőri teendők könnyen voltak rábízhatók a városi municipiumra, s hihető, hogy a rectorság most már inkább czím volt, s csak a királyi kastélyra való felügyelet maradt meg nála, — ennek kapitánya volt. Feltűnik Károly alatt, mint láttuk, s gyakran említtetik Lajos idejében egy más hivatalnok is: a budai kamaragróf. 1323-ban András budai polgár van megnevezve, mint ilyen. Ez nem is volt üres czím. Budán már 1318 előtt pénzverő ház állott. Mert ebben az évben látjuk, hogy pénzértékül a budai font (pondus) közkeletű. Egy budai ezüst márka (félfont), négy arany forintott tett. ') Alkalmasint a királyi palota egy részében volt a királyi kamara már régebben, s ezért nevezi egy fennidézett német verses krónika »Kammerhaus«-nak azt az épületet, melyben a király és családja lakni szokott. Károly alatt az a palota majd egészen nem szolgált egyébre, mint ily kincstári czélokra. — De ez csak emelte Buda polgárainak vagyonosságát, annyival is inkább, mivel mint mondám, a kamaragrófok ezen században többnyire budai vállalkozó polgárok voltak.

Ily módon nem minden tekintetben volt hátrányos, hogy a király nem lakott Budán. A nagy-marosi fennemli tett kiváltság-levél, mint látni fogjuk, nem foglalta magában mindazt, a mivel később Buda birt; de tekintélyes összege az a városi szabadalmaknak, s az az oklevél bizonyság arra is, hogy léteznie kellett egy Róbert Károly korában kiállított budai szabadalom-levélnek is, melynek mintájára kelt 1324-ben a nagy-marosi.

hogy se nádorok, se zászlós urak s bármely méltóságban levők ne ítélhessenek a polgárok felett. A felebbezés egyenesen a királyhoz történik. (U. o. és Fejér, VIII. 2. 514.)

[1]) Fejér. Vili. 5. 123. és Vili. 2. 112.

Azonban, csak Nagy-Lajos s nem Róbert Károly idejében nyerte meg városunk a kiváltságok és szabadalmak azon teljességét, melyet eddig — tévesen — már IV. Béla által megadottnak véltek. [1]) Száz év a különbség.

Nagy nyeresége volt városunknak a renddel, törvényességgel párosult béke, melynek korszaka Károlylyal nyílt meg. A budaiak Venczel és Ottó alatt, függetlenségök arany-korában, midőn vám, halászati jog s minden más ilyes kívánságuk szerint volt rendezve, fényes nappal is zárt kapukon voltak kénytelenek őrködni; mezei munkára sem lehetett mindig kimenni fegyvertelenül; közlekedésük a külfölddel és távolabbi hazai tájakkal fennakadt. Bármily fenhangon daczoltak az egyház rendes főbbjeivel, de titokban magok sem hittek elátkozott papjaik áldozásának foganatos voltában. S tulajdonkép szabadság volt-e állapotjok, mikor hatalmas külső főurakkal szövetkezett párt-terrorizmus nyomott el minden szabad nyilatkozatot?

Károly alatt megnyíltak a kapuk, úgy hogy éjjeli bezárásuk is csak külső formaság lett; a föld ismét gazdagon kezdé jutalmazni a háborítatlan munkát. A Duna és szárazi utak forgalma megelevenítette a várost, környékét, a sinlödött ipart és kereskedést. Felszabadult a lelkiismeret is. Törvényes király s törvényes egyházfők alatt magától elenyészett az ellenkezés. A vásárok nem öltötték magokra a lázadás jellemét. A budai szüretet az tartotta meg, aki a szőlőt míveltette, s vigalmait nem némította el az egyházi tilalmak hamvazó-szerdai hangulata. Hagyomány, törvény és rend, mind erélyes védőre találtak Károlyban. Ez fejti meg, hogy Buda népe tömegesen, zokogó sírásra fakadt Róbert Károly koporsója láttára, mint az egykorú hiteles tanú írja.

[1]) Lásd a kötet végén a «Kútfő bírálatok«-ban.

Mint láttuk, Róbert Károly temetése és N.-Lajos koronáztatása úgyszólván egyhuzamban ment végbe, s így a király-választás formaságára, minek Pesten a Rákoson kell vala történnie, nem volt idő. Azonban Lajos megtartotta a másik formaságot. A koronázás után Budára jön, ott az ország rendei hivatalos ünnepélylyel, s díszes processióval fogadják. [1])

Azonban Budáról, ugyanezen kútfő szerint, rendes tartózkodási helyére, Visegrádra ment.

Uralkodása, residentia szempontjából három korszakra oszlik. Első korszak 1342-től 1346 végéig terjed. A második innen 1355-ig. A harmadik az utóbbi évtől 1382-ben történt haláláig.

Némelyek szerint Nagy Lajos nem szeretett Visegrádon lakni, — különösen a Zách-féle borzalmas eset emléke miatt. — De ez, s különösen az indokolás oly hypothesis, melyet az adatok meg nem vizsgálásával, a képzeletben alkottak. Mert Lajos királynak is uralkodása négy első évében Visegrád szintoly állandó lakhelye, mint volt számos évig atyjának. De 1346-nak deczemberén kezdve több évig Buda oly rendes királyi székhely, mint volt előbb Visegrád. A jelzett időponton kezdve az egész 1347-dik év folytában a király levelei közül egyet sem látok Visegrádon keltezve; — egy esetet kivéve, mely Zágrábot mutatja rövid idei tartózkodás helyének, minden levél Budán kel. [2])

Ezt az áttelepedést első sorban kétségkívül a nagy mérvű hadi készületek okozták, — Visegrád alkalmatlan lévén nagy táborhelynek. 1347-ben november 1 i-dikén tör-

[1]) Dlugoss. 1063. Budán „honore processionum et occursu singulorum statuum exceptus.“

[2]) T. i. Ráth Károly „Magy. királyok utazásai[1]* című lajstrom.

ténik az indulás a nápolyi hadjáratra. És miután a kővetkező évben a hadjáratból visszaérkezik a király, június 28-dikán kezdve levelei Budán kelnek — s még kivételkép sem fordul elő Visegrád, — hová azonban Lajos, mint tudva van, a nápolyi királyi herczegeket küldte, bár rövid idei fogságra.

Az 1346-dik vagy 1347-dik évre tehetjük Budavár némely nevezetes vívmányait. A király hadi készületei a nápolyi hadjáratra nem annyira sereg-, mint pénzgyüjtésben állhatták; mert a következmények bizonysága sze rint a szárazi és tengeri hosszú út sok költséggel járt s maga a háború egy jókora részben készpénzzel is kitünően fizetett zsoldosok segítségével folyt. Készpénz pedig akkor még inkább mint ma, nem falun, nem úri kastélyokban, hanem az iparos és kereskedő városokban volt található.

A városok készpénz- és fölszerelésbeli áldozatkészségét Európa minden akkori királya szabadalmakat biztositó pecsétes levelekkel szokta honorálni.

Az 1347-dik évre tehetjük legtöbb valószínűséggel Budának áru-megállitási nagyszerű kiváltságát, sőt egy kimerítő új privilegialis levelét is. Mint láttuk, Maros 1324-ben a budai mintára nyer Károlytól szabadalom-levelet. Most, 1347-ben Kassa ugyancsak budai mintára nyer Lajostól privilégiumot. Amabban nincs szó árumegállitási jogról, emebben világosan benne foglaltatik az. Ezen két adatból világos, hogy Buda az 1324 és az 1347 közti huszonhárom év valamelyikében jutott a nagy nyereményhez. Az a kérdés, Károlytól vagy Lajostól származik-e az? -— És a felelet az, hogy utóbbitól.

Maga Lajos király tesz róla bizonyságot. 1370-ben a nagy-szebeni s aztán a többi hazai kereskedőt is kiveszi “ezen kötelezettség alól. De az összes külföldi kereskedésre nézve Buda kiváltsága megmarad. Ezen alkalommal mondja

a király, hogy ő *maga* s nem más volt az, a ki Budának ezt a kiváltságot adta volt, mely abban állott, hogy bármely hazai vagy külföldi kereskedő a maga áruit Budán túl ne vihesse, hanem itt kell kirakodnia és minden áruját eladnia. [1]) Buda a Csehország, Ausztria és. Olaszország felől, Kassa a Lengyelország felől, s később Brassó a Feketetenger felől jövő forgalmat dominálta. Mindez, maga Lajos szavai szerint, az ő ajándéka volt. Legvalószínűbb, hogy Buda nem sokkal előbb nyerte a jogot, mint Kassa, —-azaz 1347-hez közel vagy épen abban az évben.

Föltehető, mint érintém, hogy Nagy-Lajos egyszersmind egy részletes és teljesebb szabadság-levelet állított ki Buda számára, mint volt a Róbert Károly-féle, s ezen részletes iratnak csak egyik pontját képezte az áru-megállitás joga. Valószínűvé teszi ezt az a körülmény, hogy Kassa sem külön oklevelén, hanem egy kimerítő privilegialis levélben kapta többek közt azt a szabadalmat is. Hogy Buda Lajostól külön, önálló levelet kapott ezen alkalommal, bizonyítja az is, hogy Kassa 1347-diki privilégiuma másképen van szövegezve, mint Nagy-Maros 1324-diki szabadságlevele. A kassai oklevél fogalmazása inkább azzal egyezik, melynek némi módosítással való töredékét később hamisan adták ki Pest 1 2 44-diki szabadalma, *arany bullája* gyanánt.

Nagy Lajos 1347 körül kelt nagy szabadságlevelének emléke lehet egy Anjoukorbeli emlékpénz is, melynek világos körirata*: Libertás Budensiufm)?*

[1]) „Libertate civibusnostris Budensibus per *Nostram Majestatem* gratiose concessa in eo, ut nullus mercatorum Regni nostri vei aliarum partium rés suas mercimoniales ultra ipsam civitatem Budensem transportare vei deferre nequeant, séd in ipsa civitate Budensi vendere vei commutare aut ibidem reponere teneantur, non obstante. (Fejér, IX. 7. 297.)

A para nagyságú kis pénz egyik lapján az Anjou-k magyar ágának czímere látható: koronás sisak, melyből két toll emelkedik magasra s konyul meg jobbra és balra. Közből egy még magasbra kiágaskodó madár-nyak, egy struczcz-madáré, mely jobbra fordult fejjel egy lópatkót tart szájában. Láttuk fentebb Károly temetése leírásánál, hogy az ő jelvénye is ilyen koronás sisakból kiemelkedő struczcz-madár volt.

A czímertan avatottjai szerint utóbbi jelvény a méltatlanság megboszulását volt ábrázolandó. Kétszeresen jellemző Nagy-Lajos alatt akkor, midőn Nápolyba indulandó öcscse halálának megboszulására! Ezen a lapon olvasható a fentebbi körirat.

A másik lapon három torony emelkedik fel, mindenik hosszúkás ablakkal, s a tetején koronaszerü rovátkkal, kivéve a közbelsőt, mely egy ily koronával alacsonyabb. Ezen közbelső fölött egy rövid vastag hal áll meggörbülve, fejjel lefelé. Ezen tornyok tömör falból emelkednek ki, mely falon alant három kapu áll nyitva, melyek nyílásában egy-egy liliom, az Anjou-k czímere. A tornyok, falak elég világosan jelzik Budának vár voltát. Némelyek szerint a hal is az erőd biztosságát jelenti.

Mert egy mese szerint egy halfajnak szokása vihar idején magzatjait a szájába venni s úgy biztosítani a, veszély ellen. Ily biztosan rejti a vár is a maga lakosait külső támadások elől. Mások szerint a hal a közlekedési és kereskedelmi szabadság rendes symboluma.[1])

[1]) Az első nézet mellett szól Podhraczky (Hist. Dipl. II. 350.), az utóbbi mellett Luczenbacher (Tudománytár „Értekezések[11] 1841. IX. köt. 89. 1. „Magyar pénztudományi ritkaság[11] czím alatt.) Csakhogy mindkettő Róbert Károlynak tulajdonítja a pénzt. Pedig nincs egyetlen argumentumjok is, miért ne volna az Lajos király pénze?

De szerintem az előbbi magyarázat jellemzőbb Buda és Pest történetére, melyek a vízi közlekedés viszonyainak köszönték fölemelkedésöket és állandó fontosságukat. A vár erős voltát eléggé ábrázolják a várfal, tornyok és kapuk.

Buda szabadság-nyerésének idejét jelöli a bíróságban történt változás is. Miklós a János fia és Hencz unokája mint *rector* szerepelt 1337-től kezdve.

Még 1346-ban junius 16-án és szeptember 7-dikén Miklós rector nevében kelt leveleket találunk.') De már a következő 1347-dik évben julius 19-dikén más egyén és más czímü hivatalnok ád ki a maga nevében oly ünnepélyes oklevelet, mint azelőtt a rectorok. Az új ember Lorand és Buda judexének czímezi magát.[2]) Ezen éven kezdve többé nem is fordul elő a *rector* czím Budán. A *judex,* ki mint külön egyén feltűnik már Róbert Károly alatt, ezután az egyedüli főtisztviselö a városban. Miután ez a változás egyidejű a királyi udvar Budára költözésével, valószínű, hogy a két tény kapcsolatban állott. — Róbert Károly alatt a rector kétségkívül a királyi érdekek képviselője volt, míg a judex a város saját ügyeit vezette és annak igazságot szolgáltatott. De az udvar Budára költözése után a király nem tartott szükségesnek egy közbenjáró hivatalt, annyival kevésbbé, mivel a városi privilégiumban ki volt kötve, hogy a városi bírótól a felebbezés csak a királyhoz magához történhessék. Az alnádorságot, mely Károly alatt szűnt meg, pótolta volt a rectorság. Most Lajos, Budára telepedésével nem látta a rectorságot szükségesnek.

[1]) Zichy okmt. II. k. 209. és 212. 1.

[2]) Fejér, IX. I. 556. „Nos Lorandus judex Castri Növi Montis Pestiensis.[44] Felső-Héviznél egy malom birtoka miatt, melyre a király tárt számot, ez maga viszi az ügyet a budai bíró és esküdtek elé. Oly bírói hatóságot gyakorol, minőt azelőtt a rectorok gyakoroltak, mint némely adat bizonyítja.

1346 végén a király Budára tevén át szállását, ott van több évig az ő udvara. 1349-ben ide küldi a velenczei dogé az ő jegyzőjét Nicolettót, hogy a király és a kezesek neki esküt tegyenek, mi azon évben Kisasszony napján meg is történik.[1]) Itt tart országgyűlést 1351-ben. 1352-ben így keltezi a király egy oklevelét: „Budán, udvarunk rendes székhelyén“.[2]) Itt tartja menyegzőjét ÍV. Károly császár május 27-dikén 1353-ban, s maga Lajos király ugyanazon évben június 20-dikán.[3]) Ide küldi Kázmér lengyel király az ő segédet kérő követeit 1354-ben.

A királyi oklevelek keltezésének lajstromából, a mely csaknem szakadatlan sorozatban mutatja Visegrádot 1347-ig, oly szakadatlan sorozatban tűnik fel Buda utóbbi évtől 1355. októberéig.

Bajos okát adni, miért szűnt meg ismét Buda királyi székhely, legalább egyedüli székhely lenni. A királyi család viszonyaiban egyik változás volt, hogy a király öcscse, István herczeg, 1354. végén, vagy 1355. elején halt meg. Azt vélhetnők, hogy István talán Visegrádon lakott s halálával az a vár visszaszállott Lajosra. Ámde István vagy két oklevelét Budáról keltezi, — sőt hogy a budai várban lakott, annak bizonysága volt a királyi lak egy bástyája, melyet ö épített s melynek neve a következő században is „István herczeg tornya“ volt?)

Bármi volt az átköltözés oka, annyi bizonyos, hogy az 1355-dik év testvér-városaink történetében egy nagy vivmánynyal, Ó-Buda szabadságával van kapcsolatban.

[1]) Bécsi levélt. IV. 2. 340—47. és Libri Pactorum V. 212—220.

[2]) Fejér, IX. 2. 143.

[3]) Dlugoss, Lib. IX. 1097. Fejér, IX. 2. 363.

[4]) Fejér, X. 7. 535. „Cis turrim condam ducis Stephani in castro nostro Budensi.“

Ez pedig Erzsébet anyakirályné kegyes buzgalmának volt következése, s kapcsolatban áll az ó-budai clarissa-zárda történetével.

A Szent-Ferencz-rendű clarissa-apáczák elejénte a budai várban a Sz.-Jánosnak szentelt Ferenczes templom mellett voltak elszállásolva. 1290-ben Fennena királyné a nagy szigeten fekvő Bogomér és Cséptelek nevű falukat ajándékozza nekik.[1]) 1293-ból olvassuk, hogy a várban Moys nádor özvegye házában voltak elszállásolva a clarissák, s egyszersmind ugyanazon özvegy nekik adományozta a Nagy-Szigeten és Ó-Budán felül Megyeren bírt fekvőségeit.[2])

Sokáig nem olvasunk többé semmit a budai Klárásokról. Hihető, hogy a Venczel- és Ottó-korabeli zavaros időkben, melyek egyházi forradalom jellemét öltötték, máshová költözködtek a várból.

Erzsébet királyné, Róbert Károly neje, úgy látszik a minorita vagyis Ferenczes rend iránt volt különös előszeretettel. Számára egy klastromot akart építtetni 1331 körül. A pápa helybenhagyta ezt; de oly kikötéssel, hogy annak helye se a budai vár, se a Nyulak szigete ne legyen. Oka világos; mert mind a várban mind a szigeten állott már a minoritáknak egy-egy klastroma.[3])

A királyné 1334-ben egy ugyancsak minorita rendi, de már női zárdát, a clarissákét akarja felállitni a budai

[1]) „Monialibus de ordine Beati Francisci circa ecclesiam B. Johannis evangélistáé in castro Budensi jugiter famulantibus.“

[2]) III. Endre megerősítő levele. Wenzel, Mon. Arp. X. 115. — Miklós pápának egy állítólag 1292. évi november 3-dikáról kelt levele (Hazai Okmt. VI.) téves a datumban. Mert ez a pápa 1292. aprilban halt meg. Téves abban is, mintha a zárda ó-budai lett volna. Potthast 1291-iki nov. 3-ra teszi.

[3]) Fejér, VII. 3. 539.

várban, melyhez a klastromon kívül templomot, czintermet, s más szükséges épületeket volt emelendő, s az oda felveendő szüzek fentartására szolgáló jövedelmekről gondoskodandó, mind a maga költségén.') Azonban, úgy látszik, ez is csak terv vagy legfeljebb kezdet maradt, — a mi a budai várat illeti.

Erzsébet, midőn özvegy-anyakirálynővé lett, aligha gazdagabbá és befolyásosa bbá nem lett, mint volt királyné korában.

1346-ban, tehát akkor, midőn Lajos udvara Visegrádról Budára költözik, a minoriták főkormányzója engedelmet ad rá, hogy Erzsébet magyar királynő az általa Ó-Budán alapított clarissa-zárdába más egyházmegyebeli apáczákat és noviciusokat vehessen föl s az apátnőt beiktathassa.[2]) — A templom és klastrom méltó volt, úgy látszik, Róbert Károly özvegyéhez, ki hazánk legszebb építészeti emlékét, a kassai nagy templomot emelte volt. Későbbi korbeliek „bámulatosan díszes épületnek" mondják.[3]) Hogy rangfokozatban alább ne álljon a nyulszigeti domonkosrendi klastromnál, az ó-budai is Boldogasszonyról neveztetett el.

Ugyanakkor a királynő a maga költségén újra építtette a prépostság ó-budai templomát is, valószínűen nem kevesebb díszszel. Szóval Ó-Buda, úgy látszik, kedvenczévé.lett az anyakirálynönek s következőleg az ifjú királynak is.[4])

[1]) Katona, Hist. Cr. Tomulus II. Ord. IX. 50. 1.

[2]) Országos levéltár. D. L. .3849. és Rupp Budap. Helyr. 22. 1. Különös, hogy a rend idegen főkormányzója Ó-Budát „Civitas Sicambriae"-nek nevezi. Ezen 1.346-diki tudtommal első eset ezen név elöfordultára.

[3]) Zsigmond 1391. levele. Rupp az i. h. „mirifici operis decore fundata (ecclesia)."

[4]) „Nos qui ad oppidum seu civitatem ipsam (Ó-Buda) speciali ducimur affectione duas *solennes* ecclesias, unam

Ó-Budán is volt egy királyi s illetőleg egy királynéi vár, melyet III. Endre halálakor is említve láttunk. 1339-ben is emlittetik az.[1]) Az ottani várnagyság kezd már oly nevezetes hivatal lenni, mint a budavári rectorság. 1343-ban egy ó-budai és hévízi nagy birtokos Töttös neveztetik lévai és ó-budai castellanusnak.[2]) Gyakran látjuk ezután is ennek a tisztségnek magas rangú voltát.

1349-ben Gyögöt Somogybán, 1351-ben Edelényt Borsodban és Sápot, továbbá Üröm helységet, s Buda éjszaki külvárosai egyikét tevő Sz.-Jakabfalva szárazi vámjait, és borosjenei szőlőket ajándékoz a királynő a klastromnak.[3]) — Hosszú lajstroma következett az azutáni harmincz év alatt a külső adományoknak. De magában a helységben Ó-Budán elkezdődött a telek- és házvétel oly arányban, mintha az egész várost a clarissák részére akarná kisajátitni a királynő.

Maga nevében vásárolja össze a zárda közelében feküdt üres telkeket — telkét körülbelül nyolcz forintjával számítva.[4]) 1354-ben Hekkul (Heckel) zsidó feleségét Szába videlicet pro collegio praepositi et capituli . . . nos regina nostris sumptibus reginalibus, aliam in honorem B. Virginis pro usu sororum S. Clarae .... ex nostris sumptibus communibus regalibus et reginalibus de novo aedificari fecimus.“ Fej. IX. 2. 371. 1.

[1]) „Castrum Veteris Budae.“ Orsz. 1. t. D. L. 3571. sz.

[2]) U. o.

[3]) Fejér, IX. 2. 80. IX. 1. 659. és IX. 2. 128.

[4]) A budai prépostság kántora Péter 8 írton adja a zárdától nyugatra eső telket; Aláz András két telket ad el, egyik a zárdától nyugatra, másik keletre esik, — 16 írton; neje Erzsébet is két telket ad el 19 írton. Egyik délre, másik nyugatra esik. Mancus (Csonka?) Bálint 15 írton ad két telket; egyik délre, másik nyugatra esik. Manguch János özvegye egy telket a zárdától nyugatra 8 írton. Benedek, Douk fia ugyanott fekvő telkét szintén 8 írton. Galus (Gál) Miklós fia a zárdától nyugatra eső telkét 7 írton. — Orsz. lev. t. D. L. 4.364. Feltűnő, hogy keletre alig történik vásárlás. A Duna

zsidónőt használja fel közbenjáróul a királyné, hogy Seydel nevű ácsnak ó-budai házát megvegye 4o girán (160 forinton), — természetesen hogy aztán a klarissáknak ajándékozza.[1]) Ugyanazon évben, ugyanazon áron s ugyanazon czélból vásárolja meg a királynő Miklósnak Lykolt fiának házát.[2])

Nincs szere-száma a vásárlásoknak és ajándékoknak az apáczák részére. 1354-ben malmot s később egy gyógyszertárnak való házat, majd ismét egy volt korcsmát s máskor egy mészárszéket is kapnak. Ó-Budán mindez fölverhette volna lassanként a telkek és házak árát. Azonban, úgy látszik, Ó-Buda még sem emelkedett oly várossá, hogy a telkek drágaságáról lehessen panaszkodni. A sok vásárlás ellenére 1373-ban egy házat ötven hold földdel együtt lehetett száznyolczvan forinton venni.[3]) Időről időre a király is megajándékozza egy-egy helység birtokával a klastromot. Így kapja ez 1368-ban Czeglédet.[4]) A királynő buzdítására magas rangú nők lesznek a zárda lakosaivá, így Kunegunda vagyis Kinga tescheni herczeg leánya, ki 1373-ban a fentebbi száznyolczvan forintos vásárlást teszi a zárda részére s 1377-ben Bubek Imre nádor özvegye Katalin, ki hasonlókép telket vásárol a zárdának.[5])

Elég ennyi a nagy adathalmazból azon meggyőződésünkre, hogy a XIV. század közepén az ó-budai ferencz-rendi apáczaklastrom oly divatossá lett, mint a milyen volt a XIII. század közepén a Nyulak szigetén a domonkos-rendi. A mit IV. Béla az ő neje Mária kedvéért tett a

mellett fekhetett a zárda; de nem a hegy alatt. Éjszakra tán a káptalan birtokai következtek.

[1]) Orsz. lev. t. D. L. 4441.

[2]) U. o. D. L. 44.36.

[3]) Országos levéltár. D. L. 6137.

[4]) Fejér, IX. 4. 123.

[5]) Orsz. lev. t. D. L. 64.31.

szigeti klastrom érdekében, azt engedte meg I. Lajos az ö anyjának Erzsébetnek a clarissák érdekében.

Egész egy mozgalomnak nevezhető a buzgóság ezek iránt, mi a tisztán vallásos szemponton kívül társadalmi és közművelődési érdekekkel is kapcsolatban állott. Tudva van, hogy a középkorban mindaz, a mi ma jótékonysági, mindaz, a mi ma közművelődési intézet, az egyházi testületekben központosuk. S épen a nőnemre nézve, melynek a társadalom önálló müködéskört nem- engedett, a női zárdák mellett hatalmasabb indokok szóltak, mint a férfi zárdák mellett. Közművelődési szempontból is nagy és szép feladat jutott nekik. Nemcsak az új-korban, hanem rég be kellett látni a nőnevelés rendkívüli fontosságát. A női zárdák leánynövendékek tanításával és képzésével is foglalkoztak, s gyakoribb eset volt a középkorban, mint ma, hogy a nő műveltebb a férjénél, és hogy fiúgyermekeinek képződésére döntő befolyással volt. Ezen női műveltség kútfeje, mely a társadalomra kihatott, az apáczazárda volt. — Erzsébet királynő kétségkívül öntudatában volt nagy buzgalma ezen indokainak, s még többet és szebbet tudott volna mondani rólok, mint a mai kor embere.

Ezen társadalmi hasznokon kívül, az ó-budai zárda nagyobb s közvetlenebb befolyással lehetett Ó-Buda fölemelkedésére, mint volt egykor a margit-szigeti zárda Budáéra. Erzsébet királynőnek 1346 óta a clarissák mellett kifejtett buzgalma logikailag maga után vonta azt, hogy Ó-Buda fölszabaduljon az ottani káptalannak földesurasága alól.

A pápa már 1353-ban megadja az engedelmet arra, hogy a király a káptalannak az ó-budai lakosok feletti jogait megszüntesse, illő kárpótlás mellett, miután a káptalan lakhelye közel fekszik mind az ó-budai mind

a budai királyi várhoz, miből sok ellenséges súrlódás következett.

Ó-Buda népe tartozott a káptalannak az Ó-Buda határában feküdt szőlők tizedével. Azután tartoztak a piaczi vámmal (tributum fori) Ó-Budán. Végre az igazságszolgáltatásban a város népe felett csupán a káptalan bíráskodhatott. Ezek voltak az elvitázhatatlan s oklevelekkel bebizonyított jogai a káptalannak, mint Lajos király 1355-ben írja. Ezekben úgymond, nem is háborgatta senki az egyházi testületet. De ugyancsak a király szavai szerint kétes volt mindig a káptalannak a város fölötti földesúri joga (dominum proprietarium), melynek egyik jele az volt, hogy az ó-budai királyi kastély várnagya évenkint egy márka aranyat fizetett a káptalannak a földesúri jog elismerésére ; kétes jog volt a *hajóvám* követelése is. Ezekre is tudott ugyan a káptalan oklevelet mutatni elő; de nem voltak azoknak folytonos és háborítatlan birtokában, -— a minthogy most is -— 1355-ben — a király szedi a hajóvámot. —- Ezen jogok fölött a káptalan és a (budavári) polgárok közt sok veszekedés, verekedés, botrány történt már.

A király a káptalan érdekét látja az új rendezésben,' mi nélkül az abban a veszélyben forogna, hogy kétes jogaival együtt elveszti a kétségteleneket is. Azért a király meghagyja ugyan a káptalant a bordézsma élvezetében; de a város fölötti minden egyéb jogot elveszen tőle. Ezen veszteségért több mint kétszeres kárpótlást ad, mely évenként kétszáz márkánál jóval többre becsülhető, jó veretű *budai,* pénzben. A kárpótlás áll a Somogybán és Zalában fekvő négy helységből: Komár, Galambok, Szent-Péter és Karos. A király két felé osztja egy határvonallal Ó-Budát. A jóval nagyobbik város- és határrészt magának tartja meg s a város illető részét *királyi városnak*

nyilatkoztatja; a kisebbik rész a káptalané marad. [1]) Ez oklevélből tudjuk, hogy Székes-Fehérvár is így volt meg osztva a király s az ottani káptalan közt.

A királyi városok száma tehát 1355-ben Ó-Budával szaporodott. — De a fentebbi rendezés által sokat nyert a budai vár és Pest. Mert íme az igazságszerető király közvetve azt nyilatkoztatja ki, hogy II. Géza állítólagos oklevele, s Lodomér érsek ítéletei nem bírnak jogerővel, a mi a dunai nagy közlekedés megvámolását illeti. Nagy-Lajos 1355-diki levelével megszűnt a káptalannak a fel- és leközlekedő hajók vámja iránti követelődzése, mi oly sok ízetlenségre adott okot, — csak a révvám maradt meg a régi módon továbbra is.[2])

A hajóvám jövedelme legalább az ó-budai Dunán, az ottani királynői várhoz volt utalva, míg Erzsébet az ó-budai szárazi vámot Sz.-Jakabfalva felé a clarissáknak adta. 1366-ban a vízi-vámot adja nekik s a sz.-jakabi szárazit tartja meg az ó-budai vár számára. [3]) Valószínű, hogy a budai és pesti Dunán a hajóvám a budavári királyi kincstár jövedelmévé lett.

A káptalan jogköveteléseitől Buda megszabadulván, veszélyes ellenféltől szabadult meg. Mert bármely más birtokossal, ha mindjárt egyházi testülettel is, könnyebb volt kiegyezni, mint egy káptalannal, mely a jogban s a perlekedés gyakorlatában hivatott mester volt. Az némileg ügyvédi testület volt, s láttuk, hogy épen a budai káptalan némely korban milyen fogásokra volt képes.

[1]) Fejérnél hibásan áll reginalis a regia helyett. IX. *2*. 1. Ez utóbbi oklevélből vesszük az előadottakat.

[2]) Egy 1392-diki oklevél. Fej. X. 2. 39. Egy 1381-diki oklevél. Fejér, IX. 5. 474. nem egyéb, mint Nagy-Lajos összetévesztése Kun Lászlóval. Ugyanaz az az állítólagos visszavonó levél, melyet fentebb ismertettem 1387-ből ezen kötet 243. lapján.

[3]) Fej. IX. 3. 518.

1355-ben Ó-Buda nem szűnt meg az anyakirályné laka lenni; de Lajos király, mint érintettem, azon évben megszűnt állandó lakosa lenni a budai királyi palotának, — legalább Visegrádnak ád előnyt. Hihető, elégnek tartotta, hogy anyja legyen Budán és környékén a korona képviselője.

1355-től 1382-ig, a király életének hátra volt 28 éve alatt, összesen 305 keltezést számítottam össze részint Budáról részint Visegrádról. Ezek közül 2o4-szer fordul elő Visegrád és csak 101-szer Buda. Így körülbelül kétannyit mulatott á király az ö visegrádi királyi palotájában, mint a budaiban. Sőt találjuk Visegrádot úgy is említve, mint rendes királyi lakot, 1373-ban.[1]) Lajos uralkodása utolsó ıo— 12 évében gyakori tartózkodási helye Zólyom és a Borsodban fekvő Diós-Győr, melyek közelebb estek éjszaki birodalmához, Lengyelországhoz. Zólyomban többször tanácskozott a lengyel főurakkal. A keltezések ezen városokból oly gyakoriak amaz évek alatt, hogy a kettő együtt gyakoribb tartózkodást mutat fel, mint magában Buda.[2]) 1347-én kezdve, mint érintettem, a budavári bíró váltig judexnek van czímezve s a rector czím nem fordul elő többé. Mindamellett, hogy már a város választja saját bíráit, Loránd sokáig viselte e tisztet. Úgy látszik, 1366-ban hal meg; mert azon év martiusa 15-dikén,\mint bíró ítél még,[3]) s már ugyanazon évben május 11-dikén Mihály, a Kunczlin fia és János néhai rector unokája

[1]) Tört. Tár. IX. 32. 1. „Datum in nostro regali Palacio Wyssegradii.“

[2]) A keltezések középszáma 28 év alatt egy-egy évben Visegrádra nézve közel 7’3 ; Budára nézve csak mintegy 3'6. — 1373-tól 82-ig a király (Ráth K. lajstroma szerint) 27-szer keltezi leveleit Zólyomból, és 26-szor Diós-Gy őrről. Így a tiz évről az egy évi középszám 5’3.

[3]) Nos Lorandus, judex castri növi montis Pestiensis. (Zichy okmt. III. 289.)

viseli a judex hivatalt és czímet.[1]) 1367-ben Lorándot, mint egykori budai bírót találjuk említve.[2]) Ha 1347-től folytonosan ő volt a bíró haláláig, nagyon meg lehettek vele elégedve a budaiak, hogy tizenkilenczszer választották újra meg újra! — Nemcsak az egyénnek, hanem a viszonyoknak békés, állandósult jellemét is dicséri ez a kitartás.

Mihály bírót 1367-ben, 1370-ben és 71-ben találjuk hivatalban. Már 1376-ban Uling, a Miklós fia, Buda bírája. -—- Ezután tizennégy évig, 1390-ig nem találtam bírót megnevezve az oklevelekben. Ekkor Rabensteiner Ulrik bíráskodott.[3]) ’ -

Lajos király uralkodása alatt nem egy csapás sújtotta a testvér-városokat. Bár részletek nem maradtak ránk; de pusztító lehetett az 1348-diki pestis ezen a vidéken is. 1364-ben rósz termés és ínség uralkodott, s egy év nélkül való levélben Pest városára nézve egy időre moratóriumot kénytelen kihirdetni a király a várost ért némely csapások következtében, melyek elősorolva nincsenek. [4]) A szerencsétlenségek egyike aligha nem az árvíz volt. — Úgy látszik, nemcsak abban a kedvezésben részesült Pest város,— mely még mindig alárendeltje volt a budai vár községének, -—- hanem ebben az időben nyerte az országos vásári szabadalmat, melyet 1391-ben és p5-ben találunk említve.[5])

A vásár Vasas-Szent-Péter napján, vagyis augusztus elsején tartatott s azon a vám harmadát, mint Budán is mindig, a nyulszigeti apáczák szedték.

De leginkább befolyt testvér-városaink emelkedésére

[1]) U. a. u. o. 296.1.

[2]) Orsz. lev. t. D. L. 5366. , ’

[3]) Fejér, IX. 4. a 110-dik, 112-ik és 384-dik lapokon. S Orsz. levéltár. D. L. 5866-dik és 6334-dik sz.

[4]) Fejér, IX. 7. 476.

[5]) Orsz. levéltár. D. L. 7716.

a nemzetközi kereskedés nagy föllendülése Lajos alatt. Az a király, kinek tevékenysége s egy részben hódításai és szerzeményei három tengerig terjedtek ki, megszerezte hazánk közlekedésének a szükséges kapcsolatokat, békét és oltalmat. Szigorú rendeletet adott ki, hogy a bécsi kereskedők illetéktelen vámokkal ne terheltessenek; megerősítette Róbert Károly intézkedését, mely a Csehország-Slézia felé, tehát Boroszlótól s a Bálti tenger felől jövő kereskedők útját és vámjait szabályozta. Lengyelországgal oly szoros viszonyba jött az ország, mint ha egy állam lett volna. De nagy gondot fordított Lajos a keleti kereskedésre is, mint a Szebennek és Brassónak adott kiváltságok tanúsítják. Ezen városok pedig a Feketetenger közlekedési vonalát jelölik. Lajos intézkedése rájok nézve abban áll, hogy megkönnyítette számukra az Adria tengerig való szárazi közlekedést. S nevezetes az, hogy ez az ut, mely Szebent Zárával, s a Feketetengert az Adriával kötötte össze, *Budán* Pesten vezetett keresztül, — nem Buda érdekében, mert 1368. és 1370. óta a belföldi kereskedőket kivette Lajos azon kötelezettség alól, hogy Budán rakodjanak ki áruikkal.[1]) Rendes országút volt, mi Budán keresztül vitt a magyar birodalom legkeletibb sarkától a legnyugatibb sarkáig. Budán volt ezen ut királyi harminczadja is felállítva.

Másutt a Dalmatiába vitt áruk nem is fizettek harminczadot.

[1]) Ut universi mercatores Cibinienses a Buda versus Jadram, vei a Jadra, aut de aliis Dalmatiae partibus versus Budám proficiscentes, tam in eundo quam in redeundo de omnibus rebus ipsorum . . . nullum tributum dare teneantur, praeter tricesimam, quam solum Budáé exigi volumus. (Fej. IX. 7. 297.) Ez 1370. martiusban kel. A brassaiak ugyanazon szabadalmat nyerik azon évben júliusban. (Fej. IX. 4. 227.) Szeptember 21. valamennyi magyarországi város nyeri ezt a szabadalmat. (Wenzel Budai regestái a nevezett évhez.)

Buda polgársága kereskedelmi szellemét tanúsítja, hogy Lajos idejében, szintúgy mint atyja uralkodása alatt a kamara-ispányok többnyire a budai polgárokból telnek ki. Pénzügyekben való jártasságuk azt engedi föltennünk, hogy tekintélyes tőzsérekvoltak köztük.[1]) 1382-ben, halála évében két budai polgárt, Szerecsen János (Sarachenus) és Bemard Ferencz mestereket nevezi ki a király a magyar- és tótországi összes harminczadok ispányaivá, kik, úgymond, eddig is híven szolgálták.[2]) Ez a Szerecsen igen valószínűen az egykori ismaelitáktól származott. A kérész-, tyén hitre tértek már, de üzérkedő ösztönük a régi maradt.

I. Károly és I. Lajos együtt hetven évi belbékét szereztek az országnak és városainknak. A kereskedés, ipar, a művészetek s köztök az építészet, alattok kétségkívül a civilisatio egy új korszakának voltak bizonyságai.

Lajos nemcsak Budának, hanem átalán a magyarországi városoknak minden más királyunknál nagyobb jóltevője volt. Ha a városi rendszert nem ő ültette is hozzánk, de ő volt kifejlesztője és felvirágoztatója. Ö kezd oly rendeleteket kibocsátni, melyek átalán minden királyi városra szólnak, s a tárnokmestert teszi felebbezési forumjokká. Sőt a városok mint külön rend, kezdenek alatta országos ügyekben is szerepelni. Így 1381-ben martius 20-dikán

[1]) 1342—44-ben Szathmáry Miklós ily czímet visel: Nicolaus de Zothmar cívis Budensis, comes camerarum nostrarum Sirmiensis et Quinqueecclesiensis. (Fejér, IX. 1. 197. és Orsz. 1. t. D. L. 3495.) Ugyanaz 1345-ben bérbe veszi a szerémségi kir. kamarát. (U. a. IX. 7. 55.) 1344-ben Lorand budai polgár (s 1347-én kezdve bíró) szintén kamar'ispány volt. 1345-ben Craterius cívis Bud., comes earner, reg. Budensis et Strigoniensis (Orsz.l. t. D. L. 4165.) 1359. Stephanus mag. filius Behan, corhes camerae regiae Budensis argenteae. (Fej. IX. 7. 177.) 1368. Chimley Péter budai kamarispány. (Fej. IX. 4. i4o.) stb. Erdélyben még újabb korban is divatozott a *„kamarispány"* rövidített szó.

[2]) Fejér, IX. 7. 451.

Lajos Magyarország királyi városaival külön erösítteti meg azt a házassági szerződést, mely leánya, Hedvig és habsburgi Vilmos közt kelt. A városok ily sorban Írják alá kezeslevelöket: Buda, Visegrád, Fehérvár, Kassa, Trencsin, Zágráb, Nagy-Szombat, Pozsony és Soprony. ') Az ország nagyai ezt a szerződést már az előbbi évben február 12-dikén Zólyomban írták volt alá. [2])

Ó-Buda jóltevöje, Erzsébet anyakirálynö az 1380-dik év deczembere 29-dikén halt meg. Végrendelete szerint az ó-budai clarissák gyönyörű templomában, az ő müvében temették ól, — több mint nyolczvan éves korában. Az ó-budai várat, mint tulajdonát, Lajos nejére hagyta, kiszintén Erzsébet nevet viselt. Lelkére kötötte a klárás klastrom feletti gondoskodást is. [3])

Ha Lajos király, a clarissák iránt, anyja kedvéért bőkezű volt, alatta egy férfi-szerzet is kezdett divatossá lenni, s megtartani népszerűségét a mohácsi vészig. Ez a Pálosok szerzete,— az egyetlen,, mely magyar földön keletkezett és fejlett ki Róbert Károly uralkodása kezdete óta. Buda területén Sz.-Lörincznek szentelt kolostorral bírtak. Ez a Sz.-Lőrincz pedig állott azon hegynyereg oldalában, melyet a Jánoshegy képez a Hárshegygyei. A klastrom némi maradványai ma is láthatók a *Szép Juhászné* mulatóhely közelében.

Nagy-Lajos utolsó békekötésében Velenczével, a titkos pontok közé iktatta, hogy a köztársaság szolgáltassa ki neki az első remete Sz.-Pál fejét, melyet Velenczében őrzőitek addig. Az ereklyét magyar főpapok Budára szállították, hol ideiglen a királyi kápolnában helyezték el. Onnan 1381-ben, november 14-dikén nagyszerű ünnepély-

[1]) Fejér, IX. 7. 626.
[2]) U. o. U. o.
[3]) Katona. Tom. III. Ord. 10., a 671. lapon.

lyel vitték a nevezett klastrom egyházába. Az ünnepélynek nem csupán egyházi jelleme volt. Egyszermind diadalmenet volt az az oly sokáig ellenséges Velencze fölött. A XV. században Szent-Lőrincz zárdája volt a kegyelet divatja. A mohácsi vészig mindig nagy búcsújárások tanúskodtak a szent iránti átalános tiszteletről.[1])

Valamint egykor a nyulszigeti apáczák bizton létére nézve a budai várban majd a visegrádiban nyertek egy-egy menedék-házat, úgy most Lajos a pálosokat egy házzal is megajándékozta a budai várban, oly czélból, hogy ha háborús idők kizavarnák őket Szt.-Lörincz klastromából, ide menekülhessenek.[2]) Később egy várbeli utczát a Pálosok ezen házáról neveztek el.

Nem sokára, 1382-ben szeptember 1 i-dikén kimúlt a nagy király is. Nagy-Szombatban történt a gyászos eset. Székesfehérvárit szeptember 16-dikán ment végbe a temetés, s 17-dikén a koronázás, a tizenkét éves Mária koronázása. Most is, , mint Lajos trónraléptekor alig maradt idő, hogy a választás formája egy budai és rákosi gyűlésen meg legyen tartható. — Elmaradt hihetően az a másik is, hogy az új király belovagolja Buda utczáit.

Buda és a városok kétségkívül előre, még Lajos életében elismerték' Máriát leendő királyul, s férjéül Zsigmondot, a német császár fiát.

Országos zavarok következtek, melyekben testvérvárosainkról ismét többet szól a krónika, mint a lefolyt hetven évibéke ideje alatt.

[1]) Katona, X. 688. 1.

[2]) Schier, Buda Sacra. 53. 1.

XV. FEJEZET.

I. LAJOSTÓL I. MÁTYÁSIG.

A Nagy Lajos halála utáni zavarokban a budai polgárok a néző szerepét óhajtották játszani. Bajos s tán lehetetlen szerep oly város számára, melyben a versengés tárgyául szolgáló trónus van felütve. Itt lakott, mikor útban nem volt, Mária királynő, anyjával az özvegy Erzsébettel. Itt ment végbe a menyekző is 1385-ben október elején Zsigmond és Mária közt. A november elején tartott országgyűlés megcsalta önmagát, midőn az ország gyámjának nevezte ki azt, kinek magának is gyámra volt szüksége. Azonban Buda kétségkívül nagyban kitüntette loyalitását, s osztozott a csalódásban a béke-reményeket illetőleg. Csakhamar előállott egy trónkövetelő a nápolyi király képében, nagy bajt és zavart okozva Zsigmond pártjának és az országnak. A drágalátos vőlegénynek és gyámnak első dolga idehagyni magával jótehetetlen menyasszonyát, s a rábízott árvát, az országot, azon alkalmas ürügy alatt, hogy Csehországból segítséget hoz.

Buda ostromra lehetett elkészülve, melyet jó falai és vitéz polgárai megvédhettek; de nagy károkat tesz vala nemcsak a szőlőkben, földekben és külvárosokban, hanem elvágja a kereskedést, ipart űző városnak fő életerét a közlekedést. — Azért senki sem örült jobban a

békés megoldásnak, mint a budaiak, s lelkesedések őszinte lehetett, midőn a két elárvult királyasszony, Gara tanácsára arany kocsin hozták fel a várba a szőke, piczi termetű, de vitéz királyt, ki a város kulcsait átnyújtó budai bírót alkalmasint nevén bírta szóllitani. Mert Kis-Károly ismert és becsült főember és hadvezér volt Nagy-Lajos idejében.[1]) A koronázáskor, az azt követett budai diadalmenetben, s Kis-Károly harmincznyolcz napi uralkodása alatt sok polgár, s kivált az olaszok a dicső és jó emlékű Anjouiak uralmának visszaérkeztét ünnepelhették.

Az olasz polgárság számot tett akkor a várbeli lakosság közt. Voltak ott olaszok elejétől fogva; de Nagy-Lajos alatt szaporodhattak fel. Föl van jegyezve ennek a királynak egy datum nélküli tette, egy utánzása a franczia és angol királyoknak, — ez a zsidók teljes kiűzése az országból. — Ezek kezében volt az üzletek némely ága, s leginkább a pénzzel és drágaságokkal való üzérkedés. Ama rendszabály múlhatlanul zavart okozott a közgazdasági viszonyokban. Nálunk is, mint másutt, alkalmasint olaszok foglalták el a zsidók helyét, s a várban volt zsidó utcza kiürítése annál népesebbé tette az olasz utczát. Ez üdvözölte legzajosabban azt a királyt, kit olasznak néztek s kinek sikerült az, a mire Nagy-Lajos hiában törekedett, hogy egyesítse a nápolyi koronát a magyarral.

Azonban a megoldás csak látszó volt, a helyzet a legbonyolultabbak közé tartozott; a béke külszíne alatt a legellenségesebb feszültség lappangott. Gara és a királynők barátságot mutatnak annak, ki ravaszul elrabolta tőlök a koronát és hatalmat. Mária a színre lemondott uralkodó, folyvást a királyi várban a királyi termeket foglalja el anyjával. A koronás király, mint valami vendég,

[1]) Lajos halálától 1390-ig nem találunk feljegyzést a budai bíró kilétéről.

de szívesen, bizalomteljesen látott vendég, ugyanazon palotában az emeleten lakik. A királyi várban, mely a polgári vártól el volt különözve, olasz őrség, a városban szerteszélylyel fegyveres olaszok és horvátok vannak elszállásolva. Kis-Károly pedig, ki jól tudhatta, hogy ez az állapot nem tarthat sokáig, előzékeny, udvarias, s a legnagyobb bizalmat fitogtatja. Mert a királyi várban levő olaszok nem viselnek fegyvert. Csak a főkapu feletti toronyban volt egy őrszem. Különben a királyi kastélyba olasznak szintúgy mint magyarnak csak fegyvertelenül volt szabad bemennie.

A kölcsönös bizalom külszíne alatt minden emberismerő a legnagyobb mértékű bizalmatlanság elhazudását láthatja vala, — s tapasztalt emberek megjósolhatták volna, hogy a szinlésben magát egyaránt mesternek bizonyított két fél közül valamelyik áldozatja lesz a másiknak. A kérdés csak az, melyik előzi meg a gyűlölt ellenfél előre kiszámított csapását.

A jövevényt érte a csapás. Ellenfele Gara álnok ügyességgel használta fel Károly hibáját, a bizalom túlságos színlését. Ismeretes az 1386-ban február 7-dikén történt orgyilkos merénylet. Mikor Gara intésére Forgács halálos sebet mért Károlyra, a palotában és udvaron szétszórt olaszok fegyvertelenek voltak. Az esemény hírére szét kellett futniok szállásaikra fegyverökért. Azalatt Garának a kapun kívül készen állott fegyveresei megszállották ezt és a bástyákat, s így az olaszok már csak menekülésre gondolhattak.

A polgárok a cselben ártatlanok voltak; — de bűnhődniük kellett nekik is. Másnap reggel egy fegyveres csapat, mely a határszél oltalmára volt szánva, s tán átmenőben a szomszédságban tanyázott, — Garától megnyerve, a városba tört. Nem érte be az olasz és horvát

katonák üldözésével. A királynék éltetése közt felkereste azon polgárokat, kik Kis-Károly iránti hűségök nyilvánításában kitűntek; de különösen az olaszokat kivétel nélkül üldözőbe vette. Feltprte a házakat és raktárakat is, melyekben az olasz tőzséneknek sok kincse volt felhalmozva, s kifosztotta teljesen. Rablás és gyilkolás folyt az utczákon, s a város lanyha és ingadozó politikája miatt aligha kevesebb kárt szenvedett, mintha már eleve határozott pártállást foglal s bátran védelmezi magát.

Zsigmond, — kinek érdekében ezt az épen nem hősies államcsínyt a czímerében kígyót viselő Gara elkövette — még hosszas ideig terrorismussal igyekezett fentartani magát. A nevezetesebb törvényszéki gyilkosságokat Budán hajtatják végre. Itt hurczolták meg lófarkon s itt négy élték fel Korpádit 1388-ban. A Szent-György piaczán fejeztette le Zsigmond 1393-ban Kont Istvánt harminczketted magával, rendes bírói eljárás nélkül. A hely ezen választása arra volt-e egy részben számítva, hogy Buda polgársága üdvös rettegésben tartassák, — azt nem tudjuk, de kétségtelen, hogy az a hatása megvolt. Ezen hatással együtt járt, hogy Zsigmond iránt sehol sem lehetett kevesebb rokonszenv, mint Budán. A meggyilkoltak a. főúri rendhez tartoztak. A polgárság nem őket siratta, de még kevésbbé tapsolhatott azon zsarnokoknak, kik még kevésbbé tisztelhették a polgárok, mint a nemesek szabadságát.

A Garák, Stiborok, Maróthyak nem lehettek szívesen látott vendégek Budán, s bizonyára nem is vendégekül, hanem parancsolni tudó urakul gazdálkodtak ott. Zsigmond uralkodása első részében Budát nem önálló municipiumnak, hanem fegyveresen megszállott várnak kell tartanunk. A király kicsapongásai, melyek a rideg erkölcsű polgárság előtt botránkoztatóbbak voltak, mint a főurak

szemében, hozzájárultak azon valószínű óhajtáshoz, vajha másutt, akárhol laknék a király.

Zsigmondnak erőszakos hajlamai, ha erélylyel s más érdemmel párosulnak, csak idegenkedést támasztanak. De ama hiba gyöngeségekkel párosult, melyek megvetést kelthettek épen a hatalmaskodás tulsága által. Ez a nagy hatalmasságot játszó ur mindegyre megszorult pénz dolgában, néha csekély összegig. S ez kivált a polgárság szemében nevetséges gyöngeség volt. Még a sors is összeesküdött tekintélye megrontására. Mikor 1396-ban a franczia lovagok a budai várban, a dominicanusok templomában, leendő győzedelmöknek örökkévaló emlékéül feltüzték czímereiket, Buda nagyon büszke volt ezekre, a világ rendítő győzelemre, és Zsigmond dicsőségére. Azonban a nikápolyi vereség után ama templom czímerei csak azt hirdethették, hogy az ország nem sokat várhat idegen segítségtől s az idegen szövetséget képviselő királytól. Megérdemelt és méltatlan megrovások uralkodását alkalmassá tették arra, hogy alatta az alkotmányosság új életre ébredjen, mely Károly és Lajos alatt már-már fölösleges intézménynek kezdett föltűnni. Tudjuk i4oi-ben az történt vele, a mi 1394-ben Venczel cseh és 1399-ben Richard angol királylyal, (bár utóbbinál végletig ment a dolog), hogy a rendek fogságra vetik, s arra kényszerítik, hogy idegen tisztviselőit elbocsássa.

Nápolyi László, egy kitűnő tehetségű ifjú, Kis-Károly fia, egy évvel megkésett, hogy trónkövetelőnek lépjen fel Magyarországon. Csak i4o2-ben kezdi magyarországi hadjáratát, mikor Buda ismét azon helyzetbe jutott, hogy politikai pártállást foglaljon, — annyival inkább, mivel Zsigmond a baj elől most is az ország határain túl keresett támaszt. 1402-ben Mindszent hetében Bécsben mulat, hol elzálogosítja a budai pénzverő házat nyolczezer arany

forintért.[1]) Elzálogosítja Wolfurt Henriknek, egy idegennek, holott az idegenek iránti kedvezések okozták volt egy részben fogságát. De ha valakinek, neki volt jelszava: szükség törvényt ront.

Ugyanakkor száznyolcz ország nagy beleegyezésével Albert osztrák herczeget nevezi ki a magyar trónon való utódának. A városok közül Pozsony és Soprony van aláírva. Budát nem találjuk megnevezve. A helyett ott van az aláírók közt Zuber budai *várnagy.*

Zsigmond utóbbi szerződése aligha volt alkalmas új párthivek szerzésére, s valóban a Lajos iskolájában felnőtt némely hive, s jelesen a kitűnő hadvezér Stibor gróf buzgalma nélkül aligha el nem veszti Zsigmond a magyar koronát. Mert László nem közönséges képességű hadvezér volt; képviselője vala az Anjoui hagyományoknak, s sokak előtt atyja méltatlan módon való elvesztésének igazságos boszulójaként tűnhetett fel. Nyitra, Győr, Eger, Esztergom László mellett nyilatkoztak.

Állítólag Buda Zsigmond hive maradt. Maga ez a király dicsekszik ezzel később, i4o6-ban, midőn Stibor érdemeit előszámlálja.

Pedig máshonnan tudjuk, hogy a koronaválság nem történt meg válságok nélkül városunkra nézve sem. Ó-Buda nyíltan Nápolyi Lászlóhoz pártolt, s csak Stibor győzelmei után, az ó-budaiak vezére Makrai Benedek elfogatása után, az utolsók közt tért meg.[3])

1) „Unser Güldein Münze zu Offen.“ Fejér, X. 4. 152.

[2]) Fejér, X. 138. 1. Podhraczky Zvetlust olvas más iratban. Fejér i4o3-ra Zoeltust, 1404-re Zoelust ir. i4io-ben „Zuborius de Nassis castellanus castri Budensis.“ (Orsz. 1. t. D. L. 9674.) 1403-ban Zoelus de Nass, castellanus Budensis. — A Áassís melléknév, mely mind Zuberhez, mind Zoelushoz jár, mutatja a személy azonosságát. A melléknév Naschitzra, egy cseh helynévre emlékeztet.

[3]) Menckennél Windeck német krónikája, 17. fej. „Aide

Magában a budai várban sem ment a dolog Zsigmond kedve szerint. Egész egy belső forradalomról vannak hiteles adataink, — bár sajnos, — a részletekről hallgatnak az emlékek.

A keletkezés is ismeretlen; de föltehetjük, hogy valamint az országban, úgy városunkban is, Zsigmond vérengezö önkénye először fölingerelte a kedélyeket, — azután gyöngeségei számos rést nyitottak a kitörésre. Buda is, úgy látszik, Zsigmond fogsága és Nápolyi László trónkövetelése idején lerázta magáról a budai föurak, s különösön a királyi várnagy jármát. Azonban nagy külömbség volt az országos és a városi forradalom közt. Amaz egészen aristocraticus, ez pedig nagy mértékben democraticus volt. A városi nép nem elégedett meg Zuber várnagy beavatkozásának visszautasításával, hanem a polgári vagyonos osztály uralma helyébe a mesteremberek, a czéhek uralmát léptette életbe. i4oi-ben az akkori bíró és esküdtek akarata ellen titkos és nyilvános, majd fegyveres gyűléseket tartottak; letették valamenyi azelőtti tisztviselőt, kik pedig a király és Zuber várnagy bizalmát bírták, s választottak oly bírót és esküdteket, kiket Zuber nem hogy megerősített volna, hanem forma szerint óvást tett mind az eljárás, mind a személyek ellen. Nem is csak tizenkét, hanem harminczhat esküdtet választottak, s ezek egyik, vagy tán legnagyobb része nem is volt birtokos ember. Egyik bíró egy András nevű mészáros volt, másik egy Lőrincz nevű szűcs, a harmadiknak neve egyszerűen (Kis (parvus) Rigolinus. Hihető, ezek nem egyszerre, hanem

Offen“-nek mondja a várost. Ez akkori hazai szójárás szerint a balparti Pestet jelentené; de az idegen krónikás tudván, hogy Budát Ofennek nevezik, logikával, de tényleges ismeret nélkül Alt-Ofennek mondhatta Ó-Budát. Egyébiránt lehetett az a balparti Pest, bár ez még később is *nyílt hely.*

váltva bíráskodtak, mint Flórenczben, hol egészen a czéhek uralkodtak, s hol csak két hónapig tartott a hivataloskodás.

Ennek az újításnak nemcsak a király volt ellensége, hanem az addig egyedül kormányzott vagyonos polgárság is, mely csakugyan a királyhoz ment panaszra. Azt kell gyanitnunk, hogy a Nápolyi László-féle viszály városunkat ezen belső forradalom közben találta. A vagyonos polgárság Zsigmonddal tartott, s annak hűségét ő méltán dicsérhette; az alsóbb néposztály pedig Lászlótól remélte vívmányainak szentesítését.

Nápolyi László elvonultával Zsigmond lett az ur. Még 1403-ban deczemberben eltörli a budai polgárság újításait s visszaállítja a régi szokást, mely szerint csak birtokos lehet bíróvá, vagy oly vagyonos ember, ki elég zálogot tud adni a "királynak hűségéről. A bírót s esküdteket a király, vagy a tárnokmester vagy a budai várnagy erősiti meg. Gyűléseket csak a bíró és esküdtek tudtával vagy az említett királyi hivatalnokok engedelmével szabad tartani: fegyveresen soha sem. Végre a király megparancsolja, hogy András mészárost, s a többi szabálytalanul választott tisztviselőket soha többé se bíróvá se esküdtté ne válaszszák. [1])

A budaiak visszatértek a régi kerékvágásba. Be sem várták 14o4-ben a bíróválasztás idejét, Szt.-György-napot. Már ápril negyedikén András mészáros helyett Rawczani Péter a Zsigmond szive szerint való bíró.[2]) Nem is talá-

[1]) Zsigmond két okleveléből. Egyik kelt 140.3. dec. 9., a másik 1404. april 15. (Podhraczky „Buda és Pest" 127. és köv. 1., Fejérnél X. 4. 2.37. és 318. 1.) Az 1404-iki levélben az van mondva, a szabálytalanságok mintegy két év óta tartanak. András mészáros már i4o2-ben bíró volt; de már 1401-ben lehetett azzá.

[2]) Fejér, X. 4. .350. „Oe *Rauclian"-nak* lévén írva *Rauzan-*

lünk azután budai bírákul olyan szűcs és mészáros neveket, melyek azt gyaníttatják, hogy magyarok lehettek az i4o2-diki főtisztviselők, — hanem sokáig ismét idegen s majd mind német család-nevek tűnnek fel.

Zsigmond 1405-ben a magyarországi városok számára országos törvényt alkot. Ez azonban nem tartalmaz olyat, mi Budára nézve új nyereség vagy veszteség lett volna. Még az áru-megállítás jogának csak külföldiekre szorítása is megvolt Nagy-Lajos alatt. -— Azonban a balparti Pest ezen időtájban emancipálta magát a függés alól, melyben őt a budavári község tartotta. Legalább I4I3-ban már Pest városának maga választotta bírája van. Ez az első ismeretes bírája Pestnek. Becsületes magyar neve *Péntek* volt.[1]) Mellette öt esküdtet találunk az oklevélben megnevezve; de tudjuk máshonnan, hogy az esküdtek száma hat volt Zsigmond alatt. Miután Budának tizenkét esküdtje volt, Pest csak féltanácsú város akkor.

Mikép jutott a balparti város a függetlenség ezen mértékéhez? Igen egyszerűen. Zsigmond király, ki I4IO. óta Európának legmagasb rangú fejedelme, azaz császár is volt, számos gyönge pillanatainak egyikében ezer forintot kért kölcsön Buda városától. Úgy látszik, ott már ki volt merítve vagy a pénztár vagy a király hitele, s pénz -helyett hódolatteljes szólásformákkal fizették ki. A pesti polgárok sem voltak restek. Mindjárt összeteremtették az ezer forintot s a trón zsámolyánál rakodtak ki vele,

nak olvasható. Rauzan betű szerint franczia, Garonne-melléki helynév. De lehet morva vagy cseh, ha a *ch-t* ss-nek veszszük. Lehet dalmát név elnémetesítve a Rausanból (Ragusan).

[1]) Podhraczky kézirata a magyar n. múzeumban. II. 481. Ott Bentheknek van írva. A XV. századbeli más adatok arra mutatnak, hogy a Péntek család ó-budai volt. Az esküdtek neve sem német ugyanazon (1413-diki) oklevélben: Sartor (Szabó) Márton, Pakas Mihály, Ténnyé Mátyás, Deák Egregius (?) és Mészáros János.

felajánlván mint *ajándékot.* Hűségök eme váratlan leleplezése mindenesetre kényes tárgy lenne egy városházi festvény számára; pedig ez alapította meg Pest város autonómiáját a tatárjárás után. Azelőtt a budai magistratus nevezett ki Pest számára évenkint egy bírót, s nem többet, mint két esküdtet. [1]) Most már — Zsigmond uralkodása alatt, nem tudni melyik évben, de ι4ῖβ előtt, Pestnek maga választotta bírája s maga választotta hat esküdtje van, miután már a városnak Mária királynő idejében volt országos vására, Vasas-Szent-Péter napján, vagyis augusztus elsején.

Azonban Budavára folyton emelkedett, gazdagodott és szépült. A XV. század folytán számos országgyűlést tartottak itt, melyeket előszámlálni igen érdektelen volna, mert városunkra nézve lényegest tartalmaznak. Harmincznál többről van említés ama száz év alatt. Szintoly fölösleges volna a külföldi követeknek sőt olykor uralkodóknak Budán tartózkodását elősorolnunk, miután most már nem szorultunk ezekre, hogy Budának főváros voltát bizonyítgassuk, s az országos történet kézikönyveiből ismeretesek. Mind az országgyűlésekből, mind a külföldiek látogatásából csak azokat emeljük ki, melyek városunk történetével kapcsolatban állanak.

Jagelló Ulászló 1412-ben tavaszszal hosszas ideig mulatott Budán és környékén. Itt volt a bosnyák király is. Ezenkívül itt volt két osztrák s két bajor herczeg; tizenkilencz idegen fejedelmi ember, ötvennyolcz lovag, — nem is számítva a lengyel és a magyar főurakat. A vendégek nagy száma s különösen Jagellónak hónapokon keresztül' tartott mulatósa magyar földön, Zsigmond pénztárát kiürítvén, már azon év őszén kénytelen volt zálogba adni a szepesi városokat lengyel vendégének. Az elszállásolás és

[1]) Michnay és Lichner. Buda törvénykönyve. 264. 1.

élelmezés kétségkívül a három municipium: Buda, Ó-Buda, Pest külvárosaik s a papi rend feladata volt. Nagy teher lehetett; de mindez messze vitte hírét a városnak Franczia országtól Konstantinápolyig. Egyszersmind fokozta a király és a polgárok hiúságát, hogy mentül szebbé és kényelmesebbé tegyék a királyi lakot és a várost.

És Zsigmondban meg volt mind a hiúság, mind az elhatározás, hogy királyi lakját fényessé tegye, — legfeljebb a kivitel eszközeire nézve nem volt teremtő ereje. — Különben is császárrá lette után annyit utazott, hogy Buda gyakran huzamosabban volt király nélkül s sem ennek rendetlenségei nem voltak terhére, sem gyakori országos ünnepélyek nem terhelték és nem szórakoztatták a népet. Ráért mindennapi dolgai folytatására s elég tér maradt a szabad fejlődésre.

így az eredetileg túlnyomóan német Budavárban kezdett gyarapodni a magyarság, s égető kérdéssé válni a nemzetiségi.

Már 1390. táján vita folyt Buda német és magyar polgársága közt. A várban Boldogasszony temploma a német lakosok temploma volt, kik azt követelték, hogy ez a fő, a parochialis temploma a városnak. A Magdolna-templom a magyaroké volt, kik azt követelték, hogy az független a Boldogasszony egyházától. A nevezett évben a Magdolna-templom, s vele egyházilag a magyarság önállóságra emelkedett, a mennyiben a két egyház területileg megosztozott a váron.[1]) Már ez jele annak, hogy a magyar elem eléggé számot tett a lakosságban. De a municipalis kormányzatban a német lakosság nem engedett annak megfelelő részt. 1390-től i44o-ig nem találunk magyar nevet a budai bírák névsorában. A bírák nevei Ra-

[1]) Schier, Buda Sacra. 24— -29. 1.

bensteiner, Bernhauser, Siebenlinder, Holnauer, Onwein stb. [1]) Csak két kivételt találok ezen ötven év alatt. Egyik 1395-ben fordul elő, midőn Stoyan Márk a budai bíró. De legalább a név nem magyar, hanem délszláv. Lehet dalmatiai, ki a bosnyák születésű Erzsébet, Lajos neje védelme alatt települt meg Budán, mint kereskedő. Másik kivétel lehet az i4o2-dik év, midőn amaz András mészáros és Lörincz szűcs a democraticus bírák, magyarok lehettek. Mivel ez valószínű, hihetővé lesz az is, hogy az i4o2-diki democraticus mozgalom is kapcsolatban állott a nemzetiségi kérdéssel. De ez, mint láttuk, mulékony kísérlet volt, mely után csakhamar Zsigmond és a budai birtokos polgárság *Rauzant* teszi be bírónak, ki elnémetesedett cseh vagy dalmata lehetett.

Bármint legyen ez, bizonyos, hogy i44o előtt magyar nevű rendes bírót nem találunk Budán. Azonban fordulnak már elő magyar esküdtek okleveleinkben, minő i4oi-ben Deák, i4og-ben Sáfár, Szabó (Sartor), Szepesi (de Scepus), bár gyakoriabbak a német nevek.[2]) A polgárság közül fölös számmal tűnnek föl a magyarok. A német Nadlerek, Gretzengerek, Osterreicherek stb. mellett ily nevek nem ritkák: Kövér, Kerepesi, Keszi, Baráti, Torcsolyás stb.[3])

Hogy a magyarok a bíróságból merőben ki voltak zárva s az esküdt-hivatalra kevesen jutottak, abban Buda város törvénykönyve is megerősít, melynek betűje teljesen egyezik az oklevelek névlajstromából vont következteté-

[1]) Lásd a mellékleten a bírák névsorát, melyet itt azért is bajos közölnünk, mivel most már az ó-budai és pesti bírák lajstromát is közölnünk kellene, mi hosszas volna.

[2]) Orsz. 1. t. D. L. 9579. és 8618. sz.

[3]) Utóbbi szót első pillanatra hibásnak véltem .Korcsolyás helyett. Pedig *torcsolya* kétségkívül a borsajtó neve volt, rontva a latin torculare vagy olasz *torchióból.*

síinkkel. Ezen törvénykönyv szerint Budán senki sem lehetett bíró, a ki minden ősére nézve negyediziglen nem német származású. Azonban a törvény megengedi, hogy a tizenkét esküdt közül kettő magyar legyen.[1]) így helyesen irta egy franczia utazó 1433-ban, hogy Budát németek kormányozzák mind igazság- mind kereskedelmi ügyekben.[2]) Ha Buda igen túlnyomóan németekből áll, a szemes utazó ezt nem tartja vala méltónak kiemelni. Alkalmasint úgy beszélték ezt el neki, mint anomáliát, vagy legalább fontos vita-tárgyat.

És valóban, mihelyt a magyar elem tekintélyes számra szaporodott fel, nem hallatlan tünemény volt-e az a törvény, melyben a magyarok országába befogadott idegen kiszorítja a magyart épen fővárosából? Hazai krónikánk ki is emeli épen ezen ügyben a magyarok hosszú türelmét. Zsigmond idejében azé volt az igazság, a ki a király pénzbeli szorultságán többet tudott segíteni. Idő kérdése volt egy rendesebb és igazságosabb király trónralépte, ki ezt azt égre kiáltó anomáliát megszüntesse.

De mint sok más esetben, itt is meg volt írva, hogy a mi békésen, argumentumokkal is eligazítható volna okos emberek közt, azt a tömegek szenvedélyessége karddal oldja meg. A feszültség, úgy látszik, elég nagy volt, hogy csak alkalmat várjon a kitörésre.

Ez az alkalom 1439-ben következett be, midőn Buda egy országgyűlés s egy nagy hadi készület színhelye és központja volt, s az ide gyűlt fegyveres tömeget a török miatti veszély magában is elég idegessé tette. De ezenkívül az országgyűlés egyik legszenvedélyesebb vita tárgya épen egy nemzetiségi kérdés volt, oly forma, mint a mely a budai magyar lakosságot izgatta. Már Zsigmond

[1]) Michnay és Lichner. Buda törv. k. 38. és 39. 1.
[2]) Bertrandon de la Broquiere. Engelnél II. k. 370. 1.

ellen ingerült panaszok voltak a külföldiek pártolása miatt, s láttuk, hogy ez volt egyik oka a király fogságra vetésének, de szintén felhoztam egy bizonyítékát, hogy az idegenek pártolásával nem hagyott fel. Albert örökölte a Zsigmond elleni közboszankodás egy részét, s maga is tetézte. 1438-ban lépve trónra, fogadása ellenére azon év apriljétöl egy év alatt legtöbbnyire külföldön tartózkodott. Az országos rendeknek azt mondá, hogy külső segítséget igyekezett s igyekszik szerezni a török háborúra. De a Budára gyűjtött nemesség ezt szükségtelennek nyilatkoztatta. Elég katonája van Magyarországnak, — úgy mondának, — csak a rend és a vezér hiányzik. Álljon maga a király a sereg élére, s akkor lesz vezér, a ki csináljon aztán rendet. [1]) A király tetemes összegeket gyűjtött külföldön, mi egy török háborúban igen szükséges volt; — de még ez az érdem is boszuság tárgya lehetett, mert nyilván külföldi zsoldosok fogadására volt szánva. Élesztheté a nemesség ingerültségét a németek elbizakodása, — mit hazai krónikánk kiemel, — kik nagyra voltak vele, hogy most német viseli a magyar koronát.

Ezen hadikészületek közt folyt országgyűlés alatt, mely 1439-ben tavaszszal tartatott, az ingerültséget kitörésre lobbantotta egy sensatiós, s valószínűen véletlen eset.

Volt abban az időben a budai magyar polgároknak egy köztiszteletben állott, s a magyarok joga mellett buzgólkodó, épen azért a német polgárság által félt vagy gyűlölt férfiú, kit Ötvös Jánosnak neveztek.[2]) Ez a népszerű polgár egyszer csak eltűnt, senki sem tudta hová és miképen. Hiában kutatták egy egész hétig. Ennek letelte

[1]) Fejér, XI. .392. A vaticani levéltárból Palaczky nyomán.

[2]) Egy 1436-diki oklevélben találjuk a Johannes Aurifaber nevet. (Orsz. 1. t. D. L. 12990. sz.)

után a Dunaparton találták meg holttestét. Kitűnt, hogy először megverték, megsebezték s tán meg is ölték, azután követ kötöttek nyakába s a Dunába sülyesztették volt. De a kötél leoldózotts a holttestet a viz kivetette a partra. ’)

Ez volt a tényállás. Nyolcz napig merőben ismeretlen volt a halál módja. A holttest elárulta a halál módját, de arról semmi jelt sem mutathatott fel, kik és miért követték el a gyilkosságot. Boszu müve volt-e az, vagy közönséges rablógyilkosság, azt csak részrehajlatlan bírói vizsgálat kutathatta volna ki hosszabb idő alatt, vagy tán még akkor sem. Azonban a vizsgálatra sem engedett időt a tömeg ingerültsége. A városi magyarság s az országgyűlésre és táborozásra felgyűlt katonaság közt szokott positivitással terjedt el az a gyanuképen fölkerekedett hir, hogy a budai németek tették el láb alól gyűlölt magyar polgártársukat. A boszu hangos szava elnyomta a megfontoló csillapítását. Nem a magyar polgárok kezdték a boszuállást, hanem a vár körül táborozott magyar harczosok, kiknél, mint fegyveres sokaságnál, a bosszú a tömegesség hatványozása által az explosió gyorsaságával tör ki. A had a német lakta utczákba rontott, honnan sok polgár a királyi lakban keresett menedéket, mások kapuikat kezdték eltorlaszolni. De megkéstek legtöbben. A fegyveresek a kapukat feltörték, a lakosok közül sokat meggyilkoltak s a házakat és raktárakat rendre kirabolták, s nemcsak a németekét, hanem az olaszokét is. Magának a királynak a hadjárat költségeire hozott pénzéből egy rész, vagy hatezer arany forint zsákmánynyá lett,[2]) mi

[1]) Thuróczy és Bonfin nyomán.

[2]) Expensae regales sublatae. Ebendorfer Feznél II. 853. és jegyzetek Kottaner naplójához. 51. lap, hol egykorú iratból ez a rósz vers olvasható:

„Wann ich in der Wahrheit meld,
Sy nummen dem Kbunig scin eigcn Gélt,
Seclistanseud Guldein, dy habent sy im genommen.“

vagy annak a jele, hogy a nép söpredékét is fölkavarta a tömeges düh, vagy még inkább annak, hogy a királyi kincstár nevezett része német őrségre volt bízva, s német és cseh zsoldosok fogadására szánva.

A zendülés lecsöndesítése végett lóra ült maga Garai László bán, a királyné rokona, s egyike az ország legtekintélyesebb férfiúinak. Hiában kérte, kényszeritette a boszu, zsákmány és a vér látása által felbőszülteket. Hasztalan volt egy szent hírben állott olasz minorita, Jakab fellépése is. Máskor mindig hatásos szavait elnyelte a nép ezer hangú kiáltozása.

A tömeg annyira hitt a maga igazságában, hogy azt kiáltotta vissza a feszületet magasan tartó s az isten nevére hivatkozó barátnak: „az isten is velünk van!“

Addig dúltak, dühöngöttek, míg csak tárgyat találtak rá. [1])

[1]) Történészeink 1438-ra szokták tenni ezt az egész eseményt; de nem a leghitelesebb eredeti kútfők. Csak utóbbiakról néhány szót. Aeneas Silvius, ki indokolásaiban részrehajló, rútabb színben tüntethette volna fel a magyarokat, ha az eseményt nyomban a koronázás ünnepélye után teszi, vagyis 14.38- ra. Azonban ő, ki egykorú s jól értesült ember, a budai zavarokat azon időben történteknek írja,.midőn Albert német császárrá lett volt, s Csehországból visszatért, hogy készületeket tegyen a török háborúra. (Frehernél, II. 39.) Nem különben első rendű hiteles kútfő Kottauer Ilona naplója. (Saját neve kitétele nélkül kiadta Endlicher. Lipcse, i846.) Ezen Napló első lapján, daczára a szöveg töredékességének, világosan 1439-re van téve az esemény, mert nyomban rá Palóczy érsek haláláról szól. Hogy a szóban forgó zavargás az 1438-diki *országgyűlés* alatt történt, minden kétséget eloszlat Albert királynak egy rövid életrajza, melyet Palaczky a Vatican eredetije után adott ki. (Fejér, XI. 392.), s melyet már idéztem is. Ez a kútfő részletezi is a magyar nemesség ingerültségének okait, s czéloz az 14.39- diki 5. és 6. törvényczikk keletkezése módjára, melyek az idegenek ellen vannak hozva. Hazai kútfőink közül Bonfinról fölösleges szólani, ki egészen Thuróczy előadását követi, s csak saját styljébe öntvén, inkább elrontotta, mint javította. S mit mond Thuróczy? — Azt mondja: az eset Albert király

Ötvös esete rejtély lehetett az egykoruak, s az maradt az utókor előtt, s még némely egykorú is egészen valószínűtlen hypothesissel akarja egyszerű magyarázatát adni. [1])

Nincs egykorú kútfő, mely azt állitná, hogy akár Ötvös gyilkosai, akár a tömeges dúlás vezetői törvényszékileg bűnhődtek volna.[2]) A vizsgálat és büntetés több tekintetben kényes is volt. Ha Ötvös halálára nézve az bizonyul be, hogy a németek, nemzetiségi gyűlöletből tették el láb alól, az új olaj a tűzre; ha pedig az, hogy a magyar polgár közönséges rablógyilkosság vagy magán boszu áldozata, — a magyarok tűntek volna fel gyűlöletes színben. Hihető, hogy Ötvös esete nem volt soha törvényes s egyszersmind sikeres vizsgálat tárgya. Különben is ama gyilkosság fontosságát háttérbe szorította a tömeges

uralkodásának első évében történt. Minthogy pedig Albert 1438-nak csak három első hónapját töltötte Budán, s minthogy csak nyomban a koronázás utáni időre illik az az adatja, hogy Budán akkor sok nemes gyűlt fel, — tehát január elején történt. Most már mily határozatlan beszéd volna tőle az uralkodás első *évét* nevezni meg a helyett, hogy első napjait mondaná! — Nyilván nem volt tisztában az esemény időpontjával. Csak egy kútfő teszi világosan a koronázás utáni napokra a budai zavargást, s ez Ebendorfer Haselbach osztrák krónikája. (Pez, II. 85.3.) De még ő is ellenmond magának ezen szavakban: „Reversus Budám, dum de negotiis regni tractaret cum Baronibus“ — tehát országgyűlést tartott Albert. Ez pedig 14.39-ben volt. „Reversus Budam“ ezen szavakat félreértette, a honnan vette. Mert Albert *visszatérte* kevéssé illik koronázás utáni Budára *jöttére.* De oda illik Csehországból való visszatértére.

[1]) Aeneas Silvius hypothesise, mintha Ötvöst a budai német bíró valamely bűn miatt végeztette volna ki, alig' érdemel czáfolatot, miután hazai krónikáinkban nagyon ki van emelve, hogy az egész város nyolcz napig nem tudott Ötvösről. Az egykorú, de a németek pártjára hajló iró ezzel legegyszerűbben vágta ketté a csomót s vélte feltüntetni a németek ártatlanságát.

[2]) Egyedül a később kori Heltai szól büntetésről.

bosszúálló elégtétel, mely egyszersmind politikai zendülés s király elleni pártütés jellemét öltötte. Ennek kezdői az országgyűlésre és táborozásra gyűlt fegyveres tömegek voltak. Abban a korban martialis törvényt látni ily sereg fölött bajos volt oly királynak, kinek épen idegen voltát rójják fel bűnül, s kinek fegyelmi hatalma oly kevés volt, hogy a még azon évi török hadjáratban a magyar sereg szétmegy nem az ellenség támadása, hanem saját fegyelmetlensége miatt.

A budai tömeges zendülés nem hogy büntetve lett volna, hanem jutalomban részesült, — a mennyiben az 1439-diki országgyűlés épen a lázongással csikarta ki az idegenek elleni törvényeket.

Ezen czikkek azt tartalmazzák, hogy a király, bár hivatalnokait maga nevezheti ki, s az adományozás joga királyi jog; de idegent semmi féle hivatalra kinevezni vagy adományban részeltetni nem szabad, — valamint királyi jövedelmeket sem vehet haszonbérbe más, mint hazafi. Eltiltatnak a főpapok és főurak is, hogy idegen harczost vegyenek zsoldba. [1]) — Ezt a törvényt a fennirt zavarok után s némileg azok következtében erősítette meg Albert a királyné közbenjárásával, kit azzal gyanúsítottak, hogy a magyarok iránti részrehajlásával akarta a hatalmat férjétől magához ragadni.[2])

A mi pedig városunkat illeti, annak is a leirt kitörés adta meg a polgárok közti egyenjogúságot. Épen egy német nyelvű király alatt jut érvényre Budán a magyarság.

Úgy kell lenni, nyomban életbelépett az a szabály,

[1]) Albert decretuma 5. és 6. czikk. Corpus Juris Hung.

[2]) A vaticani nevezett iratban: „induxit ergo virum, ut consiliis Hungarorum acquiesceret“, vagyis, hogy a németek kizárására czélzó törvényt megerősítse.

hogy egy évben magyar, más évben német választassák bírává s a tizenkét esküdtből hat magyar és hat német legyen. [1]) Igazságos, de nem minden részben czélirányos szabály. Kizárta vagy megnehezítette azt a sokszor igen üdvös eljárást, hogy a jó bírót a következő s több évre is megmarasszák hivatalában.

A bírák névsora ezentúl vegyesen mutat föl német és magyar neveket.

Már 1440-ben magyar bírót találunk Budán, Farkas László nevűt. Magyarnak vehetjük Fehérvári Literatus Dénes és Budai Literatus István bírákat, — kiknek vezetéknéve magyarul Deák volt. Előbbi 1457-ben, utóbbi 1466-ban viselte a bíróságot. 1472-ben *Kovács*-nak (Koach) hívják a budai bírót.[2]) Vitripar Máté *Üveges* volt-e vagy *Glaser,* bizonytalan.

Találunk esetet arra is, hogy az egykor német nevű család neve magyarrá változott. Így 1435-ben a budai bírót *Onwein* Péternek nevezik. Ugyanaz bíró 1445-ben is; de már Bornemiszának is írják.[3]) Ennek fia lehetett az az Imre budai polgár, kinek vezetékneve 1475-ben egyszerűen s csak magyarul Bornemisza. Ennek a családnak lehetett maradéka az, ki ily név alatt lett ismeretessé a régi magyar irodalomban az 154i-diki budai események alkalmával. — Különben a dolog természetéből is érthető, hogy az eredetileg túlnyomóan német Buda hovátovább mindinkább elmagyarosodott.

Egy városnak régen is, ma is, gyarapodására nem elegendő a törzslakosságnak születések általi szaporasága.

[1]) Mátyás király alatt a kolozsváriak Buda választási rendét fogadják el, s az illető oklevélben foglaltatik a fentebbi szabály. Podhraczky „Buda és Pest“ 1.36. 1.

[2]) Orsz. 1. t. D. L. 17,323.

[3]) Petrus Onwein, alias Bornemyza, judex civitatis Bu-

Bevándorlások által kell minduntalan felfrisülnie a népnek. És ez a bevándorlás legnagyobb mértékben a közeli vidékekről történik. Buda azon törvény mellett, hogy más mint német ne lehessen polgára, kétszáz év alatt kipusztulhatott volna. Mert külföldről kellett magát ujonczoznia, a mi nem lehetett rendes és elegendő. A lakosságot pedig fogyasztotta nemcsak a rendes és rendkívüli halandóság, hanem az is, hogy a német polgárok közül sokan nyertek királyi hivatalt, adományokat, nemességet; mert ha a város törvénye tiltotta nem-németek polgárrá lettét, azt nem tiltotta, hogy a polgár érdemek által nemessé, vagy hibák miatt paraszttá és koldussá ne legyen. Mindez fölengedi tennünk, hogy az eredetileg német Buda idővel úgy elmagyarosodott volna, mint Erdélyben Kolozsvár, ha az 1526-diki és 1541-diki katastropha véget nem vet a természetes fejlődésnek.

Lassankint a két ellenséges elem összesimult.

Az 1439-diki eseményekben ama két elem közti elkeseredésnek voltak enyhítő körülményei. A németek mentségére szolgált az, hogy Ötvösnek magyar-gyűlöletből való meggyilkolása rájok nem bizonyulhatott. A budai magyarok azt hozhatták fel, hogy az utczai zavargásnak se kezdői se főszereplői nem ők voltak, hanem a városra nézve idegen katonaság. Mindamellett a leírtakhoz hasonló események legalább is egy emberöltőre csak fokozhatták az ellenszenvet magyar és német közt. — Az antagonismusnak tápot adtak a nyomban bekövetkezett országos viszonyok. A király-választás kérdésében az ország meghasonlott lengyel Ulászló és Albert özvegye, illetőleg ennek csecsemő fia, László közt. Amannak pártját méltán nevezhetjük *magyar* pártnak, szemben az utóbbiak *német* pártjával.

Albertnek 1439. október, 27-dikén történt kimúlta

után, a több hónapig tartott bizonytalanságban német párti volt Szécsi Dénes esztergomi érsek, vele Esztergom, az volt Gara bán, kire Visegrád volt bízva a koronával, oda szított több más erős helylyel együtt Győr, s végre a felső megyék, kivált a nyugatiak. Fehérvár is, még i44o. májusig német pártinak volt tekinthető. Ugyan ez áll Budára nézve. Így mindazok az erős helyek, melyek bírása nélkül királylyá senki sem lehetett, a német párt kezében voltak.

Sikerült is az utóbbi pártnak megelőzni a koronázással az ellenjelöltet. Az özvegy királynő a Visegrádról elsikkasztott koronával i44o. május 15-dikén Székes-Fehérváron s esztergomi érsek által megkoronáztatta a csecsemő Lászlót. A koronázás formaságaiból nem hiányzott a budai polgárok szereplése sem.') A budaiaknak Erzsébet iránti ragaszkodását mutatja az is, hogy közülök igen előkelő polgárnők kisérték a királynőt Győrbe és Pozsonyba s dajkákról is gondoskodtak számára. Az egyik polgárnő özvegy Siebenlinderné volt, kinek férje Zsigmond alatt budai bíróságot viselt sőt országos harminczadossá is lett volt. [2])

A tekintélyes, s bíróságot viselt budai polgár *Nadler* Mihály, Erzsébet királynénak legbuzgóbb híve volt. Ki is bujdosott ezzel, s rá volt bízva egyideiga magyar korona és a vele járó ékszerek. Nadler volt az, ki Bécsben, 144o. május 8-dikán elzálogosította Eyzingernek a magyar királyi diszjeleket harmadfélezer aranyért. [3]) Úgy látszik, egy egész emigratió telt ki a budaiakból.

[1]) Maga Erzsébet királynő írja Fridrik császárnak, i44o. junius 2-dikán: „Und als die Purger aus unser Stadt Ofen mit sammt den andern Stetten zu Hungern bey desselbigen unsers lieben Suns Krönung zu Weissenburg gewesen sein.“ etc. Kottanerné naplója mellékletén. 69. 1.

[2]) U. a. 26. lap. A másik polgárnő neve: Zawzeh-né.

[3]) Quellen und Forschungen (Becs i84g) 242. 1. Közli Birk az asperni levéltárból. Az oklevélben olvassuk: „ich Michael Nadler Burger zu Ofen.“

Azonban sok híjja volt annak, hogy Buda most azt a szerepet játszhassa a királyság fölötti versenyben, mint Venczel idejében. Hiányzott az akkori egyetértés. Föltehető, hogy a magyar polgárság miatt, mely imént diadalmaskodott, Buda németsége nem nagyon tehette ki magát Albert fiáért. Volt más korlátja is a szabad elhatározásnak. A budai királyi vár az ország leghatalmasabb tisztviselőjének, a nádornak volt kezében Albert halálakor s azután sokáig. Az akkori nádor, Héderváry Lőrincz pedig, úgy látszik, annyi haderő felett rendelkezett, hogy a városbeliek az ő ellenére ne merjenek semmire vállalkozni. Szerencsére a tapasztalt nádor nem tartozott a szenvedélyes pártemberek közé. Úgy látszik, mindkét párt egy ideig a magáénak tartotta, de egyik sem volt benne bizonyos, s fő feladatának azt tekintette, hogy a viszály békés után, polgárháború nélkül nyerjen szabad lefolyást. Kétségkívül nagy érdeme van abban, hogy egyelőre kardra nem került a vita az országban, s magá nak Budának a népe közt nem tört ki utczai villongás. Egy párt-ember könnyen használhatta volna fel a város különböző elemeit egymás ellen. Héderváry a béke érdekében használta fel eszélyét és tapasztaltságát.

Egészen más ember volt az akkori zavarok egy nevezetes férfia. A mily bölcs mérsékletü ember volt a világi főtisztviselő, a nádor, oly határozott merész és tevékeny ember volt egy magyar főpap, Rozgonyi Simon az egri püspök, lengyel Ulászló pártjának e mozgató szelleme. Habár a német párt a koronázással megelőzte az ő pártját; de az egri püspöknek sikerült megelőznie az ellenfelet Buda kézrekerítésében.

A fehérvári koronázás napján Ulászló Lengyelországból jövet Egerben volt. A püspök saját dandárét lengyel lovassággal erősítvén, váratlanul Buda alatt termett. Csak-

nem valamennyi történészünk elfogadja, a mit valószínűen a nádor és a budaiak magok mentségére mondtak, — mintha a királyi kastély s a polgári vár ne lettek volna képesek az ellenállásra. Semmi sem lesz vala könnyebb, mint ellenállani a tisztán lovasságból állott kis seregnek, melyre nézve a Dunán való átkelést is nagyon meg lehet vala nehezíteni. Azonban a püspök vállalata ha merész, de nem volt vakmerő. Mert a vérontást minden áron kerülni akaró nádor és egy kebelében meghasonlott polgárság a határozatlanság megtestesülései voltak, mely ellen épen a merész határozottságnak szokott nyert pőre lenni. — A gyors kivitel szükséges volt más tekintetben is; mert a fehérvári koronázás után a német pártnak is eszébe jutott Buda elfoglalásának szükséges volta. Cilley Ulrik, a párt feje, el is indult volt ptszáz lovaggal; — de útközben vette hírét, hogy Rozgonyi őt megelőzte. Vállalatával felhagyott, és nem is tehetett egyebet. Buda már nem ingadozott többé, mióta Rozgonyi falai közt volt, melyek elszánt védelem mellett bevehetetlenek voltak.

A püspök bevonulása után a nádor és budaiak hamar beletalálták magokat az új helyzetbe. Történt ugyan egyes nyilatkozat Albert pártjáról; de azt az érsek rémitéssel némitotta el. Így egy lengyel évkönyv szerint Simon püspök katonái aprítottak össze egy lovas nemest, ki Ulászlót becsmérlő szavakkal illette. [1]) Nagyobb zavar ezúttal nem történt. Mint látni fogjuk, négy évvel később történik egy öldöklés Budán, melyet újabbkori történészeink kényök szerint tesznek 1440-re.

A budai polgárság *többsége.* nagy előzékenységgel fogadta be Simon püspököt, még mielőtt hihetően azok a

[1]) Dlugossnál. Teleky József Hunyadyak kora, 204. 1. tévesen írja, Dlugost idézve, mintha a katonás püspök saját kezével vagdalta volna össze lovastul a magyar nemest.

tekintélyes polgárok, kik a csecsemő László koronázására mentek volt, visszatértek volna Fehérvárról. A polgárság segítségére volt a püspöknek elszállásolásban, élelmezésben s a várfalak erősb védelmi állapotba helyezésében. [1]) A püspök különben saját katonáival rakta meg a kapukat és bástyákat. Budánkét ur volt most: a királyi kastélyban a nádor, a polgári várban Rozgonyi Simon. A király Egerből május 17-dikén indulva, lassú menetben közeledett, Pesthez.

Itt huzamosan állomást tartottak a király és hadai.

Ulászló átkelése a Dunán fényesen feldíszített hajókon, s a bevonulás Budára rendkívüli pompával és a főtemplomban *Te Deum-mal* történt. Főpapok, főurak, köznemesség, polgárok vetekedtek az öröm nyilvánításában. Késő éjjelig volt hangos az utcza víg daltól, zenétől és táncztól, május 22-dikén, a bevonulás napjának estéjén, épen egy héttel a csecsemő László fehérvári megkoronáztatása után.

Buda megszállásának hire megtette hatását Ulászló részére. Seregesen tódultak a rendek hódolatára.[2]) A bosnyák és szerb fejedelmek mellett a diadalmas pálya kezdetén levő Hunyady János is Ulászlónak mutatta be hódolatát. Az i44o-diki budai országgyűlésen történt meg Ulászló forma szerinti megválasztása és fölemelése, melyet a székesfehérvári koronázás követett. Érintettük már a budai polgárságnak ezen ünnepély alkalmával szokásos szerepét. Az 1440-diki koronázásról így szólanak többek közt a lengyel évkönyvek:

[1]) Callimachus (Schwandtner. I. 455. 1.).

[2]) „Úti Budám teneri a Vladislao vulgatum est, non solum qui aperte partibus ipsius favebant, séd multi etiam alii, qui ad id temporis dissimulaverant, üdém atque obsequium pollicentes, cum gratulatione ad cum coníluxere.” Callimachus, i. h. 456. 1.

„Hogy a koronázás szertartása szabadabban történhessék, közrendbeli embert egyátalán nem bocsátottak be a templomba. Csak a főpapok, főurak, (principes) bárók és főbb nemesek foglalhattak ott helyet, — s ezen kívül a budai polgárok, kiknek az ország régi szokásánál fogva joga van fegyveres díszben (in armis) lenniök jelen s az ország zászlóját tartani a koronázás folyama alatt.“ [1])

Ez az ünnepély július 17-dikén ment végbe. A jó budaiak két hónappal azelőtt az ellenkirály koronázásán tettek hasonló dísz-szolgálatot. Azzal vigasztalhatták magokat, hogy igen nagy urakat láttak mindkét ünnepélyen megjelenni sőt szerepelni is, többek közt Szécsi Dénes esztergomi érseket.

Utóbbi látvány minden tekintetben örvendetes volt Budára nézve. Mert Esztergom ura, s Esztergom vára veszélyes ellenség, ha Ulászlónak és így Budának is ellensége talál lenni, a minthogy ezen koronázás előtt az érsek a várral együtt a gyermek László híve volt. A koronázáskor s még jó ideig békét remélt Buda, s maga Ulászló is, ki az év hátra levő részét a Csepel-szigeten töltötte. Ott mulatásának oka egy pestis feltünte volt, mely hazánkban is pusztított. A szigetre mint egészségesebb helyre költözött a király a budai váriakból. Ez a pestis s a béke reménye lehetett az oka, hogy a király a magával hőzott lengyel hadat hazájába bocsátotta.

Azonban a békereménynek tartósak nem voltak. Mert az esztergomi érsek valamint több más ur csellel és kényszerítéssel került volt Ulászló pártjára, s mihelyt a koronázás után szabadságukat visszanyerték, még nagyobb szenvedélylyel folytatták a pártoskodást, mint azelőtt. A valódi harcz csak azután következett.

[1]) Dlugoss, Katonánál, XIII. k. 88. 1.

Az éjszaki megyéken Giskra és mások cseh zsoldosaikkal, délen Garai folytattak nyílt háborút. Bár Pozsony Ulászló pártján volt, s bár a gyermek királyhoz pártolt Győrt Hunyady ostromzár alatt tartotta; de Ulászló ellen volt Komárom, melynek parancsnoka Szécsi Tamás, az esztergomi érsek testvére, tűzzel vassal hirdette László-pártiságát; ugyancsak László-párti volt az érsek, ki Esztergomban is testvérét tette várnagygyá. Mindez magában is nagy baj volt. A város közlekedésének fővonalai bátortalanokká válván, a viszály vér nélkül is nagy kárt tett volna a városnak. De megérezte ez közvetlenül is a polgárháború nyomorait.

Bár Ulászló király Budán volt, Szécsi Tamás Esztergomból nagy vakmerőséggel, falukat pusztítva jött Buda alá, oly tetemes haderővel, hogy a király nem tartotta tanácsosnak nyílt helyen szállani vele szembe. Tamás hadai Buda közvetlen környékének pusztításával vélték kicsalni falai közül a vár őrségét. Sőt Buda egyik legvirágzóbb külvárosát Felhévizet egészen kirabolták és fölégették. A király beérte azzal, hogy magát a várat védelmi állapotba helyezte egy netaláni rendes ostrom ellen. Erre pedig az ellenfél, úgy látszik, elkészülve nem volt. Maradt a vállalat czéltalan rablókalandnak, mely csak az ellenfél boszujának fokozására alkalmas. — A rablók elvonulása után Ulászló összeszedve erejét, Esztergom ellen vitte azt, s jobban felkészülve, mint Szécsi Tamás, ágyukkal kezdte töretni a várat. Az érsek békét kért és nyert, s a király másfelé fordíthatta erejét. [1]) Budának kétségkívül nagy kárvallásait némileg helyrepótolta az, hogy Esztergom megszűnvén ellenség lenni, Buda közlekedése ezen irányban szabadabbá lett, bár messzebb vidékekre és külföldre a pol gár- és török háborúk által gátolva volt.

[1]) Thuróczy, IV. R. 33. fej. és Bonfin.

Ezen harczban sem volt Buda polgárságának önálló szerepe. Csak néző volt, a minthogy nem is lehetett egyéb ama nagyszerű diadalmenetben sem, melyet Ulászló és Hunyady János 1444-ben február hóban tartottak. A győzedelmes érkezőket papság és világiak mentül büszkébben és nagyobb fény nyel fogadták, annál egyszerűbbek és alázatosabbak voltak magok a nap hősei. Minden fényűzés, minden pompa nélkül, és gyalog, mint egy búcsújáró csapat vonult fel a várba a király és vezér számos csatában diadalt vívott seregével. Maga a király ezen téli időben mezítláb vezette a processiót a főtemplomig, mely bármennyi királyi pompát és nemzeti ünnepet látott már elég vén falai közt, soha azelőtt oly történelmi nevezetességre nem emelkedett, mint most. Az ünnepélyes *Te-Deum* után itt helyezték el az ellenségtől elvett számtalan zászlót. A vezérférfiak czímerei, nevökkel együtt a falakat díszítették, sőt a művészet' egyeseket és hőstetteiket ábrázolva örökítette meg a király, s a vezérek, különösen Hunyady János emlékét életnagysága képekben.

Európa minden keresztyén fejedelme üdvözlő követségeket küldött Budára, sőt maga a német-párt is hajlandónak mutatkozott a kiengesztelődésre.

Azonban a hosszú hadjáratnak csaknem emberfeletti fáradalmaiban részt vett, s a haza és összes keresztyénség szolgálatában győzedelmes katonaság, úgy látszik el volt keseredve azokra, kik nemcsak itthon maradtak, hanem még magatartásukkal a haza és a vállalat ellenségeinek mutatták magukat. Így történt, hogy a kegyelem reményével Budára jött Szentmiklósi Pongráczot elfogták, s embereit részint levágták, részint fölakasztották. Ezek voltak, kik a Vág vidékét oly embertelenül pusztították, hogy nem politikai ellenpártnak, nem hadviselő félnek, hanem közönséges haramia-bandáknak tűntek fel. Ötszáz

csehet, németet és magyart végeztek ki ekkor, 1444-ben március 9-dikén. Úgy látszik Giskra kísérete is ezek közé tartozott, mert maga is nehezen, csak a király személyes segedelmével menekült meg. Ez sem törvényszéki eljárás vagy a vezérférfiak szándékából történt, hanem a fegyveres tömeg boszujának hirteleni fellobbanásában.

Buda polgárságának magatartása ez alkalommal nincs említve. Úgy kell lenni, mindezekben néző és passiv szerepet vitt. A mi kevés föl van jegyezve, arra mutat inkább, hogy a lakosság, legalább a német része a német párthoz szított. Mert az akkori budai bíró, kinek nevét nem tudjuk, maga mentett meg néhány egész családot a csehek közül, s látott el aztán menedék-levéllel. *)

Elegendő adatok hiányában bajos határozottan állitni, de az események benyomása azt a gyanút ébreszti, hogy a német elem kezdett ugyan összevegyülni a magyarral; de a két áramlat még mindig külömbözött, s a politikai kérdésekben ellentétek is lappangottak. Így a

[1]) Teleki „Hunyadiak Kora“ I. k. io4. 1. 1440-re teszi az eseményt, „Ötszáz német, cseh és magyar a csecsemő László pártosai közül gyilkoltaték meg vagy *vettetek a Dunába“* Ez igen híven van kiírva a Balbin krónikájából. Epitome 502. 1. Csakhogy ez a krónika nem eredeti kútfő. Balbin feldolgozó történész, a mint másokra való hivatkozásai és idézetei mutatják. Idézi fentebbi állítására is a kútfőt, egy cseh nyelven irt kalendáriumot (Kalendar Hystorycky M. Daniel Ádam Weleslawjna.), — mely martius 9-dikéhez ezt jegyzi fel: i444-ben martius 9. A magyar urak Budán Ulászló királysága alatt (a ki azután Sz.-Márton napkor a török elleni csatában (Várnánál) elesett, meggyilkoltak s felkonczoltak több mint ötszáz csehet, németet és magyart, a kik az ifjú László királyhoz szítottak. Nehány cseh családot a veszedelemtől a bíró védelmezett meg s látott el menedéklevéllel. (A Kalendar megvan az egyetemi könyvtárban.) így Balbin elferdítette az általa használt kútfőt. A Kalendar adata a Szent-Miklósi Pongrácz s társai kivégzésére vonatkozik 1444-ben. (Köszönettel jegyzem fel, hogy a cseh szöveget számomra Dr. Szadeczky fiatal barátom fordította le.)

budai magyar elem valószínűen magyar, a német polgárság pedig vonzalmaira és vágyaira nézve német párti maradt még Hunyady és Mátyás korában is.

Hogy a politikai kérdések nem okoztak most városunkban oly zajos küzdelmeket, s nagy eseményeket, mint a XIV. század elején, annak oka az, hogy az ország hatalmi központja Buda volt, — nemcsak, hanem azt országos erődnek tekintették, kivált mióta a törökök fenyegető hódításai miatt ismét a hadi s országvédelmi szempont kerekedett feljül.

A XIII. században, a rectorok idejében is a városnak nem annyira polgári mint hadi jelentősége volt. Az Anjouk alatt megszűnvén a mongol invasióktól való félelem, a város polgárilag virágzott fel. De Zsigmond alatt Budát ismét nem annyira szabad városnak, mint országos erődnek tekintik az országos hatalmak, s a polgárságnak inkább csak passiv szerep jut.

A XV. században oly hatalmas urak parancsolnak Budán, hogy a város bírái és tanácsa alárendelteknek tűnnek fel s a terjedelmes királyi kastély dominálja Buda várának polgári felét.

Láttuk, hogy a XV. század kezdetén a budai királyi várnak egy várnagya (castellanusa) volt, ki a bíró és esküdtek megerősítésében személyesítette a királyt. Később i4i4-ben Zsigmond király huzamos időre hagyja ide az országot s két emberre bízza ennek összes kormányzatát, mint királyi helyettesekre. Egyik János esztergomi érsek, a másik Gará Miklós nádor.

A világi kormányzatot kétségkívül utóbbi vitte, ki Budán lakott. Több volt ő most mint nádor. Kormányzói teljhatalommal volt felruházva. [1]) Az ország bevételei és

[1]) Fejér, X. 8. 546. 1. „*gubernatores* et vicarios nostros generates ordinamus.“

kiadásai felett szabad kezet engedett neki a király. Többek közt, és különösen a királyi városokból befolyni szokott minden jövedelem a kormányzók kezéhez van utasítva, melyből belátásuk szerint gondoskodhatnak az ország védelméről és más szükségeiről. Sőt, ha szükséges, a városokra rendkívüli adókat is róhatnak ki. [1])

Bár külön pont nem szól az ország váráiról; de a honvédelem szükségeinek előtérbe állítása kétségtelenné teszi, hogy a kormányzóknak az ország összes erősségeiről kellett gondoskodniok, s mind az a hatalom rájok szállott, melyet a király gyakorolt ebben a részben. Szóval Gara kormányzósága előzménye volt a Hunyady Jánosénak; — a római köztársaság műszavát használva: egész *dictatura.*

Gara Miklós az 1433-dik év őszéig volt nádor. Vagy két évig nádori helytartó pótolta a kormányzatban támadt hézagot. 1435-ben lesz nádorrá Palóczy Máté s 1437-ben Héderváry Lőrincz. Albert halálával utóbbit találjuk a budai királyi várban parancsnokul.

Sőt Albert és Ulászló egész uralkodása alatt is Héderváry a királyi kastély őre s tőle függ ennélfogva a város is védelmi és politikai tekintetben. Valószínű, falai már meg voltak rakva különböző nagyságú és szerkezetű ágyukkal, mert Esztergom említett ostromára aligha használtak más ágyukat, mint a Buda falairól elvitteket. A faltörö ágyuk ekkor nagy öblűek voltak, s kő golyókat röpítettek ki. — Voltak azonban kisebb ágyuk is.

[1]) . . . Vicarii nostri universes census, collectas annuales, de civitatibus nostris fisco camerae nostrae provenire solitis, recipere debeant, et de eisdem pro tuitione et commodo regnorum nostrorum (Magyar, Horv. Tótország és Dalmaczia) disponere valeant. . . . Volumus insuper, ut necessitate exigentepro defensione regnorum nostrorum, collectas, datias civitatibus, et oppidis ac villis nostris regalibus imponere ..... valeant, etc. (U. o.)

Belgrád 1440-diki védelmében a tűzi fegyver, s különösen az orgonasípok módjára ötével, tizével sorakoztatott vas csövek egy elsütésre ötével, tizével szórták az ólom golyóbisokat, melyek nem egy, hanem két pánczélos ellenségen is átfuródtak. [1])

Távoli hadjáratokra nem vitték el a királyi várak őrségét és hadi szereit.[2])

Így 1444-ben is azon hadjáratban, mely a várnai ütközettel ért véget, a nádor Héderváry Lőrincz, kétségkívül elegendő őrséggel Budán maradt volt. A vereség utáni csüggedést és aggodalmakat fokozta a király elestének s Hunyady fogságának rémhíre. Az inkább jeles politikai, mint hadvezéri tehetségű nádor ezen zűrzavar közt tett jó szolgálataival teljes mértékben igazolta bennmaradása szükségét.

Tudva van, mily nevezetes országgyűlés volt az 1446-diki, melyen az ország rendei kormányzóságot állítottak fel. Fontos végzések szólanak átalán a királyi városokról. Kimondják a rendek, hogy a melyekben ezek közül várnagyok, (capitaneus) tartanak őrséget, avárnagy és őrség még az országgyűlés folyama alatt hagyja oda a várost, hogy ez régi szokás szerint maga intézkedjék védelméről.[8]) Azonban a kormányzó részére nyitva álljon minden királyi vagy királynői vár és város vagy birtok, s tetszése szerint tartózkodhatok azokban.[4])

Budán a királyi vár még váltig Héderváry nádor kezében maradt volt, a kormányzó jóakaratából és engedelméből, de talán azon tekintetből is, hogy már szokássá kezdett válni a nádor budai várnagysága.

[1]) Dukas, Bonni kiadás, .30. fejezet, 211. lap.

[2]) Legalább 1454. óta ez törvény volt. A németországi városoknak is kiváltságai közé tartozott.

[3]) Kovacsich, Vestigia Com. 254. 1. (2-dik czikk.)

[4]) U. a. 7-dik czikk.

Héderváry Lőrincz meghalván, fia, Imre, a macsói bán, nem tudni minő czímmel, valószínűen bitorlással, szerepelt budai parancsnok gyanánt, minek véget vetett az i447-diki országgyűlési törvény, mely kizárólag Budáról s szokatlan ünnepélyes formában szólván, bizonyság rá, mily kiváló fontosságot tulajdonított Hunyady ezen erősségnek. A rendek a királyi várat kiveszik a macsói bán kezéből, s a kormányzónak adják biztosabb védelem érdekében. Imre bán megidéztetvén, készséggel adta át a várat- a kormányzónak, kire azt a rendek, a király számára való megtartás érdekében, bízták további rendelkezésig. ')

Ez az intézkedés hatályban maradt Hunyady egész kormányzósága alatt 1452-ig. Azonban ezután is megmaradt Hunyady az ország főkapitányának, s így a budai és más várak főparancsnokául. Csakhogy ekkor a várak, s Buda is ezenkívül külön várnagyokat is kaptak. Úgy látszik ebben a korban kezdődik az a sok kifogás alá eshető szokás, hogy országos várakba nem egy, hanem két ily parancsnokot neveznek ki. Így 1454-ben Budának várnagyar

[1]) A rendek többek közt tanácskoztak „de et super facto hujus castri Budensis, quod quondam m. dominus Laur. de Hédervára, r. nostri Hung. Palatínus, usque ad exitum vitae suae ex nostra benevolentia et collatione tenuit, quodque eodem decedente magn. Emericus, filius ejusdem, pridem banus Machoviensis hucusque conservavit. . . . Quia in serie generális decreti expressum est, ut Gubernátor hujus regni castra et civitates regales et reginales intrandi in eisdemque standi, pausandi et morandi liberam habeat facultatem, idcirco tűm hujusmodi institution! et decreto satis facéré volentes, tamque aliis respectibus, utputa, pro *tutiori conservations ejusdem castri* unanimiter . . . sanximus, ut ipsum castrum Budense, manibus praedicti domini Johannis Gubernatoris dari debeat et assignari, per ipsum, usque Nostri, seu hujus Regni liberum placitum, Nobis et huic Regno fideliter conservandum“ stb. Ezt Héderváry Imre teljesítette is. (Bél Notitia Hung. Novae Tom III. pag. 207., a Héderváry család levéltárából.) A levél kelti ideje 1447. szeptember 20.

voltak: Bodó Gergely és Buzlal Lázzló nemesek. [1]) — Feltűnő, hogy a király mintegy ezeket teszi felelőssé ha a budaiak és pestiek nem fizetik pontosan az ó-budai káptalannak a révvám harmadát. Különös ebben, hogy Nagy Lajos által az effélékért kielégített káptalan idővel megújította elavult jogait, —különös, hogy a polgári város ügyeibe ártják bele a katonai hatalmat. — Annyi bizonyos, hogy Budának várnagyai vannak ekkor. 145 5-ben történik egy szerződés László király és Hunyady közt, melynek egyik pontja értelmében a volt kormányzó átengedi amannak a királyi várakat s névszerént és mindenek fölött Budát.[2]) Különben Hunyady, a király jóváhagyásával, tovább is megtartja a kormányzói hatalmat, kivált a várak dolgában. A király, vagyis a Cilley-párt nem örömest tette, de belenyugodott. Budát, mint a király lakóhelyét ennek engedte át Hunyady, sezen alkalommal jutott Buda a Hunyady házzal ellenkező párti Gara parancsai alá. László király, ki még nem látta volt soha fővárosát, 1456-ban, februárban bevonulást tart Budára. A várpalota rég nem látott fényes ünnepélyektől hangzott, melyeket csakhamar komoly hadi készületek izgalma váltott fel.

Nándorfehérvárat kellett megvédeni Mohammed ostroma ellen, ki hir szerint megesküdött rá, hogy két hónap múlva Budán a király palotájában fog lakomározni.

Úgy látszik senkire sem tettek a rémhírek mélyebb benyomást, mint a királyra és udvari környezetére. A

[1]) László királynak Prágában, 1454. junius 5-én kelt levele intézve van: . .. Spectabiliet magnifico Johanni comiti *Bistriciensis,* generalique Capitaneo in Regno nostro Hungáriáé ect. ac egregiis Gregorio *Bodo* et Ladislavo de *Bwzla,* castellatis castri nostri Budensis, futurisque castellanis ejusdem castri. stb. (Knauz „A budai káptalan regestái.“ Magy. Tör. Tár. XII. (1683-iki) kötet 20. 1.

[2]) Teleki Hunyadyak kora II. k. 380. 1.

királyi erődöt egy várnagy alatt kétségkívül elegendő őrség tartotta megszállva, melyet az i454-diki törvény szerint nem vittek a csata mezejére. Mégis a király meghitt tanácsosai, különösen Cilley Ulrik, nem vélték elég biztosnak azt. ismeretes, hogy búcsú nélkül hagyták itt a fővárost. Cilley és a király éjjel szöktek meg s Bécsigmeg sem állottak. Kinek veszély idején a bizalmat legalább színlelnie lesz vala kötelessége, ezen desertio által megerősíthette az álhirt, mely szerint Mohammed szultán egyenesen Buda ostromára van útban. Számos főnemest a példa követésre ragadott. Sőt az utasítás nélkül hagyott várnagy és a fejetlenül maradt őrség is elszélledett. A város természetes őrei, a fegyveres polgárok közül is számosán menekültek el, úgyhogy két hétig mind a királyi vár, mind a város kapui és falai őrség nélkül maradtak. ')

Hogy ezt a maguk szerezte gyalázatot Hunyady fényes győzedelme Belgrádon még szánandóbb színben tüntette fel, legkevésbé tudták megbocsátni a Hunyadyaknak titkos és nyílt ellenségei. Buda polgárságának is jutott a szégyenből, még pedig nagyobb mértékben, mint másnak. Több volt ez desertiónál, — hazaárulás volt ez a szülőváros iránt, mely kétségkívül eléggé védhető volt bármely akkori sereg, s a szultánoké ellen is. — Hihető, nemcsak a még távoli veszély okozta a polgárok egy jó részének eltávozását, hanem a pártosság is hozzá járult, a mennyiben a német elem a Cylleyek pártjához szíthatott.

Bármint volt ez, a mulékony zavart hamar lecsendesitette és feledteté a világraszóló nándorfehérvári győzedelem i456. julius 22-dikén. Mentül szomorúbb volta kislelkü félelem Budán, annál meglepőbb a hír és nagyszerűbb az öröm a diadalon. Sehol sem tartották meg pontosabban, mint

[1]) Palma, Notitia, II. 308. 1. Cursus Annuales Silesiae nyomán, és Thuróczy Chnon. 55. fejezet.

Budán a délután egy órakori harangozást, s augustus 6-dikán Urszine változásának ünnepét, melyeket ezen győzelem emlékére hozott be a katholikus egyház.

De a fényes győzelem tiszta egét csakhamar vészjósló fellegek homályositották el. Az örömhírt kevés időközzel követte a két hős, Hunyady és Capistrán halálának híre.

Nem kevésbé szomorú, mert a lélekemelő eseményeket elhomályosító tettek következtek.

A Zsigmond halála óta meg nem szűnt két ellentétes párt közti gyűlöletnek fékezője Hunyady János meghalván, ez a gyűlölet azonnal kitört. Mindkét párt feje egy-egy tapasztalatlan és születési rangjára nem pedig érdemeire büszke ifjú volt. A Hunyady-párt tanácsadója Szilágyi volt, egy erőszakos katona, a királyi párté egy minden erkölcstelen tettre képes ravasz ember, Cilly grófja. A kölcsönös féltékenység és bizalmatlanság megtermetté szokott mérges gyümölcseit. Békés elintézést á pártszenvedély lehetlenné tett. Először Cilley esett el teljességgel nem törvényes, s még alig lovagias forma szerinti viszonyok közt, — azután, mint tudva van, Hunyady László egy még rútabb, mert törvényes álarczot viselt, gyáva ítélet áldozatává lett. Az elsőnek, mely Nándorfehérváron történt, csak hírét vették a budaiak, s kétségkívül ök is nem öröm hírként, hanem baljóslatú előjelnek A második tény már Budán történt s a városnak itt valami kis cselekvő, de annál nagyobb szenvedő szerep jutott.

Hunyady László eléggé ismeretes kivégeztetésének csak azon részéről szólok, mi Buda város viszonyaira és szerepére vonatkozik.

Magyarország volt kormányzójának fiát fogságra vetették, fölötte egy ma sem ismert vizsgálatot tartottak s harmad nap lefejezték, a királyi várlak azon

terén, mely a királyi várlakot a várostól elválasztotta. Nevét ezen térnek nem jegyzik föl krónikáink. Csak azt mondják, hogy a Fris palota előtti téren, a budai várban történt a kivégzés, s a vesztőhelyet nagy számú fegyveres vette körül. [1])

A kivégzés tényének gyűlöletességét a kormány férfiak a városi hatóságra hárították által. Mert elítéltetvén Hunyady László, Budaváros bíráit és esküdtjeit szorították rá a halálos ítélet végrehajtására.[2])

Krónikáink szerint Hunyady Lászlót 1457-ben martius 16-dikán végezték ki a királyi Fris-palota előtti téren. — Ezen időben a vidékről sok ember gyűlt ide a kezdődő szöllő munkákra. Föl kell tennünk, hogy ezek a vidéki *kapások* magyarok voltak; mert akkor még a környék falvai nem voltak németekkel betelepítve. A bírák este felé hajtatták végre boszutettöket, mielőtt ama munkások a szőllőkből a városba érkeztek volna. Így nem a városiak, hanem a vidékiek lázongásától tartottak a királyi pártiak.[3])

A budai polgárságban Hunyady László kivégezte-

[1]) „Sub multorum custodia armatorum, *ante,* castrum Budense, in oppositum atrii Frys-palota denominati deductus, pariterque ibidem decollatus est.“ Thuróczy 60. fej. Ezen egykorú hazai krónikás legjobban ismerhette a budai vár helyrajzát. Az *átrium* itt kétségkívül a fö bejáratot, vagyis kapu alját jelenti.

[2]) „Dum tandem detentionis eorundem Comitum (Hunyady László és Mátyás) tertius dies vesperarum horam peregisset, comes Ladislaus Judicis et Juratorum civium Budensis civitatis ad manus, ut capitis plecteretur poena, assignatus, ac sub multorum custodia armatorum ante castrum Budense in oppositum atrii, Frispalota denominati, deductus, ibidem decollatus est, quator ictibus.“ Arenpeck. (Pez, Script I. 12Ö7.) Ugyanezt mondja rövidebben Thuróczy is az i. h.

[3]) Hogy Hunyady László lefejeztetésekor a budai nép zúgott, azt Teleki állítja, (i. m. II. k. 516. 1.) s tanukul idézi Bonfint és Thuróczyt. De sem egyik sem másik ezt nem mondja. De más eredeti kútfő sem.

tése inkább levertséget mint lázongást okozott. Szótlanul, lesütött fővel jártak az emberek, s az érzékenyebbek könnyeket öntöttek. — Ez a hangulat uralkodott a véres tett utáni napokban is. [1])

Mióta a király, Hunyady László kíséretében Temesvárról i456. deczember közepén visszatért, a Hunyady-ellenes főurak csapatjain kívül a Belgrádnál Cilley vezetése alatt szerepelt keresztesek egy része is Budán és környékén tanyáztak. — Ott az 1457-dik év elején is, mint egy-egy ellenségesen megszállott városban, a jövevény katonaság volt az ur. — Ez a katonaság nemcsak fegyvere, nemcsak követelései által terrorizálta a lakosságot, hanem a még a múlt nyáron kiütött s magával hozott járványos betegségek által is. A betegek tömegessége miatt a város csakhamar inkább kórházhoz mint kaszárnyához lett hasonlóvá. Volt ház, melyben huszonhat katona feküdt betegen. A halottakat alig bírták eltakaritni. Január tizenkettedikén huszonöt katonát temettek egy közös sírba. A hívatlan vendégekről a kórság, természetesen, elragadt a gazdákra is. A Szent Miklósról nevezett várbeli klastrombán az egész szerzet a priorral együtt; s a király cseh cancellláriája szintén számos cselédségével együtt betegen feküdtek — amott csak hat, itt csak négy ember járt fenn. Tekintélyes polgárok lettek a járvány áldozataivá, mint Farkas László, Lienhardt és Polgár Máté.

Ügy látszik, már abban az időben alkalmas óvszernek tartották a járvány ellen a budai bort; mert az egykorú tanú keservesen panaszkodik azon, hogy az 1456-diki

[1]) Thuróczy szerint a lefejezés szemtanúi szörnyűködtek (stupentibus). A hangulatra nézve pedig: „Vidisses Hungaros quasi cunctos, nobiles scilicet et rusticos, *demisso capita,* contortis manuum extremitatibus, *cotjitabundos,* quasi gravi somno occupatos, incedere.“ Többen könnyeztek stb. A hangulatot, a tompa resignation alig lehet jobban jellemezni.

hűvös időjárás miatt a szőllő meg nem érett s igen rósz bor termett. Hihető, hogy a korábbi évek termését az itt tanyázott és keresztül utazott hadak fölemésztették volt.

Úgy látszik, egyebekben is nagy volt az ínség. A királynak néha alig volt Budán mit ennie, s tettetnie kellett, hogy jószántából böjtöl. Az ország pénztára teljesen üres volt. A városok voltak első sorban a királyi jövedelmek forrásai. László az erdélyi szászokat szólítja fel a fizetésre. Föltehető, hogy a közelebbi városok, s különösen Buda pénzkészlete ki volt merítve. Hozzá járulhatott az ínség nagyobbitására az, hogy a járványos időkben a vidék gyéren szállította a városba az élet fentartására való czikkeket. Így a királyi lak maga is szükséget látott tűzi fa dolgában. [1])

Mindezekből érthetővé lesz, hogy Hunyady László kivégzése nélkül is a budai polgárság lesütött fejjel, kulcsolt kezekkel, gondolatokba mélyedve járt és kelt, s ama törvénykezési vérengzés inkább oly hatást tett, mint az égnek egy-egy újabb elemi csapása. Lázongásra, a városban elhelyezett idegen erő miatt, különben is alig lehetett gondolni.

Azért inkább a rósz lelkiismeretnek, mint egy-egy lázadás valószínűségének lehet tulajdonítni a király-pártiak szokatlan óvatosságát s a budaiak és pestiek iránti gyanakodását. A budai hatóság, mint láttuk, segédkezet nyújtott a kivégzésben, s kétségkívül teljesítette azt a parancsot is, mely szerint a város falait védelmi állapotba kell tenni és védelmezni egy eshető támadás ellen, — mindamellett a polgárság iránt bizalmatlanok voltak az udvar emberei.[2])

[1]) Az adatok Quellén u. Forschungen, az i. h. egykorú eredeti levelek nyomán.

[2]) „Die von Ofen, auch die von Altén Ofen (Pest) habén nicht viel Gunst zu Hof.“ Quellén u. Forschungen 258. 1.

A kivégzés után csak itt-ott emelkedett egy-egy hang, mely az udvar füléig jutott. Némelyek azt mondták, hogy ama fejvétellel az országnak vették fejét. — Álhírek szárnyaltak, hogy a Hunyady László, vagy mint köznyelven nevezték, Vajdafi László holttestét, titkon az anyjához szállították, holott azt ideiglen a magyarok várbeli templomában helyezték volt el, s másnap a Krisztus testének kápolnájába, hová a kivégzett Kontot és társait is temették volt. — A kivégzés szerda napon, martius 16-dikán történt. Következő vasárnap a tiszta magyar Pest plebanusa egyházi beszédet tartott, melyben erős kifejezést adott a közrészvétnek az áldozat, s a közroszalásnak a bűnös tett iránt. — És mindamellett inkább a bün-tudat, mint valódi veszély okozhatta, hogy a király azután napokig oda nem hagyta lakását. A bűntudat sugallhatta a királyi tanácsosainak azt a rendeletet, melyet a városi tanács által hirdettettek ki, hogy fejét és birtokát veszti mindaz, akár nő legyen akár férfi, a ki csak emlitni meri is Vajdafi László halálát. Úgy látszik, még jobban tarthattak az asszonyok nyelvétől, mint a férfiakétól. Mélyebben tudtak azok sajnálkozni a szép ifjún és egy kesergő anya fájdalmán, ki nem rég dicső férjét s most nagyra nevelt s reményteljes fiát vesztette el.

Azonban Hunyady László kivégzését megsiratni még tán több okuk volt azoknak, kik szerzői voltak. Mert nyilvánvaló, hogy a bakó pallósa épen a német pártra mért kegyetlen csapásokat s Hunyady László halála volt leghathatósabb előkészítője Mátyás trónraemelkedésének.

Az ország keleti és déli részein még 1457-ben nyílt lázadás tört ki László király ellen s a Hunyady család mellett. Még ugyanazon évben a király Austriába és Csehországba utazott. — Kétségkívül épen az volt a fő ok ezen utazásra, melyet be nem vallott: nem érezte elég

biztosnak Budát, holott pedig oda cseh és német zsoldosokat hozott volt a maga védelmére. Ismét megszaladt a valódi vagy képzelt veszély elöl. Menyekzöjét a franczia herczegnővel, az általa gyűlölt husszitákkal teljes Prágában terveznie nem volt szükséges. A budai királyi várat, úgy látszik, Garai László nádor gondjaira bízta. Garai kezénél volt az a királynak Prágában történt hirtelen halála napján, — sőt az 145 8-diki újévkor is, midőn az ország rendei Budára és Pestre sereglettek királyválasztó gyűlésre. Buda akarva-nem-akarva német párti és Hunyady-ellenes szerepet vitt Gara nádor parancsai alatt; Pest pedig, mint nyílt magyar város, szintén akart vagy nem, Szilágyi húszezer fegyvereseinek nyomása alatt Hunyady-párti volt.

Szokás volt, hogy országgyűléseken a főúri rend Budán tanácskozott s döntötte el maga közt a kérdéseket; míg a köznemesség tömegei Pesten és környékén szállásoltak vagy táboroztak. Most a főúri rend túlnyomó része Hunyady-ellenes volt, s kétségkívül megérdemelték a szóvivők, hogy német pártiaknak neveztessenek, — miután Frigyes császár követeinek nyilvános kihallgatását sürgették; — a pesti tömegek, melyeknek fele vagy több Szilágyi Mihály seregét alkotta, határozottan Hunyady Mátyás trónraemelése mellett volt. A két párt külön választására most hathatósan befolytak magok az elemek. Tél derekán tartották az ülést, s így már eleve valószínű volt, hogy a Duna nem lesz hajózható. Csakugyan erős zajlás gátolta meg hetekig a jobb partnak a bal parttal való közlekedését, úgy, hogy azt lehet mondani, a Dunán túli részek csak Budára, a Dunán inneni sokkal nagyobb részeknek Pestre kellett gyülekezniök. A két fél csak gyéren és hiányosan értekezhetett követek által.

Hiteles kútfők állítása szerint Szilágyi Mihály bitófákat állított fel a pesti részen. — Némely újkoriak ezt

tagadják, mint a választás szabadságát meghazudtoló s azért politikátlan terrorismust. Azonban maga ama tény igaz lehet, s még sem magyarázhatták igazsággal a választás erőszakoltságára. Legvalószínűbb szerintem, hogy a bitófák a közönséges gonosztettek elleni fenyegetésül szolgáltak. A városba csődített nagy népcsoportok egy része gyülevész, sehonnai zsoldosokból állott, kiknek fegyver lévén kezökben, könnyen vetemedtek rablásra. S nem méltán lehetett-e tartani, hogy az ellenfél mesterségesen is zavargást igyekszik előidézni? — S Szilágyi ezen értelemben nem volt képmutató, ha szigorú rendszabályait a választás szabadságának fentartásával indokolta; habár az ellenfél nemcsak roszakaratból mondhatta ezt ama szabadságot meghazudtoló jelnek, hanem közvetve csakugyan terrorisáló hatást gyakorolhattak a budaiakra ama bitófák, melyek a pesti Duna-parton lévén felállítva, Budán érthető jelekül vették. [1]) De a két tábor közt az érintkezés hetekig gyér és csak esetleges lehetett.

Mindaddig lehetetlen volt valamely megállapodásra jutni, míg a Duna jege vagy el nem tisztult vagy be nem állott; — de nyilvánvaló, hogy addig Szilágyi és a párt más főemberei időt nyertek a pesti parton levők közül azokat is részökre hajtani, kik netalán az osztrák vagy lengyel jelöltet óhajtották volna trónra emelni. Ezek pártjuk főnökeitől a Duna által elzárva, s elszigetelten találták magokat a Pestre gyülekezett tengernyi köznemesség és katonaság közepeit.

Végre a Duna jege beállott. A budai urak átjöhettek Pestre közös tanácskozásra, melyet január 22-dikén tartottak. Ámbár Pesten és a Rákoson mintegy negyven-

[1]) Dlugoss, Bonfin és Ebendorffer egyeznek a bitófák felállítása tényében; csak a felállítás helyére nézve van eltérés. Dlugoss a Duna partján fölállitottaknak mondja.

ezer ember gyűlt össze, a két párt főbbjei zárt helyen tartották a gyűléseket, melyek tanácskozása hosszúra kezdett nyúlni.

Az egybegyűlt fegyveres és fegyvertelen tömeg, s közte a magyar Pest város lakosságának apraja nagya ezalatt hangosan éltette Mátyást, mint Magyarország leendő királyát. Habár az ellenpárti főurakat Szilágyi biztosította bántatlanságukról s szavának is állott; de a felizgatott tömegek zaja mégis erkölcsi nyomást gyakorolt rájok. A tanácskozások harmadik napján a főurak titokban megállapodtak Mátyás trónraemelésében. A zárt értekezések még folytak, hihető Szilágyi kormányzósága s más ismeretes végzések felett, midőn a termek főtitka valahogy kiszivárogván, a pesti főtemplomban megszólalt a harang s fölhangzott a „Te Deum“ Mátyás megválasztatásán. Vájjon nem ugyanazon pesti plebanus hirdette-e először a jó hirt, ki Hunyady László kivégzésekor oly bátran adott kifejezést a közvéleménynek? Ekkor lett átalános Mátyásnak királyul kiáltatása a hideg miatt is már türelmetlen nemesi seregben.

Régi magyar alkotmányos szokás szerint először a főurak adták szavazatukat választás alkalmával s csak azután a közrend. Most is az történt, csakhogy a közrend nem engedett rá időt, hogy a főurak végzése forma szerint közöltessék vele. [1])

A mint a templomban felhangzott a hálaadó ének, s megkondultak a főtemplom harangjai, az összes pesti lakosság túlnyomó magyar része ezer hangú öröm-riadásra fakadt. Valamennyi harang, trombita, és más

[1]) Az ezen időre nézve igen hiteles Thuróczy előadását fogadtam el nagyjából a választás módjára nézve; mert valamennyi más versiónál több élethüség színét viseli magán. (Thuróczy Chron. 63. fej.)

hangszer megszólalt. A népcsoportok alkalmi hymnust énekelve processióban járták be az utczákat. Mindenfelé hírnökök nyargaltak a távol levők értesítésére, kiktől gazdag ajándékokkal terhelve tértek vissza. A már már beálló éj nappali világítást nyert nagy fahalmazok tüzétöl. Az egykoruak véleménye szerint mióta Magyarország áll, oly lelkesedéssel és fényesen még nem üdvözölték egy-egy király trónraléptét. -— így írja le az egykorú Thuróczy a választás feletti örömet. Az irodalomtörténet véletlenül fentartotta két vers-szakát ama rimtelen hymnusnak, melyet a pesti gyermekek azon estve énekeltek:

Mátyást mostan választotta
Mind ez ország királyságra;
Mert ezt adta isten nekünk
Meny országból oltalmunkra.

Azért mi is választottuk,
Mint istennek ajándékát,
Kiből isten dicsértessék
És örökre mondjuk: ámen. [1])

Január 2 4-dike volt Magyarország történelmének egyik legszerencsésebb napja. Szerencse, és mondhatni vak szerencse volt, hogy a megválasztott gyermek, kiről senki sem tudhatta bizonyosan, minő király válik belőle, egyike lett kora és nemzete díszének és a haza egyik fő jóltevőjének. Harmincz évi belbékét, rendet és haladást biztosított az országnak s benne az ipar és kereskedés főtényezőinek, a városoknak.

[1]) Régi magyar költők tára. I. k.

Pest a választás alkalmával kétségbevonhatlan bizonyítékait adta annak, hogy lelkesedése nem kényszeritett, hanem önkéntes.

Nem is felejtkezett meg a városról a király. Mátyás volt az, ki Pestet a valódi királyi városok sorába emelte.

XVI. FEJEZET.

KIRÁLY ÉS VÁROS.

Ha a fentebbi fejezetek nyomán áttekintjük Buda alkotmány-történetét, kezdettől azaz i2Őo tájától Mátyás király trónra léptéig, azt kell mondanunk, hogy Budavár IV. Béla alatt s tovább is, Kun László uralkodása végéig nem önálló municipalitas volt, hanem a király vára, egy várnagy (rector) parancsnoksága alatt, s polgárai királyi jobbágyok, azaz urak, kik egyszersmind polgári czímet viseltek. Innen van, hogy rzhw-nek és egyszersmind *comes*-nek czímeztek többször ugyanazon egy személyt. *) Szó-val Budavár — a nem nagy számú s részletezést meg nem engedő de elég hiteles adatokból ítélve, IV. Béla alatt nagyobb részben, a mit Németországon ÁWs-nak (palatium) neveztek: a király vára, megtöltve a királyi udvart részint fegyveres részint iparos szolgálatokat tevő népével.

[1]) Németország több városában lovagrendet férfiak voltak egyszersmind városi polgárok. Így Wormsban. „Zu Zeiten Kaiser Heinrich V. ist zu Worms gevesen ein herlicher ritter maessiger Mann eines altén Geschlechtes und *Burger* zu Worms, genant Erkenbert, Bischof Buggoni's *Kaemmerer.“* S másutt: 1125-ből Erkenbertus hujus urbis nostrae *cívis.* (Idézi Maurer I. 540. 1.) Baselben, Mainzban, Strassburgban, Nürnbergben s számos más városban voltak a király vagy fejedelem emberei, lovag rendű férfiak, egyszersmind polgárok. (U. o.)

A város magvát a királyi lak népei tették, s természetes, hogy a király kinevezte hivatalnok volt a főváros főhivatalnoka. A független polgárság is némileg cselédi viszonyban állhatott a királylyal, a ki a földesur volt. Természetes hát, hogy a város templomának patronusi jogára, s némely haszonvételekre nézve szabadon rendelkezhetett a város területén, — s mint láttuk, az egyházi testületek, különösen a Domonkos-rendi apáczák királyi adományul nyerték ama javadalmakat.

Budavárnak mint királyi laknak szabály szerint meg kell vala maradnia azon alárendeltségben, hogy bíráját a király nevezze ki. Bécsben, mint fejedelmi székhelyen, a XIII. század óta — csekély ideiglenes megzavarodással -— állandó rend volt, hogy a város bíráját a fejedelem nevezte ki tetszés szerinti időre. [1])

Azonban Európa szerte mindenütt arra törekedett a független polgárság, hogy egyfelől a királyi hivatalnokoktól megszabaduljon, másfelől a királyi földesurak iránti kötelezettségek alól mentesítse magát. Sok városban sikerült a polgárságnak. Itt-ott földig rombolta a királyi lakot.

A két Werner bírósága idejéből az egyházi hatalmakkal folytatott harczra nézve Budának több rendbeli történelmi emlékei maradtak fenn. Kevesebb, majd semmi positiv adat sincs arról, hogy a királyi hivatalnokoktól való függés alól is föl akarta volna magát szabadítani. De

[1]) „Tomaschek, Rechte und Freiheiten der Stadt Wien.“ (Becs, 1879.) II. K. 240. 1. Ott ez a kinevezett bird judex nevet viselt. De a középkorban épen a városi tiszviselök elnevezésében csaknem „a hány ház annyi szokás. “ Bécsben feltűnik a polgármester (Burgermeister) is. De ez alárendelt hatóság. Az esküdtek, vagy is a tanács üléseinek elnöke, s választatott mint a többi esküdt. (U. o. és Maurer, I. 682.) Budán magister civium és Bugermeister nem fordul elő,

a *judex* és *rector* czímnek fölcserélése, a XIII. század végén és a XIV. elején, — ami sem azelőtt sem azután elő nem fordul — arra mutat, hogy az időben a városi forradalom a közjogi térre is átcsapott.

Róbert Károly uralkodása elején visszaáll a IV. Béla alatti rend. Előbbinek uralkodása második felében átmenetet tapasztalunk a bíró szabad választása tárgyában. Végre Nagy-Lajos uralkodása elején, ezt megnyeri a város, más nagy kiváltságokkal együtt, — mire nagy befolyással volt az, hogy az Anjouk vagy épen nem laktak Budán, vagy csak ideiglen s akkor is félig tekintették residentiának a budai várlakot. De a bíró királyi kinevezése korszakának emlékéül a bíró-választás még mindig feltételes volt s az is maradt: királyi helybenhagyástól volt függővé téve.

Ugyancsak az Anjou-ház trónralépte óta az egyházi testületekkel aránylag békében volt a város, habár meg nem szűntek is a nyulszigeti apáczák folytonos birtokában lenni a piaczi vámnak, a XIV. és XV. század egész folytában. Az e részben fenmaradt számos oklevél panaszlevél ugyan a budaiak ellen; de minthogy nagyobb zavar ebből nem származik s minthogy a királyok mindannyiszor az apáczáknak adnak igazat, — azt kell következtetnünk, hogy a budaiak részéről a panaszolt eset nem elvi megtagadás, hanem hanyagság vagy olykori kihágás volt s annak ismertetett el. Nem is lehetett az a tartozás nyomasztó a forgalomra s gátló a fejlődésre nézve, — kivált ha, mint feltehető, a követelés nem fajult zsarolássá. Különben is a városnak Nagy-Lajostól nyert fontosabb szabadalmai másod sorba szorították az előbbi korszak sérelmeit.

Ezek a szabadalmak magok után vontak egy változást a város területének megosztásában. A királyi vár egy kamara-ispány, vagy várnagy, később a nádor, kormányzó

és maga a király alatt állott. Annak falán és árkán túl kezdődött az autonóm városi testület hatósága. És ha tisztviselők, főurak, nemesek s a király más emberei ezen árkon kívül laktak, tartoztak, mint látni fogjuk, polgárok módjára részt venni a közterhekben. IV. Béla idejében kétségkívül nem volt meg ez az elkülönítés, miután a királyé volt az egész Várhegy, s azon, kivéve a király lakóházát, vegyesen lakott a két külön elem: a király udvarnépe és a függetlenebb polgárság. Mindezek a főbíróra nézve közös jurisdictió alá tartoztak, nem is érezték nagy szükségét az elkülönítésnek.

Zsigmond király idejében s a XV. század folytában az elkülönítés mellett is, visszaélésképen a királyi vár, mely úgy látszik, ekkor nyert nagy terjedelmet, — uralkodik a város polgári része fölött. A csehországi mozgalmak, a belső trónviszályok, s még inkább a török hódítás fenyegető veszélye miatt háttérbe szorulnak a polgári tekintetek: a városok, s különösen Buda, mint országos védmü lesz első rendű fontos helylyé.

De a polgári élet ezen harczias időkben sem hagyta eligazítatlanul a maga városi és társadalmi dolgait. A községi élet fonala meg nem szakadt. Ez a községi élet becses emléket hagyott maga után, — egy terjedelmes törvénykönyvet, melyben Buda jogai és kötelességei, közigazgatása, kereskedelmi és ipar-törvényei, sőt a polgárok nyilvános és magán szokásainak számos részlete van följegyezve. [1]) Ilyen *Stadtrecht* (városi törvény) számos ma-

[1]) „Budavárosának Törvénykönyve[4]' vagy tulajdonkép, mivel az egész munka németül van fogalmazva: „Ofner Stadtrecht.“ Kiadták Michnay Endre és Lichner Pál. Pozsony 1845. negyedrét. A czímben nem elég szabatos, hogy 1244-től 1421-ig való törvények volnának ezek. Szabatosan inkább 1400-tól 1421-ig való fogalmazatokból készült, s a szöveg irata (a pozsonyi lyceumban) nem egykorú.

radt fenn a németországi városokban. Minthogy ott több ilyet hivatalos megbízásból állítottak össze, hihető, hogy a *budai törvénykönyv* is ily eredetű, — bár sok részben — sajnos — csak kivonat. Néha megbízatás nélkül is a városi jegyző utódai használatára állította össze a városi szokásokat és törvényeket.

A budai ilynemű törvénykönyv, mely Zsigmond idejéről szól, becses történelmi kútfő. Ha szem előtt tartjuk, hogy korábbi időkre való egyes hivatkozásai nem mindig· hívek, Budának XV. századbeli szabadalmait, szokásait kétségkívül elég híven tükrözteti. Lássuk ezen becses emlék szerint Buda némely fontos törvényeit, szokásait.

Egyik legfontosabb szabadsága volt Budának (Lajos király óta), hogy tisztviselőit maga a község választotta.

Első helyen áll a pap-választás; másodikon a bíróválasztás; harmadikon az esküdtek s végre negyediken a városi jegyző választásának joga.

A pap-választás ritkán, mert csak egyházi üresedés esetében, fordult elő. Választják a lelkészt a bíró és esküdtek, a község választásra jogosított részének tudtával és akaratával. A lelkésznek nem szabad odahagyni egyházát s azt vicariusra bíznia a város engedelme nélkül. A lelkészt nem a megyés püspök, hanem az esztergomi érsek erősíti meg. [1]) Ez a szabály a várbeli Boldogasszony templomára, a németek egyházára nézve szól, mely mint látjuk, e részben felszabadult a szigetbeli apáczák patronatusa alól.

A világi tisztviselők minden évben letették hivatalukat.

Szent-György-napkor, april i4-én, mihelyt délelőtt egy órával az isteni tisztelet végződött, Boldogasszony

[1]) Michnay és Lichner, Buda törv. k. .37. és 38. 1.

templomában, a városi birtokos-polgárok gazdagja, szegénye a tanácsház előtti térre gyülekezett. Ott a bíró és pénz-bíró, egyik esküdt a többi nevében, s végre a városi jegyző ünnepélyesen lemondtak hivatalukról, s egy-egy szép beszédben köszönték meg a bennök eddig helyezett bizalmat. De az a beszéd nem volt az illető hivatalnoknak saját ékesszólására bízva. Mint az egyház az imádságot, úgy határozta meg a város is, hogy ki mit mondjon. A bíró búcsúszava — melyet először a német polgároknak németül, azután a magyaroknak magyarul kellett elmondani — csak németül maradt fenn. Az én magyar fordításom szerint így szól:

„Német (s illetőleg magyar) uraim, szegények vagy gazdagok! Alázatosan köszönöm kegyelmeteknek a rendtartást és engedelmességet, melylyel irántam viseltettek és becsületet, melyben részesítettek ebben az esztendőben. A miben kegyelmeteknek jól szolgáltam, azt örömest tettem. Ha pedig valakinek igazságtalanul haragot vagy bánatot okoztam, kérem, bocsásson meg érte isten nevében. S ezzel mai nap leteszem hivatalomat a régi dicséretes szokás szerint. Ezen szavak alatt a bíró egy zöld vagy fehér kis pálczát tartott kezében, melyet beszéde végeztével letett a földre.

Az esküdtek szónoka s a város jegyzője kevés eltéréssel hasonló mondókával vett búcsút. Utóbbinak elbúcsúzása egy fontos szertartással volt összekötve. A város pecsétjével kellett beszámolnia. Ezt a pecsétet gondosan elzárt szekrényben a Boldogasszony templomában őrizték a plebánus felügyelete alatt; de a szekrény kulcsa a város jegyzőjénél állott. Sz.-György napján a hivatalok letétele alkalmával a szekrényt a városházra vitték. Ott felnyitották s a pecsétnyomót föl kellett mutatni a közönség előtt. Azután lezárták, s két-három volt német esküdtnek pecsé-

tével pecsételvén le, visszavitték szo'kott helyére a templomba. Volt a városnak — mint a féle nagy urnák — ezenkívül egy hétköznapi, úgynevezett kis pecsétje is, melyet az egyik német esküdt tartott fiókjában, s a fiók kulcsa hasonlókép a jegyzőnél állott. [1]) Kétségkívül ezt is a fentebbi alkalommal mutaták fel.

Miután a lemondások megtörténtek, a község a maga kebeléből egy szónokot választott, ki így tartozott megköszönni a lelépök fáradozását:

„Kedves uraim. Alázatosan köszönjük kegyelmeteknek a sok fáradságot és szorgalmat, melyet a múlt évben ránk fordítottak, s kérjük tartsák meg továbbra is jó indulatjokban a várost, s segítsenek tettel és tanácscsal, a város megmaradására, és javának előmozdítására a régi dicséretes szokások értelmében/*

Ezek után az egy begy ült közönség a leendő tisztviselőkre nézve igyekezett közmegállapodásra jutni.[2]) A választás békés lefolyása érdekében fegyvert viselni ekkor senkinek sem volt szabad. A ki ez ellen vét, fél keze vesztésével bűnhődik. A ki pedig ott szóval vagy tettel háborúságot okoz, fejét veszti. Ha a szavazatok a választásnál megoszlanak, másnapra halasztják a bíró-választást. Ha a két jelölt közt ekkor sem bírnak egyértelműségre jutni, egyiket sem, hanem egy harmadikat választanak. A választás hosszúra nyúlása esetében az előbbi hivatalnokok tartoznak folytatni a szolgálatot. Azt kell választani bírónak, a ki a városnak régen megtelepedett vagyonos polgára, továbbá ki legalább hat éven át esküdtséget viselt, — s végre a ki négy ősére nézve német származású. Ezenkívül legyen a bíró a városnak kiválóan tekintélyes polgára s föl van ruházva a négy sarkalatos erénynyel:

[1]) Michnay és L. budai t. k. 55. 1.
[2]) U. a. 57. és 59. 1.

első az ész, hogy meg ne csalják; második az igazságosság, hogy el ne szédíthessék; harmadik a keményszívüség, hogy rá ne ijesszenek; negyedik a szelídség, hogy senkit méltatlanul meg ne károsítson vagy el ne keserítsen. Mindezt a törvénykönyv szentirásbeli idézetekkel támogatja. A megválasztott, ha nem akarta elfogadni a hivatalt, öt márka büntetést fizetett, s ezenkívül egy évre meg-, fosztatott a polgári jogok gyakorlásától.

Azonban a bírósághoz mindez nem volt elég. Fenn volt tartva a királyi megerősítés. A megválasztott bírót azonnal bemutatták a királynak, vagy ha -ez jelén nem volt, a tárnok-mesternek, vagy végre a budai várnagynak. Ha a király vagy nevezett hivatalnoka kifogást tett a bíró vagyonossága vagy megbízhatósága ellen, a város tartozott a polgárok közül érte kezeseket állítani.

A bíró választása után következett a tizenkét esküdt megválasztása. Ezeket, mint fentebb láttuk, latinul mindig *jitraii-nak,* a németek majd kivétel nélkül *tanácsosoknak* (rath-herren) nevezik. Valószínű lévén, hogy a latin szó magyarból van fordítva, vagy a magyar latin ból fordított, nem pedig a németből, — magyarul az *esküdt* elnevezés mellett maradunk, értvén alatta tanács-urat.

Buda tizenkét esküdtet választott, kik közül tiz német és kettő magyar volt Albert királyig. Az esküdtek voltak a bíró ülnökei az igazságszolgáltatásban. Olyanokat kell választani, kik előrelátók, szorgalmasak, egyetértők. Ezeket a közönség választja.

Papságra, bíróságra, esküdtségre s minden más hivatalra alkalmatlanok a következendő hibák által ismeretesek: i. A kapzsi ember, mert ez huzavonára hajlandó; [1]) a részeges; a tékozló; az esztelen; a nagyon szegény; a

[1]) U. o. 37.1. „der geittigen, wan (denn) er ist einzugker.

gyilkos; a vallástalan; s végre a hízelgő ember, mert ez képmutató. [1]) Ha valaki esküdtnek választatott s valami alapos ok nélkül vonakodott elvállalni a hivatalt, három márka birságra ítélték.

A jegyzőt már nem a közönség, hanem a bíró és esküdtek választották, de a közönség tudtával és beleegyezésével. Megkivántató tulajdonságai; a hűség, ismeret, okosság és tapasztaltság, hogy a csalók ki ne játszák. Ezenkívül szükséges volt (1439 előtt) a német származás minden őseire nézve.[2])

A fentebbi tisztviselőkön kívül volt még egy külön pénzbíró (geldrichter). Ezt az új városbíró nevezte ki az esküdtek közül. —- Ennek is németnek kellett lennie. Pénzkérdésekben bíráskodott, de csak negyven arany forintnyi összegig. Az azon fölüli összegek felett a városi törvényszék hozott ítéletet.

A bíró, jegyző, pénzbíró és a tizenkét esküdt voltak a község világi elöljárói. De ezeken kívül volt némely mellék- és alárendelt hivatalnok is.

A bíró megválasztatása után kinevezett minden czéhből két egyént, kik ama czéhben legvénebbek, legokosabbak s legállandóbb lakosok. Ezeket a bíró a tanácsba meghívja azon czélból, hogy ha a városnak mesterségökre szüksége van, teljesítsék a meghagyást. Ezenkívül — mint esküformájokból kitűnik, kötelesek voltak följelentő rendőri tisztet teljesíteni, s mesterségök lelkiismeretes vitelére felügyelni.[8])

Ezenkívül Buda vár hatósága gondoskodott külvárosainak tisztviselőiről is. Mintegy külvárosnak tekintették

[1]) „ein getzlicher *joher* (igen-t mondó,) wann er ist ein rechter zutütler.“ (U. o.)

[2]) Derselbig solt sein von deutscher Art und Gepurdt von allé seinen Geschlechte (39. 1.)

[3]) U. a. 4.3. és 50. 1.

magát a balparti Pestet is. A budai esküdtek egyike volt Pest bírája, s ezt sem a pestiek választották. A budai bíró és esküdtek nevezték ki, — a pestiek pedig minden ellenvetés nélkül tartoztak elfogadni.[1]) Ez, mint láttuk, 1410 előtti törvény volt, s Zsigmond király megengedte, hogy a pestiek magok közül válasszanak egy bírót és hat esküdtet.

A vár alján elterülő két városrész tisztviselősége is kiegészítője volt a tanácsnak. Szent-Péter nevű alváros (a mai Víziváros .alsó fele) két, Tótfalu (ugyanazon Víziváros felső része) egy esküdtet adott, kiket az ottani lakosokból neveztek ki.[2]) Ezeknek csak rendőri teendőjük volt. Az általuk elfogott bűnösöket tartoztak mielőbb a várbeli tanácsnak felszolgáltatni.

A választások megtörténte után a. bíró a következő pénteken házról-házra járja a város utczáit, hogy bemutassa magát az egész népnek. A lakosok a kapu előtt várják, s üdvözli őt kiki, a mint akarja vagy tudja. A kinek tetszik, elkíséri a bírót ennek lakásáig. Ily módon nagy tömeggé szaporodhatott hazáig az ő kísérete. Hazaérve, tisztességgel megköszönte a kitüntetést, melyben részesítették.

Ezek után a bíró egy alkalmas napra összehítta a községet s ennek színe előtt tették le a hivatal-esküt a bíró, az esküdtek, a pénzbíró, a jegyző, a külvárosi esküdtek és a czéhbeli esküdtek. Mindenik először is az idősze-

[1]) Die altén Ofner sollen einen Richter aus den Geschwornen von Ofner Stadt nehmen, der in dán von den Richter und Rat gében wird, an (ohne) allé Widerreden.*' U. a. 40. 1. s ismételve a 125. lapon

[2]) Zeisels püchelnek nevezi a szöveg németül ezt a külvárost. Magyarban Tóthfalu felelhetett meg neki, mely a mai bécsi kapu felé eső alsó várost foglalta magában. Valószínű, hogy mindenik az alsó várfalakon belül esett.

rinti magyar király, a magyar királyné s a magyar szent korona, azután a hű főurak (land herrn) iránti, végre a város iránti hűségre esküdött. A bíró fogadta, hogy boldognak-boldogtalannak (vagyis gazdagnak és szegénynek), városi lakosnak és idegennek igaz lelkiismerete szerint személyválogatás nélkül igazságot szolgáltat, hogy a város hasznát igyekszik előmozdítani s kárát eltávoztatni, hogy a tanács titkait titokban tartja stb. Hasonló esküt tett le a többi tisztviselő is. A jegyzőé azzal van megtoldva, hogy engedelmességet fogad a bírónak és a tanácsnak is.[1])

Mint ezekből látni, Buda csak annyiban volt függő a királyi hatalomtól, hivatalnokainak megválasztására nézve, a mennyiben a király vagy megbízott hivatalnoka erősítette meg a bírót, s a mennyiben az eskü-forma első helyre teszi a király iránti hűséget.

A tanács, t. i. a bíró és esküdtek törvényszéke függetlenül ítélt minden ügyben. Budai polgárt meg nem idézhetett sem a király, sem a nádor, sem a tárnokmester, s annál kevésbbé más, — kivéve a felségsértés esetét,[2]) valamint azt az esetet, ha a bíró megtagadja a panaszosnak az igazságszolgáltatást. De ekkor is a király, vagy személyese nem idézheti meg a községet vagy tanácsot, hanem személy szerint a bírót. A felebbezésnek különben is volt helye; de nagy megszorítással. Lehetett fölebbezni a királyhoz vagy a tárnokmesterhez, de ki volt ez zárva a *nem-tisztességes* ügyekben, minő a sebzés, gyilkosság s átalán a bűnvádi ügyek.

Külön ki van emelve, hogy a tárnoki székhez csak örökségi s nagyobb összegű pénzadósság tárgyában lehet

[1]) U. a. 47. és kk. 11.

[2]) U. a. 103. és 120. 11. „ausgénommen der Schulden, die man nennet Schult verserende di kunigliche majestaet“ (103. 1.)

felebbezni. Maga a tárnokmester személyesen bíráskodik, s tartozik meghíni törvényszékébe a város bíráját és esküdtjeit is. És ha több más királyi városból vannak jelen Budán bírák és esküdtek, megkérdezeüdök azok is. Nem tisztességes, (unredlich), azaz vért illető tárgyakban a tárnok nem bíráskodik.[1])

Mátyás király 1484-ki rendelete szerint minden királyi városból a nevezett ügyek a tárnokmesterhez felebbezhetők; de hatvan forintnál kisebb összeg körül forgó ügyek nem vihetők oda.[2]) Ezen országos hivatalnoknak Budán kellett laknia s minden évben egyszer tárnokmesteri széket ülnie a hét királyi várossal, de nem a királyi várban, hanem a városban.[3])

A város közjogi függésében legfontosabb volt a királyi kincstár pénzbeli követelése. A királyok kétségtelenül nem is lettek volna nagy pártfogói a városoknak, ha financzialis hasznot nem hajtottak volna. A királyi városok valamint törvénykezés tekintetében ki voltak véve a nádor és országbíró, s következőleg az országos törvénynapok rendes bírósága alól is, úgy adózás tekintetében sem az ország, hanem közvetlenül a király kincstára aki voltak rendelve. Az adó-kivetés sem országos végzés, hanem királyi rendelet által történt; — s még sem lehetett a városok népét a király jobbágyainak tekinteni. MertNagy-Lajos behozván a paraszt-rendre nézve a kilenczedet, Budára nézve ki van mondva világosan, hogy bár az egyház részére, csak az egy bíró kivételével, fizeti is a tizedet — mint régen a nemesség is fizette, de a kilenczed alól, mely a földes urnák járt, Buda föl vala mentve.[4])

*) U. a. 35.1.
[2]) Kovacsics, Formulae solennes. II. 194. és 205. 1.
[a]) Törv. k. 203, 204. és 203. 1. 1.
[4]) U. a. 126. 1.

A XIV. századból maradhatott fenn az a törvény a XV. első felére is egy ideig, hogy Buda évenkint 4000 forintot fizetett aranyban a királyi kincstárba. De ezen teher harmadát, 1333 aranyat, Pest tartozott viselni.

Évenként egy összegben adózott a város a tárnoknak is, kinek 15 arany forint, a főajtónálló-mesternek pedig 6 forint járt, melyek harmadát Pest fizette. ')

Ez a szokás, úgy látszik, Zsigmond király korára értendő. Hogy volt előbb és később, nem tudjuk, s azt sem, vájjon mikor Pest 1413 táján külön tanácsot nyert, így maradt-e meg az adózási arány? — Ezen adózást, egy összegben, előnyösnek tarthatta a város, függetlensége szempontjából. Mert így nem királyi tisztviselők, hanem a városi község maga vetette ki és szedte be az adót. A kivetésnél a tanácshoz még 24 előkelő polgárt választottak, két harmadában németet, egy harmadában magyart. Ezek a lakosokra, vagyonuk arányában osztották ki a terhet. Úgy látszik, főfő adó-alap a bor volt, —- talán nemcsak mint termelési, hanem mint kereskedelmi tárgy is.[2]) Mert az van mondva, hogy aki vagyoni állásáról a valóságot eltitkolja, minden borát elkobozzák. Hozzá van téve, hogy nem csak a házi-urak, hanem a lakók is osztoznak a teher-viselésben, — s átalános városi törvény volt, hogy főurak s nemesek is, ha lakjuk volt a városban, tartoztak részt venni benne. Sőt ha valaki nem lakik is a városban, de ott fekvőséggel bir, fizeti az adót, s bármely adómentességi levele érvénytelen. Csak a lelkész, a bíró, az esküdtek és a jegyző nem fizették a rendes adót. '

Azonban az egy általános összegben s pénzül való adózás nem volt eredeti és általános neme a király iránti tartozásnak a középkorban. Eredetileg a szolgáltatások

[1]) U. a. 35. 1.
[2]) U. a. 34. 1.

ajándék színét viselik, s a város legrendesebb iparczikkeiben állottak. — Budán és Pesten a fentebbi pénz-adón kívül a régi adó ezen neme is megmaradt. Tartozott Zsigmond idejében új év napján a város 21 márka (tíz és fél budai font) ezüsttel, még pedig gyertyatartóknak, ivóedényeknek^ más ezüstneműnek feldolgozva. Ebből 14 márka fehér ezüst volt, 7 márka pedig aranynyal futtatott. Mindez a királyi s egyszersmind királynéi ajándék. Ezen teher is hartpadában Pestre volt kivetve. [1])

Mikor pedig az udvartól azt az öröm-hírt jelentik, hogy a királynénak gyermeke született, a követet tisztességgel fogadja a város és megajándékozza.

Kérdés, vájjon 1413 után is, mi óta Pest külön bírót és fél-tanácsot kapott, megmaradt-e az adó fentebbi megosztására nézve a szokás? — A pestiek és budaiak is kétségkívül szívesen beleegyeztek, hogy megmaradjon; mert a külön-választás alkalmul szolgál vala a királynak az adó emelésére mindkét város rovására. A törvénykönyv maga mondván, hogy ezen harmadok szerinti megosztás Zsigmond idejében lett szokássá [2]), hihető, hogy állandó maradt a XV. században, tán addig, míg Pestet Mátyás a királyi városok magas rangjára nem emelte.

A fentebbi rendes adó meghatározásán kívül ily intézkedést találunk a törvénykönyvben: Ha a király rendkívüli szükségből szokatlan adót ró ki, azt az összes községektől kell követelnie, nem pedig kiválogatott egyesektől. A város veti ki ezen esetben is az adót, s ekkor nem mentes még a bíró és az esküdtek sem. Csak a város lelkésze és írnoka mentesek. [3])

[1]) U. a. 32. 1. Az újévet a német szövegben ezen szempontból *Gebtag-nak* találom nevezve.

[2]) U. a. 36. 1.

[3]) U. a. 33. 1.

Mindezen adózásoknál, mihelyt a kivetés megtörtént, minden városrészbe két vagy három jómódú polgárt küld ki a tanács, s ezek a kivetési könyvekkel kezűkben szedik be az adót, melyből nekik fáradságukért bizonyos rész jár. A bírónak és esküdteknek számolnak be vele, kik egy pénztárnoknak adják át. Ez először is a király iránti tartozást vonja le. A többi a város szükségeinek fedezésére marad meg az esküdtek felügyelete alatt, kik Sz.-György nap előtt, midőn a hivatalt leteszik, tartoznak beszámolni.[1])

A városi nép a kiváltságos osztály egy nemét alkotta a középkorban. S tudva van, hogy minden ily osztálynak, még a papságnak is, hadi kötelességei voltak. Sőt az állam iránti kötelezettség majdnem kizárólag ebből állott.

Az 1244-es dátumot viselő arany bullának legelső pontja szerint Pest tíz lovagot tartozott kiállítani, tisztességesen fölfegyverkezve (decenter armatos), azaz teljes fölszereléssel. És ez nemcsak azt jelentette, hogy támadó fegyverrel legyenek ellátva, nemcsak hogy a lovag és lova vaspánczéllal, sisakkal és paizszsal legyen fedve, hanem minden lovagot néhány fegyveres cseléd is kisérjen. Ez esetben mi volt a szokás, nem tudjuk; de nyugati Európában tiz lovag tehetett egy ötven-hatvan emberből álló csapatot is. A minimum harmincz ember volt. Minden lovagnak (miles) legalább két fegyveres szolgája volt. A nagy Magdeburg harminczkét lovagot állított ki.

Bármint volt ez, úgy látszik, a bulla ezen pontja azon korábbi korszakbeli kötelességből származott, midőn ott külföldi aristocraticus polgárság lakott. Hogy ez nemesi elemként szerepelt, bizonyítja a bulla azon kikötése, hogy csak a király személyes vezérlete alatt tartoznak kiállani.

[1]) U. a. 35. 1.

Budán a XIII. és XIV. században, midőn az országos tekintélyű rcctorok alatt lovagi elemeket látunk polgárokul, valami ilyes szabály uralkodhatott; de a XV. században kétségkívül elavult. Valószínű, hogy Nagy-Lajos alatt, midőn a nyert városi privilégiumok egészen polgárivá változtatták a várost, a vasas lovagok kiállítása helyett más szolgálatra kötelezték magokat. Különben a középkori városokra nézve nem is volt természetes, hogy lakosaik sík té;ri harczra vitessenek. Az olasz városok is, melyek souverain önállóságot nyertek, többnyire megvesztették a csatát a gyakorlottabb nemesség vagy zsoldosok ellen, ha ki állottak a síkra.

Budán a szabadalom-levélben kikötött szolgálatot, miután a város mind jobban-jobban fölgazdagodott, pénzen váltották meg. Legalább abban az egy esetben, mikor az oklevelek ily szolgálat teljesítését említik, ez történik.

Zsigmond király 1433-ban Pozsony várát akarván védhető karba helyezni, a királyi városok és szepesi szászok hadi contingensét is oda rendeli. Budára nézve fölhozza ennek szabadalom-levelét, mely szerint a város tíz lándzsaatya vitéz kiállítására köteles a királyi hadjáratokban. [1]) 1680 akkori forintot vet ki egy évre a király ennek fejében a városra, negyedévi egyenlő részletekben fizetendőt.

így a város nem volt fölmentve a részvételtől a királyi hadjáratokban; de föl volt mentve a személyes szolgálat alól a falakon kívül. Kétségkívül a polgároknak pénzök lévén, kellemesebb volt vagyonuk egy kis részét, mint életöket áldozni. Másfelől nemcsak Zsigmond, hanem

[1]) . . . iidem (cives Budenses) pro *gentibus* decem lanceatorum, cum quibus ex debito, prout in eorum privilegiis continetur, ad unam regiam expeditionem exercitualem tenentur, debeant ad unum annum pro conservando ibidem tantas gentes solvere cum pecuniis florenos 1680 auri.“ stb. Fejér. X. 7. 478.

minden más király úgy vélekedett, hogy a városok aranyai többet érnek, mint katonáik, nemcsak, hanem a pénzkövetelés ruganyosabb lehetett, mint a kiváltság-levélben kikötött szám. Így Zsigmond is 1433-ban jó bőven számított. Egy királyi expeditio a középkorban mindenütt legfeljebb három hónapi szolgálatra terjedt. Ha a budaiak személy szerint szolgálnak, haza kéredznek vala ez idő leteltével. A pénz türelmesebb. Azt Zsigmond király három havinál sokkal többre, — vagy pedig tiz lovas szolgálatánál többre számította fel; mert legfeljebb négy akkori forint volt egy magában való lovas ember havi zsoldja.

Annyit látunk, hogy Buda népe elszokhatott a távoli vidéken való személyes hadi szolgálattól.

Mind a mellett Budán még a lovagiabb idők szokásának egy bár békés, de harcziasságot fitogtató reminiscentiája maradt meg.

S ez a fehérvári koronázásnál vitt szerep. A törvénykönyv is fölemlíti ezen kitüntetést Szerinte a bíró néhány esküdttel s fegyveres népükkel díszesen pánczélozva és fegyverkezve őrzik a fehérvári templom külső ajtaját a koronázási szertartás elejétől végig, minek megtörténtével a királyt és királynét szállásukra kisérik.[1]) De nincs szó

[1]) „Zu des küniges oder künigin krünung sol der statrichter mit etlichen herren des rats, und mit anderen erberen statleiiten erlichen ziehen mit yrem folk gen Weissenburg, do dy kronung sol geschehen. Vnd zu Weissenburg siillen sy wol vnd zirtlich geharnascht sten pey der vorderen thiier an der kirchen, do man den künig vnd dy künigin kront, vnd sullen der kirchtür hüetten eben so lang, vntz (bis) das dy kronung ganz vnd gar geschen ist. Do sülien sy dan dy kunig pder kunigin belaitten pis in ir herberg“ (Törv. k. 31. 1. — S ismét: „Vntz (wáhrend) an dasz forderst portál an Vnser Frawn kirchen zu Weissenpurg sol nymant ynne habén, dye Ofner, dy sülten in irem harnásch hutten, vnz das dy kronung verpracht wirt.“ (U. a. 104. 1.)

itt, mint Dlugoss krónikájában arról, hogy a budaiak tartották volna az ország zászlaját. Tulajdonkép a budaiak nem is voltak benn a templomban. Azt mondhatni: se künn se benn; mert a bejárat őrei voltak. Bár díszszolgálat volt ez is; de inkább fegyveres, vitézi, s némileg rendőri, mint polgári.

Mikor kezdődött ez a szokás? I. Ulászló idejében, 1440-ben már réginek mondják (ex veteri observantia.) A butfai törvénykönyv, mely Zsigmond alatt kelt, arra bizonyság, hogy már ezen király koronázásakor is gyakorlatban volt.

Jankovics Miklós 1844-ben a „Hirnök“ lapban jutalmat tűzött volt ki a kérdés megfejtésére, mely jutalmat a budai törvénykönyv kiadóinak ítélte oda.*) Pedig a törvénykönyv szavaiból csak annyi áll, a mennyit mondánk, hogy a szokás már gyakorlatban volt a XIV. század végén.

Positiv adat nincs a koronázás ezen formaságáról. De nézetem szériát legjobban beilleszthető ennek eredete a XIV. század elején történt több rendbeli koronázások idejére, minthogy átalán véve ez az alkotmányos szertartás a király választás által nyert, a nagyobb fontosság mellett több formaságot. Láttuk, hogy épen ezen új korszakot alkotó trónbetöltés kezdetén a budaiak mily fontos szerepet játszottak, s a fehérvári egyházi szertartást világi természetű budai szertartás kezdte megelőzni és követni. Venczelt, Ottót a budaiaknak kellett kisérniök a fehérvári útra, s kitüntetésül mintegy testőr-szolgálatot teljesíthettek. Később Róbert-Károlylyal szemben Werner László a loyalitas ezen tüntetésében szoros következetességet láthatott. A mi pedig kétszer-háromszor megtörténik, az ma is szokássá lesz, s a középkorban a szokás volt a valódi törvényhozó.

[1]) Michnay és Lichner. Budai t. k. 104. 1. a jegyzésben.

Habár a XV. században megszűnt volt a budai polgárság a csatatereken lovag szerepet vinni, némely szokásban megmaradtak annak reminiscentiái.

így egy másik szokásban is látjuk, hogy Budán az előkelőséghez tartozott a lóháton való megjelenés. A törvénykönyv egy szakasza részletesen meghatározta —szintén szokás alapján — mi a budaiak kötelessége, mikor a király hosszú távoliét után haza érkezik. Ekkor, úgymond, a város kicsinye nagyja, (gazdag és szegény) a papok vezetése alatt, zászlókkal, égő gyertyákkal, és a szentséggel megy elébe, valamennyi templom és klastrom harangja zúgása közt. Bíró, esküdt, s a kinek a polgárok közül módjában áll, lóháton vesz részt a díszmenetben, mely a királyt az ő váráig kiséri, hol a bíró alázatosan búcsút vesz tőle s a város népével együtt haza takarodik.[1])

Az olykori rendkívüli hadi adón kívül, melyet Zsigmond követelt Budától, voltak a városoknak más alakú hadi kötelezettségeik is. Különösen a tábori fuvarozás és ostromszerek készítése vagy kiszolgáltatása volt a városok föladata. A fuvarozás különösen fontossá vált a tűzi fegyvereknek mind nagyobb mérvű alkalmazásával a XIV. század második fele óta. Mint tudva van, nem a puska, hanem az ágyú tett jelentékenyebb szolgálatokat amaz időkben, és az ágyukra nézve főnehézség volt azoknak egy távolabbi hadjáratra való elszállítása, mi közönséges szekereken történt. Tüzéreket, tüzéri szereket, sőt gyalog-lövészeket is a városok adtak a királyoknak. De Buda fenmaradt emlékeiben positiv adatot erre nem találunk, habár igen valószínű, hogy az 1443-diki és44-diki hadjáratokra és más vállalataira Hunyady Jánosnak tűzi fegyverekkel ellátott szekerei közt voltak budaiak is. Azonban ilynemű szolgálatra nem a polgárság ment.

[1]) U. a. 31. 1.

Szolga-rendű embereket küldtek, s így a városnak ez is inkább pénzébe mint emberébe került.

Azonban a királynak és országnak tett szolgálatok közt legfontosabb volt a közvetett szolgálat, melyet a városok polgársága abban teljesített, hogy saját városa kőfalait jókarban, védelmi állapotban tartotta. Azon kor európai államai távolról sem bírták volna meg a terhet, hogy annyi nagy várat országos költségen építsenek s lássanak cl zsoldos helyőrséggel, a mennyi várost a polgárok megerődítettek s magok kenyerén őriztek. Saját tüzhelyök védelmének érdeke volt ugyan a fő-rugó, de ez nem hátrány, hanem előny volt az országra nézve, végleges komoly veszély esetén. Vajha Magyarország az erősített városokból nagyobbakat és jóval többet birt volna be népesíteni, a török megszállás ellen!

A budai polgároknak azon kötelessége, hogy magok legyenek Budavár őrei, kétségkívül meg volt. S épen csak is annyit találunk a Zsigmond korabeli törvénykönyvben, mennyi erről bizonyossá tesz, — a nélkül, hogy ebben a tárgyban bővebb s részletesebb fölvilágosítást nyernénk.

Mint azoknál, kik avatottak számára írnak, gyakran megtörténik, a budai törvénykönyv compilatora is vagy merőben hallgat, vagy csak érint némely tárgyat, melyet abban az időben mindenki tudott, de az utókor már nem tud, holott pedig épen azokra volna tán legkiváncsiabb.

így a budai polgárok által teljesített őrségi szolgálatokról egész szakaszok szólották; de az összeíró beérte vele, hogy ama szakaszoknak csupán a czímét közölje.

Egyik szakasz czíme: a falakon belüli város minden negyedének védelme háborús időben; másik czíme: a Szombati vásár-kapu és torony (ma bécsi kapu) őrzése; egy harmadik: a régi Zsidó-utcza kapujának és tornyának védelme (ma fehérvári kapu); egy további: a Szent-János-

utcza kapujának és tornyának védelme (vízivárosi kapu.) Ez a három főkapu van előszámlálva, s a címeknek megfelelő szöveg hiányzik. De ennyi is érdekes. A középkorban a városnak negyedekre való felosztása a védelem szempontjából történt, s a hány kapu annyi negyed volt; — ebből lehet következtetni, hogy a tulajdonképi Várhegynek polgári része csak három negyedből állott. Negyedik negyedül szolgált a városi hatóság alá nem tartozott, de védelmi szempontból leginkább számot tevő királyi várkastély, a hegynek a Gellért felőli bütyköjén.

Az elöszámlált kapukon kívül volt egy kis kapu, inkább ajtó a Mindenszentek mellett (a mai Dísztér irányában). ') Magában a várban néhány háznak külön őrsége volt. Hihetőleg mivel a lakóház a vár szélén úgy volt építve, hogy hadi toronyul is szolgált ellenségeskedések idején. Így őrség volt a Boldogasszony templom czintermében; Szent-János kolostorában, a Zsidó-utczában feküdt régi kamara-házban (Kammerhaus); Stibor (Stiber) házában ; s végre a mindezek közt feküdt falakon. Ez mind a felső várra, vagyis Várhegyre szólott. Azonban mint fejtegettem, Buda erődéinek szükségkép alá kellett ereszkedniöka hegy lábához is a Duna felől. S csakugyan a polgárok itt is tettek őrszolgálatokat. Így az alsó városban feküdt Szent-Péter templománál, az irgalmasoknál a *„Taschenthal“*-\>7Tí\ (halászváros), Szent-Istvánnál az erődökön alul; aztán a németül *Zeiselpüchelnek* (Tótfalu a bécsi kapu alatt) és ismét a *Dörffel-noÉ.* nevezett alsó külvárosokban.

Mennyi érdekes részlet maradt itt örök homályban! S mily érdekes lesz vala egy körülményes leírás azon szakaszban, melyből csak ez a czím maradt ránk: „Mikép kell őrizni a város tűzi fegyvereit s más hadi szereit/[1]! Itt pe-

[1]) Von huet des tiirles pey alien heiligen. (U. a. 14—15 1.)

dig a tűzi fegyverek (püchsen) alatt ágyúkat kell értenünk; mert a kisebb, kézbevaló tűzi fegyverek még igen kevéssé voltak alkalmasok, versenyezni a kézijjal vagy kulcs által felhúzható kerekes nyíllal.

Csak ez is mutatja, hogy a városnak becses kiváltságai fejében jól meg kellett szolgálni, s minthogy a hadi lábon állás a középkorban Európa szerte napi renden volt, nem lehetett gyermekjáték egy Buda polgárának lenni. — Saját napjaink fiatalsága fanyar kötelességnek tartja a mai három évi katonáskodást, sőt az egyéves önkéntességet is. Pedig mi ez a régi kötelességhez képest, mely háborús időben, éjjel-nappali szolgálatra szólított mindenkit, nagybirtokost, kereskedőt, szabót, iskolásgyermeket és hatvanéves öreget!

De épen ezért egy-egy polgárokkal népes város bajosan volt ostrommal bevehető a XVI. századig. Csak mint láttuk, meg volt az a gyenge oldala, a mi a nem rég eltörölt határörvidéki huszárságnak, mely utóbbi a maga pénzén vett lovon szolgált. Valamint ezt gátolta vitézségében lovának túlságos kímélete, úgy a saját költségökön saját várukat védelmező városok, mint láttuk, szívesen lemondtak olykor a diadal babérairól, csakhogy szőlleik, külvárosaik, és falaik kárt ne szenvedjenek. Azonban ily városok, ha kétségbeejtő helyzetbe hozattak volna, polgáraik a legnagyobb önfeláldozásra lesznek vala képesek.

A várfalak, kapuk jókarban tartása nem kis feladat volt, s a város főgondjai közé tartozott kétségkívül. Az örökösök nélkül elhalt polgárok vagyonát a város örökölvén, az ily vagyonnak harmada az erődítési költségek egy részének fedezésére fordíttatott.[1]) Hihető, hogy a rendes városi adónak egy része is védelmi czélokra ment föl.

[1]) Lásd a budai mintára készült kassai privilégiumot 1347 júniusról, — és a budai törvénykönyvet, mely az ily örökség két harmadát rendeli a várfalakra. (119. 1.)

Buda s átalán városaink közjogi ügyeihez tartoznék azok részvétele a főpapok, főurak és nemesek országos tanácskozásaiban. Mindaz, a mit ebben a részben tudunk, tagadó választ ád a föltevésre. Azt képzelni, hogy magok a városok vágytak volna résztvenni azokban, anachronismus lenne. Nem úgy volt mint ezen század első felében, hogy az alkotmány sánczaiba való fölvétel közóhajtás lett volna a künmaradottaknál. A községek semmit sem várhattak a velők sok tekintetben ellentétes érdekű főpapok tói, föuraktól és nemesektől.

Privilégiumaikat a királytól ezek nélkül s sokszor ezek ellenére nyerték. Szabadságuk garantiája a fegyveresen védett erős falakban állott, meg a király azon fontos érdekében, hogy tőlük nyert legközvetlenebbül készpénzt, minek a középkor szűkében volt, s a hatalmát mindig korlátozni törekvő főurak ellen a városokban kereshetett kárpótlást. Az országgyűlésre való meghivatás azokban az időkben ritkán okozott lelkesedést; mert rendesen azért hivatott össze, hogy új meg új terhek és kötelességek rovassanak ki.

A XIV. század óta a tárnoki széken a városok képviselete egészen külön az ország többi rendéitől végezett. Magyarországon az összeolvadásnak sőt közeledésnek nagy gátja volt, hogy a városi elem túlnyomó részben idegen nyelvű elem volt, idegen nemcsak a magyar, hanem a hivatalos latin nyelv szempontjából is.

Elég azonban csak a fentebbi kötelességeket sorba vennünk annak megértésére, hogy a városoknak saját érdekük s kötelességeik szempontjából nem volt mit keresniük az országgyűlésen.

Fölebbezési forumjuk nem az ország rendes tör vényszéke volt, hanem maga a király, kinek a tárnokmester a városok szempontjából csak személyese volt. Sem-

mi szükségük sem volt az országos törvénykezési octávákra, melyek az országgyűléseken való megjelenésre sokakat érdekből ösztönöztek a nemesek közöl. Régen a király nevezte ki a rectorokat, azután a király erősítette meg évenkint választott judexöket. Adójukat nem az országos kincstárba szolgáltatták, s az országos adó-törvény nem volt rájok nézve kötelező. Így a Lajos behozta kilenczed alól föl voltak mentve. Vagy ha a hadi szolgálatokat szabályozta az országgyűlés, a főpapok, főurak és nemesek kötelességeit szabja meg. Így a Zsigmond alatti tüzetes honvédelmi törvényben sem találunk czikket a városok kötelességeiről.

Mind pénzbeli mind hadi szolgálataikat sikerült állandóan megszabni nem országos törvény, hanem királyi privilégium által. S még a király sem avatkozott az adókivetés és beszedés módozataiba.

A városok ennyire a királyra magára lévén utalva, kétségtelenül a legtürelmesebb és legloyalisabb alattvalók voltak, mire foglalkozásuk természete is befolyt. A magyar hazafiság netaláni hiányát pótolta nálunk a magyar állam időszerinti feje iránti hódolat. Láttuk, hogy valamennyi városi tisztviselő esküformájában isten után Magyarország királya és királynéja van névszer int megnevezve, a kik iránt, s a magyar szent korona iránt hűséget esküsznek. Nem üres szó volt bizonyára, a mit a törvénykönyv elején olvasunk:

„Azt tanácslom, mond annak szerkesztője, hogy a mi kegyelmes urunkhoz, Magyarország választott és koronás királyához, mostanihoz és jövendőbelihez, a neki tett eskü szerint, állhatatosan és életre-halálra hü legyen a város.**[1])

Ezen kétségkívül érdek támogatta, de csak annál in-

[1]) Törv. k. 31.1.

kább megbízható loyalitás volt az, mely trónviszályok idején, mint láttuk, visszatartotta a várost a merész föllépésektől. A lázadó és esküszegő címtől való félelem, kapcsolatban azon körülménynyel, hogy mások döntöttek az országos gyűléseken a törvényesség fölött, megzsibbasztotta elhatározásukat. — Csak Venczel és Ottó ideje kivétel, mint láttuk. Akkor pedig az ellenkirályt, Károlyt még nem lehetett jogszerinti királynak elismerni, s más érdekek és szenvedélyek is befolytak a város magatartására.

Buda mindig loyalis ügyekezett lenni, bár gyakran jutott abba a helyzetbe, hogy hűsége kétséges színben álljon.

Ök s a királyok könnyen megértették egymást. Csak épen a pénzkérdés okozhatott köztök némi meghasonlást. De e részben is kedvező volt a város helyzete.

Ha voltak néha a királynak rendkívüli követelései, magával személyesen alkudhattak meg, — s könnyebb volt egy nagy urat, nagylelkűségére való hivatkozással, megengesztelniök, mint lesz vala egy buzgalmas és szigorú országos hivatalnokot. Előnyükre szolgált az is, hogy az adót csak átalán az egész községre vetvén ki a király, az udvarnál senki sem tudhatta egy-egy városnak valódi vagyoni állapotját. Könnyű volt előtte szegénységnek tüntetni föl a titkolt vagyonosságot.

Lehetetlen volt, hogy a királyok be ne lássák,' mihelyt a városok gyarapodni kezdtek, mily fontosak azok a királyi hatalomra nézve, különösen financiális tekintetben, s hogy a mily mértékben a városok gyarapodnak, oly mértékben gazdagodik a királyi kincstár is. Ámbár tekintélyt még mindig a földbirtok adott s annak révén lehetett országos rangokhoz jutni; de kézzel fogható volt, kivált a készpénzben szegény középkorban, hogy a kereskedő és iparos közvetlenebbül gazdagítja a kincstárt, mint a

földmíves. Nem tudom hány vármegyéből gyűlt össze adóban 4000 arany forint, melyet Buda és Pest fizetett. Legalább Abauj és Gömör összes kapuadója 1427-ben csak 3020 frt volt akkori pénzben. [1])

Érthető hát, hogy a királyok, daczára az azon korban külföldön is divatozott lenézésnek, melylyel a kereskedés s ipariránt volta világ, annál több kedvezéssel voltak a városok iránt, mentül jobban rá szorultak a készpénzre. — Ily készpénzre szorult királyok azok voltak, kik külföldi hadi vállalatokat folytattak, melyekben az ingyen hadi szolgálatra kötelezetteknek hasznát venni nem lehetett. — Ez magyarázza Nagy-Lajos és Zsigmond kedvezését a városok iránt, a külföldi példán kívül.

Ha Budát katonailag vár volta, polgárilag kereskedelme jellemzi mindenek fölött.

[1]) Thallóczy. „A kamara haszna“ 77. 1.

XVII. FEJEZET.

BUDA ÉS A KERESKEDÉS.

Európa középkori kereskedelmének fővonala nyugatról keletnek tartott s két pólusa volt. Egyik Flandria és szomszédsága, vagyis a mai Belgium és Németalföld, melyek rendkívül virágzó ipara a mai angol iparnak felelt meg abban az időben; a másik Konstantinápoly, mely Kelet terményeit s fényűzést czikkeit szolgáltatta Európának. Az út a Rajnától a Dunához, s azon le Bécsig, Budáig, s a Fekete-tengerhez vitt. Valamint maga a Duna folyása, az Alpok meredek falát jobbra hagyván keleti irányt követ, úgy húzódott a kereskedés is felénk, Magyarország felé. Ezen nyugat-keleti út elágazott az által, hogy a keleti kereskedés a XII. század óta egy részben Velencze felé vette útját. Utóbbi nekünk hátrányosabb volt, mert Velenczéből Bécscsel s annál inkább Regensburggal az Alpokon át vezető utakon is lehetett közlekedni.

Egy másik, de kevésbbé fontos fővonal az éjszakot déllel összekötő vonal volt: a Bálti-tengertől a Dunáig, s innen akár Görög- akár Olaszország felé. Ez Porosz-, Lengyel- és Oroszország kereskedésének útja a déli országokba. A hol ez a két fővonal átvonult, s különösen a mely pontokon vágta egymást, természet szerint kereskedelmi telepek állottak elő.

A töröknek Európába átjötte előtt Konstantinápoly volt az Ázsia felől jövő kereskedelmi vonal központja. Nemcsak lefelé folyt nagy kereskedés itt, hanem fölfelé is, útjába ejtve. Magyarországot. A német kereskedőknek 114o-ben már — a freisingi püspök szerint — templomjuk volt Konstantinápolyban. A magyar kereskedőknek is épített volt egyet valamelyik magyar király. ') S viszont láttuk azt is, hogy Amsterdam raktáraiban magyar termé-. nyék szerepeltek.

Különösen a kereskedelemben nem elég csak hazánk határai közt maradni vizsgálatainkkal. Igen messze földi viszonyok vannak szabályozó és gyakran döntő hatással egy-egy város kereskedelmére, — s nemcsak most a vasúti nemzetközi háborúk századában. Mindemellett egyszerűség okáért csak a főbb momentumok némelyikét érintem s a hazánkhoz közelebb első külföld városain túl csak kivételesen megyek.

A Duna mentén Regensburg emelkedett föl legelőször, még a XI. században. A magas rangot meg is tartotta sokáig. A legnépesebb és fontosabb helye volt Németországnak s ezt tekintették hosszas időn keresztül a római birodalom fő-városának. Nemcsak a kelet és nyugat kereskedelmének állomása, hanem az észak-délinek is kényelmes réve volt.[2]) Utóbbin szállították át a porosz, lengyel és orosz terményeket Olaszország felé. — Hasonló előnye volt Bécsnek. Ez is útjában esett a nyugotról keletre vonuló közlekedésnek, s alkalmas révül szolgált az ezt keresztül metsző éjszakdélinek. De Regensburgriak előnye volt abban, hogy feljebb, a Rajna-vidékhez közelebb fe-

[1]) Hartvic szerint Szent-István lett volna az, mi bajosan képzelhetőmert az ő magyar kereskedői még izmaeliták voltak.

[2]) Hüllmann, Stadtewesen d. Mittelalters. I. 337. 1.'

küdt, s alkalma volt elállani a bécsiek útját, úgyhogy ezek a rajnai árukat csak másodkézből a regensburgiaktól kaphassák.

Végre Budapest, mint láttuk, szintén bírta az előnyöket. Itt haladt át, különösen Görögország felé és az a felöl való keleti kereskedés, míg az észak-déli irány oly fontos állomásaival, mint Prága, Boroszló, Krakó, szintúgy érintkezésben lehetett mint Bécs. Budának Pestnek tartott a Trencsén, Késmárk és Kassa felől jövő kereskedés. Buda és Pest hátrányban voltak egy tekintetben Bécs s annál inkább Regensburg mögött. A mi városaink alább feküdvén, azok a nyugoti árukra nézve dominálhatták a budai piaczot. De volt egy nagy előnye a Buda és Pest közti Dunának. Ez az összes nyugat-keleti hajózásnak *Jáköt'óje* volt. Mert Konstantinápoly kereskedésének rendes útja ez volt a XIII. és XIV. században. Az ott megtelepült genuaiak tengeren hozták az árukat a Duna torkolatához. Onnan szárazon jöttek azok Brassóba, Brassóból pedig Gyulafehérvár felé a Maros völgyén Szegednek, vagy Kolozsvár felé Szolnoknak, hogy Pestnél érjék el a Dunát, s ott rakodjanak hajóra, hogy fölfelé folytassák az utat. Ezért jelölte meg, mint láttuk, Nagy-Lajos király a brassói és szebeni kereskedés központjaként Budát. — Azonban a nyugatról jövő áruk szempontjából Buda érezhette hátrányát Bécs mögött.

Az északról délnek tartott kereskedésben lassanként változás állott be a keresztes háborúk befejezése óta, Bécs és Buda előnyére Regensburg ellenében. A mai Poroszország, részben Lengyelország, aztán Szilézia, Morva- és Csehország flandriai és Rajna-melléki bevándorlások által nemcsak vállalkozó kereskedőket nyert, s a Hanza kereskedelmi szövetség ezen tájakra is kiterjeszkedett, hanem ugyanazon iparok kezdtek ott virágozni, mint a Raj-

na mellékén. Ezen tájaknak déli irányban való útja nagy kerülőt tett volna Regensburg felé. Révül alkalmasabb volt Bécs vagy Magyarországon a Duna, némely pontja, köztök a pest-budai. Ezen kereskedés pontjai közt nevezetes Danczig a Balti-tenger mellett, Boroszló Sléziában, Krakkó Lengyelországban, Prága Csehországban, Brünn Morvaországban.

Különösen ez a körülmény szolgált arra, hogy Bécs Regensburgon idővel túltegyen, s Buda kevésbbé érezze még Bécs azon előnyét, hogy a nyugat-keleti útban nyugatabbra, s a Duna folyásában fentebb fekszik.

Először Bécsről szólva, a mondott körülmény volt ugyan döntő oka annak, hogy Regensburg fölé emelkedett már a XIII. században innen; de egy mesterséges intézkedés tendentiája az is volt, hogy Bécs magához ragadja a nyugatról Magyarország felé vonult összes kereskedelmet. Már 1221-benad ki VI. Leopold osztrák herczeg egy részletes szabadalom-levelet Bécsnek s többek közt egy kiváltságot, mely szerint se déli német (Schwaben), se passaui, se regensburgi kereskedőnek nem szabad áruczikkeit Magyarországba szállítni, hanem Ausztria területére lépvén máshova nem, mint Bécsbe vinni, s ott adni el bécsi kereskedőnek. A ki ez ellen vét, két márka a vevő büntetése. Az eladóé — mint későbbi részletes levelekből tudjuk meg — összes magával hozott értékének elvesztése. A Bécsben való eladás kényszerítéséhez volt csatolva az is, hogy az idegen kereskedőnek két hónapnál tovább nem is szabad Bécsben tartózkodnia. [1]) Megújítja ezt a tilalmat

[1]) Geschichtsquellen der Stadt Wien, von Karl Weiss. I. Abtheilung: Die Rechte und Freiheiten der Stadt Wien, von Tomaschek. I. Band. Wien 1877. 1.3. 1. Régibb történészek Bécsnek már 1198-ra teszik az áruk ezen feltartóztatás! jogát; de Tomaschek hiteles gyűjteményében ilyest a nevezett 1221-diki privilégiumban találok először.

szőrül szóra II. Frigyes császár 1244-ben, Habsburg! Rudolf 1278-ban, és Albert gróf 1281-ben. A következő században folytatja ezt II. Albert három kiváltság-levélben, melyek kelnek 1340-ben, 1351-ben és 1353-ban.Utóbbiakban világosabban van kimondva, hogy bármely külföldi kalmár, ha Ausztriába jön, *egyenes* úton Bécsbe tartozik menni, ott áruit kibontani, és csak bécsi polgárnak eladni. A ki Ausztria más helyein mer vásárt csinálni, elveszíti minden áruját, s a vevő két márka arany büntetést fizet.[1]) Az utóbb nevezett évben a rendelet a miatt kelt, s valószínű, a többi években is, mivel a külföldi kereskedők, mint eladók, és a nem bécsi osztrákok mint vevők egyező érdekből, sokat vétettek a törvény ellen. Minden tilalom daczára 1 369-ben panasz van arra, hogy a külföldi kereskodők nem járnak az *egyenes* úton, azaz Bécsen keresztül.

Sem a tilalmak sem a panaszok nem némulnak el a XV. század folytában s a XVI. elején. Így i417-ben új tilalomra volt szükség.[2]) Az a Posthumus László, ki egyszersmind Magyarország királya, 1453-ban még tovább menve, a bécsiek kedvéért azt rendeli, hogy még üres kézzel se mehessen a külföldi kereskedő Magyarországra, vásárlás vagy adósság-behajtás érdekében, a bécsi hatóság engedelme nélkül, s hogy lovat Magyarországból nem szabad Ausztriába bevinni.[3])

I. Mátyás király, mint Bécsnek is ura, bár részletezés nélkül, szintén megerősíti a bécsiek minden kiváltságait.

Azonban tudnunk kell, hogy a bécsi tilalmakból kitűnik azoknak nem épen absolut volta is. Mert a törvény, hogy a külföldi kereskedő csak bécsinek adhassa el áruit,

[1]) U. a. 29., 49., 64., 112., 125., és 131. lapok.
[2]) U. a. I. k. 175. és II. k. 24. 1.
[3]) U. a. II. k. 77. és 78. 1. 1.

nem szólott a sokadalmak idejére is. Bécsnek pedig évenkint két sokadalma volt, egyik két, a másik egy hétig tartott. Ezenkívül a velenczei kereskedők ki voltak véve a megszorító szabályok alól.

De ha a közmorál szempontjából nem, a kereskedelem szempontjából enyhítő körülmény a hibás törvény mellett az is, hogy mint a panaszokból kitűnik, a tilalmat sokképen kijátszhatták. — S volt más körülmény is, mely azt némely részben illusoriussá tette.

, I. Miksa császárnak i4g4-ben keservesen panaszolják a bécsiek kereskedésük hanyatlását, nemcsak a lefolyt harczias idők,hanem azon elviselhetetlen számos vámsorompó miatt, mely a Duna felsőbb vidékei, aztán Cseh-és Morvaország, aztán az olaszországi útban, különösen Magyarország felöl, s magokban az osztrák városokban szedve, terhelik a kereskedést. A magyar vonalon mind a magyar mind az osztrák határvárosokban megvámolták az áruczikkekef. *) Végre nagy botránkozással panaszolják fel, hogy osztrák földesurak űznek kereskedést Bécsben borral, fával, gabonával stb. Mindezek miatt a város mind népességben, mind vagyonban szemlátomást megfogyatkozott.

Ezt láttam érdemesnek elmondani Bécs árumegállítási jogának történetéből, nemcsak azért mivel Buda kereskedésére mindegek közvetlenül befolytak, hanem azért is, mert úgy vélem, ez a történelmi vázlat rövidebben és világosabban feltünteti a híres *„jus éiíipőriP (Stapelrecht)* mivoltát, mint egy-egy átalánosságokban járó értekezés. Bécs történészei úgy fogják fel ezt a kiváltságot, mintha az a babembergi osztrák herczegek találmánya lett volna, abból a czélból, hogy Regensburg ellenében Bécs kereskedése fölvirágozzék. A szempont téves. Ama jog behozatala átalános divat volt már a XIII. században a rajnai és dunai fontosabb váro-

[1]) U. a. u. o. 115. 1.

sokban. Sőt e miatt már a XII. században harczba keveredett volt Gent és Köln. [1]) Továbbá az áru-megállitás joga kevesebbet ártott a nyugati áru-forrásokhoz közelebb eső Regensburgnak, mint a lejjebb eső kereskedelmi pontoknak, — bár tagadhatatlan, hogy amannak is kárt tett, részben elzárván a Dunát előle, hogy közvetlenül ne kereskedhessék Bécsen alul. Viszont Regensburg nyomhatta a bécsi piaczot, a mennyiben a nyugati áruczikkek egy részét Bécs kénytelen volt nagyban a regensburgiaktól vásárolni. Fő haszon Bécsre nézve az volt, hogy az alább fekvő városokat és egész Ausztriát arra kényszerítette, hogy az ő kereskedőitől vásárolják be nagy részét a nyugati czikkeknek. Tagadhatatlan nagy előnynek kellett lennie, hogy az áru-megállítás joga miatt egész Ausztriában csak egy helyen lehessenek nagy-kereskedők ; — de mint látjuk, az ily mesterséges utak-módok nem oly csalhatatlanok, mint hitték.

Különösen jellemző a mindig megújuló pa.nasz, hogy a külföldi kereskedés kikerüli az egyenes útat. Mert mire való lett volna az árú-megállítás joga, mint arra, hogy biztosítsa Bécs számára az Ausztrián átvonuló egész külkereskedést? -— És kellett-e ehhez oly kényszerítés, minő az árumegállítási kiváltság? Bizonyára nem kellett. Bécsnek fekvése, ha Regensburggal szemben voltak is hátrányai, de a mi az osztrák kereskedést illeti, természet szerint is biztosította neki a központiságot és a nagykereske - dést. Ama kényszerítésből az következett, hogy a görbe utak mind jobbaknak tetszettek a valóban egyenesnél is.

Görbe vonalon jöhettek a nyugati kereskedők Ausztrián magán keresztül a Duna vonalától éjszakra eső vidéken át. Mert mint mondám, minden vidéki helység s· minden földesúr ebben az egyben természetes ellensége

[1]) Maurer, Gesch. d. deutschen Stádteverfassung III. 29.1.

volt Becsnek. A középkorban pedig terjedelmes államoknak sem volt annyi fizetett rendőre, nem hogy egy városnak, hogy számos mértföldnyi területen elegendő őrszemeket tartson éjjel-nappal.

De teljességgel nem volt arra szükség, hogy épen Ausztrián át utazzanak Magyarországra a nyugati kereskedők. Mert Csehországon és Morvaországon keresztül, melyek akkor nem tartoztak Ausztriához, csempészkedés bűne nélkül érkezhettek hozzánk.

Bármennyire lenézték a régi kor gőgös urai a kereskedelmet, nagy szerepe volt annak a politikában. Midőn az Arpádház férfitagjaiban kihalt, nem egyéb szerzett pártot a nápolyi anjouiaknak, először Dalmatiában s aztán Magyarországon, mintVelencze egyedáruságának ellensúlyozása egy másik tengeri, hatalommal az Adria tengeren. De ugyanekkor először egy csehet koronáznak meg. Sőt később is, a XIV. század végén Zsigmond személyében a cseh uralkodóházzal jön az ország közeli viszonyba; mert Csehország felé irányult'az ország nyugati kereskedése A XV. század végén a Jagellókban egyesül a magyar és cseh korona. Ha a kereskedelmi érdek nem is az egyedüli, de fontos érdek volt ezekben.

Aztán az oly kényszeritett rendszabályt, minő az áru megállítás kiváltsága, a szofnszéd állam megtorolhat.

A XIII. században nem is Buda vagy Pest, hanem Győr lett szembe téve Bécscsel az árumegállítás, joga szempontjából. V. Istvántól 1271-ben nyerte Győr ezt a szabadalmat az osztrák kereskedésre nézve.[1]) Valószínű, Győr ezen kiváltsága állott útjában, hogy Buda sokáig nem jutott ily szabadalomhoz. Láttuk, hogy Kun László ural-

[1]) „Omnes mercatores de Austria in Hungáriám descendentes et de Hungária in Austriam transeuntes mercimonia sua in castro deponant Jauriensi ad concambium faciendum.“ Fejér V. I. 149.

kodása végén mily sűrűnek és fontosnak kellett lenni a közlekedésnek Győr és Buda közt. Természetes is. Amaz lévén a nagy-kereskedés székhelye, más városok kiskereskedőinek onnan kellett ellátniok magokat. Láttuk azt is, hogy Esztergom mikép akart ezen forgalomból nagy vámjöVedelmet szerezni magának, sőt egy merész, de nem sikerült kísérlet történt arra is, hogy Esztergom az áru-megállítás jogát is megszerezze. Végre láttuk, hogy Győrnek valódi és Esztergomnak képzelt joga ellenére, mégis külföldi kereskedők jelentek volt meg az 1288-diki budai kisasszonynapi vásáron, még pedig nemcsak bécsiek, hanem *regcnsburgiak* is.

Bécs áru-megállítási joga daczára a *kölniek* közvetlenül összeköttetésben állottak a magyarországi kereskedőkkel. Bár német-alföldi gyapjúszövetekkel — s így közvetitőleg, — élénk kereskedést űztek ezek, miután Nagv-Lajos király a kölniekre nézve ugyanazon alacsony behozatali vámokat szabta, melyek a barátságos és kedvezményes Cseh- és, Morvaországra nézve állottak fenn.[1])

De volt egy neme a czikkeknek, melyeknek egy tetemes mennyisége előbb érintette Budát mint Bécset. Ilyenek voltak a keleti czikkek, melyeket Konstantinápolyból, mint mondám, a genuaiak szállítottak a Duna torkolatához, s onnan szárazon Brassón keresztül hoztak Buda felé a még értünkre is ismeretes óriási térfogatú s egy-egy kis ménes által vontatott brassói oláh szekereken — hogy a budai, pesti hajósok azután a vizen vontassák lovaikkal fölfelé. A keleti árukról világosan mondják a nyugati németek, hogy a Dunán fölfelé vitetnek, [2]) s Magyarországon keresztül vándorolnak nyugatra, egész Amsterdámig.

[1]) A kölni levéltárban Lajosnak 1344, 1345. és 1365-ról van ily tárgyú oklevele. (Hüllmann i. m. I. 341. 1.)

[2]) Hüllmann i. m. I. 35. 1.

Azonban mindezekben se Bécs se Regensburg, se a nyugatiabb kereskedelmi pontok nem szorultak kizárólag az Oláh- és Magyarországon átvezető utakra. Mig Genua a Feketetenger felé terelte a keleti árukat, vetélytársa Velencze az Adriára hozta s maga igyekezett helyettesíteni Konstantinápolyi. Innen Laybachon, Gráczo'n és Semmeringen át Bécsnek, vagy Veronán és Innsbruckon át Augsburgnak és Regensburgnak tarthatott a kalmár utazó. — És feltűnő az, hogy míg Bécsben a kereskedelmet illető fejedelmi levelek gyakran emlegetik a velenczei kereskedőket, még pedig mint kedvezésekben részesülőket, a budai törvénykönyv hosszú áru-lajstromaiban nem találjuk említve a velenczéseket. Csak általánosságban van szó egyszer Velencze kereskedőiről.

Igaz, Magyarországnak volt része, Bécs árumegállítási joga daczára, az adriai és tehát velenczei keleti kereskedésben is. Mint láttuk Róbert-Károly idejében egy velenczei nagykereskedő kíván kártérítést a miatt, hogy a budai bíró őt megkárosította. De a Dalmatia miatti gyakori és mondhatni chronicussá vált ellenségeskedés kiterjedt a kereskedelmi ügyekre is. És mikor Nagy-Lajos egyfelől Brassót, Szebent emeli, ez kedvezmény volt a barátságos Genuának és kártétel az ellenséges Velenczének, mely utóbbi ellen az Adrián a dalmát városokat elszakítja és a nápolyi királyságot igyekszik elnyerni. A Budának később adott községi és kereskedelmi kiváltságok öntudatosan lehettek arra irányozva, hogy Velencze keleti kereskedéséből mentül többet elvonjon s vele Magyarországnak közvetlen, Genuának közvetett hasznot tegyen, — a nyugati és -északi kereskedőket arra kényszerítvén, hogy ne Bécsben a velenczei, hanem Brassóban és Budán a genuai árukat vegyék. És alkalmasint nem véletlen, s nem is csupán pillanatnyi pénzérdek okozta, hogy mint láttuk, a nagy király épen

a velenczei háború alatt s egy nápolyi hadjárat küszöbén ád Budának teljes városi szabadalmakat, s ugyanakkor, vagy kevéssel előbb, az árumegállítás jogát, miről a budai törvénykönyv sokkal részletesebb s sokoldalulag érdekesebb felvilágosítást nyújt, mint az ismert egyetlen privilegialis okmány. A törvénykönyv a külföldi kereskedők közt, kiknek tiltva van árúikat Budánál tovább vinni, nyugatiakul említi a németeket és cseheket, a keleti és déli irányban megjelöli Zágrábot, Pettaut és Oláhországot.[1]) Zágráb a dalmát, Pettau a velenczei s átalán olasz, s végre Oláhország a genuai kereskedés képviselői itt. Más helyen Oláhország helyett Erdély jelöli a keleti irányt, s meg van nevezve Olaszország s abban mellesleg Velencze is, honnan áruk érkeznek Budára. Az éjszaki tájakra nézve Porosz-, Orosz- és Lengyelország vannak előszámlálva.[2])

A keleti áruval s a magyar termékkel való kereskedése Budának, Bécs kikerülésével is, nagy volt. Boroszló és Prága vagy a Kárpátok egészen szárazi utján, vagy félig folyamokon közlekedtek városunkkal. Sléziából egy darabon föl az Oderán, aztán rövid távolságra Olmützig tengelyen, onnan a Morva (March) vizén le a Dunához, aztán ezen Pozsonyhoz, Győrhöz, Budához lehetett leszállani, s fölfelé ugyanazon eszközökkel az utat megtenni.[3]) Hogy Budával Boroszló egyenes kereskedelmi összeköttetésben állott, —- Nagy-Lajos korabeli levelek bizonyítják. [4]) Rezet s más ásványokat vittek ki a boroszlóiak,' míg *be* posztót és lószőr-szöveteket hoztak. De a magyar kivitel oda keleti fűszerekből is állott, budai mérték szerint

[1]) Budai törv. k. 204. l.

[2]) U. a. 62.' 1.

[3]) Hüllman, i. m. I. k. .352. és k. lapok.

[4]) U. a. 354. 1. Boroszló levéltáréiban. egy 1365-ben kelt levele hajósnak.

becsülve, még 1438-ban is. Nagyban, negyven-ötven mázsájával szállították ki. A timsó, ez a szintén keleti áru is kétségkívül Budán át került Boroszlóba, a genuaiak Smyrna melletti bányáiból.

A budai törvénykönyv szabályozván, hogy az idegen kereskedő, ki csak nagyban adhatott és vehetett a budai piaczon, miből mennyin alul nem adhat és nem vehet, — több lajstromot közöl, melyekben csaknem minden akkori áruczikk előfordul. Mi itt leginkább a provenientia szempontjából említünk fel néhányat.

Kétségtelenül a keleti úton jött, — s nem mint ma éjszaknak, Hamburghoz kerülve — mindaz, a mit keleti vagy gyarmatárunak, s a középkorban indiai árunak tartottak. Kávé, thea ismeretlen volt akkor; de annál divatosabb keleti áru a *bors* és a *sáfrány.* Hogy a bors sokkal olcsóbb volt, az természetes, bár az arány nincs meg. Amabból harmincz fontnál, emebből tiz fontnál kevesebbet eladni nem volt szabad. Ha — a mi legtöbbször megtörtént, — tiz fontnál kevesebb volt a kereskedő sáfránykészlete, azt összesen tartozott eladni; de előbb a városi hatóságnak kellett a sáfrány valódiságát szoros vizsgálat alá venni. Mily fontos kereskedelmi czikk volt ez, bizonyítja az is, hogy Regensburgban is, 1306-ban, mint később Budán külön rendeletben hagyatik meg a sáfrány hivatalos és gondos megvizsgálása.[1]) Meglepő az, hogy a czukor és a czukor-liszt egy kategóriába van téve nem a borssal, hanem a sáfránynyal. Még különösebb, hogy a selyem-szövet is a *„speceriák“* közé van fel véve. Említtetik a finom selyem (fled-seyden) a lovag-selyem és a görög *(kriechisch seyden).* Ezeket nem őrffel, hanem fonttal mérték, s tiz fontjával lehetett eladni. Ha kevesebb volt ennél a készlet, egészben adták el, de három fontnál ke-

[1]) Maurer i. m. III. 26. 1.

vesebb nem volt eladható. Font számra s harmincz font-jával mérték a vadászhálót is. A faolaj is nevezetes czikk, s délről vagy keletről jött. Külön említve van a triesti és istriai olaj. Kevesebbet két hordónál nem lehetett eladni.*) Említve van a gyömbér, szerecsen-dió, a mandula és a füge is. Keleti áruk a strucz-tollak, melyekből ötven darabnál kevesebbet tilos volt eladni Budán;[2]) továbbá a biborszin és a papi díszruhák is keleti áruk voltak. Az aranyfonál s aranyrojtok aligha nem olaszországi gyártmányok. Említve van az olasz bor is, meg a florenczi és veronai posztó (tuch), mely oly drága, hogy a skarláfr tál egy sorban áll; mert meg van engedve, hogy csak egy-egy darabjával is adják-vegyék.

Ezenkívül szintén a Dunán fölfelé vitt áruk közt voltak Magyarország nyers terményei, hová tartoztak szarvasmarhák, mindenféle prém és bőrök, gyapjú, viaszk, bor, gabona, réz és czinn.[3]) Ezeket a külföldi kereskedő csak Budán s csak nagyban vásárolhatta be.

Gazdagabb lajstromát bírjuk azon külföldi czikkeknek, melyek nyugatról s részben éjszakról jöttek. Ezek leginkább szövetek és különös posztók. Németföld nem, hanem Flandria és Brabant városai, valamint a rajna-melléki német városok vannak szöveteikkel előtérben a budai piaczon. Brüssel, Mecheln, Ipern, Löwen, Herrenthals, Lier (Brabantban) emlittetnek. Ezenkívül Tirlémont, Trier, Jülich Köln, Aachen, Colmar, Frankfurt, Mainz küldték ide gyártmányaikat, s rajnai gyolcsnak nevezték a vörös és kékszínre festett finom vásznat.[4]) Végre említve találjuk Londont is, mint szövetgyártó helyet. Volt s alkalmasint nagy be-

[1]) Törv. k. 78. és k. 1.
[2]) Budai t. k. 210. 1.
[3]) Hüllmann, i. m. I. 335. 1. és a budai t. k. többhelyt.
[4]) Budai t. k. 73, 2Г2. és 217 1.

hozatal a szövet-iparban már ekkor elöhaladott Sléziából, Morvából és Csehországból is. Említve vannak Brünn, Iglau, Teschen és Neuhaus, valamint a cseh fátylak. Láttuk fentebb Boroszló egyenes összeköttetését is. Posztót szolgáltatott még Lengyelország is, hihetőleg Krakkóból. 'Gyengébb fajtát Bécs, s még gyengébbet Erdély. ')

Finomabb vas-gyártmányok is vannak említve, a nélkül hogy gyártási helyük meg volna nevezve. Így említve vannak a *závárok,* melyekből az idégen kalmár el nem adhatott kevesebbet 200 darabnál, ollók, melyekből 100 darabnál (tíz kötés: *t&cherj,* kések, melyekből 5oo darabnál kevesebb nem eladható.[2]) Említve van a kefe és fésű, melyeket ismét csak néhány százával adhattak el. Valószínű, hogy ezek s a vasnemüek Nürnberg utján jutottak ide, mely város különben nincs említve a törvénykönyvben.

Végre érdekes, hogy a papir is említve van, melyből öt rizmánál (riss) többet nem szabad eladni.[3]) Ez az utóbbi adat valószínűvé teszi, hogy 'a törvénykönyv némely része későbbi keletű Zsigmond király koránál, midőn még a papir ily nagy kereskedés tárgya alig lehetett. Mindezeket a czikkeket csak ily nagyban lévén szabad Budán árulni, — s tiltva lévén másutt adni el, mint Budán, félországra nézve csak Budán, lehettek nagy kereskedők, kiknek kényére volt bízva a külföldi.

Átalán Buda kereskedelmi törvényei nagyon hasonlítnak a bécsiekéhez, s ezek sem osztrák termékek, hanem nyugatról hozták be, — s csak képzeletben fedezték föl átalán a bécsi törvény könyvben valami specificus osztrák

[1]) Az alább való fajta neve Laden. Mig más posztóból 3 véget, a bécsiből ötöt, az erdélyiből (brassai lehetett) tizet kellett eladni. (213. 1.)

[2]) U. a. *212.* 1.

[3]) U. a. 211. 1.

jog nyomait. Így Budán is említve van két országos vásár, melyik egyike a várbeli, másika egy külvárosban, — a mai Országúton és Vízivárosban tartatott, s melyeken az idegen kereskedő árulhatott minden hazai számára. [1]) .Kár, hogy nem teszi ki egyiknek sem idejét a törvénykönyv. De bizonyosnak tarthatjuk, hogy egyik a IV. László engedte kisasszonynapi vásár volt. Ezekre nézve a budai törvénykönyv azt mondja, hogy az idegen kereskedő kirakodhatik és árulhat, de a mit azokon el nem adott, azokat elviheti vissza Győr felé. Más rendeletben az áll, hogy a maradékot minden áron budai polgárnak tartozik eladni. Így látjuk, hogy a törvénykönyv igen különböző időbeli szabadalmakat foglal magában. Hihető, hogy az idegenre nézve kedvezőbb, s így a bölcsebbik, a későbbi keltű rendelkezés.

Mig az idegen kereskedő csak nagyban adhatott és vehetett, de soha sem szintén idegennek vagy idegentől, kérdés mi szabály állott a nem budai de magyarországi kereskedőkre nézve.

Világos, az évenkinti vásárok épen arra voltak jók, hogy a hazai más városok kereskedői a külföldiektől közvetlenül is bevásárolhassanak. Vásárokon kívül fennállott a szabály, hogy bárki mással, a budai nagykereskedőn kívül nem volt szabad a hazai embernek sem vásárba bocsát-

[1]) Budai t. k. 427. szakasz. Az egyik vásár „ Anger'Jahrmark.“ Ez a különös kifejezés a budavári sokadalmat jelenti, szemben az „Aigen“ (Eigen) határbelivel, vagy külvárosival. Utóbbi régi német szó, s a trk. egy más helye szerint a Felső-Fléviz táját értették alatta Budán. A másikat a t. k.-nek különben lelkiismeretes és jeles kiadói nem tudják magyarázni. Az én magyarázatom azt vélem, megáll. — Oklevelekben többször fordul elő Buda egyik része mint *Szombathely,* kétségkívül a szombati vásárok helye, a szombati kapunál. Tudjuk pedig, hogy Szombathely város neve is Stein-am-Anger németül. Tehát eme város nevét kölcsönözték át egyszerűen a bydaiak.

koznia. Egyenesen is tiltva van, hogy a hazai *vendég* az idegen vendégtől valamit vásároljon, különben képzeletivé lesz vala az áru-megállítás joga. Bécsben az volt megengedve, hogy a nem bécsi de osztrák városokból való emberek egymástól vásárolhassanak, nemcsak hazai, hanem külföldi árukat is; de csak nagyban, ha nem is oly nagyban, mint a külfölditől a bécsiek. —A budai törvénykönyv is hasonlót mond. E szerint, a hazai, oda értve erdélyi, Dunán, Száván, Dráván túli embert, —- nem adhatja el áruját külföldinek, csak vagy budai, vagy pozsonyi,' vagy átalán belföldi kereskedőnek.[1]) Természetes, hogy belföldi által hozottképen a bors és sáfrány is szerepelhet mind Bécsben, mind Budán; mert mint láttuk, azt többnyire erdélyiek, vagy Velencze felöl Dunán-túli szállítók hozhatták; Bécsbe pedig alkalmasint osztrák, krajnai és styriai vállalkozók. E szerint egy győri kereskedő Budán vehette a brassaitól vagy szebenitől a belföldi árukat, — s viszont a brassai vagy nagy-váradi ember ugyancsak Budán nagyban vásárolhatott belföldi czikkeket a győri vagy pozsonyi kereskedőtől. De helyben Budán idegen kereskedővel nem csinálhattak vásárt.

A belföldi kereskedő vagy termelő csak budaitól vehetett külföldi czikket, s a külföldi sem vehetett mástól, sem magyar sem keleti áruczikket, mint a budai nagykereskedőtől.

így Budát nem annyira a külföldi kereskedés, mint inkább a belföldinek rovására gazdagította sok ideig az árumegállítás kiváltsága. A külföldi kalmár megvette az árát mind az útnak, mind azon koczkáztatásnak, hogy ha jó áron el nem adhatja portékáit, kénytelen ott hagyni potom áron is egyik részét. És kivált a távol nyugatról

[1]) Budai t. k. 407. szakasz. Ez homályosan van fogalmazva, de a bécsi világosabban irt szabadalom megfejti értelmét.

jött kelme-áru szerfölött magasra emelkedhetett egész Budáig. Mert a Rajnától idáig több oly városban kellett lerakni a szállítmányt, melynek árumegállítási joga volt, s ott egyszer eladni. Aztán ismét az a város szállította tovább. Hasonlított ezen forgalom vonala belső Afrikának nagy folyamaihoz, melyek hajókázhatók volnának, de mind untalan egy-egy vízesés szakítja megvonniuk folytonosságát, s a hajózás csak egyik vízeséstől a másikig practicabilis. ·

Az árumegállítás közönséges divatja bármennyire megnehezítette és drágította az árukat, s lehetetlenné tette a távoli pontok közvetlen érintkezését, — megfelelt a középkori viszonyoknak. Az utak minősége mellett nem lehetett utazni nemcsak lóváltás, de a közlekedési eszköz megcserélése nélkül sem. Egy darabig folyamon, aztán szárazon s ismét folyamon, már maga ez szükségessé tette a többszörös átrakodást. Az áru-megállás kényteiensége megvolt az árumegállítás parancsszava nélkül is.

De nem csak folytonosok, nemcsak jók nem voltak az utak, hanem, bátorságosak sem. Messze idegen földön bajosabb lesz vala a kalmárnak védelmet találnia, mint a maga hazájában s a töszomszédos idegen államban, midőn nem is álmodtak, kivéve némely olasz várost, külföldön állandóan tartandó követekről és consulságokról. A 'középkori Európa ebben is mily ellentéte volt nemcsak a mainak, hanem a római korbelinek is, midőn a kereskedő mindenütt nemcsak jó utakon, hanem hazájában járt Britanniától az Euphratesig!

Bécs is majdnem kizárólag oly árukat kapott, melyekről már több kereskedelmi pont mindenike meg vette a maga hasznát. Buda némelyekre nézve egy fokkal alább feküdvén, fizette a bécsiek nyereségét is. Ez nagyon megdrágította az ipar- és luxus-czikkeket, — s innen érthető,

hogy kétségkívül mind Bécs mind Buda külön-külön nagyban befolytak a morva, cseh és slésiai ipar emelésére, mint a hozzájok jóval közelebb esőkre. —- De kétségtelen az is, hogy már a középkorban belátták a hazai ipar fontosságát. Mert épen amaz akadályok, hozzá véve a nyomasztó vámokat, a távolról jött czikkeket természetellenesen megdrágították.

S így habár ama jogot a középkori viszonyok és korszellem természetes növényének tartjuk is; de inkább élődi növény volt az, mely az összes európai kereskedelmet rontotta; minden országban, a hol ily kiváltságos városok voltak, ártott a külföldi kereskedésnek szintúgy mint amaz egész országnak, — csak épen egyes pontoknak kedvezett, melyeknek legtöbbje a nélkül is felvirágzott volna.

Az orvoslást nem abban keresték, hogy eltörüljék, hanem egy-két város helyett mind többnek adtak hasonló kiváltságokat. Így Budán, Kassán, Brassón és Szebenen kívül, melyek Lajostól nyerték a kiváltságot, mind több-több városnak adják meg azt későbbi királyaink.

Mindez nem sokat ártott magának Budának, a kedvező helyzet miatt.

Látszólag Buda árumegállítási joga némi megszorítást szenvedett i4o2-ben, midőn Zsigmond király Pozsonynak és Sopronynak ugyanazon kiváltságot adja. Azonban ezek, valamint Győr is, eme jog által nem annyira Budával, mint Bécscsel voltak szembe állítva. Ezeknek könnyebb volt áruikat Bécsből szerezni be különben is, mint Budáról, s így Buda nem is sokat vesztett vele, miután ,ezek joga ha gátolta is a bécsi kereskedőket, hogy amaz utakon egyenesen Budára jöjjenek; azt nem gátolta, hogy a budaiak áruikat Bécsben bevásárolván, szabadon hozhassák Budára.

Ezek s a később hasonló szabadalmakat nyert vá-

rosok által az országbeli nagykereskedés nem volt többé csak egy-két városban concentrálva; de Buda megtartotta természettől kedvező fekvésénél s főváros „voltánál fogva a maga előnyeit.

Csak egy veszélyes versenytársa lett volna, — s ez a testvérváros: Pest volt, mely természeti előnyeinél fogva inkább volt ama kiváltságra jogosítva.

Mert nyilvánvaló, hogy a Duna folyása ezen pontján nem Buda volt a természet szerinti kikötő hely, hanem Pest, mint egyik fentebbi fejezetben bővebben fejtegettem. A keleti árukat a brassaiak szekere nem Budához, hanem Pesthez hozta hajókra való rakás végett. A Kassa és a bányavárosok felőli áruk is Pestet bajosan kerülhették el, hogy Budára jussanak. — Sőt a hosszában közlekedő hajóknak is Pest nemcsak kényelmesebb kikötő volt, hanem oly pont, honnan közvetlenül több mint félország messze vidékeire vezettek az utak, míg Buda csak egy kisded megye területére nézve volt bajosan nélkülözhető kereskedelmi központ, — mint egy fentebbi· fejezetben elmondtam. Ha kevésbe vesszük is azt az egy fölösleges áthajózást Budáról Pestre, s a szintén felesleges és alkalmatlanabb kirakodást a hajóból a Pesten várakozott szekerekre, —- bizonyosak lehetünk benne, hogy egy kereskedő sem teszi meg ezt, ha nem kényszerítik rá mesterséges rendszabályok. Az ország kereskedése más tekintetben is szenvedett a budai kiváltság miatt. Oly hetekben s néha hónapokban, midőn a Duna se hajózható, se jégén átjárható nem volt, Budán voltak elrekesztve a félország kereskedelmi czikkei, holott Pesten annak rendelkezésére lehettek volna.

Nem is lehet föltennünk egyebet, mint hogy a budai nagykereskedőknek nemcsak Budán, hanem Pesten is voltak raktáraik és hogy midőn Buda Lajos királytól a nagy

szabadalom-levelet nyerte, magától érthető volt, hogy Pest nincs kizárva a kiváltságból, a mennyiben a balparti város nem volt egyébnek tekinthető, mint budai váraljának vagyis külvárosnak, -— Buda adván neki egy alárendelt bírót és esküdteket.

Pest Zsigmond alatt félig, Mátyás alatt teljesen önállóvá lévén Budától, kétségkívül bonyolult kérdéssé vált volt, megosztozzanak-e s mikép az árumegállítás kiváltságán.

A kocsin való közlekedés hasznain megosztozhattak volna még. Pestnek árumegállítási joga lesz vala az ország keleti, Budának meg az ország nyugati részeiből Olaszország és Stiria felől jövő czikkekre nézve.

De a Dunán közlekedő hajókkal bajos lesz vala eligazodni, nemcsak azon furcsa eset miatt, hogy egy-egy felülről jövő hajó épen a viz közepén úszván, tulajdonosa azt mondhatta volna, hogy egyik parton sem tartozik kikötni, vagy pedig, hogy fele egyik fele a másik parton fog kirakodni; — hanem a miatt is, hogy a budaiak, kiknek nevére a kiváltság szólott, kétségen kívül tartottak attól, s méltán, hogy ha a külföldi kereskedők tetszésére lesz bízva, melyik parton kössenek ki, ők a balparton fognak kikötni igen kevés kivétellel. Aztán az emberek, kivált kereskedők nem egy könnyen hajlandók nagylelkűségre a megosztozásban olyan fölött, a mit addig egyedül bírtak. És ha föltesszük, .hogy mind a két külön város egyaránt bírja a szabadalmat, nemcsak logikailag lesz különössé annak *kizáró* volta, hanem a gyakorlatban harczot és háborút örökít meg két szomszéd között. — S bajosan érthető, a mi IV. Béla úgynevezett aranybullájában van mondva, mintha a balparti Pest tatárjárás előtti vagy bármikori árumegállítási joga egyszersmind az átellenben feküdt Kis-Pestnek is megadatott volna.

Egy szóval Pest csak úgy részesülhetett Buda ama kiváltságainak némely előnyeiben, ha Budával kisebb-nagyobb mértékben egy város. Mihelyt külön szakadt a kettő, csak az egyik bírhatta. És Zsigmond alatt történvén a különválás, érthetővé lesz, mire való volt a pesti Dunaparton ez a hídfő alakú kőbástya, melyet franczia kőmívesek építettek, s mely körülbelül a mai lánczhid táján állhatott. — Ez arra való volt, hogy a külföldi hajók elől az alább hajózás el legyen zárva egy óriási hosszú lánczczal. *) Ily zárakat a középkorban használtak nemcsak a folyókon, hanem a tengeri kikötök torkánál is, így például Zárában, mint a magyar történelemből is tudva van.

Ezen oszlop és az elzáró láncz is az akkori Pesten feljül állván, a hajók le sem jöhettek utóbbi város alá. Különben is Budának dunai kikötője kétségkívül nem ott volt, a hol a rév, azaz nem a mai Ráczváros irányában; mert a Duna azon része a budai oldalon kikötőnek sokkal alkalmatlanabb volt, mint az ujabbkori Vizi-város csendesebb vizű partjai. És a várba való följárás is kényelmesebb volt a Várhegy éjszaki végénél, mint a délinél. Utóbbi nemcsak hogy igen meredek, hanem ott a polgári városnak útját állották a királyi vár érődei és palotái is. A vár három kapuja közül kétségkívül legészakibb, a mai bécsi kapu forgalma volt a legélénkebb, — s a heti vásárokat is annak a táján tartották, s onnan nevezték nem is *Szombat-,* hanem *szombati-kapunak,* (németül *Samb stager Thor).* Ott volt a budai Szombathely (Anger).

Így Budának dunai kikötője a mai Margit-hídtól mintegy a Bombatérig terjedhetett, tehát nem átellenben az akkori Pesttel. A Pest felöli egyenes közlekedés

[1]) Némelyek ezt egy állandó köhid megkezdett, de abban hagyott parti oszlopának vélik; de ily merész terv aligha termett abban az időben.

kétségkívül megmaradt a régi helyen, s annak az árukra s a nagy közönségre nézve várbeli kapuja okvetlenül a mai fehérvári kapu volt, melynek akkor a Zsidókapu felelt meg.

Már csak a természetes közlekedési viszonyok ezen megzavarása miatt is Buda árumegállítási joga az ország egy városára nézve sem volt annyira kártékony, mint Pestre nézve, melynek csak a belföldi kereskedés forgalma vált előnyére, bár nem kis előnyére.

Ellenben Buda annál jobban felvirágzott. A félország neki adózott az áruczikkektől. A kereskedői jellem, mely jobban illett volna Pesthez, mint egy erős várhoz, s kivált egy királyi residentiához, nagy befolyással volt a város egész külső és belső arczulatára is.

Nagy raktárakra volt szükség, hogy a kereskedelem itt megtorlódott árja helyet találhasson, — s sok üzlet-helyiségre, hol a kül- és belföldi kereskedő kirakhassa, és a vevő budai kereskedő nagyban és kicsiben tovább adhassa áruit a hazai fogyasztás kielégítésére.

A kereskedőknek a középkorban legtöbbnyire külön épületeket állítottak, hol nem lakott sem kereskedő sem más. Tulajdonkép valamely piaczot fedél alá fogtak, s megvédtek nap, eső és szelek ellen. Számos kisebb bódé, vagy egy nagy deszka-szín, felosztva sok kis szobára, volt a kezdetleges épület. Szükséges volt, hogy elzárható is legyen. Azért idővel szilárdabbul építették. A római korbeli modor, mely napjainkban is a mészárszékeknél általános, hogy leereszthető táblákon, melyek nyílata ablakul szolgált, történt az eladás, — megvolt akkor az ilyen vásárhelyeken. — Itt a legnagyobb renddel sorakoztatták a különféle üzletűeket, elkezdve a mindennapi élelem-, a hús- és kenyér-árusokon kezdve fel a szövetkereskedőig s aranyművesig. Az egynemű áruk egymás mellett s állan-

dóan ugyanazon helyen voltak találhatók. Szokás lévén, hogy az árus belül foglalkozzék s a vevő kívül álljon, ennek megvédésére az eső és nap ellen a szín födele jó messzire kinyúlt a tér vagy utcza felé. Többnyire a búcsúk miatt a templomok előtti piaczon állottak, s a piacz földesurának minden árus-ember zsellére volt, — így Budán először a királynak, aztán az apáczáknak. Ily épületekből nőtték ki magokat a később díszes */latte-ők.* Középkori németséggel nevezték azokat *jLauéen-nék,* mint Bécs kellőközepén máig is egy utcza nevében megmaradt a posztókereskedők ilyen hajlékának emléke. — Azonban ezen intézmény bajjal járt a kereskedőre nézve. Távolabb eső házában lévén az áru-raktár, a felügyeletet és fáradságot ez megnehezítette. A bajon úgy segítettek a kereskedők, hogy az árucsarnokhoz közel vásároltak telket, s házukat úgy építették, hogy az emeleten maguk lakván, földszint mind raktáruk megférjen, mind az árulás kényelmes legyen. E czélra a teleknek az utcza felé nem kellett szélesnek, hanem élűiről hátra jó hosszúnak lennie. — Ezért látható némely ódon városban az a furcsaság, hogy némely jó magas emeletes ház szélessége egy ablaknál többet meg nem enged az utcza felé, — hátra pedig jó hosszan benyúlik.

Minthogy pedig az a szokás megmaradt, hogy a kereskedő belül, a vevő kívül álljon, a háznál is alkalmazták azt a sipkaellenzö-forma, messze kinyúló födelet, melyet kikönyöklő gerendákkal föltámogatva ma is lehet látni itt-ott régibb városainkban. — Egy jóval szilárdabb más épités-modor ugyanezen czélra szolgált.

A kereskedő-helyiség elébe ki az utczára egy kő-boltivet építettek, mely elföldte az utczai járdát. Ezen boltozat fölébe lehetett építni aztán első, másod s több emeleti szobákat, mint különösen az olasz városokban s némely

német városban is, minő Innsbruck vagy Bozen, egész utcza-hosszant is végig vonulnak ezen oszlopos boltivek. Innen nyerték a kereskedő helyiségek a W/ (Gewölb) nevet.

IJtőbbi modor átalakító hatással lehetett Buda belső térképére is. — IV. Béla alatt egészen új telepítés lévén a város, annak utczáit, téréit, elég szabályosan lehetett kimérni. Legfeljebb a darabos sziklás hegyhát némi területi akadályai okoztak eltéréseket. A város lakosokban gyarapodván, mind szükebb lett a korlátolt terület. Hosszában-széliében nem nőhetvén nagyobbra, részint összébb ^szorultak az utczák, részint fölfelé nőttek a házak az emeletek által. És leginkább a kereskedők szűkíthették meg azon tért mely a kereskedés fő-piacza volt.

Minthogy egy külföldi utazó a XV. században azt mondja, hogy Buda olasz modorban van építve, igen hihető, hogy ott nagy száma volt a boltívvel a járdát fedő házaknak, melyeket Erdélyben *lábas háznak* neveznek.

A budai törvénykönyvben is találjuk ennek nyomát, még pedig azon kikötéssel, hogy csupán nagy-kereskedőnek lehet *boltban* árulnia. Olyan kereskedők ezek, kik posztót s más szövetet nem szoktak rőffel mérni, hanem csak vég-számra adják el, kivéve a selymet, melyet földarabolhatnak. Fűszerből egy márka értéken alul nem lehet tőlök vásárolni. Ezek az utcza felé táblát sem nyitnak, hanem benn a kereskedő-helyiségben árulnak. És sehol másutt vásárt nem ütnek, mint épen csak kereskedésökben.[1])

A táblanyitás és a mi azzal járt, az áruknak ablakba függesztése méltóságán alul volt a nagy-kereskedőnek. Ma

[1]) Budai t. k. 70. és 174. szakasz. *Gewélb-herren* a nevük ezen kereskedőknek. Ez a törvény tilalom hangján szól ugyan; de ismerni kell a középkori törvények szavajárását. Igen gyakran a szokás van írásba véve, vagyis oly valami, a mi törvény nélkül is rég divatozott. Épen azok óhajtása szerint szól a törvény, a kiket tárgyaz.

is a nagykereskedések nemcsak szerény, hanem szegény külsejüek a kiskereskedéshez képest. Párisban a világhírű könyvkiadó-vállalatok bolt-kirakatán túltesz akármelyik kisvárosunk könyvkereskedésének kirakata.

Azonban lenni kellett Budán közös városi árucsarnoknak is, hol már a rőfös, s más kiskereskedő és iparos rakta ki áruit. Ezen nagy épületben az egyes boltot kamarának nevezték, (s néha Kram-nak) a kis kereskedőt, a budai törvénykönyv kamara-urnak (Kamer-herr) nevezi. Az ilyenről mondja a budai törvény, hogy sem házánál, sem boltban (Gewelb) nem árul, hanem csak a kamarák közt. De csak a város engedelméből, ki nekik a helyet meghatározza.

Hogy ez az árucsarnok valahol a főtemplom körül állott, az rendes szokás; de hogy fából vagy kőből volt-e építve, arról nem tudunk. — Végre gondoskodásnak kellett történni arra nézve is, hogy a külföldről és a haza különböző vidékeiről ide érkező áruhalmazok kirakására alkalmas nagy helyiségek legyenek. Sajnos, erről sem tudunk. Ahhoz sem vethetünk hozzá, fenn a várban, vagy alant a parton állottak-e ilyenek.

A nagy-kereskedőkön kívül találjuk Budán a pénzverőket (Münzer.) Láttuk, hogy már Róbert-Károly idejében egy pénzverőház állott Budán. Még pedig mind arany- mind ezüst-pénzverésre.[2]) Mint másutt, úgy itt is, az tulajdonkép a királyé volt, az esztergomi érsek s a tárnokmester felügyelete alatt, kiknek maga a kamara ispánya is alá volt rendelve. —Volt ennek több pénzverő hivatalnoka, s úgy látszik, a vagyonosabbak közül. Ezek ki voltak véve a város hatósága alól s különösen adózás dolgában, mint sok külföldi városban. De a XV. századbeli tör-

[1]) U. a. 104. szakasz.

[2]) A budai t. k. *Guldein-münze,*

vénykönyv ismételve kiköti, hogy a pénzverők tartozzanak viselni a város terheit, ha a pénzverésen kivül más üzletet is folytatnak, vagy pedig házat s más fekvőséget bírnak a városban.[1]) Kiváltsága volt Budának, úgy látszik, hogy a kamara ispányául csak budai polgárt nevezhetett ki a király.[2])

Láttuk továbbá, hogy a város egyik rendes hivatalnoka a pétizbíró volt. — Ez bizonyára nem a pénzverőházban, henem a piaczon ügyelt fel; mert a pénz azonkívül hogy a kereskedelem éltető eleme, egyszersmind áruczikk volt, sokkal nagyobb mértékben, mint napjainkban. Nemcsak minden országnak, hanem minden nagyobb városnak más-más pénze leven, igen szükség volt a pénzváltókra, s azok szintúgy eljártak vásárról vásárra, mint a rövidáru- és rőfös kereskedők, — azonkívül, hogy lenni kellett a városokban állandóan ott lakó pénzváltóknak is, bár törvény szerint a ki nem vert ezüstöt és aranyat csak a királyi kamara vehette meg. — A pénzváltással, mint mindenütt leginkább olaszok szerettek foglalkozni, s ők is értettek legjobban a pénzügy minden ágához.

A nagyobb kereskedő-városoknak többnyire nem országos, hanem saját mértékűk, saját pénzlábuk volt, habár nálunk a király volt tulajdonképen a pénzverőház tulajdonosa, s a pénzverés joga is nála volt, — Buda mértékeit Róbert-Károly óta országosaknak nyilatkoztatta; de a gyakorlatban igen különböző mértékek divatoztak, sőt pénznemek is.

A magyar és közte a budai pénz nagy becsülést vívott ki magának külföldön, s különösen a. szomszéd Cseh-,

[1]) T. k. 98. 1. s Zsigmond király rendelete ugyanott.

[2]) U. o. 97. 1. Ámbár itt nincs meg a hivatal czím, csak a pénzpróbáló vagy vizsgáló neve alatt találjuk.

Lengyel- és egész Németországon. Kiválta magyar arany mintává lett, melyhez mérték a XIV. század óta a németországi aranyokat.[1]) 'Még pedig azért, mert míg a bécsi, cseh, rajnai, s más ily pénznemek ingadoztak, a magyar arany hosszú időn, egy-kétszáz év alatt oly kevéssé változott, hogy az akkori eszközökkel alig lehetett észlelni a külömbséget. A XIV. századbeli német kalmár az ö kereskedelmi könyvébe mindig külön megnevezte, ha készpénze közt magyar arany volt.[2]) Magasabb árfolyamon kelt a többinél, — miután a florenciből kevés volt forgalomban a német földön. Már csak magában ez is méltán keresetté tévé a fő magyar piaczokat és kivált Budát. A királynak nagy jövedelme lehetett a pénzverőházakból, mivel, mind mondám, a külföldinek nem volt szabad nemes érczeket nyersen, hanem csak pénzül, kivinni az országból.

Úgy látszik az olaszok, még pedig a florenczíek voltak nálunk az arany-pénz első behozói, kik hazájokban 1 252-ben verettek ily pénzdarabokat, egyik lapján virággal (fiore), másikon a város védszentjének, Keresztelő Szent-Jánosnak alakjával. — Velencze követte e példát 1283-ban, hol a pénzverő-házról (zecha), *zec/iiiio-nak* nevezték az aranyat.

A névből Ítélve mi nem a velenczei, hanem a florenczi példát utánoztuk. Mert a *fiorin d'oro-\x>* (virágos arany) lett rövidítve a magyar *forint* szó, — s az egész középkoron át nálunk *forint* soha sem tett egyebet, mint a mit ma, pénzről beszélve, «rawy-nak nevezünk. A németek régen mindig *guldein-nak.* nevezték, a *gold*-ról vagyis az arany-érczről. A dukat szó a *ducatiis-'oóX* lett, a genuai herczeg czíméről.

[1]) Deutsche Stadtchroniken. I. k. 230. 1. Nürnberg . krónikájának egy tudós ismertetője többször említi s ki is mutatja ennek igazságát.

[2]) U. a. u. o. 252.

De különben is, mielőtt Velencze is veretett volna arany-pénzt, nálunk ismeretes volt a virágos arany, az-az a forint, még IV. Béla uralkodása alatt. 1260-ban, tehát a találmány életbe lépte után nyolc évvel látom már említve, mint fizetési eszközt.*) Előfordul 1278-ban Kun-László alatt is.

A florenczi arany a középkorban nagy esemény volt Európa pénzügyeiben, bár idő kellett, míg fontosságát észrevették. Támadt most egy állandó érték, melyhez mérni lehetett az addig szeszélyesen változtatott silány ezüst pénz-nemeket. De épen ez állandóság bebizonyulása csak hosszabb idő müve lehetett.

Úgy látszik Magyarországnak Róbert-Károly kora előtt nem volt saját arany pénze. A *forint* szó előbbi előfordulta kétségkívül csak arra mutat, hogy florenczieekkel a magyar városok gyakori érintkezésben voltak, miután már a piaczon is ismeretes volt a forint.

Róbert-Károly és Nagy-Lajos magyar aranyai egészen utánzatai a florenczi aranynak külsőségében is; a liliom és Sz.-János vannak ábrázolva ezeken is. Hogy Budán számos gazdag olasz lakott, azt láttuk fentebb azon alkalommal, midőn Kis-Károly esetéről szóltunk. Ezen olaszok közt találunk névszerint egy florenczit megnevezve 1390-ből, midőn „Onofrius budai polgárról, Florencziai Ferencz fiáról “ van szó, kinek nagy háza van a várban, melyet 14oo aranyon ád el. Ez, úgymond, Paduai Bertalanról szállott rá. Tehát, ezek régebben megtelepült s rokonságba jött családok voltak. Ugyanazon Onofrius az, ki Zsigmond alatt a budai kamara ispányja volt. 1419-ben találjuk ezt följegyezve, midőn ezen florenczinek családi neve is ki van téve, s innen tudjuk meg, hogy ő egy akkor Európa-szerte ismert bankár-család tagja volt.

[1]) Fejér, IV. 3. 26.

Bárdi Onofrius volt a neve; [1]) s a *Bárdiak* a Friscobaldiakkal és Peruzziakkal, mind florenczieki, voltak azon idők Rothschildjei. Egy magyar pénznemet, melyből 72 darab ért egy forintot, még Albert, király korában is Ba?'d?.í.s-nak neveztek. Így hihető, hogy az Anjouiak már florenczi pénzverőket hoztak Budára s máshová is.

A cseh király 1325-ben kezdett szintén aranyat veretni; — de Németországon még ritka volt ez a pénznem. Csak a XIV. század második felében terjed ott el az arany, s különösen a magyar. Ugyanakkor az utóbbi többé nem akart florenczi egyenruhát viselni. A maga külőn czímere alatt is megállhatta már a versenyt. Ekkor kezd Nagy-Lajos eszményképe Szent-László alakja nemzeti typust adni a gazdag magyar bányák nemes érczének.

Egyszersmind kivívta azt, hogy valamint Olaszországban a florenczi, úgy Közép-Európában a magyar *forint* legyen az az érték, melyhez mérik a többi pénznemeket.

Sajnos, hogy iparunk és kereskedelmünk ezen büszkesége mellett egyátalán irodalmunk nem tud felmutatni eddig valami alapos, kimerítő munkát, melyben a történész használható eredményeket találna.

A mi keveset egy-két megbízható adat alapján a XIV. és XV. századbeli pénzértékről magam, nem szakember létemre tisztába hoztam, az a Mellékleten olvasható. Itt csak az eredmények némelyikére szorítkozom.

Nagy-Lajos forintjainak tiszta arany tartalma mai 5 frt, nem papír, hanem arany-érték.[2]) Különös véletlen talál-

[1]) Az 1.390-diki adat egy Véghelyi Dezső birtokában levő oklevélben fordul elő. Az i4ig. a budai orsz. levélt. (Neoreg. Acta. F. 1017. N. 32. Ma Dl. 10770.) A bardus pénznemről Schönvisner i. m. 324. 1.

[2]) Számításaim a mellékleten „Forint és budai suly-mértékek" czím alatt.

kozás volna, hogy ez épen kerekszám legyen. Valóban több körülbelül egy százalékkal. De ha a mai 1883-ban szokásos ágiét vesszük, mit papírpénzben fizetünk az aranyra, egészen 6 mai forintnak vehetjük a régi forintot, már ezredrészekig menő pontossággal.[1])

De ha a régi pénzjárást a maival összehasonlítjuk, tekintetbe kell venni azt is, hogy hajdan Európaszerte egy gramm aranynak vásárló ereje sokkal nagyobb volt, mint napjainkban. Általános érvényű számot, mely a XIV. és XV. század árait, vagy több ország, sőt egy egész ország árait a maiakhoz elég megközelítőleg viszonyítsa, lehetetlen megállapítani. Tévednénk abban is, ha csupán egy áruczikk, például a gabona árát ven nők fel alapul, mint némely nemzetgazdák tették. — De korlátoltabb területre, egy-egy városra nézve megközelítőbb eredményre juthatunk, — kivált, ha nem egyetlenegy áruczikket veszünk alapul, s így nem egyetlen számot állítunk fel zsinórmértékül, hanem a tárgyak természetéhez alkalmazzuk összehasonlításainkat.

A régi budai árakat összehasonlítva az újkori budapestiekkel, az tűnik ki, hogy egy régi arany-forinttal kétfél, három- és négyszerte többet lehetett vásárolni, mint ma ugyanazon aranymennyiséggel, rászámítva a papírpénz agióját. A városi zsemle két és félszerte, a búza s hihetőleg közkenyér háromszorta, a husnemü s általán a házi állatok négyszerte drágábbak ma, mint voltak a XV. században.[2])

A napszámot és a budai épületek árát a régi háromszorosának vehetjük, így a régi forint hatszorosa véve háromszor, a mai házárak mai papirforintokban tizennyolczszorosai a régi áraknak.

[1]) Lásd a Melléklet «Pénzértéke czímü szakaszát.

[2]) A Mellékleten az »Árak«-ról szóló szakasz.

Van okunk hinni, hogy azon bajok, melyek hazánkban és másutt a középkorban gyakran fordultak elő, a rossz pénz miatt, Budán, Róbert Károly uralkodásától a mohácsi vészig igen kivételesek s rövid ideig tartók voltak. Buda nemcsak a királyi pénzveröhelyek egyike, hanem a kormány székhelye is lévén, azon arany és ezüst pénz is, melyet az ország más pénzverőházaiban vertek, nagy részben ide került. A budai polgárság és köznép mondhatni első kézből jutott az ujdonveretü pénzhez. Csak mint pénzverőhely is előnyben volt. Tapasztaltuk az 1848 előtti években, hogy ott, hol vagy pénzverőház, vagy nemesércz bányászat volt a szomszédságban, a piacz tele volt egészen fris veretű pénzzel. Már új év napján bövön lehetett látni az új -év dátumát magán viselő aranypénzt és ezüst húszast.

Róbert Károly idejében, sőt Nagy Lajos uralkodása elején Buda volt az irányadó a többi pénzveröházra, s Körmöczre nézve is.[1]) Ott, mint bevehetetlen várban legjobban volt helyén a fő pénzveröház. — Zsigmond király alatt is virágzott itt az arany pénzgyártás, mit ez a király bérbe adott volt.-) Megvolt Mátyás király idejében is, mint egy 1463-dik hiteles tanú erősíti. A pápának akkori budai követe szólván a magyar király jövedelmeiről, azt mondja, hogy az országnak négy pénzverő-háza van, ezek közül kettő Erdélyben.

Először említi Nagy-Bányát (Rivo Dominarum), melyből évenként 20,000 arany forint a jövedelem. A második van Nagy-Szebenben, honnan mintegy 6000 forint; a harmadik van Körmöczön, honnan 12,000 forint, s a negye-

[1]) Ezen királyok saját szavai bizonyítják ezt, melyeket a Mellékletben idézek.

[2]) U. o.

dik a budai kamara, mely évenként mintegy 6000 forintot ád. Összesen tehát 44,000 forintot jövedelmeznek.[1])

Különben is Buda az ország kereskedelmének mesterségesen is segített központja lévén, itt a pénz legjava volt forgalomban. A mai tapasztalás is azt tüntette ki, hogy a kopott pénz a kevesebb forgalmú vidékeken szokott tespedni, különösen pedig a földmiveseknél szeret vesztegelni.

Igaz, hogy kereskedelmünk a finomabb gyártmányok, különösen szövetek, más fényüzési czikkek. és gyarmatáruk tekintetében passiv volt, úgy hogy az új pénz s épen az arany külföldre került. Talán minden időben több magyar forint volt abból külső országokban, mint hazájában, De ennek nagy része, mielőtt kivándorolt volna, fordult egyet kettőt a legközelebbi piaczokon s különösen a fővárosban. Az örökösen kifelé törekvő áramlatot rendes időben folyton táplálta saját arany-ezüst termésünk és pénzgyáraink.

Időnkénti szünetek s ebből folyó zavarok kétségkívül voltak fővárosunkban is, melyeket a krónikák elmulasztottak kiemelni; de Buda a XIV. és XV. században e részben kétségkívül előnyösebb helyzetben volt, sok más városnál s nevezetesen Bécsnél, hol rendesen csak apró pénzt vertek.

Buda volt az ország fő pénzpiacza, más tekintetben is. Itt látjuk megtelepedve az olasz bankárokat a számos zsidón kívül. A pénzváltásra nézve a főváros volt országosan irányadó. Kétségkívül rendes szokás volt, a mit né mely hosszabb időre kötött régi szerződésben olvasunk,

[1]) Kovacsics, Scriptores Minores. II. köt. 31. I. Ha a király jövedelmét 2 százaléknak vesszük, az egy évben vert arany és ezüst pénz 2 millió kétszázezer forintot tett régi pénzül, s 13 millió kétszázezer forintot mai bankó pénzben.

mely szerint az ezüst pénzből annyi fog egy aranyban elfogadtatni, a mennyit akkor *Budán* fognak számítani.

A pénzzel való kereskedésben, hová a pénzváltás és pénzhitel tartoznak, nemcsak a magyar egyáltalán nem, de a bevándorlott német *hospcs* sem igen foglalkozott. A nagyobb tőkepénzesek, mint a XIV. század elejéről a XVI. század elejéig föltünedező adatok bizonyítják, Budán az idetelepült olaszoki florenczíek és lombárdok voltak. Ha az olasz utcza nem is állott csupa olaszból, a név maga is bizonyítná a város azon elemének fontosságát.

De egy másik utczanév bizonyítja azt is, hogy a pénzüzlettel *zsidók* is foglalkoztak Budán. Pesten is csoportosan, s úgylátszik, külön laktak.[1]) Midőn 1433-ban Bertrandon de la Brocquiére keresztülutazik hazánkon, Francziaországból idetelepedett zsidókat is talál Budán.

A budai zsidók el voltak zárva a kereskedés rendes nemeitől. A pénzkölcsönzés zálogra és kamatra volt kétségkívül egyedül megengedett keresetforrása ezen külön néposztálynak.

Még a XIII. században s a XIV. egy részében is, úgylátszik, űztek tulajdonképeni kereskedést is. IV. Bélának 1251 -ben a zsidók számára kiállított .szabadalomlevele is bizonyítja ezt.[2])

Nagy-Lajos koráig, Buda keresztyén polgárai is, mondhatni a királytól csaknem oly függésben voltak, mint a zsidók. Nagy-Lajos alatt azonban Buda önálló munici-

[1]) Egy 1504-iki oklevélben Tűgyártó Lőrincz házáról az van mondva többek közt, hogy annak keleti oldalán vannak »sessiones, seu domus judaeorum.«

[2]) A 12. pontban az országban szabad járáskelés van biztosítva számokra. Ha bárminemű *áruezíkket* szállítnak, csak azt a vámot fizetik, a mit azon város polgárai, melyben laknak. »Kohn Sámuel. A Zsidók története Magyarországon.« Budapest. 1884. 105. lap.

piummá lett nemcsak, hanem polgárai megnyerték a kereskedés monopóliumát.

El nem képzelhető, hogy a miben még keresztyén testvéreikkel sem akartak osztozni, azt a lenézett zsidókkal osztották volna meg.

Zsigmond törvények és rendeletek által sok részben kedvezni akart a zsidóknak, mint általában a királyok voltak személy szerint az ő támaszaik az országban. S mégis a Zsigmond korabeli budai törvénykönyv elég világosan' tiltja el őket a kereskedés rendes nemeitől.

Először is a budaiak féltékenyen őrködtek a felett, nehogy a zsidók a város árumegállítási jogából hasznot húzzanak. Törvénykönyvük szigorúan tiltja, hogy bármely külföldi vagy más nem budai kereskedő valamit eladjon a zsidóknak vagy valamit vegyen tőlök vagy pedig kicseréljen (wechsil). Az ez ellen vétő kereskedő elveszti illető áruját.[1]) Szóval semmi nemű üzletbe sem bocsátkozhatott az idegen a zsidóval.

De ennek tiltva volt átalán is a kereskedés. Egy másik czikk így szól:

»A zsidóknak nem szabad semmit se közeire se távolra eladás végett a keresztyének közé vinniök. A mi ki nem váltott zálogjuk van, azzal hetenként egyszer a zsidóutczában üthetnek vásárt. Ha másutt rajtakapják őket, elveszítik árujokat.c[2])

Rövid szavakkal minden meg van mondva: a zálogra való kölcsönzés van kimutatva egyedüli keresetágnak.

Lehet gondolni, hogy a budai törvénykönyv ezen határozatát is, mint a többiek legnagyobb részét az élet módosította. Így ezt a szigorú rendeletet is könnyű volt kijátszani. Igen sok áruczikk kelhetett el ki nem váltott

[1]) Budai t. k. 425. czikk.
[2]) U. o. 194. czikk.

zálog név alatt, holott korántsem volt zálog. De a törvényt nagyban kijátszani nem lehetett; mert valamennyi budai kerésztyén polgár százszorta több, s az önérdek élesítette szemmel éberebben őrködött a zárt város falai közt, mint teszik ma a fizetett *finánczok.*

A zsidók kereskedése csak csempészet lehetett, s az is csak kicsiben.

A hitelügy a középkor nyugati keresztyén államaiban mindenütt, kisebb-nagyobb mértékben rossz lábon állott. Az egyházi törvény a pénznek legkisebb kamatoztatását uzsorának s az uzsorát bűnnek nyilatkoztatta. A tilalom maga s az áthágásnak büntetése is tisztán valláserkölcsi lévén, a nem keresztyén fölött hatalmát nem gyakorolhatta. Ebből származott az a különös állapot, hogy a zsidó élvezte az anyagi gyarapodás egy hatalmas eszközét, melytől a keresztyén megfosztotta magát.

A budai törvénykönyv sem foglal magában semmi polgári büntetést a kamatvételre nézve. Csak erkölcsi jó tanács modorában van mondva, hogy se keresztyénnek se zsidónak nem kellene uzsoráskodniá, hanem munkája után élnie. A ki az uzsora bűnébe esik, «feleljen érte a lelke az ítélet napjánc.[1])

Utóbbi szavak látszólag semmi földi büntetést nem foglalnak magokba. De tudva van, hogy a keresztyén egyház jogot vett magának s voltak eszközei, hogy a lelkiismeret dolgaiba avatkozzék s még e földön mérjen büntetést az egyházi törvények megsértőire.

Így Németországon Seligenstadtban a keresztyén

[1]) Budai t. k. 192. A nem épen világos fogalmazat így szól: »Von der Juden Gesuch (uzsora) wil ich nitcz sagen, wen sy es sollen nach gepot, sam dy Christen arbaiten, und kain Gesuch nemen von ymand. Wer daruber yn verhengt, ader andern zu nemen, der verantburt dasselbig am iungsten tage.«

uzsorásnak zsidó csuklyában, mezítláb, kezében egy seprűvel kellett megkerülnie a templomot.

Λ zsidó kívül esett a keresztyén egyház körén és fegyelmén.

A polgári törvényhozás mintegy semleges e tárgyban. Világos törvényben kimondani, hogy a zsidóknak meg van engedve a kamatszedés, következetlenségnek s az egyházzal való ellenkezésnek látszott. Merőben eltiltani, az élet szükségeit tekintetbe vevő egyszerű józan ész nem engedte meg. Innen van az, hogy a hatalmasok, s illetőleg az uralkodók mintegy kényök szerint járnak el ezen kérdésben. Ugyanazon egy uralkodó a legellenmondóbb rendeleteket adja ki. Van. rá elég eset, hogy a zsidóknak nemcsak megengedik a kamatra kölcsönzést, hanem kötelességökké teszik, sőt kényszerítik rá. Máskor meg a királyok jogosnak tartják, hogy egy-egy város eladósodott keresztyénéit fölmentsék a zsidók iránt vállalt kötelezettségök egyik része, a kamatfizetés alól, csak a töke visszafizetését hagyván meg.

Sokszor ki is űzték őket mind egy-egy országból, midőn ingatlanaikon kívül kölcsöneik is odavesztek. Magyarországon első ízben 1360 körül száműzték őket. Ekkor Nagy-Lajos csak a városokban birt házaiktól fosztotta meg, de nem ingóságaiktól. Tökepénzeik kamatait elvesztették; de tőkéjűket követelhették kivándorlásuk után is. Négy-öt évi száműzetés után ismét Magyarországon találjuk őket. Ugyanazon király hívta vissza, a ki elűzte őket. Világos, hogy a kiűzésnek jóval több kára volt, mint haszna.

De ezen addig Magyarországon elő nem fordult eset ismétlődésétől való féltőkben a zsidók kétségkívül súlyosabb föltételek alatt kölcsönöztek azután, mint azelőtt. Az

adósnak forintokban és dénárokban számították be a kocz-káztatás nagyobb voltát.

Tévedés volna azonban a kamatláb magas voltát csupán a mondott tényezőknek róni fel.

A pénz drága volt, mit az élelmi szerek oly rendkívül olcsó volta is bizonyít. De nemcsak azért volt drága, mivel Amerika fölfedezése előtt kevesebb arany és ezüst mennyi-ség volt a föld gyomrából napfényre hozva, — hanem azért is, mivel az európai nemzetek által bírt pénzkészlet legnagyobb része is — ki tudná kiszámítani, mennyi? — holt tőkeképen hevert úri paloták, a polgár és köznemes, néha még a paraszt ládáiban is, vagy elfalazva és földbe ásva, hogy idegen rá ne akadjon. De ezenkívül a közép-kor társadalmi szokásaival összhangban volt, mint említet-tem, hogy ötvösművek képében roppa,nt kincs hevert kamatozás nélkül templomokban, klastromokban, a neme-sek biztos váraiban, edények s más házi eszközök képé-ben, vagy a férfi és női ruházat diszítményeképen. A föld-birtokos magát földje termését s jobbágyainak adózását sem tekinthette oly biztos vagyonnak, mint azt az arany-ezüst neműt s más drágaságait, melyeket vára jól védett falain belül rejtegetett.

Mint a középkori urak béke idején való egész élete, úgy vagyona is a családi tűzhely szűk körébe szeretett összeszorulni. Így magok a társadalmi szokások is nevezetes okai voltak a vagyonforgalom tespedésének

Különben a hitel nagyban való kifejlésére hiányzott az ösztönzés is. Azon müvek, melyek ma nagy hitelmű-veletek nélkül nem létesülhetnek, a középkorban egyszerűen nem létesültek. A legnagyobb müvek, a templomok, szá-zadokon át épültek készpénzadakozásból s ingyen munká-ból. A várépítés legköltségesebb részét, a napszámos mun-kát robot helyettesítette. Gyárakat nem alapítottak, s ipar

és kereskedés az egyéni szorgalom és takarékosság emberségéből, idegen pénz segítsége nélkül emelkedett és tartotta fenn magát.

Hitelhez alig folyamodott a polgári rend. A nemes is csak akkor, midőn hamarjában kellett fölszerelnie magát egy hadjáratra. E szerint igen ritka eset lehetett, hogy a kölcsön a gyümölcsöző beruházás vagy befektetés érdekében történt volna, a kölcsönt, majdnem minden erről szóló oklevél stereotyp módon azzal indokolja, hogy véletlenül előállott sürgetős szükség kényszeríti rá az adóst. Még hatalmas királyok is ezzel mentegetődznek. Ily módon a tőke gyümölcsözése egyoldalú volt. Csak a hitelezőnek kamatozott, de a kölcsönvevőre nézve meddő maradt.

Egy szóval a középkori hitel igényeire nézve merőben fölöslegesek lesznek vala a mai nagy hitelintézetek. A mai budapesti zálogház kielégítette volna az ország egész kölcsön szükségletét, még a királyét is bele tudva. A XIV. század óta Olaszországban kezdik, mint jótékony intézetet fölállítani a zálogházakat.[1])

Nálunk, tudtommal, a mohácsi vész előtt nem honosuk meg ilyes. A kölcsönzés a zsidók utczájában történt; de a hitel fejletlen voltát bizonyítja az, hogy mindig zálogra, s legtöbbnyire kézi zálogra.

A zsidók bírtak néha fekvőségeket is zálogul, még nemesi uradalmakat is; de erre nézve az volt a törvény, hogy a hitelező tartozott azt keresztyénnek adni el. Gyakrabban, s ezt jobban szerette a hitelező, királyi és más haszonvételek élvezetét kapták zálogba. A városokban a zsidók bírhattak fekvőségeket a XIV. és XV. században is. De az a joguk is korlátozva volt a zsidó utczára. Bár nem találok arra törvényt; de a budai törvénykönyv szel-

[1]) Nevök »jótékonysági bank« *(monte di ptetá,* francziául mont de piété.)

lemében aligha a zálogba vett, nem zsidóutczabeli házakra nézve más volt a szabály, mint a nemesi birtokra nézve.

A legtöbb zálog arany-ezüst nemű s más ingó vagyon volt, melyet a zsidók többre is becsültek, könnyebb lévén eladni, elvinni vagy más városba csempészni el. A zálogok egy tetemes része épen a kamatláb nagysága miatt alig volt egyéb, mint igen olcsón való eladás pillanatnyi szorultságból.

A kamat magasságáról fogalmat ád egy-két eset, melyben a király maga akarta a kamatlábat meghatározni. Zsigmond, midőn 1436 ban megerősíti IV. Bélának a zsidók számára kiállított privilégiumát, többek közt megtoldja azt azzal, hogy oly esetben, midőn adós és hitelező nem határozták meg külön a kamatot, az adós száz dénártól *hetenkint* két dénárt tartozik fizetni. E szerint 104 dénárt egy év alatt.[1]) Tehát már mintegy megkétszereződött a töke.

Pozsony város 1376-ban egy font (240 dénár) után két dénárt határoz kamatul, hetenkint, mi egy évre 43 és egy harmad százalék. Kisebb összegért 60 dénár után egy dénár hetenkint a kamat, mi már 86 és kétharmad százalék.[2])

Ebből valószínű, hogy a száz percentes uzsora is elég gyakori eset lehetett.

De ez nem minden. Volt egy mellékhaszon is, mely sok esetben ugyanannyi nyereség lehetett. Mert rendesen kikötötte a hitelező, hogy a visszafizetés jó arany-pénzül történjék, habár a kölcsön ezüstben méretett ki.[3])

[1]) Hajnik Imre értekezése. Akad Értesítő. 1865. V. kötet, 236. lap.

[2]) U. o. 235. 1. V. ö. Kohn i. m. 170. és 307. 11.

[3]) Nagy Lajos a pozsonyi zsidókra 1378-ban rajok parancsol, hogy ugyanazon pénzül követeljék a visszafizetést, melyben ad-

Az arany váltásáért 4 — 5, s a zsidók magán Budán is néha 7—8 százalékot számítottak. Ha az adós egy hónap múlva visszafizette a tőkét, s csak 5 százalékot számítunk a nyereségre, ez már egy évi forgatással hatvan százalék nyereség volt.

Mindez rémséges magas uzsorára mutat, kivált ha tudjuk, hogy a fentebbi esetekben a király és a hatóság lejebb akarták szállítani a kamatot, mint a hogy az valóban volt.

De én úgy vélem, hibáznánk, ha ezen adatokból, még ha sokkal többet lehetne is felmutatni, általán a valódi, a kereskedelmi kamatlábra vonnánk következtetést.

Feltűnő egyfelől, hogy itt kis összegekről, 240 dénáron is alul állókról van szó, másfelől s még inkább, hogy hetenkint számítják a kamatot. Ezek a kölcsönök nyilván nem valamely hasznos befektetésre, kereskedelmi vagy ipari czélra, nem is birtokvásárlásra vagy házépítésre voltak fölvéve. Rövid határidő alatti visszafizetés mellett a kölcsönvevö nem igen érezhette nyomasztónak, hogy tíz forintért két hétre negyven dénárt adott annak, ki pillanatnyi nagy szükségén segített!. A havizsoldon élő nemes, ha kölcsönzött, legtöbbnyire oly rövid határidő alatt fizethette vissza a tartozást. A hitelező, sokaknak téve ily szolgálatot, óriási nagy nyereséget számíthatott össze az év végén. De a ki rövid időre s ritkán folyamodott kölcsönhöz, nem találta felettébb terhesnek a nagy kamatot.

Azonban elég sok esetben ez a kicsinyben való kölcsönzés az adós romlásával járt, s a hitelezők elleni gyülölséget élesztette, mi királyok és néptömeg részéről elég gyakran üldözést vont maga után. A társadalmi viszonyok sajátságán kívül a törvény hiánya és hibái okozták, hogy

ták a tőkét. — De parancsolhatott-e a király az emberek *szorultságának?* Az adat Kohnnál, i. m. 176. 1,

a hitel a helyett, hogy mindkét fél hasznára váljék, mindkét félre nézve sok esetben *ruinosus* legyen.

Mindezek arról is meggyőznek, hogy a budai zsidóutcza lakosait nem számíthatjuk a tulajdonképi kereskedő osztályhoz. A budai keresztyén polgárság, mely a királyok kegyelméből a külföldi kereskedést monopóliumul bírta, kétségkívül szintén magas uzsorás kamaton adta el a hazaiaknak áruczikkeit; s így nem szorult arra, hogy kész pénzével uzsoráskodjék, sem pedig arra, hogy a zsidóutczába menjen kölcsönért. Ha a nemes öt is lenézte kalmárvolta miatt; de egy osztály sem volt annyira ellensége a zsidónak, mint a városi polgár. Nála a megvetés a vetélytárs gyűlöletével párosult. Nemcsak hogy a kereskedési tilalmat kijátszták, hanem arra kényszerítették a törzspolgárságot, hogy a király kegye megnyerésére nagyobb áldozatokat tegyen, mint náluk nélkül tette volna. Magát a zsidógyülöletet meg kellett fizetnie. Mert ha a városok a zsidókat nem igyekeznek elnyomni, ezek nem lesznek vala kénytelenek a királyok védelmét oly drágán vásárolni meg, hogy ugyanazon király jobbágyainak másik neme, a városi keresztyén lakosság kénytelen legyen szintén kitenni magáért, mikor a királyok, elég gyakran, a rendes adón kívül rendkívüli adót róttak ki a városra.

Nem ugyan a budai kereskedőkkel és bankárokkal egy sorban, de a kereskedők osztályába sorozhatók a gyógyszerészek is. Még az inkább faluszerü Ó-Budán is volt patika. A várban nemcsak minden időből a XIV. és XV. században említnek okleveleink gyógyszerészeket, hanem van rá eset, hogy egy időben kettő is szerepel, mint házi ur. De a gyógyszerészek mai nagyon tiszteletre méltó osztályába aligha beillenének a régi időbeliek. Valamint a régi orvosok, kik vagy ezen néven, vagy *balneator* (fürdős) név alatt szintén gyakran említtetnek Budán, kö-

zép fajnak tűnnek föl a borbély és orvosdoctor közt, úgy a régi gyógyszerész is átmeneti fok volt a füszerkereskedő és a gyógyszerész közt. A budai törvénykönyv tiltja, hogy a gyógyszerárús *rőfös kereskedést* űzzön s egyebet is áruljon, mint a mi gyógyszertárba való.[1])

Pestre, mint kereskedő városra nézve, mint megjegyeztem, mindenek fölött nyomasztó volt Buda város mesterséges kiváltságok volta, árumegállítási joga, mi a külföldi árukat, mondhatni természetellenesen a Duna jobbpartjára kényszerítette.

Mindamellett a belföldi czikkeknek fő vásárhelye, úgylátszik, Pest volt. Ma is túlnyomóan a nyers termények piacza az, — a XV. században aligha volt egyéb.

Pest lóvásárát az 1433-ban itt átutazott franczia nagyszerűnek írja. A hol bármely időben 2000 darab lovat lehet vásárolni, az a város fölülmúlt ebben bármely nyugateurópai várost. A hazában csak Szeged tett túl Pesten a lóvásár dolgában. [2]) Istálló számra adták el a lovakat. Egy istállóban 10 darab volt, s ára akkori 20 forint, mi mai 120 forintnak felel meg papírpénzben. Az Alföld számtalan méneseinek tulajdonosai Pesten tették pénzzé legelőik terményét. Kiválók voltak itt az erdélyi lovak. E szerint csakugyan az ország központi vásárhelye volt Pest, lovak dolgában.

De a ménesekkel együtt a gulyák nagyrésze is Pesten talált piaczot.

[1]) Törvénykönyv 102. szakasz »Dy aputekár sülien kainerlay kramgewand noch ander ding, das mit der ellen sich gepurt aus zu messen, fayl habén, noch turren verkauffen, sunder alléin, was von alter zu der aputeken gehört....« Vasárnap s ünnepeken estig nem szabad egészen kinyitniok a gyógyszertár ajtaját, — csak a betegeknek adhatnak orvosságot, — s ezt nappal és éjjel.

[2]) A Mellékletben az Árak fejezete alatt ismertetem Bértrandon de la Brocquiére feljegyzéseit.

Erdélyből Doboka-megyéből is hajtottak Pestre eladó ökröket a gulyabirtokos földesurak jobbágyai.[1])

A nem helyben termett boroknak is, úgylátszik, Pest volt egyik fő átmeneti raktára és piacza. Piabár a hazai városok közönséges törvénye szerint idegen bort két mérföldnyinél közelebb nem volt szabad eladni, ugylátszik Pest kivétel volt ez alól. Sőt magok a pestiek és szegediek voltak, a kik a szerémi bort a déli vidékekről Lengyelország felé kiszállították.

Mátyás király 1484-ben egy rendeletet ád ki, melyben meghagyja Kassa, Bártfa smás felvidéki városoknak, hogy a szerémi bort a felvidékre s az ország határain túl is szállító szegedi és pesti polgároknak engedjék meg azon boroknak a városon keresztül vitelét, s az azokkal való ott éjjelezést. De kicsiben kimérniök nem szabad, — csak a várostól messze nyílt mezőn.'[2])

Érdekes, hogy az idegen borokkal való kereskedést Pesten nem egyes vállalkozók űzték, hanem maga a *hajósok* czéhe, s a *czéhháznál* volt az ő borraktáruk. lf miatt sok perük volt Pest város hatóságával, melynek szintén volt törvénye arra nézve, hogy idegen borokat a városba bevinni és ott árulni tilos.

Mátyás király idejében 1466-ban végre egyesség jött létre a városi hatóság és a hajósok czéhe közt, melynek értelmében utóbbiak minden háromszáz akó idegen borért, melyet Pest városba bevisznek, egy-egy arany forintot fizetnek a községnek bormérési díj név alatt.[3]) Pollenben a

[1]) Gróf Károlyi család oklevéltára III. 88. 1. 1513-ban Dobokamegye hatósága Thordai Imrét orzásban marasztalja el, mivel ez losonczi Bánfi Ferencznek egy bonczhidai jobbágyát, ki urának eladó ökreit Pestre hajtotta, útközben kifosztotta ezeknek hazafelé vitt árából.

[2]) Szeged város története. Varga Ferencztől. 264. 1.

[3])A latin szövegben a bormérési díj ezen barbár szóval van

hajósok (mint más polgárok is) saját termésű boraikat szabadon árulhatják saját házaikban. Ha a hajósok az idegen borról nem fizetnék a fentebbi díjt, azon borukat a város elkobozhatja. Ha pedig a város azon feljül követelne tőlök díjt, akkor a régi állapot áll vissza. A *czéhháznál* a hajósok a saját pénzökön vett idegen bort eladhatják a magok saját használatára. ')

Mindezek nyomán alig tévedünk, ha a pesti hajósok bormérési jogát — de csak saját czéhházuk raktárában teljesen szabadnak állítjuk. Mert 300 akótól egy aranyat fizettek. A nevezett évben még 300 dénár volt a forint. Tehát egy dénár, vagyis mai *két* krajczár volt egy akó fogyasztási adója. A város úgyszólván csak névleg érvényesítette az elvet, mely szerint a bor mérésben nincs senkinek megadva a teljes kereskedési szabadság.

A pesti hajósok czéhe azonban nem a kicsinyben való boréréssel űzött nyerészkedést. Nemzetközi jelentőségre emelkedett nagy kereskedése, e nemben az egész város nevezetességét emelte.

Oláh Miklós a mi keveset ir Pestről, abban legtöbb s kiválóbb helyet foglalja el a város borkereskedése.

»Pest, úgymond, nevezetes borkereskedéséről. Nemcsak finom szerémi borokkal űzi ezt, melyek oly édesek, mint a krétai, hanem somogyi, baranyai és más borokkal is, — sőt ezen kivül minden áruczikkekkel. Nagyszámban.

kifejezve *sanczthe.wr.* Sancz német szó az olasz *scansá-ból,* mely deszka-polczot tesz. Ebből rontották a *Schanz* s ismét ebből a *Schenk,* (bormérés) szót. *Theuer,* mi ma csak *drágát* jelent, régen jelentett általán véve árt és díjt, utóbbi jelentésben különösen azt, a mit tető-nak is neveztek. (Schmeller délnémet szótára). Schanczthewr = bormérési adó.

[1]) »Ipsi nautae in domo confraternitatis eorum, vulgo *czéhház* apellata quaecunque genera vinorum forensium... in pecunia duntaxat communitatis eorundem empta« etc. Formulae Solennes Styli. 376, 1.

látogatják a kereskedők. — Lengyelek, sleziaiak s más idegen nemzetek itt vásárolják a bort.« [1])

' Volt egy nevezetes, a kereskedelemtől idegen ok, mi miatt Pesten az idegen borárulás és bormérés tilalma meg nem állhatott. S ez azok a pesti országgyűlések időnkinti ismétlődése, melyek nagyszerű táborozás jellemét öltötték. Az ország fegyveres törvényhozói nem engedhették magokat korlátoztatni a városok holmi szűkkeblű monopóliumai által. Ehhez járult, hogy Pest nem lehetett oly mértékben bortermesztő, hogy saját borából nagy hasznot húzhatott volna. Sőt, úgyhiszem, a bort nagyban termesztő Buda sem volt képes épen az országnagyok gyakori idesereglése miatt gyakorolni azt a bormérési monopóliumot, mely a papíron elég határozott volt.

Hogy Pesten a fakereskedés is nagy lehetett, azt hinnünk kell, bár positiv bizonyítékot nem tudunk rá. Hinnünk kell azon jelből, hogy benn a város egy nevezetes utczájában *faházról* találunk oklevelet. Faházat pedig, tapasztalás szerint, csak ott építnek, hol bővében vannak a fának. Ahhoz jó minőségű szilárd, s hagy mennyiségű épületfa szükséges.

A gabonakereskedésnek is csak nyomát tudjuk fölmutatni, a mennyiben a város egyik terét *Búza piaczának* nevezték; de a nagy barom vásárok nyomán kétségtelennek vehetnők e nélkül is, — mint általán a nyers termények minden nemének fővásárhelyéül a balparti várost, — mi miatt a régi Pest inkább a régi Szegedhez, mint a régi Budához hasonlíthatott. Hasonlítottak abban is, hogy Pest csaknem oly tiszta magyar város volt a XV. században, mint Szeged. Bírái, esküdtjei, polgárai közt, kiknek tekin-

[1]) Nicolai Olahi etc. »Hungaria« Lib. I. Cap. X. Ezt *Oláh* Brüsselben 1536-ban irta. Nyilván a mohácsi vész előtti állapotról szól. (Podhraczky kéziratai »Nemzeti Múzeumban« II. 762. 1.)

télyes névsora volna adható, csak kivételesen fordul elő más mint magyar név.[1])

« A mi belföldi nyers terményeink 1541., vagyis a török foglalás előtt szintoly érintkezésbe hoztak a külfölddel, mint ennek hozzánk behozott gyártmányai. Az idegen kalmár, ki posztót szállított Budára, s azt kénytelen volt itt hagyni, üres szekerével vagy hajójával átkelt Pestre s ott borral, gabonával rakodhatott fel.

A mohácsi vész előtt is Magyarország volt Németország nagy részének magtára. Azon szerencsétlen esemény után az akkori kornak egy felsőbb körökben is figyelemmel meghallgatott szónoka így kiált fel a német fejedelmek előtt: »Vajha ti, a római, birodalom fejedelmei és főurai! kik ezelőtt néhány Ízben Budán jártatok, melynek dúsgazdag piaczárói oly gyakran kapták táplálékukat a ti bajor, sváb és rajnavidéki alattvalóitok, látnátok menynyire elpusztult ez a város« stb.

A magyar földet ugyanazon iró termékenység dolgában Olaszországhoz, a föld kerekségének ezen virágához hasonlítja. Elhiszi azt a mesét is, melyszerint Temesvár környékén ha valaki rozsot vet, harmadik évben már búza terem helyette. Azonban ugyanezen iró szavai arra mutatnak, hogy a gazdag föld még kevéssé volt eke alá fogva. Szó sincs, úgymond, ebben az országban oly perről, mely a szomszéd földjének elszántását illetné, miután szabad mindenkinek annyit szántani fel és vetni be, a mennyit tetszik. Ha ezt a földet megmivelnék, két birodalmat is ellátna kenyérrel.

A gabona piaczául az iró Budát nevezi meg; de kétségkívül egyszerűség kedvéért Buda és Pest helyett.

Dicséri az iró a magyar gyümölcs zamatját, mik kár-

[1]) Rómer. »Régi Pest« 64. 1. Bőven hozza fel az adatokat ezen kétségtelen tényre.

pótolják a gránátalma hiányát. De különösen dicséri a magyar bort. — így az asztali gyenge (simplicia) fehér bort, melyet *váczinak* neveznek, mely oly világos színű mint csaknem a viz; az erős és savanykás vörös és fehér *somogyi* bort; aztán a nagyon kitűnő szerémi bort, mely szintén vörös és fehér, s mely vetekedik a cretaival vagy corsicaival, valamint a francziával, melyeket a világ legjobb borainak tartanak.[1])

A mint ebből újra meggyőződünk, a tokaji bor még nem volt hires.[2])

De már a XVII. század végéig a tokaji bor híressé lett volt.[3])

Általán a magyar bortermelés meghonosulta és elterjedése két fő kiinduló pontból származtatható. Először is a külföldi városi elem bevándorlásával meghonosult oly vidékeken, hol alkalmas volt rá az égalj. Így Pozsonyban, Sopronban, Budán s némelyik erdélyi telepen. De volt egy másik s talán rendszeresebb terjedési irány.

Otthon volt az a népvándorlás idején is Dalmátiában, általán az adriai partokon s a vele szomszédos Friaul és Krajna melegebb és termékenyebb lejtőin. Innen származott átSzerémbe, Szerémből pedig Baranyába és Somogyba, s kétségkívül Zalába és Veszprémbe is. Hihető, hogy a veszprémi és zalai is somogyi név alatt kelt.

A török foglalás mindjárt elejénte bedugta az ország nak ezt a jövedelem-forrását is, mely különösen még a

[1]) Cuspinianus. Kiadta Podhraczky. Történeti vegyes munkák. 1841. Budán, Gyurián és Bagónál. 38. 1.

[2]) Oláh Miklós (i. m.) 33. 1. Kivéve az alföldet, úgymond, Magyarországon mindenütt bővön termett a bor. Szerinte legnemesebb a szerémi s aztán a somogyi, baranyai, pozsonyi, soproni, egri, borsodi, abaujvári, veszprémi és zalai. Végre terem Erdélyben és Tótországban is (mai Horvátország). Ranzan már Mátyás korában az erdélyi bort dicséri különösen.

[3]) Tollii Itinerarium. 155. 1.

a mohamedán törvényekkel is legnehezebben fért meg. Budakörnyékén is legfeljebb tengésre volt kárhoztatva ezen addig virágzott termelési és kereskedési ág. A szőlőmivelés a török elől szintén a felföldre és Erdélybe menekült, hol annál jobban felvirágzott, mivel Szerém és Somogy traditionalis hírnevével nem kellett küzdenie. A borkereskedésben is Pest és Szeged megszűntek emporiumok lenni. A magyar bor azután leginkább a bortermő tájakkal szomszédos Lengyelország felé vette útját.

A török foglalás, bár kevésbé, de mégis bénitólag hatott a baromtenyésztésre és marhakereskedésre is. A mohácsi vész előtt, mint mondám, Pest nagy ló-és szarvasmarha piacz volt. Az imént idézett iró, Cuspinianus, azt mondja, hogy Európa jó részét Magyarország látja el ezekkel. Nagy mennyiségben van ott ökör, tehén, juh, kecske és ló, mely utóbbiak könnyű szekerekbe fogva, melyeket közönségesen *kocsinak* neveznek, napjában könynyen kifáradás nélkül megtesznek tizeiiötezer lépésnyi utat. Van Ausztriában évenként négy vásár, melyre sok ezernyi ökröt hajtanak s elviszik Bajorországba, Tirolba és Sváb-földre is. Ezen kívül Bécsben minden héten van baromvásár, hová két-három százával hajtanak magyarországi ökröket, s ez egész éven át így megy, úgy hogy azt vélné az ember, hogy csak ezek magok kimerítik Magyarország egész baromkészletét. »Csak említem, hogy ezen kívül is Dalmatia felé a segniai kikötőből és Krajnán át annyi barmot visznek Olaszországba, hogy ha az egy évi mennyiséget összeszámitná az ember, alig hinné, hogy jut majd a jövő évre is.«

Magyarország még halakkal s különösen szárított és sós halakkal is űzött külföldi kereskedést.»A Tisza oly tele van hallal, hogy áradás után a visszamaradt tócsák halaival disznót hizlalnak. Ha a szekeres meg akarja itatni

lovát, dézsájával gyakran merít ki halat is. A Magyarországon napon szárított s besózott halak évenként megszámlálhatlan kocsikban vitetnek a piaczra s onnan messzebb külföldre. Meg kell említnünk a vizát is — mond az említett osztrák iró, — mely a Feketetengerböl jön fel a Duna magyarországi részeibe. Bécsben néha kétszáz darabot is láttam egyszerre. Nem is tudnám nevét és faját azon többi halnak, melyet Magyarországból Bécsbe szállítanak.[1])

Ezen kereskedésnek is hazánkban központja kétségkívül Buda és Pest volt. S alig fér hozzá kétség, hogy inkább Pest, mint Buda. A pesti hajósok és révészek mesterségéhez s átalán a pesti lakosságot alkotott elemekhez jobban illett ez a mesterség. Ha Budavár polgársága inkább Kassáéhoz, Körmöczéhez hasonlíthatott, a régi Pest, mint mondtuk, Szegedben találta nem egy részbeli hasonmását.

Még mindig, a XVI. század elején is találjuk jelét a régibb német polgári elemnek; de túlnyomónak mutatja minden adat a magyar elemet.

Még V. László uralkodása alatt is vannak Pesten német s vannak magyar mészárosok.

A pesti német mészárosok panaszt emeltek Perényi János tárnokmester előtt, hogy a város őket túlságosan adóztatja. A városi hatóság azzal menti magát, hogy a kivetés törvényszerű. Mert Zsigmond király meghagyására városi törvénykönyvüket elkészítvén, még pedig mind a magyar mind a német polgárság számára, azon törvényen épül a panaszolt adó. Ez pedig abból áll, hogy valamint a pesti *faházak,* úgy a mészárszékek is — mind magyarok mind németek, — Sz.-György-napi királyi adóban két forintot tartoznak fizetni.

[1]) LT. a. u. o.

Azonban a tárnoki szék ily adóra példát nem tud más városokban s nem is találja azt Zsigmond törvényén alapulónak, —· hanem a közelebbi zavaros időkben támadt visszaélésnek (t. i. a melyek 1440—1457 közt folytak le). Ennélfogva a városi hatóság eltiltatik a mészárosok ily adóztatásától.')

Még 1503-ban is van szó oly mészárszékről, mely a pesti magyar mészárszékek sorában állott, miből az következik, hogy lehettek még mindig német mészárosok is.

' Más keresetágban is, úgylátszik, sokáig fenntartotta magát a német elem. Sőt egy-egy szokás és műszó elárulta, hogy egykor német városi törvény uralkodott itt is. így a hajósok czéhére nézve a latin szöveg »vulgo« *czéhházat* ir; de a borkimérés adója német szóval, *Schanztheuer*nek van nevezve. Mátyás király megerősítvén a pesti vargák (cerdones) czéhe szabályait, szól *magyar* és *német,* s esetleg bármely más nyelvű tímárokról.[2]) Mindez arra mutat, hogy Pestet a XV. század közepén innen sem nevezhetjük egészen s kizárólag magyar városnak. De a számos fennmaradt név magyar volta mégis, kevés kivétellel, magyarnak mutatja Pestet.

Úgylátszik, a németajkú polgár igen ritkán lett bíróvá vagy esküdtté a városban a XV. század második fele óta.

Ó-Buda abban hasonlított Pesthez, hogy az is tiszta magyarnak mutatkozik a XV. században. Azonban a királyok és királynők minden igyekezete mellett sem bírt kiemelkedni a faluszerüségből. A gazdag prépostság és zárda mellett az ottani nép szerény szölőkapás; az ottani

[1]) Formulae Solennes Styli. 383. 1.

[2]) »... tam per cerdones Hungaros, quam Teutonicos, sive alterius lingvagii cerdones« (Formulae Solennes Styli 442. 1. évszám nélkül.)

díszes egyházi épületek s egy királynői várkastély mellett falusi kunyhók seregeitek.

A hazai nyers terményeken kívül a pestiek más áruval is kereskedtek.

Pestváros lakosai nemcsak vízi, hanem szárazi utón is messze földről személyesen szállították az áruczikkeket. Láttuk fentebb, hogy nagyban szállították a szerémi és somogyi borokat Lengyelország felé. De közlekedésök tetemes lehetett az adriai tenger felé is.

Mátyás királynak 1480-ban Zágrábban kiállított levelében olvassuk, hogyő minden módon elő akarván mozdítani a bel- és külföldi kereskedést, ezúttal a tengerparti Zeng és Zágráb közti közlekedést szándékszik fölszabadítni az azt korlátozó vámok alól. És mindenekelőtt Pestváros polgárait menti föl, kik, mond a király, mindig hü szolgálatokkal szoktak neki kedveskedni, de a kik eddig kereskedésök üzésében gyakran lettek megkárosítva. Azért Pest összes polgárait (hospites), lakosait és kereskedőit minden királyi és királynői vámfizetés alól fölszabadítja Horvátország nevezett utján. Csupán a modrusi vám kivétel, hol a pestiek száz forint értékű áruért egy forintot tartoznak fizetni. Ez a mentesség négy évre szól.[1])

Föltehető, hogy a szárazi többi nagy közlekedési utakon, így az erdélyin is a pestiek áruval rakott társzekerei ismeretesek voltak.

A kereskedők megvetett osztálya volt, — bár mind keresztyén — azon kiskereskedőké, kiket kufároknak neveztek, ma kofáknak, a német törvénykönyv szerint *Fragncrin.* A mai democraticus korszak sem nagy tiszteletben tartja.

Még 1789-ben Párisban is, politikai szereplősök inkább sülyesztette, mint emelte azt az igen csekélyfoku közbecsülést, melyben azelőtt részesültek.

[1]) Formulae Solennes Styli 418. 1.

Azonban jelenben és múltban a csekélységnek látszó dologból is lehet tanulni valamit.

Különös tünemény az, hogy míg Magyarországon nemcsak a volt nemesség, hanem a volt parasztság is semmi hajlamot nem mutatott és mutat a kereskedésre férfi tagjaiban, addig az alsóbb néposztályok női csak oly mértékben szeretnek kiskereskedéssel foglalkozni, mint bármely más országban.

A kofaság nem egyéb, mint a nép alsóbb rétegeiben századok óta gyakorolt nöemancipatio. Már a középkor felszínre hozta volt kivált a nem latin vagy keleti országokban. A kiskereskedést gyakorló s a megélhetésben férfi támaszra nem szorult nők a nőiség hiányában, sőt a kereskedelmi szellem hiányában is szenvednek. Minden más kereskedő abban különbözik a földbirtokostól, hogy igyekszik nyájasság és telhető szeretetreméltőság által mások kedvében járni, mire a földbirtokos kevéssé szorult. A kofát — legalább régi időkben — épen ellenkezőleg a gorombaság jellemezte. Teljességgel nem a foglalkozás természete hozza ezt magával. Az* olasz városok piaczain férfiakat látunk kofákul szerepelni, s annyival furcsábbnak tűnik föl ez, hogy gyakran igen munkabíró ügyes mozdulata s e mellett nagyon értelmes arczu szép férfiak. Hízelgéssel, tréfával, elmés mondásokkal, bohózatos rögtönzésekkel igyekeznek vevőt csábitni kevés értékű áruikhoz. A magyar piaczok nő kofái közt a *spectaculum* szintén gyakori, de az ellenkező hangnemben szól.

A városi törvényhozók, s illetőleg az egyháziak, a középkorban irgalmatlan büntetéseket szabtak a szóval elkövetett vétségekre, ha a vallás elleniek voltak. A budai törvénykönyv szerint az isten és a szentek káromlójának a nyelvét szakították ki.[1])

[1]) «Welch mensch got verschmecht, aber seyn heiligenn, und

A törvénykönyv nem ily dracoi szigorral bünteti a piacz hősnőinek nyelvkicsapongásait. Köznevetséggel párosult közmegvetést volt előidézendő a büntetés módja. Ha egyik kofa a másikat botrányos szavakkal illette s ez panaszra menvén a vád bebizonyult, a bűnösnek a város házánál két súlyos követ adtak a hátára egy átalvetöben. Azt a budai *városháztól* Sz.-János templomáig (a mai vízi kapuig) kellett vinnie, meg vissza. A sértett nő egy vashegyü rúddal ment utána és szurkálta folytonosan, — kétségkívül az utczai csőcselék hangos gunyja közt. De ebben nemcsak a hibás, hanem a sértett fél is mintegy pelengérre van állítva: az osztály van gúny tárgyává téve. Ki van ez fejezve abban is, hogyha a poroszló szerepét játszott nő elnevette magát, a bűnös hátáról levették az átalvetőt, s amannak nyakába tették, ki az út hátralevő részén tartozott vinni.[1]) Nem nagyon komolynak tetsző büntetés; de komoly jellemvonása a középkori városi büntetés szabásnak. A zsarnoki szeszélyességet tükrözi vissza.

Nevetségessé tevő büntetésekre találunk példát a magasb polgári foglalkozásúaknál is. Így a szabályok ellen vétett zsemléseket egy állványról egy piszkos pocsolyába taszították.[2])

A törvénykönyvnek a kofákat tárgyazó pontjai más tekintetben is érdekesek. A többi részek egyike sem tükrözteti oly világosan a középkori városi kormányzatok policialis jellemét.

mit worten lestert, dem sehol man dy ezung ausz czyhen.« —Ha pedig tettleg s szándékos gonoszsággal valaki a faragott vagy festett képeket meghajigálja vagy rálő, azt izzó vasfogókkal kell addig marczangolni, míg meghal. (T. k. 219. 1.) íme Dózsa György büntetésének módja a német eredetű törvénykönyvben.

[1]) Ez sem hazai szokás. A speyeri, reichenaui, hamburgi s más városi törvénykönyvekben is előfordul. (Budai t. k. 155. szak.)

[2]) Budai t. k. 145. szak. Ezt így nevezték németül: *scltupfen.*

Valószínű, a kereskedés minden ágában, legalább törvényszerint megvolt határozva, hogy mit hányán árulhatnak egy-egy városban. Így Pozsonyban megvolt határozva a mészárosok száma. Így lehetett az Budán és Pesten is, bár a fennmaradt írott törvénykönyv nem mondja. Sőt Budán és Pesten az is ki lehetett kötve a XIV. században s a XV. első felében, hány legyen a magyar és hány a német közülök.

A gyümölcsárus kofákra nézve Budán az volt a törvény,' hogy a várban kilenczen legyenek: hat német és három magyar. Ki van jelölve helyök. A Boldogasszony temploma körül kezdődött soruk a sarkon volt gyógyszertárnál s meg van határozva, hol végződjék. Árulnak: almát, körtét, cseresznyét, meggyet, epret, zöld borsót, babot, dinnyét (pfeden), uborkát (erdöpfel), tököt s zöld mandulamagot, vadcseresznyét (krichen), szilvát, kökényt (slehen), baraczkot, zöld diót s minden *zöldséget;* de szőlőt árulniok nem szabad, míg a városbíró és tanács meg nem engedi. Télen is árulhatnak fenyőmagot (krambit peer) s minden más aszalt gyümölcsöt.

A magárus kofák is kilenczen legyenek, két részben németek, egy részben magyarok. Helyök alul a patikán Haas Pál házától Rechperger Rigó házáig (tehát Zsigmond idejében kél a rendelet). Árulhatnak *száraz* borsót, babot, lencsét, árpát, kendert (hanif), mákot, zabkását (haberprein), árpakását, haricskakását (dingkelprein), köleskását, száraz hagymát és foghagymát s minden más ily terményt.

A sajtoskofák száma is kilencz. Hat német, három magyar. Árulnak, kezdve a patika előtt, Miklós orvos házán túl haladva le azon patikáig, melynél a kenyeresek asztalai kezdődnek. Árulnak sajtot, túrót (túróid), vajat, ordát (?) (tzmeten),savót.(?) (tziger), tejet, tejfölt, tojást s más ilyeseket.

A kilencz tyúkárus is az előbbi arányban német és magyar. Helyök a *kőboltok* mellett, azon sarokháznál, mely a mészárszékekkel átellenben fekszik (a mai Ferdinand laktanya körül lehetett) a lejtős részen az út mellett. Árulnak tyúkot, libát, kacsát, galambot és malaczot.

Vadárus ne legyen több kettőnél, legfeljebb háromnál, s áruljanak a mészárszékek háta mögött szorosan a várfal mellett, annak sarkánál. Közönséges húst mérniök tilos. Csak erdőn és mezönéit állatokat hozhatnak piaczra. Ilyenek: a szarvas, őz, medve (peren), vaddisznó, nyúl, mókus, fáczán (fashüner), császármadár, nyírfajd, vadkacsa, mindennemű vizimadár, fogoly, fenyőmadár (kraniwid vogel). De szelíd libát, kacsát, tyúkot árulniok nem szabad.

A zöldséges kofák száma hat: négy német, kettő magyar. Helyök a vadárusokkal egy sorban: a mészárszékek mögött, szorosan a várfal mellett, a régi konyháig. Árulnak zöld káposztát, sós káposztát *(potingkraut),* petrezselymet, répát, tököt *(kürbis),* retket, tormát, hagymát, párhagymát *(aslach),* foghagymát, fekete hagymát (?) *(schzoartzlauch),* sárgarépát *(muren),* spenatot, szóval mindennemű zöldséget.

Kilencz sóárus volt, kétharmadában német, egyharmadában magyar. Soruk kezdődik a vadárusoknál a tyukárusokon túl lefelé Rigó házáig a nyílt utón; de az után a közlekedést nem szabad korlátozniok. .

A szombati kapunál (bécsi kapu) a két kapu közt három kofának kell ülnie, kettő német, egy magyar. Csupán gyümölcsöt árulhatnak. Szőlőt és baraczkot nem előbb, míg a hatóság meg nem engedi.

A várhegy alyában Sz.-Péter templománál hat kofa árul, kétharmada német, egyharmada magyar. Ezek mindent árulhatnak, a mit a várbeliek, s a várbeli hatóság engedelmével faggyú-gyertyát is.

Ugyancsak a várhegy alyában fekvő Tótfaluban

(Zcisclspiichel) a hat kofára nézve az a szabály, a mi a Sz.-l'éter külvárosban.[1])

Mindez érdekes a régi konyha szempontjából, melyben az akkor rendkívül olcsó háziállatok húsa nagyobb szerepet játszott, mint ma; de látjuk, hogy a táplálékok a XV. században csaknem azonosak voltak a maiakkal. Leszámítva a tudvalevőleg később behozott kávét, theát, cacaot, a krumplit és csak a török idők óta ismeretessé lett kukoriczát és paprikát, a mai közönséges ingredientiák közül hiányozni látom a sálátát, és a czellert.[2])

Azonban, mint előre bocsátottam, nemcsak ezen szempontból részleteztem a fölvett tárgyat. Világot vet az a középkori városok törvényhozásának szellemére is, mely semmit sem akart az emberi szabad tevékenységre bízni. A városi hatóság mintegy maga akarta megszabni az egész városi nép élelmezési szükségeit. Képzelni sem lehet élesebb ellentétet, mint a mi a középkori vidék és a középkori városok közt volt. Amott a szabadok túlságos szabadsága, s a policiának majdnem merő hiánya, emitt az egyéni szabad tevékenység lenyügözése s a policia uralkodott.

Hasonló policialis szellem uralkodott az ipar minden ágára nézve. A *czchrcndszcr* hazánkban értünkre töröltetvén el, sokkal ismeretesebb, hogysem ismertetni kellene. Csak azt jegyzem meg átalánosságban, hogy az koránt sem középkori termény. Rómától hagyott s meg nem szakadt fonalu örökség volt az is.[3])

[1]) Budai törvénykönyv 153. és köv. szakaszok.

[2]) Lásd a kenyérről, húsról s némely más élelmi czikkről a Mellékletben az *árak-ról* szóló fejezetet.

[3]) Bizonyság erre nemcsak a *schola* és *czéh* úgyszólván azonos volta, hanem némely positiv adatok is. Midőn a X. és XI. században a szász és frankoniai császárokat Rómában koronázzák, a *római* »via Triumphaliswn a scholak vagyis czéhek nagy száma képezi a sorfalat. Byzancz és Róma hatalmas *réservoirjai* voltak csak magokban is a régi Róma hagyományainak.

Nem tudnék bizonyítni semmivel, ha azt állitnók, hogy a mohácsi vész előtti Buda vagy Pest az ipar valamely nemében akár csak országszerte is elsőbbséget vívott volna ki magának. A pénzverésben való ügyesség, s az, hogy az aranyvásár piacza kétségkívül Buda, valamint az, hogy a királyi udvar s országnagyok székhelye Buda volt, föl engednék tennünk, hogy az aranymüvesség és más luxus-iparág legkiválóbb művészei az országból s tán még külföldiek is Budára szerettek költözködni. De lehettek okok, s többek közt az, hogy Budavár erős volta mellett is közvetlenebbül ki volt téve a politikai változások miatti bátortalanságnak, mint sok más hazai erős vár,
— mi miatt az ipar nem vonzódott ide, — csak a kész czikkek piaczául használta a fővárost. Szóval Budát és Pestet ha határozottan kereskedő városnak mondhatjuk, nem állíthatunk iparára nézve semmit ily biztosan.

Tulajdonképeni gyáripar a középkorban részint a ezéhek, részint a miatt nem fejlődhetett ki, hogy az ipar, mint a kereskedés is a várak falai között találta meg a szükséges személy- és vagyonbátorságot. A terület szűk volta is csak a kicsiben való munkálkodást engedte meg. Oly városokban, melyek egy-egy iparczikk által hírre emelkedtek, szintén saját házában dolgozott mindenki,
— csakhogy maga a város vagy annak egy bizonyos külön része osztotta ki a munkát s vett át minden kész árut eladásra. Így volt ez Bártfán, hol úgyszólván az egész város takács volts maga a municipium voltaképegy nagy takács ezéh éllén állott.

Budán és Pesten számos ezéhet találunk; de épen ez mutatja, hogy ezen városok nem adták magokat különösen egy-egy speciális iparágra.

Azon közönséges mesterségeket találjuk itt, melyek kétségkívül találhatók voltak minden királyi városunkban.

S még kérdés az is, hogy vajon állandóknak vehetjük-e mindazon mesterségeket, melyeket a budai törvénykönyv Budavárra nézve Zsigmond korából fölemlít.[1])

Úgy kell lenni, hogy a kereskedés főhelyén, mely egyszersmind királyi lak s az ország nagyjainak gyakori összejöveteli helye, többeknek némileg lakása is volt, különösen a luxus-iparágak s azok közt az ötvösség s rokon mesterségek virágoztak, melyek már a művészet körébe vágnak. Átalán véve a fényüzési iparnak köszönhet legtöbbet a művészet, sőt a technica haladása is.

Λ budai törvénykönyv mindjárt a pénzverők után szól az ötvös czéhmester kötelességéről, mely szerint tartozik minden héten megszemlélni a ezéh tagjainak mun-

[1]) Budán a tvkönyv említ kovácsot, késcsinálót, kardgyártót külön rovat alatt; azután ugyanegy rovat alatt: harangöntőt, gyertyatartó- és flaskó-művest, lakatost, sarkantyust, dróthuzót, és tügyártót. Λ paszomántos és zsinorkészitő együtt van említve. Más fejezetben szintén együtt a kőmives, kőfaragó, ács, téglavető (Ziegelstreicher) és *kövezet* csináló. Külön van említve a kerekes, s ismét külön a kádár. Aztán a kézij és nyilgyártó. Együvé van foglalva az asztalos az esztergályossal. A kötélverőnek jó kenderből kell dolgoznia. A szíjgyártó (Sattler) meg van különböztetve a nyergestől (sattler és rymer). Vannak tímárok, csizmadiák, czipellősök (schuster), irhások, keztyü-, erszény-, tarisznya-, öv- és nadrágszijkészitők (hosen-nester). Vannak posztógyártók (tuchperaiter), kik hazai gyapjúból dolgoztak; és voltak takácsok (leinweber) ; posztónyirók (gewant scherer); szabómesterek; nőszabók vagyis subakészitők (jopner), kiknek selyemből nem, csak *barchentből* volt szabad dölgozniok; kelmefestők; posztókallók (walcher); vászonfehéritők. A kalapost hiányozni látjuk, ha csak a *wollschlager* alatt nem valami kalap-kelméből dolgozót kell értenünk (Budai törvkv. 113. és köv. 11.) Érdekesek a *jopera.* nézve a szó változatai francziául a *jupe* (zsúp), olaszúl *giupa,* magyarul *suba. Az* ujjas alsó ruha volt, a mit ma rövid alsó kabátnak neveznénk.

Pesten a czéhszabályokból a következő mesterségek ismeretesek a XV. századból: kovács, kardgyártó (gladiator), csizmadia, tímár (cerdo), ács, kőfaragó, asztalos, ij-, pajzs-, nyíl-, puzdra-, nyereggyártó és szíjgyártó, szűcs, szabó. (Kovacsics Formulae Solennes Styli 433. és köv. 11.)

kálkodását. Ezután szól a festőkről (malercn) és arany nyújtókról.[1]) Külön czéhben lehettek a magyar- és külön a német aranyművesek. Mindenesetre a legelőkelőbb polgárok közé tartoztak, mint az Albert idejében megölt budai János ötvös esete mutatja.

Zsigmond király meg akarta Budán honosítani azt a fényűzést iparágat, mely Francziaországban már akkor virágzott s virágzik máig is: a finom szőnyeg szövést. Midőn a király Francziaországban utazott, a kömiveseken kívül, kik kétségkívül királyi palotája építésében is fáradoztak, hozott egy arrasi születésű mesterembert is, *Clays-D avion* nevűt többed magával, kik *szőnyeg-művesek* voltak.')

Nem tudjuk, hogy gyökeret vert-e ez a művészi ipar Budán, vagy hogy Mátyás király legalább udvara számára tartott-e külön szőnyeg-műveseket, vagy külföldi kész árukat vett. Annyi bizonyos, hogy palotáját ilyesek is díszítették. Midőn Ulászló alatt 1495-ben egy fényes vendégségről van szó, említ Bonfin egy szép szőnyeget, melyen a trójai háború jelenetei voltak ábrázolva, s mely egykor Mátyás királyé volt.[3])

Pesten nem találunk ötvöst említve, miből korántsem következik, hogy ne lett volna. Mert találjuk — igaz egy ezéhbe egyesítve — a drágakő vésőket, arany verőket; szobrászokat és festőket.[4])

[1]) Budai t. k. 99—101. szakasz.

[2]) ....«Clays-Davion, lequel lempereur Sigemond avoit mene avecques pluseurs autres gens de mestier du royaulme de France; et est ledit Clays ouvrier de *haul,te-lice.«* Brocquiére útirajza 1433-ból. Magy. tört. Okmánytár. Hatvani Mih. IV. köt. 311. 1.

[3]) Bonfin utolsó könyve.

[4]) Formulae Solennes Styli 206. 1 Magistri pictores, gemmifrisores , auricusores et sculptores imaginum... inhabitatores nostri civitatis (Pestiensis). Igaz, hogy Pest neve nincs kitéve a szövegben; de miután a »Formulák« könyve majdnem kivétel nélkül Mátyás korabeli okiratokat foglal magában s több rendbeli

Jellemző Pesten a *hajós czéh,* mely mint láttuk hatalmas borkereskedő consortium volt. Föltehető, hogy a boron kívül más árukkal is kereskedést űzött. Sőt a hajósok czéhét Pesten úgy lehet tekintenünk, mint a municipium keletkezésének magvát. Láttuk, hogy a XIII, században mintegy a hajósok a város képviselői, — s nem Pest, hanem a pesti hajósok *villicusáról* emlékeznek okleveleink. Sajnos, hogy épen ezen sajátságos s talán az egész országban leghatalmasabb czéhnek szabályai maradtak ismeretlenek.'Hatalmas volt, a mennyiben ez képezte a tatárjárás óta Pest városnak mintegy magvát, melyből nagyra nőtt, s meg nem szűnt, úgy látszik, központja lenni.

Különben a hajós czéh nem is az iparos, hanem a kereskedő osztályba volt sorozható.

Pest még inkább, mint Buda, kereskedésre volt utalva. Az volt amannak egyedüli segélyforrása. Homokos határa miatt semmiféle föld- s még szölő-mivelése sem volt, míg Budán egy egész néposztályt tehettek a szöllökapások.

Azonban mindkét város kereskedésére mostoha idők álltak volt be a XV. század derekán. A török háborúk a keleti kereskedés azon száraz útját, mely Budán át vezetett nyugatnak, elállották, s Velencze felé terelték egészen, mely pedig inkább Bécscsel volt szoros összeköttetésben.

De a török háborúk mellett belháboruk is álltak elő s a zavarok meg nem szűntek Zsigmond halálától Mátyás uralkodása második tizedéig, s akkor sem egészen.

Mint mondám, Buda éS Pest nevezetes kereskedelmi útja volt az, mely Magyarországon át Csehországba és Sléziába vezetett. De Csehországban még Zsigmond alatt elkezdődtek a husszita háborúk, melyek a kereskedést czéhszabályok több száma mind pesti czéheket tárgyaz, el kell fogadnunk ezt is olyannak, mint a mely Pest egykori levéltárából került ki.

ebben az irányban nagy mértékben akadályozták. Ez a mozgalom Albert halála után igen gonosz alakban át lett ültetve hazánkba. A cseh Giszkra, Erzsébet özvegy királynő párthive úrrá lett hosszas ideig a magyar felföldön. Csapatai rablásra lévén utalva, professiójok lett különösen az átutazó kereskedőket sarczolni meg vagy rabolni ki.

Giszkra s azután rablókapitányai a Lengyelországgal való kereskedés útjainak nagyobb részét s többek közt épen a Budáról és Pestről odavezetőt elállották. Magától érthető, hogy a belkereskedés szintúgy pangásnak indult ezen vidék felé, — vagyis nemcsak Buda, hanem Pest is megérezte a cseh mozgalomból kiindult rósz állapot következéseit.

A bányavárosokból az érczkereskedés Giszkra emberei által Bécsnek vette útját. A budai pénzverőház kétségkívül Erdély felől kapta a szükséges anyagot. Nemcsak a fényűzést-, hanem a felföldről addig szállított legközönségesebb áruczikkeket is bajos volt beszerezni, — minő az építőfa.

Így 1443-ban ápril 6-án Budaváros bírája és esküdtjei hivatalosan írnak Bécs. város tanácsához és esküdtjeihez, hogy Buda parochialis templomának épülete és fedele igen nagy fogyatkozásokban szenved, s helyreállításához *cpületfára,* léczre és cserépre volna szükség. A budai tanács megbízta Hulber Lukács bécsi kereskedőt, kit ellátott pénzzel, hogy Bécsben vásárolja be ezeket s Budára szállíttassa. Kéri azért a bécsi hatóságot, a boldogságos Szűz nevében, adja hozzá belegyezését, ígérvén a viszontszolgálatot.[1])

[1]) Eredetije Bécs város levéltárában 1443. 39. sz. alatt. Kettős pecséttel. Másolatát Thallóczy Lajos barátom szívességének köszönöm. A datum »Sabbato proximo ante dominicam Judica«. (Knauznál 31-dik naptár szerint april 6.)

Tehát tavasz nyíltával, mikor a hegyi vizeken megindulhatott volna a tutajozás, Buda nem várhatott fa- és léczszállitást a Vág felől. Még ebben is, s egyebekben még inkább, Bécs felé lett volna terelve kereskedése. De Bécs csel sem volt igen barátságos a magyar király viszonya. Ott is hivatalos beleegyezés, 's a kijavítandó templom patronájának segítségül hívása kellett ahhoz, hogy Buda fát, léczet és cserepet vehessen, hihetőleg jó drágán.

A cseh rablások után következtek Mátyás korában a lengyel rablók a felföldön.Tovább harmincz évnél, 1474-ig tartott, kevés szünettel a rablóság a felföldön. Mátyás irtotta ki ezen kártékony elemet hazánk területéről. Elülhetjük, hogy Buda és Pest nem kisebb lelkesedéssel fogadta Mátyást és vezéreit egy-egy felföldi siker, mint akár a törökön nyert győzelem után. Ez az ártalom a husszita mozgalomból nőtte ki magát s szoros kapcsolatban állott Csehország politikai és vallásos viszonyaival. Annálfogva világos, hogy Mátyásnak a cseh korona megszerzésére irányzott törekvései érthetők és indokoltak voltak az egykoruak s különösen a kereskedő osztály előtt. Nemcsak vallásos eszmék, hanem anyagi érdekek tették kívánatossá, hogy Csehországban a régi békés viszonyok helyreálljanak. Az igaz, hogy a király beavatkozása ama külország ügyeibe nem békét, hanem háborút okozott ideiglen. De a mit Mátyás teljesen el nem ért, elérni vélte az ország az ő halálával az által, hogy a cseh királyt ültették a magyar trónra.

A városok a szokott alkotmányos úton igen csekély nyomatéku tényezők voltak; de az országos politikára az alkotmányon kívül nagy befolyásuk volt. A király legközvetlenebbül általuk töltögethette kincstárát. Mátyás alatt a nemesség többnyire vonakodott s mindig kikötésekkel szavazta meg az adót. A városok, ha néha szín-

tén vonakodva fizettek is, de minden kikötés nélkül fizettek.

Bártfát, Eperjest, Kassát többször látjuk szerepelni Mátyás alatt, kincstára fölsegélésében. A felföldi rablás megszüntetése után hálával és készséggel fizethettek. De azok sem köszönhettek többet a királynak, mint Buda és Pest, s a bölcs király alkalmasint nem is mulasztotta el fölhasználni a kedvezőbb viszonyokat és kedvező hangulatot, — mely tetőpontot érhetett, midőn Mátyás király 1485 óta Bécsnek urává lett, s ezen oldalon is felszabadította a közlekedést, melyet Albert halála, tehát mintegy negyvenöt év óta a feszült s gyakran ellenséges viszonyok gátoltak.

Keleten is a törökkel aránylag béke volt s a korábban hanyatlani kezdett kereskedés, ha egészen fel nem virágzott is, de kivált a hódító II. Mohaínmednek 1481-ben történt halála után új lendületnek indulhatott.

XVIII. FEJEZET.

Ó-BUBA MÁTYÁS KORÁBAN.

Mai fővárosunk Zsigmond kora óta három külön város volt. Ó-Buda, Buda és Pest.

Ó-Buda a tatárjárás után 1355-ig nem volt városnak nevezhető. Két hatalmas földesur dominálta: egyik a káptalan, másik egy királyi vár.

A királyi vár oldalt feküdt Ó-Buda helységtől. ')

Némelyek abban a véleményben voltak, hogy az a mai *Kis- Czellnek* nevezett dombon feküdt, mely csakugyan oldalt esik Ó-Budától. De a kifejezés még sem volna találó ; mert messze kívül marad vala, mint ma is a helységtől. Valószínűbb az, hogy az oklevélnek »a latere« kifejezése azt teszi, hogy a város egyik oldalán s így *mellette.* Leghihetőbb, hogy a királynői vár azon csekély emelkedésen büszkélkedett, melyet ma Királydombnak neveznek, s mely a római régészet avatottjainak véleménye szerint Aquincum színháza, vagyis theatruma volt.[2]) Mint számos

[1]) Quia castrum nostrum in ipsius civitatis seu oppidia *latere* constitutum, in territorio ecclesiae Budensis aedificatum fuerat«, mond az 1355 diki oklevél. Podhradczky. Buda és Pest, 35. 1.

[2]) Budapest az ó-korban, 310. lap. Mikor munkám első részét írtam, régészeink még nem fogtak volt semmi tüzetes kutatáshoz

esetben, a középkor egykori amphitheatrumok és színházak terjedelmes dombot alkotott romjain emelt várat.

Ezen vár kérdése képes megingatni azon látképek és térképek iránti hitünket, melyek a XVIII. századnál régebbiek. A török uralkodás vége felé, 1660—1670 közt hazánkban is utazott Tollius útirajzában fel van tüntetve Ó-Buda, hol jó magas s meredek hegycsúcson egy köralaku alacsony fallal kerített védtorony és épület romja látszik, az előtérben massiv romokkal. A rajz egy absurdum. Mert a magas vártól nyugatra a hegyek felé ismét nagy épületek romjai láthatók, mi a helyi viszonyok szerint merő képtelenség. Ily rajz nyomán következtették némelyek, hogy a királynői vár a kis-czelli dombon feküdt.[1])

Honnan vette hát Tollius a rajzot, ki kétségkívül nem a természet után vázolta? — Vette azt régibb rajzokból, melyeket a metsző félreértett. — Kölcsönözve van a rajz egy 1606-ban megjelent látképről, melyben a kerek kőfal a védtorony és épület romja ugyanaz, — csakhogy ott igen csekély, egy emeletnyi dombon áll, s nem is várat jelöl. Fekvése nem a hegyek, hanem a Duna felöl. Valamelyik klastrom lehet.. De híven van feltüntetve Ó-Buda végén a hegy alatt a Királydomb, csakhogy egészen pusztán áll s még romok sem emelkednek rajta, míg Tollius rajzán ennek nyoma sincs. Éktelen travestálása a Dilich-féle rajznak.[2])

Lajos király anyja ezen várban élt oly sokáig a jótékonyságnak s mintegy a gondviselés azon czéljára, hogy

Ó-Buda területén. Azóta fölfedezték az Amphitheatrumot, melynek a Csigadomb alatt rejtőzéséről senkinek sem volt sejtelme, így a Királydomb nagy valószínűséggel theatrum volt.

[1]) Jacobi Tollii Epistolae Itinerariae. Amsterdam, 1700. 200. lap.

[2]) »Ungarische Chronica.« Wilhelm Schaefer, genannt Dilich. Cassel, τ6ο6. - A 47-dik lapon.

örökre tanúskodjék Nagy-Lajosnak fiúi szeretetében ennek jólelküségéről, s a történet előtt föl legyen mentve egy gonoszságnak rut, s egy nemtelen boszu vádja alól. De senki sem tudja documentálni azt, pedig majd mindenki, a ki irt erről, határozottan állítja, hogy Erzsébet a Zách-féle eset emlékének feledésére jött lakni Ó-Budára.

Aztán Lajos özvegye örökölte a várat, szintén egy Erzsébet. Később Zsigmond neje Borbála lett a gazdája. Ez megujittatta az épületeket 1425-ben. De különösen hangzik, hogy Ó-Buda, mely az ó- és új-kor oly kitűnő téglabányája volt, a középkorban, legalább Zsigmond alatt és előtt, nem volt e részben felhasználva. Sőt a királynő vallomása szerint itt Buda vidékén, sőt az országban nem is volt szokásban a tégla. Bécsbe ir, hogy küldjenek számára hozzáértő két téglavető-mestert, kik téglát és fedélcserepet készítsenek a királynő várai s különösen az ó budai (etzelburgi) laka számára.[1])

Látjuk ebből, hogy Ciliéi Borbála érdemeket igyekezett szerezni magának az építkezések által, — nemcsak, hanem ha létesült szándéka, átalán érdem volt meghonositni a tégla és cserép égetést. Könnyen érthető, hogy ré-

[1]) A német levél 1425, martius 8-ik napján Tatában (Totis helyett Tothans) kelt. Intézve van Bécsbe Holzler Hanus bécsi polgármesterhez (consul), s magyar fordítása itt következik:

»Borbála isten kegyelméből római, magyar stb. királyné. Tisztelt kedves hívünk 1 Adjuk értésedre, hogy hozzáfogtunk itteni magyarországi váraink (geslösser), s nevezetesen a mi székhelyünk *Etzelburg* fölépítéséhez, mihez itt ezen országban nem tudunk téglavetőket találni. Azért sürgetve kérünk tégedet, szerezz nekünk két téglavető-mestert, oly feltételek alatt, a mint Bécsben szoktak dolgozni. (Tudd meg) mit kell nekik adnunk a fedélcserép és aztán a tégla ezréért, ha magunk adjuk hozzá a fát, a kemenczéket és más szükségeseket. Hogy mind ez mi utonmódon legyen meg, késedelem nélkül tudasd velünk. Ezzel különös és kedves szolgálatot tészsz nekünk. Keltstb.c Podhraczkynak a Nemzeti Múzeumban levő kéziratairól I. köt. 123. 1.

gibb időkben Buda környékén nem érezték szükségét a téglának. A rómaiaktól maradt romok temérdek faragott és faragatlan követ, téglát szolgáltattak. A békés átépítés sokkal több római és középkori emléket tett tönkre, mint a háborúknak kétségkívül! rombolása. A római maradványokon kívül 0-Budán és Budán a felületen hevert mésztufa darabok is kézügyben voltak. De, ugylátszik, már ki volt merítve mind ez, s a föld gyomrában kellett már az anyagot keresni akár kőnek, akár téglának. Nagy hiány volt az, hogy agyagcserepet nem használtak. Diszépületeket alkalmasint cseréppel fedtek; de a házak és templomok nagy részét kétségkívül a gyúlékony zsindely takarta. Még Mátyás korában is a különben már akkor magasztalt szépségű Bécsről megjegyzik, hogy a házak legnagyobb része zsindelyes. Nem lehetett ez máskép Ó-Budán, Pesten, sőt a budai várban sem. Annál bajosabb volt az égéseket oltani, mentül magasabbak voltak a házak, kivált az utóbbi városban.

Borbála császár- és királyné, mint látjuk, Etzelburgnak nevezi németül Ó-Budát. Ugyan ő — természetesen — *Alt Ofen* alatt a balparti Pestet érti, oly következetesen, hogy nála Pest vármegye, melyben Hatvan akkor is feküdt, *Alt- Ofner Grafs chaft.*

Cilley Borbála kevéssel Zsigmond király halála előtt megszűnt Ó-Budának, vagy bárminek is úrnője lenni. Férje Znaimba jővén, fogságra vetette öt, s Csehországban halt meg 1450-ben.

Leánya, Erzsébet, osztrák Albert neje lett Ó-Buda asszonyává. Még 1439-ben ajándékoz egy ó-budai kőházat

[1]) U. a. 124. 1. Azért is érdekes ezt felhoznom, mivel voltak, kik a régi magyar megyék kérdését tárgyalván, kerestek már egy Buda vármegyét. Mint látjuk, ez ezen az alapon félreértése városaink régi német neveinek. Buda, O-Budával együtt Pilis megyében feküdt.

Deák Jakab odavaló polgárnak, a volt esztergomi várnagy fiának.[1])

Mikor aztán 1440-ben januárban I. Ulászlót meghívják a magyar trónra, két intézkedést találunk a királynőkről. Zsigmond özvegyére nézve a korona feltételéül kötik ki, hogy Ulászló azt az országba be ne bocsássa; Albert özvegyét pedig, ha nőül megy az új királyhoz, — mire az egy évi gyász letelte előtt kötelezve nem lesz, — Ulászló eleve is megerősíti mindazon királynői birtokokban, melyeket néhai férje hagyott reá. Ezek közt meg van nevezve Ó-Buda és Csepel szigete.

Azonban Erzsébet, ki férje halála óta Visegrádra vonult, onnan február 8-dikán a koronával együtt Komáromba, aztán Pozsonyba tűnt el, s időközben született fiát májusban megkoronáztatta Székes-Fehérváron.

Tényleg többé nem volt Erzsébet Ó-Buda úrnője. Midőn végre kegyetlen belháboru után, az 1442-dik év végével Ulászló és Erzsébet közt Győrött megkötötték a békét, Erzsébet pár nap múlva meghalt. — Az eddig ismeretlen békepontok egyike mindenesetre azt foglalta magában, hogy Erzsébetnek a királynői birtokok, s így Ó-Buda is átadassanak. Így 1440-töl, mely után két nőtlen király s közben egy kormányzó volt az ország feje, sokáig nem volt Ó-Budának királynő gazdája. A királynői nem csekély jövedelmeket is Hunyady a török háborúra fordíthatta.

Kétség sem fér hozzá, hogy 1458-ban Mátyásnak első dolgai közé tartozott, hogy anyja, Szilágyi Erzsébet iránt mindazon fiúi kegyeletet tanúsítsa, melylyel Nagy-Lajos volt anyja iránt, s melyet Hunyady János özvegye még nagyobb mértékben meg látszott érdemelni.

[1]) Országos levélt. D. L. 13,441.

Igaz, ennek csak némi nyomaira találunk, melyek azt mutatják, hogy Erzsébet a fővárosban, vagy a körül volt, s királynői jogokat gyakorolt. Egy 1458. jun. 20-án az ország bíráihoz intézett meghagyással pártfogásába veszi a nyulszigeti apáczákat a budai és pesti királyi adószedők ráfogása ellen.[1]) A meghagyás Budán kelt, s szól az ország rendes bíráihoz.

Erzsébet 1459-ben az ó-budai káptalan előtt pártfogásába veszi a > *török császár leány át*

Valószínű, hogy bírta Ó-Budát, bár ebből nem következik, hogy lakta is. — Hihető, hogy a birtoklást csak ideiglenesnek tekintette, miután Mátyás trónlépte előtt már szavát adta volt Prágában, hogy Podiebrád leányát nőül veszi. Mátyás 1461-ben hozza haza jegyesét Katalint, kivel csak két év múlva volt egybekelendö. Azonban az a házassági szerződés szerint Mátyás anyjának és az ország rendelnek tanácsából előbb is megtörténhetik. Azon szerződésben Katalin részére le van kötve mindazon birtok, melyet egykor Borbála királyné bírt. Azonban addig is, míg az egybekelés megtörténnék, Katalinnak átadja a király Ó-Budát, a Csepelszigetet és Diós-Györt.[3])

Mátyásnak azonban módjában állott anyjának külön udvartartásáról is gondoskodni. Illetőleg az, hogy Hunyady János özvegye addigi birtokainak egy tetemes részét fiatal menyének engedte át, a kárpótlás színében tüntette fel fia bőkezűségét. .

A király 1461-ben és 1462-ben mondhatni elhalmozta öt új meg új adományokkal. Így utóbb nevezett évben a királyi birtokokból egyszerre vagy húsz külön, többnyire

[1]) Országos levélt. D.L. 15,256. sz.

[2]) A Mellékleten »A török császár leányának pesti háza« czímű fejezetben, 251. 1.

[3]) Teleki József. A Hunyadyak kora, III. 223.

alföldi birtokot nyer. Az adománynak azt az okát adja a király, hogy egyfelől az anyja kérve-kérte — s ez nagyon ki van emelve — másfelől azt, hogy gondoskodni kell udvartartásának tisztességesebb és fényesebb ellátásáról.[1])

Még ugyanazon évből van adatunk reá, hogy Szilágyi Erzsébetnek egészen fejedelmi udvartartása van. Egyik főur s Mátyás megbízható híve: Czobor Mihály a király anyjának főudvarmestere.[2])

Hol tartotta Erzsébet az ő külön udvarát, nem tudjuk. Csak annyit tudunk, hogy az 1462-diki nyári hónapra a budai hegyek közt vett föl lakást: — a ma Budakeszi felé vezető ut mellett azon királyi vadaskert és gazdasági majorok táján, melyet Nyéknek neveztek. Ott az esztergomi káptalannak egy házát bérelte ki.[3])

Mátyás első neje meghalt 1464-ben. Azután, nem tudni melyik évben, Szilágyi Erzsébetre szállott Ó-Buda.

[1]) ....»tum ad instantéin supplicationem Ulustris dominae Elisabeth, Genitricis nostrae carissimae, per earn nostrae propterea porrectam Majestati, tűm verő pro decentiori et *ornaciori* statu ac conservatione familiae suae<..... Teleki. Hunyadyak kora. Okmánytár XI. 25. 1. A levél kelt 1462. február 16.

[2]) Senescalcus. Ez a hivatal a franczia udvarnál eredetileg a legmagasabb rangú volt a királyé után. (U. a. 34. 1. a pozsonyi levéltárból.)

[3]) Az esztergomi káptalan nyugtató levele 1462. sept. 29-ről, *tizenhat* arany forint házbérről, melyet Erzsébet a király édes anyja fizetett le, s melyért a házban lakik s abból átengedhet másnak is, (inhabitat seu inhabitare facit). Ki volt kötve, hogy Sz.-Mihály napján fizettessék a bér (mi itt preciumnak van nevezve), s az sem előbb, sem később, épen az nap történik meg. A ház »allogium inter Budám et Sanctum Paulum penes viam Nyék situm et constructum«. A bér elég csekély. A forint vevő képességét, házakról lévén szó, tizennyolczszorosra téve, még 300 mai frt sem jön ki. — De a kültelkek régen inkább, mint ma, nem valódi értékük szerint becsültettek. Igen hihető, a káptalan a nőkre bizta, fizessenek, a mi tetszik. Azok pedig nem restelték mentül kevesebbet fizetni. A levél gr. Teleki József, Hunyadyak kora Okmánytárában 335, sz. (XI. k. 37. 1.)

Mert 1469-ben így végzi egy fennmaradt levelét: »Kelt ó-budai várunkban.« — Minthogy a kelti idő február 16-dika, kétségtelen, hogy *télen* is lakható állapotban volt a vár. A nagy gazdagság, a fejedelmi rang, fia és már előhaladott kora által is elkényeztetett nő; s végre még ha ellenére volt is a fényűzés, a fia kedvéért mindent áldozó anya, csak a kényelem és disz minden akkor divatos nemével ellátott palotában lakhatott.

Ó-Budáról keltezi Erzsébet azon levelét is, melyet 1473-ban intéz a pápához, kérve őt Capistran Jánosnak, a férje utolsó győzelmében részes halhatatlan embernek, a szentek közé iktatására.

Mátyás 1476-ban tartotta második menyegzőjét — ezúttal a siciliai és arragoniai Beatrix-szal. De a házassági szerződésben, (mely eddig tudtommal ismeretlen) úgy látszik, nem fordult elő Ó-Buda. — Beatrix maga is úgy hitte, hogy neki magában a királyi lakban van helye, úgyis mint feleségnek, úgyis mint az ország gondjait férjével megosztó uralkodó társnak. Anyósa tovább is, haláláig bírta Ó-Budát.

Úgy látszik, gondoskodott is alattvalói jóllétéről s Ó-Buda város emeléséről. Egyik rendeletében kemény tilalmat ád ki a Duna mind két partján Győrig ésPozsonyig vámot szedő tisztviselőkhöz, hogy a felső részekből gabonát, zabot, bort saját fentartásukra szállító ó-budai lakosokat meg ne vámolják.[1]) Egy másik intézkedésével Ó-Buda városban a mészárszékeket, melyek a főpiaczon álltak,

[1]) Formulae Solennes Styli. 257. 1. Év nélkül. De minthogy az illető gyűjtemény datált levelei legnagyobb részben a XV. század hetvenes és nyolczvanas éveiről szólanak, 1472—1483 közt keltnek vehetjük. Így czímezi magát: »Elisabetha, Dei gratia Serenissimi Principis Domini Mathiae, Dei gratia regis Hungáriáé, Bohemiae etc. Genitrix.« A levél tulajdonkép *salvus conductus* az ó-budaiak részére. Így Erzsébet a földesasszony.

onnan elhordatja, s a város más alkalmas részében építtet újakat. [1])

Egész Ó-Budát azonban nem lehetett egyedül a királynőnek boldogitnia. Volt ott egy másik hatalmas földesur is: a káptalan. A kis város két külön helység volt: a királynői és a káptalani Ó-Buda. De hogy a két hatalmas közt az egyetértés biztosítva legyen, Mátyás — alkalmasint Erzsébet kívánságára — a Hunyady s illetőleg horogszegi Szilágyi család egy tagját nevezte ki ó-budai prépostnak. Ez vingárthi Geréb László volt, Szilágyi Erzsébet nőtestvérének fia, ki 1468-tól 1480-ig vezeti a káptalan ügyeit.

Ó-Buda népe rá is volt szorulva a hathatós és vállvetett segítségre. A városkában nagy volt a nyomorúság Mátyás uralkodásának valamelyik részében — éveit nem tudjuk. Mátyás király maga rendelkezik megnépesitéséről.

Egy kelti idő nélkül való levele megparancsolja az ország valamennyi tisztviselőjének, birtokosának és vámszedőjének, hogy azon jobbágyokat, kik földesurok iránt minden tartozásukat leróták, akadályoztatni ne merjék az Ó-Budára való költözésben és letelepedésben, s vámot se vegyenek rajtok.[2]) Az oklevél általános érdekű, a menynyiben nemcsak a jobbágyok szabad költözködését bizonyítja, hanem világot vet arra is, mikép ujonczozta magát a városi polgári elem a parasztrendből.

Egy másik intézkedés az elhanyagolt szőlőmívelés újraélesztését tárgyazza. Mindazok, kik Budán, vagy külvárosaiban, vagy Felhévizen vagy végre akár a király-

[1]) Podhraczky. História Dipl, urbis Búd. et Pestiensis. Kézirat a Nemz. Múzeumban I. 153. 1. Kelt, 1472-ben,

[2]) Formulae Solennes Styli. 286.1.

női akár a prépostsági Ó-Buda városokban laknak, s a határukban levő eddig míveletlen földön szőlőt ültetnek, tizedet nem adnak tizenkét évig, a kik pedig parlagon hagyottakra ültetnek újat, nyolcz évig.[1]) A szőlőhegyek közt: Thekel, Kővágóhegy, Fehéregyházhely, két Kereked van különösen megnevezve, — utóbbiak Ó-Buda határában.

Átalán az ó-budai szőlők mind magyar nevet viselnek. A lakosok neve is csak ritka kivétellel nem-magyar. Kétségkívül a tatárjárás után újra telepítette a várost földesura, az ó-budai káptalan, mely kivált a XV. században hasonlókép magyarnak látszik. A prépostok névsorában, midőn a vezetéknevek is ki vannak téve (sajnos, nem mindig) találunk: Fodort, Kanizsait, a már említett Vingárthi Gerébet, Csetnekit, Erdődy Bakácsot (Ferencz), Gosztonyit, Bakosit stb.[2])

Bakács Ferenczről írja Ranzanus püspök, hogy igen tudós, müveit ember, jeles szónok és a versírásban kiváló tehetség.[3]) Mint tudva van, a Bakácsokat is Mátyás király emelte fel, s később ezek Beatrix hívei voltak. Hihető, hogy Ferencz, mielőtt prépposttá lett volna, mi csak Mátyás halála után, 1492-ben következett be, ó-budai kanonok volt még Mátyás életében.

Az ó-budai prépostság gazdagságára mutat az, hogy a királyi kincstárnok, Erneszt János, hozzá fordul a király nevében kölcsönért 1475-ben. Nyolczezer forintot vesz fel

[1]) U. a. 323.1. A tárnoki szék, vagy egyházi testület határozata-e ez — nincs mondva, csak az, hogy egyhangúlag hozatott.

[2]) Rupp. Budap. Helyr. 20. 1.

[3]) Szólván az ó-budai káptalanról: sPraeest ei praepositurae titulo Franciscus cognomine Mester (!), natione Hungarus, qui bonarum artium et humanitatis praesertim callet notitiam. Ideoque et in soluta oratione et in componendis carminibus ejus est elegáns ingenium«. Schwandtner. Script. I. 331.

a prépositól azzal a kötelezettséggel, hogy ha a király meg nem térítené, majd ö, a kincstárnok, a sajátjából fogja megtéríteni.[1]) Ernesztet, ki budavári polgárból lett az ország főtisztviselője és dúsgazdag ember, — csakugyan Mátyás halála után beperelte a káptalan az összeg meg nemtérítéséért. Úgy látszik, a káptalan nem igen sürgette a király életében a megtérítést. Különben is annyi kedvezményben részesítette Mátyás, mi sokszorosan meghaladta azon összeg értékét. El lehet mondani, hogy ha Mátyás biztositni vélte a nevezetes káptalan hűségét egy rokonának és majd hívnek budai prépositá emelésével, a káptalan is ily prépostokban igen hatalmas pártfogókra tett szert az udvarnál.

Szilágyi Erzsébet különben is nagy tiszteletben állhatott az egyház embereinél és testületeinél vallásosságánál fogva.

1477-ben adománylevelet állít ki az ó-budai várbeli kápolna számára. Annak ajándékozza Szent-Tornya békésmegyei helységet, mely ma puszta, de akkor népes hely volt. Bíráját és esküdtjeit említi az oklevél.[2]) A kápolna védszentje Szent-Erzsébet volt. Ha azt még Nagy-Lajos anyja választotta, Mátyás idejében jósnöi csudálatos inspiratiónak tűnhetett föl, — mert kevés kivétellel Erzsébet nevet viseltek, a kik vagy száznegyven éven keresztül birtokosai voltak. A kápolnáról való gondoskodás bizonyítja, hogy Mátyás anyja nemcsak bírta, hanem lakta is az ó-budai várat.

Alig is lehetett özvegy királynők számára jobb helyzetű lakot találni: félrevonulva élhettek, a nélkül, hogy

[1]) Knauz. A budai káptalan regestái. Magy. Tört. Tár. (1853) XII. k. 123. 1.

[2]) Teleki. Hunyadiak kora. XII. k. 11. 1.

el lettek volna zárva a királyi családtól, a budai és visegrádi vár közel lévén.

A királyi *szüle* (genitrix) még él 1481-ben, midőn mint a munkácsi nagy uradalom birtokosát látjuk említve.[1])

Halála évét pontosan meghatározni nem tudjuk. Az egykorú Bonfinius csak annyit ir róla, hogy a székesfehérvári főtemplom azon kryptájába temették, melyet Mátyás atyjának, anyjának, bátyjának s magának számára épített oly erős boltívekkel, melyek bármely ágyúnak képesek ellenállani.[2]) A rhetor-történész csak annyit mond Szilágyi Erzsébetről, hogy nagyon vallásos volt; de különben csak alkalmilag Mátyás építkezéseinek leírásában érinti halálát.

Azon történetíróink, kik egyáltalában megemlékeznek Szilágyi Erzsébetről, Mátyás zajos és fényes uralkodása alatt, halála évét 1484-re szokták tenni. De én némely adatok combinatiójából úgy látom, hogy 1483-ban april 25-dikén már megszűnt volt élni. Ekkor Beatrix királyné Ó-Budát a maga városának nevezi..[3])

[1])U. a. 186. 1.

[2]) »Huc etiam (Mathias rex) Helisabethae parentis pientissimae corpus non *multo ante* vita defunctae transtuíit«. Dec. IV. Lib. 7. A 461. 1. (az 1690-iki kölni kiadásban, melyet gr. Teleki is használ, de nem mindig pontosan szokott idézni.)— Bonfinból a halál évére mit sem lehet következtetni; mert 1486-ban történtekről is beszélt már az idézett hely előtt, holott 1484-ben sem élt már Erzsébet. — Kaprinay 1767-ben kiadott munkájában (Hungária Diplomatica Pars I. pag. 53) annyit mond, hogy Erzsébet 1484 körül (circiter) halt meg. Azóta a kérdés tovább nem haladt. Gróf Teleki József sem talált positiv adatot reá.

[3]) Formulae Solennes Styli. 375. 1. »Nos Beatrix Dei Gratia Regina Hungariae fidelibus nostris.... in oppido nostro etc.« A város nincs megnevezve, s kétség lehetne az iránt, hogy vajon a sok közül melyik város értendő. De a gyűjtemény jókora része a városok közül Budát, Pestet, O-Budát tárgyazza. Ezenkívül meg van nevezve az oklevélben a város bírája »Paulus Literatus judex *tunc* deT.« (T. névvel szokott jelölni ezen gyűjtemény min-

A krónikákban életéről keveset, haláláról semmit sem találunk Szilágyi Erzsébetnek. Magyarország legnagyobb hadvezérének neje, egyik legnagyobb királyának anyja úgy múlik ki, hogy az egykorú vagy közel egykorú írók azt nem tartják külön megemlítendő eseménynek.

A panegyristák a budai várat dongották, az ott uralkodni szerető olasz nőnek tömjéneztek, — s felejtették a minden fény mellett is hihetőleg az ős magyar matrónák példányképét figyelemre méltatni. Nem is lesz vala semmi történelmi értéke az ő classicitást majmoló jargonban irt hexametereiknek, — s tán szintoly kevés irodalmi becse. A hallgatás a dicsénekek ama versenye idején arra mutat, hogy Mátyás anyja az udvar zajától félrevonulva élt. Nem lehetetlen, úgy vélekedett, hogy fia sokkal jobban intézi az ország dolgait, hogysem a világ bármelyik asszonyának tanácsára szorulna. Meglehet, legnagyobb érdeme, hogy oly keveset írnak róla.

Bonfinius, a ki két ízben is igyekszik kimeríteni az emberi erények és tökélyek egész inventariumát, mint a melyek Mátyásban egyesültek, kifelejti az anyja iránti kegyeletet.

Csak az tűnhetett fel nagyon az egykoruaknál, hogy fia alig ismert mértéket anyjának birtokadományokkal való felgazdagitásában, — holott semmi sem bizonyítja ezt pazarlónak vagy fényűzést hajhászónak. — Igaz, Erzsébet oly sokat tett és áldozott a mostoha időkben Mátyásért, hogy ha nem anyja lesz vala is, a legnagyobb áldozatok kárpótlásának és a leghívebb szolgálatok jutalmának voltak feltüntethetők az adományok. Különben is

den meg nem nevezett helyet.) O-Budán pedig 1480-ban fordul elő »*Paulus* nótárius publicus civitatis Vetero-Budensis.« (Országos levéltár. D. L. 18,382. sz.)Ez a hivatalánál fogva Literatus (Deák) Pál volt nagy valószínűséggel Ó-Buda bírája 1483-ban.

az egész ország előtt, — s talán pártkülömbség nélkül, — Erzsébet a legnagyobb közbecsülés tárgya volt nemcsak mint Hunyady János özvegye, hanem feddhetlen életéért, kiváló erkölcsi és észbeli tulajdonaiért.[1])

Azonban Erzsébet halála után kitűnhetett, a mit addig csak a Hunyadyak ellenségei rebesgettek talán, hogy Mátyás az ó-budai várat, — mai nyelven szólva — a takarékpénztár egy nemének tekinti, hol a család kincsei biztosabban vannak elhelyezve, s hivebb kezekre bízva, mint a budai várban. A magvaszakadt családok vagy főbenjáró bűnök miatt elitéit birtokosok elkobzott javait a királyném tarthatta meg mind. El kellett adományozni egy részét s az oklevélben okát adni az adománynak. A nagyobb feltűnés elkerülésére történhetett, hogy az Erzsébet részére kiállított okmánylevelekben különösen ki van emelve, hogy azt írásbeli kérelem nyomán állította ki a király. Abban nem kétkedhetünk, hogy ez igaz is volt; csakhogy más kérdés az, vajon Szilágyi Erzsébeté volt eredetileg a kívánat, vagy pedig fiától indult ki az,

Az így felhalmozott adományokat, midőn Erzsébet meghal, *végrendeletben* Mátyásra hagyja, holott különben is ez volt az egyetlen örökös.

Mátyás pedig, a már idézett oklevél által 1484-ben csaknem mind Corvin Jánosra ruházza, ki már anélkül is herczegi és grófi czímek s nagy birtokok tulajdonosa volt. Ezek közt sok az olyan birtok, mi hagyományosan királynői. A Corvin számára kiállított adománylevélben

[1]) 1463-ban a magyarországi pápai nuntius azt írja róla, hogy Mátyást anyja is népszerűvé teszi: »Magnam ei adauget aestimationem Mater, quae cum sit sanctissima et sapientissima mulier, apud omnes est in reverentia et *amove.* (Kovacsics. Scriptores Minores II. 30. 1.

azért ki van emelve, hogy mind ez Beatrix királynő beleegyezésével történik. [1])

Azonban Ó-Buda a királynéra szállott, a mi kitűnik abból, hogy midőn Mátyás 1487-ben eljegyezteti Corvin János számára a milánói Bianca herczegnőt, a szerződésben kikötött birtokok közt, bár Munkács, Debreczen, — előbb Szilágyi Erzsébet birtokai — meg vannak nevezve, de Ó-Buda nem fordul elő.

Jellemző, hogy Mátyás egyelőre Beatrix előtt is titkolni igyekezett ezt a házassági tervet. De folyvást titok nem maradhatott az. A királynak ki kellett engesztelnie nejét ezen házasság és birtokadomány miatt, mely ennek nem tetszett. A királynői birtokok közül Ó-Buda Beatrixé lett és maradt.

Ö, kinek sok érdeme volt a budai és visegrádi királyi lak megújításában és feldíszítésében is, Ó-Budán sem érte be oly királynői lakkal, melyben az ö setét góth-stylü boltívek alatt felnőtt elődei otthon érezték magokat. Alapján kezdve új palota építéséhez fogott, hogy a naposabb renaissance s mintegy az új-kor beköszöntsön Ó-Budán is. Kétségkívül megszólaltak ott a múzsák is. Mindjárt a palota alapjának ásásakor Bonfin egy regét költött, egy római korbeli kőről szólót, s rajta oly városról, mely soha sem létezett: Sicambriáról.[2]) Beatrix Ó-Budára költöztével lett alkalmasint alapja megvetve nálunk a római régiségbuvárlatnak, vagy legalább az iránta való érdeklődésnek. — De szerencsétlenségre annak első alapköve

[1]) Teleki. XII. 270. 1, 719-ik oklevél. Sajnos, hogy az oklevél hézagos. Különösen épen a birtokok neveinek helye nem olvasható, a kamarai levéltárban őrzött eredetin.

[2]) Bonfin. Dec. I. lib. I. (17. 1.) In hac Veteri Buda lapis effossus est Mathiae regis tempore, dum fundamenta jacerentur aedium Beatricis Reginae«, melyen Bonfin szerint »Legio,Sicambrorum« stb. felirat volt olvasható. (Lásd «Budapest az Ókorban« 88. 1.)

egy merő koholmány volt. Nem csuda, hogy rövid ideig tartott.

Beatrix, ki — mint tudva van — Mátyás halála után is több ideig bírta a királynői uradalmakat, keveset s csak nagy időközönként lakhatott Ó-Budán. Az udvar Budavárban volt, s királynő nélkül, tábori haditanács vagy politikai ülésterem lett volna csak. A királynő elkísérte férjét még hadjáratokra is. De valószínű, ha fővárosunkra és hazánkra jobb idők jártak volna később, ma is állana valamint a budai várban úgy Ó-Budán is emlék, mely Beatrix nevével volna kapcsolatban. Ezen királynénak, özvegységre jutván, tán legtöbbet ártott az, a mi érdemei közé tartozott. Építés, újítás, díszítés, szenvedélyei közé látszott tartozni. Mind ez pénzbe került. És Mátyás halálával az országban mindenki kész lehetett életet, vért áldozni egy leendő királyért, de pénzt mentül kevesebbet. O az egykoruak előtt Mátyás király arnyékoldalainak megszemélyesitőjeként tűnhetett föl.

Azonban bármit követtek el királyok és királynők Nagy-Lajos trónraléptétöl II. Ulászló trónraléptéig, Ó-Buda nem tudott valódi várossá emelkedni fel.

Volt a helységben egy királynői kastély, két szép templom és egy szintén szép női kolostor. Elhihetjük, hogy utóbbiak szebbek voltak fővárosunk akármelyik más épületénél. Legalább áll az, hogy a XV. században még a budavári főtemplomot sem irta senki bámulatos szép épületnek; ellenben az ó-budai két templomnak Zsigmond király és később Mátyás halálakor itt járt Ranzan püspök ily czímet adnak. Mint már megjegyeztük, Nagy-Lajos anyja építvén mindkettőt, a kassai főtemplom tanúskodik róla, hogy ha ekkor akartak, tudtak is valóban szépen építeni. Már pedig Lajos anyjának kedvencze volt Ó-Buda. Ez a királyné nemcsak az általa alapított ó-budai clarissa zár-

dát és az ahhoz tartozott templomot, hanem hogy a káptalant engedékenynyé tegye, s annak Sz.-Péterröl nevezett templomát is ujraépíttette, vagy megújította és feldíszítette. De a város magánépületei azt falunak tüntették fel. Ugyanazon Ranzan írja, hogy a faluszerü Ó-Budán van egy igen szép főtemplom (basilica), mely akármelyik nevezetes városhoz méltó volna. Ez pedig a prépostság temploma. Ott van ezenkívül a ferenczrendi apáczák klastroma, melynél az összes keresztyénségben kevés szebb női klastrom van. De maga a helység faluszerü és csaknem pusztának mondható.[1])

Ranzan tudósítását a város jelentéktelen voltáról igazolja az ó-budai régi házak és telkek árának azon jegyzéke is, melyet a *Mellékletben* közlök. Az tűnik ki, hogy ha volt is egy-egy városias ház benne, de átlag véve nem voltak Ó-Budának még oly magánházai sem, mint ma.

Ó-Buda e szerint, három-négy nyilvános épületet kivéve Mátyás király halálakor is inkább falunak tűnt fel. Az országos forgalom bogpontja és a nyilvános élet középpontja Buda és Pest volt.

Az, hogy éjszakra tőle, messze künn a mezőkön a Sz.-János lovagok kórháza, és éjszak-nyugaton szintén magán állva a hegyaljában egy régi templom az úgynevezett P'ehéregyház állott, egy elenyészett falu temploma, csak erősebbé tette az öszhang és egység hiányának benyomását. Ha még hozzá vesszük, hogy a királynői várostól, melyben a Klárások kolostora állott, délre egy külváros vagy inkább külön falu is volt, — a szó szoros értelmében rá illett a ~»*cseh falvak* szóló német közmondás.

[1]) »In illa veteri Buda, quae vicatim hódié habitatur, Basilica quaedam est, aedificiis, opereque atque artificio superba, digna profecto, quae non in *illő loco, paene deserto, séd* in quavis egregia űrbe fuisset erecta.« Schwandtner I. 331.

A rhodusi Sz.-János lovagok zárdájának keletkezte idejét Ó-Budán, senki sem tudta eddig meghatározni. Okleveleink csak annyit bizonyítnak, hogy a XIV. században kezdve a mohácsi vészig az Ó-Budától messze éjszakra fekvő meleg viz forrás közelében állott ezen a jótékonyságnak s különösen betegek ápolásának élő lovagrend kórháza és temploma.[1])

Fehéregyház pedig Mátyás idejében egy régi, elhanyagolt, de évenként többszöri bucsujárás helyeveit.

Fehéregyházáról Mátyás király maga ir a pápának, — hihetőleg anyja ösztönzésére — 1479-ben: »Fekszik — úgy mond — az én királyi váramtól Budától egymértföldnyire a Vért nevű mezőn egy templom, mely Boldogasszonynak van szentelve, s mely régisége által nevezetes. Azt tartják róla, minden más templomnál régibb s a kitérés idejéből való.[2]) Az isten-anya minden ünnepén nagy számban látogatja az áhitatos nép. Régen az külön egyházközség temploma volt (parochia erat).

Most azonban hosszas elhanyagoltatás után egyes-egyedül emelkedik ki a mezőn a hegy aljában, pedig megtartotta a *plébánia* nevet. Meg lévén fosztva egyházközségétől, majdnem pusztán áll, kivéve a többszöri bucsujárások idejét. Azonkívül ritkán szolgáltatnak benne isteni tiszteletet. Mert az ó-budai plebánus, ki a prépostságot s több más egyházi javadalmat bir, ezt az egyházat kicsinyli s mintegy haszontalannak tekinti. Két káplánt, s néha annyit sem tart ott, kik helyettesítni s az oda sereglő bu-

[1]) Rupp., i. m. 38 l.

[2]) Bonfinius Nagy-Károly császárnak tulajdonította, — a mi bizonyítja, hogy az akkori legtanultabb emberek is történelmi kérdésekre nézve nem a kritikában, hanem a hitben voltak erősek. Azonban még abban á hivő korban sem hitték az egykoruak, hogy Árpád ott volna eltemetve, különben írtak volna erről a nagy nevezetességű dologról.

csusoknak isteni szolgálatot tartani volnának hivatva. De az ott lakók gyakran oly botrányokat követnek el, melyek zavarják a hívek áhitatosságát s csökkentik az egyház tekintélyét. Ezen okból jutott ez az egyház ezen elhagyatottságra és elhanyagoltatásra, úgy hogy sok év óta mindig valamely nagyobb egyházi javadalomhoz csatolták.«

Kéri a király a pápát, hogy a népnek a Boldogasszonyhoz való tisztelete érdekében, ki egyszersmind Magyarország *patronája,* engedje meg, hogy Remete-Sz.-Pál szerzeteseinek gondjaira bízza. ígéri neki, hogy az eddigi javadalmazást újabbakkal fogja nagyobbítani. — Végül bizonyságul hívja az ügyállás valóságára nézve a pápa legátusát az Arragoniai bibornokot.

Újabb időben — mióta ezen kötet első iveit írtam, mi 1879-ben történt -— szorgalommal kutatják némely avatott régiségbuváraink a Fehéregyház nevű templom maradványait, — s ha az azonosság be lesz bizonyítva, becses támaszpont lesz az a további helyrajzi meghatározásokra ; mert lesz legalább egy megbízható kiindulás.[2])

A város fejlődésére egy rajta kívül eső templom mint nevezetes bucsujáró hely dicsekedett fontossággal. De úgy látszik, e részben sem tartozott az országosan neveze-

[1]) Orsz. levéltár. D. L. 24,582.

[2]) Dr. Havas Sándor tanácsnok ur érdeme nemcsak az, hogy azt s általán a helyrajzi kutatásokat szokott buzgalommal hatóságilag is felkaroltatta, hanem, hogy maga személyesen is szorgalommal búvárkodik. Azonkívül Thold ur és dr. Wekerle László ur is tett igen részletes kutatást, s három különböző hypothesis áll előttünk az ó-budai városhatárra s ezzel kapcsolatban *Fehéregyház* templomának hollétére nézve. Véleményem szerint mindhárom annyiban jó helyen keres, hogy az ó-budai hegy aljában tartja megtalálhatónak azt, mint magam elejétől fogva mondtam. Hogy minden kétséget eloszlató eredményre egyáltalán lehetséges-e jutni — az még kérdés. Magam 1876-ban s azóta többször bejártam az 1355-iki határjárás tájékát; de határozottan mit sem mernék állítni. Az lehetett a keresett templom, melyet a téglavetőnél már széthordták.

tesek közé. Legfeljebb a szomszédos vidék szegényebb népe látogatta. Különben nem jut vala oly elhagyatott állapotra, s Ó-Buda polgárai is jobb módúak lettek volna, mint a minők voltak.

Emiit egy oklevél még egy tisztes régiséget Ó-Buda határában, s ez Kurtyán vára, melynek azonban fekvése és mivolta egyaránt ismeretlen.

Átalán nagy történelmi rejtély, hogy Ó-Budán azon nagyobb és szép épületek: a királynői vár, Beatrix kastélya, a prépostság és Clarissák épületei, melyek akármelyiké nevezetesebb volt Fehéregyháznál s talán helyrajzi tekintetben is tájékoztatóbbak volnának, mikép enyészhettek el oly mértékben, hogy a föld felett tudtunkkal semmi sem maradt meg belőlök?

Ó-Buda nevezetességét emelte volna az az egyetem, melynek nyomai Zsigmond uralkodása elején tűnnek fel; de a melynek nyomai már azon uralkodás közepén el is vesznek.

Alább szólok, kapcsolatban a *budai* egyetemmel, az ó-budairól is, melyre ráillik, hogy szegény városnak a szerencséje is szegény.

XIX. FEJEZET.

A KIRÁLYI LAK MÁTYÁS KORÁBAN.

Buda a XV. században mai értelemben vehető királyi székhely. Vagy huszonhat évig Zsigmond alatt, egyszersmind császári residentia.

Akkor a *szent birodalom* császárainak hatalma azon ország erejében állott, melynek ők herczegei vagy királyai lettek volna a császári czím nélkül is. Székvárosuk sincs más, mint a mi ezen törzsbirtok fővárosa. Zsigmond atyja Károly idejében Prága volt a császár székvárosa, s ez a nevezetes uralkodó igyekezett is azt méltóvá tenni a ranghoz. Így lőn, hogy Zsigmond alatt a császári residentia, melynek központnak kell vala lennie, kívül esett a birodalom körén. Zsigmondra hatással lehetett atyja példája, hogy igyekezett székvárosának *impozáns* kiíiézést adni. De a kénytelenség is hozzájárult, mert megeshetett — s meg is esett — hogy külföldi fejedelmet, s néha egynél többet kellett Budán császárilag megemberelnie. Maga idézi egy ízben Budára a nem épen szomszédban lakó schleswig-holsteini herczegeket. [1]) A mi több, el is jöttek azok.

[1]) Rex Ungariae, qui fuerat imperator, fecit dominos duces (Sleswicenses) citari coram se ád áudiendam sententiam in certo termino, et ad locum multum remotum ad Ungariam, in civita-

Voltak itt sokkal nagyobb külföldi urak is. Már csak ezekért is meg kellett ujítni az avult épületeket, több fényűzéssel állítni ki és tovább is terjeszteni. Franciaországból Zsigmond hozta építészek keze nyoma látszott meg a budai váron, mely nagy luxust űzött ezután az erkélyekben és födött tornáczokban. Sőt el lehet mondani, nagyobbat akart, mint a mennyit megbirt. Oly alapokat vetett, melyeket sem ő sem más nem bírt betetőzni száz esztendeig. Ez különben nem épen Zsigmond, hanem a középkor jellemvonása. A legszebb akkori épületek ma is tanúsítják ezt, melyeknek majd mindenikén több generatio izzadott, s melyek közül sok ma sincs befejezve. Nem igen volt sehol se annyi pénz, se pedig avatott művész együtt, hogy egy emberélet alatt egy-egy nagy mü befejezhető legyen. Zsigmond franczia építészei kihaltak volt már 1433-ig, mint egy burgundi utazó Írja akkor.[1])

Mátyás király elavult vagy befejezetlen részekből álló királyi lakot vesz által, melyek azonban annyira betöltötték a királyi vár területét, hogy korlátolt tér maradt fen, valami alapján kezdve újnak alkotására.

A király gyakorlati férfiú volt. Valamint az ország kormányát, melyet meg akart ujítni, nem forgatta fel az újítás kedvéért, úgy Buda ócska épületei helyén sem csinált *tabida-rasát,* melyre aztán olasz építőmesterei szabadon húzogathassák ki a renaissance paloták alapvonásait. Valószínű, hogy ha atyja van az ö helyzetében s ő fog ily műhöz, gyökeresen újat épít vala. A két nagy ember, atya és fiú közt egyik különbség, hogy az az idealismus, ez a gyakorlatiság felé hajlott.

tem Oven (1424-ben.). Chron. Holtzatiae. Pertz. Mon. Script. Tom. XXL pag. 303.

[1]) A *Mellékleten.* »Buda és Pest leírása és rajzai* értekezésemben.

Ennek tulajdoníthatjuk nagy részben, hogy Bonfinius a királyi palotán inkább a részleteket igyekszik bámultatni, mint az egészet. Érdemét abban keresvén,, hogy csupán az akkori hatalmasok érdemeit magasztalja, — föltehető, hogy a király főérdeme csakugyan a részletekben állott. — Sőt a leírás tárgylajstroma visszatükrözteti a budai várlak megújításában az asszonyt is.

Nem Bonfinius kicsinyeskedésének kell felrónunk azt, hogy igen túlnyomóan a palota belsejére fordít gondot, míg az épületek egészéről és styljéröl keveset vehetünk ki belőle; hogy egész inventáriumát adja az épületek piperéinek, s leírása hallgat a várfalaknak erős voltáról s azok garnitúrájáról a nehéz. ágyukról; egészen *ben* az udvarban él. Még annak ablakain sem igen néz ki. Szóra sem méltatja Budát, a polgári várost, — az *kívül* van az ő világán. Hasonlókép kívül esik magasztalásán mind az, a mi Mátyás kora előtt történt Magyarországon a művelődés érdekében., Sőt Bonfinius fogalma szerint a mi 1476-nál Beatrix királynő megérkezténél korábban folyt le, az, ha nem is praehistoricus kor annak, ki Magyar ország történetét Scythián kezdi, — de mindenesetre barbár korszak. Beatrix királynőnek tulajdonítja az iró, hogy Mátyás építni kezdett, tudományt, művészetet meghonositni, s levetkezvén a szerinte durva nemzeti szokásokat, az olasz műveltség divatjait hozni be minden formáival az udvartartásba. — De ezen felfogás nyilván túlhajtott.

Érthető volt az antagonismus, az udvarnak tanult és müveit, de kevésbé józaneszü szögletes és pedáns tudósai, meg a királyi tanácsban és csatamezőn érdemeket szerzett, s bár ódákat olvasni nem szerető vagy nem is tudó, de kiválóan gyakorlati eszü férfiai közt, kik Mátyás hatalmának támaszai voltak. Ha az írástudók titkos gyülölséggel voltak eltelve a műveletlen Báthoryak, Kinizsiek

iránt, ezek viszont még nevetségesebbnek látták a pogány istenasszonyoknak udvarló testi és szellemi félszegséget, mint a minő valóban volt. A nevetni szeretők az udvari bolondok egy nemét láthatták bennük, — annyival mulatságosabbak, hogy egész komolysággal játszták szerepöket. Az a kor pedig már szerette az elmésséget, s maga Mátyás is példát adott rá. A nevetséges iránt kevesebb érzékű emberek boszankodtak kétségkívül, hogy a király nem inkább katonáira és ágyukra költi azt a sok kincset, mint írókra, festőkre, bútorokra, szőnyegekre, s a fényűzést szerető nápolyi menyecske más szeszélyeire, holott néha a hadaknak nem jár ki pontosan a hav izsold, s a király néha kölcsönre szorul a nagy adók daczára.

Ezt a hangulatot ismerhette Bonfin, sőt keserűen tapasztalhatta is, és mint a tollát nagyhatalomnak képzelő egy-egy mai újdondász, a boszu élvezetét meg nem tagadhatta magától, ha mindjárt jól tudja is, hogy nem beszél igazat.

Az is kitelt az ily rhetortól, hogy nem egyébért festi a Beatrix és körülte sereglett olaszok megérkezte előtti időket külön korszaknak és mentül setétebbnek, hogy annál hatásosabb legyen a rögtön rá következő korszak fénye. »Borúra derü« mint Akadémiánk pecsétjén áll.

Bonfin maga irta meg Magyarország történetét. Jól tudta, hogy — ha előbb nem — de az Anjoui királyok alatt mily nagy érintkezés volt Magyarország, különösen Buda és Olaszország közt. Nem hihető teljességgel, hogy magában a királyi lakban és Visegrádon ne lettek volna ennek elég szép emlékei. A kik Kassán sőt Ó-Budán is kitűnő épületeket emeltek, ne tettek volna semmit azon budai királyi palotáért, melyben évekig lakott az udvar? Maga Bonfin dicséri Zsigmond király némely díszes s több nagy épületét.

Hunyadvára sem mutat arra, mintha Beatrix előtt ne lett volna Magyarországon kedv a művészi építészet iránt. Mátyás a könyvtárt is megalapította volt Beatrix hazahozatala előtt.

De kétségkívül igaza van abban, hogy Beatrix megérkeztével újabb és hatalmas lendületet nyert a királyi udvar körül a művészetek és tudományok pártolása.

Sőt elmondhatjuk, hogy történetírásunk nem is méltatja kellően Beatrix érdemeit, ki hibái mellett is kétségkívül több mint fele részes Mátyásnak a közművelődés sőt új intézmények előmozdítására irányzott törekvéseiben, s különösen a budai várlak megújítása, földiszítése — mint láttuk — inkább Beatrix, mint Mátyás ízlése szerint történhetett.

Az is bizonyosnak vehető, hogy a királyi vár termei jókora részben a királynői *Asszonypataka* (N.-Bánya) és Selmecz jövedelmeiből voltak aranyozva.

Maga Bonfin sem hálás ezen pártfogója iránt. Még élt Mátyás, kétségkívül, midőn az udvari történetiró IV. *Decasának* negyedik könyvében leírja Beatrixet, a menyasszonyt, túlságos hízelgéssel. Megbámulván ritka szép homlokát, magas szemöldökét, telt piros arcát, vidor szemét, módos orrát, kellemteljes ajkait, azt teszi hozzá, hogy alakra, mozdulatra Venushoz, szemérmességben Dianához, bölcseségben és ékesszólásban Minervához hasonlít minden tekintetben. — Nyilvánvaló hízelgés. Igaz, ha megnézzük azt az arczképet, mely érettebb aszszonykorából maradt ránk, Bonfin, leszámítván a túlzást, azt mondja nagyjából a mit a kép.[1]) Sőt Bonfin egy jellemző vonása kiegészíti

[1]) Teleki. Hunyadyak kora. IV. k. 480. 1. Becs állq az Ambrasi gyűjteményben az eredeti dombormű. Ki volt enítva gróf Károlyi Alajos termeiben s a Nemzeti Múzeumban nem régiben tartott kiállításokon.

a rajzot, életet ád annak. A dombormű kissé merev vonásaihoz, komor kifejezéséhez, a duzzadt arczhoz hozzá véve a Bonfin által kiemelt derült, vidor elevenséget, az arcz megszólalóbb és szebb.

De Bonfin későbbi fejezeteiben hálátlan Beatrix iránt, hogy egy külön panegyricusban nem részletezi más szép tulajdonait is. Ezt abból érthetjük, hogy akkor írja munkájának utóbbi részét, midőn II. Ulászló kerülvén a magyar trónra, — Beatrix nemcsak ki volt zárva az udvartól, hanem rósz néven veszik vala egy udvaroncztól, minő Bonfin volt, Beatrix magasztalását.

Mátyás halála után kétségkívül keserű panaszokra fakadt a hálátlanságon, s a panasz sok részben alapos volt. Okot adott rá az igaz, hogy egyéni hibáit és botlását állítsák előtérbe. A ki férje éltében uralkodni vágyott, bebizonyította özvegységében, hogy nem tudja bölcsen használni az önállóságot. Sok nő jellemvonása ez, — Bármint legyen, kétségkívül a közművelődés, s nemcsak annak fényüzési oldala, sokat köszönhetett Beatrixnak. Így 1478-ban ö állít iskolát Selmecz városában.

Meghalt 1508-ban, félrevonulva Ischia szigetén, miután évekkel azelőtt elvették tőle a királynői birtokokat. Már II. Ulászló nős emberré lett, — a sokféle tanácskozás között téve oly házasságot, melynek akármely más fölötti politikai előnyét bajos érteni.

Azonban most a királyi vár Mátyás korabeli ügyeivel kell foglalkoznunk. Haelfogadjuk is, a mitBonfin mond, hogy a várban a legtöbb építkezés, s díszítés a Beatrix-al való házasság eredménye, nyilvánvaló a lakodalomról szóló leírásokból, hogy a király mindent elkövetett, hogy menyasszonyát királyilag fogadja, s ízlése szerint helyezze el.[1])

[1]) Lásd Csánki Dezső «Első Mátyás udvara« ez. munkáját.

Legtöbbször emelik ki a leírások a királyi palotában a fafaragványokat, melyek gyakran bőven vannak aranyozva. A könyvtár szekrényei olasz művésznek voltak mesterművei.[1]) A könyves polczok szintén ily faragványokkal diszlenek, melyek növényleveleket ábrázolnak, s aranyozva vannak. Több terem és szoba famennyezete hasonlóképp aranyozott fafaragványokkal díszlett. Ezt nemcsak Bonfin mondja, hanem Oláh Miklós is. Brüsszelben 1536-ban írja, hogy külföldön sem látott másutt a budai várbeliekhez hasonlót, csak a párisi parlament házában s ott is csak egy termet.

Sajnálnunk kell, hogy a későbbi esztergomi érsek meg nem fordult akkor a salzburgi érsek székhelyén, a magas fellegvárban *(Hohen-Salzlmrg)*. Ott minden bizonynyal az érsek egy-két termét nagyon hasonlónak találja vala Mátyás disz-ebédlőjéhez, s más aranymennyezetü lakrészeihez. Még ma is ez a legérdekesebb látnivaló egy magyar utazóra nézve, ama csaknem páratlan szépségű tájon és a szép városban. A fellegvár, ha jóval magasabb is a budainál, az a sok összezsúfolt, különféle magas épület és torony, a várfalakra kiülő paloták, ben a szabálytalan szűk várudvar, a sok lépcső, a folyosók, zegzugak, érthetővé teszik, hogy bajos is ezen labyrinthusról más mint zavaros képet adni egy leirónak. De legérdekesebb Salzburgban a fafaragványú s aranyozott mennyezetek, melyeket János föherczeg restauráltatottajelen század elején.

A régi érseki vár szemlélete élénken emlékeztet Mátyás király uralkodásának egy nevezetes eseményére. A király aligha restellett egész uralkodása tényeiből valamit any-, nyira, mint ezt. Legbizalmasabb embere, kit maga nevelt

[1]) »Scrinia Thyrrheni confecta ex arte magistri.« Naldius II. ének, 40. vers. (Bél. Notitia. III. k. 612. 1. Másutt: «Scrinia gravi arte laborata«. u. o. 599. 1.)

s maga emelt sok más érdemesebbek mellőzésével az esztergomi érseki székbe, azt a világhírű botrányt követte el, hogy szerzett kincseit összeszedvén, átszökött az ellenséges Fridrik császárhoz, azon évben, mikor Mátyás menyekzője sok külföldi követ jelenlétében küszöbön volt, 1476-ban.

Ez volt főoka egy nemsokára kitört háborúnak Mátyás és Fridrik közt, melyben kijutott a szökevénynek is, ki csak 1482-ben kapta meg a desertálás díját, a salzburgi érsekség kormányzóságát. Neve P'lans, máskép Peckenschleger János, sléziai születésű fi, a királynak addig legbizalmasabb meghittje, mintegy barátja, s most emberismeretének élő czáfolata. Azonban csak látszólag az. Mert János érseknek oly nagy műveltsége, esze és ügyessége volt, hogy fényes tulajdonai bárki előtt is eltakarták a jellembeli fogyatkozásokat.

Kérdés, mire nem mernék határozottan felelni, — döntsék el a mürégészek, s a kik Salzburg történetét speciális eredeti kútfők alapján ráérnek kutatni, — vájjon nem egyenesen Budáról került-e az arany mennyezetek eszméje Salzburg fellegvárába, az elvitt körmöczi aranyokkal együtt? Sőt a mennyezeten kívül van más hasonlatosság is ennek fejedelmi terme és Mátyás egykori disz ebédlője közt. Egy ily teremben föltűnik egy igen massiv porphyroszlop[1]) a terem közepén. Ilyen volt Mátyás diszebédlőjében is, mint Beatrix menyekzője alkalmával szemtanuk írják.[2]) Kevesebb súlyt helyezek rá, de egy szakértő mürégész tán találna argumentumot azon régi kályhában is, mely a salzburgi fellegvár egyik nevezetessége. Bonfinius

[1]) Nem emlékszem világosan — porphyr-e vagy gránit.

[2]) A pfalzi választó fejedelem követeinek hivatalos jelentésében olvassuk a királyi ebéd leírásánál: »A *terem közepeit,* a királyi asztal előtt, egy *kőoszlop* körül négyszögű pohárszék volt nyolcz emelékre«. Mátyás király. Kazinczy Gábortól. Pest, 1863. Ráth Mórnál, 129. 1.

szól egy ilyenről a budai várban, mely akkor is figyelemre méltó volt.

A puszta lehetőségnél több, valószínűség az, hogy a Salzburgban ma is látható nevezett tárgyaknak a budai várbeliek szolgáltak mintákul; mert Salzburg krónikáiban olvassuk, hogy az az Esztergomból desertált salzburgi érsek, s mint ilyen III. János, építésekhez látott a salzburgi fellegvárban. Hozzá teszik ugyan, hogy közbejött halála miatt nem fejezhette be — (talán *mindeniket* nem)!).

Hozzáfogott 1488-ban, mikor már véglegesen salzburgi érsek lett, s meghalt 1489. deczemberben. Kétnyári félév alatt sokat lehet építni.

Az építés müvét folytatta Lénárt érsek Salzburg fellegvárában (1495 —1519)· Ez sokat épített a várban templomot, várfalakat, vártornyokat. Neki tulajdonítják rendesen a nevezett termeket is, s kétségkívül más elődeinek is müveit. De ez is korra közel volt Mátyáshoz. Így bármint dőljön el a fentebbi kérdés, annyi bizonyos, hogy a salzburgi fellegvár sokban tükre lehetett Mátyás residentiájának.

Hunyad várában is ily arany mennyezetet restauráltak, — azon az alapon, hogy régi hagyománynál fogva a környékbeliek a kastély egy szárnyát, melyben az aranynak semmi nyoma sem volt már, *arany-háznak* nevezték, minek más értelmet alig lehet tulajdonítani, mint a mit a restaurálók adtak.

A budai vár faragványainak müértékére nézve Bonfin föltétien hitelt nem érdemlene, ha nem tudnók más kútfő-

[1]) »Eben in diesem Jahre (1488) unternahm der Erzbischof auf der Festung *Hohen-Salzburg* verschiedene neue Gebaude, an dérén Vollendung ihn aber der Tód hinderte.« Chronik von Salzburg, von Judas Thaddaeus *Zauner*. Hozzá teszi a krónikás, hogy János halálakor több drágaságot és clenodiumot hagyott hátra, melyeket Magyarországról vitt volt magával.

bői, hogy azon korszak egyik legkiválóbb művésze Majano Benedek, ki épen mint müasztalos tűnt ki, dolgozott először Florenczben Mátyás számára, s lakott is egy ideig Budán, Mátyás meghívására. Ezt pedig egy illetékes iró a legjelesebb művésznek mondja a famunkában,[J]) a mellett, hogy kitűnő építész volt, mint B'lorenczben és Mantuában ma is meglevő müvei bizonyítják. Úgy látszik, nem Majano Benedek, hanem az 1480-ban Florenczből Budára jött, s később itt meghalt *Camicia* volt az, ki a Mátyásféle új palotának építését vezette; mert róla írják, hogy »palotákat, kerteket, forrás-kutakat, templomokat, erősségeket s más jelentékeny épületeket emelt vagy díszítette Mátyás megrendelésére. De az ő díszítései is egy részben menyezetekből s más metszetekből állottak. Átalán az akkori építészek egyszersmind szobrászok s néha festők is voltak, mi hasznára vált a három művészet összhangjának egy-egy épület stylje és díszítményei közt.

Része volt Mátyás épületeiben Cellini Baccionak, Benvenuto nagybátyjának, ki florenczi, és Fioravanti Aristoteles bolognai művésznek, ki építő s metsző volt egyszersmind. Úgy látszik állandóbban szolgáltak Mátyásnak Traui Jakab és János dalmatiai építészek és szobrászok.

Hogy Mátyás és Beatrix a festés iránt is érdeklődött, magától érhető. Lippi Fülep florenczi festő képeket küld számára, s a király, bár sikeretlenül ezt is meghívja udvarába. A nevezett Camicia nehány más jeles képet szerzett meg S küldött Budára: Linaiolo műveit szintén Florenczből. Maga a nagynevű Medici Lörincz domborműveket küld nagy kortársának, több más mütárgygyal együtt. A ferrarai udvartól arczképeket kap Mátyás, nemkülönben a mila-

[1]) Vasari. A művészek életrajzaiban. Lásd: Csánki Dezső érdekes művét: »Első Mátyás udvara«. Budapest, Kiliánnál. 1884.

nói herczegtől, ki egy *madonná*-val kedveskedik a királynak. Ez nagy valószínűséggel Lionardo *da Vinci* műve volt.[1])

Ha a szobormüvek és képek közt a templomiakon kívül nem egy a classicus korra vagy épen mythologiára Vonatkozhatott, több jele van, hogy a magyar udvar ízlése inkább a realismus felé hajlott. Valamint a királyi vár előtti tért Zsigmond, úgy a belső udvart a három Hunyadi álló szobra díszítette. Fenmaradt napjainkig Bécsben az Ambrasi gyűjteményben Mátyás király és Beatrix fehér márványból készült domborművű mellszobra, melyekről egy jeles műtörténészünk így szól: »Mindegyik természethü képmás jellegével birügy fölfogás mint kidolgozás tekintetében. A XV. századbeli florenczi szobrászatra vall és ottani legjobb mesterek müveivel kiállja a versenyt. Talán Benedetto da Majano készítette.« [2])

A fenevezett florenczi képíró Lippi által 1488-ban küldött képek egyike is Mátyás arczképe volt, melyet érem után festett.

De Mátyás nemcsak maga és családtagjai arczképével foglalkoztatta a festőket. A budai várpalotának dísztermei, úgy látszik, alakulófélben voltak a Walhalla egy nemévé, hol a hazának kitűnő szolgálatokat tett férfiak képe volt megörökítendő emlékezetöket.

így értesülünk arról, hogy a budai királyi palota egyik termében volt látható Daróczi János arczképe, ki hősileg küzdve esett el 1468-ban deczemberben, mikor Mátyás a moldvai vajda megfenyitésére menvén, Bája városban éjjel lepték meg a moldovaiak a király főhadiszállását, kinek élete is veszélyben forgott, s többen áldozták föl ma-

[1]) Csánki i. m. 66. és köv. 11.

[2]) Pasteiner Gyula. A művészetek története. 374.1. Ugyan ő szól Mátyásnak a Lausitzban Budissinban a várkapu fölött egy fülkében elhelyezett trónon ülő 'szobráról.

gukat megmentésére. Daróczíról azt Írják, hogy sebet kapott, mely arczát egész életére elrútította volna. Nem tartván érdemesnek így élni tovább, az ellenség legsűrűbb tömegei közé vágott be, s annak holttest halmaza közt találták meg a győzelem után. Ezen férfiú (vagy tán inkább ifjú) vitézségét és dicsőségét ábrázolta méltóan és kitűnő művészettel egy kép, mely abban a ruházatban és fegyverzetben tüntette fel a hőst, melyben elesett.[1])

Nyilván nem a nehéz németes fegyverzetű lovasok közé tartozott, különben alig kapott volna súlyos arczsebet. Valószínű, hogy magyar öltözetben és fegyverzetben volt ábrázolva.

Egyátalán nem hihető, hogy a Daróczihoz hasonló más tetteket, s a király és haza szolgálatában szerzett még nagyobb érdemeket ne részesítette volna Mátyás hasonló kitüntetésben. Egész gazdag gyűjteményelehetettmár ilyenekből a királyi palotában, miután Carbo 1482-ben hal meg s müvét azelőtt irta, s annál jóval korábban írhatta.

Ez reális irányba terelhette a művészetet; de szintúgy alkalmas volt megbarátkoztatni a művészettel a nemzetet, mint a magyarok történetének megiratása az irodalommal, s sajnos, hogy csak a classical latin nyelvet utánzóval. De ily arczkép-dombormü- és szoborgyüjtemény megszűnik realisticus lenni, ha a művészt ugyanazon szellem lelkesíti, a melyet azon müvek összesége inspirál: a hazafiság és nagy tettek szelleme.

[1]) Kazinczy Gábor *Mátyás király* 91.1. az ő latin szövegében *Dorotzit* olvasott. De Toldi Ferencz »Analectáiban« (évek óta kinyomott, de meg nem jelent s alig kapható gyűjteményében a 198. lapon) *Dorozlezit* olvasott. Ha ez az eredeti írásmód, akkor Domoszlai volna inkább a név. Bonfin leírván az éji csatát s elmondván főbb hőseit, egyet sem nevez meg, kinek neve hasonlítna akár egyikhez akár a másikhoz (Dec. IV. Lib. 1.) Dengelegi Pongrácz János csak 1476-bán halt meg.

A Louvre oszlopsorai közt az emeleten köröskörül oly szobrok láthatók, melyeknek eredetijéről ma már nem sokat mond a történelem, s művészileg sem mondhatók kitűnőknek, s mégis a ki először látja, önkénytelenül elmondja: nem csoda, ha ez a nemzet nagynak érzi magát, mikor mindenki szemléletből ismeri a rég meghalt nevezetes vagy érdemes férfiak arczvonásait. Csak ama reális képekben és szobrokban, mik egykor Mátyás palotájában voltak láthatók, mily szellemi töke veszett el!

Mátyás király palotájának legnagyobb kincsei közé számítják az ö könyvtárát, mely a görög és római irodalom, ezenkívül az egyházi müvek gazdag gyűjteményéből állott.

A mai kor embere, ki a könyvekben és egyebekben megszokta a nagy fényűzés helyett a csínnal és czélszerüséggel párosult egyszerűséget, hajlandó fölösleges pazarlásnak nevezni azt a nagy költséget, melyet Mátyás a bársonyos, aranyos ezüstös kötésekre, s a mi ezeknél sokkal drágább, a másolatok betűinek kifestésére s a szövegtől sokszor egészen idegen miniatűr képekre költött, — s költött akkor, midőn a nyomdászat nemcsak föl volt találva, hanem Budán is kezdett működni, — Geréb prépost ösztönzésére.

De Mátyás kora ízlését követte. A nyomdászat mégsem közelítette volt díszben az akkori másolók művészetét. Föl nem lehet tenni, hogy a király könyvtárában ne lettek volna nyomtatványok is. A találmány a régi szokásokhoz ragaszkodók legcsökönyösebbjei előtt is legalább mint *curiosum* érdekes volt. — De a díszített kéziratokhoz képest úgy tűnt fel a legszebb nyomtatvány is, mint a mai gépek kartonszövete a kézimunkával művészileg hímzett selyemhez.

Nem is az akkori királyok buzdításával találták fel

és tökéletesítették a nyomdászatot. Egészen polgári, mondhatni democraticus találmány volt, s kivált még a XV. század végén, midőn bölcsejében (incunabulumaiban) volt, surrogatumnak, majmolásnak s e részben is erőlködéseiben, hogy a másolók rajzát utánozza, hiúnak tűnt fel. Nem tartották volna illőnek egy-egy koronás Moecenashoz, hogy a könyvművészet gyémántjaival egy sorba holmi *imitatiót* helyezzen könyvtára műremek polczaira és szekrényeibe. Ahhoz jobban illett volna a Testetlen deszkapolcz és durva bőrkötés, vagy az a vastag papirpongyola, melyet a velenczei nyomtatványok viseltek.

A *Corvinák,* mint Mátyás könyvtára fenmaradt példányait Európaszerte nevezik, kiállításukban visszatükröztetik mind a kornak, mind kétségkívül a királynak is ízlését. A fényes királyi palota ezen parányi töredékei bizonyságok reá, hogy az egész is, mint ezen részek, a pazar fénynyel a valódi művészetet párosította. Azt hiszem, ez csak félig történt királyi méltóságérzetből. Egyéni jellemvonás, mintegy ösztön volt nála, mint azon kor művészeiben, hogy a mihez fog, az jól legyen csinálva; a mi művészet akar lenni, legyen is az.

De úgy jártak a diszkötések is, mint a palota udvarán a nagy szobrok. Nem művészi belbecsük, hanem az anyag miatt vitték el: a szobrokat mivel ágyuöntésre alkalmas érczből készültek, — a könyveket ezüst és arany díszítményeikért.

Egyetlen hiteles kútfő sem ad fogalmat a kötetek számáról. Bizonyos az, — Oláh Miklós írja — hogy a főkönyvtáron kívül, mely a latin műveké, volt külön teremben, sőt külön épületben egy kisebb görög könyvtár, s ezeken kívül a királyi palota különböző részeiben még kettő.[1]) Ebből gondolhatjuk, hogy nem volt rendezve az

[1]) Lásd a *Mellékletben* a királyi vár leírásában.

egész s így a kortársak sem tudták a kötetek számát, annyival kevésbé, mivel gyarapítása folyton folyt a király haláláig. De ez nem minden. Bizonyosnak lehet venni, hogy a könyvtárnak egy jó része még nem volt ellátva diszkötéssel s azon külsővel, miből a bibliographusok első tekintetre ráismerhetnek egy-egy *Corvinumra.* A ma kétségteleneknek tartott példányok — Európa különböző könyvtáraiban elszórva, — lehet mintegy száz darab —- bizonyára nem merítik ki a régi magyar királyi könyvtárból még ma is meglevő kötetek számát. Az ott őrzött nyomtatványok meg épen meg nem ismerhetők nagyobb részben. Kétségkívül nemcsak a rövid ideig virágzott budai nyomdából, hanem Olasz- és Németország sajtóinak e nemben legszebb termékei az ottani kötésben voltak meg.

A 40,000 kötetről szóló állítmányt, merésznek s teljességgel nem hitelesnek kell tartanunk.

Az egykorú florenczi Naldiusoly müvet hagyott ránk, mely ha tán nem volna is egyetlen a maga nemében, de a mai korban hallatlan. Ez könyv-katalógus négy énekben! — s nem is rósz, sőt ékes hexameterekbe szedve. A baj az, hogy katalógusnak — mi természetes — igen is hiányos s nem is a ritka könyvek lajstromát adja, hanem az átalán ismert classicusokat dicsőíti. — A könyvek számával (pedig a florenczi Naldiusnak nagy érdeme volt Mátyás könyvtára gyarapításában) maga sem volt tisztában, mert csak hozzávetést közöl, mely hozzávetés az ö saját tudását is inkább eltakarja, mint tudatja. A helyett, hogy az akkori ismert könyvtárakhoz a Mediciekéhez vagy a Vaticánéhoz hasonlítná, a Krisztus születése előtti görög és latin könyvgyűjteményekről állítja, hogy azoknál Mátyásé nagyobb. Nem is állítja, csak- kiokoskodja ily formán: Minthogy azok vagy csak latin vagy csak görög könyvtárak voltak, a Mátyásé pedig egyesíti a kettőt,

nagyobbnak kell lennie. Sőt ha kettőt azokból összetettek volna is, nagyobb a Mátyásé; mert ezeken kívül még a keresztyén egyházi irodalmat is magába öleli. — Asinius Pollionak híres könyvtára háromszor öt ezer« kötetből állott. Mátyásénak nemcsak nagyobbnak, de jobbnak is kellett lennie. Hogy Ptolemaeus, Pisistratus, Caesar könyvtárait hozza fel az iró, s nem az általa ismert egykorúakat, az őszinteség hiányát mutatja. Különben ellenkezett volna a *panegyricusok* bevett modorával, a mit mi kívánunk tőle. Mátyás egy hízelgője sem hasonlítja öt kortársaihoz, hanem a classicus kor halhatatlanaihoz. Így történik, hogy a könyvtár kérdésében is, mint egyebekben a humanista irók nem a szemmel látottakra, hanem Hellas és Róma ismeretére tanítnak bennünket.

De kétségkívül nem nagy túlzás van azon állításukban, hogy Mátyás könyvtára teljes gyűjteménye volt a nevezett irodalmaknak. A máig is meglevő példányok közt vannak, melyek Mátyás korában sem voltak ritkaságok s belbecsre nézve nem érdemelték meg a díszes kötést, nemhogy a szép miniatűr rajzokat. Ha a selejtesebb müvek nem hiányoztak, a jók és kitűnők annál kevésbé, a minthogy Naldius lajstroma egész csoportját számlálja elő a valóban remekíróknak.

Mind ezen adatok — bár némely részben csak egyes, de biztos jelek — Mátyás királyi várát uralkodása vége felé inkább műkincs-gyűjteménynek, *múzeumnak,* mint középkori várnak tüntetik fel. Még az udvarok és folyósok is hirdették ezt. Ha csak egy részben ránk marad az, a maga mivoltában, — kétségkívül az elsőrendű érdekességek közé tartoznék a régiségeket és művészetet kedvelő utazókra nézve, de kétszeresen becses volna nekünk, kik sokat találnánk benne, min csak a nemzet fia, a hazafi tud lelkesedni.

[1]) Bél. Notitia. Naldius IV. ének 220. vers.

Mátyás királyi palotája különben már nem volt többé középkori. Az újkor reggele árasztotta szét sugárait a királyi trón környezetéből. Valamint a hadi szervezetben, úgy a béke műveiben is Mátyás és udvara nem tartoznak többé a középkorba.

Λ királyi váriakban felhalmozott sok kincs látszólag biztosítva is volt a károsodás ellen.

Λ várhegy királyi részét mondhatni tetőtől talpig erős, magas falak gyűrűs pánczéla övezte, tetején elegáns tornyokkal s más erősítésül, de diszül is szolgáló járulékokkal: nagy részben Zsigmond király müvei, melyeknek legalább váza máig is látható.[1])

De feltűnik ott egy alacsonyabb fal, mely a régi rajzon is látható, de ma is. Ez érdekes adat egy 1493-diki rajzon. Régen oly magasra építették a várak tornyait, hogy létrával fel ne lehessen jutni. De az ágyuk nagyobb hatása óta belátták, hogy az alacsonyabb, de tömörebb falak jobb szolgálatot tesznek. Ennek erejét növelték az által, hogy belül feltöltötték földdel. Ennek ellensúlyául szolgáltak a külső pillérek. Már pedig Bonfin szerint ezt Zsigmond építtette.

Alább a polgári város leírásában látni fogjuk, hogy a képünkön feltűnő várpiaczot Mátyás megnagyobbította lerontatván a közelebbi házcsoportot.

Az 1686-iki visszafoglalás térképein látunk egy kőfalat, mely a mai Sz.-György teret ketté vágta. A kétszáz évvel ezelőtt is megvolt falnak ma már semmi nyoma; de maradt nyugaton, a hegyoldalban egy megbízható pont arra, hogy kimérjük a királyi vár azon határát, melyet a a nevezett kereszt-kőfal jelölt.

A Fontana-féle térképen a várnak a hegyek felé fordult oldalán, a lejtő közepe táján egy kerek torony

[1]) Lásd a *Mellékletben* közlött 1493-diki látképet.

fejezi be a királyi vár párhuzamos s lépcsőzetesen leszálló hosszú és magas falait. — Ez a kerek torony a királyi vár piaczát ketté vágta kőfal irányába van kirajzolva. Ez a torony megvan a maga épségében máig is a krisztinavárosi Sz.-János tér irányában, ott hol az egykori Horváth-kert kelet felé végződött. Csaknem középütt áll a mai Fehérvári kapu és a vár déli vége közt.

Az azonosságot bizonyítja az, hogy Eontana térképén, melynek elég pontosan találó mérczéje is van, szintúgy 180 öl távolság ez a nyugati falak hosszában s légvonalban mérve, mint a mai teljesen pontos térképeken.

Fontana rajzában a mai úgynevezett fegyvertár-épületnek felső, vagy a sikló-állomás felöli végénél vonul el az a régi fal. Az előudvarnak, melyet így bekerített, széle hossza mintegy 60 öl, tehát térfogata három hold. Ezt lehetett nevezni, mint egyik író teszi, előtérnek *(vestibulum,* bár középkori erőltetésével a tulajdonképi szónak), lehetett nevezni (mint egy másik teszi) roppant udvarnak. A mai egész fegyvertár-épület s a nyugatfelöli vele szemben álló épületek, közből az utcza, állanak ezen régi előtéren, hová talán Zsigmond rézszobra volt elhelyezve.

így a belső és külső királyi várlak épületei két belső udvarral együtt csak vagy 20 öllel foglaltak el többet, mint a mennyi a mai királyi várpalota hossza. A régi külső védfalak hosszának és alakjának a maiakkal való egyezésemutatja ezt. A mai királyi palota hossza 94 öl déltől éjszaknak. A régi a külső királyi vár árkáig 115 —120 ölre tehető. [1])

Ebből a belső királyi vár hossza az épületek déli szélétől mérve a kapuig az udvar tengelye hosszában 80 öl, a külső váré csak 40. Mégis a külső udvar (Bonfin szerint) nagyobb a belsőnél; mert a belső udvarnál a várhegy fensikja legkeskenyebb, míg a külsőnél kibővül.

[1]) Fontana mérczéje szerint.

A mai királyi lak alaprajzában sem hasonlít legkevésbé a régihez. A mai asiknak egészen keleti oldalán áll, nyugatra nincsen épület. Ott a sziklás várból mesterségesen bemélyített ut vezet ki lejtősen a két rendbeli kapuhoz, s az után túl van az őrhely.

Régen a belső királyi vára külső védfal alaprajzával párhuzamos volt. A mély ut nem volt kiásva, az egész fensik itt nagyjából egy színvonalon állott. Egy hosszudad négyszögü épület állott elő, melynek ablakai mind a külső várfalak felé néztek s belül egy szintén hosszú keskeny udvar maradt, melyen az épületet körül járó oszlopsor nyomai megvoltak még 1686-ban is. Az udvar nem volt szélesebb 15 ölnyinél.

Átlag véve, itt a vár fensikjának szélessége 60 öl lévén, marad a királyi lakház számára keleten és nyugaton is mintegy 22— 22 öl. Ha azonban nem veszszük többnek a palota mélységét a külső ablakoktól a belső folyosókig 10-T2 ölnél, még mindig maradt hely a várfal és az épület közt, hogy elférjen ott a kápolna, a könyvtár s más toronyszerű kiállása a főépületnek. Későbbi rajzok nyugaton mutatnak egy ilyet, még pedig díszes gót épületet. Délfelé nem ment ki egészen a várfalig a királyi palota. Ott az István-vár nevű alul igen massiv, fen karcsú minaretszerü torony a tárnoki épület, a kapu, és egy cisterna talált helyet.

Mindjárt a vár megalapításakor még jobban szembe tűnhetett, mint ma, hogy az egész várhegynek leggyengébb oldala a déli homlok. Nemcsak hogy ott a fensík maga is lefelé ereszkedik, hanem a várhegy itt legkevésbé meredek. Ma a bástyafalak és a várkert lombos fái takarják el a hegyoldal menedékes voltát. Itt kellett legtöbb mes-

[1]) Hosszát, mivel 1686-ig az éjszaki épületek úgy látszik elpusztultak, bajos meghatározni.

térséggel megnehezítni az ellenség feljuthatását, s így a nagy torony, a várkapu előtt a mély árok szükségesebb volt, mint másutt.

Hogy ide, a várhegy legalantabb fekvő legkönnyebben járható, és legkeskenyebb, tehát a kiterjesztésre legalkalmatlanabb részére helyezték a királyi várat, annak oly okai voltak, melyek helyrehozták ezen hátrányokat. Itt közelíti meg legjobban a várhegy a Dunát, s azért itt az erődöt egészen a partig s mondhatni be a vízbe lehetett vezetni; itt volt az országos közlekedés főréve a pesti rév is. Ezenkívül itt lehetett legjobban elszigetelni a kirá lyi várat a polgári várostól, itt nyílt legtöbb oldalú szabad kilátás, s végre tán nem utolsó ok, ide estek közvetlen közeibe az alsó hévizek, melyek egyike királyi fürdővé lett.

Zsigmond király hozzácsatolt a királyi várhoz éjszakon még vagy 2400 négyszög ölnyi területet, hol az ő és Mátyás palotája állott, s mégis maradt tér egy négyszögü udvarnak, mely a belsőhöz képest nagynak volt nevezhető. Mire való volt a Zsigmond korabeli terjeszkedés? Erre felelnek a történelmi tények: a királyi udvarnak új épületekre volt szüksége. De hogy a királyi vár terjedelmes külső terét miért kellett egy fallal ketté vágva, egy előudvart teremteni, arról hallgatnak.

A vár felszintjének viszonyai talán alkalmasok megfejteni a talányt.

A várhegynek hosszan nyúló háta, míg be nem volt építve, a pesti partról nézve két púpot rajzolt éles körvonalakkal a nyugati égen. Egyik ott volt, a hol ma a Várszínház áll, s hol aFerenczrendiek temploma és klastroma állott; másikra, mint legfeltűnőbb helyre a főtemplomot, Boldogasszony egyházát építették.

A ki megáll a várbeli főtemplom előtti téren, látja, hogy egyfelől szembetűnő lejtő van onnan az Országházig

s onnan ismét a Bécsi kapuig, másfelől szintén menedékes lejtő ereszkedik a Fehérvári kapuig.

Hasonlókép megállván a Várszínház és a honvédelmi palota táján, látjuk, hogy egy rövid lejtő van onnan a Fehérvári kapu vonaláig s másfelől egy hosszabb s jóval meredekebb a királyi várpalota felé, úgy hogy a mai Henczi-szobor tájáról egy lövésznek kerekes nyila vagy puskája vizszint tartva belőhetett a palota első emeleti ablakába, min a 30 lábnyi széles várárok nem segíthetett.

De húzván egy a királyi várnagy katonáinak őrzésére bízandó falat a lejtő magasabb részéig, a támadás ezen oldalról sikeresebben volt visszaverhető.

Ez a fal, sőt már maga a királyi vár előtti mély árok nem külső, hanem belső ellenség ellen volt építve. A mik Zsigmond uralkodása elején, aztán Albert s majd Ulászló alatt Budán történtek, bebizonyították, hogy kivált egy választási királyságban többször fordulhat elő, hogy a királynak saját alattvalói ellen kell magát védelmeznie.

Nevezetes példa volt erre Mátyás uralkodása elején egy bécsi esemény. 1462-ben történt, hogy a bécsi pártos polgárság a *Buig-ba.* szorítja be III. Fridriket s forma szerint ostromolja. A fejedelmi lak erődítése jó szolgálatot tett a császárnak.

De maga Mátyás is uralkodása első felében nem érezte trónját biztosnak külső hatalmas praetendensek, s szintén hatalmas belső pártütők ellen. Kétségkívül ő is úgy vélekedett, mint az előbbi s az utána következett nemzedékek, hogy a ki Budát bírja, az bírja a magyar trónt is.[1])

[1]) Láttuk ezt a XIV. és XV. század eseményeiből. De hogy a török foglalás előtt I. Ferdinánd is így gondolkozott, bizonyítják Velius Gáspár szavai: »Ubi inclytus rex Ferdinandus cognosceret, eum, qui Budám veluti regni sedem et caput teneret, haud difficulter in reliquam Ungariam imperium obtinere; ejusque auctoritatem inter Ungaros plurimum valere,« etc. I. m. 167. 1.

Egy király sem érezte Buda fontosságát nagyobbnak, mint ő, a trónt nem öröklött, hanem választott király.

Minden interregnum alatt, mit a királyválasztás gyakorlata szükségképivé tett, a budai vár megszűnt egy időre királyi lenni, hanem országossá lett. Az országtól kellett átvennie azt a választott királynak. De Mátyás esetében, midőn betelepedett is a királyi lakba, csak tettleg ő, jogilag más volt az ur.

Midőn 1458. január 24-dikén Pesten Mátyást királynak kikiáltják, abban a pillanatban a budai várlak az ellenpártiak feje, Garai nádor kezében volt.

De Szilágyi Mihály az ellenpárttal bizonyára ki sem békül más föltétel, mint az országos várak s nevezetesen Budavár haladéktalan átadása mellett. Csakugyan törvénynyé is lett, hogy Szilágyi, mint kormányzó, azonnal vegye kezéhez a várakot. Garai nádor át is adta rögtön, bár feltűnő kedvetlenséggel, a budai, Újlaki pedig a vise grádi várat.[1])

Különben az 1458-diki törvények, melyek, mint a Szilágyi kormányzósága alatt keltek, olvashatók törvénykönyvünkben, mintha kivonatai volnának egy terjedelmes egyezménynek a két párt között. Valószínű, hogy az egyezményeket sietve kellett törvényformába önteni. De előre jól kiszámított nevezetes jellemvonása ezen törvénynek, hogy Mátyás megválasztatása mellékes ténynek tűnik fel Szilágyi Mihálynak kormányzósága mellett, elaftnyira, hogy ez a törvény szövegében kötelezi magát,

[1]) Thuróczy. Part. IV. Cap. 64. 225. 1 A lengyel történetíró Dlugoss így szól: >Et quo solidius electio hujusmodi (Mathiae) procederet.... castrum Budense per Ladislaum de Gara, Palatinum Hungáriáé; castrum verő Vischegrad per Nicoláum Frysthaczki, Palatinum Transylvaniae in potestatem Michaelis Zuladin resignatur,« (Újlakit Galgóczról, Freystadt, nevezik német lengyelesen Fristaczkinak.) Hist. Polonicae. II. 220. hasáb.

hogy a hozott végzéseknek Mátyás király által is érvényt fog szereztetni.[1])

Az ellenpárt tulajdonkép nem Mátyással, egy még ismeretlen mennyiséggel, hanem egy, bár ellenpárti, de már ismert és a többiéhez hasonló érdekűfőurral, Szilágyival számolt. Alkalmasint mindkét rész kielégítőnek találta a megoldást, megtoldván azt ki nem mondott utógondolatokkal. Elég az, olyanszerü helyzetet képzelt Szilágyi, a minő Hunyady a kormányzó és a kiskorú László király közt volt.

Szilágyinak és nem Mátyásnak adatja át a törvény az ország összes kerített városait és királyi várait, még pedig rögtön,[2]) s így mielőtt Mátyás hazaérkezett volna Prágából.

Mikor Mátyás, megválasztatása után három héttel, Prágából Budára érkezett, az urak nagy tisztességgel, a papság ünnepélyesen, a nép is jól fogadta. A budai zsidók nagy számban, mint alázatos kérők járultak elébe eddig élvezett biztosságukért.

Már Budaváros kapuját a polgárok nem feltétlenül nyitották meg előtte. Egy baldachin alatt megesküdött a város szokásos törvényeinek s a királyoktól nyert kiváltságainak épségben tartására Szokottnak látszik, hogy belépvén a városba, egyenesen Boldogasszony templomába menjen *Te-Deumra,* s ott felfogadja az egyház jogainak épségben tartását és védelmét. Nagy készséggel tette kétségkívül. De az már különösebb volt, hogy mielőtt a királyi vár küszöbét átlépte volna, ünnepélyes fogadást kellett tennie az ország törvényeinek megtartására.[3])

[1]) Corpus Juris Hung.

[2]) «Universae civitates muratae ac castra regalia ad manus praefati domini Michaelis Gubernatoris *statim* resignentur.« (U. a. 14. czikk.)

[3]) Világosan írja Bonfinius, kinek ebben a részben teljes hitelt kell adnunk, hogy mielőtt Mátyást a város kulcsaival megkínálták, esküt kellett tennie a városi törvények és nyert kivált-

Szilágyi nem személyesen adta át a királyi várat, s nem személyesen követelte a fogadalmat. Közeli rokonát Czobor Mihályt tette volt be budai várnagynak. [1])

A Szilágyi-család szintoly közel rokon volt a Czoborokkal, mint a Hunyadyakkal. Mindhárom csak Zsigmond király idejében lett nevezetessé. Czobor Mihály később a legbuzgóbb hívei közé tartozik Mátyásnak: meghitt s meg is bizható embernek bizonyult. A kétségkívül szokatlan, s azért némileg megalázó várátadás nem tehetett Mátyásra kedvező benyomást. — De mint későbbi tettei mutatják — képes volt nemcsak megbocsátni Czobornak, hanem meg is dicsérni a feljebbvalója, Szilágyi parancsainak pontos teljesítéséért. Az *odium* egyedül a kormányzóra hárult.

Garai és Újlaki mesterek a diplomatiai furfangokban, úgy vitték bele Szilágyit a ferde helyzetbe, hogy a dolog ilynemű intézésére nem tudott alapos ellenvetéseket hozni fel, — még ha nem lesz vala is dicsvágya magát Hunyady Jánosnak, Mátyást/W/z zz/ΛZ Z/Í Lászlónak decretáltatni. Maga a közönség érthetőnek találta az eljárást.

Mátyás, midőn az ország határánál fogadták, nem tett volt fogadalmat vagy esküt. Másfelől bizonytalan volt, mikor következik be a szokásos koronázás, — miután a korona vetélytársának, Fridrik császárnak kezében volt.

Egy választott királynak csak nem lehet föltétlenül adni át a trónt, ha mindjárt kormányzó van is gyámul kinevezve melléje. Szilágyi okosabban jár vala el, ha Garai-

ságok épségben tartására, s aztán azt teszi hozzá: »id ipsum antequam in arcem admitteretur, universis Regni optimatibus, pontificibusque promisit.« (Dec. III. Lib. 9. 370. 1.)

[1]) Bonfin nem szól a várnagyról, Czoborról. De Korneli az ő »Fragmenta« című gyűjteményében Így szól: »Michael Czobor de Czobor Szent-Mihály 1458. commendans Budáé, quam primus Mathiae Corvino electo regi aperuit.« 96. 1.

val adatja közvetlenül Mátyás kezébe a várat. De egyfelől bajos volt halasztani az átadást, — másfelől a törvény kikötötte, hogy a kormányt öt évig Szilágyi fogja kezében tartani. Mátyás általánosan fogadván fel a törvények megtartását, bele volt ezekbe foglalva a Szilágyi öt éves kormányzásáról s a várakról szóló törvény is· Szilágyi vállalt felelőséget Mátyás helyett is a törvényekért az ellenpárttal szemben. Szilágyi biztosítani akarta magát unokaöcscsével szemben.

Utóbbi ki nem mondott, de azért hatalmas indok lehe tett. Nyilvánosan pedig az történt, hogy a budai királyi váriakba vonulás helyettesítette ideiglen a székesfehérvári koronázást. Ha utóbbi régibb s több áhítattal volt körülvéve, de előbbinek reális becse újból is nagyobbnak tűnt ki. Mátyás hat évig volt király korona nélkül; de Buda nélkül talán ugyanannyi hónapig sem lett volna az, ha meg lesz vala is koronázva.

Első dolga Mátyásnak a kormányzóságra vonatkozó törvényt a királyságra vonatkozóvá változtatni s aztán Szilágyi kormányzóságát megszüntetni. A várak feletti parancsnoksága helyett a fényes beszterczei grófságot kapta. Igen ferde helyzetbe jutott a kormányzó nemcsak unokaöcscsével, hanem Garai pártjával is, mely utóbbi perfidiával, törvényszegéssel vádolhatta, melynek megczáfolására véd- és daczszövetséget köt a Hunyady-háznak ezen, csak színre kibébült ellenségével, minek következése az lett, hogy saját védencze kénytelen volt öt fogságra vetni. Politikában is előre nem látott fordulatai szoktak lenni a görbe utaknak, ha jó szándék kalauzolja is.

Mátyás nehezebben jutván a királyi várhoz, mint sok előde, csak annál nagyobbra becsülhette.

Mentül tovább élt és uralkodott, annál inkább növekedett rá nézve annak fontossága. A koronát Corvin

Jánosra akarván hagyni, mentül alaposabb ellenvetés volt tehető ezen örökös ellen, annál több kezességet akart szerezni a szándék sikerére. Elég tapasztalt ember volt már akkor arra, hogy ne csupán a várfalak holt erejében bízzék, de arra is, hogy a befolyásos körök jóakaratának biztosítása mellett ne tartson fölöslegesnek egy erős királyi kastélyt, mely az ő halála esetén fia hatalmában lesz, a nélkül, hogy először föltételekre kelljen megesküdnie.

Ezenkívül is Mátyás mindinkább igyekezett a budai várnak azon közjogi jellemét elvenni, mely szerint az az országos rendek, és nem az uralkodó személyes tulajdona. A király-választási szünetekben, a Zsigmond ideje és későbbi kormányzóságok alatt határozottan országos jellemet öltött, mi tetőpontot ért Hunyady János alatt, midőn a várak s vele Buda nem a király, hanem a kormányzó s majd főkapitány rendelkezése alatt állott. Ez akart, mint mondám, ismétlődni Szilágyi kormányzóságával.

Ezért aligha csalódunk véleményünkben, mely szerint Mátyás újításai a budai királyi várban és némileg a városban azon czélnak is megfeleltek, hogy ott minden a mi ér valamit, a Hunyadyak nagyságát hirdesse, a mit a nemzet nagy többsége nem hogy megrótt volna, hanem büszke volt rá maga is. A szobrok, képek egy nagy része a család tagjainak és érdemes híveiknek emlékét örökítették meg. Mátyás minden művére, a hová illeszthető volt, a Corvin czímert illesztette — még a Boldogasszony polgári templomának tornyára is. Kitűnő eszü férfiú lévén a király, ebben nem a hiú ember, hanem az apa árulja el magát, így, ha Corvin János nem lett is király, s nem is voltak királyi tulajdonai, de az ahhoz való remény, sok baj és kár mellett, hasznot is tett az országnak, s mindenesetre Budának.

A királyi várparancsnokságot is Mátyás családivá tette. Több ideig nem várnagy (castellanus), sem kapi-

tány visel gondot a vár és őrsége jó karban tartására, hanem egyszerű udvari tisztartó (provisor curiae), minőket egy-egy főur is tartott magánvárában, a ki nemcsak a várkapu hanem a pincze, paliás s éléskamra kulcsaira is vi-_ gyázott.[1]) Mikor várnagyot találunk is Budán, mint *jRds-kait, ·&ī* mindig legmeghittebb hive, s csak kitüntető czím az ő várnagysága. Ekkor is udvari tisztség az. Nem is régi nevezetes családok fiai, hanem *deák* (literatus) emberek, — pennájok után élt közép nemesek viselik néha a tisztét. Czobor Mihály megszűnt volt várnagy lenni, — később, mint láttuk Szilágyi Erzsébet főudvarmestere, s még később Mátyás udvarának egyik főhivatalnoka.

Mind ez azonban az ország közönséges történetébe tartozik. S átalán a királyi vár nemcsak az által, hogy árkok, erős védfalak zárták külön a polgári várostól, hanem jogi, a kül- és belélet tekintetében különböző részek voltak.

Elmondani mindazt, a mi Budán, Pesten történt az udvarnál s az országgyűléseken ezekben az időkben, annyi volna, mint bő kivonatot adni Szalai László és Horváth Mihály országos történetének kézi könyvéből. Nem követem ebben némely monographus példáját.

Föladatomat úgy fogtam föl, hogy mindenek fölött a polgári élet s polgári város rajzát kívánják tőlem. Monograph iát s nem országos történelmet.

A mit elmondtam a királynői és királyi várról s annak urairól, fontos azért, mivel Mátyás korán kezdve a városnak residentialis jelleme nem szorítkozott csupán a királyi várra, hanem már-már háttérbe kezdette szorítni a

[1]) Hivatalosan: »Provisor curiae castri nostri Budensis.e Már 1462-ben ezt a czímet viseli Bessenyei Bertalan deák, ki a budai királyi vár jövedelmeit és kiadásait is kezelte. Teleky. Hunyadyak kora. XI. 28. 1. Azonban előfordul ezzel egyesülve *RásJcaira* nézve a castellanus czíme is.

város polgárias jellemét. S nemcsak magában a királyi család itt lakta, hanem a sűrűn tartott országgyűlések s más országos tanácskozások is befolytak erre. A sűrűn tartott országgyűlések, az országos törvényszékek s köztök a mindig Budán tartandó tárnokiak, már nemcsak residentiának, hanem valódi központnak, valódi fővárosnak mutatták fel Budát — de megosztozva *Pesttel* ezen a kitüntetésen.

XX. FEJEZET.

BUDA MÁTYÁS KORÁBAN.

Mátyás, mint láttuk, midőn 1458. február közepén, váratlan gyorsasággal Budára érkezett, s először a zsidóság, aztán a keresztény lakosság szabadalmainak megtartására királyi szavát adta, már a polgárság fel volt esketve előre az ő hűségére. Csakhogy két értelmű volt az eskü is, mint az egész helyzet. A szőrül szóra meglevő eskü-formában a budaiak fogadják, hogy *Vajdafia* Mátyáson kívül más királyt nem ismernek el s nem választanak, s neki engedelmeskednek. De az eskü azzal végződik, hogy a budaiak engedelmességgel tartoznak Szilágyi Mihálynak, inig kormányzó. [1])

Λ polgárság maga aggódhatott, hogy a kétféle engedelmesség összeütközése esetében mi tevő lesz. Mátyásnak is kellemetlen volt a helyzete, hogy épen nagybátyjával, kinek legtöbbet köszönhet a trónra jutásban, összeütközésbe jöhet. De ő tudta mi tevő lesz. Látta, hogy az nyeri meg a játékot, ki a helyzet kétességét határozott fellépés s gyors tevékenység által teszi egyszerűvé.

[1]) A német esküforma Kovachichnál. Suppl. ad Vest. Com. II. 137. 1. — Kétség sem fér hozzá, hogy a német polgárság németül, a magyar polgárság magyarul tette le az esküt. Érdekes, hogy a német szövegben áll: »Herr Waydafia Matyasc.

Láttunk több esetet, hogy a pártok uralmának változásakor nehány budai polgár mindig önkényt vagy erővel kívül került a falakon, sőt a haza határain is. Mikor lengyel Ulászló lett Budán az úr, több gazdag budai polgár és polgárnő az ellen-király, a csecsemő László koronázására Fehérvárra, aztán száműzetésbe Bécsbe került. Bizonyára visszatértek, mikor V. László trónra jutott, s azon Nadler, ki Bécsben a koronát zálogba adta, utódaiban él Budán, mint Tügyártó. Igen valószínű, hogy a Hunyady László kivégzése körüli terroristicus időben viszont azon polgárok szöktek meg Budáról, kik Hunyady-pártiságuk miatt nem érezték magukat bátorságban.

Ezek most, Szilágyi átvévén a budai királyi várat, visszatérhettek s a leglelkesebb éljenzők voltak Mátyás bevonulásakor. De sokan hiányozhattak azok közül, kik Garai nádor és pártja iránt szóval és tettel nagyon kitüntették loyalitásukat. Voltak olyanok is, kik ha nem nevezhetők részeseknek Hunyady László kivégzésében, de eszközül használták őket. Igaz, Szilágyi fölfogadta Garaiéknak, hogy sem ő sem Mátyás boszut nem áll senkin a szomorú esetért. De Szilágyi úgy volt ismeretes, mint a terroristicus eszközök embere. Ha valamely önkényes s kegyetlen tettel nem, csak modorával is elrémíthetett többeket. Lehet, hogy azon pár hét alatt, míg ö volt az egyedüli ur Budán, nem czáfolta meg a róla való véleményt, — s ez is előkészítette Mátyás későbbi népszerűségét a kormányzó rovására. A király megérkeztekor még aligha merte magát mutatni nem egy polgár. De sokkal többen hiányozhattak az előbbi évben uralkodott pestis pusztításai miatt. Némelyek s különösen a külföldi kereskedők ázak budai telepei, itt hagyták Budát az üzlet szünetelése miatt is.

Történeti kútfőink, Mátyás első fogadtatását Budán oly lelkesedettnek festik, mint a későbbieket. Aligha

nem összetévesztik őket, s a szokásos ünnepélyességet és pompát szokatlan közöröm jelének fogadják el. Ha csakugyan nagy volt a lelkesedés, — azon a hihetőleg nem valami kellemes februári napon, midőn a Duna jege még állott s a lucskos olvadásban nem lehetett tudni, téli vagy tavaszi napok következnek-e, — ha mondom, csakugyan nagy volt a lelkesedés, azt a nép olykor nyilatkozó prófétai ihletének kellene 'tulajdonítanunk. Semmiféle józan számításból ki nem jöhetett az az eredmény, hogy ez a bajusztalan király szebb napokat hoz az országra és fővárosra, mint az a két más, félig gyermek király, kiknek tizennyolcz év leforgása alatt Mátyás a harmadika, és hogy az elkeseredett pártharcz mellett, mely ki tudja, megszünik-e rögtön, lehet-e nemhogy gyarapodni, hanem csak tűrhetően megélni is.

Mátyás egész uralkodásából egy év sem jellemzőbb, mint a legelső, s talán legnehezebb. Nem áll, hogy tizenöt éves volt. Aeneas Sylvius 18, Bonfin 17 évesnek mondja. Elég meglepő így is érettsége. Mindenre kiható, fáradhatlan, gyors tevékenység jellemzi. Nem csupán a király jellemében volt ez; a viszonyokban is. A kormányzóság felett csak úgy győzhetett a királyság, ha azt mindenben megelőzi, s elébe vág, s így mindenben kitünteti fölösleges voltát. Szerencsére Mátyás hívei mindazok voltak, kik a század legnagyobb hadvezére iskolájában, s a legnehezebb vállalatokban tanulták meg a csaknem emberfeletti erőfeszítést, a fegyelmet, és a gyors felfogással párosult erélyes kivitelt. Mint I. Ulászló trónraléptekor egy Rozgonyi (Simon), most is az ugyanazon családból származott Sebestyén tünteti ki magát a mondott tulajdonok által. Szerencsés kezdemény volt mindjárt tavasz nyiltával hozzáfogni azon fekély kiirtásához, melyet valamennyi előbbi kormánynak tűrnie kellett. Láttuk, hogy a felvidéki megyékben, melyek Cseh-

és Lengyelország kalandorainak kivándorlási gyülhelyeik voltak, a permanens rablóság miatt nemcsak az ottani iparos- és bányász-városok szenvedtek, hanem az ország összes kereskedése. Nevezetesen Buda. A király azt mondhatta a polgárságnak: adhatok és adok is nektek földbirtokot, megtoldom a szabadalmakat, rendbehozom az igazság-szolgáltatást; de az elhanyatlott fővárost nem falai közt, nem is közvetlen szomszédjában lehet és kell restaurálni. Sáros, Szepes, Liptó, Trencsin és más megyék rabló várainak kulcsát adom cserében nektek Buda-vár kulcsaiért, hogy rendes kereskedés álljon a csempészet helyébe; mert eddig saját jogos keresményeteket a rabló-bandák elől kellett ide lopnotok. A felföld fölszabadításában Bártfa és Kassa volt áldozatkész támogatója Rozgonyi vállalatának: ágyút, tüzérséget, hadiszereket, zsoldba fogadott gyalogokat küldött számára. Hihetőleg a városok pénzzel is segítették. Kitűnik, hogy Mátyás mindjárt elejénte királyi hatalmának egyik nevezetes támaszpontját a városokban kereste. A felföldi vállalat még a nyár vége előtt nagy eredményeket mutatott fel, — habár még évekig tartott, míg a bajt gyökeresen ki lehetett irtani. Még 1465-ben is nagy sereg csehországi zsoldos, Albert osztrák herczeg halálával kenyér nélkül maradván, a magyar felföldre telepedett rablónak. .*Zsebrákoknak* nevezték ezen fosztogatókat. A gazdag Nagy-Szombatot majnem bevették. A király személyesen ment ellenök 1465 végén. Kosztolány vára alatt elfogván vezérökkel Szvelával együtt kétszázötvenet közülök, mind fölakasztatja. 300 zsebrák megadván magát, a király Budára küldte foglyul a Csonka-toronyba. Itt a várnagy Czobor Mihály kisebb csapatokban éjjelenként a Dunába fulaszttatta őket. Némelyek ezt a kegyetlenséget vallásos türelmetlenségnek tulajdonítják, minthogy ezek

a zsebrákok *hzissziták* voltak. De szerintem a török határszéleken szolgált katonát jellemzi. Ott jelszó volt, s sikeres a török kegyetlenségeit hasonlóval torolni meg. A rósz hatás a kegyetlenség megszokása volt. A föindok pedig az, hogy a rablók szintoly károkat tettek az országnak mint a török, — soha ezek miatt, míg élnek, béke nem lehetett. Kétségkívül az összes nép el volt keseredve irántuk, s Czobor tette annak egyik kifejezése. Buda és Pest polgársága még tán a modort is helyeselte, melylyel kivégezték őket. Inkább annak adott igazat, mint a királynak, ki életöket megkímélte volt.

A mi Budát illeti, nem tudjuk, mennyiben vett részt ezen öt is illető hadi vállalatokban. De Mátyás mindjárt elejénte nemcsak a rablóság kiirtásával igyekezett maga iránt bizalmat kelteni a Szilágyinak is engedelmességet esküdött budaiakban.

Egy oklevél szól erről, melynek kelti ideje nincs kitéve; de egész tartalma bizonyítja, hogy mindjárt Mátyás Budára érkezte után kellett írva lennie, valamint a zsidók szabadalmai megerősítésének is, kik bizonyára a város kereskedésének szorult állapotában sok jó szolgálatot tettek. [1]) A budai keresztény polgároknak adott irat bevezetésében utánzandóknak mondja Mátyás király régi elődeit a szép tettekben s névszerint a városok építésében, megújításában és gyarapításában. Aztán így folytatja:

»Ezt a mi városunkat (civitas) Budát, mint mindenből kitűnik, a régi királyok a legnagyobb gonddal építették. De a minket közvetlenül megelőzött némely király elhanyagolta, s nem tudott segítségére lenni, sem adomány sem más kedvezmény által. Hosszas idő lefolyása alatt,

[1]) Katona az oklevelet későbbi évre teszi (valamint Teleki is); de a tartalom ez ellen szól. Kaprinayval tartok. (Hungária Diplornatica. I. 479)

vagy a király kimúlta, vagy életben léte alatt is, a belviszályok miatt, a város nem csekély romlást szenvedett *(patuit ruinae non parvae.)* A romlásnak főoka ez volt. De nem kis baj járul ehhez a miatt, hogy határa és külső birtoka (terminorum et terrarum) csak annyi, a mennyit karjaival beölelhet; s a mit falain kivül bír, csekély az ő fentartására. Mi tehát utánozni akarjuk a megalapító királyoknak erényét, kik jó karba helyezték ezt a várost, mely a királyi méltóságnak széke, trónja, *országunk feje,* ezenkívül a nép élete fentartására és gyönyörűségére szolgál, mivel egyedül itt található fel, a mi a betegnek orvosság, az egészségesnek kellemes. [1]) Más adományok közt, melyek szenvedett káraiból fölsegíthetik, *először is* földbirtokkal tartjuk megjutalmazandónak. Ez a birtok, vagyis puszta (praedium) Sassad, Pilismegyében a város közelében, előtte egy még fenlevő kőtemplommal. Azt főpapjainkkal és báróinkkal folytatott érett megbeszélés után és tanácsukra, miveit vagy meg nem miveit földjeivel, s azon kiterjedésben és határok közt, melyek közt a visegrádi várhoz tartozott, a visegrádi vártól elveszszük s nevezett Buda városunkhoz csatoljuk, — úgy hogy örökösen övé legyen, s tetszése szerint használja akár benépesítve, akár pusztán hagyva, s legyen alája rendelve teljes joggal, — azonban fentartván az idegen jogokat. Fogadja azért ez a mi városunk ezt a mi *első* birtok-adományunkat, s igyekezzék annál inkább saját kiépülésére, mennyivel inkább a mi kegyelmünk alatt állónak s általunk megjutalmazottnak érzi magát . . . Kelt Budán.« [2])

Egészen azt a benyomást teszi, hogy Mátyás uralkodásának mindjárt kezdetén kelt. De egyes kifejezések is

[1]) A meleg fürdők.

[2]) Kovachich. Formulae Sblennes. 531. 1. Katona 1470-ben keltnek véli.

mutatják. Ha csak tíz év telt volna is el Mátyás trónraléptétöl a kelti időig, mintegy ön-szemrehányásként hangzanék, hogy ez a kedvezmény az első, a mit a budaiak nyernek a királytól. A czélzás is Albert, lengyel Ulászló halálára és Posthumus László hanyag uralkodására, e mellett tanúskodik.

Sassad nem lehetett nagy uradalom. Erdőről nincs szó, mi nagyobb terjedelem mellett aligha elmarad; — szőlő sincs említve, mi lapályos helyre enged következtetnünk, Sassad, vagy tán helyesebben Sasságh 1296-ban úgy látszik helység volt, még pedig királyi, s templomában királyi plebánus vagy káplán szolgált, kit a helység tizede illetett meg.[1]) Különben hol fekvését ezen birtoknak nem mondják meg okleveleink. Csak annyit tudunk, hogy Budához közel, s szó van arról is, hogy Buda betelepítheti. Mind ezeket egybevetve legvalószínűbb, hogy a király egészen a várhegy szomszédjában egy földterületet azért ajándékoz a városnak, hogy ott egy új külváros által gyarapodhassék. Hihető, hogy Sassad a mai Kéményseprő kápolna és déli vasúti állomás táján volt, a hol egy kis város-rész terjed szét ma is. Annak a várhoz közelebbi szomszédja a várbeli predicator barátok kertje — a későbbi Horváth-kert lehetett; ettől keletre a király kertjei következtek.

Más helyen is olvassuk, de sajnos, szintén évszám nélkül, hogy Buda sok kárt szenvedett.

A király azon alkalommal, hogy Buda Sz.-Péter kül-

[1]) Knauz, i. m. II. 390. 1. Őrs, Sassad (Fejérnél más oklevél 1298-ból VII. 5. 542. Sassagh áll). Elő vannak számlálva az 1296-diki oklevélben, mint királyi vagy királynői plebanusok vagy káplánok alatti helységek: Örs, Chek (tán Csév) Sasad, (Buda) Keszü, Sz. Jakab és *Fehér egyház*. Így utóbbi is falu volt, s azért nevezték templomát a helység elpusztulása után is plébániának, mint Mátyás király írja a pápának.

városának (a mai Víziárosnak) országos vásár tartására szabadalmat ád, ezt írja: »A mi Budavárosunkat, mint a mely a királyi méltóság székhelye és trónja, föl akarjuk segítni nagyon megfogyatkozott állapotjából, mi egyszersmind a mi országunk saját haszna is«. [J])

Újabb adat a város hanyatlására Mátyás trónraléptekor, s a király igyekezetére, hogy segítsen rajta.

Nem kis baj lehetett az is, hogy Magyarországon sokáig nem, vagy kevés pénzt vertek. Megint beözönlöttek az osztrák dénárok, melyek épen akkor igen silányok voltak.

Elég gyorsan elkezdett működni a budai pénzverő ház is Mátyás alatt, legalább fris aprópénzzel látta el a piaczot. Már 1458. augustus 3-dikán azt rendeli Kassa városának, hogy veressen ezüst pénzt, mely alakra, vegyületre és értékre nézve ugyanaz legyen, mint a minőt a király budai kamarája veret. Két évre ajándékozza Kassa polgárainak a pénzverés hasznát azon szolgálatért, melyet tettek a felföldi rablók elleni vállalatban segítve a király hadait. [2])

Egyszersmind a király eltiltja a külföldi ezüst pénz elfogadását, mely igen rósz lehetett, miután a budai és kassai is csak negyedében volt ezüst, inkább réz, mint ezüst pénz. Kétszáz dénárnak kellett egy forintban .járnia.

Látjuk, hogy Buda ezúttal is vezérszerepet játszik a pénzverésben. Következett pár év múlva új meg új intézkedés a kereskedelem ezen fontos eszközében, mely fokozatos javulást mutat.

Mátyásnak szintén uralkodása első évére esik a váro-

[1]) »De suis relevare desolationibus«. Formulae Sol. 539. 1. A király neve sincs kitéve. De minthogy az egész gyűjtemény egy-két kivétellel Mátyás korabeli, ezt is annak vehetjük, még pedig legjobban beillik ez is az uralkodás kezdetére.

[2]) Kaprinay. Hungaria Dipl. II. 189. és 190. 1.

sok igazságszolgáltatásának nemcsak a régi kerékvágásba hozatala, hanem megjavítása is.

Sok fontos magánügy heverhetett évek óta, melyet a felebbezési forum, a tárnoki szék elintézetlenül hagyott.

Mátyás nemcsak segített a bajon, hanem szabályozta és kiterjesztette a nagyobb királyi városok ezen fő törvény székét.

1405-ben Zsigmond *kisebb* törvénye azt mondja: a királyi városokból a felebbezés vagy a tárnokmesterhez, vagy oly város tanácsához történik, mely a felebbezővel egyenlő jogú. >)

Később, s már Mátyás előtt a két forum egyesült; a tárnok elnöklete alatt az egyenjogú városok képviselői voltak az ülnökök. Mátyás trónraléptekor úgy látszik hat város képviseletéből állott a tárnoki szék: közte Buda, Kassa, Eperjes, Bártfa. Mátyás 1459. januárban hetedikül Pozsonynak megengedi, hogy vörös pecsétet használjon, mint Buda; — és — a mi sokkal fontosabb — hogy ne a nádor és országbíró, hanem a tárnok itélőszékéhez történjenek fölebbezései. Később nyolczadikul — évét nem tudjuk, de Mátyás alatt — hozzá járult Pest. Ha későbbi királyok folytatják a kezdeményt, s országunk háromfelé nem szakad városaival együtt, valószínű, hogy a tárnoki szék egyesíti vala az ország valamennyi városát, s az lesz vala kiindulása annak, hogy hazánkban is, mint nyugaton, az egyes városokból egy külön országos, a *polgári* rend álljon elő.

Mátyás még uralkodása első évében betölti a tárnoki méltóságot egy buzgó hívével, s ez úgy látszik, egy órát sem késik: rögtön összehívja az ott ülnökölő városok . képviselőit. Ez 1458-ban julius végén történik. Hogy nem előbb, annak oka másnemű elfoglaltatás volt, s főkép a

[1]) Corpus Juris. Két helyen is: 4. és 12. czikk.

felföldi rablók elleni hadjárat. Nem annyira Mátyás maga volt ezzel elfoglalva, mint inkább a legtöbb tárnoki város, mely e hadviseletben nagy szerepet játszott. Mihelyt ott a feladat nagyobb része meg volt oldva, a tárnoki szék is megtartatott, s elég jellemző módon. A király egyenes rendeletére 1458. julius 29-én kelt levelével hívja meg az újon kinevezett tárnokmester Bodó Gergely Kassa városát, más (felvidéki) királyi városokkal együtt »Sz. Jakab Apostol« *octávájára,* melyre két vagy három alkalmas képviselőt küldjenek a tárnokhoz felebbezett ügyek elintézésére, egyszersmind megküldi a városnak a király azon oklevelét másolatban, melyben tárnokmesterré van kinevezve. [1]) Igen meglephette a kassaiakat, hogy a julius 29-dikén kelt levél, melyet azon hó 30-dikán későn kaphattak, (lévén Kassa Budától váltott lovakon folytonos ügetéssel is legalább 36 óra) azt kívánja, hogy augustus elsején Budán legyenek a város képviselői. A levélben benne volt a meghagyás, hogy *rögtön* jöjjenek. Ha Bártfa és Eperjes nem, de Kassa itt volt,.vagy nem sokat késett; mert kétségkívül ezen város képviselőinek kezébe adta a király az augustus 3-dikán és 5-dikén kelt pénzverést kedvezményét. De Kassára s a többi városra nézve is maga a gyorsaság jó benyomást tehetett az addigi elhanyagoltatás után.

A király nem sokára szabatos törvényt hozott a tárnoki szék rendezésére is, melynek nehány érdekes pontját bírjuk.'[2])

Hét szabad királyi város törvénye — ezt a czímet viseli; de tulajdonkép a tárnoki székről szóló törvény is.

[1]) Kaprinayból kiírta Podhradczky. (Kézirat a Nemz. Múzeumban.) II. 565 1. A levél kel 1458. julius 29. szombaton (feria 6-ta, post festum B. Annáé, matris Dei), s a Budán való megjelenés ideje augustus i-seje, t. i. Jakab apostol nyolezad napja. Jakab ap. napja esettjük 25-re, keddre, s ennek nyolezad napja aug. 1.

[2]) Formulae Solennes. 203 1.

Ki van kötve, hogy a tárnokmesternek Budán s nem másutt kell laknia. Ez az írásbeli felebbezéseket a hét szabad város küldötteivel vitatja meg egy évben egyszer.

A határidő eltelte előtt legalább is egy hónappal tartozik a tárnokmester szétküldeni a meghívókat. Mivel megtörténhetik, hogy fontos okból mind a hét királyi város nem küldheti el képviselőit, az a szabály, hogy ötnek képviselete is érvényes ítéleteket hozhat. Hét hét elmúlta előtt történhetik a felebbezés a városokból ezen törvényszékhez, kivéve Budavárost, honnan a mit tizenöt nap alatt nem felebbeznek, az idejét múlta. A törvényszék csak örökségek s oly adósságok felett Ítél, melyek hatvan forintot meghaladnak. Ki van kötve, hogy a tárnokmester, vagy helyettese mindig Budán tartsa s sehol másutt azon törvényszékeket, s nem a királyi várban, hanem a polgári város valamely alkalmas helyiségében.

Hihetőleg a városbeli tárnokmesteri házban. Mert volt egy tárnoki hivatal, mint láttuk, a belső királyi várban István tornya mellett, s volt egy másik (a budai törvénykönyv szerint) a régi Zsidó-utczában, tehát a mai Fehérvári kapuhoz közel, melyet hasonlókép *Kamerhausnak* is látunk nevezve.

De bárminő alakban hozza is Mátyás rendes kerékvágásba az igazságszolgáltatást, a városok hálásak lehettek iránta, hogy sietett mielőbb ezen oly fontos, s a zűrzavarokban elhanyagolt szükségen segíteni.

Budán, kivált a kereskedésre nézve oly fontos birtokjog új erőre éledett.

De a hét szabad királyi város társas bírósága, mely sok előny nyel járt, észrevétlenül szüntetett meg sok particulars jogot. Elegyengetendő volt apránként a nagyobb pol-

[1]) »Generale judicium Septem liberarum civitatum.« Nyilván 1459. januárja után kelt; mert Pozsony is oda van számítva.

gári községek közt a sajátságos különbségeket. Így tudunk esetet rá, hogy Pest és a mészárosok közt fenforgott adózási kérdésben Pest hatósága különösen azon okból veszti el a pert, mert követelésére nincs analógia a többi város szokásaiban. A képviseleti tárnoki szék már átmenet a középkorból az újba, mint átalán Mátyás összes uralkodása.

Még világosabban kitűnik ez a király honvédelmi intézkedéseiből, mely szakban a várak kérdése nagyon fontos volt, s a legszorosabb kapcsolatban állott a szabad királyi városokéval.

IV. Béla nem is telepítette volna be a mai várhegyet, ha nem erős várak emelése és védőkkel való ellátása czéljából. Zsigmond király is 1405-ben a magyarországi városi telepeknek főczélját ebben látja. A városokról szóló törvényeknek mindjárt bevezetése azt mondja, hogy azon pusztulásnak, melyet hazánk régen a besenyőktől, tatároktól, újabban a törököktől szenvedett, főoka a fallal kerített városok hiánya volt. Azért elhatározta némely keritetlen város bekerítését s némely helység városi rangra emelését. ')

Az a király, ki ez elvet vallotta, ki tapasztalta Nikápolynál, mily hatalmas a török mezei ütközetekben s viszont mily nehezen boldogul a várakkal; — az a király, ki a budai várpalotát hatalmas tornyokkal, inkább bástyákkal erősítette s még külön fallal s mély árokkal is körülvette, minden bizonynyal rászorította a budaiakat is, hogy teljesítsék azt a főkötelességet, melyért IV. Béla alapította a várost. Különben is hiába erősíti meg a király külön a királyi várat, — az félszeg munka, ha az egész várhegy megerősítve nincs.

Mihelyt egy ostromra fölszerelt ellenség beveszi a

[1]) Corpus Juris. Decretum minus.

polgári várost, a királyi lak nem tarthatja magát. Órák, legfeljebb egy pár nap kérdése annak eleste. A várhegy fensikjára jutott ellenség sánczot hányva azon magaslaton, mely a mai Henczi-szobor táján látható, nemcsak ágyúval, hanem kisebb tűzi fegyverrel sőt kerekes nyíllal (armbrust) dominálja a királyi kastélynak alantabb fekvő éjszaki falát. Ebben meg nem gátolja az előtte mélyedő árok, melyet a romok töltenének fel. Az csak belső lázadás, hirtelen való meglepetés ellen volt jó. A királyi várnak együtt kellett megmaradni vagy elesni a polgári várral: a kettő egy védelmi müvet képezett komoly ostromok esetében. A királyi vár, mint láttuk, telhetőleg erős volt. Az a kérdés: erős volt-e a budai vár, mint egész?

Még fontosabb kérdés most, mintZsigmond korában.

Mint láttuk, Mátyás alatt sok nagyértékü mű volt fölhalmozva a királyi palotákban, s lehetett korábbi időkből már akkor is történelmi érdekénél fogva becses emlék. Csak *látszólag,* vagy valóban is biztos helyen volt az a múzeumnak is beillő gyűjtemény? Kétségkívül nemcsak ezekért volt akkor a városnak *'kincses* Buda« a neve. Maga a polgári város az ország akkori fő pénzpiacza volt, — s hamar kiépülhette az 1456—1457-iki sanyarúságokat, — s templomaiban, kolostoraiban, gazdag polgárok és főurak házaiban szintén nagy vagyont képező értékkel.

Zsigmond király a régi erősítési modor mellett gondoskodott, úgy látszik, az újat is felhasználni Buda biztosítására, úgy hogy a város még mindig bevehetetlennek volt tekinthető,

Mátyás trónraléptéig — s így elég rövid idő alatt — megváltozott a világ a várak dolgában.

Az alig mozgatható s mégsem nagyhatású kögolyós otromba vastuskók helyett a vasgolyók s ezekkel a könnyebb, s mégis biztosabb és hatásosabb csövek jöttek

szokásba. Az Orleansi szűz ezek nélkül nem tett volna *sikeres* csudákat hazája felmentésében az angol járom alól.

Most a Gellért- és Nap-hegy oldalán elsánczolt ily ágyuk kereszttűzbe fogva porrá löhették nemcsak a régi díszes, karcsú tornyocskákat, Zsigmond elegáns üveges tornáczait, hanem a legvaskosabb bástyát is.

Lehetetlen, hogy a várostromokban igen tapasztalt Mátyás királyi tanácsában ily eshetőség meg ne lett volna sokszorosan vitatva. Tapasztalásból tudhatta minden, a ki ostromokot látott, hogy a várakat megtámadó fél azon előnyben van, hogy földsánczait nem rombolja oly könynyen a golyó, mint a védők kőfalait, melyekre a golyó nemcsak tördelő, hanem megrendítő hatással van. A kőromok okvetlenül kifelé esnek, ha a fal alsó része meg van ingatva, s így a vár árkát maga az ágyú tölti fel. Mentül magasabb egy védmü, annál roszabb rá nézve.

De nagy hátrányba jutott a védelem más tekintetben is. Azon században a kopjával (lándzsa) fegyverzett gyalogsági tömegek, mint támadó fegyvernem megvert minden mást. A schweicziak először Austria ellen győztek, aztán tönkre tették Európa egyik legszebb hadseregét a burgundit. A cseh hussziták diadallal verték vissza a nagy német birodalom több hadseregét. Tehát a támadó fegyverü gyalogság volt erős. De a védelmi fegyverü gyalogságnál a nyíl nem sokat használt a roham ellen, s az egy ember vállán hordozható tüzifegyver még nem volt oda fejlődve, hogy a csaták sorsára befolyjon. Az offensiva a gyalogságnál határozott előnyben volt.

Minden nemzedék a maga kora tapasztalásaiból ítélt és ítél. Úgy vélekedhettek, mintha már nem léteznék bevehetetlen vár. Mátyás itthon, a török határon, Morvában, Austriában sok várat ostromolt. Bevette még Bécset és a bevehetlennek tartott *Neapolist* (Bécs-Ujhely) is, — igaz,

utóbbiakat kiéheztetéssel, de bevette. Már Hunyadi János a sikert és eldöntést első sorban a siktéri ütközetekben kereste, melyekkel nemcsak várakat, de országrészeket lehet megtartani sőt nyerni is. Bár Belgrádot nem sikerült bevennie Mohammednek, de az ostrom lefolyása bizonyította, hogy bevehető — s hogy ne lett volna, mikor Konstantinápoly, melynek falai tizenegy századon keresztül daczoltak oly sokféle nemzet kísérleteivel, szintén bevehetőknek bizonyultak? — Mátyás, úgy látszik, minden igyekezetét arra fordította, hogy oly sereget teremtsen részint nemzeti elemekből, részint zsoldosokból, mely mezei harczokban tudjon győzni. Budát magát igen kevesen tarthatták erős várnak. Ha idáig jut az ellenség s nincs külső fölmentő sereg, mely a kirohanásokkal közreműködve hajtsa el a falak alól, maga csupán védelemre szorítkozva, meg nem védheti magát.

Az egykorúak kétségkívül abban nyugodtak meg hát: igaz, Buda s vele a királyi lak meg nem védheti magát, — de akármelyik más városba tennék vagy tették volna azt, szintén bevehető.

Ez nem ezen sorok írójának combinatiója. Egykorúak s közelegykorúak egybehangzó véleményéből foly.

A pápa nuntiusa Mátyás uralkodása elején, 1463-ban kétségkívül a magyar közvélemény nyomán Budát szót sem érdemlő erősségnek tünteti fel.

»A király főszékhelye — úgy mond — Buda város, mely három napig sem védhetné magát.«[1])

Ugyanazon író szerint Magyarország fővédelme a törökök ellen a nagy határfolyókban és a török ellen elke-

[1]) «Residentia principalis Regis est civitas Budáé, quae ne tribus quidem diebus posset se tenere, quia pro nihilo duceretur.« Kovachich. Scriptores Minores II. 18. 1.

seredett nemzet harczosainak *nagy számában* áll, ha ideje van összeszedni magát.

Az egykorú Bonfin szerint Buda egyátalán nem erős vár.[1])

Még 1501-ben is magyar közmondás; »Majd megvéd a törőktől az öreg *vajda* s a két *bán,* értvén vajda alatta Dunát, bánok alatt a Drávát és a Szávát.[2])

Tubero Lajos, II. Ulászló és II. Lajos kortársa, szólván Sz.-Fehérvárnak, I. Miksa császár által való könnyű bevételéről, ily okát adja a várak elhanyagolt állapotjának:

»Magyarország védelmi ereje nem áll kerített városokban, várakban, s más ilynemű építményekben, hanem mezei hadakban, a mezei hadak pedig a nemesekből. A nemes nem lakik városokban, melyek igen ritkák is Magyarországon. Mindenik saját falusi birtokán él a maga kényére, senki másnak nem, csak a királynak engedelmeskedve. A városi élet — úgy tartják — csak kereskedőnek és mesterembernek való.« [3]) Ezzel együtt — természetesen — a várőrségi szolgálat is.

[1]) »Buda oppidum, haudquamquam rnuiiitum«. Dec.V. lib. 1. (500. 1.)

[2]) Dainero Tamás jelentése a ferrarai her'czeghez 1501 — 1502-ben: »Epso Danubio é upo grande propugnaculo de questo Regno, adeo che per homini dassai ho sentuto dire, chel Turcho sole commemorare, che li Hungari hano unó bono *capitaneo* e dui boni *conduteri,* intendendo dire del Danubio et del Dravo e Savó fiumi.« Modenái és velenczei követek jelentései. Kiadva az 1881 -iki velenczei geographiai congressus alkalmával. Budapest, 1881. 10. lap. — A *capitano* és *condottieri* Olaszországban akkor szokásos hadi tisztnevek. A magyar semmi esetre nem ezeket használta. Úgy véltem, közelebb járok az akkori magyar szójáráshoz, ha vajdának és bánnak fordítom. Különben is Hunyady Jánost egyszerűen *vajdának,* s László fiát *Vajdafi* Lászlónak neveztél^. Tudva van az is, hogy a nagyobb várak kapitányait bánoknak nevezték, s kettő volt egy várban.

[3]) Schwandtner. Scriptores. II. 120. és 162. 11.

Mátyás alatt — szerencsére — nem volt mód Budavár erejének vagy gyengeségének próbára tételében.

De a mi nyomban Mátyás halála után történt, némi világot vet a várak állapotjára és az egykoruak gondolkodására.

Sz.-Fehérvárat, melyet az ország első rendű erősségének szoktak volt tartani — kivált a tavak adván erőt árokkal körülvett falainak — polgársága védte volna: Miksa zsoldosai hamar beveszik rohammal; mert — úgy mond a nevezett iró — Mátyás király maga szedette volt le a falat egy kis darabon, mivel a főtemplomot megtoldotta a családi sírbolttal. — Annak csak a várfal megnyitásával lehetett helyet csinálni.

Kétszeresen jellemző adat. Mátyás nemcsak Fehérvárat, hanem a régi királyok sírboltjait, sőt saját családjáét sem félti egy ostrom rombolásától, vagy kiraboltatástól.

Viszont érdekes az is, hogy Miksa ugyan erős őrséget hágy Fehérváron, falait, sánczait megjavítja; de nem bízik ebben; mert — úgy mond — jól tudja, hogy a magyarokat nem töri meg egyes város elvesztése, melyek úgyis kevés számuak, hanem a hadseregen. vett mezei győzelem.

Vannak jelek, melyek szerint nem mindenki gondolkodott csekélylően a várak felöl 1490-ben sem. Bár ezen alkalommal mondja Bonfinius, hogy Buda legkevésbé sincs megerősítve, s ha Miksa Fehérvárról Budára jön, aztkönnyen beveszi; de nem így vélekedett Báthory István. Fehérvár elestének hírére nemcsak a város lakosait szólítja munkára, hanem beparancsolja a vidék jobbágyait; rendbehozza a várárkokat (fossas urbis); földsánczczal erősbíti a falakat, a hol szükséges; elővédeket emel s ágyúval rakja meg. Nem bízza a polgárokra a védelmet, megtölti a vá-

[1]) Tubero. Schwandtner. II. 160 1.

rost fegyveresekkel.[1]) Azt gondolom, Mátyás ezen egyik legkitűnőbb vezérének intézkedései s az előrehaladt évszak — november lévén — okozták, hogy Miksa nem tett kísérletet Buda elfoglalására. A vállalat könnyen úgy ütött volna ki, hogy nem a budai várhegy, hanem az ostromlók táborhelye lett volna az eldöntés színhelye, a künmaradt magyar seregrész közreműködésével. Mert még megvolt a ' Mátyás alkotta hadsereg.

Nagy tévedés volna hinni, mintha Mátyás, vagy egykorú tapasztalt emberek merőben fölöslegeseknek tartották volna az erődöket, sőt Buda érődéit. A király is tapasztalta Ausztriában, Morvában s a török határon, hogy azok nagyon hátráltató akadályai egy hódítónak. Egy ostromszerekkel el nem látott sereg — milyenek még nagy részint a seregek voltak — tehetetlen volt jól védett középszerű erődök ellen is. Buda pedig ilyenek ellen elég erős. Hogy Fehérváron a családi kripta építésekor támadt rés felől ki nem bővítették a védmüveket, onnan származhatott, hogy Mátyás halála előtt kevéssel készült el a mű. Hogy a király áprilban történt halálától késő őszig a fehérvári lakosság — csupa kereskedő és iparos, tehát polgári elem, s elég vagyonos — nem sietett betölteni a rést, a biztonlét érzetét bizonyítja, vagy tán még inkább azt, hogy Mátyás alatt elszoktak volt a polgárok a várvédelem gondjaitól — azt a királyra bízták.

Azon gondolkodásnak, mely szerint nagy ellenséges sereg ellen az országot s vele Budát is csak mezei ütközetek védhetik meg, igen egyszerű, bár nem csekély következése volt Buda és Fehérvár municipalis önállóságára nézve.

A városnak kötelessége lett volna s érdeke hozta magával, hogy falait a változott viszonyokhoz képest erő-

[1]) Tubero. i. h.

sítse meg, s sok költségbe verje magát. De miután a király Jaiczánál, Szabácsnál és Belgrádnál védelmezi Buda falait, a város pénzt kellett hogy fizessen az új várfalak, és az azokon való életkoczkáztató szolgálat fejében. Így váltotta meg a köznemesség is a hadi szolgálatot.

Azt mondhatta a király a polgároknak, hogy végső esetben is, ha Buda falait védelmezni szükséges lesz a janicsárok rohamai ellen, nem olyan csapatok kellenek a gátra, mint a különben derék röföskereskedő, zsemlyés, ötvös és női szabóczéh zászlóaljai. A gyalogsági harcz is már külön czéhbeli *mesterség.* Nézze meg, a ki nem hiszi, a *fekete sereg* egy-egy hadgyakorlatát, mit veszély nélkül tehet. A rohamokat senki más visszaverni nem fogja tudni, mint ama seregnek vasas gyalogjai — az egyedüli védelmi fegyvernem, mely a világ akármely támadó, tehát könnyű gyalogsága ellen azt a szolgálatot fogja tenni, a mit a nagy *kormányzó* nehéz lovassága tett a török könnyű lovasság ellen. Mig ez résen áll, a magyar haderő nagy része kívülről fogja megtámadni az ellenséget. Ily módon Buda érődei megmaradtak a Zsigmond király korabeli állapotban; de kétségkívül gondoskodtak fentartásukról, sőt egyes részleteiben meg is újíthatták.

Rajzunk, melyet a *Mellékle^o&o* adunk, s mely 1470 körül készülhetett, — mint alább látandjuk, — nyomát mutatja, mintha éppen akkor egy új fal lett volna készülőiében a mai Szt.-György tér táján. Feltűnik ott egy rovátkos fal, egy darabon világos, s egy darabon, hol a házak közé ér, árnyékolt. Ez nem lehet képzelt vagy félreértett rész.

De a félben levő fal kétségkívül nem a polgári várost akarja védelmezni. Azok a házak, melyek a királyi vár s a hozzá legközelebb eső tornyos két templom között láthatók, mind a mai Szt.-György téren állottak még a rajz

készültekor; mert a kisebbik tornyú volt templom nem más, mint a mai Várszínház, hajdan aFerenczrendiek Szt.-Jánosról nevezett temploma. A másik templomnak ma nyoma sincs, — az Szt.-Zsigmondé volt.

A készülőben levő fal nyilván nem más, mint az, melyről a királyi vár leírásában mondtuk, hogy a Szt.-György teret ketté vágja a későbbi kor rajzaiban. A templomok és a királyi vár közt a rajzon látható házakat pedig kétségkívül már Mátyás alatt elhordták. És elhordásuknak fontos oka volt. A tüzifegyverek tökéletesítésével a várvédelemben az egyik nagy változás az volt, hogy minden védvonalnak maga előtt jókora távolságban teljesen szabad térre, úgynevezett *glacisra* volt szüksége, — hogy az ellenség ott ne találjon kész fedezetet s erős pontot, melyen megvethesse lábát. Így állott elő Mátyás királyi vára előtt a polgári város felöl az *ingens area,* mely rajzunkon még elég szűk, — s így Mátyás ezen oldalon nem hogy adott volna valamit a polgári városhoz, hanem egy darabon megkisebbítette.

A polgári város egész vonalán ugyanazon rajzunk csak egy védmüvet mutat fel. A házak között különösen fel van tüntetve egy kupolásforma épület, melynek fala négyoldalú, s födele is négyszögü, de ennek ormai negyedkört képezve találkoznak a tető gombjánál,, s még ki is vannak reczésen díszítve. Ennek háta mögött mintha egy hasonló kúp tűnnék fel távolabb, talán egy belső kapu. Gyalogok és lovasok, nem pedig szekerek számára látszik építve lenni; mert kettős keskeny nyílása van. Ez kétségkívül a mai Ferencz-József kapu táján állott régi Sz.-János kapu. Koronájául a fedél alján egy tornáczszerüen kiálló, de a fedél alá befoglalt párkányzat látszik. A gerendák vége, melyen ez nyugszik, kiáll. A szokásos védmű, különösen kapuknál. De maga a fedél alakja nem közép-

korias; mert nem egyenes merev vonalakban és meredeken hegyesedik ki, hanem a renaissance körded alakját mutatja.

Alkalmasint az egésznek tervét Mátyás olasz építészei rajzolták. Még a kettős kapu, s a díszítés is erre mutat. Föltehető, hogy nem a város, hanem a király építtette, s ebben az esetben a hollós czímer rajta kimaradhatlan volt. És veszély idején kétségkívül az ugyanazon czímert viselő katonáké volt annak védelme is.

Különösnek látszik a rajzon az, hogy megvan a díszes s' igen erős kapu, — még pedig, mint a Szombati kapunál láttuk — valószínűen kettős kapu,[1]) várfal meg nincsen hozzá. Azonban a rajz vázlata, ha nem csalódom, megfelel a kérdésre. A metszet, mely előttünk fekszik, (a *Melléklet* kötetben) egy egyenes s szakadatlan sorházat mutat fel a Szt.-János kaputól a főtemplomig. *Velius* pedig a mohácsi vész után is úgy látta, hogy Buda nincs mindenütt fallal körülvéve; de a helyett a házaknak igen vastag külső fala szolgál erődül, még pedig véleménye szerint ez erősebb védelem volt az ágyú ellen, mint a külső alacson falak (a mi pedig tévedés). A perspectiva sem épen rósz; mert a kaputól a főtemplomig befelé tart a várnak körvonala, s a fölvett nézpontból elég hegyes szöget képez a nézés irányvonalával. Hozzá kell venni, hogy régen nem létezett a templom mögött ma annyira kiszögellő bástya. Végre a színvonal is igen különböző: a főtemplom a várhegy magasabbik csúcsán fekszik; a mai Ferencz-József kapu, a Fehérvárival együtt a hegynyereg legmélyebb vonalában. A rajz hibája az, hogy afőobjectumokra fordított gond mellett a házak képzeletiek, s ott is sűrűn állanak, hol a hegy meredeksége egészen valószínűtlenné teszi ily csoportos létezésöket.

[1]) Fentebb a kofák elhelyezésének leírásában egy külső s egy belső Szombati kapuról van szó.

Figyelembe kell vennünk a rajz és szóbeli leírás természetében levő nagy különbséget. Egy szóbeli leírás teheti, hogy pl. egy városról szóltában beszél egynéhány nevezetes épületről s csak átalánosságban a házakról, nehány szóval képzeltetve nagyságukat s kinézésöket, sőt hallgathat is rólok. Ha nagyon részletezni akar rajz segítsége nélkül, száraz tárgylajstrommá lesz. A fővonások kiemelése a feladat.

Ellenben a rajzoló kénytelen részletezni. Nem teheti egy város ábrázolásánál azt, hogy a templomokat s nyilvános épületeket részletezve föltüntesse, s a házak helyét üresen hagyja, vagy csak átalánosságban mutassa styljöket.

Rajzunk, sok jel mutatja ezt, a helyszínén fölvett vázlat nyomán készült, de már maga a rajz vagy metszet későbbi s emlékezet után van részletezve. Ki lehettek a vár és templomok s más figyelemre méltóbbak a vázlat készítése után mindjárt dolgozva; de hézagok hagyva ezek közt vagy csak nagyjából való körvonalak. Ezeket a hézagokat s nagyjából való körvonalakat a rajz természete nem tűrvén, sokat kellett hozzá tenni a képzeletből. Így a házakra nézve nem megbízható a rajz. Lehetnek közte hü részletek, s bizonyosan vannak; de bajos kiválogatni, mi hü, mi nem.

így történik az, hogy a rajzon oly bajosan vehető ki, mintha a Duna felől a polgári városnak volnának bármi névvel nevezendő védmüvei. Azt a merőben téves benyomást teszi, mintha a polgári Buda nyílt város volna, — legalább a Duna felől.

Különben Buda erős vagy gyenge voltát nem lehet megítélni a dunai oldal erősítéseinek gyenge voltából. Kivált az ágyuktól kevéssé lehetett azt félteni. Aztán éjszakon védte külön is azon fal és árok, mely a vár éj-

szaki oldalától a Dunáig húzódott le, bekerítvén az alsó várost (ma Víziváros).

A királyi vár maga a Duna felől is sokszorosan van megerősítve. De épen ezáltal volt elzárva egy ellenség útja a vár és Duna közé való férközéstől, s annál fölöslegesebbnek látszott a polgári város dunai vonalát nagyon megerősíteni.

Azonban ha Mátyás alatt sem hanyagolták el Buda falait, sőt Mátyás alatt javítottak is rajtuk, — tény az, hogy mint láttuk, ennek daczára, s bárminő falai lettek volna is, gyenge várnak tekintették az egykoruak.

A polgári város falainak nem igen erős, s a bennök vetett hitnek merőben gyenge volta nagy erőt adott Mátyás tekintélyének a budai polgárság előtt. Az ö hadserege volt az egyedüli védfal, s ezen hadsereg épületének ö az egyedüli alapja. Minden győzelme után, Budára való bevonulása lelkesülten megéljenzett diadalmenet volt.

A város falainak, s átalán a polgári városnak részletes leírása, épen Mátyás korában, csak erőltetett combinatiókkal volna lehetséges. E tekintetben sokkal későbbi, a XVII. század végéig s a XVIII-ikig is lenyúló adatok volnának használandók, mikor a térképi fölvételek is megbízhatóbbak. A *Melléklet* egy külön fejezetében kisérlek meg egy nagyjából való tájékoztatást.

Ezúttal beérem egy-két, nem sokkal későbbi adattal.

Az egykorúak vagy közelegykorúak többnyire csak a királyi lakkal foglalkoznak. Így Bonfiniust, mint említettem, legkevésbé sem érdekelte a polgári város.

A Mátyással egykorú Ranzan mond egy-két szót egész átalánosságban. Buda szerinte? bár *nem nagy* terjedelmű, de szép és díszes város. [1])

[1]) »urbem.... et si *parum amplam,* pulchram tamen nobilemque condiderunt.« (Schwandtner I. 331.)

Ursinus Velius, mindjárt a mohácsi vész után látta a leégett Budavárost, s azt írja róla (mint a *Mellékletben* is idézem): »A város egy hegy hosszúdad s kevéssé széles hátán nyúlik el, a hová csak két után szoktak feljárni. (Kétségkívül a mai Bécsi- s a mai Fehérvári kapun.) Mielőtt a törökök által felgyújtva leégett, mind a kereskedők, *mind a főurak* nagy palotái által, melyek nagy része olasz stylben épült, igen kitűnő város volt.« [1])

Ugyanaz mikor az 154 i-diki ostromról szól, azt mondja, hogy sok helyen a házak külső fala szolgál erődül. A falak igen vastagok s a házak nagyon magasak. [2])

Oláh Miklós, ki 1536-ban ir ugyan, de úgy szól tudósítása, mintha akkor irna, midőn a mohácsi vész előtt szemével látta, miután a királyi várat, mint egészen külön állót leírta, ezt teszi hozzá:

»Maga Budaváros is nevezetes. Az ott összesereglő *olasz, német, lengyel,* s a mi időnkben török kereskedők által egész Magyarország fő vásárhelye (emporium). Bármely oldalról szemléled némi távolságban a királyi várat és a várost, van mit gyönyörködnöd benne: mintha az épületek nem anyagból volnának, hanem valamely művészi kép állana előtted. És viszont, ha a városból az alatta levő kellemes tájra tekintesz, elragadó a látvány. Maga a kőszikla, melyen a város el van helyezkedve, a boros pinczékért alá van ásva, úgy hogy nem kevesebb munkába került valamennyi ház földalatti része, mint a mit belőtök a fölszinen látsz. Ezért félnek is ott a földrengésektől.« [3])

[1]) «Antequam a Turcis accensa conflagraret, cum mercatorum, tűm optimatum amplissimis aedibus, plerisque ad Italicorum aedificiorum symmetriam constructis, perinsignis fűit.« Ursinus Velius. De bello Pannonico. 16. 1. Kollár kiadásában.

[2]) U. a. 167.

[3]) Bél. Adparatus ad Históriám Hungáriáé. 10. 1.

Ezen tudósítók mind nagy mértékben hitelesek. Egyikök sem panegyricust ír, s mindhárom kora józan írói közé tartozik.

Ranzan híven mondta meg azt, hogy Ó-Buda inkább falu mint város. Csak egyházi épületeit dicséri, s kétségkívül méltán. Mint olasz, s mint világ-látott ember tollán a *„szép és díszes város* <L nem üres kifejezés-mód, annak reális értelme van. Emeli hitelét az, hogy ez az egyházi férfiú egy szóval sem említi a város *templomait,* és hogy tudtommal az akkori írók közt ö az egyetlen, ki kimondja azt az igazságot, hogy Buda *nem -nagy* város. Egyszerű, kézzelfogható igazság volt; de nagy horderejű tény; egyik fődolog annak történetében.

Az I. Ferdinánd kíséretében Budán járt, s mint slesiai születésű, Velius kétségkívül látta nemcsak Bécset, hanem Prágát is. Nemcsak kitűnő városnak mondja Budát, bár leégve látta, hanem jellemzi is röviden a házakat. Tudja, hogy a szebb házak részint kereskedők, részint föurak tulajdonai, és hogy sok azok közül olaszosan volt építve.

Az olaszok, úgy látszik, soha sem hiányoztak Budán. Hihető, hogy Beatrix ideérkezte után nemcsak tudósok és művészek jöttek, hanem kereskedők és bankárok is nagyobb számmal mint rendesen. Említettük Zsigmond király alatt *Bárdi* Onofriust, ki 1419-ben a király budai kamaraispánja volt. Olasz Antal (Italicus) üvegkészítéssel foglalkozó budai polgár, mely mesterség akkor fényüzési ipar volt.9

Mátyás király idejében mint budai polgár említve van Angelo, 1483-ban[2]). Nevezetesebb ezeknél egy legelőkelőbb florenczi firma említése Budán, a *Cavalcantiaké;*

[1]) »Anthonius Italicus factor seu laborator vitrorum, cívis civitatis Budensis«. Orsz. levélt. D. L. 13,179, 13,188 és 13,258. sz.

[2]) Kézirat Véghely Dezső ur birtokában.

aztán a szintén florenczi Bontempo és Volterrai Máté.[1]) Szereztek vagy építettek-e mindezek, s több más megnevezetlenek, házat is magoknak, nem tudjuk. De valószínű, hogy többnek háza is volt. Azonban már maga a királyi vár példát mutatott az új stylben való építésre.

*Melléklet*ünkben a budavári házeladások lajstromából az tűnik ki, hogy átlag véve a várbeli épületek nem igen haladták meg értékben a maiakat. De föltehető, hogy az épületek közt régen nagyobb volt a különbség, mint ma. Lehettek sokkal szebbek a maiaknál; de a véletlen nem tartotta fen az eladásról szóló szerződést; vagy mivel a főúri és gazdag polgári családban firól-fira szállottak, nem lettek eladókká. Ezenkívül jeleit látjuk a háztelkek elaprózásának. A várfalak által korlátolt tér szűk lévén, a telkek is kisebbek lehettek, mint ma átlag véve, s a helyett a házak magasabbak.

A város kétségkívül tisztaság által is kitűnt. Ennek jele, hogy kövezve volt.[2]) Ezenkívül tiltva volt, mint láttuk, serfőzőnek a városban működnie. Ennek egyik oka az, hogy Buda bortermelő; de a másik a tisztaság, s harmadik a tüzbiztosság is lehetett. Tisztaság és biztosság származott abból is, hogy szénát és szalmát árulni a felső város piaczán nem volt szabad. A mészárosok vágó székei len, a Duna partján voltak. E részben ha a polgárok nem lesznek vala elég finnyások, a királyi udvarban gyakran megjelent külföldi nevezetességek fogadása s az országos ünnepélyek kényszerítők rá a várost. Ma is tapasztaljuk, hogy a hol uralkodók laknak, nagyobb a rend és tisztaság.

[1]) Hyppolit Cod.: Filippo Cavalcanti, merchante Fiorentino in Buda. (1489.) Hasonló czíme van Rasone Bontemponak és messer Mattheo de Volterrának.

[2]) *Melléklet* 226. 1. Egy bérlő 1448-ban kötelezve van, hogy a ház előtti kövezetei is fentartsa. (»Plateam ante domum lapidibus renovare».)

De bármily szép és csinos lehetett a régi Buda, — nagy város nem volt. A természet kiszabta várfalainak határát, s a falak a város terjedésének netovábbját.

A mai várhegy kiterjedése csak 86 hold;[1]) miből, ha leszámítjuk a királyi várra és előterére eső részt, mely pontosan nem tudható, azonban lehetett 13 holdnyi, marad 7 3 hold. Miután Pest Belvárosának területét ugyanazon kútfő 159 holdra teszi, látjuk, hogy a régi polgári város legfeljebb a pesti Belváros fele. 1851-ben *228* ház volt benne, mi majd semmit sem változott azóta. Pest Belvárosában 681 ház volt ugyanakkor. A régi Budát oly sűrűn beépíttettnek véve, mint az 1851. pesti Belvárost, körülbelül 340 házat számíthatnánk reá. Azonban a várban ennél is több ház volt régen. A királyi várat és templomokat oda nem számítván, 1687-ben egy részletes térképen 388 házat vagy háztelket számlálunk.[2]) Tehát 160 házzal többet, mint 1851-ben, midőn odavan számítva a királyi palota s melléképületei is. De átlag véve, természetesen kisebbek voltak, s a terek hasonlókép. A *Dísztér* azonban már akkor megvolt a mai terjedelemben. Úgy látszik, a török alatt átalán a háztelkek s az utczák berendezése nem változott. Olyanformán feküdtek, mint Mátyás idejében, csakhogy romladozott állapotban, vagy elpusztulva is.

Budavárnak 1850-ben a katonasággal együtt 5000 lakosa volt. Azt gondolom, Mátyás idejében a lelkek számát nem tehetjük többre 8000 léleknél. Igaz, hogy falai átkarolták az alsó, a mai Vízivárost is, mely magában is nagyobb a pesti Belvárosnál, lévén valamivel több, mint 200 hold. De az csak különálló külváros maradt mindig.

[1]) Haeufler adatait veszem az 1850-diki becslés szerint. Nem leven szükséges négyszög ölekig sőt egy-két holdig való pontosság is, beérhetjük ez adatokkal.

[2]) A bécsi cs. kir. udvari titkos levéltárban őrzött térkép 1687-ből. Bírom másolatát Károlyi Árpád szivességéből.

Jellemző, hogy midőn Mátyás király, uralkodása elején, kedvezni akar Budavárosnak, külön vásárengedélyt ád alsó városának. Buzdítni akarta a külváros emelkedését. De ezzel egyszersmind documentálva van, hogy a kettő érdeke nem azonos. Nem annyira kül-, mint külön városnak tünteti fel. Buda belvárosát a meredek hegyoldal elszigetelte külvárosaitól. Galeotus szerint a várba mindenfelől nagyon nehéz a följárás. Így a Dunától a templomhoz fél stadiumnyi utat kell tenni lépcsőn, mely a királyok fényes bőkezűségéből (s nem a városiak költségén) épült.[1]) A királyok, úgy látszik, óhajtották jobban összekapcsolni a felvárost az alsóval; de a lépcső nem a legkönnyebb közlekedési ut.

A külvárosokat a sok hegyoldal, a Duna, valamint a sok klastromi és királyi terület nem engedte kényök szerint kitérjeszkedni. Egyik baja Budának, hogy akkor telepítették, mikor már a szomszédos területeknek nagy részint más gazdájok volt. Még a közeli felső Hévíz helység sem volt külvárosának nevezhető. Az a Szt.-János vitézek városa volt.[2])

Arról pedig nem álmodott senki, hogy Sz.-Jakabot, (ma Budaujlak) vagy Ó-Budát hozzá csatolja Budavárhoz. A polgári Buda nemcsak falainak korlátolt kiterjedése miatt volt kicsiny.

Nem tartozott a polgári városhoz a sok egyházi és világi főur háza sem. Mint a *Mellékletben* felsorolt körülbelül száz eset bizonyítja, a főpapok, nevezetesebb káptalanok, a tárnokok, nádorok, országbírák, bánok, vajdák majd mindenike bírt ott házat, s a nevezetesebb családok

[1]) Kazinczy Gábor »Mátyás király« 66. 1. Kétségkívül a mai Lánczhid tájáig jött le, minthogy a *Dunapartra* ért.

[2])oppidum, Sancti Trinitatis«, (mint Oláh Miklós mondja), s hozzá teszi, hogy ez magyarul Felhéviz. Sz.-Háromság városának a rend ottani templomáról neveztetett.

közül sokan. Hihető, hogy a fél város ily lakókkal telik meg, ha könnyen lehet vala eladó házat találni.

Láttuk, hogy Pesten, s kétségkívül így volt Budán is, a nemesek háza ki volt véve a királyi adó alól. Mátyás király azt a törvényt szabta ezekre nézve, hogy a város a rávetett összegből annyival kevesebbet fizessen, mint a mennyi adómentes ház van.Ez a rendes, s ekkor is *meghatározott* évi összegekre nézve enyhítette a városok sérelmét; de a rendkívüli kivetésekre nézve ez illusorius lehetett legtöbb esetben. Ezen leszámítást előre tudván, annyival többet követelhetett a tárnokmester. Aztán határozott kára volt a városnak az, hogy magszakadás esetében a nemesi ház és vagyon nem a városra, hanem a királyra szállott. Sok eset bizonyítja, hogy a főbenjáró bűnbe esett budai polgár házát az államkincstár részére kobozták el. Így a nemesi házak, mint az egyházéi, a városban ritkán fogytak, hanem inkább szaporodtak.

A főpapoknak, főuraknak a fővárosban lakta, vagy legalább gyakori ott mulatása szintén a középkor végét s az újkor kezdetét jelentette. Még a Budán tartott lovagjátékok is, az által, hogy ide csábítják az ország főnemeseit, a lovagkor ellenségei voltak.

Magok a gyakori országgyűlések, melyek ugyan ellenszerei voltak a hatalom egy kézben való teljes egyesítésének, de kétségtelenül leginkább előmozdították azt, hogy azok székhelye a szó szoros értelmében országos főváros legyen, — nagyon befolytak Buda emelkedésére; de egyszersmind arra, hogy ezen városban a polgári hatóság háttérbe szoruljon az országosok mögött. Már pedig

[1]) Quiquid de illo .... domo pro annuali censu vei taxa ordinaria... deberet Majestati nostrae provenire, ... id in summa principali nobis de dicta civitate nostra Pestiense provenire consveta ad rationem nostram volumus defalcari.« Formulae Solennes Styli. 553.1.

Mátyás alatt is Buda és nem Pest volt az országgyűlések hivatalos székhelye. Csak a tömeges országgyűlések, minők a királyválasztásiak, osztották kétfelé a gyűléseket. Mátyás országgyűlései alatt Pest nem szerepel.

Ő sokszor volt távol Budától; de minduntalan ide tér vissza, — itt van otthon. Többnyire a téli hónapokat, néha az egész nyarat is itt tölti. A városok ügyei kezdtek országosan döntetni el a tárnoki széken, bár csak a városok képviselete által.

Mentül gyakoribb volt az udvar Budán mulatása, mentül több volt itt az országgyűlés, mentül több nemes és főpap látta czélszerünek Budán házat szerezni, annál inkább eltünedezett a város polgárias jelleme.

Bécs lakosságát a XV. század derekán ötvenezer lélekszámra becsülik. De nagyváros voltát bizonyítják az események is. A város nagy politikai kérdésekben önálló szerepet viszem Eizinger bécsi polgármester néha oly fontos szerepet játszik Ausztria politikájában, mint maga a fejedelem. Sőt a város háborút folytat saját herczege ellen, a ki egyszersmind császár. — Buda Róbert Károly óta mind kevesebbet beszéltet magáról az országos politikai történetben. Még mikor Mátyás trónját külföldi invasio és belső összeesküvés fenyegeti is, se egyik se másik részen nem tűnik fel számot tevő részesnek. Pest 1458-ban jelentékenyebb szerepet játszik.

Nem tudjuk, honnan vette egy később korbeli történész azt a kegyetlen parancsolatot, melyet Mátyás küldött egy szép reggel Budának városházához: »Jó reggelt polgárok! Ha valamennyien a király elébe nem jötök, fejetekkel játsztok.« Aláírva: »A királyc.[1]) Nem oly hihetetlen, a

[1]) Mathias Dei gratia Hungarorum Rex. — Bonum mane, Cives! Ad Regem omnes si non veniatis, capita perdetis. Budae.

milyennek látszik; de aligha volt valami felségárulás az első indoka ezen különben szükségtelen fenyegetésnek. A fősuly *világosan arra van helyezve, hogy a polgárok mindnyáján* álljanak elő. A király bármi okból (s nem valami országos ok volt szükségkép) kívánhatta, hogy ne csak a bíróval, hanem a polgárok egy részével s tán csak a tanácsbeliekkel közöljön valamit, vagy kérjen tőlök felvilágosítást. Azonban a tanács bizonyára nem mulasztotta el hivatkozni a budai törvénykönyvre, mely félreérthetlenül kiköti, hogy a király a város ügyeire nézve soha mást maga elé ne idézzen, mint egyedül csak a bírót. Lehet, a polgárok hibáztak a megtagadás *modorában,* mivel Mátyást leereszkedönek s barátságosnak tapasztalták magok iránt, mit gyakran gyengeségnek szoktak venni a felsőbbektől az emberek. Mátyás egyik oklevelét egy budai polgár *házából* keltezi. Úgy látszik, némelyikhez ellátogatott.[1]) A megtagadásra lehetlen volt egy királynak határozottan föl nem lépnie, s a különös modor is — bizalmas megszólítás mellett a kemény fenyegetés — épen találó lehetett a tanács elbizakodott modorára. — Elérte vele minden bizonnyal azt is, hogy a budai polgárok, vagy legalább a tanács, teljes számban jelent meg a királyi palotában vagy annak udvarán. De az eset bizonyságul szolgál arra is, hogy a budai *Stadtrecht* egy-egy fejezetének már csak történelmi érdekessége volt.

A mellett, hogy a régi törzspolgárság mind inkább szűk térre szorult a papi és nemesi birtokosok miatt, saját kebelében is ritkán lehetett egységes összetartás. Már a szervezetben is megvolt a szakadás.

Rex,« Balbinus. Epitome rerum Bohemicarum. Lib. V. Cap. 11. (563· 1·)

«Datum Budáé in pallatio cujusdam Alberti Samboky cívis civitatis Budensis i47ő«. Formulae Sol. 161.1. Egy meg nem nevezett város vásári szabadalmáról szól.

Láttuk, hogy Buda polgársága meg volt oszolva nemzetiségek szerint. Erre nézve jellemzők a város egyházi viszonyai, melyekről, mint más tekintetben is nagy fontosságuakról akarok röviden szólani. Csak röviden, mert ez az, miről eddig legtöbbet írtak. Egész monographiák csak erről, vagy főkép erről szólanak.

Budán két plébánia volt. Egyik a mai főtemplom, Boldogasszony temploma, mely a német polgárságé, ezt már rég kétségtelenül tudtuk, hol volt. Ma is áll, s újítás alatt van. Másikát Mária Magdolnáról nevezték. Ennek hol fekvésére nézve eltérnek az eddigi vélemények. Ezelőtt a Dísztéren mutatták helyét, — újabban a helyőrségi templomot bizonyítgatják a magyarok Magdolnáról nevezett templomának.[1]) Hajlandó vagyok az utóbbit hinni. Bármint legyen ez, a magyaroknak külön plebániájok volt, a mi nemcsak annyit jelent, hogy a magyar polgárság minden egyházi ügyben el volt különítve. Jelenti azt is, hogy a magyar czéhek külön testületek voltak a német czéhektől; mert mint tudva van, a templomok oltárai szerint is szoktak a czéhek megkülönböztetve lenni. Nem a templom miatt volt külön német és magyar, hanem, úgy lászik, a német és magyar czéhek miatt kellett külön templom.[2])

De ezen két templomon kívül volt Zsigmond király óta egy Szent-Zsigmond templom s hozzá egy prépostság, a királyi vár felől. Közel hozzá a Clarissák egy klastroma s idébb Sz.-György kápolnája. A mai főtemplom-

[1]) Meldemann 1451-iki látképén. Közölte a képet — bár csonkítva — az Archaeologiai Értesítő új folyama V. kötetében Buda régiségeinek egyik szorgalmas kutatója Némethy Lajos.

[2]) Így nem érthetek egyet Némethy Lajos ezen szavaival: *»A* német polgárok intollerantiája ezen templomban a magyar ajkúak ellen annyira ment, hogy azokat benne meg nem tűrték. Nagy Boldogasszonyról nevezett Budapestvári főtemplom történelme. 23. 1.

tói éjszakra volt a Domokosrendiek klastroma és temploma, — nem említve még két kápolnát s nem eléggé hitelesen constatált templomot.

Összesen öt templom, három kolostor és egy káptalan.

Ezen öt templom közt a mai plébánia templom vált ki. Szépnek mondják néha ezt is, s elég nagynak. Néha nem is nevezik máskép, mint a *nagyabbiknak.* De nem találjuk sehol az egykorúaknái azt a lelkesült dicséretet rápazarolva, a mit az ó-budai két templomra. Hihető is, hogy az soha olyan szép nem volt, mint a minővé jelenleg *stylizálják.* Még így sem lesz, nemcsak a bécsi Sz.-István-hoz, hanem a kassai templomhoz hasonlítható monumentum.

Honnan magyarázzuk, hogy az országnak Nagy-Lajos ideje óta kétségkívül leggazdagabb polgársága, az ország fővárosa, a királyok residentiája nem dicsekedhetett azzal, hogy a városok főbüszkesége, a főtemplom kiállja a versenyt más nevezetes s gazdag városokéval?

Mondtuk, hogy Budának legfeljebb nyolczezer lakosa lehetett. De ennek a XV. század első felében s hihetőleg korábban is, csak kétharmada vallotta magáénak Boldogasszony templomát. Tehát legfeljebb 6 ezer lélek, vagy kétszázhatvan házban. És elég világosan s hivatalosan jelentik ki a budai polgárok, hogy a főtemplomot a német polgárság építette, -— tehát kizárva a nem németeket. Sőt épen ennél fogva még a gazdag olasz polgárokat is le kell számítanunk, kiknek oltáraik úgy látszik, más templomban voltak.

Lehetett ez, mint némelyek tartják, a Ferenczeseké, mely különben is, mint láttuk a legrégibb egyházak közé tartozott a várban. Buda külvárosának egyházi tekintetben való elkülönzését neve bizonyítja. A mai Vízivárost *Szcnt-Pétcrnck* nevezték az ottani nagyobb templomról.

Nemhogy az lett volna fejlődési iránya ezen egyháznak, hogy egyesüljön, vagy alá legyen rendelve a budavári főegyháznak: ellenkezőleg már Nagy-Lajos idejében egészen függetlenné vált s csak az esztergomi érsek alá volt rendelve. Népe magyar.') Sz.-Gellért egyháza a Kelenföldén hasonlókép független volt a várbeli főegyháztól; a veszprémi püspöktől függött közvetlenül.

Bécs a XV. században lakosainak számára nézve, úgy látszik tiz akkora volt, mint Budának német része. Már pedig tudnunk kell, hogy a monumentális nagy templomok legtöbbnyire a középkori polgárság müvei. Királyok, főpapok, főurak is tettek nagy áldozatokat; de ez inkább kivétel, mint szabály; a nagyobbszerü templomokat polgárok építtették.

Kétségkívül királyaink is hozzájárultak a budai főtemplom első fölépítéséhez, díszítéséhez s olykori restauratiójához. De Buda, ha ott elejétől fogva volt is királyi lak, nem volt állandó székhely. Csak Nagy-Lajos és Zsigmond alatt lett azzá; habár ezen királyok sokat voltak távol, így már be volt fejezve a templom, mikor a királyok rendszeresebben laktak Budán. Ott tartották a Te-Deumot koronázás, vagy hosszas távoliét után való megérkezés alkalmával. De a fényes ajándékok, melyek nagy kincsesé halmozódtak a templom belsejében, építészetén és terjedelmén nem segíthettek. Különb volt annál, hogy sem lebontani kár ne lett volna, de nem elég nagy, hogy egy országos főváros büszkesége legyen.

Vallásos buzgalmuk tanujeleit néha oly müvekben adták a királyok, melyek tulajdonkép a főtemplom érdekei ellen valók voltak. IV. Bélának a Nyulak szigetén emelt zárda feküdt a szivén különösen. Nagy-Lajos édes anyja egy egész kincstárt költött el az ó-budai klastromra és templo-

[1]) Rupp. i. m. 169. 1.

mokra. Zsigmond király magában a várban egy egészen új templommal és káptalannal apasztja a főtemplom fontosságát és vonja el tőle egy részét az érdeklődésnek, s mindenesetre pénzét Boldogasszony temploma megújításától, mely úgy látszik, erre már rászorult volt. Láttuk, hogy Zsigmond halála után vagy öt évvel a budai német polgárok elhanyagoltnak írják templomukat, s a fedele megújításához szükséges léczet és cserepet Bécsben rendelik meg. [1])

Hunyady János földiszítette belül a törökön vett győzelem diadaljeleivel s kétségkívül gazdagabbá lett a zsákmányból. V. László azzal igyekezett Sz.-Zsigmond egyházával szemben tekintélyét emelni, hogy a plébánia prépostsági rangra emelését eszközölte ki Calixtus pápától.[2]) De László, ki 1456-ban nyeri ki a pápa beleegyezését, valamint nem ér rá a hozzá csatolt birtokadományt végrehajtani, kétségkívül nem ért rá a templom épületének kijavítására sem.

Mátyás király idejében annál inkább ráfért a restauratio, kivált a templom tornyaira. Sőt mégis történt, mint a torony Corvin-czímere máig is hirdeti.

A AAZ/óZVc/ünkben közlött 1493-diki kép egy tekintetben sem oly érdekes, mint ebben. A templom homlokánál két tornyot látunk: egyik nem jutott el a templomfal magasságáig — ez a ma is meglevő torony; — a másik a templom fedelének ormát is túlnőtte már. Épülőfélben voltak a rajz vázlatának készítésekor. Az évszám, mely a Corvin-czímerrel együtt a mai tornyon megmaradt, 1470.

[1]) Nem németül, hanem latinul írnak a bécsieknek: »Ecclesia beate Marie Virginis nostra parochialis patitur in edificiis et tectura defectum valde magnum.«

[2]) »Praepositura Beatae Mariae Virginis de Novo Monte Pestiensi«. Némethy Lajos. »Nagyboldogasszony« etc. 46. 1. Podhradczky nyomán.

Voltak, kik azt az évszámot, mely ma is világosan látható még a torony egyik vak-ablakán, 1476-nak olvasták.[1])

De tévesen. Az a kőből faragott szalag, mely Mátyás színezett czíme fölött elkanyarodik, máig is ép, nem hiányzik szélességéből semmi. Csak a négy számjegy utáni pontnak fele van letörve. Magok a számjegyek teljes világossággal, a XV. században divatozott sajátságos arab-számok, s kétségbevonhatlanul 1470-ben keltnek mutatják a czímert számával együtt.[2])

Az évszám maga mindenesetre megczáfolja Bonfinius azon túlzott állítását, mintha Mátyás 1476 előtt, mikor Beatrix-szal esküvőjét tartotta, ne épített volna. Lehet, hogy még nem épen elsőrendű olasz építészek csinálták a torony tervét. Nem valószínűtlen, hogy a két torony *votiv* épület volt. A leghitelesebb egykorú chronica, a Thuróczyé nagyon kiemeli, hogy midőn Mátyás király 1467-ben visszatért a moldvai hadjáratból, mely győzelmes volt ugyan, de a király élete nagy veszélyben forgott, — Budára érkezvén, egyenesen Boldogasszony templomába ment hálaadásra, s ott függesztette fel a magával hozott diadaljeleket.[3])

De fenmarad egy megfejtendő talány. Rajzunk a főtemplomot úgy tünteti fel, mely nemhogy több toronyra szorult volna, hanem inkább a fölöslegig bővelkedik

[1]) Rupp. Budapest Helyrajzi Tört. 92. 1.

[2]) Torma K. barátom volt szives a fáradságot venni arra, hogy az évszámot viselő kő szélességének ép voltát, valamint az utolsó számjegy, az 0, befejezettségét konstatálja. Ha a kő szélességéből hiányoznék valami, vagy az 0 jobbra fölül befejezetlen volna, hihetővé válnék, hogy az 6-os szám lehet; mert a XV. századbeli számjegy-írásban akármi csekély vonáska felül, vagy az a befejezetlen volta *hatos* számra vállana. De utóbbi jelek hiányoznak. Némethy Lajos is (i m. 32 1.) 1470-re teszi, míg a régebbiek legtöbben 1475-öt olvastak!

[3]) Thuróczy. Schwandtner. I. k. 288. 1.

azokban. Egész egy nyaláb sudár látható a templomtól oldalt éjszak felől. Egy nyolczszögü torony, több fiók-toronynyal sarkain, áll a templom egész hosszának mint-egy közepénél. Sajátságosabb alak, hogysem modorosság-nak tulajdoníthatnók. Sehol Schedel müvében ehhez ha-sonló nem fordul elő. De ha ehhez a templomhoz tartozott, két új torony, ha ezt a régit le nem szedik, teljességgel nem enyészteti el a félszegség benyomását. Igen soknak tűnt volna fel a három torony, s még sem elégnek. Miért nem a meglevőt"javította ki Mátyás, vagy ha új torony kellett, miért nem épített egy neki megfelelőt a déli olda-lon? — s végre miért nem találták ma nyomát sem annak az oldalt álló egész csoportnak?

Valószínűbbnek tartom, hogy a rajz készítője, a nagy-jából való hűség mellett is egy kis perspectivai erőszakos-ságra vett szabadságot. Egy másik, azon irányban emel-kedett templom tornyát hozta ide. Legközelebb lett volna a Szt.-Domokos rendiek régi nevezetes templomának ma is öt emelet magasságban az *Iskolatér-r'iX* szemlélhető, igen massiv tornya.De ezt föltenni nem lehet; mert a Do-mokos zárda tornya vagy ötven ölnyivel van éjszakabbra, tehát rajzunkon jobbfelől a főtemplomtól. Rajzunk pedig egy templomszélességgel jobbra már végződik, s az egész rajz nézpontjának nem is felel meg. A Gellért-hegyről kell vala történni a fölvételnek, hogy ama torony a főtemplom mögött közvetlenül állónak tűnjék fel. Már pedig a rajz nem innen van fölvéve, mert ha ez állana, nem lehet vala látni a Duna felőli homlokot. Schedel rajzának felvételi pontja, mint a *Mellékletben.* előadom, a Lánczhid-tér déli része, mintegy az Eötvös-szobor tája, vagy a főtemplom s ezen pont közti vonalnak folytatásába esik a Belváros felé. Ha a várnak egy jó térrajzán innen egy vonalat húzok a várbeli főtemplom derekáig s azt tovább nyújtom, a mai

helyőrségi templom tornyához viszen a vonal. [1]) Ez meglepő pontossággal talál. (L. 1687-iki térrajzunkat.)

így nagyon valószínűvé lesz, hogy a rajzoló azt a távolabbi, de épen a főtemplom közepe táján látszott tornyot tünteti fel.

Ezen hypothesis nyomán tovább is mehetünk.

Az Eötvös-szobor tájáról földszinti sőt egy pár emeletnyi magasságból sem tűnik fel a helyőrségi torony teteje. A vázlat készítőjének a Duna parttól távolabb s jókora magasságból kellett szemlélnie a budai várat. Ha Pest térképén folytatjuk a fentebbi vonalat, mely a budai főtemplomtól az Eötvös-szoborig jött, ez a Kár oly-laktanyának a Belváros felöli nagyobbik udvarát mintegy középen vágja,[2]) valamint azt a sarokházat, mely a Károly-utcza, Sütö-utcza és Hajós-utcza találkozásánál van, s legmagasb pontjai közé tartozik a Belvárosnak. Alegmagasb belvárosi pontok a Ferenczieк templomától, a nevezett utczakeresztezési pontig képeznek vonalat. Azon keresztezést pont táján állott hajdan egyike a nagyobb pesti templomoknak, mely később a törökök *nagy mecsetjévé* lett.[3]) A Károly-laktanya nevezett pontja mintegy 50 ölnyire van a Szerviták mai tornyától, s ezen toronynak csak az ötödik emeletnek megfelelő ablakából is, hol a harangok vannak, a budai vár felé tekintve feltűnik már a helyőrségi toronynak a réginél jóval alacsonyabb, ma tompa teteje, a budai főtemplom eleje mögött.[4]) (Pesten az Eötvös-szobor táján is állhatott egy magas torony.)

[1]) »Budapest Főváros budai része egész te/ületének térképe 1876c. Készítette a magyar kir. Államnyomda. (Mérték 1 hüvelyk = IOO öl. (Kapható a becses mü Grill könyvárusnál.)

[2]) Pest nagy térképe néhai Halácsi Sándor mérnöktől. (Mérték: 1 hüvelyk = 40 öl.)

[3]) Lásd Rómer Flóris »Régi Pest« a térképen.

[4]) Természetes, hogy ha a Szervita templom vagy ötven

A ma is nyolczszögű helyőrségi torony a templom magassága táján kiálló vállakat hagy szabadon, melyek hajdani vékony fióktornyok helyei lehetnek. Annyi bizonyos, hogy a torony négyszögü alsó emeletei jókora térfogatúak.

A vázlat hibája az lehetett, mi azon korbeli rajzoknál az enyhébbek közé tartozott, hogy a távoli tornyot, mely 230 ölnyire van a főtemplomtól, igen közel hozta. Azon okból, hogy szemlélhetőbbé tegye, nagyobbnak, magasabbnak tüntette fel, mint a hogy valóban látszott, de a minő közelről valóban volt, vagy legalább hasonlított hozzá.

A nürnbergi művész az általa szintén ismert Bécs és Strassburg tornyait is jobban megnagyítja, mint a hogy a nézpont távolsága megengedné. Talán úgy vélte, a valóságnak sa közfelfogásnak jobban megfelel, ha a távoli tárgyakat közelebb hozza, mintha a perspectivához ragaszkodik ; vagy a mi különben nagy, annak nagyságát mentül jobban feltünteti. Az első realisticus chinai modor, a másik idealista irány volna. — A mi képünknek már vázlatában is benne lehetett a nagyítás hibája; de az évekkel később-ben dolgozott metsző tovább vitte tévedésből a hibát, hozzá ragasztván a közeli templomhoz a távoli tornyot.

Zsigmond király, azt vélnők, díszesebb főegyházat

öllel éjszakabbra állana, és magasabbra menne fel valaki, akkor a helyőrségi torony a budai főtemplom mögött ennek közepe felé látszanék.

[1]) Bécsnél a Sz.-István tornya a sok ház mögött úgy van kezdve, hogy ha a rajzoló a lépcsőzetes apránként! vékonyodást, mint kellene, folytatná, a torony teteje kívül esnék a rajz keretén. Úgy segített magán, hogy a lépcsőzeteket egy helyen félbenhagyta s ráhelyezte a betetőzést. (Hartmann-Schedel krónikája 99. levél,) Az eredetiben is a szóban levő budai tornyunk gombja a keretvonalat éri. A strassburgi torony a kép keretén túl a foliolapon felnyúlik csaknem végig, s ha korábban be nem volna tetőzve, mint kell, azon sem férne el- Csaknem kétszerte magasabb, mint kell.

akart állítni a réginél. Erre mutat az, hogy papsága személyzetének magasb rangot adott, mint a minő a német templomé volt, — prépostság rangjára emelvén. Még Mátyás uralkodása elején is, úgy látszik, ez volt az udvar által látogatottabb templom; mert Mátyás első nejét, mint mondtuk, ide temették.

Rajzunkon a főtemplomon, s aztán, szerintünk a Magdolna templom tornyán kívül semmi sincs a polgári város fölött annyira kiemelkedő épület, mint ez a torony.

Azonban magát a templomot Bonfinius, midőn Zsigmonddal fölépitteti, csak kápolnának mondja *(saccllum)*. Rajzunk is elég keskenynek mutatja fel keletnek fordult utórészét. És későbbi alaprajzokon negyedrész akkorának tűnik fel, mint a főtemplom.[1]) Ebből azt következtetjük, hogy a mellette oldalt álló torony, mely van oly széles mint a templom, minden tekintetben nagyítva van.

Az a keresztes épület, mely jobbra áll két ablakkal a templomtól, kétségkívül egészen külön, hátrább eső épület volt. Ez lehet a Clarissák klastroma, melyről Mátyás korában szól egy oklevél, s mely szerint az a Eerenczesek klastromához közel van. Utóbbi a mai Várszínháztól a kapu felé esett. Körülbelül átellenben a vár túlsó oldalán s így elég közel volt hozzá a rajzunkon feltűnő keresztes épület.

A tornyon innen az előtér felé, egy kisebb, háromszögű világos oldalú épületecske tűnik fel. Ez egy kápolna apsisa, — a Sz.-György kápolnáé.

Rupp meghatározása szerint ez azon házcsoport sarkán állott, keletnek, mely a mai ministerelnöki palota elébe, mintegy a Henczi-szoborig nyúlt, a török időkben. Tehát állott volna a vár itteni csúcsának legmagasb vonalá-

[1]) Így a bécsi cs. kir. levéltár 1687-díki térképén, melyet kicsinyítve a *Mellékle*tben közlünk.

ban.[1]) A rajz perspectivája itt is elég jó, az általunk kije lölt nézpontnak megfelelő.

Szent-Zsigmond templomának helye a mai honvédelmi ministeri palota alatt van. Mert a Várszínház déli oldalának vonalát megnyujtva körülbelül a vonal ketté vágta volna a templom alaprajzát. A várfalak nyugati és keleti vonalától egyenlő távolságban nyúlt nyugotról keletnek. De alaprajza se a kereszthajót, se a tornyot nem tünteti már fel 1686 táján. Az akkori ostromkor a látképek egyike sem mutatja se tornyát se templomát, mint fenállót. Már akkor elpusztult volt.

A valamivel közelebb — a rajzban alantabb feltüntetett templom, hihetőleg Sz.-János temploma, a mai Várszínház helyén. Ez a Ferenczesek temploma, mellette az ö kolostorukkal, a mai főparancsnoksági épülettel, a Várkapuig terjedhetett. S csakugyan elég közel van a templomhoz, s annál inkább aklastromhoz— melynek feltüntetése el van hanyagolva — a kerekfedelü Sz.-János kapu.

Az előbbieken kívül a rajzon feltűnik még egy karcsú torony, melyet helyeztetésénél fogva a mai Dísztéren állónak kell tartanunk. S csakugyan találunk későbbi hiteles rajzon, az 1687-dikin egy templomot, azon a helyen, hol a budai casino előtt a vörös márványkút állott nem régen, vagyaitól valamivel délebbre.[2]) Az 1493-ban kelt nürnbergi rajzunkon a karcsú torony mellett homályosan vonul

[1]) Rupp. i. m. 129. 1. A bécsi cs, kir. levéltár térrajzán a kápolna nincs jelölve; de igen a házcsoport (török kaszárnyák). De ki van rajzolva Sz.-Zsigmond temploma megnevezetlenül.

[2]) Fontana rajza, ki háromfélekép tünteti fel Buda várát, egyszer alaprajzát adja ölek szerinti mértékkel, aztán madár-perspectivában s végre természetes perspectivában. Leghasználhatóbb az első. A bécsi cs. kir. titkos levéltárban őrzött 1687. alaprajz szintén feltünteti, az ott végződő épületcsoport homloka előtt különállva egy templom alaprajzát.

el templomának árnyalt fedele, de világos utórésze mutatja, hogy az keletnek volt fordulva.

Rajzunkon, a nürnbergin, ez a templom épen azon kupolaszerű fedél mögött áll, mely, mint láttuk a Sz.-János kaput fedte. Ha egy jó térképen a nézpontról, t. i. az Eötvös-szobortól a mai Ferencz-József kapuhoz egy vonalat huzunk s azt megnyujtjuk a budai vár térképén, elég közel a nevezett márványkutnál halad el, valamivel azonban délebbre. Az eltérés elenyészik, ha fölteszszük, hogy a régi Sz.-János kapu, alábban feküdt, mint a mai annak megfelelő. Ezen egyvonalba esés emeli a Schedel-féle kép hitelét, és egyszersmind két biztos pontot ád meg. A disztéri épület még kápolnának is kicsiny volt. Nyolczadrész akkora lehetett, mint a főtemplom[1]), — sajnos — az illető disztéri templomra nézve nagy a kétség, minek nevezték. Arányi, s utána mások mint mondtuk, ezt tartották a magyarok templomának, Magdolna templomnak.[2])

A Meldemann-féle látkép azt ellenkezőleg a vár éjszaki végére teszi, s azonos volna a helyőrségi templommal. Magam is ebben a véleményben vagyok, már csak a disztéri kápolna nagyon kicsiny voltánál fogva is. De nem merek mégis documentum hitelességet tulajdonítani az utóbbi, sok tekintetben gyanús rajznak. Csak akkor lehetne nagyobb biztossággal támaszkodni rá, ha kitette volna a disztéri templom nevét, melyről szólunk, s melyről oly sokáig hitték, hogy a magyar templom volt; de annak még létezéséről sem tud semmit Meldemann. Így föl is cserélhette a nevet, mint tette más két templomnál.

[1]) A bécsi cs. kir. levéltárban levő 1687-diki és a Fontana. féle alaprajz. Igaz, meglehet, hogy akkor már még alapfalaiból sem látszott tán egy rész.

[2]) «Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai.» Pest 1864. (Szerk. Szabó József) Arányi értekezése az emléktáblákról. 123. lapon.

Maradjon ezúttal a kérdés általunk is eldöntetlenül, a mint nincs eldöntve még senki által.

Alaprajzaik terjedelmére nézve a várbeli templomok így következnek: a főtemplom, vagyis Boldogasszony temploma, vagyis a németek temploma, vagy 35 öl hosszú, és 21 öl széles; a Magdolna templom, vagy magyar templom, a mai helyőrségi, vagy 32 öl hosszú, és 14 öl széles; a Domokos rendiek temploma, — a főtemplomhoz közel éjszakra, 32 öl hosszú, de nagyon keskeny, — csak vagy 8 öl széles. Tornya, mely tőle éjszakra homlokánál van, szintoly széles. ') A Ferenczesek temploma (Sz.-János) és a Zsigmond templom, körülbelül egyenlő hosszúak, nem egészen 20 ölesek; — aZsigmond templom kevéssel szélesebb 10 ölnél, a Sz.-János templom kevéssel keskenyebb tíznél. A disztéri névtelen kápolna 10 öl hosszúnak és vagy 6 öl szélesnek van feltüntetve. A Sz.-György kápolna alaprajza nincs feltüntetve.[2])

Minthogy az írott emlékek ezeken kívül csak *Szent-Pál* templomát említik a várban, lehet, hogy az volt a Dísztéren. [3]) De bajos határozottan állítni valamit. Mert lehettek még az okmányokban elő nem forduló templomok és kápolnák is.

A két főtemplom mindazáltal a német és magyar templom volt. Egyikhez a váraljában az éjszak keletre esett Tótfalu, másikhoz a nyugat felé eső Logod tartozott.

[1]) Ez az 1687-diki rajzon *»petit église«-nek* van nevezve == kis templom.

[2]) Az 1687-diki nevezett térképről. Az ölek is annak mérczéje szerint vannak mérve, mikre nézve megjegyzem, hogy az eredeti rajzon nem egész pontossággal a mai ölek. Itt csak nagyjából az arányt akartam feltüntetni. A mi rajzunk mai ölekben készült.

[3]) »Ludovicus (I.) rex fratribus nostris (Paulinusok) magnificum intra Budenses muros domicilium cum ecclesia, indító illinomine S. Pauli concessit.« A Pálosok évkönyvei 1382-höz.

De a külvárosoknak, mint láttuk, átalán véve külön-külön egyházi jurisdictio alá tartozott plebániájok volt.

Különösnek látszik, hogy Mátyás a német s nem a magyar plébánia templomot használja Te-Deumokra és esküvőjére. De ennek oka az, hogy Budára már ráillett, a mit Ranzan mond a Magyarországra beköltözött németekről, sőt föl kell tennünk, hogy épen Budán és Pesten tapasztalta, a mit átalánosságban ir. Azt mondja, hogy az ide beköltözött németek át vették a magyar öltözetet, szokásokat és nyelvet is, s a kétféle nemzetségü polgár beszél egymásnak a nyelvén. 9

így Mátyás korában már csak szólás forma volt a templom *németsége.* — De ez különben is sok oldalra kiható nagy eredmény volt. Egy válaszfal kezdett elenyészni a valódi polgári elem és a nemzet többi része közt. A budai törvénykönyv nem egy pontja, mely az összeolvadás gátja volt, holt betűvé vált.

Különben Budán mind a német mind a magyar polgári elem megszűnt egyedüli úr lenni saját városában. Magok a Mátyás épitette templom tornyok is hirdették ezt. Az azok egyikén levő királyi czímer emléke annak is, hogy Buda város kezdett megszűnni középkoriasan elzárkózott muncipium lenni, s a királyság is megszűnt elzárt fellegvárakban, *pfalzok^owa.* szállásolni: a residentia. alatt már egész egy várost kellett érteni. Még a főtemplom is a király színeivel és pajzsával büszkélkedett.

Volt még Budának egy dísze Mátyás uralkodásának utolsó felében, mely azonban kevéssé volt helyi érdekű, inkább az ország közművelődési intézményei közé tartozott: a tudományos egyetem, melyet megelőzött hazánkban a veszprémi, aztán a Nagy-Lajos fölállította pécsi, s végre a Zsigmond alatt virágozni kezdett ó-budai.

[1]) Schwandtner I. 315. I.

Az ó-budai létezésének csak 1395-töl 1415-ig találjuk biztos nyomait. Az okok ismeretlenek, miért kellett azt Ó-Budán állítni fel. Az engedélyt a pápa megadta egy új magyarországi egyetem fölállítására már 1389-ben. De az adatok, melyeket a *Melléklet\>exi* a *budai egyetem* czím alatt elősorolok, a fölállítás módjára nézve semmi fölvilágosítást nem adnak. — Azért nem lehet semmi határozottat állítanunk.

' Csak valószinüségkép mondom el véleményemet, hogy az ó-budai egyetem egy királynő bőkezűségéből keletkezett. Ha volna rá adat, nem mulasztám vala el fölemlítni a királynőknek az ó-budai várral kapcsolatos krónikájában szólani róla.

A viszonyokból merítem véleményemet. Erzsébet királyné, Nagy Lajos özvegye, ki Ó-Budát anyja végrendeletéből bírta, 1387-ben januárban öletett meg Novigrádban. Ó-Buda Mária királynőre szállott, Zsigmond nejére, — Diós-Győrrel együtt, 1389-ben. A pápa megnyerésére is lehetett számítva egy nagyobb kegyes alapítvány, minő az egyetem fölállítása is volt, miután a pápa egy trónkövetelő, Anjoui László fölléptetésére hajlott. Mária királynőnek részességét az egyetem létesítésében annyival inkább föltehetjük, mivel a kormányzásban ő még nagyobb szerepet vitt, mint egykor Nagy-Lajos anyja. Támogatja véleményemet az, hogy az a választott csanádi püspök, Lukács, ki Mária királynőnek cancellárja volt, egyszersmind ó-budai prépost és az ottani egyetem cancellárja 1395-ben.') Végül megjegyzendő az is, hogy Mária, bár 1387 óta bírta Ó-Budát, de minden arra mutat, hogy ott nem tartott udvart, hanem a budai várban.[2]) A jövedel-

[1]) A *Melléklet* említett fejezetében. Lásd: Rupp, Budapest Helyrajzi Története, 19. 1. is.

[2]) Márki Sándor »Mária királyné« czím alatt írt lelkiismere-

meket s tán az épületeket is átengedhette az egyetem számára. Ó-Buda emelésében Mária az Anjoui királynők hagyományait követte ebben.

Ha föltevésünk áll, az ó-budai egyetem a királynő és az ó-budai káptalan közreműködésével alapittatott meg. Nem lehetetlen, hogy valamely birtokadományról szóló formaszerinti oklevél nélkül nyerte az egyetem a támogatást.

Mária királyné 1495-ben májusban véletlen baleset áldozata lett — épen azon évben, midőn a pápa Lukács püspöknek megengedi az ó-budai egyetemen a *cancellári* méltóság viselését. Most 1406-ig, nem volt királyné: Ó-Buda fölött a király rendelkezett. Egy ideig Zsigmond tán teljesítette a váratlanul s végrendelet nélkül kimúlt, első neje óhajtását. De nemsokára zavarok álltak be, s az egyetem ügye is zavarba jöhetett. 1406-011 kezdve ismét egy királynő Cilley Borbála lett Ó-Buda birtokosnője. Úgy látszik fen is akadt az egyetem ügye. Csak 1410 után találjuk újra nyomát. Fenáll azonban még 1415-ben is; de azon innen mitsem tudunk róla.

Mátyás király trónraléptekor legfeljebb a pécsi egyetem állhatott, s az is csonkán. A király mindjárt 1465-ben tett lépéseket új és több egyetem fölállítására, 1467-ben fenáll a pozsonyi; 1478 után a budai várbeli. .

Ez is egyházi testületek közreműködésével létesült. A várban a Domokos rendiek nemcsak tanerőket szolgáltattak, kivált a theologiában, hanem úgy látszik az egyetem központját képező épületeket is. Ezenkívül részt vett az egyetem működésében a Boldogasszony templomának

tes munkájában felhozza, hogy ezen királyné okleveleit legtöbbnyire Budán keltezi, O-Budán egyszer sem. Magyar történelmi életrajzok. Szerkeszti Szilágyi Sándor. II. füzet, 173. lap, a jegyzésben.

nagyszámú egyházi személyzete is. De valamint a bécsi Rudolf-féle egyetem herczegi *(ducalis),* úgy a budai kétségkívül királyi volt. Nemcsak a tanárok fizetése a királyi kincstár aranyaiban járt ki, hanem a király gondoskodott a szegénysorsú hallgatók teljes ellátásáról is, mi azonban nem tette szükségképivé azt, hogy a tanulók klastromilag együtt lakjanak. Polgári házakban, szerte szét a városban, sőt külvárosokban is egyes bérlett szobákban lakhattak, a mi könnyebb s kevésbé költséges volt.

Nem lehetett ez kiválta maival összehasonlítva nagy költség; mert a külföldi egyetemek törvényei is igen zsarnokiak voltak a polgári házbirtokosokkal szemben. Sok helyen az egyetemi polgár tetszése szerint választott lakásból ki kellett azonnal költöznie más lakónak, s a házbért nem a tulajdonos szabta meg. Budán a szállások szűk volta mellett alig lett volna ilyes föltétel nélkül csak százakra menő hallgatóságú egyetem is létesíthető.

A budai vár elegendő védelmet adott a föintézetnek, s a tanárok és hallgatók egy részének, — nem úgy, mint Ó-Buda. De az egyetem is egyikévé lett a polgári várost szükebb térre szorító elemeknek. — Ha a városnak Mátyás idejében is, mint 1687-ben mintegy négyszáz háza volt, nyolczszáz tanuló mellett minden házba két egyetemi polgárnak kell vala beszállásolva lennie.

Azonban úgy látszik, a budai egyetem nem volt arra szánva, hogy minden szakot felöleljen: a theologiai és philosophiai szakok képviseletéről tudunk benne, a jogiéról s az orvosiéról nem.

Ismervén Mátyás jellemét, föl kell tennünk, hogy ezen kezdeménye sem volt félszeg mű, hogy a mennyit a szakokból felölelhet, annyinak meg is tudott felelni, azon kor kivánatai szerint. Tudván a tudományok iránti személyes vonzalmát, csudálatos következetlenség lesz vala tőle a

telhetőt meg nem tenni az egyik főeszköz, az egyetem emelésére.

Mondják ugyan, hogy Mátyás egy nagyszerű egyetem tervén dolgozott, — oly nagyszerűn, a milyen soha sem volt, sőt tán elmondhatjuk, soha sem is lesz a földön: 40,000 tanuló lakott volna benne, a mennyi lakosa nem volt sem Budának sem Pestnek, sem akármely magyarországi városnak abban az időben.

A *Mellékleten* kifejtem az okokat, *{Mátyás castruma* fejezetben), melynél fogva én az illető tervet nem az egyetem, hanem egy állandó tábor tervének tenkintem; mert alakjára nézve *római castrum.* Legelfogadhatóbb, hogy a Gellérthegytől délre eső tájon volt ezen hegy lankásán körülárkolva, egy hajóhiddal keresztül a Dunán. Ezt a Gellérthegyre állítandó erőd ágyúi is védték volna. Két fontos utat zár vala el: a fehérvárit s a bécsiek egyikét, t. i. a bicskeit. A budai vár szűk voltát, s falainak az ostromágyuk elleni gyengeségét bőven pótolta volna szükség esetén az elsánczolt tábor. Ezenkívül Pest védelme is egy nyári szakban jövő ellenség ellen biztosítva volt.

Szóval Mátyásnak terjedelmes árkolata a Duna partján, Budán *alól,* nem épen közművelődési, hanem közvédelmi intézkedés akart lenni.

Még egy közművelődési tényező nyomaira találunk Budán Mátyás kormánya alatt. Ez egy nyomda. Működése kétségtelenül documentálva van.

A »Magyarok krónikája« Thuróczytól, népszerű kedvelt munka, 1473-ban a *budai* műhelyben jelent meg először nyomtatásban.[1]) A nyomdász, *Hess András* azt vallja előszavában, hogy az ó budai prépost, egyszersmind királyi

[1]) Aláírva: »Finita Budáé anno Domini MCGCCLXXni. in Vigilia Penthecostes, per Andreám Hess.« (Az egyetemi könyvtár példánya.)

alcancellár hívására és egyenesen az ö kedvéért tette át lakását Magyarországra, Budára, s hogy az ö támogatásával végezte a nyomtatás roppant nagy munkáját. A prépost pedig akkor a tudománykedvelő Geréb László volt, a királynak, mint mondtuk, anyai részről közel rokona.

A nyomda fenállásának rövid ideje is arra mutat, hogy az Geréb László személyes támogatásával tűnt fel. Ez 1476-ban erdélyi püspökké lett. A nyomda is rövid fenállás után eltűnik Budáról.

Azonban csak a későbbi kor tekinti a nyomdát, és méltán, a leghatalmasabb közművelődési tényezőnek. Még akkor bölcsejében volt nemcsak a nyomdászat, hanem a közérdeklődés s olvasásvágy is. A mennyiben szükséget pótolt már, nem volt elkerülhetlen, hogy minden nagy városnak vagy csak országnak is sajtója legyen. A hazai nyomda alig tett volna más szolgálatot, mint a külföldi; mert kevés különbséggel ugyanazon egy nyelvű, latin könyvek kiadása volt a fő s csaknem egyedüli feladata Európaszerte. Átalán véve iskola és nyomda csak eszközül szolgáltak. A művelődés ösztönének fölébresztésére legtöbbet tett kétségkívül a budai királyi udvar és a várlak, melyről fentebb adánk vázlatot.

XXI. FEJEZET.

FEST MÁTYÁS KORÁBAN.

Pest sokáig megtartotta emlékét annak, hogy ő régibb az átellenes budai várnál, — s hogy a dunai rév, melynek a város keletkezését is köszönhette, pesti rév volt. Még a XIV. században is többször találjuk a balparti várost *Régi Pestnek.* nevezve.[1]) Többször említettük, hogy a mohácsi vész előtti németek mindig *Alt Of ennek* nevezték, s láttuk fentebb példáját, hogy egy királyné németül Pest vármegyét *Alt Ofener* megyének nevezi.

Ezen régiség daczára nemcsak nagyvárosi rangját később nyerte, mint Buda, hanem várfalaira s a város nagy részére nézve Mátyás idejében újnak volt nevezhető Budához képest. Nem is igen nevezték már magyarul ó-nak, hanem egyszerűen Pestnek.

Nem sok az, a mit egyes íróknál följegyezve találunk róla; de nem érdektelen. A fejlődés s gyarapodás képét tünteti fel nagyjából.

[1]) »Antiquus Portus Pesthiensis» 1345-ben. Fejér. Cod. D. IX. 1. 307. és IX. 7. 50. Ottó király egy levele 1306. »in antiquo Pest«. U. a, VIII. 1. 201. »Antiqua Pest« 1313. U. a. VIII. 1. 506. »Pest antiqua« 1367-ben. Országos levéltár. D. L. 5581. »Pest Vetus« 1367-ben, U. o. D. L. 5582. sz.

Bertrandon de laBrocquiére ki, mint láttuk, 1433-ban csudálta Pestnek nagy lóvásárát, azt mondja átalánosságban magáról a helységről, hogy jó nagy, falusias (vagy nyílt, síkon fekvő) város.[J]) Pesten találta az utazó azt a hat-nyolcz franczia családot, melynek férfitagjai egy tornyot építettek a pesti Dunaparton, azon czélra, hogy a folyam lánczczal legyen elzárható.[2]) Mint láttuk, ez valószínűen Budának Pest rovására való kereskedelmi monopóliumát volt biztosítandó.

Aeneas Sylvius szintén hiteles író, 1444-ben azt mondja, hogy Pestnek se várfalai, se kitűnő épületei nincsenek s azért falu kinézésű.[3])

Az 1458-diki király választás alkalmával Pest városának falairól nincs szó. De a hű és hiteles adatok azt bizonyítják, hogy Pest nagyterjedelmü lehetett. Az országgyűlést *nem* a Rákos mezején, hanem benn, Pest városában tartották. Szilágyi Erzsébet maga és Szilágyi Mihály, Vitéz váradi püspök és más urak, az előbbiek pénzén fogadott 7000 cseh gyaloggal és 13,000 magyar lovassal együtt benn a városban szállásoltak.[4]) Január derekán mikor a Duna hatalmason zajlik, nagyobb a hideg, hogysem a mezőn táboroztak volna. A sereg el volt szállásolva a vá-

[1]) Paste (?), qui est un asses grosse vilié champestre. «Magyar történelmi okmánytár« Hatvani Mihálytól. IV, k. 311. 1.

[2]) Bonfin semmi egyébért nem tekinti ezt egy dunai *kőhíd* kezdetének, minthogy Trajanust emlegethesse.

[3]) »Cum cecidissetin bello Uladislaus (I.) conventus Hungarorum apud Pestam habitus est. Locus hie trans Danubium Budáé opponitur. Neque muris cinctus, neque mágnificis domibusexaedificatus, villáé speciem gerit.« (Frehernél. II. 40. 1.)

[4]) Lásd Kaprinay Hung. Dipl. I. 338. 1. Bonfin nem volt szemtanú. A légből szedte, mintha a *mező* lett volna a gyűlés helye. (Bonfin Dec. III. Lib. 9. 365. 1. Még nagyobb képtelenség, mintha 40,000 ember mert volna a frissen beállott jégen foglalni állást 1 — Lehetetlen, hogy be ne szakadt volna. Nem is szokott oly sima lenni, mint a sík mező.

rosban és külvárosaiban. — Ugyanezen alkalommal ír Thuróczy a Pest *széles* utczáin örvendező magyar lakosok sokaságáról.[1])

Ranzan, a ki 1486-tól 1490-ig látta Pestet, mindenben bővelkedő, gazdag városnak mondja. Itt szokták választani a magyar királyokat. Gyakran 80,000 ember (?) gyűl össze itt, nagyobb része lóháton, s a mi csudálatos, mégis semmiben sem szenvednek szükséget.[2])

Aligha nem a Mátyás választásakor! gyűlésről szól Ranzan, a hol sok s nagyobb részint lovas katona volt; de számukat mások először 40, most már ő 80 ezerre nagyították. Mindenesetre holmi mezőváros nem lesz vala képes azt a 20,000 embert sem ellátni, mit hiteles kútfők mondanak. — S a mit több, télen, mikor a Dunán nem lehetett élelmet szállítani. Érdekes, s később is szokás, hogy tömeges gyűlések alatt a közrend, a tömeg Pesten, a főrend Budán gyülekezik. Kétségkívül a két város boltjai és műhelyei közönségök szükségeihez s ízléséhez alkalmazkodtak.

Már Mátyás uralkodása alatt Pest egyszerre úgy tűnik fel, mint fallal körülkerített város, még pedig nagy terjedelemben. Mikor 1471-ben a király koronája a trónkövetelő lengyel Kázmér s egy hazai összeesküvés miatt veszve látszott lenni, Mátyást főleg Pest menti meg.

Pestet rakta meg 16,000 emberrel, s a lakosság nagy részét — kétségkívül a külvárosokból valamennyit — Budára költöztette által.[3])

Ebből bizonyos, hogy Pest már 1471-ben meg van

[1]) »Dum omne Hungaricum vulgus *látás* civitatis per plateas deambulans«. Schwandtner. I. 284.

[2]) sPestum oppidum rerum copia redituumque locus abundantissimus» stb. «Nihil deest, quod ad victum abunde pertineat.« Schwandtner. I. 332. 1.

[3]) Teleki. Hunyadyak kora. IV. 261. 1.

erősítve, s vára nem kis terjedelmű. Mert különben háttal egy nagy víznek *nyílt* ütközetet fogadni el minden időben esztelenség, ha csak nincs rá kényszerítve a sereg. Itt pedig az kicsinált terv volt. Nem azt remélte Mátyás, hogy egyedpl Pest falain törik meg az ellenség ereje. Úgy tett itt, mint Boroszlónál. Egy kisebb, de tüzérekben és gyalogokban erős sereggel véd egy várost; de a sereg nagyobb része, túlnyomóan lovasság, 1471-ben is ki volt küldve azon- meghagyással, hogy egyelőre ne fogadjon el derék-ütközetet az ellenséggel.

Kázmér csalhatatlanul megtámadja Pestet, ha azt egy két rohammal bevehetönek tartja; — s talán folytatta volna hosszasan az ostromot, ha igen alapos aggodalma nincs a felett, hogy két tűz közé szorítják.

Ez az eset meggyőz arról, hogy Pest város nagyobb terjedelmű falai 1444 és 1471 közti huszonhét év alatt keletkeztek.

Egészen positiv adatunk van Pest megerősített voltáról 1490-böl. Mátyás halála után megjelent a követelők közt a lengyel Albert is. Már augustus 10-dikén serege a Rákos patakban itatta gyors lovait. Azonban *T>nem hozott magával ostromszereket,«* s azért nem merte megtámadni Pestet. ') Visszahúzódott Szerencs felé. A lengyelek törekvése most másodszor hiúsult meg Pest falai miatt,— bár kétségkívül jól fölszerelt hadak rendszeres ostromát ki nem állhatta volna.

A Mátyás halála után nem sokkal élt írókban is találunk kisebb nagyobb világosságot vető tudósítást.

Velius Pestről csak annyit mond, hogy mielőtt a törökök fölégették, dúsgazdag és népes város volt. [2])

[1]) Tubero. Schwandtnernél II. 147. 1.

[3]) Caspar Ursinus Velius. De Bello Pannonico. 16. lap. »Ad alteram ripam oppidum Pesta situm est, ante cladem a Túr-

Oláh Miklóá Pestről egykét nevezetes adatot közöl. Azt írja, hogy falai széles körben övezik, melyek alulfelül a Dunát érintik. Lakosai részint magyarok, részint németek. Mindkét táj felőli hosszú *külvárosai* által nevezetes. Szól az ott található kitűnő szerémi, baranyai, somogyi borokról, s átalán minden kereskedelmi czikk nevezetes piaczának mondja. Igen számos kereskedő látogatja. *) Lengyelek, sleziaiak s sok más külső nemzetbeliek ott borokat vásárolnak. Határa homokos, terméketlen, más élelmet nem igen terem, mint dinnyét, répát és apró retket. [2])

Minden felöl széles mező terül el körülötte, melynek *éjszaki* részét Rákos mezejének nevezik. Aztán szól a Duna befagyásáról, miben semmi új sincs. Még akkor a latinul írott müveknek egész Európa írástudói voltak az olvasói. Itt szerző kivált olasz olvasókat tartott szem előtt, kiknél egy folyó befagyása csudálatos tünemény. Végre szól, mintegy tréfásan az édes szerémi borról, melynek mámorát Pesten némelyek a mezőn aluszszák ki. Ilyen a középkorban másutt sem lehetett ritkaság; de úgy látszik, az akkori Pest olcsóbb, vigabb volt, s több naplopó élte benne világát, mint sok más városban.

Érdekes a későbbi nevezetes esztergomi érsek íratában, hogy mindezt hazájától pár száz mértföldnyire, Brüszszelben 1536-ban írva, úgy beszél a mohácsi vész előtti Pestről, mint jelenvalóról,s azillusio azenyelgésig ragadja a komoly férfiút.

cis illatam, et incendium illud hostile, locuples admodum et copiosum.« Az utóbbi szónak kétféle értelmet lehet tulajdonítni. Lehet képesnek, s lehet árukban és élelemben bővelkedőnek venni.

) »Mercaturis quoque omnibus Celebris. Mercatorum magnus est eo concursus.« Bél. Adparatus. 18. 1.

[2]) »Ager arenosus, sterilisque, nullius frumenti magis, quam peponum, rapae, et raphani minoris ferax.« U. a. u. o.

A mit fentebb Buda tájképéről ír, abban a hazájára való emlékezés ideális tájképpé varázsolja a valóságot.

Előadásában legfontosabb történelmi adat, hogy Pest várfalait nagy terjedelmüeknek írja, valamint külvárosait is. Említettük, hogy ezek a várfalak meg kellett hogy legyenek 1471-ben; láttuk, hogy megvoltak Mátyás kimúlta évében, τ490-ben is. De láttuk, hogy Pest 1433-ban sőt 1444-ben is nyilt városnak volt mondható.

Nyilvánvaló csak ezekből is, hogy míg a szép Buda város nem terjedett tovább, mint azelőtt, Pest nagyot haladott. Nemcsak belvárosa a falak közt terjedelmes, hanem külvárosok vették körül.

A mi a várat illeti, alig hihető, hogy 1444-ben is ne lett volna egy bár kisded belső vára, mely mellett azonban a szélesen kiterjedett város maga faluszerünek és nyilt helynek tűnt fel. A különbség az, hogy később nem egy kisded vár állott ott, hanem egész egy kerített város.

Nem a fal szabta meg, mint Budán, mekkora legyen a belváros, hanem a népes városrészekhez alkalmazkodott a fal. S különös, hogy épen azon időközben emelkednek falai, melyben az erős várak iránti bizalom kezdett elenyészni. Egy speciális oka ennek nyilvánvaló.

Az 1440-en innen kezdődött felvidéki rabló kalandok annyival veszélyesebbek voltak Pestre nézve, mentül gazdagabb hírben állott. Néhányszor közelről fenyegetve érezte magát.

Bonfinius, Mátyás trónralépte viszonyait adván elő azt írja, hogy a Giszkra csapatjai által felgyújtott faluk füstjét a budai várból lehetett látni. Történt, hogy Pestig jöttek, s annak külvárosait kirabolták. [1]) Azonban Bonfin, ki később jött Magyarországra, nem tudja megmondani az évét ezen eseménynek. Maga huszonnyolcz évig tartó-

[1])Dec. III. lib. 10. 375. 1. (A Teleki használta kiadásban).

nak mondja a csehek garázdálkodását Magyarországon, s így 1468 körül tartja megszűntnek, kiemelve újból, hogy Pestig elhatottak kártételeik.

Mindez Mátyás trónralépte előtt történhetett nagyobb mértékben. A pestiek — ilyen szokott lenni az emberi ügyek bonyolódása — mentői inkább érezték szükségét a város falakkal való bekerítésének, annyival kevesebb módjuk volt benne, nem annyira az olykori sarcz, mint a kereskedés szünetelései miatt. Valószínűen nem volt módjukban oly nagy müvet létesítniök minő egy órajárás hosszúságú falkerület, melynek alapjától tetejéig különösen szilárdnak kellett lennie, — már pedig az alapok szilárddá tétele is szintoly nehéz volt Pesten, mint a minőnek helyesen mondja Oláh Miklós a budai várban — csakhogy Pesten más okból: a talajvíz miatt. — így több hihetőség van a mellett, hogy Mátyás korában s az ő segítségével épültek Pest falai, mint azelőtt.

Mind ez nem sok adat átalán véve Pestről s különösen annak várfalairól; — de mégis merőben valótlan állítás volna azt mondanunk, hogy ezekről »*semmi írott adat nincsen.*^

Rómer tudósunk és Berg építész buzgalmának köszönhetjük, hogy Pest régi falainak egy darabját hiteles rajzban bírjuk.[2]) Érdekes, hogy tégla ezen falakban sefn volt. De már Kőbánya kezdett kiaknázva lenni épület anyagáért. Nevezett építész szerint fal és bástya vagy kőbányai vagy promontori mészkő, még pedig egyenlő da-

[1]) Lásd Rómer »Régi Pest«. 78. 1. Látjuk, hogy ha egyéb nem, Aeneas Sylvius szavának s Oláh előadásának egybevetése, — ezek pedig nemcsak írva, hanem rég kinyomtatva is vannak, — kizárják azt a combinatiót, a mit érdemes búvárunk véghez viszen, IV. Béla, III. Endre, Nagy-Lajos és Zsigmond közt engedvén szabad választást.

[2]) U. a. 76. 1.

rabokká faragva. Föl sem tehető, hogy Promontorról a Dunán fölfelé hozták volna a kövei terhelt hajókat, midőn sokkal közelebb s kényelmesebben lehetett szállítni Kőbányáról. És ezen bányák használata minden tekintetben elősegítette Pest gyorsabb emelkedését. A török időkből tudunk példát, hogy Kecskemét templomához is Kőbányáról vitték a követ. Nem hihető pedig, hogy akármit is, mi az építésre tartozik, a török korszakban találtak volna ki. Kérdés, nem fedezték-e fel már akkor Kőbányának azon tulajdonságát, hogy az egész országban nincsen jó pinczékre alkalmasabb hely. Az igenlő választ elfogadhatóvá teszi az, hogy Pest a borkereskedést igen nagyban űzte. A városban nagy pinczét, de különösen jó pinczéket bajosan tehetünk fel. A budai részen sok okból, s különösen az ottani város törvényei miatt nem tarthatott pinczét a pesti hajós-czéh. De ha a kőbányai dombok belsejében tartották, azok hátán kétségkívül termesztettek is bort, s a törökidőkben ott még látható diófák a régi szőlőkből maradtak meg.

Érdekes a várfalak formája is. Legalább annyit el lehet mondani határozottan, hogy a XV. század előtt ily falat nem építettek volna. Házak s a házaktól csak épen magasságban különböző tornyok képezték a középkor városfalait, s a törekvés az volt, hogy a védmü toronymagasságú legyen. A város déli oldalán vizsgált fal elég magas ugyan: öt öl és egy láb, melyből a mellvéd maga egy öl és egy láb. A mellvéden aluli vastag fal nincs faragott s oly gondosan összeillesztett kövekből építve, mint a mellvéd. De jellemző, hogy a fal majdnem egyenesen, egyformán húzódott 40—50 öl hosszúságban minden közbeeső torony nélkül. Még góthszerü támaszpilléreknek sincs nyoma. — Ez tehát újkori fal már, a renaissance várépítészet korára mutat, a minthogy renaissance stylben

épült volt a legújabb korban lebontott Hatvani kapu is.[1]) A várfal fennírt különállása jellemzőbb, mint maga a falnak rómaias összeillesztése és rovátkái. Az ostromágyuk miatt volt szükséges a különválasztás.

A falaknak és bástyáknak el kellett válniok a házsoroktól, hogy belül a védők szekérrel is járhassanak a fal mentében. A Magyar-, Újvilág- és a Fehérhajó utcza ma is a régi falak irányát követik.

így a régészet s a történelmi adatok egybevetése Mátyás korára vezet. S minthogy 1471-ben már Pest erősített város, — uralkodása első tiz évében emelkedtek fel a falak tördelt félkör alakban kimérve, s nem korlátoztatva, mint Budán, a természet szabálytalanságai és régibb erősítések szeszélyei által.

Láttuk, hogy egyik Budára jött olasz építésznek várfalépítést is tulajdonítnak. A pesti fal alakja hihetővé teszi, hogy ez volt egyike *Camicia* müveinek. S így az olasz építészek jóval Beatrix Budára érkezte előtt működtek volna.

Pestnek elsőrendű királyi várossá emelése egy időben történhetett a nagyobb terjedelmű körfalak emelésével. Mert ha már nem sokat bíztak is a várfalakban, de a kor fogalmai szerint nem város az, melynek rendes falai és kapui nincsenek. Talán leginkább ezért írták Mátyás előtt Pestről, hogy faluszerü, mivel nem volt kerített város. — Évét a teljes tanácsú és tárnoki városok sorába való fölvételnek oly kevéssé tudjuk, mint a falak főlépübtének. Úgy látszik, még a múlt század első felében is traditio volt, mely szerint Mátyás volt az, a ki Pestet fölvirágoztatta. [2])

Már 1477-ben a királyi városok tárnoki gyűlésén

[1]) U. a. 156. 1. hol 1750-ből való rajza van közölve.

[2]) Bél Mátyás. Notitia Hungáriáé Novae. III. köt. 46. 1.

Pest sorrendben mindjárt Buda után következik egy királyi oklevélben, ') s az 1479-böl már idézett oklevélben tizenkét esküdt van elöszámlálva, csupa tiszta magyarok a bíróval Váczy Gállal együtt, mint azon kor minden oklevelében. [2])

Pest egy nevezetes nemzetközi szerződésben is, mint az ország második városa szerepel: az 1487-diki Szent - Pöltenben kötött szerződésben. Ott Németország részéről elő lévén számlálva a főpapok, aztán fejedelmek és a nagyobb városok, Mátyás részén is a főpapok és főurak után ezek a királyi városok is aláírják a békepontokat: Buda, *Pest,* Fehérvár, Kassa, Pozsony, Sopron, Lőcse és Bártfa. Összesen nyolczan. Ennyi volt a tárnokszéki városok száma. Ugyancsak Mátyás részén a morva városok, mint Olmütz, Brünn, Znaim, Iglau, Boroszló, Görlicz, stb. szerepelnek. Németország részéről Köln, Strassburg, Augsburg, Basel, Constanz, Nürnberg, Frankfurt, Metz (Metis), stb. [3]) '

Az elősorolt nyolcz magyar város közt Pest volt legutoljára fölvéve a tizenkét tanácsossal bíró, s a tárnoki székben helyet foglaló városok közé, s mégis most azt látjuk, hogy Buda után következik egészen hivatalos alakban.

Mindkét város népességének emelkedésére igen sokat

[1]) Teleki. Hunyadyak kora. XII. 15.1. A sorrend: Buda, Pest, Fehérvár, Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Szeben, Brassó, Kolosvár és Kevi. (De meg van jegyezve, hogy ezúttal az erdélyi városok — egy nagyváradi ügy forogván fenn — részt vesznek az ülésben.)

[2]) »Nos Gallus *Wacyensís* judex, Laurentius et Clemens *Literati,* Paulus *Kelenfeldy,* Johannes *Farkas,* Ladislaus *Zekel,* Mathias *Fékethw,* Gregorius *Clipeaior,* Michael *Wywdwary,* Mathias *Bornemiza,* Ambrosius *Seep,* Jacobus *Taxony* et Georgius *Lanifex* jurati cives civitatis Pesthiensis.« Szabó Károly szives közlése, sajátkezű másolata, az erdélyi Muzeum levéltárából.

[3]) Teleki. Hunyadiak kora. XII. 376. 1.

tett, hogy elmagyarosodott, mint Ranzan írja; de az oklevelek is igazolják.

Mig nagyobb városainkban idegen szokás és nyelv uralkodott, csak messze külföldről s így hiányosan ujonczozhatta magát fris elemekkel a polgári rend. Csak a magyar nyelv elfogadásával vált lehetségessé, hogy a városok népessége gyorsabban emelkedjék; de a mi szintén nagy nyereség, hogy a vagyontalan nemes ne legyen kénytelen csak lovával és kardjával szerezni kenyerét, a jobbágy pedig ne legyen a röghöz kötve, ha nem is a törvény, hanem a kénytelenség által. — Mig a német »Stadtrecht«-ek teljes érvényben voltak, azok voltak legnagyobb gátjai, hogy nálunk oly számú polgárság álljon elő, mely a *rend vagy* nèposztály nevet megérdemli. Ez csupán nemzeti alapon történhetett, s valószínű, hogy meg is történik, ha a XVI. és XVII. század legalább a XV.-nél roszabbul nem foly le.

Az 1686-dik év után ott kellett újra kezdeni, a hol ötödfél száz évvel azelőtt IV. Béla kezdte volt.

A lakosságnak nemzeti elemekkel való ujonezozása dolgában Pestnek nagy előnyei voltak Buda felett.

Budán a kereskedésnek magasb nemei, a finomabb árukkal való üzlet, a nagy kereskedés, bankárság játszta a főszerepet. Alkalmasint az iparosok műhelye is inkább az előkelők számára dolgozott.

Pest kétségkívül nem volt ily előkelő és finnyás. Megtűrte az értékes házak mellett a faházat is. A Búza- vagy Szénapiacz egyik büszkesége volt. Florenczi és flandriai drága szövetek helyett lóval, ökörrel, hallal s más hazai terménynyel kereskedett, s átalán, ha ipara megfelelt kereskedéseinek, annál közelebb állott az e téren újoncz nép felfogásához. Mintegy elemi iskolául szolgált ebben.

Egyházilag sem volt Pest annyira megoszolva, mint

Buda. Volt itt elég templom és klastrom, mint szokott lenni a városokban. De a főtemplom, melyet szintén Boldogasszonyról neveztek, nem volt alárendelve a budainak. Nem is lehetett, miután Buda a veszprémi, Pest a váczi püspöki megyébe tartozott. A pesti templomokban is, mint másutt, a czéheknek meg volt a maguk oltára. Így Mátyás korában a czéh szabályokból tudjuk, hogy a nagy oltár (Szűz Máriáé) a vargáké; Mindenszentek oltára a paizs, nyíl, sisak- és nyereg-gyártóké; Sz.-Gellért oltára a borbélyoké és szabóké; Sz.-István, Sz.-László és Sz.-Zsigmond oltára a kovácsoké és csiszároké (kardcsináló); Sz.-István, Sz.-László királyok és Sz.-Imre herczeg oltára a tímároké; az Apostolok oltára a kerekeseké, kőműveseké, kádároké és asztalosoké. Mária-látogatásának oltára a szűcsöké volt.[1])

Feltűnik a magyar szentek névsora. Ez hát túlnyomóan magyar plébánia volt. Kétségkívül magyarok az elöszámlált czéhek is, melyek közt azért látjuk hiányozni a hajósok és mészárosok nevezetes czéhét, mivel csak egy része maradt fenn a czéhszabályoknak. Abból, hogy latinul maradtak ránk a szabályok, hihető, hogy magyar czéheknek szólanak. — Volt német czéh is Pesten, mint láttuk. De semmi nyoma, hogy külön templomuk lett volna. Hihető, hogy Pesten kevesebb számmal lévén a németek, megférték egy templomban s egy oltárnál az ugyanazon mesterséget űző, külön származású, de magyarul beszélő polgárok.

Különben a pesti egyházakról is sokkal kevesebb emlék maradt fenn, mint a túlsó partiakról. Így a Hospitalis lovagok templomáról csak annyit tudnak a város egyházi történetének monographusai, hogy létezett, és hogy Sz.-Miklósról nevezték. Pedig a templomnak nevezetesnek

[1]) Formulae Solennes Styli. 433—453. 11. .

kellett lennie, miután Pest országos vására Mátyás király idejében Miklós napján, december 6-dikán tartatott, s így a vásár kétségkívül az ide tartatni szokott bucsújárásból nőtte ki magát.[1]) Rómer úgy véli, ez a templom állott a mai Károlykaszárnya táján, s ebből lett a török időkben a nagy mecset. A Domokos rendiek nevezetes klastromának még csak helyéről sem tud semmit mondani a főkép egyházi dolgokat tárgyazó Rupp Helyrajza, vagy »Régi Pest« monographusa.

Minden arra mutat, hogy haP^st főtemploma nem is volt oly gazdag, mint Budáé, s szépségben még kevésbé vetekedhetett az ó-budaiakkal, mint ez, — de nem volt oly sok versenytársa. A plébánia az egy akol és egy pásztóiképe volt.

Pest még Mátyás uralkodása alatt, s talán a mohácsi vész idején sem volt nagyobb Budánál, ha mindkettőt külvárosaikkal együtt hasonlítjuk össze; mert a Víziváros maga, mint mondám, — mely különben magában foglalta kevés hijján Buda külvárosait — nagyobb terjedelmű mint Pest belvárosa. De Pest főrészének külső tagjai egynek voltak tekinthetők azzal, míg Buda külvárosai megannyi külön részek igyekeztek lenni. Mint láttuk, különösen az akkor nagy szerepet játszott egyházi szempontból mintegy külön helységet képezett kivált a legnagyobb külváros: *Szent-Péter.* Teljes volt az ellentét a két város közt abban, hogy Budának akármelyik külön része gyarapodott és emelkedett, az mindig nagyobb önállóságra vergődött. Legmesszebb jutott a fejlődésben egykori alárendeltjei közül épen a balparti Pest, — s az fokról fokra teljes egyenrangúságra emelkedett Budával Mátyás király idejéig. Ellenben Pest külvárosainak minden gyarapodása

[1]) »In annalibus nundinis festi Beati Nicolai Episcopi« írja Mátyás király 1486-ban. Formulae Solennes. 189. 1.

az összes városnak használt, s jövendője az volt, hogy idővel a kőfal összefoglalja azokat is, míg t. L tartott az az idő, hogy nem is nézték városnak, mely be nem volt kerítve.

Láttuk Oláh Miklós nagybecsű tudósításából, hogy Pest külvárosai mindkét irányban hosszan nyúltak.[1])

Minthogy szavaiból nem alkothatunk világos fogalmat, s egy másik kútfő is csak nagyjából beszél a külvárosok nagyságáról, — magam sem adhatok leírást rólok. De egy-két körülmény tekintetbe vétele talán némi világosságot derít a homályos kérdésre.

Első, a mit meg kell jegyeznünk, hogy midőn Mátyás korában elég szabályos alakú falakkal vették körül a várost, igyekeztek befoglalni a már sűrűn benépesült részeket. De lehetetlen, hogy magától a város ily szabályosan kerekedett volna ki. Különösen a főközlekedési utak irányában voltak a kerítésen kívül hagyott házsorok s közben is kimaradt házcsoportok, — már is több külváros magvai. — Azonban épen a várfalak mondott minősége parancsoló szükséggé tett egy szabályozást, ha nem többet ezen extravillan épületekre nézve is.

A várfalak úgy voltak építve, hogy ágyúval is lehessen védelmezni azokat, következésképen egy pár száz ölnyi nyílt tért kellett hagyni körös-körül, hogy az ellenség fedezetlenül közeledhessék csak a védmüvekhöz. Ez okból állott elő Bécsben is az újabb korban *-bRingz-gé,* más városokban *boulevard-ÁÁ* alakított*glacis.* Abban bizonyosak lehetünk, hogy ilyennek Pesten is lenni kellet már a falak építésekor. Bajosabb kérdés, csak nagyjából is rá mutatni ezen szabadtér szélességére. Csak hihetőségképen olvassuk le a város jelenlegi térképéről a következő

[1]) Oláh szavai: »Exutraque parte *longis* suburbiis *insignis.o.* i m. 184.

vonalat: Ha a Kerepesi utat veszszük, tán nem kezdődtek közelebb a városhoz, mint az Ősz utcza és Kereszt (ma Kazinczy) utcza vonalán, mi a Hatvani kaputól mintegy 200 öl. Folytatása, a Király utczát átszelvén, ezen vonalnak a Petőfi utcza. Ez ma zsákutczává lett ugyan nyugatfelé; de az újkori építések által. A vonalnak feltűnő folytatását lehet találnia Fő útban. És viszont a túlsó oldalon is kísérhető a folytatás a Dunapartig. Az Ősz utcza déli végétől, az Üllői után átmenve a Köztelek utcza a folytatás. Itt is zsákutczába jutnánk a Soroksári után, ha a térképen nem látnok, hogy a Köztelek utczának egyenes folytatása volna a Dunapartig a rövid István utcza, ha újabb építések egy darabon útját nem állanák. Mind ez a Belváros körvonalaival eléggé párhuzamban van. Ezen vonal és a belváros falai közt volt valószínűen a régi *glacis.* Nem is oly széles öv ez, mint a bécsi glacis, mely — ha közönséges térrajzokon jól mérem, — 300 öl széles is volt, bár meglehet a XVI. és XVII. században bővítették ki jobban. Látni való, hogy már a XV. század végén a városnak fallal való kerítése nemcsak az alapkészítés s falépítés költségébe került, s alig történhetett meg királyi hozzájárulás nélkül. Az előtér elkészítése érdekében sokféle birtokjog szenvedvén sérelmet, —· mint ma szokás mondani: kisajátítás volt szükséges.

Meddig terjedhettek kifelé a külvárosok? — Erre egyenes szóbeli adatot mást nem tudok, mint Oláh Miklóséit, hogy hosszúra terjedtek mindkét felöl. — Van azonban rajzbeli adat későbbi időkből, mely arra mutat, hogy volt· a külvárosoknak nemcsak belső, hanem külső kimért határa, jobban mondva védvonala. Ez azon *vize'r,* melyet a XVII. század rajzai, melyek Pestet is föltüntetik, el nem mulasztanak kisebb nagyobb szélességben kirajzolni Pest belvárosának falain túl jókora távolságban, de párhuza-

mosan a város falaival. — Ha a rajzok legalább nagyjából hívek, lehetetlen föltennünk, hogy ez természetes Dunaág lett volna. Fentebb szólottám már erről. Mint láttuk a Király utcza irányát véve, a legmélyebb pont az *Árok utcza,* melynek neve is documentum. Az árok, ha a mai Belváros megfelelő széleitől mérj ük ki azt a távolságot, mely van a Király utcza nevezett pontjától a Károly-laktanyáig, aFeldunasoronaz Újépületen valamivel felül esik, oda, -hol most a vízvezetési művek főépülete áll. A Váczi útban az osztrák magyar vasúti állomásnál valamivel beljebb esik; a Kerepesi után a mai evangelicus tót templom tájára; a Statio utcza vonalán a József városi templom mögött, s a Templom utczán ér ki az *Ültei útra·, s végre* a közelebb lebontott soroksári vámháznál érte el ismét a Dunát.

A külvárosok terjedésében szabály az, hogy először a közlekedés fő útjait építik ki. A közben eső terület még sokáig mutat fel üres telkeket, mint városunk újkori terjedése is bizonyítja. A Kerepesi ut és Statio utcza rég ki volt építve, midőn még a két vonal közt mindig óriási terület állott üresen.

Pesten a külvárosok kétségkívül nem annyira a Dunaparton fel s alá, hanem a szárazi utak irányában terjeszkedtek. A Duna a réven kívül a kereskedő hajók kikötője volt ugyan, s ez volt a központ; de annak vonalán túl a Duna nagy előnyökkel nem kínálkozott.

Ne feledjük, hogy Pestet magában a hosszában való dunai közlekedés nem emelte volna fel. Csupán ezzel maradva, maradhat vala örökre falunak. Fő előnye, hogy a szárazi utak itt találtak alkalmas révet. Tehát a szárazi utak voltak tulajdonképi éltető erei a városnak, melyek három égi táj felől itt futottak össze.

A legnevezetesebb közlekedési ut volt, a mit ma

Kerepesi útnak nevezünk. Ez nemcsak Gyöngyös, Eger és Kassa felé vezetett, hanem Hatvannál elágazván, ez volt a bányavárosok útja is egy részben. Másik a Váczi ut, éjszaknak vitt. Harmadik a mai Üllei ut, mely egyaránt vezetett Szolnok és Szeged felé. Ezen három ut hosszában kezdett lerakodni a házak egy-egy vékony rétege, míg apránként tovább fejlődve kiképződött a mai József, — s talán kisebb mértékben a Ferencz város.

A két Duna-sort is, Felsőt és Alsót, hozzá véve, egy nyitott legyezőnek öt főgerincze népesült be először, s aztán a közbe eső tág hézagok.

A mint mondtam, ezek terjeszkedési útjában komoly akadály nem igen volt; a mocsáros pontokat egyszerű volt a szomszéd homokbuczkával elegyengetni. Ilyesek legfeljebb szabálytalanságokat okoztak az utczák és házak elhelyezésében. A mondott *árok* határolta be aztán a külvárosokat, — csakhogy mentül nagyobbá lett a város, annál több extravillan területre vagyis határra volt szüksége.

Kérdés azonban, nem voltak-e Pesten is, mint Budán, a természetiektől különböző akadályok is a terjedésben, s nevezetesen már korábbi birtokjogok, akár nemesiek, akár egyháziak nem szabták-e ki a netovábbat némely vonalon? — Kétségkívül megvoltak ezek Pesten is, — bár kisebb mértékben, mint Budán. Itt is a magánjog nevében beszélő bíró szava akadályozta vagy zavarta a terjeszkedést. De Pestnek alkalmasint már a tatárjárás előtti időkben volt saját mezeje, határa, hol más földesur nem volt, mint a város, vagy annak egyes polgárai. Aztán előnyére vált, hogy hatalmas földesurak nem vágytak birtokadományt nyerni az alsó Rákosnak a természettől mostohán elbocsátott mellékén. A hires Rákos mező, hol az üléseket tartották, valami közlegelő-féle lesz vala, ha a pestiek tevét használtak volna ló gyanánt.

A kik itt bírtak is, világi urak és egyházi testületek, magok nem laktak itt, s földjeik nagy részben *rés mdliussá* váltak, vagy mindig olyan formák voltak. A határ eredeti terméketlensége volt egyik előmozdítója Pest várossá fejlődésének, s tette mindig egyébbé, mint a mi Debreczen vagy Szeged volt, bár Mátyás korában kereskedésére nézve utóbbihoz hasonlított.

És mindemellett, hogy a környék földe értéktelen volt, a pestiek nem egy irányban csak sok perpatvarral és buczkáról buczkára terjeszkedtek.

Ilyen volt legalább a Váczi ut irányában a haladás, hol a pestieknek minden terjeszkedésért a vádlottak padját kellett megülniök.

Lett volna a Mátyás korabeli Pestnek egy rendkívüli előnye az újkori felett a terjeszkedésben. Az, hogy több helység volt körülötte, mint a jelen és múlt században. Nem kellett, mint jelen századunkban magának telepítnie extravillan helységeket. A mint népessége nőtt, egy-egy kisebb helység annexiója kétszeresen gyorsította a terjeszkedést.

Bár csak töredékesen, de nehány vonással képet ád a város terjeszkedési küzdelmeiről az, a mi éjszaki határain történt. Hogy épen csak erről szólhatunk, míg más irányban csak egyes jelek tűnnek föl, onnan van, mivel a Pesttől éjszakra terjedt földek és faluk földesurának irományaiból a véletlen számos oklevelet őrzött meg máig is. S ez a földesur a Nyulak szigetén állott apácza klastrom volt. — Birt ez két falut éjszak felé, melyek mind kettejének területe most a Lipótváros nagy részét alkotja, — kiterjedve alkalmasint a Terézváros nyugati felére, a mai VI. kerületre is.

Mint láttuk, egy falu nagyon közel volt Pestnek éjszaki, vagy Váczi kapujához. Nevezték ezt Bécsi kapunak

is, nem az austriai, hanem a pestmegyei Bécsről.[1]) Bécs, mint láttuk, feküdt a mai Lipótváros területén, — a mai Újépület laktanya tájékán, s tán annál is közelebb.

Ez eredetileg halásztanya volt a Dunaparton, s még a XIII. században így említik.[2]) — Sok pör után, melyet Pest folytatott a nevezett földesurral a XV. században, ez már Pest külvárosává lett, bár megtartotta Uj-Bécs nevét, s a város hódításának sora az éjszakabbra feküdt Jenőn volt már régóta. Mátyás király idejében 1467-ben a nyulszigeti apáczák azt panaszolják fel Pest megye törvényszékén, hogy a pesti polgárok az apáczák faluját Uj-Bécset elfoglalták, — nemcsak, hanem itteni lakos Katona Balázs által foglalásokat tettek Jenő határában is. És már csakugyan a XV. században nem is igen beszélnek Uj-Bécsről, hanem annál többet Jenőről.

Hogy távolabbi időre ne menjünk vissza, 1406-ban az országbíró Szécheni Frank határjárást rendel Pest és Jenő közt, mivel a pestiek ahatárt jelölő árkot megsemmisítették, új-bécsi jobbágyok biztatására.[3]) Tíz év múlva az apáczák a nádor elé viszik panaszukat, hogy a pestiek Jenő egy részét elfoglalták. [4])

Érdekes egy későbbi panasz is. 1438-ban Pest és Pilis megye Szentfalván (Pest mellett) tartott ülésében, melyen a nádor elnökölt, a szigetbeli apáczák képviselője azzal vádolja a pestieket, hogy ezek *Kis-Jenőtől* sok szántóföldet és erdőt is foglaltak el, mely mind az apáczák

[1]) Rómer. Régi Pest. A város 1758-beli térképén, Budainak is van ott nevezve ez a kapu. Kétségkívül azért, mert a Budára vezető rév a Belváros éjszaki vonalával volt egy irányban.

[2]) «Nova Bech (terra) cum piscacione in Danubio« 1276-ban, a nyulszigeti apáczák birtokában. Wenzel. Monumenta Arpadiana. IX. 152. 1.

[3]) Orsz. levéltár. D. L 9202.

[4]) U. á. D. L. 10,439. sz.

birtoka, s oda szőlőt ültettek, ott káposztát termesztenek, ott kerteket alapítottak.

Tanuljuk ebből azt is, hogy Pest népe s más magyar városok népe, ha köztük a földbirtok iránti vágyban kevés különbség volt, abban eltértek, hogy a pesti nép nem szántó vető, hanem kapás akart lenni, — vagy válogatott kifejezéssel — intensiv gazdaságot folytatni.

Különben maga a föld természete kényszerítő rá. — Láttük, hogy Oláh Miklós kicsinyléssel beszél ezen föld termékeiről: répáról, retekről és.dinnyéről. Ha nem felejtette volna is ki az oklevelünkben máig is megtartott káposztát, — szavai mutatnák, hogy a pestieknek a föld javításához és az itteni bő talajvíz felhasználásához érteniük kellett. Már akkor, agy látszik, a közvetlen környékből is élelmezte magát a város. — Ha Pest kaszálóknak, szántó földeknek használja határát, nem volna sokat jelentő ezen extensivebb természetű gazdaság mellett a terjeszkedés. De az elöszámlált földmívelési nemekhez aránylag sokkal kevesebb föld kell. E szerint az 1438-diki perlekedés már arra mutat, hogy Pest lakossága gyorsan szaporodott, miután saját határa kertekül sem volt neki elég.

A pert kétségkívül eldöntötték akkor valahogy. De régi időben egy ítélettel még korán sem ért az véget.

Volt Jenő határában egy jókora nagy tó —(hihetőleg a máig is Vizafogónak nevezett tractusban azuj pesti országút és a Duna közt) melyet Agaras-tónak neveztek. Ezt a nyulszigeti apáczák az ő halastavuknak nevezik, melynek birtokában őket Pest 1462-ben háborgatta.[2])

[1]) «Plantaciones vinearum ac constructiones ortorum, seminationesque *caulium.«* Orsz. levéltár. D. L 13,194. sz.

[2]) »Agártó piscina Sanctimonialium de Insula Leporum, intra metas Jenew habitá.« (Orsz. levélt. D. L. 16,525. sz.) »Agarostó piscina ..... in possessione Jenew « U. o. D. L. 15,712. sz. U. o. «Agarostho sive Agartho.«

1465-ben maga a király rendel határjárást Jenő és Pest között;de úgy látszik kevés eredménnyel.Mert 1467-benPest és Pilismegye tavaszi közgyűlésén, melyen Mátyás király személyesen elnökölt, a sok rendbeli sérelmen kívül, melyet az apáczák Pest város ellen beadtak, bevádolja képviselöjök Pest polgárait a miatt, hogy midőn az apáczák jobbágyai a jenei határban levő Agaras-tóban halásztak, a pestiek fegyveresen megrohanták őket, s két jobbágyot kegyetlenül elvertek, a tavat pedig magoknak foglalták el. A pestiek ügyvéde Budai Deák György a városénak mondja a tavat, miről ennek privilégiuma is van. A király az irat elömutatására határnapot tűz ki. Mi lett a vége nem tudjuk, az előzmény az, hogy az apáczák egy hóval előbb panaszoltak a pestiekre ugyanazon tó miatt, s a király a budai várnagyra bízta volt a felvigyázatot.[1])

1467-ben junius 13-dikán a király a pesti elöljáróságnak, minthogy 43 nap alatt sem állott elő okleveleivel, kijelenti, hogy ha nem tudják magokat igazolni, elmaraszta-talja. Minthogy ezen felhívásnak sem lett foganatja, az ó-budai káptalan van megbízva a pesti bíró és esküdtek megidézésével. [2])

Úgy látszik, a pestiek csakugyan tudtak előmutatni jogukat kisebb nagyobb kétértelműséggel támogató okleveleket, mik miatt nem volt könnyen eldönthető az ügy. Annyi bizonyos, hogy a pestiek még 1474-ben is *intra dominium* alpereskednek. Mert azon évben az apáczák Fodor Mihály által tiltakoznak a váczi káptalan előtt az ellen, hogy jenei birtokuk *nagyobb részét* a pestiek elfoglalták és Pesthez csatolták. [3])

[1]) Orsz. 1. t. D. L. 15,712 és 16,525. sz.
[2]) Orsz. 1. t. D. L. 16,533. [sz]-
[3]) Orsz. 1. t. D. L. 17,539. sz.

Nem tudjuk, hogy szintén a Nyulak szigetén élt premontrei szerzet könnyebben boldogult-e a pestiekkel, melynek egyháza Mihály arkangyal nevét viselte. Bírt az a » Rákos patak mellett« földeket. Így valószínű, hogy a mai Sz.-Mihály pusztára azon egyházról ment át a név, — mint hihetőleg a Kőbánya felé eső Sz.-Lőrinczre azon Pálosokról, kiknek Sz.-Lőrinczről nevezett egyháza a budai részen a mai Szép Juhászné közelében volt; de birtokuk lehetett a mai szent-lőrinczi puszta. Elég az, Sz.-Mihály egyháza is panaszolt a pestiekre, még 1438-ban, hogy a Rákos mentén levő földjeit el tulajdonították. [J]) — Azonban, hihető, nem volt foganatja a panasznak, beállván a *zavaros* idők. Mátyás uralkodásának nem tudni melyik évében a mondott szerzet a királytól egy átalános meghagyást eszközöl ki az ország valamenyi bíróságához, hogy a szerzetnek bárhol fekvő régi birtokai felett, ha mindjárt egy-két száz év óta bitorolja is más, annak megkeresésére törvényt lássanak. Mert, mint a szerzet fölpanaszolja, a régi királyoktól nyert számos birtok hanyag elnézésből jogtalan bitorlók kezére került.[2]) Nagyon valószínű, hogy a Sz.-Mihály birtok is ezek közé tartozott, melyet azonban, legalább annak a pestiek által elfoglalt részét az 1438-diki oklevél a Rákostól nyugatra fekvőnek mondja. Így a Rákos mai folyása és a Városliget közt lehettek a panaszos földek.

Voltak régen a város közelében oly faluk is, melyeknek neve elhangzik később.

Ilyenek éjszak-kelet felől a XIII. században említett Rákos melléki Nyír és a talányos nevű Pardeu. [3]) A Rákos

[1]) Orsz. 1. t. D. L. 13,194. sz.

[2]) Formulae Solennes Styli. Év nélkül. 507. 1.

[3]) Lásd e kötet 207. 1. »Pardeu... circa fluvium Rakus« 1245-ből. Wenzel. Monum. VII. 197.

mentén említik Nogust, (Nagyos?)[1]) Ezenkívül többször jön elő Czinkota is. Volt a Rákos mezőn kívül Rákos falu is, — az apáczák birtoka 1327-ben,Bökény földével együtt. Pesthez közel feküdt még egy Süly helység is, szintén az apáczáké, — a XIII. században. [2])

Elenyészhettek, pusztákká válhattak ezek a helységek oly módon is, hogy a földesur nem lakván ott, magok a jobbágyok felhasználva a szabad költözködés jogát, a városba jöttek munkát keresni és lakni s némelyik ivadéka polgárrá lett. — A költözködést néha a kénytelenség idézte elő. A míg Pest falai nem voltak is terjedelmesek, belháboru vagy ezen környékig elhatott külső invasio felégetvén egy-egy falut, a lakosok a városban vonták meg magokat. Különösen ilyen idők voltak az 1440-töl mintegy 1470-ig valók, — a cseh és lengyel kalandorok korszaka, midőn egyszer a budai várba látszott az égő falvak füstje. Ez a bevándorlás a városokba nagyobbá vált kétségkívül, mihelyt a várost szélesebb terjedelemben bekerítették fallal. Ekkor nemesek és nem egy nagy ur szívesen szereztek házat a falakon belül.

Mátyás különösen előmozdította a városok népesedését nemcsak a jobbágyok szabad költözésének buzdításával, hanem a házépítés megkönnyítésével is. — Egy rendelet maradt fenn Mátyás korából, mely ugyan egy· megnevezetten városra szól, de ott is régi szabálynak van mondva, mely szerint a ki a városban egy pusztán maradt

[1]) »Nogus.. (terra) juxta Rakus« 1259. Fejér. IV. 2,488. Aztán 1264. «circa Rakos.« U. a. IV. 3,208. *»Noghus«*- 1276. Wenzel. Monum, IX. 152., úgy említik mint az apáczák birtokát.

[2]) Anjoukor! okmányt. II. 274. »terrarum .....sororum ..... de Insula ... Rakus et Bukenfeuldu vocatarum et terrae Zinkuta.« »Swlprope villám veteris Pest (existens).« Fejér. IV. 2. 488. (1259) és 1264-ből. U. a. IV. 3,208. *»Sulu.«* Wenzel, Monum. IX. 152 és 361. 1. (Swl terra).

vagy romladozó házat tesz lakhatóvá, három évi, a ki pedig puszta telken egészen újat épít, hét évi mentességben részesül.!)

Azt lehetne a fentebb előadott birtok-terjeszkedésre felhozni, hogy a perek egy Jenő miatt inkább arra mutatnak, hogy a hol a város egy-egy környékbeli falu határához ért, ott el nem hárítható akadály volt útjában; mert a földesurak, akár egyházi, akár világi meg nem szűntek még a foglalás s telepítés után száz évvel is visszakövetelni birtokukat.-) Szerintem épen ellenkezőt bizonyítnak az oklevelek. Láttuk, hogy Jenő egy részét a pestiek elfoglalva tartották már 1406-ban, s elfoglalva tartják hetven év múlva is. Sőt Mátyás személyes bíráskodása mellett is még sok évig a kezökben van.

Budán a különféle régi földesuraság, többnyire egyháziak, gátolták a terjeszkedést; mert ott laktak magok ezen földesurak; és mert a terület be volt építve és megmívelve. Ellenkezőleg állott a dolog Pest környékén.

Itt a fehér homok-dombok közben-közben fekete földü posványokkal váltakoztak, s oly nagy földesurak, mint egy-egy zárda igazgató, kétségkívül nem vette hasznukat. Mint mondám, *rcs nulliusnak* lehetett tekinteni, s azért is volt alkalmas a Rákos mezeje tábori országgyűlésekre. Maga Uj-Bécs halászatból tengődött, míg az apáczák jobbágya volt; Jenő, mely még a XIII. században német telep volt, a rév-vámból és hajózásból tartotta fenn magát, de az életerősebb Pest s közvetlen függése a szomszéd földesurtól nem engedte nagyra nőni.

A fentebb kivont oklevelekből a dolog története ez: Pest szaporodó polgársága mind tovább terjedt külváro-

[1]) Formulae Solennes Styli. Év és nevek nélkül. 193. 1. Szól bármi rendű és nyelvű (lingvagii) telepedőre.

[2]) Podhradczky s vele Rómer csakugyan ezt hitték.

saival és azok előőrseivel a szőlőkkel és kertekkel. Azok, kiké a futóhomok volt, hallgattak addig, a míg a rósz föld míveltté lett s kezdett benépesedni is. Kitűnik az iratokból, hogy a pestiek hosszú ideig tényleg bírtak már egy-egy darab földet, mikor a per megindul ellenök. Mikor a föld meg volt mívelve, perbe idézték a pestieket, kétségkívül szabad választást engedve az egész elkobzása, vagy oly kiegyezés közt, melyben a kik a földet értékessé tették, zselléreivé váltak volna a földesurnak.

Azért azt gondolom, a fentebbi s más hasonló esetekre nézve tévednénk, ha mind azt a régi birtokjog és igazságszolgáltatás gyarlóságának rónók fel. Be kell tudnunk azt is, — a mi kiviláglik a fentebbi körülmény számbavételéből, — hogy a kérdés igen bajosan volt csupán a tiszta jog szempontjából észszerűen eldönthető, — hozzá véve azt is, hogy kétségkívül a földesúri jog sem volt egészen világos. Erről azonban nem mondhatunk véleményt, mivel csak egyik fél iratai maradtak ránk.

Pest és Buda város másnemű perei is többek közt abban jellemzők, hogy úgy látszik soha sem szűntek meg, míg az illető testületek fennállottak. Egy-egy kérdés Mátyás korában nem látszik jobban megoldva, mint volt csaknem kétszáz évvel azelőtt, III. Endre korában.

Szabad legyen egy-két példát hoznom fel, és egyszersmind a fő thema utszélén fekvő némely körülményre is kiterjeszkednem.

A nyulszigeti apáczák jogot tartottak mint láttuk, a budai vásárvámok harmadához. Miután Pest Zsigmond király alatt külön vált is Budától, ugyanazok jogot tartanak a pesti vásárvámhoz is.

Pest már ekkor nemcsak nagyra nőtt, hanem vásárai is megszaporodtak. Mint láttuk, régebben Vasas Sz.-Péter napján volt Pesten egy sokadalom. Mátyás korában már

— mint szintén említém — tudunk egy másikról is, mely Sz.-Miklós napjára, december 6-ra esett. Annak oka, hogy ez a vásár oly alkalmatlan időre esett, mikor az alföldi utak többnyire legroszabbak, az lehet, hogy ez egy különben is régen szokásos búcsú napja volt. —- Mert a kórháztartó (hospitalis) szerzetesek pesti temploma — Rómer szerint a mai Károly-laktanya táján — Sz.-Miklós nevét viselte.

Egy szintoly botrányos, mint rejtélyes eset tartotta fenn ezen vásár emlékét, melyben az igazságszerető Mátyás király maga hagyja meg 1486-ban Üszögös Sz.-Péter napján, február 22-dikén, a pesti vásárbíróknak és esküdteknek, rendeljenek vizsgálatot.[1])

Az eset ebből állott: Kalmár Antal feleségét Erzsé betet, nem tudni minő vád alapján, nem is a bíró Váczi Gál, hanem a felesége és Kelenföldi Pálné fogságra vettették volt. — Három kezes jótállása mellett aztán szabadon bocsátották, bizonyos határidőt engedvén neki maga igazolására. Le sem járt volt ez a határidő, midőn Vácziné és Kelenföldiné az 1485-diki Miklós napi pesti országos vásáron újra elfogatták, s negyvennyolcz napig tartották fogva a pesti városház tömlöczében. [2]) Ezt a panaszló fél föl nem vette volna kétszáz forintért aranyban. Ellenkezik,
— úgymond a király — az ország törvényével, hogy sokadalmak idején, mikor az ország valamennyi lakossának béke, személy- és vagyon bátorság van biztosítva, ilyes történjék. [3])

Egyik, a mit megtudunk ebből az, hogy volt Pesten egy Miklós napi sokadalom is.

[1]) »Judicibus fori Nundinalis et Juratis civibus civitatis nostrae Pesthiensis.«

[2]) »In domo *consistoriali* dictae civitatis nostrae.®

[3]) Formulae Solennes Styli. 189.1. Váczy Gál felesége sokáig élt. II. Ulászló alatt a török császár leánya pőrében (a *Mellékleten)* tanúskodik igen régi eseményekről.

Ezenkívül is tudnék, hogy a vásárvám sok pénzt hajthatott a városnak és egy részben a királynak is, Pestnek élénk kereskedése lévén. A vám harmada, melyet a szigeti apáczák magoknak követeltek, nem volt még egy gazdag zárdára nézve sem megvetendő, s annak ügyvédei méltónak tartották a jognak a gyakorlás tettleges megkísérlésével szerezni érvényt. A város is a fegyverek különféle nemével védekezett a követelés ellen.

A nyulszigeti apáczák ügynöke 1432-ben Zsigmond király elébe terjesztette a vádat, hogy Pest város a piaczi vámból nem fizeti azoknak a szokásos részt. Nemcsak, hanem a városbíró és esküdtek személyesen mentek rá a pesti házra, melyben vámszedő hivatalukat fölállították, s elkobozták mértékeiket és mérlegeiket. A király az ó-budai káptalant bízza meg a vizsgálattal. [r])

Jő idő, huszonegy év telt el 1453-ig, s az apáczák nem kapták még vissza az elvitt tárgyakat. V. László az utóbb nevezett évben visszaadatni rendeli a mértékeket, melyeket a pestiek a *zavaros időkben* elkoboztak volt. -)

Meglehet, valami kiegyezés jött létre a perlekedés megszüntetésére, mely úgy látszik, valami csekélységet juttatott az apáczáknak a vám fejében.

A pestiek ezzel megváltva érezhették magokat minden rész fizetéstől bárki számára a nevezett vámból.. Úgy látszik, vagy még V. László alatt, vagy Mátyásnak mindjárt trónralépte után, követelte a király, hogy a pestiek a király részére fizessék meg a vásárvám egy részét. A pestiek, ezt hihetőleg megtagadták, azt állítván, hogy azt ők az apáczák részére fizetik. De ez, kétségkívül hamis állítás volt. Mert Mátyás anyja, Erzsébet tudatja az or-

[1]) Országos levéltár D. L. 12,469. sz.

[2]) U. a. 14,714. sz. kívül: »Az masat (mázsát) pestiek ne tarchak.«

ság minden bírájával, hogy a pesti és budai vámszedők vádja rágalom, mintha ők a király vámját a nyulszigeti apáczák részére fizetnék. Eltiltja az ország minden bíróságát attól, hogy (a királyi adó bitorlása miatt) az apáczákat törvényszék elé állítsák. [1])

A nem egészen világos esetből annyit kivehetünk, hogy a pestiek ügyvédei is értettek a furfangossághoz. Mert úgy állhatott a dolog, hogy az apáczák joga nem volt világos a pesti vámhoz, — azt a király kincstára követelte most. A pestiek az apáczákkal megalkudván valami csekély részletben, a kincstár vámkövetelése alól menteseknek mondták magokat, — s meglehet, az apáczáknak sem fizettek.

Az ily pöröket alkalmasint csak a török betelepedése altatta el.

Egy másik véghetetlen pere a pestieknek az ó-budai káptalannal volt. Ez azért is érdekes, mivel itt mindkét fél argumentumai némileg ismeretesek.

Történt, hogy 1437-ben a tél végével a Duna jege eltakarodván, a pesti révnél vagyis a mai Deák utcza irányában, a torlódás miatt a közlekedés fennakadt; de a jenei révnél, vagyis a Margitsziget alsó csúcsa irányában a viz tiszta volt a jégtől. Úgy kell lenni, hogy a pesti hajósok az ő kompjaikat vagy a Margitsziget, vagy az ó-budai sziget táján tartották tél idején. Mert a nevezett évben nagyban hozzá láttak a rév-szolgálathoz, s több napon keresztül szállítottak át embert, lovat, barmot és rakott szekereket.[2])

[1]) Kelt Budán 1458, junius 20-dikán. Orsz. 1. t. D. L. 15,256. szám.

[2]) Az oklevél szavai szerint »curribus et annualibus .... transfretari faciendo.« Annualibus itt animalibus helyett állhat. A jenei rév megvolt még 1752-ben is. Egy akkori térképen *» Apácza rév«-nek* nevezik, s a mai Margithid táján tünteti fel a rajz.

Régi szokás szerint az egész rév-jövedelem az övék volt. De az ó-budai káptalan azt állítja, hogy a jenei révvám harmadához neki van joga, — s panaszát felviszi a királyig, Prágába, hol akkor Zsigmond tartózkodott. [x])

Nagyon feltűnő ebben a panaszban, hogy a jenetekről szó sincs. Úgy látszik, vagy igen jelentéktelen, vagy semmi szerepűk nem volt a rév-szolgálatban. Az, hogy a pestiek hajóikat azon a tájon teleltették, magában is azt gyanittatja, hogy a jenei révet is már a pesti hajós czéh használta nemcsak ezen rendkívüli esetben, hanem rendesen is. Jenő Pesthez lehetett csatolva.

Bármint volt ez, az ó-budai káptalan a pestiek révjövedelméhez harmad részben jogot követelt magának.

Azt képzelné az ember, hogy talán a pesti és budai révészek, saját révökön rendesen fizették a révvám harmadát? Nem fizettek azok egy cseh garast sem.

Meghalt Zsigmond, meghalt Albert és I. Ulászló király, lejárt Hunyady kormányzósága, s — íme V. László alatt 1454-ben ugyanazon Perényi János tárnokmester, kihez 1437-ben a fentebbi ügy át volt téve, de már fiókjából a padlásra kerülhetett, — tárgyalja a pesti révvám kérdését, nem is emlékezve a fentebbi meghagyásra.

A káptalan követeli a révvám harmadát a maga részére, a pesti átjárótól. Pest és Buda hajósmesterei határozottan állítják, hogy ők azt egyátalában nem fizették soha, sőt maga a káptalan sem perelte be őket mind ez ideig e miatt. [2])

[1]) Fejér. X. 7. 862. 1. Kelt a királyi levél Prágában Jakab és Fülöp apostolok napján, azaz május i-jén. A király a tárnokmesternek, Rozgonyi Jánosnak meghagyja, idézze meg a pesti hajósmestereket (»magistri nautarum nostrorum de portu seu vado Pestiensi.«)

[2]) Pest és Buda hajósai ezt adják elő: »ipsi .... questus navium a certis temporibus retro lapsis in dicto portu Danubii Pestiensis et Budensis habuissent, tenuissent et possedissent. Ta-

Ezt merész állításnak vélnök; de azt látjuk, hogy a káptalan egy szóval sem vonja kétségbe. Nem tagadja, hogy emberi emlékezet óta sem a budai, sem a pesti hajósmesterek nem fizettek a rév-dijakból semmit a káptalannak. Hanem egy azelőtt 128 évvel, tehát 1326-ban Róbert Károly alatt kelt törvényszéki ítéletre hivatkoznak.

A káptalan ügyvéde azt erősíti, hogy az 1326-diki irat nem egyéb, mint egy ideiglenes kiegyezés, mi meg nem szünteti az annál régibb jogot,

A tárnokmester 14 5 4-ben még *juris peritusokat* is meghitt volt a tárgyalásra. Már pedig mikor egy főember ostentatióval hí meg szakértőket, sok esetben föltehető, oly dolgot akar kivinni, melynek következményeiért a felelősség alól ki akar bújni. Kézalatt is tanácsot kérhetne tölök, ha csupán saját tudományában nem bíznék. Ezen névtelen szakemberek segítségül hívása nélkül a tárnok mint egyes bíró, nem merte volna tán azt az ítéletet hozni, hogy a káptalannak van igaza.

Ez véletlenül oly eset, melyben mindkét fél argumentumait értjük; azért azt hiszem, hogy a mai kor embere nem hihet a tárnokmester ítéletének helyességében. Még ha igaz lett volna is, hogy 1326 előtt más volt a jog, s ez csak kiegyezés, miért nem ezen kiegyezésre vagy annak valamely egyenlő értékű pótlékára mentek vissza?

men nemo ipsos et eorum alterum, etneque praefati domini Praepositus et Capitulum ecclesie ratione et praetextu earundem usque nunc necjure mediante et nec alio quovis modo impedivissent, sicque ipsi in dominiis earundem *nauli* carinae et questus navium existentes, absque aliquo litigionario processu permansissent eosdemque tenuissent et possedissent. Knauz. Á budai káptalan regestái. Történelmi tár. XII. k. (1863.) 121. 1.

[1]) Az 1326-diki szerződésről azt mondja a káptalan, hogy a pesti és budai hajósok a hajóvámot »non alio jure mediante, séd tantummodo prescripte concordie et unionis tenuisse ex premissis *manifeste (*?) reperiebatur.« U. a. 122. 1. (Lásd fentebb a 224. lapon. 1268-ban fizették a pestiek a harmadot, bár nem perlekedés nélkül.)

Vajon mit mondanánk, még 1848 előtti törvényeink mellett is, — ha 1885-ben előállana valamely földesúr, hogy a budapesti propellerek s a Margit- és Lánczhíd jövedelmének akárhányadrészét követelje azon a jogon, hogy Mária-Terézia alatt, 1757 előtt sok évvel neki jogos része volt a Buda és Pest közt járt csolnakok vagy a hajóhíd jövedelméből, de akkor békesség kedvéért lemondott róla, s most 128 év múlva követeli a nagyon kétes *»status quo ante*< visszaállítását?

De a régi időben sem volt ez kétségkívül egyéb jogi formaságnál, nem több gyakorlati eredménynyel, mint hogy a pesti és budai hajósok, e hatalmas és gazdag czéh szerénységet tanuljon, s legalább az 13 2 6-diki egyesség megújítására kényszerittessék.

Azt gondolom, ilyen perek mentül több száz évesek, annál inkább mutatják, hogy mindkét fél nagyon sokáig és jól meg tudott élni mellette. Még tán egészségére vált egy kis izgalom. Ha akármelyik más egyházi vagy világi birtokosnak a XIII—XVI. századból peres iratai oly halmazzal maradnak fenn, mint az ó-budai káptalanéi, vagy a szigetbeli apáczákéi, szintén találnánk ily látszólag rémítő, de épen a véghetetlen elhúzódás miatt ártatlan pörpatvarokra.

Az utóbb említett per folyama, melynek vége az, hogy a pesti hajósok azután sem fizették a révvám harmadát senkinek, új bizonyságul szolgálhat arra is, hogy a Nyulsziget apáczáinak minden óvása daczára Pest város határa kinyúlt éjszak felé, sa terjeszkedés nyomán bízvást terjedhettek külvárosai is.

Minden országbírói argumentumnál hathatósabban szólott ezen terjeszkedés mellett a *cultura* érdeke. Szőlős, gyümölcsös, virágos, fás és öntözött konyhakertekkel vonni be a nemcsak haszontalan, hanem kártékony futóhomokot,

kivált oly országban, hol még a termékeny vidékeken is, egykorúak állítása szerint, szívesen engedték át a parlagon hevert legkövérebb földet, csak legyen a ki megmívelje, — nem volt oly jogtalanság, mely ellen szigorral kell vala fellépnie a törvénynek.

Bármint volt ez a régi jogászok szempontjából, lényegesebb azon gazdasági szempont, hogy Pest vidékén már a XV. században, ép úgy, mint újabb korban, kertmívelés volt túlsúlyban minden más földmívelési ágak felett, melyek alkalmasint szót sem érdemeltek.

Magának Mátyás királynak is volt kertje a pesti határban.

Még virágzik a királyi kert 1514-ben is a Dózsa-lázadás idején. Rövid ugyan, de hiteles s némi részben jellemző vonásokat közöl erről egy kútfő. A latin hexameterekbe szedett leírás értelme ez:

Pest kisebb része alacsony dombon,, nagyobb része magas halmokon fekszik. Körülötte itt veröfényes nyílt mezőn virít a *mákvirág·,* amott gazdag gyümölcsös kertek; odább a *királyi vadaskert* s más művészi kertek égni látszanak a gyöngéd liliomoktól és tulipánoktól. Itt ütöttek tábort a parasztok.[1])

A királynak tehát Bonfin említette szép és kellemes kertje, az ő olykori.kedvencz szórakozó helye, egész egy

[1]) »Est locus e régióné situs cognomine Paestum, Colle minor celso, tumulis provectior altis. Hie circum apricos campos cereale papaver Nascitur, et variis hortensia munera pomis Spargit humus. Flagrant *leporaria regia* flore. Flore crocum tenero *cultis* innascitur hortis. Isthic ruricolae sua passim castra locabant.« (Taurini Stauromachia. Engel I. Ch. Monumenta Ungarica IV. 159. 1. és Bél Mátyás. Notitia Hung. 52.1. *Crocum,* sáfrány volna. De oly virágokat is, melyek vöröses-sárgák voltak, vagy csak mint a fehér liliomnak is porszálai sárgák, *crocumnak* neveztek. Dunán túl és Lajtán túl sok helyen látni a mezőn mákvirág ágyakat. Cereale papaver ehető mák. Különben a kifejezést az író Virgilius »Georgicon«jából kölcsönözte (Scheller szótára).

vadaskert volt, s egyszersmind voltak itt neki s más birtokosoknak gyümölcsös, fás és virágos kertjei is.

Mint már felhoztuk, Mátyás király kertje Pest várostól egy római mértföldnyire esett, mi mai pontos meghatározások szerint 781'4 öl. Bonfinius talán nem tudta ezt ily pontosan, s ha tudta volna is, csak nagyjából beszél.[1]) Vehetünk 800 ölet.

Föl kell tennünk, hogy a király nem az ártérbe tette kertjét és díszes kerti lakát. Így azt nem a Duna mellett, s még a Váczi ut irányában sem kereshetjük. A Király utcza irányában Pest régi falaitól, a Károly laktanyától 800 ölnyire a Rózsa utcza van, nem messze a Város-ligeti fasortól. Tudjuk pedig, hogy már a ligeti fasor elején véget ért még az 1838-diki árvíz is. Átalán az Árok utcza tájától a Városliget felé menve folytonos emelkedés van a Hermina kápolna vonaláig. Minthogy »a király kertje « egész egy vadaskert, *egy lapis* távolságra még csak a kapujához lehetett érkezni. Így fölvittük volna a Városliget nemzetség-fáját Magyarország fénykoráig.

Mi szüksége volt a királynak Pesten keresni árnyékos helyet a nap heve ellen, mikor a budai erdők hatalmas bükkfái közt különbet talált; mi szüksége volt neki Pesten is vadas kertre, mikor az egykori Nyék falu táján, a mai Ferenczhalma és Zugliget s onnan kezdve egy rengeteg erdő (a mai kamarai) Hódító Vilmos szenvedélyét is kielégíthette volna jobban, mint a pesti homokon szálonként ültetett erdő vadjai? — Lenni kellett valami előnynek a pesti vadas kertben. Kétféle vadászattal kínálkozhatott a pesti határ. Egyik a nyúl- és róka-vadászat. Az agarászat

[1]) »Quin et in ulteriore Danubii régióné, in Pestano *agro,* ad primum lapidem, suburbanutn habuit, ne minőre quidem amoenitate delectabile, ubi a curis animum relaxare mos erat.« (Decas IV. lib. 7. 460. 1.)

mindenesetre szokás lehetett, s a pesti avaron tág mező nyílt ennek. A fennemlített Agár- vagy Agarastó, mely fölött Jenő földesurai perlekedtek a pestiekkel, onnan nyerhette nevét, hogy a király *agarasa,* vagyis agarainak tanyája ezen tó szomszédjában lehetett. Volt azonban ezen a tájon másnemű oly. vad, melylyel a budai rész rengetegei nem dicsekedhettek: a tavak vadlibái, vadkacsái és más vízi madarak.

Ebben a tekintetben a»király kertje«jól volt elhelyezve a mai Város-ligeti fasornak jobbra és balra elterülő kertjeinek helyén. Mögötte egy jókora tó, melynek a mostani csak degenerált utóda. A Kőbánya dombja felől akkor bővebben csörgedezett ér feltöltötte vízével azt a mélyedést, melyet a liget egész nyugati tractusa képez, mi a 300 holdnyi összes ligetnek csaknem felét teszi. Ma is elárulja a talaj tözeges minősége, hogy ez a Duna felett magasan fekvő sík nem valami igen régi időben tófenék volt.

A *király kertjéről* szó van még a török foglalás utáni évben is. Hogy ez egészen kívül feküdt a városon, bizonyítja az 1542-diki ostrom nehány adata, mely szerint az ostromló olaszok AGtelli és Pallavicini vezérlete alatt, közép távolságra a német főssereg tábora és a város közt ütöttek tábort, a kőfallal körül vett *király kertjénél,* — mellettük a magyar sereg foglalt helyet.[1]) E szerint Pest falától egy ágyú lövésnyinél messzebb. Ha »a király kertje« fő részét a mai *sétány* vidékére tesszük, a főssereg azt a dombsort

[1]) Istvánffy. História Regni Hungarici. XV. könyv. »In hortis Regiis muro praeseptis.« Megjegyzendő, hogy Istvánffy az olasz tábort éjszakra teszi a várostól. De nála is látjuk, a mit Veliusnál, hogy keletet összetéveszti éjszakkal városainkra nézve. Mert az 1541-diki budai ostrom leírásában azt mondja, hogy a Naphegy délkeletre van a budai vártól. Ezt csak az mondhatta, ki azt hitte, hogy a Duna éjszakra van Budától. E szerint délre lett volna a Duna Pesttől, s a város éjszakkeleti oldalát Istvánffy éjszakinak képzelte.

foglalta el, mely a Rákos vízén innen (minthogy folyó víz kell egy tábornak) közvetlenül következik a mai úgynevezett *Gólya* felé.

Megerősíti Istvánffy, hogy a királyok díszes mulató kertje egyszersmind vadaskert volt, miután kőfal vette körül. De megerősít különösen abban, ha a fentebbiekben még kétkedhetnék valaki, hogy az jó kívül feküdt a belvároson. Sőt ismervén Budára nézve a világtájakról való fölfogását, megerősít ez abban is, hogy a kert fekvése irányára nézve nem sokat tévedünk, midőn a mai Városliget környékére teszszük.')

Legkevesebb részletet tudunk Pest határának egyik legtöbbször emlegetett részéről a Rákos mezejéről. — A táborozó gyűlések azt hiszem, csak a Rákos patak mentén lehettek jó helyen. Oláh Miklós, ki az égi tájakban nem téved nagyot, azt mondja, a pesti mezőnek éjszaki részét alkotja a Rákos mezeje. Ennélfogva a Rákos torkolata felé lehetett az, hol megvolt nemcsak a I)una közelségének előnye is, hanem a jenei rév Budával tette könnyűvé a közlekedést. Azonban Mátyás alatt már nem tartottak rákost gyűléseket. Még megválasztása is benn, Pest városában ment végbe. Az újkor látszott kezdődni abban is, hogy ezen virilista népgyülések helyett a városban tartható képviseletiek jöttek szokásba. Mátyás után bekövetkezett a visszaesés. Csak azután lett a Rákos a törvényhozásnak mondhatni rendes helyévé. Pestnek közvetlen anyagi hasznot hajtott, s jele volt a város virágzásának az, hogy egész hadsereget tudott minden fennakadás nélkül ellátni a szükségesekkel. De voltaképen azok a gyűlések lettek

[1]) Miért nem tartom a mai Belvárosban levőnek a király kertjét, az itt oly kétségtelenül van documentálva, mint akármely más történelmi állítmány. Honnan eredt az ezzel ellenkező elfogadott nézet, — azt kimutatom a *Melléklet* XI. Fejezetében.

főokozói az országos catastrophának, mely a felvirágzó Pestet is megsemmisítendő volt.

A fentebbi vázlatos körvonalak arra mutatnak, hogy Pest a XV. században egy mind kereskedelmileg mind területileg terjeszkedő város. Nemcsak belvárosa nyert nagy terjedelmet, hanem külvárosai és határa is.

Történt pedig ezen fölvirágzás azon nagy hátrány ellenére, melylyel Pest kereskedelmének küzdenie kellett, s mely Buda monopóliumában állott, mivel egész természet-ellenesen a jobb partra terelte a nagy kereskedést.

Pest XV. századbeli fejlődése azonban éreztette már, hogy az az állapot nem tarthatott volna sokáig.

Már egyszer halálos csapást akart mérni a magyar törvényhozás az árumegállítás jogára. Az 1445-diki *pesti* országgyűlés 18-dik czikke megengedi, hogy ne csak a bel- hanem a külföldi kereskedők is az ország határain belül akármely városban vagy faluban szabadon adhassanak vehessenek, — ha a rendes harminczadot megfizették. [1]) Ezen határozat hozatalában részt vettek a városok képviselői is. Csak határozat maradt, s szentesítést nem nyert; de jele annak, hogy az ország közvéleménye megérett volt a kereskedelmi monopólium eltörlésére. Hihetőleg az gátolta érvényre jutását, hogy a kormányzók és királyok azt nagy csapásnak tekintették épen a fővárosra, Budára nézve. Igen valószínűvé lett, hogy oly törvény életbe léptével csakhamar üresen maradtak volna a budai boltok és piaczok a pestiek előnyére.

Átalán mai fővárosunk területén a városi élet azon fejlődése, melyet Mátyás korában vizsgáltunk, érdekes világot vet fővárosunknak akkor három külön csoportjára.

Ó-Buda dicsősége még mindig a római nagyság

[1]) Szlemenics. Törvényeink Története. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. VII. k. (1842 —44) 299. l.

emlékeiben állott. A középkor is oda állította városaink legszebb *monumentumait,* de életet nem tudott oda varázsolni.

Budavár egészen a középkor városa polgári életére, királyi lakára és erödeire nézve is. De képtelen volt megtartani jelentőségét a középkor elmúltával. Először is addigi főelőnye, vár minősége veszített sokat már a középkor vége felé. Azután a város középkorias elkülönzött volta, saját törvényei kezdtek elavulni részint az által, hogy a városok népe országosan külön polgári renddé kezdett válni, részint az által, hogy mint királyi residentia és országos központ mind jobban veszített polgárias jellemében. A középkor enyésztét jelentette már, hogy számos four a városban tart magának lakást a királyi udvar körül, így is mindig gazdag és fényes; de elérte a tetőpontot. Továbbfejlésre nem lehetett remény.

Végre Pest már a középkorban az újkor, a jövendő városa volt. Mások rovására adott különös kedvezmények nélkül fejlett ki kereskedése. Terjeszkedése már nagy arányokat kezdett ölteni, — s komoly akadály nem állott útjában. Nemzeti elemekből újonczozta már lakosságát, s e részben sem ismert korlátokat.

Ha Pest a tatárjárás előtt nagy német város, Mátyás korában már nagy magyar város volt.

Be kell vala következnie rendes országos viszonyok mellett, hogy maga a nagy kereskedés odahagyja a budai várat, később tán az udvarral és főuraival együtt, — követvén a mindenütt látott példát, hogy az újkori város a hegyről a síkságra költözik.

De Pest országos állandó hadsereg nélkül nem volt megvédhető a pusztulástól. Mátyás alatt biztosítva volt számára az újkor ezen kelléke is. Átalán Pest emelkedése Mátyás kormányának nem kisebb érdeme, mint a budavári

új királyi palota építése volt. — Ép úgy bele illik, s bele tartozik az újkort megnyitó renaissance korszakba, mint amaz.

Azonban Pestnek mind ezen előnyei Buda fölött csak azon feltétel alatt lesznek vala a mai korig lehatóan fontosak, ha a nemzet folytatja Mátyás uralkodásának kezdeményeit.

De hazánk későbbi viszonyai közt s a bekövetkezett belső és külső bonyodalmakat tekintve, Pest igen korán érettnek tűnik fel, — míg Buda, mint az ország fővárosa s mint vár jóval nevezetesebb szerepre volt hívatva. — Utóbbi minőségében, azon előítélet nélkül, mintha az már nem volna megvédhető, még az akkori gyenge kormány mellett is, megmentheti vala az országot és magát az 1526-diki szerencsétlenségtől.

VÉGE Λ II. KÖTETNEK.

TARTALOM.

		Lap
Előszó . .	.....	I-VIII
I. Fejezet.	A negyedik századból	I
II.	A népvándorlás első korszaka	21
III.	A népvándorlás második korszaka	29
IV.	Középkori helynevek	49
V.	A kilenczedik és tizedik század....	67
VI.	A tizenegy- és tizenkettedik század	96
VII.	Pest a tatárjárás előtt.....	126
VIII.	A tatárpusztítás	159
IX.	A harmadik kezdet	185
X.	Buda első bírái	217
XI.	AVerner bírósága	243
XII.	Buda országos szerepe	270
XIII.	A harcz vége	296
XIV.	Buda és az Anjouk	315
XV.	I. Lajostól I. Mátyásig	348
XVI.	Király és város	392
XVII.	Buda és a kereskedés	418
XVIII.	Ó-Buda Mátyás korában	481
XIX.	A királyi lak Mátyás korában	501
XX.	Buda Mátyás korában	529
XXL	Pest Mátyás korában	578